Studia Academica Slovaca 43

Prednášky 50. letnej školy slovenského jazyka a kultúry

2014
Univerzita Komenského v Bratislave

Redakčná rada
Prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc.
(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)
Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.
(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)
Prof. Dr. Michal Harpáň
(Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu)
Dr. Alejandro Hermida de Blas
(Universidad Complutense, Madrid)
Prof. Dr. hab. Halina Mieczkowska
(Unyversytet Jagielloński, Krakow)
Prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.
(Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku)
Doc. Konstantin Vasiljevič Lifanov, DrSc.
(Moskovskij gosudarstvennyj universitet im. M. V. Lomonosova, Moskva)
Prof. Dr. Stefan Michael Newerkla
(Institut für Slawistik, Universität Wien)
Prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.
(Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave)
Doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.
(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)
Prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.
(Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach)
Doc. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD.
(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)
Prof. PhDr. Ján Zambor, CSc.
(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Editori: doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD., doc. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD.
Recenzenti: prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc., prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.
Preklad a redakcia anglických resumé: Mgr. Zuzana Kamenská, PhD.
Jazyková redakcia: Mgr. Michaela Mošaťová, PhD.
Grafické spracovanie: Kristína Vozáková
Návrh obálky: © Peter Jenis

Vydala Univerzita Komenského v Bratislave
© Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk

ISBN 978-80-223-3650-5

Obsah

Jana Pekarovičová – Miloslav Vojtech
Na úvod k 43. zväzku zborníka Studia Academica Slovaca 7

I.
100. výročie vypuknutia I. svetovej vojny

Marta Botiková – Richard Kotsch
Prvá svetová vojna v spomienkach a v pamäti 13

Karol Csiba
Poznámky k literárnokritickým reflexiám románu *Živý bič*
Ohlasy na beletriu a publicistiku Mila Urbana 28

Ladislav Čúzy
Tematizácia motívu 1. svetovej vojny v „Krčméryho"
Slovenských pohľadoch 42

Ľubomír Chalupka
Inter arma (non) silent Musae – slovenská hudba
v rokoch 1. svetovej vojny 57

Dagmar Kročanová
Tematizácia prvej svetovej vojny
v krátkej próze medzivojnového obdobia 69

Lenka Szentesiová
Dve podoby legionárskych spomienok
(Janko Jesenský a Mikuláš Gacek) 93

Martin Vašš
Spomienky predstaviteľov slovenskej umeleckej bohémy na ich službu
v rakúsko-uhorskej armáde počas prvej svetovej vojny 112

II.
Jazyk, kultúra a spoločnosť v súvislostiach

Vladimír Bilčík – Darina Malová
Slovensko a Európska únia – reflexia politického diskurzu 137

Andrea Bokníková
„Neznáme" poetky z 30. a 40. rokov 20. storočia
Kapitola z dejín slovenskej poézie a literárnej kultúry 159

Juraj Dolník
Cudzosť v slovenskom prostredí 179

Hana Hlôšková
Vedecko-pedagogické dielo profesora Jána Michálka
v kontexte bádania o ľudovej próze na Slovensku 196

Miloš Horváth
Televízne reality show a ich vplyv na jazykovú situáciu na Slovensku 217

Ľuboš Kačírek
Slovenské múzejníctvo v 19. a 20. storočí 231

Renáta Kamenárová
Komunikatívny prístup ku gramatike slovenčiny
ako cudzieho jazyka v sérii učebníc *Krížom-krážom* 246

Anna Kruláková
Laskomerského cesty do Talianska 261

Erich Mistrík
Korene a tradície slovenskej kultúry v európskom kontexte 280

Miloš Mistrík
Duálny systém vysielania na Slovensku a jeho problémy 294

Oľga Orgoňová – Alena Bohunická – Alena Faragulová
Medzi črepinami trinástej komnaty rómskeho diskurzu
(etnolingvisticko-xenologická interpretácia) 302

Anna Rácová
Rómčina v slovenskom jazykovom a spoločensko-historickom kontexte: jej podoby a funkcie 317

Pavol Žigo
Kategórie *aspekt – tempus – modus* a topológia deja 332

III.
Zborníky *Studia Academica Slovaca* v retrospektíve

Jana Pekarovičová
Slovenský jazyk a jeho etnokultúrna reflexia v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* v poslednom desaťročí (2004 – 2013) 351

Zuzana Kákošová
Staršia slovenská literatúra v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* (1972 – 2013) 372

Miloslav Vojtech
Slovenská literatúra a jej literárnovedná reflexia v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* v poslednom desaťročí (2004 – 2013) 384

Eva Benková
Reflexia modernej slovenskej historiografie v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* 404

Marta Botiková
Uplynulé desaťročie etnologických príspevkov v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* (2004 – 2013) 424

Autori príspevkov 433

Zoznam autorov príspevkov uverejnených v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* (1972 – 2014) 436

Na úvod k 43. zväzku zborníka *Studia Academica Slovaca*

Neodmysliteľnou a už tradičnou súčasťou Letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca je séria zborníkov, ktoré zachytávajú nielen všetko, čo odznelo vo forme prednášok v jej programe, ale zároveň podčiarkujú akademický a vedecký rozmer tohto podujatia. Pripomeňme len, že autormi a prednášateľmi predkladaných príspevkov sú poprední vysokoškolskí pedagógovia a vedeckí pracovníci pôsobiaci na slovenských univerzitách (najpočetnejšie je, tak ako po minulé roky, zastúpená naša alma mater Univerzita Komenského a jej Filozofická fakulta, ktorá je zároveň hlavnou organizátorkou letnej školy) a vo vedeckých ústavoch Slovenskej akadémie vied. Navyše predkladaný 43. zväzok zborníka *Studia Academica Slovaca* vychádza v roku, ktorý je pre našu letnú školu mimoriadny tým, že si v ňom pripomíname 50. výročie jej vzniku i 95. výročie založenia Univerzity Komenského. Toto okrúhle jubileum je výnimočnou príležitosťou na bilancovanie, rekapituláciu a hodnotenie na jednej strane, ale zároveň aj výzvou k úvahám o ďalších perspektívach a smerovaní nielen našej letnej školy, ale i slovakistiky ako vednej disciplíny doma a vo svete, k rozvoju ktorej Studia Academica Slovaca v uplynulých rokoch určite prispeli nemalou mierou.

K náplni tohtoročného, v poradí už 43. zväzku, tak ako v minulých rokoch, patria štúdie a príspevky, ktoré spája predovšetkým zameranie na problematiku tzv. vlastivedných disciplín. V predkladanom zborníku sú zastúpené príspevky z oblasti lingvistiky, literárnej vedy, histórie, hudobnej vedy, žurnalistiky, etnológie a politológie. Sú tu štúdie, ktoré korešpondujú s celkovými úlohami a zámermi letnej školy, ale aj štúdie, ktoré svojou tematickou náplňou v syntetizujúcej alebo parciálnej podobe reflektujú špecifickú a aktuálnu výskumnú odbornú problematiku jednotlivých oblastí slovakistiky.

Prvý oddiel zborníka s názvom *100. výročie vypuknutia I. svetovej vojny* je interdisciplinárnym pripomenutím si tejto významnej historickej udalosti a zároveň príležitosťou k opätovnej hĺbkovej reflexii tohto historického fenoménu, ktorý je nielen pevnou súčasťou európskej historickej pamäti, ale aj jedinečným historickým medzníkom, ktorý determinoval ďalšie osudy nášho národného spoločenstva na prahu 20. storočia. Séria príspevkov v tejto časti zborníka sa venuje reflexii vojnových udalostí z viacerých aspektov: z hľadiska etnologického výskumu kolektívnej a individuálnej pamäti, z aspektu vývinu hudobnej kultúry v rokoch prvej svetovej vojny, no najmä z hľadiska reflexie témy slovenskou literatúrou v najrozličnejších žánrových podobách, počnúc jej románovým stvárnením, cez jej zobrazenie v krátkej próze medzivojnového obdobia a jej odrazom v dobových literárnych periodikách a končiac memoárovou a (auto)biografickou literatúrou. Práve ona azda najautentickejším spôsobom dokázala zobraziť skúsenosť slovenských spisovateľov, umelcov a intelektuálov ako najsenzitívnejších vnímateľov a pozorovateľov dopadov vojny na život indivídua s týmto prvým svetovým globálnym konfliktom, ktorý spôsobil zásadné zmeny nielen vo sfére geopolitického usporiadania sveta, ale aj v oblasti každodenného života, kultúry a hodnotového vnímania ľudskej existencie.

Druhý oddiel – *Jazyk, kultúra a spoločnosť v súvislostiach* – je tradičnou súčasťou zborníka *Studia Academica Slovaca*. Je venovaný primárne príspevkom z oblasti lingvistiky, literatúry a kultúry, ktoré sú v jednotlivých zväzkoch zborníka zastúpené najvýraznejšie a najpočetnejšie, a v tomto zväzku je doplnený aj o témy reflektujúce širšiu spoločenskú problematiku s presahom k spoločenským a sociálnym vedám. Jazykovedne orientované príspevky sa venujú najmä fenoménu cudzosti v slovenskom prostredí, etnolingvistickej a xenologickej problematike, ale aj lingvistickej teoreticko-metodologickej problematike vybraných slovesných kategórií a didaktike slovenčiny ako cudzieho jazyka. V literárnovednom bloku dominujú štúdie, ktoré sú interpretačnými sondami do textov autorov slovenskej literatúry, a štúdie, ktoré predstavujú jednotlivé osobnosti slovenskej literatúry z rôzneho aspektu. Oddiel dopĺňajú príspevky reflektujúce aktuálnu problematiku médií na Slovensku a vplyv niektorých mediálnych žánrov na jazykovú situáciu na Slovensku, pohľad na širšie súvislosti slovenskej kultúry v európ-

skom kontexte, dejiny slovenského múzejníctva v 19. a 20. storočí, ako aj analýzu vzťahu Slovenska a Európskej únie z aspektu politického diskurzu. Z osobností slovenskej vedy a kultúry je v tomto bloku príspevkov venovaná pozornosť vedecko-pedagogickému dielu významného predstaviteľa slovenskej etnológie – profesorovi Jánovi Michálkovi.

Cieľom tretieho oddielu zborníka s názvom *Zborníky Studia Academica Slovaca v retrospektíve* je pripomenutie si významnej zložky Letnej školy Studia Academica Slovaca, odrážajúcej jej špecifickú akademickú dimenziu, akou je vydávanie rovnomennej edície zborníkov, ktoré k nej od roku 1972 neodmysliteľne patria vďaka nadčasovej iniciatíve profesora Jozefa Mistríka. Práve polstoročnica letnej školy je priestorom na teoreticko-metodologickú analýzu toho, čo odznelo vo forme prednášok v jednotlivých ročníkoch tohto jedinečného podujatia a bolo publikované v doteraz vydaných 43 zväzkoch tejto edície. Súbor ponúka reflexiu príspevkov z oblasti lingvistiky, literárnej vedy, histórie a etnológie.

Zborník ako celok svojou reprezentatívnou a pestrou skladbou štúdií a príspevkov výberovo sprístupňuje adresátom z radov študentov slovenčiny, domácich a zahraničných slovakistov a slavistov i všetkým záujemcom o slovenčinu a slovakistiku aktuálne výsledky príslušných vedných odborov na Slovensku a zároveň podáva istý obraz o stave vedeckého myslenia v oblasti filologických a spoločenskovedných disciplín. Preto má ambíciu byť užitočnou študijnou pomôckou pre primárnych adresátov, pre frekventantov letnej školy, a to nielen pri rozvíjaní ich ďalšej jazykovej a odbornej slovakistickej kompetencie, ale aj pri získavaní nových poznatkov o Slovensku, o jeho jazyku, kultúre, dejinách, literatúre a iných stránkach života.

Veríme, že aktuálny zborník prednášok *Studia Academica Slovaca* sa svojím obsahom i kvalitou editorského spracovania stane dobrým prameňom poznania nielen pre účastníkov jubilejného 50. ročníka tejto letnej školy, ale aj pre širokú domácu a zahraničnú slovakistickú a slavistickú verejnosť. Na záver pripomíname, že podobne ako celá séria doteraz vydaných zborníkov aj tento 43. zväzok bude k dispozícii v elektronickej podobe na stránke e-slovak.sk/zborniky.

Jana Pekarovičová a Miloslav Vojtech

I.
100. výročie vypuknutia I. svetovej vojny

Prvá svetová vojna v spomienkach a v pamäti

Marta Botiková – Richard Kotsch

V nasledujúcom príspevku sa budeme venovať dvom rozmerom spomínania na historické udalosti v konkrétnom prostredí, kde žili účastníci a žijú ich potomkovia. Rozhodli sme sa takto prispieť k pripomenutiu tohtoročného výročia vypuknutia 1. svetovej vojny.

Prečo a ako sa tento typ historickej udalosti, ktorá bezpochyby patrí do „veľkých dejín", môže stať aj predmetom záujmu etnológie, pre ktorú je charakteristický záujem o „malé dejiny" a v ich rámci o kultúrne prejavy každodennosti, ktoré sa dejú v malých komunitách[1]? Práve prostredníctvom kvalitatívneho výskumu, cez analýzu konkrétnych jednotlivostí sa etnologickými nástrojmi vieme zúčastniť na budovaní veľkej mozaiky, obrazu, vyznenia udalostí v kolektívnej pamäti. Prostredníctvom spomienok jednotlivých účastníkov alebo prostredníctvom rodinnej tradície, ktorá je udržiavaná prostredníctvom potomkov, sa pokúšame osvetliť obsahy pripomínané v kolektívnej pamäti. Vychádzame totiž z predpokladu, že tieto sú navzájom prepojené, ovplyvňujú sa, formujú sa navzájom. Kým však uvedený predpoklad budeme analyticky skúmať, je dôležité ozrejmiť postupnosť krokov, ktorou sme najmä v konkrétnom spomínaní premostili bezmála storočný interval medzi aktérmi udalostí a ich potomkami.

[1] Teoretické východiská sme použili z konceptov kolektívnej pamäti a kultúrnej identity Jana Assmanna (ASSMANN, Jan: *Collective Memory and Cultural Identity*. New German Critique, 1995, č. 65, Cultural History/Cultural Studies, s. 125 – 133), ako aj sprostredkované v práci Hany Hlôškovej o individuálnej a kolektívnej historickej pamäti z hľadiska jej folkloristických aspektov (HLÔŠKOVÁ, Hana: *Individuálna a kolektívna historická pamäť : vybrané folkloristické aspekty*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2008).

Výskum sa začal na prvý pohľad vo veľmi „prozaickom" archívnom fonde. Až jeho otvorenie prinieslo na povrch množstvo emócií, úvah o zlyhávajúcej komunikácii a o dopade štátnej moci na život jednotlivcov, občanov krajiny, ktorí sa z povinnosti stali súčasťou vojnovej katastrofy, ktorou sa začalo 20. storočie. Išlo o výskum vojnových listov, ktoré zadržala cenzúra, a tak nikdy nenašli svojho adresáta. Tak sme sa dostali ku konkrétnemu listu jedného vojaka. Jeho stopu sme sa rozhodli sledovať, a to až do obce, z ktorej vojak pochádzal. Tam sme pokračovali v ďalšom hľadaní. Pritom sme sa oboznámili aj s ďalšími prameňmi, a tak celá práca nie je založená výhradne na výskume korešpondencie. Kombináciou údajov sme sa dozvedeli o tomto vojakovi omnoho viac. Spolu s údajmi z literatúry sme si vedeli nielen sčasti predstaviť, ale aj zrekonštruovať vojakovu „cestu" prvou svetovou vojnou. Keby však nebolo štúdia korešpondencie, nebolo by ani pátrania po pisateľovi listu, ktorého tajomstvo nás lákalo a dodávalo elán potrebný pre tento takmer detektívny výskum.

K téme nás usmernili historické štúdie aj osobná iniciatíva historičky PhDr. Gabriely Dudekovej, PhD., ktorá sa venuje vplyvom prvej svetovej vojny na civilný život obyvateľstva a v neposlednom rade procesu spomínania na veteránov tejto vojny[2]. My sme kombinovali výskum prameňov s kvalitatívnymi etnologickými rozhovormi. Tak sme sa pokúsili zistiť čo najviac údajov zo života vojakov počas vojny aj po jej skončení, po ich návrate do civilného života. Veľmi dôležité bolo rekonštruovať proces tradovania a sledovať súvis zachovania/nezachovania spomienky s lokalitou rodiny. Sústredili sme sa na súvislosti, ako sme sa domnievali, s rodovo špecifickou témou. Sledovali sme súvis spomienky so zachovanou mužskou líniou od vojaka k dnes žijúcim potomkom. Do výskumu sme vstupovali s predpokladom, že sa od informátorov dozvieme konkrétne údaje o ich predkoch-vojakoch, napríklad ich hodnosti, front, na ktorom bojovali, zranenia, aké utŕžili, a príbehy, ktoré zažili, a ako o nich rozprávali. Očakávali sme

[2] DUDEKOVÁ, Gabriela: *Vojenská cenzúra korešpondencie. Niekoľko úvah o vzťahu armády a spoločnosti za prvej svetovej vojny.* In: SEGEŠ, Vladimír – SEĎOVÁ, Božena (eds.): *Miles Semper Honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2007, s. 125 – 135.

príbehy, ktoré sa v rodine rozprávali, príbehy o veciach, ktoré vojakovi patrili, o bojoch a miestach, kde vojak bol, a podobne. Ďalší predpoklad bol založený na fakte, že geografická blízkosť, prípadne totožnosť bydliska dnešných rodín s bydliskom ich predka-vojaka zohrá úlohu pri zachovaní spomienky na dotyčného muža. V prípade zachovaného bydliska sme predpokladali aj zachovanie predmetov/artefaktov, ktoré týmto mužom patrili a ktoré by mohli dokumentovať ich vojenskú minulosť. Obsah pamäti je v nej uchovaný veľmi dlhý čas. Výskumom je preukázané obdobie dlhšie ako 60 rokov. Problémom je však to, že tento obsah je prekrytý novšími spomienkami a je ťažko prístupný[3]. Vybavovaniu v pamäti napomáhajú predmety a miesta ako spúšťače spomienok, ktoré sú len „pochované", ale sú stále prítomné. Môžu to byť predmety vojenskej výbavy, uniforma, zbrane či napríklad miesto, odkiaľ vojak narukoval, a zachované bežnejšie predmety ako fotografie, výnimočne medaily a vyznamenania.

Výskum v archíve, v matrike, výskum materiálov zo sčítania obyvateľstva[4], podobne ako sledovanie miestneho pamätníka obetiam 1. svetovej vojny v obci, nás priviedol ku konkrétnym rodinám štyroch vojakov bojujúcich v prvej svetovej vojne, ktorí pochádzali z obce Horné Lefantovce pri Nitre. Ďalšie pátranie smerovalo aj k záznamom Vojenského ústredného archívu v Prahe, ktorý nám poskytol údaje o niektorých vojakoch, ktorých mená sú uvedené na pamätníku.

V teréne sme sa prostredníctvom pološtruktúrovaného interview stali priamou súčasťou spomínania na predkov. Informátori často uvádzali, že si na veci, o ktorých nám rozprávali, spomenuli prvý raz od času, keď si tú-ktorú spomienku vytvorili. Preto bolo niekedy potrebné upriamiť ich pozornosť na konkrétne veci, než sa abstraktne dožadovať narácie o predkovi. Ako príklad môžeme uviesť prípad, keď informátor pri výzve k rozprávaniu o vojenskej minulosti svojho otca povedal, že o tom nič nevie a že si nič nepamätá. Po konkrétnych otázkach, pri ktorých sme využívali historické informácie o prvej svetovej

[3] WINTER, Jay – SIVAN, Emmanuel: *War and remembrance in the twentieth century*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000, s. 12.

[4] TIŠLIAR, Pavol: *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919. Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava : STATIS, 2007.

vojne zhromaždené počas práce s literatúrou, napríklad: „Na akom fronte bojoval?“, „Nepadol do zajatia?“, „Nespomínal Pijavu, Halič, Srbsko...?“ – sme sa od informátora dozvedeli, že jeho otec bojoval na východnom fronte v Haliči a padol do zajatia, kde trávil vojnu ako pomocník kuchára.

Ďalšou pomôckou, ktorú sme pri výskume využívali, bol už spomínaný výňatok zo sčítania obyvateľstva. Týmito údajmi sme informátorom demonštrovali, že ich predok bol skutočne vojakom, a poukazovali sme na rodinné väzby, ktoré boli v tomto sčítaní zachytené. Na základe takýchto väzieb bolo jednoduchšie identifikovať, že informátor je tá správna osoba a že nejde o zámenu priezvisk, ktoré sa v obciach často opakovali. Nehovoriac o tom, že sme týmto materiálom vzbudili u informátora záujem a ochotu s nami spolupracovať.

Netradičnými miestami, kde sme takisto hľadali údaje o informátoroch, boli obecné cintoríny. Na týchto miestach sme boli schopní doplniť si chýbajúce rodinné väzby, ktoré sme čerpali z náhrobných kameňov rodinných hrobov. Dátumy a životné cykly ľudí, ktorí patrili do rekonštruovanej rodiny či priamo do sledovanej línie vojaka. Bol to veľmi emocionálny zážitok, v jednej ruke držať Sčítanie obyvateľstva z roku 1919 s menami ľudí, rodín, mladomanželov a malých detí, a zároveň sa pozerať na hrob, kde sa nachádzali tie isté mená. Sledovali sme, ako deväťdesiatročná manželka prežila svojho muža o dvadsať rokov, videli sme, že chlapec, ktorý sa narodil len krátko pred časom sčítania, sa nedožil ani desať rokov, a našli sme hrob vojaka Michala Angyela, Mateja Tyazsára[5] aj ďalších vojakov, ktorých sčítanie uvádzalo. Našli sme aj hroby ľudí, ktorých mená sme len pred niekoľkými minútami videli zapísané v matrike narodených, a mysleli sme si, že sa s nimi ešte stretneme. V tom momente sme vedeli o ich živote veci, ktoré oni sami nemohli tušiť.

Pozorovali sme hroby vojakov, o ktorých sme sa zaujímali, aby sme zistili, či sú udržiavané, a teda aj to, či je na tomto svete ešte osoba, ktorá si ich existenciu stále pamätá. V troch prípadoch pochovaných vojakov – štvrtý nemal vlastný hrob, len záznam na pamätníku – boli ich

[5] Podobu mena uvádzame v takej transkripcii, ako sme sa s ňou stretli v prvom prameni – v tomto prípade v súbore nedoručenej vojnovej korešpondencie.

hroby udržiavané a podarilo sa nám dostať aj k ľudom, ktorí sa o tieto hroby starajú. Pri výskume sme sa stretli s niekoľkými generáciami nasledujúcimi po vojakovi v priamej línii, čo zvyšuje aj možný počet informátorov, ktorí by mohli mať o vojakovi informácie. Preferovanou generáciou bola prvá po vojakovi, pretože tá mala najväčší potenciál na udržanie a tradovanie väčšieho množstva spomienok.

Nedoručená vojnová korešpondencia, ktorá tvorila najvýznamnejší korpus nášho výskumu, je evidovaná v Štátnom archíve v Ivanke pri Nitre ako zbierka frontových pozdravov. Obsahuje kolekciu zhruba 600 kusov korešpondencie zadržanej vojenskou cenzúrou v rozmedzí rokov 1915 až 1918[6]. Ide o listy vojakov bojujúcich na fronte svojim rodinám a príbuzným. Nejde síce o rozsiahly fond, ale je vzácne, že sú zachované originály vojnovej korešpondencie, nie prepisy či excerptá, ktoré sa nachádzajú v archívnych zbierkach častejšie. Tieto originály majú podobu štandardizovaných lístkov, ktoré majú predpísanú podobu a predtlačený text. Väčšina lístkov tejto zbierky je tlačených v maďarčine, niektoré v nemčine či iných jazykoch rakúskej časti monarchie. Na papieri bolo badať, že už má bezmála sto rokov. Napriek tomu bol dostatok slov stále čitateľný. Predtlačený text sa zachoval prakticky bezo zmien. Ťažšie čitateľný bol písaný text, najmä kvôli rukopisu, ktorého formy boli neuveriteľne rozmanité. Niektoré boli písané ceruzou, skoro nezreteľnou, a písmo pripomínalo neistý ťah školáka, ktorý sa len učí písať. Iné sa podobali na umelecké diela s presnými líniami a ozdobnými prvkami na písmenách, pričom boli písané čiernym atramentom alebo tušom, ktorý ich zachoval v takej podobe, akoby boli napísané včera. Správa určená rodinám alebo priateľom, ktorú vojaci posielali z frontu, mala vyhradený pomerne malý priestor, takže jej text bol zväčša zhustený a zapĺňal lístok od okraja po okraj.

V zbierke pozdravov sme sa stretli s niekoľkými listami písanými po slovensky, ktoré sme preskúmali z obsahovej aj formálnej stránky. Slovenský text by si zaslúžil jazykový rozbor. Konštatujeme, že bol pí-

[6] DUDEKOVÁ, Gabriela: *Vojenská cenzúra korešpondencie. Niekoľko úvah o vzťahu armády a spoločnosti za prvej svetovej vojny.* In: SEGEŠ, Vladimír – SEĎOVÁ, Božena (eds.): *Miles Semper Honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2007.

saný maďarským zložkovým pravopisom (*szrgyeczni pozdrav, rogyina, dovigyienya),* pisatelia nepoužívali rozdeľovanie slov, často ani interpunkciu.

Opakujúcim sa javom bol štandardizovaný text, ktorý sa nachádzal len v miernych odchýlkach na každom lístku písanom po slovensky: „*Pochvalen Pan Jezisz Krisztusz aj Szlavne meno Panni Marie*". Niekedy bol skrátený na „*Pochvalen Pan Jezisz Krisztusz*" a často, pravdepodobne kvôli ušetreniu miesta na lístku, aj na „*P. P. J. K. Sz. M. P. M.*" alebo „*P. P. J. K.*". Rozlúštiť celé znenie tejto skratky sa nám podarilo až po prezretí a skombinovaní informácií z veľkého množstva listov. Vo všetkých listoch pisatelia ďakujú Bohu za zdravie a želajú zdravie aj svojim blízkym, ktorým píšu. Vyjadrenia a odvolávania sa či dovolávania Božej pomoci hrá v listoch veľkú úlohu. Veci a informácie bežnej potreby sa nezriedka vybavia jednou-dvoma vetami ako napríklad „*Janko je chorý*" alebo „*napíš, či ti prišli peniaze*". Pána Boha pisatelia oslavujú v úvode textov a v jeho mene želajú zdravie a šťastie všetkým príbuzným a známym a ďakujú za to svoje. Všetky texty, ktorými sme sa zaoberali, boli výrazne citovo zamerané. Pisateľ dával vedieť o sebe svojej rodine, spomenul pritom všetkých jej členov a zaprial všetko dobré. Z korešpondencie je zrejmé, že časy, ktoré tieto rodiny prežívali, museli byť veľmi ťažké, a teda pisatelia listov aj ich prijímatelia cítili, že sa potrebujú spoliehať a za pomoc a prežitie hrôz ďakovať.

Menej osobné boli graficky obohatené lístky, špeciálne skladacie lístky, ako aj lístok, ktorý bol z oboch strán pokrytý predtlačeným textom. Nebol na ňom ponechaný prakticky žiaden priestor na písanie správy, len pole na vpísanie adresy odosielateľa a príjemcu. Zadná strana bola rozdelená do desiatich polí. V strednom poli bola napísaná jedna veta v deviatich jazykoch, v ktorej sa konštatovalo: „Som zdravý a darí sa mi dobre." Slovenčina medzi ponukou jazykov nebola. Veta bola uvedená v nemčine („*Ich bin gesund und es geht mir gut*"), maďarčine („*Egészséges vagyok és jól érzem magamat*"), češtine („*Jsem zdráv a daří se mně dobře*"), poľštine („*Jestem zdrów i powodzi mi się dobrze* "), bulharčine (písaná v cyrilike), taliančine („*Sono sano e sto bene*"), slovinčine („*Jaz sem zdrav in se mi dobro godi*"), chorvátčine („*Zdav sam i dobro mi je*") a rumunčine („*Sunt Sănătos şi îmi merge bine*"). V okrajových poliach bola takisto jedna veta vo vyššie uvede-

ných jazykoch – „*Auf dieser Karte darf sonst nichts mitgeteilt werden, Ezen a levelezólapon mást nem szabad közölni, Na tomto lístku nesmí se nic jiného sděliti, Na tej kartce nie wolno nic więcej dopisać, Su questa kartolina non si dovrà fare ulteriori cominicazioni, Na tej dopisnici se ne sme ničesar drugega prijavljati, Na ovoj dopisnici nesmije se inače ništa saopčiti, Pe această carte nu este iertat a se face alte împărtășiri.*"

Z uvedeného vyplýva, že na tomto lístku pisateľ nesmel uvádzať nijaký iný text okrem poštových údajov. Dôvodom toho bola pravdepodobne snaha vedenia armády zabrániť vojakom uvádzať v korešpondencii akékoľvek údaje, ktoré by mohli kompromitovať vojnové ťaženie uvedením citlivých informácií v týchto listoch. Je zjavné, že lístok je rakúskeho pôvodu, keďže hlavička na prednej strane je v nemčine (*Feldpostenkarte*), avšak už pole odosielateľa je preložené do národných jazykov menšín.

Formy predtlače v jazykoch monarchie, známky aj kolky odhalili jedno celé odvetvie poľnej pošty či vojenskej cenzúry a propagandy. Takto sme sa napríklad dostali k listu vojaka Michala Angyela, ktorý ho adresoval Anne Notárovej (pravdepodobne to nebolo jej priezvisko) do Dolných Lefantoviec (meno adresátky bolo zle čitateľné a doplnené nečitateľnou poznámkou). Pri porovnaní so sčítaním ľudu z roku 1919 sme sa pokúšali nájsť adresátku tohto listu. Michal Angyel svoj list písal 21. mája 1918 a odoslaný bol poľnou poštou, podľa údaja na pečiatke 24. mája. Predpokladali sme, že zhruba o rok neskôr, v čase sčítania obyvateľstva, ktoré sa vykonávalo v auguste 1919, by sme mohli nájsť adresátku a v ideálnom prípade aj pisateľa, ktorý sa už medzičasom mohol vrátiť z vojny späť domov[7].

„*Pochvalen bucz pan jezsu Krisztusi Karta piszana 21ho maja beszi liszteczek bezsi komu prinalezsi tej mojej Anulke czo mi fszriczí leszí lisz-*

[7] Ako sme už uviedli, mali sme k dispozícii sčítacie hárky sčítania ľudu z roku 1919,z obcí patriacich do vtedajšej Nitrianskej župy. Takisto väčšina adresátov vojenských korešpondenčných lístkov pochádzala z tejto oblasti. Pri porovnaní týchto dvoch materiálov sme mali možnosť zrekonštruovať rodinné väzby pisateľa, jeho vek, rodičov, súrodencov, manželku, deti. Teda sčítacie hárky nám pomohli pri identifikácii osôb. Získali sme aj názvy obcí, v ktorých títo ľudia bývali alebo mali rodiny. Texty listov uvádzame verne prepísané.

teczek piszani zeszna viberani tej mojej anulke doruki podaní liszteczek piszani na gyeravom dube csisza tyi anulka moja toto moje pozdravenyi lubity bugye naromanskom dva dubi tuna mi nyelubi lefantovczi tretyi tami szricze letyi zakopecz cserusu doruki chitam atak szija rozmislam anulka moja czotyi piszati mam cserusa piszala szrigyecsko plalalo jak bisza anulka sztyebov vipravalo viysla hvizda naprosztrety nyeba prislomi narozum Anulka moja zetyi piszati treba pozdravuyem tya Anulka moja aj tvojho apenku aj setku rogyinu tvoju ja szom chvala panu bohu zdravi kereho zdrava aj tyebe anulka moja vinsujem zmojho sricza aj setkim veszpolek noveho tyi neyemam cso piszaty tak zbalim cseruzsu na pak dovigyenja.“

Z listu je zjavné, že bol adresovaný blízkej osobe, s ktorou mal pisateľ pravdepodobne vrúcny vzťah. List je emotívny, aj keď je zrejmé, že pisateľ používal v tomto type korešpondencie frekventované ustálené slovné spojenia, použil ich cielene na vyjadrenie svojich citov, svojho rozpoloženia. „Listeček“ nikdy k adresátke neprišiel. Otázka, či bol zadržaný úradmi pre svoj obsah, alebo sa k svojmu cieľu nedostal pre iný, neznámy dôvod, ostala nezodpovedaná. Podobný osud stihol ďalšiu korešpondenciu, nielen medzi milými či snúbencami, ale aj medzi manželmi, kde sa pisateľ spytuje na osudy konkrétnych členov rodiny, súrodencov, detí...

Tu nám môže ako príklad poslúžiť korešpondencia, ktorá mala prinášať správy rodine ženatého vojaka Jozefa Peczára (Pecára?), ktorý písal listy svojej manželke Anne do Veľkých Bošian vo vtedajšej Nitrianskej župe. Tak bol napísaný list 4. augusta 1915:

„Pochvalen buť Ježiš Kristus aj slavne meno panni Marie. Anulka moja mila jaťa mnoho razi srdečne pozdravujem aj zmojima milimi djetkami avinsujem vam dobreho zdravija ot pana Boha ja som chvala panu Bohu zdravi a stastlivi ot pana Boha aj švagor Števo mi pisau Anulka moja pis mi potom ket tye peňaze dostanes 20 kor. Cil pozdravujem mojich i tvojich rodicov svagrov bratov nevesty aj zich djetkami Esteťa raz pozdravujem manzelka moja mila Anulka aj moje mile djetki a zosrdca uprimneho vam zdravja astastja vinsujem aprajem nech vás pán Boh nebeski pot svoju ochranu vezme amna nech neopusti ruku tipodavam a boskavam vas tvoj verni manzel z Bohom.“

Pisateľ zrejme cítil silné záväzky voči svojej rodine, a tak písal list za listom. V archíve je ďalší zo dňa 10. augusta 1915:

„Pochvalen buť Ježiš Kristus aj slavne meno panni Marie manzelka ma mila Anulka jaťa srděcňe pozdravujem aj moje mile djetki aj mojich i tvojich roďičov a vinsujem vám dobreho zdravija ot pána Boha asetko cosi zjadate ja vam to zosrca prajem a vinsujem cosa mojho zdravja tika aj ja som chvala pánu Bohu zdravi a stastlivi list kteri simi pisala 2ho augusta som aj obdrzál i kterím som sa potěseu zestě zdravi lebolen stim satu clovek potěsi keť tych par rjadkov dostaně, Estě ťa rás srděcňe pozdravujem Anulka moja aj djetki a zostavam tvoj verni manzel az domojej atvojej smrti z Bohom"

A čoskoro bol napísaný aj list 15. augusta 1915:

„Pochvalen buť Ježiš Kristus aj slavné meno panni Marie Mila manželka moja

Srděcně ťa pozdravujem a laskam aj moje mile djetki. Sak aj ja som chvála panu Bohu zdravi a sťastlivi dosavať list ktori simi pisala som aj obdrzal z ho aj fotograf s ktorim som sa aj potesev ze sa aj vimošťe sozdravim pochvaliť len kebi todav pánboh něbeski aby sme túta našu ťašku úlohu mohli skor prekonať a domov sa pri dobrom zdravi navraťiť Bože nas mili zmiluj sa nad nami hrjesnimi a odvrat nas zasluženi trest cil pozdravujem mojich i tvojich roďicov este aj teba Anulka moja asetko dobre vám zo srca vinsujem zostavam tvoj verni manžel z Bohom"

Na tomto príklade môžeme vidieť, ako často boli zadržiavané listy, ktoré pochádzali od rovnakého autora a smerovali na rovnakú adresu. Dátumy zadržaných listov nasledujú tesne po sebe. Je pravdepodobné, že sa lístky vojakov z frontu nedostali domov pomerne dlhý čas, čo určite spôsobovalo v rodinách nešťastie a zármutok. Otázne je, prečo zadržiavala cenzúra lístky určitých pisateľov. Je možné, že sa v minulosti pokúšali zašifrovať tajné správy do svojich listov alebo často písali o nepovolených veciach. Možnosťou je aj to, že sa v uvedených listoch nachádzajú kompromitujúce informácie, ktoré cenzúra musela zachytiť.

Z tej istej dediny, z obce Veľké Bošany v Nitrianskej župe, bol narukovaný aj istý *Peczár Antal* (Pecár Anton), ktorého nedoručené lis-

ty boli adresované manželke Pavlíne. Je dosť pravdepodobné, že tento pisateľ nebol len menovec, ale aj nejaký príbuzný predchádzajúceho autora listov. Tieto nasledujúce listy boli písané v júli 1915. Je pre ne príznačný záujem o domácich, rodinu, ako aj vyjadrenie bohatosti citov a náboženskej pokory:

„Pochvalen Pan Ježiš Kristus aj slavne meno blahoslavenej Panenki Marie patronki uhorskej krajini a patronki svateho ruženca nech nas chráni a zastava našich pracach. Karta pisana dna 4.juli mile a srdečne pozdravenje primi od tvojho verneho manzela manzelka moja mila aj zmojima milima gyietkama ajvi rodičje moji mili zdravja vam vinšujem aprajem zmojeho srca odmileho pana Boha ja som este zdravi docilku manzelka moja dobra jasomtyi pisav list druheho juli pismi cisiho jasom skoro zle preysov tu sa nesmje nic takeho pisat len pozdravenje a mosibit otvoreni lebo tunak ich citaju sak som stima kamaradi cosom bov ay v trencine zvolakerima zostevom som uz nebol vise tizna aj zmaksim lebo sme kazdy v inom sazate tak sa neskoro schagyame jeden zdhruhim cil dam aj setciu pozdravovat aj svagra aj brata Janka z jeho manzelkov setkych domácich dam pozdravovat pistemi deje pavko a coje snim kedho nemozem videt (nečitateľná časť) *z Bohom dovidenia“*

Ďalší list tiež začína ustálenou formulkou:

„Pochvalen Pan Ježiš Kristus aj slavne meno blahoslavenej Panenki Marie patronki uhorskej krajini a patronki svateho ruženca nech nas chráni a prime nas pod jej svatu ruku karta pisana Dna. 5. juli mile a srdecne tya pozdravujem azdravja tyi vinsujem manzelko moja uprimna aj znašima gyietkama aj vas rodičje moji mili aj ivku nech vam je panbosko napomocni len sa tak velmi nermucte mamicka moja sak ja som este zdravi dočilku da panbosko ze sa este budeme spolu tyesit manzelko moja verna šak som tu kartu dostav čosimi pisala ten list som dostav stvrteho juli aj pavkovi som pisal šak som si aj sati oprav ešte som cisti manzelka moja šak som pisav gombarovi Tonovi abinam pomohov odkosit azbudemat času cil vas este razpozdravujem šetkich vospolek lensi potom todajte doporadku“

Či mal cenzor podozrenie na nejaké kódovanie správ, či to bola iná príčina, či jednoducho náhoda, nevieme posúdiť. Vieme však, že

aj dnes je ešte nepríjemné pomyslieť si, ako ťažko, bez správ od svojich blízkych, prežívali vojaci na fronte, ako aj ich rodiny v zázemí.

Ako odpoveď na otázku: „Ako si ľudia spomínajú na predkov-vojakov bojujúcich v prvej svetovej vojne?" predkladáme nasledujúce zistenia: ľudia, ktorí mali v rodine vojaka bojujúceho v prvej svetovej vojne, si naňho najviac pamätajú, ak sa s ním osobne stretli. V takom prípade si pamätali aj určité podrobnosti z vojakovho života. Boli však aj prípady, keď osoby z príbuzenstva o predkovej účasti vo vojne nevedeli. Pre zachovanie konkrétnych spomienok na vojaka bol zrejme potrebný kontakt s týmto človekom počas čo možno najdlhšieho obdobia. K miere kontaktu, a tým aj k množstvu zachovaných spomienok takisto prispieva aj život našich informátorov v spoločnej domácnosti s vojakmi. V takých prípadoch bol kontakt intenzívnejší, a tak vzniklo viacero príležitostí na odovzdávanie spomienok o vojenskej minulosti informátorovho predka. Odlišný prípad nastal v prípade rodín padlých vojakov. Obecný pamätník[8] pomáhal ľuďom pri spomínaní na vojakov, ktorých mená sú na ňom uvedené. Informátori, ktorí vojaka nemohli poznať, pretože zomrel pred ich narodením, o ňom vedeli vďaka pamätníku situovanom v centre obce. Väčšina týchto ľudí si už nepamätala detaily z vojakovho vojenského či civilného života.

Špecifickým prípadom spomienkovej príležitosti bývalo stretnutie veteránov. Pri tomto stretnutí si veteráni navzájom rozprávali zážitky z vojny. Podľa výpovedí informátorov bolo toto stretnutie jedinou príležitosťou, počas ktorej sa odovzdávali priame osobné spomienky na prvú svetovú vojnu. Účastníkmi týchto stretnutí boli aj niektorí naši informátori počas ich detstva. Takto odovzdané spomienky sa väčšinou zachovali len útržkovito, ako emocionálne zážitky bez súvislých vojnových príbehov.

Tým sa dostávame aj k otázke: „Akí ľudia si na vojakov spomínajú?" Pri výskume sme sa stretli najčastejšie s generáciou vnukov vojakov a zriedkavo ešte aj s generáciou ich synov. Podrobnejšie informácie o vojakovej minulosti sa dostali najďalej k jeho vnukom. K pravnúčatám sa dostala len informácia o účasti vojaka vo vojne, a to vďaka existencii pamätníka padlým v 1. svetovej vojne. V prípade vojakov,

[8] BÓDI, Anton a i.: *Lefantovce 1113 – 1998*. Obecný úrad Lefantovce, 1998.

ktorí vojnu prežili, sa informácia o ich účasti vo vojne k ich pravnúčatám nedostala. Takmer bez výnimky si na vojakov spomínali ľudia, ktorí bývali v obci, v ktorej býval aj vojak, alebo mali kontakt s obcou, v ktorej je pamätník. Najviac konkrétnych informácií o vojakoch a ich účasti v prvej svetovej vojne mali priami potomkovia vojakov.

Poslednou výskumnou otázkou bola otázka: „Akú úlohu hrá veľká história v osobných spomienkach pamätníkov?" Vplyv tejto „veľkej" histórie sme zaznamenali najmä pri pozorovaní obecných pamätníkov venovaných obetiam prvej a druhej svetovej vojny. Starší pamätník bol viac zanedbaný a spoločenské udalosti, ktoré sa v obci v minulosti konali, sa týkali výhradne spomienkových príležitostí odkazujúcich na druhú svetovú vojnu. V prípade osobných spomienok sme nezaznamenali vplyv druhej svetovej vojny na spomienky našich informátorov. Žiaden z nich však nemal s druhou svetovou vojnou osobnú skúsenosť či skúsenosť v rodine. Zachovaných spomienok na prvú svetovú vojnu bolo veľmi málo, preto nemôžeme hovoriť o dopadoch, aké by mala „veľká" história či druhá svetová vojna na ich obsah. Predsa však tu je určitý vplyv „veľkej" histórie. Pamätník venovaný padlým vojakom je produktom kolektívnej pamäti, spoločného spomínania. Je zrejmý pozitívny vplyv tohto pamätníka na zachovávanie spomienky na vojakov u našich informátorov, a tým aj pozitívny vplyv „veľkej" histórie na zachovávanie ich osobných dejín.

Z našich predpokladov bolo prvé očakávanie, že sa pri rozhovoroch s informátormi stretneme s celistvými a detailnými príbehmi o ich predkoch-vojakoch, ktorí bojovali v prvej svetovej vojne. Ukázalo sa, že tento predpoklad bol nesprávny – nepodarilo sa zaznamenať žiadne takéto príbehy či rozprávania. Informácie o vojakoch, ktoré sme získali od informátorov, boli redukované na kusé údaje o fronte, na ktorom vojak bojoval, o zraneniach, ktoré utrpel, zajatí, do ktorého prípadne padol, a na niekoľko svedectiev z vojenského života. Ďalším predpokladom bol vplyv geografickej blízkosti bydliska informátora k niekdajšiemu bydlisku jeho predka-vojaka. Zistili sme, že dôležitá je totožnosť bydliska informátora s vojakovým. Život v spoločnej domácnosti zaručoval potrebný vzájomný kontakt, ktorý je predpokladom na zachovanie detailnejších spomienok na predkov bojujúcich v prvej svetovej vojne. Bydlisko v rovnakej obci, v ktorej stál pamätník, sa

zasa ukázalo ako rozhodujúce pre zachovanie spomienky u tých, ktorí mali padlého predka uvedeného na tomto pamätníku. Informátori z iných obcí, ktorí o pamätníku nevedeli, zväčša nevedeli ani o vojenskej minulosti svojho predka. So zachovanými predmetmi patriacimi vojakom, ktoré by dokumentovali ich účasť vo vojne, sme sa počas výskumu u informátorov nestretli. Uplynulé storočie bolo, zdá sa, príliš dlhým časom na zachovanie tradovania tohto druhu.

Tiež sme do výskumu vstupovali s predpokladom o väčšej miere zachovávania spomienok na vojakov bojujúcich v prvej svetovej vojne v neprerušenej mužskej línii medzi vojakom a informátorom. Tento predpoklad sa výskumom nepotvrdil. Spomínali aj potomkovia, ktorí sa s vojakom nestretli, ako aj ženy či vnučky. Spomienky neboli rodovo špecifické. Ďalší predpoklad sa týkal vplyvu „veľkej histórie" na osobné dejiny. Predpokladali sme detailnejšie zachovanie spomienok na predka v prípade, že jeho samého alebo jeho rodinu postihla ojedinelá udalosť, ktorú by nezahŕňali „veľké" dejiny. Mali sme na mysli zranenie s doživotnými následkami, invaliditu alebo narodenie dieťaťa-pohrobka, po otcovej smrti. S takýmito či podobnými situáciami sme sa počas výskumu nestretli, a tak otázka zostala otvorená.

Predpoklad o selekcii pri odovzdávaní tragických či pre civilný život nerelevantných spomienok, ktorý sme sformulovali na základe literatúry, sa ukázal ako pravdivý. Informátori sami potvrdzovali fakt, že o veciach spojených s vojnou sa v rodine nehovorilo. Literatúra v tomto prípade dokladá aj dôvod, prečo tomu tak bolo. Spomienky na vojnu sa odovzdávali pri špeciálnych príležitostiach, ktoré nastávali pri stretnutí veteránov.

Ciele práce, ktoré sme si definovali na začiatku, sme splnili. Proces odovzdávania spomienok v rodinách vojakov, teda ich tradovanie, má inú podobu a dôsledky ako kolektívne spomínanie. To sa prejavuje v podobe osláv a úcty k pamätnému miestu – pamätníku padlých. Keď sme porovnávali vybrané prípady rodín, ktorých predok-vojak vo vojne padol, a rodín, ktorých predok sa z vojny vrátil, ukázalo sa, že údernejšia bola spomienka na predka zomrelého vo vojne ako na toho, ktorý sa z vojny vrátil. Ten druhý, ktorý sa vrátil, svojím ďalším životom a osudmi akoby prekryl vojnové obdobie. Príbehy sa prestali rozprávať, nebolo poslucháčov, ktorí by rozumeli faktom (miestam,

spôsobom, hrôzam boja). Vplyv „veľkej histórie“ sme napriek uvedeným výsledkom mohli pozorovať aj v osobných dejinách informátorov, tiež v rámci obce a spoločenských podujatí spojených s pamätníkmi, ktoré sa tam nachádzajú. Ak sa teda máme vrátiť k hlavnej myšlienke nášho príspevku, môžeme konštatovať, že udalosti prvej svetovej vojny v osobných, resp. rodinne tradovaných spomienkach dožívajú. Uchovávajú sa však v kolektívnej pamäti, ktorá spája historické udalosti s jednotlivými osudmi ľudí tvoriacich túto históriu. Aj preto bolo pre nás nesmierne dôležité stretnúť sa s osudmi reálnych vojakov v rôznych druhoch prameňov a ich prostredníctvom si uvedomiť prepojenie života ľudí s historickými reáliami vojny.

Literatúra a pramene

ASSMANN, Jan: *Collective Memory and Cultural Identity*. New German Critique, 1995, č. 65, Cultural History/Cultural Studies, s. 125 – 133. Dostupné na: http://kultura-pamieci.pl/wp-content/pliki/literatura08/assman_collective_memory.pdf.

BÓDI, Anton a i.: Lefantovce 1113 – 1998. Obecný úrad Lefantovce, 1998.

DUDEKOVÁ, Gabriela: *Vojenská cenzúra korešpondencie. Niekoľko úvah o vzťahu armády a spoločnosti za prvej svetovej vojny*. In: SEGEŠ, Vladimír – SEĎOVÁ, Božena (eds.): *Miles Semper Honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2007, s. 125 – 135.

HLÔŠKOVÁ, Hana: *Individuálna a kolektívna historická pamäť : vybrané folkloristické aspekty*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2008.

KOTSCH, Richard: *História rodiny na základe nedoručenej vojnovej korešpondencie*. Diplomová práca. Bratislava : Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, 2012. Školiteľka: prof. PhDr. Marta Botiková, CSc.

Štátne archívy, pobočka Nitra. Dostupné na http://www.minv.sk/?pobocka-nitra.

TIŠLIAR, Pavol: *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919. Príspevok k populačným dejinám Slovenska.* Bratislava : STATIS, 2007.

WINTER, Jay – SIVAN, Emmanuel: *War and remembrance in the twentieth century*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000, s. 6 – 13. Do-

stupné na http://books.google.nl/books?id=ZK2A5x7E8IkC&printsec=frontcover&dq=War+and+Remembrance+in+the+Twentieth+Century.&hl=en&sa=X&ei=5NyjT9TbFc2gOsn84akI&redir_esc=y#v=onepage&q=War%20and%20Remembrance%20in%20the%20Twentieth%20Century.&f=false.

Summary

First World War in Memories and Memory

The paper focuses on remembering ancestors who fought in WWI and describes the way families of soldiers were found or were searched for based on undelivered war correspondence. In chesen families we observe the process of passing down memories of their soldier. We focus on the reconstruction of events connected to the army life. The paper describes, uses and combines source material from various sources, such as archive resources, the census of 1919, registry entries and legwork. Informants often remarked that they remembered the details they shared with us for the first time since they created that particular memory. Besides live remembering, we also observed graves of soldiers to determine whether they are being kept in good shape – to see whether people who still remember their lives are still alive. During research we met with multiple generations of descendants of these soldiers. Remembering in the families of fallen soldiers survived also due to the town memorial that serves as a specific place of piety. In general we can state that the influence of the "great history" can be observed in personal histories of informants as well as in the history of towns and in public events connected with monuments that were built there. It is also obvious that the events of WWI in personal or family traditionalized memories are receding, although they are being kept in collective memory that connects historical events with individual lives of people who create this history. Real lives of soldiers, accumulated from various sources, help us to realize the connection between lives of people and historical realities of war.

Poznámky k literárnokritickým reflexiám románu *Živý bič*

Ohlasy na beletriu a publicistiku Mila Urbana

Karol Csiba

Genézu vzniku románu Mila Urbana *Živý bič* (1927) zachytáva druhá kniha jeho memoárov *Kade – tade po Halinde. Neveselé spomienky na veselé roky* (1992). Dôležitým motívom k jeho napísaniu bola podľa jeho vlastných slov vlna tzv. vojnovej literatúry[1], ktorá sa stala impulzom k usporiadaniu vlastných spomienok z tohto obdobia. Autor síce konštatuje absenciu „frontových" zážitkov[2], no o to intenzívnejšie deklaruje záujem všímať si podľa neho rovnako tragické nefrontové zázemie prvej svetovej vojny. To na rozdiel od ozajstného boja veľmi dôverne poznal, o čom nás v spomienkach prostredníctvom detailného a mierne infantilného inscenovania udalostí z jesene 1926 (deklarovaný začiatok písania románu) informuje.[3] Okrem bratislavskej etapy

[1] Urban menuje napríklad román Jána Hrušovského *Muž s protézou* (1925), resp. román Vladislava Vančuru *Pole orná a válečná* (1925).

[2] „(...) neprichodilo mi písať o tom, ako sa vojaci v zákopoch trápia, ako bijú vši, bohujú, ako ich nalievajú rumom a ženú do útokov, na smrť, ako dunia kanóny, brešú guľomety, ako chlapci stekajú z krvi a podobne. Vtedy ešte chlapec, nič z tejto hrôzy som nezažil, nevidel, no – pozoroval som iné." In: URBAN, Milo: *Kade – tade po Halinde. Neveselé spomienky na veselé roky*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1992, s. 161.

[3] „A tak na jeseň roku 1926 zajal som svojich neviditeľných starých známych hore do Reduty. A nemusel som veľmi vymýšľať. Ondrej Koreň, ktorý sa vrátil z vojny bez ruky a bez oka ako smutný výkričník vojnového besnenia, to bol náš sused Jano Machajda, spola chovanec a spola paholok u Vendelovcov v Rovniach. Jano Kúrňava zas robil boženíka a či obecného sluhu v Rabčiciach. Bližšie som ho nepoznal, ale

jeho práce na tomto diele sa dozvedáme aj o vynútenom návrate na Oravu[4], kde v práci až do jej záveru pokračuje. Tu sa dostáva do kontaktu s knihou maďarského spisovateľa Dezsőho Szabóa *Azelsodorffalu* (Odplavená dedina, 1919), pri ktorej v spomienkach priznáva istý (inšpiračný) vplyv pri prepisovaní *Živého biča*. Sám o tom hovorí: „Szabó v najlepšom prípade prilial len olej na tento ohník, a ja som mu za to vďačný."[5] Obe knihy spája vojnová tematika, rovnako využitie priestoru a mesta. Urban však upozorňuje predovšetkým na odlišnosti. Vidí ich najmä v prístupe k jednotlivým postavám: „Dezső Szabó, rodený rapsód, ku svojim postavám pristupoval inak než ja: s bolestínstvom priam rasistickým, akoby v prvej svetovej vojne trpelo iba Maďarstvo, maďarská fajta."[6] Len na okraj pripomínam, že k tejto konfrontácii dvoch kníh sa Urban vyjadruje už v článku s názvom *Jeden z tých mnohých bez mena*, publikovanom v marci 1931 v časopise *Elán*.[7] Pomerne horlivo v ňom vyvracia názory o jeho próze ako plagiáte spomenutého maďarského románu.

---

ako gymnazista v Trstenej býval som s dvoma Klinovskovcami z Rabčíc, a tí sa často zabávali na jeho slabôstkach či pokleskoch. Uviazol mi v pamäti; z prezývky som spravil priezvisko a reku, Jano, poď do Reduty, vykrešem z teba románovú postavu. Ani Ilčíčku som si nevyhútal. Bola – žila taká žena v Polhore. Aj tak zahynula, keď sa Polhorci za prevratu oborili na tamojších žandárov. Vravím jej, tetka, aj vy by ste mohli. Máte sa na čo požalovať. Išla, ibaže som si ju musel náležite pristrihnúť; pridať jej odbojného syna Štefana i veľký žiaľ, ale román sa bez takýchto ‚prídavkov' neobíde. Či chcel, či nechcel, musel ísť tiež krčmár Tenczer. Čapoval i obchodoval na vyšnom konci Polhory (...) A dekan Mrva? Keď som ho hľadal, chodil mi po ume dekan Murdžák z Rabče, mocný, rozšafný človek, národovec, ale i posmeškár (...) Notár Okolický a richtár Vorčiak... Popravde sme sa ešte nepoznali, keď som ich ťahal do Reduty (...) Adam Hlavaj v skutočnosti tiež nemal blíženca. Aspoň som sa s ním nestretol (...) Nuž s takými viac či menej skutočnými spoločníkmi sadol som si hore v Redute k jednému stolu a začala sa veľká hra (...)." In: Tamže, s. 161 – 163.

4 Z dôvodu zániku časopisu *Slovenský národ* (30. 12. 1926), v ktorom Milo Urban pracoval.

5 URBAN, Milo: *Kade – tade po Halinde. Neveselé spomienky na veselé roky*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1992, s. 173.

6 Tamže, s. 172.

7 URBAN, Milo: *Jeden z mnohých bez mena*. Elán, roč. 1, 1931, č. 7, s. 3.

V druhej knihe memoárov autor nezabúda na informácie o ukončení prác na svojom diele. Prezrádza aj presný dátum (7. máj 1927), keď prepísaný rukopis slávnostne a s bázňou vložil do kufríka. Nevynecháva ani viaceré nepríjemnosti (zdrvujúce posudky, odmietanie zo strany vydavateľstiev) s jeho knižným vydaním, ktorému pre začiatok nepomáha ani Urbanova identita „ešte stále veľmi málo známeho autora s rukopisom vojnového románu".[8] Po preskočení viacerých epizód sa v spomienkach dostávame až k informácii o knižnom publikovaní, úspešnom čitateľskom prijatí a prvom väčšom autorskom honorári.[9] Jiří Hollý vo svojej porovnávacej štúdii o tom napríklad hovorí: „Když zásluhou Jána Smreka vyšel v Edici mladých slovenských autorů Mazáčova nakladatelství v prosinci 1927 Urbanův *Živý bič*, bylo to převratné datum slovenského literárního života."[10] Vydanie tohto románu vníma autor štúdie predovšetkým ako dôležitý umelecký výstup vtedajšej mladej autorskej generácie.

Táto informácia tak trochu korešponduje s väčšinou reakcií dobovej literárnej kritiky. Časť z nich prijala Urbanov text kladne. Na niektoré dôležité ohlasy sa v tejto chvíli pozrieme aj my. Poslanec a redaktor J. Sivák v článku *Triumf mladého spisovateľa*, publikovanom už v decembri 1927 v denníku *Slovák*[11], sa okrem pohľadu na čerstvo vydaný román pokúsil o náčrt vývojovej línie dovtedajšej tvorby Mila Urbana. Vníma ho ako pokračovateľa domácej literárnej tradície (Vajanský, Kalinčiak, Kukučín), oceňuje jeho zmysel pre humor, no zároveň registruje jeho akceptáciu úlohy náboženstva. Próza *Živý bič* podľa Siváka

---

[8] Okrem dovtedy časopisecky vydaných textov by som v tejto súvislosti upozornil na jeho prózu *Rozprávka o Labudovi*. In: SMREK, Ján (ed.): *Zborník mladej slovenskej literatúry.* Bratislava : Sväz slovenského študentstva, 1924, s. 267 – 276.

[9] „Začiatkom decembra vyšiel Živý bič knižne. Potom mi poštár priniesol prvý slušnejší honorár: celých štyritisíc korún od pražského vydavateľa Mazáča. A tesne pred Novým rokom, kde nič, tu nič, ponúkli mi v redakcii Slováka miesto redaktora. Čo som si ešte mohol želať? Iba ak vtáčie mlieko." In: URBAN, Milo: *Kade – tade po Halinde. Neveselé spomienky na veselé roky*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1992, s. 189.

[10] HOLÝ, Jiří: *Romány Živý bič a Hmly na úsvite v českých souvislostech*. Slovenská literatúra, roč. 48, 2001, č. 6, s. 472.

[11] SIVÁK, Jozef: *Triumf mladého spisovateľa*. Slovák, 18. 12. 1927, s. 2 – 3.

predstihuje domáci dobový literárny kontext. Na porovnanie: tvorbu väčšiny poprevratových prozaikov vníma ako plnú „afektácie, papierovosti, bez vnútorného režírovania a pretvorenia a bez šľachetnej snahy po dokonalosti a dobre".[12] Románu Mila Urbana však tieto charakteristiky nepriraďuje. Cení si autorov zmysel pre slovenskú skutočnosť, ktorú do svojho textu komponuje s podľa neho milou nevinnosťou až naivitou. Vďaka spôsobu opisu dediny v ňom vidí budúceho majstra slovenského románu. Posuny v príbehu nevidí na pleciach postáv, kľúčový dynamický element skôr nachádza v sile svetovej vojny. Redaktor chváli autenticky vykreslených hrdinov, ktorí „žijú a dýchajú skutočne tak, ako to bolo na dedine počas vojny"[13]. Akceptuje aj ten fakt, že sa Urban nezameriava na pozitívne činy dedinčanov. V ďalších dielach recenzent však prevahu pozitívneho konania obyvateľov dediny očakáva.

Iné reakcie vnímali samotného autora ako umelca, ktorý je schopný k sebe nakloniť pozornosť celej literárnej obce a postaviť sa na čelo povojnovej moderny. Oceňujú spôsob jeho portrétovania postáv a podobu prieniku do ich vnútra. Urbanov vojnový román považovali za „najcennejší dokument veľkého svetového uragánu, ako sa javil na našej dedine"[14]. Z tohto pohľadu oceňovali jeho pozíciu spravodlivého sudcu a pozorovateľa, ktorého neodstraší ani najšokujúcejšia skutočnosť. Tvorivú energiu a mimoriadne nadanie autora ocenili rovnako v rubrike *Umenie, veda a literatúra* v redakcii *Národných novín*.[15] Aj v tomto prípade si všímajú a oceňujú obrazy demaskovaných krvavých rán slovenskej dediny a fatálne dopady vojny na jej existenciu. Andrej Mráz ocenil intenzitu Urbanovho tragického „pociťovania života a dramatické prežívanie udalostí"[16], ktoré podľa neho tvoria základný obsahový fundament dvojdielneho románu *Živý bič*. Charakterizuje ho v intenciách literárneho vstupovania do spoločenského dialógu a dovolávania sa práva na život. Práve v tomto rámci vníma autoro-

[12] Tamže, s. 2.

[13] Tamže.

[14] Svojeť, roč. 4, 1928, č. 4 – 5, s. 117 – 118.

[15] Národnie noviny, 11. 12. 1927, č. 143, s. 4.

[16] MRÁZ, Andrej: *Román veľkého rozmachu*. Mladé Slovensko, roč. 8, 1928, č. 1, s. 18.

vu tragiku, resp. odkazy na vojnu a jej porušovania práve tohto práva. Zároveň v texte nachádza stopy bolestnej rozčarovanosti a odkazy na jalové gestá o ľudskej civilizácii. Mráz v románe nachádza aj explicitné znaky akejsi etickej selekcie, ktorou demaskuje Urbanovo striktné a jednoznačné delenie sveta na dobro a zlo. Tento princíp odhaľuje v samotnom motivickom základe diela: „Preto je cez celý román ľudská civilizácia popieraná. Jej jalové heslá a ich nositelia sú zvrátené a ošklivé figúrky (...) Životne nakreslil Urban nositeľov tejto falošnej morálky. Privandrovalci z iných sfér a ovzdušia reprezentujú na slovenskej dedine túto bezduchú civilizáciu."[17] Mráz je pri svojom čítaní citlivý na prejavy animálnych pudov postáv počas vojny. Čo je dôležité, Urbanovo písanie charakterizuje ako výrazný kvalitatívny posun oproti tvorbe predchádzajúcich dedinských spisovateľov. Pre úplnosť pripomínam, že v jeho literárnokritickom pohľade nechýba poznámka o zanedbanej redakčnej práci. Podľa jeho názoru množstvo tlačových chýb znižuje silu Urbanovho výrazu, no jeho úroveň to v žiadnom prípade neznehodnocuje.

Odlišná bola v tomto kontexte dobová reakcia Slovenských pohľadov[18]. Jej autor poukazuje na fragmentárny charakter tejto prózy, ktorej jednotlivé nekoncentrované časti drží pohromade iba téma prvej svetovej vojny. Namiesto realistických postáv registruje premeny hrdinov na „fantastické bytosti", Urbanovmu románu preto vyčíta obrazovú neskutočnosť. Odmietnuté však nie je všetko. V závere kritického textu sa dokonca píše: „Ináč v chápaní života a duší je u mladého autora už teraz mnoho zrelosti. Dobrý psychológ prezradí sa v nejednom detaili a ruka, ktorá všetky vlákna drží a tkanivo motivuje, je už dnes pozo-

[17] Tamže, s. 20.

[18] Aj tento moment Urban stručne zaznamenáva vo svojich memoároch, konkrétne o tom píše: „Len v Slovenských pohľadoch značka K (vari dr. Krčméry) nemohla mi akosi prísť na chuť. Vyčítala mi nedôslednosť, keďže vraj píšem o zemplínskej dedine (?), a neukazujem tamojšie kroje (!), som hodne afektovaný, nemám opravdivú, ‚takú ruskú' účasť na osude svojich hrdinov, podlieham cynizmu, inde mysticizmu, neviem sa smiať, vyhýbam sa humoru, v ktorom bola sila slovenskej dediny i v najťažších rokoch a pod." In: URBAN, Milo: *Kade – tade po Halinde. Neveselé spomienky na veselé roky*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1992, s. 192 – 193; *Slovenské pohľady*, roč. 44, 1928, č. 1, s. 67 – 69.

ruhodne bezpečná."[19]Autor tohto pomerne kritického textu podobne ako ďalší recenzenti nevynecháva zvýšený záujem o nové Urbanovo dielo s avizovaným pokračovaním témy poprevratovej dediny.

Záujem slovenskej literárnej scény o dvojdielnu prózu *Živý bič* modifikoval pozíciu autora v priestore vysokej literatúry. Okrem publikovania beletrie sa na začiatku tridsiatych rokov Milo Urban zúčastňuje dobových diskusií o podobe a funkciách umenia. Obhajuje v nich „názor, že literatúra môže meniť postavenie jednoduchého človeka. Zaznieva v nich už skôr tón publicistu a autora neskorších románov, zaujatého riešením sociálnej a národnej otázky (...)"[20]. Takýto angažovaný prístup nachádzame napríklad v jeho odpovedi redakcii časopisu DAV na otázku o možnostiach slovenskej revolučnej a proletárskej literatúry publikovanej v apríli 1931[21]. Deklaruje v nej názor, že literatúra musí byť revolučná a plniť svoje poslanie. Práve slovenská literatúra by sa mala opierať o reálny život na vtedajšom Slovensku. Za jeho základ považuje autor triedu roľníkov a robotníkov. Do veľkej miery spochybňuje existenciu vlastnej slovenskej inteligencie, ktorú skôr považuje za odraz cudzích, nepriateľských kultúr. Budúcnosť (spoločnosti, literatúry) vidí v rozklade „kapitalisticko-šovinistickej ideológie, ktorá zožrala našu minulosť. A našou úlohou je tomu rozkladu vo vlastnom záujme napomáhať (...) Tým treba ukázať v slovenskej literatúre ten pravý dejinný zmysel, ktorý posiaľ bol ukladaný do falošných priečinkov. Tým – myslím – povedal som všetko, čo sa dnes dá povedať."[22]

Účasti slovenských spisovateľov na verejnom živote sa venuje aj v texte *Slovenský spisovateľ dnes. Niekoľko aktuálnych poznámok*, publikovanom v časopise *Elán* v novembri 1933[23]. Kľúčovú funkciu prisudzuje v tejto súvislosti prvej svetovej vojne, ktorá podľa Urbana uvoľni-

---

[19] URBAN, Milo: *Živý bič*. Praha : Nákladom Leopolda Mazáča, 1927, zv. 1, s. 196, zv. 2, s. 238. In: (K.). *Slovenské pohľady*, roč. 44, 1928, č. 1, s. 68.

[20] ŽILKOVÁ, Adela: *K publicistickej genéze krátkej prózy Mila Urbana z druhej polovice dvadsiatych rokov*. Slovenská literatúra, roč. 53, 2006, č. 6, s. 423.

[21] URBAN, Milo: *Anketa o možnostiach rozvoja slovenskej revolučnej a proletárskej literatúry*. DAV, roč. 4, 1931, č. 4, s. 10.

[22] Tamže, s. 10.

[23] URBAN, Milo: *Slovenský spisovateľ dnes. Niekoľko aktuálnych poznámok*. Elán, roč. 4, 1933, č. 3, s. 1 – 3.

la bariéru dovtedajšej participácie tvorcov na riešení aktuálnych problémov. Zmenenú historickú situáciu vnímal ako ideálnu na využitie schopností spisovateľov pri tvorbe nových kultúrnych a spoločenských hodnôt. Takýto tvorivý jednotlivec by mal byť „akýmsi bezprostredným tlmočníkom, duševným vodcom a či už vychovávateľom širokých vrstiev nie v zmysle niekdajších učební, ktoré to robili obyčajne z pedagogických pohnútok, odhora, ale tlmočníkom, zosilovačom tých túžob, ktoré majú svoje korene v masách (...)“[24]. Mal by byť aktívny pri formovaní ideových koncepcií, z pohľadu intenzívnych kultúrno-politických výbojov vníma ako inšpiráciu umeleckú situáciu vo vtedajšom Sovietskom zväze. Potrebu angažovanejšieho typu literatúry zdôvodňuje fatálnymi zmenami, ktoré sú na začiatku tvorby nového pomeru síl a spravodlivejšieho spoločenského poriadku. Slepo nasledovať cudzie vzory však v žiadnom prípade neodporúča. To, čo by slovenskí spisovatelia určite robiť mali, bolo „vyvolávať kultúrno-politický proces medzi tými, ktorí boli vysunutí z kultúrneho života (...)“[25]. Aplikáciu nových poriadkov navrhuje realizovať Urban aj za cenu prevratu niektorých dovtedajších noriem. Rozhodujúca je v tomto procese služba najširším spoločenským vrstvám, „ľudu alebo už národu, aby bol plnoprávnou kultúrnou jednotkou“[26]. Slovenský spisovateľ by mal byť schopný vyhmatať momenty doby a bojovať za práva na samobytný život. Mestský živel a snobská literatúra však podľa neho neprichádzajú do úvahy, keďže jej aktuálna podoba okrem indiferentnosti a nezáujmu o vyššiu vec tvorí iba okraj kultúry iných národov. Aktívni tvorcovia by podľa Urbana nemali sedieť iba za písacím stolom, ale vlastnou činnosťou by mali vstupovať do verejného života.

Ani neskôr autor neprestáva plniť funkciu pozorovateľa a komentátora špecifík slovenského literárneho života. Takýmto spôsobom sa pokúša odpovedať na otázky, prečo sa slovenskí spisovatelia dlhodobo nevenujú mestskému prostrediu.[27] Na jednej strane konštatuje viditeľný nezáujem tvorcov predprevratovej literárnej scény o námety z toh-

[24] Tamže, s. 1.

[25] Tamže, s. 2.

[26] Tamže.

[27] URBAN, Milo: *Autor na rozcestí: dedina či mesto?* Elán, roč. 6, 1935, č. 4, s. 1 – 2.

to priestoru, na druhej strane registruje postupné zmeny, o ktoré sa snaží mladšia generácia spisovateľov. Dôvody tejto nevyrovnanosti sa s mestom dáva Urban do súvislosti s celkovým kultúrnym vývojom a tradíciou na Slovensku. Charakterizuje ich absencia mestskej kultúry. Akékoľvek jej čiastkové prejavy považuje skôr za cudzí import. Aj v tomto probléme dochádza po prvej svetovej vojne k určitým posunom, no autor zároveň konštatuje množstvo problémov v aplikovaní týchto zmenených východísk do konkrétnej tvorby: „Slovenský spisovateľ, ktorý by chcel vyhovieť spravodlivej žiadosti tejto novej čitateľskej vrstvy, je postavený pred také ťažkosti, že sa im radšej vyhne (...) Ale sú aj iné prekážky, ktoré nútia našich spisovateľov obchádzať mestské prostredie. Predovšetkým tá, že temer všetci sú determinovaní dedinou, vidiekom. Taký vidiecky človek veľmi ťažko sa vžíva do nového prostredia a menovite do neobyčajne zložitého prostredia mestského (...).“[28] Riešenie nachádza autor práve v dôkladnejšom spoznávaní mestských špecifík, na čo celkom určite nestačia občasné návštevy. Urban, samozrejme, nechce podľa jeho slov nikomu nič predpisovať ani ho do ničoho nútiť. Vyhýbanie sa námetom z mestského prostredia zo strany slovenských autorov však považuje za škodlivé pre vývoj slovenskej literatúry. V závere konštatuje, že výber takýchto neprebádaných a kľukatých ciest pri písaní ukazuje, „kto je chlap na mieste“[29]. Nevyhnutnosťou zdravého literárneho vývoja je práve preto hľadanie takýchto individualít.

Prítomnosť otázok a riešení dobových spoločenských problémov nachádza v diele Mila Urbana literárna veda aj neskôr. S historickým odstupom sa predovšetkým románom *Živý bič* zaoberalo niekoľko bádateľov, napríklad Július Noge, Ján Števček, Miloš Tomčík.[30] Dvojdielnu prózu vnímajú ako začiatok evolúcie moderného slovenského románu.

---

[28] Tamže, s. 2.

[29] Tamže, s. 2.

[30] NOGE, Július: *Poznámky k výskumu slovenskej prózy dvadsiatych rokov*. Slovenská literatúra, roč. 20, 1973, s. 38 – 46; ŠTEVČEK, Ján: *Doslov*. In: URBAN, Milo: *Živý bič*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1963, s. 323 – 329; TOMČÍK, Miloš: *Dva romány na jednu tému. Zo vzťahov medzi modernou slovenskou a českou prózou*. Slovenská literatúra, roč. 20, 1973, č. 4, s. 325 – 348.

Reakciu na úspech jeho vydania nachádzame aj v druhom diele Urbanových memoárov. Autor v nich neobchádza ani informácie o zmene vydavateľstva, čo považuje za krok vpred vo svojej literárnej kariére.[31] Pod jej rozvoj sa podpisujú aj viaceré zahraničné vydania. O ešte väčší európsky úspech ho však pripravuje podľa jeho slov nástup Adolfa Hitlera k moci. Urban na tento historický moment spomína takto: „Žiaľ, na také romány v Európe už bolo prineskoro. K moci prichádzal Adolf Hitler, zaduli vojnové vetry a Živý bič vedno s takzvanou ľavičiarskou, antimilitaristickou literatúrou stal sa v Nemecku obeťou plameňov."[32] Táto Urbanova negatívna a zdanlivo banálna spomienka nás implicitne posúva k jeho neskorším novinárskym aktivitám. Aj v nich rezonujú nami načrtnuté témy, ktoré nachádzame už v románe *Živý bič*. Čo sa však mení, sú spoločenské východiská samotného autora. Od statusu málo známeho spisovateľa s rukopisom vojnového románu prechádza po niekoľkých rokoch do významnej pozície hlavného redaktora tlačového orgánu Hlinkovej gardy Gardista[33], vychádzajúceho od 1. 11. 1940 ako denník. Z tohto dôvodu sa v predloženej štúdii pozrieme na niekoľko ukážok jeho vtedajšej publicistiky.

Už v prvom čísle pretransformovaného denníka Gardista je uverejnený Urbanov úvodník s názvom *Po čo sme prišli*[34]. Predstavuje prológ novej redakcie, autor v ňom deklaruje snahu doplniť „zákon" slovenského života. Avizuje útok na existenciu starého sveta, ktorý predstavujú „liberalisticko-kapitalistický" spôsob uvažovania a predovšetkým židovská morálka, nanútená slovenskej verejnosti. Namiesto nej ponúka nekompromisne šírené pravidlá nového sveta, ktoré podporia kooperáciu európskych národov. V tejto súvislosti hovorí o dovtedajších predsudkoch, ktoré majú charakter bludného kruhu a bránia

[31] „Popri literárnom úspechu Živý bič mal tiež vydavateľský úspech. Prvé vydanie u Mazáča sa čoskoro vypredalo a o ďalšie vydanie začalo sa živo zaujímať české vydavateľstvo Družstevní práce, ktoré popri českých chcelo vydávať aj slovenské knihy (...) Prešiel som do Družstevnej práce a naozaj sa ukázalo, že to bol z každej strany krok vpred (...)." In: URBAN, Milo: *Kade – tade po Halinde. Neveselé spomienky na veselé roky*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1992, s. 215.

[32] Tamže, s. 216 – 217.

[33] Predtým bol Milo Urban redaktorom *Slováka,* tlačového orgánu HSĽS.

[34] URBAN, Milo: *Po čo sme prišli*. Gardista, roč. 2, 1. 11. 1940, s. 1.

zdravému rozvoju národa. Hneď od začiatku rezonuje orientácia na budúcnosť. Ohrozená národná jednota je témou úvodníka *Náboženstvo a HG*[35]. Urban v ňom reaguje na fámy o tvorbe protináboženských skupín. Vysvetľuje chybné interpretácie činnosti Hlinkovej gardy, ktorá nie je namierená proti kňazom a národne zmýšľajúcim veriacim. Aj v tomto prípade dominujú otázky strachu pred oslabovaním a rozbíjaním národa. Text ma charakter dôraznej výstrahy. Ako v jeho závere autor upozorňuje, „aj keby sa to niekomu nepáčilo, v týchto veciach nebudeme váhať. Bez ohľadu napravo alebo naľavo pôjdeme proti každému, kto by tu pod takým alebo onakým titulom chcel vyvolávať rozbroje"[36]. V podobnej názorovej intencii autora pokračujeme v článku *Naše Vianoce*[37], v ktorom je tento sviatok vnímaný ako špeciálne príznačný pre slovenského človeka. Tému národnej identity umiestňuje Urban do línie širších časových súvislostí. Pri ich konkretizácii začína hlboko v minulosti: „(...) môžeme povedať, že tragické hľadanie božej pravdy a spravodlivosti nebolo daromné, že sme dnes oveľa bližšie ku kráľovstvu božiemu, než sme boli pred tisíc, alebo pred sto rokmi. Znie to azda paradoxne v týchto časoch novej krvavej potopy, keď ľudstvo akoby sa dusilo v nenávisti, ale je to pravda"[38]. Zároveň sa celkom vehementne pokúša o širšiu analýzu spoločenských udalostí, ktoré paradoxne reflektuje cez uhol budúcich nádejí slovenského národa. Hovorí o celkom nových základoch ľudskej existencie. Vojnu vníma ako nevyhnutné „Božie dopustenie", no po jej konci sa podľa neho úplne jasne ukážu obrovské ideály, ciele a pravdy, ktoré „Spasiteľ" svojho času ukázal. Vojna preto nie je obyčajným a zbytočným prelievaním krvi, ale skôr konfrontáciou rozdielnych pohľadov na svet. Prvý je zástupcom minulosti, druhý reprezentuje svetlejšiu budúcnosť. Tento súboj však podľa neho nezačal v „súčasnosti". V článku sa operuje so slovami pravda a spravodlivosť, ktoré podľa autora podliehajú škodlivým modifikáciám a slepým uličkám, a preto je potrebná fatálna zmena. Vyzýva národ k pripojeniu sa k „pokrokovým" silám, ktoré

[35] URBAN, Milo: *Náboženstvo a HG*. Gardista, roč. 2, 14. 11. 1940, s. 1.

[36] Tamže, s. 1.

[37] URBAN, Milo: *Naše Vianoce*. Gardista, roč. 2, 24. 12. 1940, s. 1.

[38] Tamže, s. 1.

sa definitívne zbavia dedičstva minulosti. Kľúčové sú z tohto pohľadu spravodlivejšie sociálne podmienky. Tento spôsob uvažovania legitimizuje vojnový konflikt, keďže autor konštatuje neschopnosť predstaviteľov „starého" sveta dohodnúť sa za rokovacím stolom. Vojnu vníma ako horký kalich a utrpenie ako predpoklad k vykúpeniu.[39]

Za jeden z kľúčových úvodníkov Mila Urbana vo funkcii hlavného redaktora denníka Gardista môžeme považovať text publikovaný v júli roku 1942 pod názvom *Naše poslanie*[40], ktorý je rozsiahlejším komentárom k bilančnému prejavu Adolfa Hitlera. Jeho odkaz vníma ako adekvátnu odpoveď zahraničnej „propagande", ktorá „plaší svet tým, že národný socializmus je akútnym nebezpečenstvom, ktoré vážne ohrozuje slobodu národov určovať svoj osud po svojom, vlastnými hľadiskami a vlastnými spôsobmi"[41]. Urban vníma Hitlera ako „dobrého psychológa", ktorý sa nikam netlačí, hoci má podľa neho legitímne právo angažovať sa v širších európskych záležitostiach. Celkom evidentne sa tu autor zameriava na abstraktnejšie myšlienkové konštrukty, ktoré propagandisticky idealizujú východiská národného socializmu.[42] Pracuje s nimi ako s ideovou základňou budúcej koexistencie národných štátov. V intenciách Slovenska vníma myšlienky národného so-

[39] Len na ilustráciu pripájam informáciu o článku s podobným názvom *Prvé Vianoce*, publikovanom v *Politike* v roku 1939. Aj v tomto prípade si všímame takmer automatické spájanie kresťanských sviatkov s oslavou vzniku Slovenskej republiky, pri ktorej rezonuje v kontexte začiatku druhej svetovej vojny neúprimne znejúci apel na potrebu lásky medzi blížnymi a národmi. V texte sa konkrétne píše: „Slávime prvé Vianoce v Slovenskej republike. Sviatočné chvíle kresťanského sveta poskytujú vhodnú príležitosť k úvahám o potrebe lásky k blížnemu, o pokoji medzi národmi (...) Terajšie naše slovenské Vianoce máme dôvod sláviť s pocitom istého oddychu a spokojnosti. Slovenský národ uberal sa v práve sa míňajúcom roku po cestách mimoriadnych udalostí priamo dejinného významu." Politika, roč. 9, 1939, č. 17 – 18, s. 193.

[40] URBAN, Milo: *Naše poslanie*. Gardista, roč. 4, 15. 2. 1942, s. 1.

[41] Tamže, s. 1.

[42] „Národný socializmus prestal byť vecou Nemecka v tejto chvíli, keď sa zjavili prvé jeho úspechy, keď sa ukázalo, že je schopný účinne liečiť ťažké spoločenské neduhy chorej Európy. Je to s ním ako s každým epochálnym vynálezom, ktorý sa v rozličných skúškach osvedčil." In: URBAN, Milo: *Naše poslanie*. Gardista, roč. 4, 15. 2. 1942, s. 1.

cializmu ako spoločenskú nevyhnutnosť, pri jeho akceptácii sme však podľa Urbana len na začiatku cesty. Na druhej strane vyjadruje hrdosť nad tým, že „sme" spojivo s Nemeckom potvrdili práve intenzívnym prihlásením sa k tomuto ideologickému konštruktu, ktorý považuje za „pevné duchovné vlákno, za základňu a poznávací znak nového života v Európe"[43]. Úvahám o slovenskej rodine sa venuje Urban v článku *Otvorené rany*[44], ktorým uzavrieme túto zámerne vybratú publicistickú vzorku. Autor v ňom od úvodu pracuje s obrazom „nepriateľov" slovenskej samostatnosti, ktorých v tejto situácii nachádza v etnicky alebo národnostne zmiešaných rodinách. Jednostranne sa zameriava na maďarský a český národnostný vplyv: „V uvedených dvoch vzťahoch – maďarskom a českom – však išlo o hromadné zjavy, podporované neraz zhora so zrejmým úmyslom odvádzať našu krv do cudzích korýt."[45] Akékoľvek predstavy o „zrádzajúcich" rodinných zväzkov spája s tragickým osudom národného spoločenstva, v rámci ktorého navrhuje isté postupy. Riešenie tejto, podľa autora „do neba" volajúcej nespravodlivosti nachádza v obrazoch „spravodlivého" a racionálneho usporiadania (kontrolovania) spoločnosti, ktorá by sa vyhla zániku. Podľa Urbanovho jednoznačného vyjadrenia: „keď cirkvi majú právo brániť sa proti miešaným manželstvám a my toto právo plne chápeme a uznávame, keď okolo nás uplatňujú sa rasové hľadiská, aj náš národ musí siahnuť po takomto práve a zamedziť tvoreniu ďalších rán tohto druhu aspoň v týchto oblastiach (...), keby sme boli usmerňovali aj jej ľúbostný život národným príkazom, mohli sme ušetriť nejedno sklamanie"[46].

Čo teda povedať na záver? V obidvoch predstavených polohách (beletristickej a publicistickej) sa Milo Urban venuje podobným témam. Analýzy románu *Živý bič* hovoria o exponovanej téme prvej svetovej vojny, o jej podobách a dopadoch na dedinu. Viaceré reakcie v ňom hľadajú akýsi prológ mladej poprevratovej prozaickej generácie. Niektoré ohlasy oceňujú autenticky vykreslených hrdinov, iné mu

[43] Tamže, s. 1.

[44] URBAN, Milo: *Otvorené rany*. Gardista, roč. 4, 22. 11. 1942, s. 1.

[45] Tamže.

[46] Tamže.

vyčítajú práve absenciu realizmu a príklon k fantazírovaniu. Ďalšie ho vnímajú ako dobovo najcennejší dokument o vojnovom šialenstve. Autor podľa nich presne demaskoval krvavé rany a fatálne dopady vojny na existenciu Slovenska. Občas dokonca recenzenti nezabudnú na prítomnosť animálnych obrazov, ktoré sa dotýkajú najspodnejších ľudských pudov. Podobné momenty nachádzame aj v jeho publicistike po roku 1940, teda v období, keď vykonával funkciu hlavného redaktora tlačového orgánu Hlinkovej gardy, denníka Gardista. Tu jeho autorské/rozprávačské gesto smeruje v ústrety ideologicky extrémnej politike. Pozadie jeho článkov tvoria vypäté mocenské hry a explicitná textová manipulácia. Všetky etické a literárne kvality prítomné v románe *Živý bič* tak získavajú zvláštnu pachuť. O ich premene na jednoznačné sklamanie však rozhodne každý čitateľ sám.

Literatúra

HOLÝ, Jiří: *Romány Živý bič a Hmly na úsvite v českých souvislostech*. Slovenská literatúra, roč. 48, 2001, č. 6, s. 472 – 484.

NOGE, Július: *Poznámky k výskumu slovenskej prózy dvadsiatych rokov*. Slovenská literatúra, roč. 20, 1973, s. 38 – 46.

ŠTEVČEK, Ján: *Doslov*. In: URBAN, Milo: *Živý bič*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1963, s. 323 – 329.

TOMČÍK, Miloš: *Dva romány na jednu tému. Zo vzťahov medzi modernou slovenskou a českou prózou*. Slovenská literatúra, roč. 20, 1973, č. 4, s. 325 – 348.

URBAN, Milo: *Kade – tade po Halinde. Neveselé spomienky na veselé roky*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1992.

URBAN, Milo: *Živý bič*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1963.

URBAN, Milo: *Živý bič*. Praha : Nákladom Leopolda Mazáča, 1927, zv. 1, s. 196, zv. 2, s. 238.

ŽILKOVÁ, Adela: *K publicistickej genéze krátkej prózy Mila Urbana z druhej polovice dvadsiatych rokov*. Slovenská literatúra, roč. 53, 2006, č. 6, s. 423 – 438.

Summary

Notes to Literary-Critical Reflections on the Novel *Živý bič*
Responses to the Belletristic and Journalistic Writings of Milo Urban

The paper focuses itself in the beginning on contemporaneous responses to the two-volume novel *Živý bič* (1927). In this context it observes attitudes of reviewers to the present war theme, confrontations between the belletristic depiction of town and village, authentically depicted hero or contrariwise author's idealistically portrayals of characters, to the form of unmasking impacts of war on the existence of contemporaneous Slovakia. In addition to these starting points the paper also offers a brief overview of Urban's journalistic writings from the beginning of the '30s of the 20th century, because it contains similar thematic foundation as the contemporaneous or historically shifted reflections of his novel. The last part of this literary-critical text is dedicated to the implied dialogue between the novel *Živý bič* and Urban's articles in daily newspaper *Gardista*.

Tematizácia motívu 1. svetovej vojny v „Krčméryho“ Slovenských pohľadoch

Ladislav Čúzy

Keď som dostal myšlienku, že by som mohol hľadať prózy s tematikou 1. svetovej vojny, ktoré sú uverejnené v Slovenských pohľadoch v rokoch 1922 až 1932 za redakcie Štefana Krčméryho (1892 – 1955), predpokladal som, že ich nájdem dostatok. Prozaické príspevky slovenských tvorcov, ktorými sa ich autori individuálne vecne i umelecky rôznorodo vyrovnávali s týmto závažným fenoménom v živote vtedajšej spoločnosti, prakticky absentujú. Slovenské pohľady som si vybral preto, lebo som ich považoval za najreprezentatívnejší časopis zameraný na prezentovanie slovenskej literatúry, umenia a v širšom zmysle aj slovenskej kultúry. Moje očakávania sa však nenaplnili. S prekvapením som zistil, že hlavný redaktor Slovenských pohľadov Štefan Krčméry, ktorý obnovil ich vydávanie januárovým číslom v roku 1922, akoby ani nezaregistroval, že sa podstatne zmenila politická i spoločenská situácia slovenského národa. V ročníkoch, ktoré vyšli od roku 1922 až do roku 1932 (keď od prvého čísla spolupracoval so Štefanom Krčmérym Andrej Mráz, až napokon sám prevzal redigovanie tohto časopisu od čísla 9-10), sa vlastne nenachádza ani jeden prozaický text, v ktorom by jeho autor tematizoval ako dominantný problém motív 1. svetovej vojny. V týchto číslach sa nevyskytujú dokonca ani prozaické texty, ktoré by výraznejšie tematizovali udalosti, ktoré nasledovali a ktoré sa odvíjali od tejto historickej skutočnosti, teda vznik Československej republiky v roku 1918.

Pritom je každému, hoci aj priemernému slovenskému čitateľovi jasné, že v dvadsiatych rokoch 20. storočia už vydali slovenskí prozaici relatívne veľké množstvo textov, ktoré rozličnými umeleckými prostriedkami spracúvajú motív 1. svetovej vojny.

Nechcem podrobne približovať obsahy jednotlivých čísiel Slovenských pohľadov vychádzajúcich v tomto období. V podstate je však ich štruktúra podobná ako prvé januárové číslo 38. ročníka, ktoré vyšlo v roku 1922. Akoby sa zastavil čas.

Štefan Krčméry uverejnil ako prvý príspevok – vzhľadom na jeho filozofickú orientáciu logicky – svoju esej *Slovensko a jeho život literárny*. V úvode tejto eseje sa hlási k myšlienkam Jozefa Miloslava Hurbana, ktorý uverejnil pod týmto názvom svoju programovú štúdiu v roku 1846, keď začal vydávať *Slovenskje Pohľadi,* a po niekoľkodesaťročnej ruptúre prišiel so štúdiou s týmto istým názvom pri obnovení Slovenských pohľadov v roku 1881 aj jeho syn Svetozár Hurban. Krčméryho zámer bol filozoficky a azda aj do určitej miery politicky logickým tematizovaním jeho myšlienkovej orientácie, zdôraznením kontinuálneho duchovného života slovenského národa.

Prečo sa však Slovenské pohľady akosi vyhýbali závažným dobovým problémom? Nebola 1. svetová vojna pre ich hlavného redaktora dôležitá? Prečo sa neobjavili autori, ktorí by motív 1. svetovej vojny výraznejšie umelecky tematizovali? Hoci boje 1. svetovej vojny priamo nezasiahli územie dnešného Slovenska, bojov sa často proti svojej vôli zúčastnilo v rámci rakúsko-uhorskej armády množstvo slovenských vojakov. Prečo sa neobjavili na stránkach Slovenských pohľadov príspevky, ktoré by umelecky stvárňovali novú situáciu slovenského národa po vzniku Československej republiky? Veď od skončenia 1. svetovej vojny a vzniku Československej republiky už uplynuli štyri roky.

Len na ukážku uvádzam niektoré texty z prvého januárového čísla Slovenských pohľadov z roku 1922. Nachádza sa tam napríklad štúdia Jaroslava Vlčka *Pavel Ország-Hviezdoslav*, príležitostná štúdia Jozefa Škultétyho *Fedor M. Dostojevskij*, intímne ladená báseň Martina Rázusa *Sny duše nevinnej*, intímne meditatívne verše s náznakmi preferovania motívov samoty a viery Ľudmily Podjavorinskej *V odkvete, Púpava, Smútok*, a dokonca dnes takmer neznámy text „lútkovej hry v troch dejstvách" *Zuza* od Jozefa Gregora Tajovského.

Podobný charakter má aj záverečná „spravodajská" časť tohto čísla Slovenských pohľadov. Upozorním len na názvy žánrovo rôznorodých textov, ktoré boli umiestňované v ďalších ročníkoch do jednotlivých opakujúcich sa rubrík: *Posmrtné spomienky*, *Kultúrne drobnosti zo*

Slovinska (*List z Ľubľany*), *Z Juhoslávie* (*List o divadlách zo Záhrebu*), *Z najmladšej literatúry poľskej*, *O budúcej slovanskej politike* (pozn. teda nie o slovenskej či československej politike, ale neustále sa operuje s problémom slovanskosti). V časti Kronika sa nachádza poznámka *Havlíčkovo jubileum* (v tejto štúdii sa Štefan Krčméry vyrovnáva s niektorými konfliktnými bodmi myšlienkových konfrontácií Karla Havlíčka Borovského a Ľudovíta Štúra), nasleduje odťažitá štúdia *Sestra Ľudovíta Štúra a jej hrob* a potom nasledujú ďalšie veľmi stručné portrétové poznámky... Ako je celkom zrejmé, téma prvej svetovej vojny sa v čísle neobjavuje, akoby už tento problém nezasahoval do života Krčméryho súčasníkov. Pokúšal som sa ďalej pozorne čítať jednotlivé čísla, verím, že som žiadny podstatný prozaický text neprehliadol.

S jemným náznakom využitia motívu vojny sa stretávame prvýkrát na stránkach obnovených Slovenských pohľadov v próze Tida J. Gašpara *Adam Čupaj a Božia ruka*[1]. V tejto próze, ktorá sa „len" odohráva v čase prvej svetovej vojny, sa o vojne dozvedáme len toľko, že autor rozpráva svojou optikou o príhodách odohrávajúcich sa na krížniku, „ktorý poškodený prišiel z boja a teraz s porúchaným komínom a kormidelníckym mostom ohrieval sa na slnci"[2]. Ako sa zmieňuje rozprávač, posledná akcia tohto krížnika bola úspešná. O bojoch v námornej bitke sa nedozvedáme už nič, azda len toľko, že sa krížnik pohybuje kdesi pri talianskom pobreží. Tidovi J. Gašparovi nešlo o tematizovanie vojnovej problematiky, ale o patetizovanie slovenského osudu prostredníctvom obyčajného „námorníka" Ondreja Čupaja, ktorý „nevedel sám, kde je, čo je. Celý bol stratený. Z očú dobrých, orechových žialil mu chabý pohľad zablúdeného"[3], ktorý veril v dobro a spravodlivosť Boha, túžil po domove a mal „vrodenú slovenskú mäkkosť"[4].

Podobný spôsob využitia motívu vojny nachádzame aj v realistickom obrázku Janka Alexyho *Rógo*[5]. Je to spomienková próza, rozprá-

---

1 GAŠPAR, Tido J.: *Adam Čupaj a Božia ruka.* Slovenské pohľady, 38, 1922, č. 2, s. 76 – 84.

2 Tamže, s. 82.

3 Tamže, s. 76.

4 Tamže, s. 79.

5 ALEXY, Janko: *Rógo.* Slovenské pohľady, 38, 1922, č. 2, s. 85 – 90.

vač si spomína na detstvo, keď pred ich domom „tam pod strechou vystával chudý, ufúľaný človek: Rógo“[6]. Bol to chudák, ktorý čakal, že mu gazdiná dá mlieko či nejaké iné jedlo. Po čase sa stratil a rozprávač na neho zabudol. Pointa tohto príbehu sa stráca v záplave metafor a lyrizácií. Dozvedáme sa, že po vojne sa rozprávač dostal ako študent do Prahy. Jedného dňa však prišiel jeho priateľ Mazalovský a oznámil priateľom študentom: „Bratia, zle je, musíme rukovať, – mrmlal nezrozumiteľne. – Všetci vysokoškoláci tiahneme na boľševikov, už sú pri Bystrici.“[7] Rozprávač len sucho konštatuje, že „vo vojsku vyničila dlhá vojna kázeň, komu by sa chcelo dnes ešte bojovať? A slovenská samostatnosť padala“[8]. Študenti odchádzajú brániť vlasť. Na Slovensku je už po vojne, ale politická situácia je nejasná. Rozprávač zrazu zbadá pod mostom muža, ktorý je na stráži, je to Rógo. Azda Rógo tiež bránil Slovensko pred boľševikmi. Záver je patetický a nejasný. „Zjavila sa mi tá perlová reťaz v duši, a jedna šedá, popolavá skalka začala svietiť na nej žiarou hviezd a dvíhala sa do výšky. To bola Rógova perla.“[9]

O vojne sme sa veľa nedozvedeli, ale opäť sme sa stretli s patetizáciou obyčajného človeka hrdého na to, že je Slovák. Aspoň tak sa to zdá po interpretácii tohto textu.

Marginálna zmienka o vojne, s jemným vplyvom na sujetový vývin príbehu, sa nachádza v próze Jozefa Cígera Hronského *Ratkovský poštár*[10]: „Vynorila zuby svetová vojna a tiež tak, ako všade, i do Ratkoviec nadýchala mnoho chladu do obyčajného života. Peter sám zbadal v jeden deň, že patrí medzi dôležité osoby, nesúc takto na chrbte jedinú potechu do Ratkoviec, a presvedčil sa, že pošta je niečo veľmi vážneho, veľmi potrebného“[11]. Motív vojny sa však v príbehu ďalej nerozvíja a ďalej netematizuje. V popredí zostáva individualita postavy ratkov-

[6] Tamže, s. 85.
[7] Tamže, s. 89.
[8] Tamže.
[9] Tamže, s. 90.
[10] HRONSKÝ, Jozef Cíger: *Ratkovský poštár*. Slovenské pohľady, 38, 1922, č. 4, s. 207 – 221.
[11] Tamže, s. 213.

ského poštára Petra, ktorého život ovplyvnil odchod mnohých mužov na vojnu.

Motív okupácie Slovenska boľševikmi využil Janko Alexy aj v próze *Viera*[12]. Aj v tomto prípade však ide o jeho marginálne využitie na dotvorenie kontextu prostredia a v menšej miere na vyjadrenie národného cítenia mladej študujúcej generácie v opozícii k odrodilcom, ktorí však nie sú individualizovaní. Evokácia tohto motívu je expresívne preexponovaná. Nasledujúca ukážka zvýšenou expresivitou rozprávania naznačuje dočasný alebo skôr náhodný odklon autora od realistického základu jeho poetiky: „Hrozivé, krvavé stopy značili priechod boľševických hord. A Slovensko zúfale klesalo v kliešťach divokého nepriateľa. Už len severné čiastky boli naše. Na fronte nebolo streliva, vojaci svojou roztrhanou košeľou sami si obväzovali rany, v zásobárňach nebolo jedla. A za frontom odrodilí občania chystali sa cez noci, aby od chrbta prepadli našich bojovníkov zbraňami ukrytými v pivniciach. Každý nový pád slovenského mesta vyvolal na ich tvári nový škodoradostný úsmev. Popri cestách už vyhľadávali stromy na šibenice pre slovenských bojovníkov."[13]

Alexyho próza *Viera* je orientovaná psychologicky. Nadporučík Javora, Slovák, sa dozvedá, že medzi utečencami je Viera Gabzáňová, spomína si na ňu, bola to jeho spolužiačka, pred niekoľkými rokmi jediné dievča v ich triede. Do kontaktu sa síce dostanú, ale keď ju nadporučík zbadá, zisťuje, že je chorá, zostarnutá a že ho nepozná. Nepriznáva sa k nej a odchádza na front.

Ani príbeh Petra Kompiša *Efendi a stará Majka*[14] neprináša nič nové. Aj v tomto príbehu je vojna v pozadí, nestáva sa vlastne ani kulisou. Príbeh rozpráva slovenský dôstojník, ktorý sa pri ubytovávaní vojska stretáva v srbskej dedine v Slavónii so svojráznym, na prvý pohľad zanedbaným mužom, efendim Afanom Dizdarevičom. Celý text je vyplnený opisom neveľmi epicky výrazných každodenných príbehov domáceho obyvateľstva a vojakov videných optikou rozprávača.

---

[12] ALEXY, Janko: *Viera*. Slovenské pohľady, 38, 1922, č. 9, s. 480 – 489.

[13] Tamže, s. 481.

[14] KOMPIŠ, Peter: *Efendi a stará Majka*. Slovenské pohľady, 38, 1922, č. 11, s. 612 – 624.

Napokon sa dozvedáme, že efendi ochorel a zakrátko umrel. Motív vojny, v akejkoľvek konkretizovanej podobe, sa do textu opäť nedostal.

V ročníkoch 1923 a 1924 som nanenašiel žiaden prozaický príspevok z pera slovenského prozaika, v ktorom by sa aspoň okrajovo vyskytol motív prvej svetovej vojny. Zdá sa, akoby Štefan Krčméry a azda aj redaktori tvoriaci Slovenské pohľady s ním nechceli o vojne nič počuť.

V nasledujúcom ročníku Slovenských pohľadov (1925) sa situácia mení len nepatrne, ale predsa. Objavili sa v ňom dva texty, v ktorých sa síce marginálne, ale predsa objavil motív prvej svetovej vojny. Ide o poviedku Jolany Cirbusovej *Vyzvedač*[15] a text Drahotíny Kardossovej *Z dôb utrpenia*[16].

Jolana Cirbusová využíva motív vojny v intenciách tematizovania tohto motívu T. J. Gašparom a J. Alexym. Vyrozprávala príbeh mladého Slováka Otta Konára, syna mlynára, ktorý „štyri roky žil ďaleko od svojej rodnej zeme. Po skončení veľkej vojny sa nevrátil domov. Jeho vojaci, slúžiaci v slovenskom pluku v dolnozemskom maďarskom meste, neporiadne, ba skoro revolučne sa rozbehli domov. On však, mladý poručík pluku, neochvejne zostal na mieste“[17]. Rozpad Rakúsko-Uhorska a vznik Československej republiky ho ovplyvnil len do tej miery, že ho odmietol a čakal, kým sa „jeho rodný kraj vráti do lona „Veľkého Uhorska“[18].

Epická línia príbehu nehovorí nič o vojne, „rieši opäť“ starý problém odrodilstva. Tentoraz však už tak trochu po čase. Cieľom tematizácie diania je neustále patetizovanie národného cítenia. Poručík príde na Slovensko do rodnej dediny Štefanovce ako vyzvedač. Jeho rodina i jeho niekdajšia „milá“ Judita sú však roduverní Slováci. Po čase – najmä pod vplyvom Judity – sa rozhodne, že zostane doma a vráti sa ku koreňom, stane sa opäť Slovákom. Motivácia jeho konania je intímna, nemá nič spoločné so zmenou jeho politického postoja. Vyznieva patetizujúco a až sentimentálne.

---

[15] CIRBUSOVÁ, Jolana: *Vyzvedač*. Slovenské pohľady, 41, 1925, č. 6 – 8, s. 373 – 383.

[16] KARDOSSOVÁ, Drahotína: *Z dôb utrpenia*. Slovenské pohľady, 41, 1925, č. 6 – 8, s. 434 – 452, č. 9, s. 555 – 565, č. 10, s. 622 – 636, č.11, s. 663 – 680.

[17] CIRBUSOVÁ, Jolana: *Vyzvedač*. Slovenské pohľady, 41, 1925, č. 6 – 8, s. 373.

[18] Tamže, s. 374.

Text D. Kardossovej je ťažko žánrovo charakterizovateľný, ide azda o beletristický záznam jednej časti života ženy, ktorá „propagovala prostredníctvom slovenských výšiviek slovenskú kultúru". Aj v tomto prípade ide o dominantný problém národného cítenia. Epický konflikt je naznačený veľmi stručne. Rozprávačka hovorí o prenasledovaní Slovákov Maďarmi, čoho následkom bolo jej uväznenie. Uhorská polícia ju prenasledovala. „Zámienku si našli, keď zachytili môj list so starou mapkou, poslaný na žiadosť roľníkovi Michalovi Klimentovi v Dolnom Badíne a zapečatený rodinnou zemianskou pečiatkou. Urobili z toho špionáž a uväznili ma."[19] O čo vlastne presne išlo, sa z textu nedozvieme. Dokonca mnohým faktom nerozumie ani sama rozprávačka. Celý nasledujúci text je detailným opisom jej uväznenia až po prepustenie. Príbeh sa odohráva od začiatku 1. svetovej vojny po jej ukončenie a vznik Československej republiky. Jeho situovanie je politicky ukotvené. „Pri vypuknutí svetovej vojny maďarská vláda už mala zaznačených všetkých roduverných Slovákov, i hľadala a nachodila si zámienky, ako by ich mohla prenasledovať."[20]

Príbeh má skôr publicistický ako beletristický charakter. Je to vlastne len vecné a detailné opísanie uväznenia jednej „apolitickej", hoci národne cítiacej ženy až po jej prepustenie a krátke opísanie života po ukončení vojny.

S výraznejšou tematizáciou vojny, avšak koncipovanou apoliticky, vyzdvihujúc humanistickú podstatu človeka, sa stretávame v poviedke Štefana Letza *Nahý vojak*[21]. Text upútava svojou blízkosťou k expresionizmu, pričom využitie tejto poetiky zastiera jeho vecnú podstatu. Štefan Letz rozpráva prostredníctvom kapitána Vadoviča, dôstojníka rakúsko-uhorskej armády, jednu epizódu z bojového diania vo vojne. Opisuje vypätú situáciu a neustálu blízkosť smrti, ktorá sprevádza existenciu bojujúcich vojakov. Znepriatelené vojská sú v zákopoch tesne vedľa seba, situácia je patová. Teritórium boja a vedomie vojakov ovplyvňuje kríž s Kristom, ktorý je takmer zničený. V noci, keď je na

[19] KARDOSSOVÁ, Drahotína: *Z dôb utrpenia*. Slovenské pohľady, 41, 1925, č. 6 – 8, s. 434.

[20] Tamže.

[21] LETZ, Štefan: *Nahý vojak*. Slovenské pohľady, 43, 1927, č. 4, s. 239 – 247.

stráži kapitán Vadovič, sa odohrá neočakávaná situácia. Vadovič zbadá postavu neznámeho muža, ktorý kráča ku krížu. Onedlho v postave spoznáva svojho vojaka v civile – natierača Tobiáša. Ten žije akoby mimo diania a aj jeho čin je „mimo" vojnového besnenia. Vojak Tomáš ide opraviť postavu ukrižovaného Krista. Nevníma nebezpečenstvo, koná akoby v tranze. Vyzlečie sa a nahý opravuje sochu. Toto gesto je treba chápať aj v symbolickej rovine, ako zvýraznenie podstaty človeka, človeka v jeho prirodzenosti, v opozícii voči vojnovému besneniu. V jeho vedomí opozícia smrť (vojna) – život (viera v Boha a azda aj viera v človeka) nehrá úlohu. Tomáš vidí len zničeného Ježiša Krista na kríži, ktorého je potrebné opraviť. Š. Letz touto epizódou chcel azda aj naznačiť nutnosť návratu človeka k životu a odmietol ňou vojnu vo všeobecnosti. Tomáš opraví sochu, ale zahynie asi guľkou nepriateľa. Záver nie je celkom filozoficky jasný. „Natierač Tobiáš, ktorý až do konca zostal nahým vojakom, človek, s prestrelenou hlavou nehybne ležal pri kríži."[22] Jeho čin však spirituálne zapôsobil len na jednu časť bojujúcich, na jeho spolubojovníkov, ktorí ho chceli pomstiť. „O hodinu vojaci zaujali zákopy. Vedomie, že kríž je opravený, že Spasiteľova podoba sa už viac nekolembá a so zahladenými ranami, farbami čisto umytá pevne sa drží jeho rozpätých ramien – znovu vzkriesilo ich ubitú energiu."[23] Nedochádza k humanisticky zvýraznenej všeobecnej detenzii, práve naopak. Boh „pomohol" Tobiášovým spolubojovníkom. Nepriateľ bol porazený. Ale zároveň ukázal aj svoju bezmocnosť, „nahý človek" bol napriek svojej bezúhonnosti a viere zabitý: „Víťazné vojsko pochodovalo vtedy už kdesi ďaleko. Nikde nebolo živého tvora. Len Spasiteľ hľadel zo zachráneného kríža s akousi bolestnou grimasou v tvári na krvou pofŕkanú zem, sťa by on bol na nej tým najväčším trpiacim, večne osiralým nahým vojakom."[24]

Desať rokov od ukončenia 1. svetovej vojny sa ozval so svojimi „spomienkami" z vojny aj Jozef Gregor Tajovský prózou *Neveriaca*[25].

---

[22] Tamže, s. 246.

[23] Tamže, s. 247.

[24] Tamže.

[25] TAJOVSKÝ, Jozef Gregor: *Neveriaca*. Slovenské pohľady, 44, 1928, č. 9 – 10, s. 570 – 577.

Príbeh sa odohráva v Rusku. V tomto obrázku vyrozprával príbeh poručíka Kučeru, ktorý ako československý dôstojník pôsobí na ruskom území. Tajovský takmer ani neopísal spoločensko-politické prostredie, v ktorom sa poručík Kučera pohyboval. O vojne sa dozvedáme len toľko, že poručík Kučera bol na rakúskom fronte, potom v zajatí, až sa napokon dostal do Ruska. V Rusku sa stretáva s osamelými ženami, ktorých muži sú na fronte, prípadne v zajatí v Nemecku a Rakúsku. Vyrozprával len intímnu príhodu, keď bol poručík ubytovaný u mladej Viery Pavlovny. Poručík sa nestačil oženiť, takže bol stále slobodný, s Vierou si rozumel. Chcel sa s ňou zblížiť, ale sa mu to nepodarilo. Dokonca ju ani nepobozkal, hoci na to chcel využiť ruskú pravoslávnu Veľkú noc, kedy sa „pravoslávni budú celovať"[26]. Viera Pavlovna mu oznámi, že je neveriaca, a namiesto bozku mu podá ruku.

Národný motív dominuje aj v próze Tida J. Gašpara *Slzy Záhorského* [27]. Je to až národnobuditeľsky orientovaná próza napísaná s nádychom národného pátosu evokovaného ornamentalizmom typickým pre Tida J. Gašpara. V tejto próze sa motív vojny len mihol. Je to príbeh otca Záhorského, ktorý mal troch synov, a chcel z nich mať dobrých národovcov. Dvaja ho sklamali a tretí Ivan, o ktorom si dlho myslel, že padol, sa mu napokon vrátil. O vojne sa však ani pri rozprávaní životného príbehu Ivana takmer nehovorí. Dozvedáme sa, že „len čo sa dostal na front, padol do zajatia. Ušiel na Kaukaz, potom zablúdil a zablúdil až do Ázie. Tam sa túlal čudnými krajinami a našiel čudných ľudí"[28]. Pointa je harmonizujúca. Ivan nestratil národné povedomie a otcovi sľubuje, že zostane doma a budú spolu gazdovať. „Zem je naša a v nej sme my nevykmásateľné duby. Pokiaľ nás z nej nevykývala nijaká búrka ani lesť sveta."[29]

Vojnový motív je marginálne využitý aj v poviedke Štefana Letza *Metál invalidu Krchniača*[30]. Dalo by sa povedať, že tento motív je aj

[26] Tamže, s. 576.

[27] GAŠPAR, Tido J.: *Slzy Záhorského*. Slovenské pohľady, 45, 1929, č. 3, s. 131 – 142.

[28] Tamže, s. 141.

[29] Tamže.

[30] LETZ, Štefan: *Metál invalidu Krchniača*. Slovenské pohľady, 46, 1930, č. 11 – 12, s. 761 – 765.

tentoraz využitý tradične, ako pozadie príbehu s náznakmi psychologického charakterizovania postáv. Letz vyrozprával príbeh vojnového invalida, o ktorého sa začnú zrazu zaujímať ženy. Všetko sa čoskoro vysvetlí. Príbeh končí smutno-smiešne. Pani Hrabovská získa Krchniača, stará sa o neho, ale ako vysvitne, nie nezištne. Dokonca sa za neho chce vydať, ale nestihne to. Krchniač náhle zomrie. Hrabovská je rozhorčená, pretože sa s ním nestačila zosobášiť. Išlo jej o trafiku, ktorú by bola zdedila, pretože trafiky v tom čase prideľovali vojnovým invalidom. O vojne sa opäť nič nedozvedáme.

Rozsiahlejšie prózy s témou prvej svetovej vojny *Červený koráb* od Tida J. Gašpara[31] a *Gajdošov vojna-kôň* od J. C. Hronského[32] sa nachádzajú v posledných dvoch ročníkoch Slovenských pohľadov redigovaných Š. Krčmérym.

Novela *Červený koráb* obsahuje aj výraznejší politický podtón. Je to typická, ornamentálnou poetikou koncipovaná próza, napísaná s veľkým pátosom, obsahujúca množstvo expresívne nasýtených obrazov (najmä metafor). Interpretácia tejto novely nie je jednoznačná: „Nad hlavami matrózov krúži holubica nového ducha – ducha revolúcie. Všetci sú okúzlení novým utešiteľom – duchom novej pravdy. Akýsi víchor zuní miestnosťou, ako mávanie neviditeľných krídel, ktoré ich podpaľujú. Svätý furor navlieka do nich ohnivé jazyky. Oči im planú do červena, ako by sa nalievali krvou, a z rozpálených úst šľahajú červené výkriky.

Prostí, drzí, neučení matrózi, potomci chudobných biblických rybárov, začínajú hlásať nové, plamenné slová. Hovoria všetkými rečami, všetkých národností, vypustených spod rozbitého víka monarchie, a rozumejú si, rozumejú si všetci do chlapa...“[33]

Text je zvýznamňovaný alúziami biblického charakteru a koncepciou stavajúcou do opozície silu jednotlivca (neochvejný námorný veliteľ Vukovič-Podkapelský, Chorváth), ktorý chce na konci vojny zachrániť v pulskom prístave koráb *Viribus unitis* pre novú vlasť, ktorá vznikne po rozpade habsburskej monarchie. Epický základ tejto rela-

[31] GAŠPAR, Tido J.: *Červený koráb*. Slovenské pohľady, 47, 1931, č. 5, s. 281 – 301.

[32] HRONSKÝ, Jozef C.: *Gajdošov vojna-kôň*. Slovenské pohľady, 48, 1932, č. 1, s. 2 – 27.

[33] GAŠPAR, Tido J.: *Červený koráb*. Slovenské pohľady, 47, 1931, č. 5, s. 292.

tívne rozsiahlej novely je jednoduchý. Tesne po konci vojny vznikne na lodi vzbura. Námorníci, ktorí reprezentujú nediferencovaný dav, sa vzbúria proti veliteľom, ktorí reprezentujú utláčateľov. Vzbura má sociálne pozadie, politické súvislosti si námorníci neuvedomujú, ich konanie motivuje nenávisť, nie politický postoj. Veliteľom sa nepodarí vzburu tlmiť, afektívne činy však otupili pozornosť námorníkov a zbavili veliteľských úloh dôstojníkov. K lodi priplávali dvaja talianski potápači a loď podmínovali. Chytia ich, ale oni neprezradia, kde sú míny uložené. Nastane panika, loď vybuchne a potápa sa. V tomto okamihu Tido J. Gašpar zvýrazní sémantickú dominantu príbehu – protiklad silného jedinca a davu. Myšlienka záchrany lode pre nasledujúci nový štát už nezohráva významnú úlohu. Ako je zrejmé, aj v tomto prípade sa do popredia dostáva iný ako politický problém: „– Vidíte, vidíte! – myslí veliteľ. Veliteľ sa díva strnule, stoicky. Nebol im rovný v bláznovstve, nie im je rovný ani v strachu. Celý smrteľný pomykov davu ho omýva, ako vlny nehybný fáros. Stojí veliteľ oproti dvom nahým mužom zkazy. Hľadia si zoči-voči. Jedine on a oni vyčnievajú z ustrašeného davu. Dva proti sebe postavené symboly. Dva protipóly budúcej moci na Adrii...“[34]

Ornamentálna poetika Tida J. Gašpara použitá v politicky angažovanom texte, ktorou autor vysúval do popredia konotácie na úkor denotácií, asi vyhovovala kultúrnej orientácii Š. Krčméryho. Za desať rokov existencie Slovenských pohľadov pod jeho vedením sa neobjavil ani jeden prozaický text, ktorým by slovenský prozaik analytickým spôsobom prezentoval svoj politický postoj k vojne, prípadne, že by sa dianie na bojiskách prvej svetovej vojny dostalo jednoznačne do popredia konkrétneho textu.

Tido J. Gašpar však patril v tomto období medzi najplodnejších autorov tohto periodika. Prečo sa tak stalo, to sa dnes vlastne ani nedá vysvetliť, naše úvahy by zostali len v rovine hypotéz, ale je to predsa len dosť prekvapujúce.

Z kontextu vybraných próz aspoň do určitej miery tematizujúcich motív vojny, ktoré sa nachádzajú v Krčméryho Slovenských pohľadoch v ročníkoch zo skúmaného obdobia, je umelecky najhodnotnejšia po-

[34] Tamže, s. 299.

viedka J. C. Hronského *Gajdošov vojna-kôň*. Precízna psychologická analýza vojnou narušeného subjektu Demetra Gajdoša je základnou témou poviedky. Demeter Gajdoš, vojak rakúskej armády, sa vrátil domov z frontu, pretože dostáva správy, že je mu jeho manželka Helena neverná s jeho bratom Štefanom. Demeter Gajdoš v afekte zúrivosti zbije ženu, odíde späť na front a až pri svojom druhom návrate domov sa dozvedá, že jeho manželka spolu s nenarodeným dieťaťom zomrela na následky zranení, ktoré jej spôsobil. Vojnové zážitky sú evokované s veľkou citlivosťou a sú spočiatku stvárňované s veľkou autorskou pozornosťou. Všetky zážitky Demetra Gajdoša však majú intímny charakter. Po jeho odchode z frontu a návrate domov sa autorská pozornosť zamerala na evokovanie zmeny psychického stavu hlavnej postavy príbehu. O vojne sa už nedozvedáme nič. Čitateľ už „len" absorbuje reálny fakt rozchodu Demetra s koňom, ktorého si priviedol z vojny. Koňa vyháňa z maštale, kôň však neodchádza, pasie sa okolo jeho domu. Tento motív je možné chápať denotačne, ale zároveň aj ako symbol neschopnosti indivídua úplne sa zbaviť traumy vojny. Ale čiastočne aj ako symbolické naznačenie rozchodu Demetra s vojnou a jeho postupného návratu do života. Vojnový bes v ňom bol nahradený kresťanským odpustením.

Poslednou prózou, v ktorej sa aspoň mihol motív prvej svetovej vojny, je v Krčméryho Slovenských pohľadoch próza Tida J. Gašpara *Čin kadeta Periča* [35]. V nej Gašpar postavil do stredu diania postavu kadeta Iva Periča, ktorý sa sa dostal na vojenskú loď *Gamma*. Výnimočnosťou konfliktu, ktorý sa však odohráva taktiež vo vnútri postavy, je fakt, že kadet Perič nebol spokojný s tým, že sa dostal na loď, ktorá je v zázemí, a prakticky nemôže zasahovať do vojenského diania. Kadeta Periča netrápia žiadne existenčné problémy, neobáva sa o svoj život, „ale trpel na ústup srbského vojska"[36] na fronte. Epizácia vojnového konfliktu však nie je v tejto próze rozpracovaná, vlastne sa úplne stratí. Epický konflikt sa objaví až na konci prózy. Kadet Perič sa dozvedá, že na loď má prísť na návštevu veľkoadmirál arciknieža Štefan. Je to zdvorilostná

[35] GAŠPAR, Tido J.: *Čin kadeta Periča*. Slovenské pohľady, 48, 1932, č. 7 – 8, s. 401 – 406.

[36] Tamže, s. 405.

návšteva. Perič na túto skutočnosť reaguje afektívne: „My sa tu dusíme, zdochýňame v biede a v krvi, a vám je to zábava.“[37] Ako gesto protestu vytiahne na sťažeň namiesto zástavy ufúľanú handru. Pointa je harmonizujúca. Periča síce potrestali, ale skôr symbolicky ako v skutočnosti. Preložili ho na inú loď, uľavilo sa mu a „dnes už iste pokojnejšie brázdieva znova tajomné púšte oceána...“[38].

Niekoľko slov na záver

Pri úsilí zmapovať prozaické texty slovenských autorov, ktoré by tematizovali motív 1. svetovej vojny, sme s prekvapením zistili, že v období, keď koncepčne riadil Slovenské pohľady Štefan Krčméry (1922 – 1932), sa takto orientované texty v jednotlivých ročníkoch takmer nevyskytovali. Dokonca, a to je ešte prekvapivejšie, v analyzovaných ročníkoch sa vlastne nenachádzajú ani beletristické texty, ktoré by evokovali atmosféru vzniku Československej republiky. Prečo? Bolo prekvapenie zo vzniku spoločného štátu Slovákov s Čechmi pre Š. Krčméryho také veľké, že nedokázal, prípadne nechcel na túto skutočnosť redaktorsky reagovať? Nech bolo, ako bolo, ale predsa sa Slovákom splnil sen, existovali nielen reálne, ale dokonca i právne, hoci „len“ ako vetva spoločného štátu. Tlak Uhorska, teda Maďarov bol eliminovaný a treba povedať, že v poslednej chvíli, pretože útlak maďarizácie v predvojnovom období kulminoval.

Pri čítaní analyzovaných čísiel Slovenských pohľadov sme mali pocit, akoby v popredí nebola budúcnosť slovenského národa a jeho kultúry, ale, ako bolo naznačené, že je potrebné sa neustále vracať dozadu, či už do čias národného obrodenia alebo prípadne k modernejšiemu Hviezdoslavovi.

S určitou toleranciou sme našli v analyzovaných ročníkoch Slovenských pohľadov 14 prozaických textov, ktoré sa dotýkali aspoň marginálne hľadanej témy. Motív vojny sa skutočne objavil len v dvoch prózach – Letzovom *Nahom vojakovi* a v Gašparovej novele *Červený*

[37] Tamže, s. 402.

[38] Tamže, s. 406.

koráb. Dokonca aj v Hronského novele *Gajdošov vojna-kôň*, označovanej literárnymi historikmi za vojnovú, sa motív vojny objaví len rámcovite. V popredí je psychologická analýza intímnych problémov Demetra Gajdoša, hoci traktovaná v úzkej spojitosti s vojnovými zážitkami. Ostatné prózy využívajú motív vojny len veľmi marginálne. Zdôrazňovanie národného povedomia, teda akýsi národnoobrodenecký návrat, sa objavuje vo viacerých analyzovaných prózach. Využitie tohto motívu je ťažko hodnotiteľné. V prípade Gašparovej prózy *Adam Čupaj a Božia ruka*, prípadne taktiež v jeho próze *Slzy Záhorského* je možné tento motív chápať ako mýtizovanie národnej podstaty, ktoré bolo, ako vieme, prítomné vo vedomí Slovákov aj v neskoršom období. V ostatných prózach sa stal motív 1. svetovej vojny len marginálnou súčasťou kontextu prostredia a pozadím pre dianie zväčša psychologického charakteru.

Pramene

ALEXY, Janko: *Rógo*. Slovenské pohľady, 38, 1922, č. 2, s. 85 – 90.

ALEXY, Janko: *Viera*. Slovenské pohľady, 38, 1922, č. 9, s. 480 – 489.

CIRBUSOVÁ, Jolana: *Vyzvedač*. Slovenské pohľady, 41, 1925, č. 6 – 8, s. 373 – 383.

GAŠPAR, Tido J.: *Adam Čupaj a Božia ruka*. Slovenské pohľady, 38, 1922, č. 2, s. 76 – 84.

GAŠPAR, Tido J.: *Slzy Záhorského*. Slovenské pohľady, 45, 1929, č. 3, s. 131 – 142.

GAŠPAR, Tido J.: *Červený koráb*. Slovenské pohľady, 47, 1931, č. 5, s. 281 – 301.

GAŠPAR, Tido J.: *Čin kadeta Periča*. Slovenské pohľady, 48, 1932, č. 7 – 8, s. 401 – 406.

HRONSKÝ, Jozef C.: *Ratkovský poštár*. Slovenské pohľady, 38, 1922, č. 4, s. 207 – 221.

HRONSKÝ, Jozef C.: *Gajdošov vojna-kôň*. Slovenské pohľady, 48, 1932, č. 1, s. 2 – 27.

KARDOSSOVÁ, Drahotína: *Z dôb utrpenia*. Slovenské pohľady, 41, 1925, č. 6 – 8, s. 434 – 452, č. 9, s. 555 – 565, č. 10, s. 622 – 636, č. 11, s. 663 – 680.

KOMPIŠ, Peter: *Efendi a stará Majka*. Slovenské pohľady, 38, 1922, č. 11, s. 612 – 624.
LETZ, Štefan: *Nahý vojak*. Slovenské pohľady, 43, 1927, č. 4, s. 239 – 247,
LETZ, Štefan: *Metál invalidu Krchniača*. Slovenské pohľady, 46, 1930, č. 11 – 12, s. 761 – 765.
TAJOVSKÝ, Jozef Gregor: *Neveriaca*. Slovenské pohľady, 44, 1928, č. 9 – 10, s. 570 – 577.

Summary

Thematization of the Motif of the First World War in "Krčméry's" Slovenské pohľady

The paper deals with registering the occurrence and consecutive analysis of prosaic literary texts by Slovak writer, in which the authors thematized the motif of the First World War. These texts were intentionally traced in the journal *Slovenské pohľady* (a magazine for literature and art) under the redaction of Štefan Krčméry (1922 – 1932). This magazine was considered to be a representative journal also after the foundation of the Czechoslovak Republic. I was surprised to find out that there were almost no such oriented texts in the individually analyzed volumes. The most outstanding sample of the motif of the First World War in the context of researched text is the prose by Štefan Letz *Nahý vojak* (*A Naked Soldier*).

Inter arma (non) silent Musae – slovenská hudba v rokoch 1. svetovej vojny

Ľubomír Chalupka

Vojnové konflikty sprevádzajúce staršiu i mladšiu históriu kultúry a umenia neboli len vonkajším fenoménom, lebo vždy drastickým spôsobom zasiahli do sformovaného spoločenstva, rozvrátili povahu a štruktúru tvorivých aktivít a umeleckého života. Vojny okrem dobyvateľských zámerov sprevádzali aj ideologické motivácie. Tí, ktorí boli v boji porazení, museli buď utiecť, zrieknuť sa svojich tvorivých východísk a predstáv, zanechať hodnoty, ku ktorým dospeli. Popri fyzických útrapách sa tie duchovné, zasahujúce znásilňujúco myslenie a cítenie ľudí, javili ešte hlbšie, s dlhodobejším doznievaním. Keď bolo treba bojovať, nezostával čas na pestovanie krásnych umení, pretože sa deštruovali podmienky a materiálne i stabilizačné zázemie preň a vznikala povinnosť zúčastňovať sa na obrane vlasti aj tým, pre ktorých boli motivácie pre vznik vojnových konfliktov výsostne cudzie, teda pracovníkom v oblasti školstva, vedy a umenia, ktorým na pokojnú činnosť v ich profesii zostávalo len skromné miesto. Azda aj z týchto dôvodov a historických skúseností sa sformulovalo príslovie *Inter arma silent Musae* – teda „Uprostred vojny múzy mlčia". Alternatíva *non* v názve nášho príspevku však upozorňuje, že toto príslovie neplatí doslovne, pretože ľudský duch bažiaci po tvorivosti a vyjadrení svojho citového sveta je prakticky nezničiteľný a aj za nepriaznivých podmienok nájde dôvod na sebarealizáciu. Na druhej strane hudobný prejav v zmysle akejsi akusticko-zvukovej podstaty sprevádzal vojnové situácie, či už v podobe signálov a zvučiek mobilizujúcich do boja, spievania bojových piesní, dodávajúcich mužom v uniforme elán a odvahu. Aj v slovenskej folklórnej tradícii sa zachovali piesne regrútske, vojenské či partizánske, ktoré sa zrodili pred vojnovými udalosťami, uprostred

nich, resp. aj po nich. Ak však máme na mysli hudbu ako súčasť kultúrneho a umeleckého života spoločnosti, jej úroveň z mierových podmienok bývala v čase vojnového besnenia často znížená, ak nie znivelizovaná. Veď nie náhodou sa stalo, že počas 20. storočia, ktorého profil formovali aj dve svetové vojny, sa v príslušných rokoch zastavili podujatia, ktoré budovali na ušľachtilých vzťahoch medzi národmi i ľuďmi, na výmene kultúrnych hodnôt či hlásaní humanistických myšlienok – prerušila sa pravidelnosť napr. olympijských hier, podobne aj organizovanie významných hudobných festivalov a podujatí, viacerí hudobníci sa necítili bezpečne vo svojich domovoch a zvolili ešte pred rozpútaním vojny (konkrétne 2. svetovej) emigráciu.

Okrúhle výročie začiatku rozpútania 1. svetovej vojny (1914 – 1918) obracia pozornosť aj na situáciu v slovenskej hudbe, resp. hudbe na Slovensku[1] v danej dobe. Keďže doteraz nevznikla syntetická hudobno-historiografická práca venovaná práve uplynulému 20. storočiu ako rozsiahlemu komplexu, v ktorej by sa ťažilo z hlbších a dôsledných analýz jednotlivých vývinových periód slovenskej hudby a hudobnej kultúry, teda z hlbokého poznania dejinných, sociologických spoločensko-politických, umelecko-tvorivých motivácií, ktoré utvárali „background" tohto vývinového profilu, špecificky skvalitňovaného participáciou jednotlivých hudobníkov s ich tvorivými výsledkami, možno v súčasnosti čerpať len z parciálnych pohľadov. Ak sa do nich zamiešali aj ideologické kritériá – tak sa práve obdobie 1. svetovej vojny v dejinách slovenskej hudby hodnotilo všelijako: z čechoslovakistických pozícií začínal vývoj umeleckej hudby na Slovensku až po roku 1918, keď vznikla 1. Československá republika, a pred slovenskými hudobníkmi, ktorí mali štartovať takpovediac z „bodu nula", stála ako umelecko-estetický a štýlovo-tvorivý vzor česká hudba, počnúc dielom Bedřicha Smetanu (1824 – 1884).[2] Z nacionalisticky poznačenej

[1] Rozlíšeniu pojmov „slovenská hudba" a „hudba na Slovensku" sa venuje text prvej kapitoly publikácie *Dejiny slovenskej hudby* (ed. O. Elschek). Bratislava : ASCO, 1996, s. 32 – 35.

[2] Tento pohľad z českej strany, ktorý mal protektorsko-paternalistické zafarbenie, vychádzal z predstavy zaostávania „takmer nejestvujúcej" slovenskej hudby a výzvou k preklenutiu diagnostikovaného stavu splynutím s českou hudobnou kultú-

optiky sa zas uvedené roky hodnotia ako obdobia, v ktorom vrcholila „agónia" slovenskej hudby, ako aj slovenského národa z hľadiska nemožností realizovať svoje kultúrne potreby v dôsledku narastajúceho tlaku maďarskej jazykovej a kultúrnej hegemónie, pestovanej voči nemaďarským národom v Uhorsku od tzv. rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867. Do roku 1918 totiž na území Slovenska nejestvovali výchovno-vzdelávacie a umelecké inštitúcie, napr. orchestre, ktoré by slúžili rozvoju slovenskej hudobnej tvorby na umeleckej úrovni zodpovedajúcej okolitým kultúrnym krajinám[3]. Slovenská hudobná kultúra ako celok vo vyspelejšom slova zmysle v prvom desaťročí 20. storočia ani nejestvovala, a tak vypuknutie 1. svetovej vojny v podstate nemalo čo deštruovať. Z iného ideologického pohľadu sa roky trvania 1. svetovej vojny považujú za dôležité preto, že počas nich sa v cárskom Rusku uskutočnil spoločensko-politický prevrat v podobe Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie (1917), ktorá mala znamenať „medzník" nielen vo vývoji svetovej, ale aj slovenskej hudobnej kultúry v rámci jej perspektívneho smerovania k tvorivému ideálu v duchu tzv. socialistického realizmu[4]. Novší pohľad na sledované obdobie je vedený z ideí multikulturalizmu, jestvujúceho vo väčších mestách na území Slovenska, na báze ktorého tu prichádzalo už do roku 1918 a plynule a inten-

rou a tvorbou. Vynoril sa už na začiatku 20. rokov uplynulého storočia a ešte sa ním operovalo aj o 40 rokov neskôr. K tomu BURLAS, Ladislav: *Slovenská hudobná moderna*. Bratislava : Obzor, 1983; HRČKOVÁ, Naďa: *Tradícia, modernosť a slovenská hudobná kultúra*. Bratislava : Litera, 1996; MOKRÝ, Ladislav: *Zrod slovenského skladateľa. Kultúrnohistorické súvislosti formovania Suchoňovho slohu*. In*: Eugen Suchoň v kontexte európskej hudby 20. storočia* Ed. M. Jurík. Bratislava : Národné hudobné centrum, 1998, s. 15 – 20. V roku 1960 vyslovil český muzikológ Antonín Hořejš, prvý absolvent štúdia hudobnej vedy na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, výrok: „Keď sme po roku 1918 prišli na Slovensko, nebolo tu hudby" (pozri HOŘEJŠ, Antonín: *Spoločná cesta našej hudby*. Slovenská hudba 4, 1960, č. 1 – 2, s. 67).

[3] KRESÁNEK, Jozef: *Slovenská hudba na rázcestí. Roky 1900 – 1918*. In: Slovenská hudba 11, 1967, č. 4, s. 157 – 160.

[4] Kol.: *Dejiny slovenskej hudby*. Bratislava : SAV, 1957; BURLAS, Ladislav – MOKRÝ, Ladislav: *40 rokov slovenskej hudby.* In: Slovenská hudba 1, 1957, č. 10, s. 245 – 258.

zívnejšie aj po ňom k prieniku vážnych hudobno-umeleckých hodnôt[5]. K týmto globálnejšie koncipovaným historiografickým hodnoteniam povahy slovenskej hudby v prvých desaťročiach 20. storočia, ktoré sa však konkrétnemu obdobiu trvania 1. svetovej vojny osobitne nevenovali, sa družia monografie venované skladateľským osobnostiam, ktoré v danom období žili a tvorili, a teda príslušní autori pri sledovaní životopisných a tvorivých reálií týchto osobností sa nemohli celkom vyhnúť ani dopadu vojnových udalostí na ich umelecké a ľudské formovanie. Ich individuálne osudy a umelecké zámery sú tak podstatným zdrojom spresnenia historického pohľadu na dané obdobie. Ide o šesť nasledujúcich skladateľov: **Mikuláš Moyzes** (1872 – 1944), **Viliam Figuš-Bystrý** (1975 – 1937), **Mikuláš Schneider-Trnavský** (1881 – 1958), **Frico Kafenda** (1883 – 1963), **Alexander Albrecht** (1885 – 1958), **Štefan Németh-Šamorínsky** (1896 – 1975).

V starších historiograficky zameraných publikáciách, ktoré sa venovali vývoju skladateľskej tvorby na Slovensku, sa umelecký odkaz tejto šestice nehodnotil rovnako – prvým trom vekovo najstarším tvorcom sa prisudzoval prívlastok „zakladatelia slovenskej národnej hudby"[6], resp. priekopníci „realistického" smeru v domácej hudobnej tvorbe[7]. Pojem „národnosti" v hudbe sa posudzoval z hľadiska prítomnosti melodických, rytmických a tonálnych elementov charakteristických pre slovenský hudobný folklór v ich umelej tvorbe. Tento identifikačný prvok, ktorého dôležitosť sa prenášala z obrodeneckých názorov 19. storočia na národnú hudbu aj novšej epochy, je poznateľný u M. Moyzesa, V. Figuša-Bystrého i M. Schneidra-Trnavského napriek tomu, že M. Moyzes a V. Figuš-Bystrý nezískali profesionálne skladateľské vzdelanie, boli len absolventmi učiteľských ústavov, zatiaľ čo M. Schneider-Trnavský postupne navštevoval konzervatóriá v Budapešti, vo Viedni a napokon v Prahe, kde štúdiá ukončil. Je zaujímavé, že

[5] ZVARA, Vladimír: *Hudba a hudobné divadlo v Bratislave pred prvou svetovou vojnou a po nej. Aspekty a súvislosti.* In: *Príspevky k vývoju hudobnej kultúry na Slovensku.* Ed. Ľ. Chalupka. Bratislava : Stimul, 2009, s. 69 – 86.

[6] Kol.: *Dejiny slovenskej hudby*. Bratislava : SAV, 1957; HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Slovenská hudba v profiloch a rozboroch*. Bratislava : ŠHV, 1964.

[7] BURLAS, Ladislav: *Realistické tradície slovenskej hudby*. Martin : Osveta, 1953.

V. Figuš-Bystrý si v marci 1914, tesne pred začiatkom 1. svetovej vojny, doplnil hudobné vzdelanie kvalifikačnou štátnou skúškou pre vyučovanie spevu na stredných školách na Hudobnej akadémii v Budapešti, M. Moyzes si žiadosť o podobnú skúšku na tej istej škole podal v roku 1916 a v nasledovnom roku ju aj úspešne vykonal. Keď spomíname túto trojicu autorov, ktorí sa pokúšali priebežne komponovať, platí o ich úsilí konštatovanie vyslovené na margo slovenskej hudby do roku 1918 – keďže nejestvovali inštitucionálne podmienky na pestovanie náročnejšieho hudobného umenia, a teda ani platforma na vzájomné poznávanie, biografické osudy spomínanej trojice sa odvíjali v izolovanosti a v obklopení nenáročným malomeštiackym prostredím[8]. Každý z nich pôsobil a tvoril v inom meste – Moyzes od roku 1908 v Prešove, V. Figuš-Bystrý od roku 1907 v Banskej Bystrici a Schneider-Trnavský od roku 1910 v Trnave, každý tu žil až do svojej smrti a do zrodu 1. Československej republiky, navzájom o sebe vôbec nevedeli. Ich pozície na mieste učiteľov a organistov zabezpečovali vďaka ich úsiliu pozdvihnutie tamojšieho hudobného života na vyššiu, i keď skromnú úroveň. Písanie skladieb určených pre mestské potreby, školu a cirkevnú prax sa v rokoch pred prvou svetovou vojnou i počas nej kombinovalo aj s povinnosťou štátnych zamestnancov vyučovať v maďarskom jazyku i komponovať skladby na maďarské texty.

V monografickej štúdii venovanej Mikulášovi Moyzesovi sa píše, že skladateľ sa snažil kvôli štátnej skúške vymaniť z úžitkovej úrovne svojich prevažne zborových kompozícií a vytvoril dve inštrumentálne kompozície – 1. časť *Sláčikového kvarteta D dur* a *Scherzo pre orchester*, písané v prehľadnej klasicistickej forme[9]. Skúšku s úspechom urobil a skutočnosť, že v triu *Scherza* sa objavuje „ľudový slovenský nápev", hodnotí monografistka ako obrat skladateľa, ktorý „... sa pod vplyvom vojnových udalostí vracia k svojmu národu"[10]. Táto skutočnosť však koliduje s predchádzajúcim konštatovaním o postojoch M. Moyzesa v čase vojny: „... čím viac sa situácia v Rakúsko-Uhorsku stávala komplikova-

[8] KRESÁNEK, Jozef: c. d.

[9] BOKESOVÁ, Zdenka: *Mikuláš Moyzes – klasik slovenskej hudby*. In: *Hudobnovedné štúdie*. Bratislava : SAV, 1955, s. 7 – 150.

[10] Tamže, s. 31.

nejšou a nejasnejšou, tým viac si uvedomoval, že jeho miesto je inde ako v maďarskej hudbe. Veľmi pozorne sledoval vývoj politických udalostí a čoraz viac sa odťahoval od verejnej práce aj od komponovania, až nakoniec sa celkom odmlčal. Predpokladal rozpad Rakúsko-Uhorska a zámerne sa pripravoval na zmeny, ktoré život prinesie po týchto udalostiach."[11] A už výslovne tendenčne vyznieva „triednopolitická" profilácia M. Moyzesa v rokoch vojny, keď „... sa svetové udalosti rútili nezadržateľným tempom vpred. Robotníctvo čoraz väčšmi preberalo vedúcu úlohu v národnooslobodzovacom boji, a keďže sa pod vplyvom udalostí vo východnej Európe hnutie pracujúceho ľudu rozrastalo, uvedomila si slovenská buržoázia, že jej pozícia nebude otrasená jedine vtedy, ak sa zmocní ako hospodárskeho života, tak aj národnooslobodzovacieho hnutia. Preto sa oprela aj o československú vzájomnosť. Aj M. Moyzes sa postavil na stranu tejto vzájomnosti, avšak česká aj slovenská buržoázia mu začala nedôverovať a začala mu vyčítať odnárodnenie"[12].

Aj príslušné pasáže v monografii o V. Figušovi-Bystrom treba čítať cez deideologizujúce okuliare. Ako učiteľ v štátnych službách v trojjazyčnej (slovensko-nemecko-maďarskej) Banskej Bystrici bol údajne pod permanentnou kontrolou budapeštianskych úradov (vari preto svojim deťom zapísal maďarskú národnosť) a zo strachu pred prezradením, že ako hudobník sa nechal inšpirovať veršami slovenského básnika P. Országha Hviezdoslava, keď tvoril kantátu *Slovenská pieseň*, ktorá mala premiéru v roku 1913, zvolil si pseudonym Ján Bystrý. „Po vypuknutí prvej svetovej vojny v lete 1914 zostruje sa vnútropolitická situácia v krajine. Figuš sa obáva prenasledovania pre panslavizmus. Očakáva domovú prehliadku a skrýva svoje slovenské skladby."[13]

Vyhlásenie všeobecnej mobilizácie prinútilo hudobníka Figuša nastúpiť do banskobystrického domobraneckého pluku, v ktorom konal službu takmer celý rok 1915. Počas tohto obdobia upravil tri zošity *Slatinských ľudových piesní* a napísal *Sonatínu pre husle a klavír č. 3 D mol*. V nasledujúcich troch rokoch (1916 – 1918) je skladateľsky plodný: začal písať cyklus klavírnych skladieb *Lístky do pamätníka*, do

[11] Tamže, s. 30.

[12] Tamže, s. 33.

[13] MUNTÁG, Emanuel: *Viliam Figuš-Bystrý*. Martin : Matica slovenská, 1973, s. 13.

oblasti inštrumentálnej komornej tvorby prispel *Náladovými obrazmi* pre husle a klavír, *Klavírnym kvartetom Es dur* (ide o najrozsiahlejšie Figušovo dielo v tomto žánrovom okruhu), píše kantátu *Hófehérke* na maďarské texty pre sóla, zbor a klavír. Ani v tomto prípade teda neplatilo ono „odmlčanie múz".

Vari najautentickejší doklad prežitia slovenského skladateľa v rokoch 1. svetovej vojny nachádzame v memoárovej publikácii *Úsmevy a slzy* od Mikuláša Schneidra-Trnavského[14]. Štylizácia jeho svedectva, ktoré sa cituje aj v monografii o skladateľovi[15], poznamenáva charakteristickú humornú povahu pisateľa a zdôvodňuje, prečo v katalógu jeho skladieb, s výnimkou troch cirkevných krátkych kompozícií, sa žiadne dielo s vročením 1914 – 1918 nenachádza: „Keď vypukla prvá svetová vojna, opásal som si vojnový kord a utekal som Franz-Jozefovi Prvému na pomoc, čo mu však, ako to dnes vieme už z dejín, veru nepomohlo. Vojna, i keď bola svetová, ma nijako nezaujímala. Narukoval som, lebo som musel, a každý deň som si kládol len jednu otázku – ‚kedy sa to skončí?' Našu ofenzívu proti Rusom v auguste 1914 možno spokojne nazvať operetnou. Vojaci chudáci sa v augustovej horúčave potili v úzkych nohaviciach, na chrbte s preplnenou dvadsaťkilovou torbou. Oficieri vyobliekaní ako na korzo a husári vyparádení ‚mentou' a baraňou srsťou prehodenou cez plecia, atakovali zvysoka na koňoch v zákopoch skrytých ľahunko poobliekaných Rusov. Tí ich, pravda, salvami výstrelov v pravom slova zmysle len tak kosili. Rusi takticky cúvali a naši netakticky utekali za nimi. Tak to bolo dovtedy, kým Rusi neprešli do ofenzívy a nezačali nás hnať cez tanievske močariny, cez nekonečne dlhý ‚Prügelwreg', umelou drevenou cestou, dlhou desiatky kilometrov, ktorú nám naši pionieri vybudovali smerom na Petrohrad, a ktorou nás potom Rusi hnali smerom na Prešporok. Takto sa skončila naša smutne chýrna septembrová ofenzíva roku 1914. Rusi mali bohaté skúsenosti z rusko-japonskej vojny a naši páni generáli sa ešte vždy spravovali podľa starých predpisov, podľa zaprášených paragrafov rakúsko-uhorskej vojenskej taktiky. Zimu 1914 – 1915 som strávil v Karpatoch so svojím ‚Nachstubbstafflom', ktorý po nebezpečne neschodných cestách lifroval

[14] Bratislava : SVKL, 1959.

[15] ŠAMKO, Jozef: *Mikuláš Schneider-Ttrnavský*. Bratislava : ŠHV, 1965, s. 63.

bojujúcim potravu. Potom som bol Eisenbahn-Verköstigungsstationsleiter v Krasne pri Ľvove a neskôr v rôznych úradoch v Ľvove samom, až do skončenia svojej vojenskej kariéry v Tarnopole v októbri 1918."[16]

Časovo zhodný interval so Schneidrovým pobytom vo vojenskej uniforme počas 1. svetovej vojny absolvoval Frico Kafenda. Po absolutóriu kompozičnej triedy na konzervatóriu v Lipsku v roku 1906 zostal následne pôsobiť ako klavirista-korepetítor a dirigent v operných domoch v Nemecku. Tu sa aj oženil, získal nemecké štátne občianstvo, a keď vypukla vojna, bol nasadený ako kadet-ašpirant do bojov na ruskom území. Už po šiestich týždňoch však padol do ruského zajatia a až do konca 1. svetovej vojny pobudol v zajateckých táboroch v Krasnojarsku a Irkutsku. To ho zachránilo od nebezpečenstva smrti. Ako sa uvádza v monografii o skladateľovi[17] – ubytovacie zariadenie bolo vyhradené pre dôstojníkov a podmienky na nútený pobyt boli znesiteľné. Navyše prostredníctvom Červeného kríža dochádzali do tábora knihy a hudobné nástroje a v tamojšej knižnici sa dokonca našli noty a hudobnoteoretické diela. To vytvorilo pomerne komfortné prostredie, v ktorom sa zajatcom podarilo založiť aj symfonický orchester. Kafenda bol viac samotárom, aj z toho dôvodu, že sa chcel pri relatívne priaznivej situácii sústrediť na kompozíciu. Keďže klavír nebol k dispozícii, siahol k inštrumentálnej komornej zostave a vytvoril rozsiahle štvorčasťové *Sláčikové kvarteto G dur*, ktoré jeho spoluzajatci v roku 1916 aj v tábore predviedli. To povzbudilo skladateľa k napísaniu ďalších diel – v Krasnojarsku vznikla ešte pieseň *Večerný zvon* pre spev a klavír (1916) a neskôr štvorčasťová *Sonáta pre husle a klavír D dur* (1917). Všetky skladby tu napísané poznamenáva nadväznosť na náročný kompozičný prejav, ktorý charakterizoval už Kafendovu absolventskú kompozíciu *Sonátu pre violončelo a klavír*. Napriek trpkým podmienkam v odlúčenosti od blízkych sa skladateľova invencia zdokonaľovala, navyše bola prostredníctvom zvolených hudobných myšlienok aj duchovným spojivom so vzdialeným rodným slovenským domovom. Keď sa v poslednom roku vojny Kafenda dostal do Irkutska, mal tu k dispozícii klavír, vyhľadal ďalších hudobníkov a začal organizovať

[16] C. d., s. 142.

[17] PALOVČÍK, Michal: *Frico Kafenda*. Bratislava : SVKL, 1957, s. 55 – 81.

aj komorné koncerty. Tu sa dostal do kontaktu s Československými légiami, prostredníctvom ktorých sa už po skončení vojny dostal do novovzniknutej Československej republiky. Vážna epizóda v živote a umeleckom formovaní slovenského skladateľa Frica Kafendu, koncentrácia na tvorivú prácu aj v unikátnych podmienkach pripomína osudy iných hudobníkov, ktorí sa – ale už počas druhej svetovej vojny – ocitli v zajateckých táboroch, čo ich neodradilo od kompozičnej aktivity. Spomenúť možno popri francúzskom skladateľovi Olivierovi Messiaenovi, autorovi *Quator pour la fin du temps* (1940), aj českých hudobníkov židovského pôvodu, internovaných v koncentračných táboroch na území Protektorátu a Nemecka, ktorí tam aj zahynuli.[18]

Ani Alexander Albrecht, absolvent Hudobnej akadémie v Budapešti a dlhoročný priateľ Bélu Bartóka, od roku 1908 pôsobiaci v Bratislave ako organista v Dóme sv. Martina a pedagóg na Mestskej hudobnej škole, sa nevyhol mobilizácii a pobytu v uniforme počas 1. svetovej vojny. Hoci sa priamo na bojisko nedostal a do civilu sa vrátil už po niekoľkých mesiacoch, zanechali vojnové udalosti v jeho predtým sústavnej kompozičnej činnosti nesporné trhliny[19]. Po úspešne premiérovanom *Klavírnom kvintete* (1913) sa až po štyroch rokoch sústredil na nový opus – zhudobnenie veršov nemeckého básnika R. M. Rilkeho z cyklu *Život Márie* v skladbe *Pieta* pre soprán a orchester. Je to dielo, ktoré predznamenáva významný štýlový obrat v tvorbe dovtedy novoromanticky orientovaného skladateľa smerom k modernému prejavu. Motív trúchliacej matky nad skonom syna, ktorý sa stal základom aj slávnej Michelangelovej sochy, vyjadril Rilke metaforickým spôsobom, ktorý inšpiroval Albrechta k vnútorne precítenému hudobnému výrazu. Skladbu možno chápať aj ako všeobecne vyjadrený žiaľ, ktorý zažívajú pozostalí po obetiach vojnového ničenia. Až ku koncu roku 1918, ako určitú kompenzáciu citovo intenzívneho vypätia v *Piete*, napísal Albrecht *Sláčikové kvarteto D dur*, dielo preniknuté tónmi pohody a šťastia.

Spomenutých slovenských skladateľov zastihli udalosti 1. svetovej vojny už vo veku, keď mali za sebou etapy individuálneho štýlovo-tvorivého dozrievania. Tieto udalosti postihli aj mladých ľudí na začiat-

[18] KUNA, Milan: *Hudba na hranici života*. Praha : Supraphon, 1990.

[19] KLINDA, Ferdinand: *Alexander Albrecht*. Bratislava : SVKL, 1959.

ku veku dospelosti. Medzi nich patril aj nadaný Štefan Németh, ktorý na jar roku 1914 maturoval na gymnáziu v Bratislave a bol následne prijatý na štúdium klavíra a kompozície na Hudobnej akadémii v Budapešti. Na jeseň toho istého roku ho ako študenta 1. ročníka predvolali na odvod, odviedli a na jar roku 1915 musel narukovať. Hoci v rakúsko-uhorskej armáde mali odvedenci s maturitou určité úľavy a Németh si navyše urobil aj dôstojnícke skúšky, nevyhol sa aj priamemu nasadeniu na front. Tam dostal brušný týfus a hrozilo, že ochoreniu podľahne. Našťastie sa ho podarilo zachrániť, rekonvalescenciu absolvoval v Bratislave, ale na hudobné štúdiá do Budapešti sa mohol vrátiť až po roku 1918. Medzitým sa znovu ocitol na fronte, kde sa ako dôstojník mohol vyhnúť ťažkým bojovým stretom. Na muzicírovanie nezostal v tom čase žiadny priestor[20].

Vojna s jej ničivými dôsledkami na životy ľudí sa zapísala aj do citovej fyziognómie skladateľa Jána Cikkera (1911 – 1989). Malý Janko ako štvorročný stratil svojho otca, ktorý narukoval na ruský front. Ťažký život jeho matky-vdovy, ktorá sa obetavo venovala svojmu synovi, mal skladateľ pred očami aj v čase, keď na Európu doľahla kataklizma 2. svetovej vojny[21]. Skladateľ, ktorý predtým iba nedávno skončil odborné hudobné štúdiá na Konzervatóriu v Prahe a vo Viedni, musel narukovať a zažil na vlastné oči, ako umierajú jeho druhovia v zbrani. Tieto trpké zážitky modelovali Cikkerovo rýchle ľudské i umelecké dozrievanie v rokoch vojnového Slovenského štátu, kedy zakrátko vzniklo z jeho pera desať závažných kompozícií, čím rozhodne poprel ono príslovie *Inter arma silent Musae*[22]. Na ich čele stojí protivojnový opus *Cantus filiorum* pre barytón, miešaný zbor a orchester (1940).[23] Ako jediný zo slovenských skladateľov sa Cikker zúčastnil aj Slovenského národného

[20] PALOVČÍK, Michal: *Štefan Németh-Šamorínsky*. Bratislava : Tatran, 1974.

[21] ŠAMKO, Jozef: *Ján Cikker.* Bratislava : SVKL, 1955; PALOVČÍK, Michal: *Ján Cikker v spomienkach a tvorbe.* Prešov : Matúš, 1995.

[22] HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Situácia slovenskej hudobnej kultúry v rokoch 1939 – 1948*. Slovenská hudba 12, 1968, č. 4, s. 162 – 167; CHALUPKA, Ľubomír: *Niektoré paradoxy vývoja slovenskej hudby v štyridsiatych rokoch*. Slovenská hudba 32, 2006, č. 3 – 4, s. 302 – 316.

[23] Bližšie ku skladbe VAJDA, Igor: *Vokálna epizóda Jána Cikkera*. Slovenská hudba 10, 1966, č. 6, s. 6, s. 248 – 253;. CHALUPKA, Ľubomír: *Ján Cikker: Cantus filiorum*. Hudobný život 12, 2000, č. 3, s. 14 – 17.

povstania, čím demonštroval nielen odpor proti zabíjaniu ľudí, ale aj presvedčenie, že sa treba proti zlu spôsobovanému najmä vojnou postaviť a umeleckými prostriedkami i osobným zaangažovaním protestovať.

Ak pri zámere spoznať dynamické i statické črty vývojového komplexu slovenskej hudby a hudobnej kultúry 20. storočia uvažujeme o vážnych uzlových bodoch jeho konštitúcie, môžeme sa stretnúť aj s otázkou, či jedným z nich nie sú aj roky 1., resp. 2. svetovej vojny. Odpovede spočívajú v pozorných analýzach autentickej umeleckej tvorby vzniknutej v tom čase a v zvažovaní tvorivej potencie i ľudskej statočnosti jej autorov, skladateľov. Takto koncipované historiografické pohľady určia mieru vzťahu medzi autonómnou a heteronómnou sférou formovania domácej hudobnej kultúry, teda aj povahu relatívne krátkeho obdobia rokov 1914 – 1918, rokov 1. svetovej vojny, jeho genézu a inšpiráciu pre nasledovné etapy[24].

Literatúra

BOKESOVÁ, Zdenka: *Mikuláš Moyzes – klasik slovenskej hudby*. In: *Hudobnovedné štúdie*. Bratislava : SAV, 1955, s. 7 – 150.

BURLAS, Ladislav – MOKRÝ, Ladislav: *40 rokov slovenskej hudby*. Slovenská hudba 1, 1957, č. 10, s. 245 – 258.

BURLAS, Ladislav: *Slovenská hudobná moderna.* Bratislava : Obzor, 1983.

HRČKOVÁ, Naďa: *Tradícia, modernosť a slovenská hudobná kultúra*. Bratislava : Litera, 1996.

HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Slovenská hudba v profiloch a rozboroch*. Bratislava : ŠHV, 1964.

CHALUPKA, Ľubomír: *Niektoré paradoxy vývoja slovenskej hudby v štyridsiatych rokoch*. Slovenská hudba 32, 2006, č. 3 – 4, s. 302 – 316.

KLINDA, Ferdinand: *Alexander Albrecht*. Bratislava : SVKL, 1959.

Kol.: *Dejiny slovenskej hudby*. Bratislava : SAV, 1957.

Kol.: *Dejiny slovenskej hudby* (ed. O. Elschek). Bratislava : ASCO, 1996.

KRESÁNEK, Jozef: *Slovenská hudba na rázcestí. Roky 1900 – 1918*. Slovenská hudba 11, 1967, č. 4, s. 157 – 160.

[24] Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0921/12.

MOKRÝ, Ladislav – TVRDOŇ, Jozef: *Dejiny slovenskej hudby*. Bratislava : UK, 1964.

MOKRÝ, Ladislav: *Zrod slovenského skladateľa. Kultúrnohistorické súvislosti formovania Suchoňovho slohu.* In*: Eugen Suchoň v kontexte európskej hudby 20. storočia.* Ed. M. Jurík. Bratislava : Národné hudobné centrum, 1998, s. 15 – 20.

MUNTÁG, Emanuel: *Viliam Figuš-Bystrý*. Martin : Matica slovenská, 1973.

PALOVČÍK, Michal: *Frico Kafenda*. Bratislava : SVKL, 1957.

PALOVČÍK, Michal: *Štefan Németh-Šamorínsky.* Bratislava : Tatran, 1974.

PALOVČÍK, Michal: *Ján Cikker v spomienkach i tvorbe*. Prešov : Matúš, 1995.

SCHNEIDER–TRNAVSKÝ, Mikuláš: *Úsmevy a slzy*. Bratislava : SVKL, 1959.

ŠAMKO, Jozef: *Ján Cikker*. Bratislava : SVKL, 1955.

ŠAMKO, Jozef: *Mikuláš Schneider-Trnavský*. Bratislava : ŠHV, 1965.

ZVARA, Vladimír: *Hudba a hudobné divadlo v Bratislave pred prvou svetovou vojnou a po nej. Aspekty a súvislosti.* In: *Príspevky k vývoju hudobnej kultúry na Slovensku.* Ed. Ľ. Chalupka. Bratislava : Stimul, 2009, s. 69 – 86.

Summary

Inter arma (non) silent Musae – Slovak Music During WWI

War events always destructively influence also creative environment of artistic cultures. The First World War (1914–1918) accompanied Slovak musical production in a state of isolated development of individual composers during their maturing stage (Mikuláš Moyzes, Viliam Figuš-Bystrý, Mikuláš Schneider Trnavský), during the stage when they were strengthening their starting stylistic level (Frico Kafenda), but also during more significant changes in their personal development (Alexander Albrecht), or at the beginning of their education in composition (Štefan Németh). With the exception of M. Moyzesa every one of the aforementioned composers was called to war. The First World War had the biggest impact on Kafenda, because he spent almost the whole war in Russian captivity, but he did not stop composing regardless of terrible conditions. We see the same will to compose in the other composers as well. The Latin saying “inter arma silent musae” was wrong in this case.

Tematizácia prvej svetovej vojny v krátkej próze medzivojnového obdobia

Dagmar Kročanová

Príspevok sa zameriava na poviedky a novely s námetom prvej svetovej vojny, ktoré boli napísané v medzivojnovom období[1]. Ukazuje špecifiká prístupu jednotlivých autorov, približuje opakujúce sa motívy i posun pri reflektovaní vojnovej témy a naznačuje vývojové tendencie krátkej prózy dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia.

Prozaici, o dielach ktorých sa príspevok zmieňuje, sa narodili v rozpätí približne dvadsiatich rokov: najstarší spomedzi autorov, Ján Hrušovský, sa narodil v roku 1892 a najmladší, František Švantner, v roku 1912. Niektorí boli počas vojny v armáde (Ján Hrušovský, Tido Jozef Gašpar), väčšina autorov však autentickú skúsenosť z frontu nemala. Vojnu si mohli pamätať ako udalosť z detstva, ktorá prirodzene zasiahla i zázemie a ktorá naďalej pôsobila v kolektívnom vedomí, alebo ju jednoducho prevzali ako umelecky inšpiratívnu tému. Viacerí sa k prvej svetovej vojne vracali opakovane a v rôznych žánroch. V príspevku sme volili princíp výberovosti a zamerali sme sa na jednu krátku prózu u každého zo spomínaných autorov (len ojedinele uvádzame dve prózy). Ide len o beletristické diela, nezameriavame sa na spomienkovú

[1] Ide o nasledujúce prózy: *Tiene* (1922) od Jána Bazova-Grenčíka (vlastným menom Jána Grenčíka, bližšie údaje o autorovi nie sú známe), *Mamma mia!* (1925) od Jána Hrušovského (1892 – 1975), *Nahý vojak* (1927) od Štefana Letza (1900 – 1960), *Červený koráb* (1931) od Tida Jozefa Gašpara (1893 – 1972), *Gajdošov vojna-kôň* (1932) a *Jožko Grieg iste umrie* (1934) od Jozefa Cígera Hronského (1896 – 1960), *Návrat Ondreja Baláža* (1936) od Dobroslava Chrobáka (1907 – 1951), *Zahmlený návrat* (1937) a *Biele ruky Štefana Bačíka* (1939) od Jozefa Horáka (1907 – 1974), *Rozuzlenie* (1937) a *Cesta* (1940) od Štefana Gráfa (1905 – 1989) a *Božia hra* (1943) od Františka Švantnera (1912 – 1950).

alebo dokumentárnu prózu. Prózy vznikli v rozmedzí rokov 1922 (*Tiene* od Bazova-Grenčíka) až 1943 (*Božia hra* od Františka Švantnera).

Dimenzie priestoru. Medzisvety

Vo viacerých prózach sa v istých momentoch a stavoch mení priestor. Prestáva mať známe a fyzikálne objektivizovateľné parametre. Ocitnúť sa v zmenenom, alternatívnom priestore znamená zažívať úzkosť z neznámeho alebo desivého – je to akoby otvorenie vedomia obrazom či pôsobeniu síl deštrukcie a zla. Sprevádza ho pocit zmátania, blúdenia či uvrhnutia do labyrintu.

V próze J. Bazova-Grenčíka *Tiene* (1922) ukrajinský vojak pri nočnom prechode frontovej línie zabije poľskú stráž a po rozpútaní streľby stratí orientáciu. Opakovane sa vracia k mŕtvemu, až napokon padne do zajatia. Zážitok *in extremis* sa rovnako intenzívne vynorí po niekoľkých rokoch počas daždivého večera, príznakovo na moste cez Vltavu. Protagonista o ňom vzápätí nesúvislo rozpráva v tanečnej dvorane, až kým neomdlie. Tanec sprevádzaný hudbou a svetlami rozrušuje jeho zmysly podobne ako kanonáda a svetlomety za vojny. Vírivý pohyb, ktorý môže byť (secesným) vyjadrením plynutia života, kontrastuje s klesnutím k zemi. Mdloba v tanečnej sieni kopíruje pád tela poľského vojaka na stráži, akoby medzi rôznymi ľuďmi v rôznych časopriestoroch pretrvávalo puto. Pôsobí ako ozvena, ktorá dorazila po niekoľkých rokoch. Bývalý vojak sa navyše nemôže z Prahy vrátiť na Ukrajinu, pretože ho považujú za zradcu. Cudzina a „územie nikoho“ (priestor okolo frontovej línie) majú podobné atribúty. Nútená emigrácia teda takisto vyjadruje uviaznutie v „medzisvete“.

Kým v próze Bazova-Grenčíka sa vytvára vedomie zrkadlového obrazu reality a subjektívneho prekrytia dvoch rozdielnych časov, próza Jána Hrušovského *Mamma mia!* (1925) ukazuje násilné porušenie poriadku, dôsledkom ktorého je premena harmónie a symetrie na groteskne pokrivený obraz (čo možno vnímať aj ako prechod od apolónskeho k dionýzovskému princípu). Vytvorenie prázdna v hmote (vyvŕtanie obrovskej kaverny pod horou Monte Cimone) a technická, militantná dominancia nad prírodou (podmínovanie hory) má za ná-

sledok „vyvrátenie sveta naruby“ (dynamickejší pohyb zvnútra von, ktorý môže byť interpretovaný aj so sexuálnymi konotáciami – erupcia, znásilnenie prírody technikou a pod.), resp. „prevrátenie sveta“, teda statickejšie vertikálne prevrstvenie. To, čo sa tradične nachádza dolu – hrob, zem, bolo vymrštené do vzduchu a nové vrstvy po usadení obrátili ustálený poriadok (hroby sú v úbočí hory nad zákopmi, teda mŕtvi sú nad živými). Svet opísaný na začiatku prózy mal úplne iné súradnice, priblížené klasickými rovnými líniami (vertikála, horizontála a perspektíva). Priestor a jeho členenie pôsobili harmonicky a sviežo, zatiaľ čo po výbuchu dominuje torzo (kýpeť, pahýľ, peň, franforec, úlomok, zdrap, oddelené údy a pod.). Násilná zmena priestoru umožnila „hodovanie smrti“. Odpútaná smrť akoby získala nadvládu nad priestorom – okolie Monte Cimone sa stáva typickým dystopickým, zlým miestom[2].

Hrušovského zobrazenie síl deštrukcie a zla je inšpirované makabrickými grotesknými výjavmi európskeho umenia, čiastočne folklórom. Ovládnutie priestoru smrťou nedáva do významových súvislostí s biblickými východiskami, ale skôr so špekulatívnejšími názormi módnymi na prelome storočia (teozofia, špiritizmus, okultizmus a pod.). Próza je uvedená citátom Leonarda da Vinciho o množstve právd, ktoré sa vzpierajú skutočnosti, ale sú v prírode (svete) možné, tak ako je možné dvojaké vysvetlenie udalostí (racionálne, vedecké a iracionálne, okultné). Implikuje to, že euklidovské chápanie priestoru nie je jediným možným, resp. že vojna je udalosťou mimo bežných časopriestorových relácií.

V Letzovej novele *Nahý vojak* (1927) sa uplatňuje kontrast rovných (vertikálnych i horizontálnych) a okrúhlych línií (krivky, kruhu či gule). Horizontálne línie predstavujú zákopy rovnobežne pretínajúce hradskú, vertikálne smerovanie majú pušky s bodákmi trčiace zo zákopov, ale aj zákopy v opozícii so vzpriamenými postavami týčiacimi sa oproti nebu. Osamotený stojaci vojak vyzlečený z uniformy sa pla-

[2] Všade sa rozmohli potkany, medzi mužstvom rastie nepokoj, viacerí počujú vzdychy a vidia prízraky. Rozprávačovi príbehu sa ježia vlasy, vystupuje mu na čelo studený pot, má pocit obkľúčenia prízrakmi, gniavenia na hrudi a škrtenia, až napokon objaví na ramenách stopy po hnátoch kostlivca.

ziacemu veliteľovi javí ako „čudný biely kvet, ktorý byľkou i koreňmi trčí v zemi“[3], zatiaľ čo streľbou prebudení vojaci pôsobia ako „stromoradie ľudských postáv. Jedni strieľali a druhí kŕčovito vypínali ramená k nebu“[4]. Krivka a okrúhle tvary sa objavujú pri plazení veliteľa, v hadovitom dopade streľby, pri zmienke o vojakoch ako ľudskej reťazi a mravenisku, v priblížení vojaka ako čierneho klbka, obrazoch napuchnutých oblakov a mesiaca-lustra. Horizontálnu a vertikálnu líniu podčiarkuje aj obraz kríža ohradeného latkovým plotom, postaveného na malom území, o ktoré sa vedú úporné boje. Oprava poškodeného kríža, na ktorú sa podujme „nahý vojak“, natierač Tobiáš, vyčleňuje z pozemského, poškvrneného priestoru očistený, sakrálny priestor. Tobiášovo konanie je protestom a obranou ľudskosti, má však aj obradný a obetný rozmer. Vojak, ktorý v závere prózy s prestrelenou hlavou leží pri kríži, opakuje Kristov údel na Golgote, čím sa podporujú symbolické a metaforické významy prózy. „Ale v tom chmúrnom chráme prírody, nad ktorým sa vznášala klenba božieho hnevu... hluk sa stále zosilňoval a rachotenie pušiek a náraz gúľ otriasali základmi primitívneho oltára, na ktorom vojak Tobiáš prinášal Pánovi svoju pokornú obeť zmierenia.“[5] Zmienky o nahom človeku-kvete, vojakoch-stromoch, ale aj lyrický obraz dokaličenej zeme, smädne vystavujúcej svoje „rany“ nežnému svitu mesiaca[6], tiež vyjadrujú kontrast medzi prírodou a vedením vojny (nehou a násilím, ženským a mužským princípom, človekom a technikou).

Prózy Bazova-Grenčíka, Hrušovského i Letza vznikli v dvadsiatych rokoch. Zobrazovali frontové výjavy a ich protagonistom bol často dôstojník. Rozprávanie u Bazova-Grenčíka i Hrušovského bolo v prvej osobe. Rozprávač sa sústredil na priblíženie príbehu, v čoraz väčšej miere ho však ozvláštňoval nedejovými pasážami. Dôležitým

[3] LETZ, Štefan: *Nahý vojak*. In: *Obyvatelia dvora*. Praha, Bratislava : EMSA, 1927, s. 186.

[4] Tamže, s. 190.

[5] Tamže.

[6] „Mesiac sa zas vynoril spoza oblakov, dymom nasiaknutých, a roztrúsil svoj nežný, strieborný jas po skaličenej lúke, ktorá, sťaby zrazu napuchla, oddane mu nastavovala svoje rany“ (tamže, s. 179).

atribútom rozprávania bola evokácia extrémneho zážitku (efekt citovej nákazy). V tridsiatych rokoch sa v krátkej próze ešte objavujú frontové výjavy, ale do popredia sa dostáva motív návratu z frontu a (ne) zaraditeľnosti do mierového života. Pozornosť sa venuje vojnovému vyslúžilcovi väčšinou z dedinského prostredia. Mení sa osoba rozprávača, čoraz viac sa používa autorské rozprávanie, v súvislosti s čím sa mení aj štýl. Vyrozprávanie príbehu sa spomaľuje, fabula sa zjednodušuje, v popredí je sujetové spracovanie, pri ktorom sa uplatňujú lyrizujúce postupy. Takisto kategória priestoru sa mení a do popredia vystupuje obraznosť. V druhej polovici tridsiatych rokov vznikla napríklad i krátka próza Štefana Gráfa *Rozuzlenie* (1937), ktorá používa expresívny obraz otvorených úst. Vojnové besnenie sa približuje cez vnútro, útroby, ktoré hrozia pohltením (ústa Molocha, pažerák smrti, ústie pekla). Vojaci prikrčení v bezpečí kaverny sú vypudení do roztvoreného krátera. (Tieto obrazy bezpečných a nebezpečných dutín môžu mať aj biologické a sexuálne konotácie.) „Jožko vyskočil z kaverny priamo do pekla, ktoré ho ovialo smradľavým, vírovým dychom, podobrali ho krútňavy vírov a hodili ho ďaleko dopredu, dopredu, rovno do pažeráka rozrevanej zeme..."[7] Najvýraznejšou črtou prózy je expresívna lexika a hromadenie slov a obrazov[8]. Výsledný štýl je artistný, umelý, a vytvára efekt rušivosti, dráždenia. Fabula je redukovaná na minimum: vojak sa vzprieči veliteľovmu povelu na útok, zabije ho a následne sa ocitá uprostred výbuchov a streľby. Dominuje autorský rozprávač – je príznačné, že v celej novele sa neobjaví žiadna forma priamej reči (len na jednom mieste textu sa reprodukujú povely). Toto subjektívne rozprávačské modelovanie sveta v texte je príznačné pre autorov inklinujúcich k ornamentálnemu a lyrickému výrazu (Tido J. Gašpar, Štefan Gráf, čiastočne Jozef Horák a Ján Bodenek). Dekora-

[7] GRÁF, Štefan: *Rozuzlenie*. Slovenské pohľady, 53, 1937, č. 3, s. 178.

[8] „Jožko sedel rozčapený a všetko sa v ňom napínalo a trhalo ako uväznený dravec, ktorý cíti blížiacu sa fakľu ohňa. Akoby bol prilepený, pripútaný na drobiacu sa stenu kaverny, trasľavú a šklbavú sťa steny rýchlikového vozňa. Celou ťarchou rozfranforcovanej vôle musel stláčať vybuchnutie zúfalého úsilia o akýsi nezmyselný útek, derúceho sa mu do hlavy ako ostrý prameň nafty. Ťažké záchvevy ľudského, umelého zemetrasenia pchali ho do bokov ako tupé päty železného jazdca, v nohách sa mu napínali svaly a rozkazovali: vyskočiť, utekať, bežať – dozadu!" (tamže, s. 177).

tívnosť však akoby vylučovala výpovednosť – napríklad objavenie sa priestoru rozďavených útrob sa nerozvíja, objavuje sa len ako jeden z mnohých efektných obrazov. Potenciálne smerovanie k významu sa nahrádza „výbuchmi" imaginatívnosti a v celku textu sa stráca hierarchickosť.

Novelu Tida J. Gašpara *Červený koráb* (1931) možno chápať ako istý medzičlánok medzi tematizáciou vojny v dvadsiatych a tridsiatych rokoch. Gašpar sa považuje za reprezentanta ornamentálnej prózy, ktorou doznieva secesný výraz. Harmonické a dekoratívne pôsobiace línie však akoby plynuli v zrýchlenom rytme, krivka a vlnenie sa pod tlakom rozkolísavajú, rozvibrujú, stáčajú do vírivého až chaotického pohybu alebo nekontrolovateľne expandujú. Namiesto harmónie a elegancie vzniká pocit intenzívneho napätia a straty kontroly. Ak je v pozadí predstava nespútaného vírivého pohybu mimo kontroly, v popredí sa realizujú čiastkové sekané alebo expandujúce pohyby. V rozprávačskom pláne s týmito významami korešponduje náhlenie, nedokončené vety, reprodukovanie úsečných povelov a výkrikov, rýchle zmeny motívov a kumulovanie obrazov. Podmínovanie a explózia lode *Viribus unitis* („Spojenými silami", zároveň osobné heslo rakúsko-uhorského cisára Františka Jozefa I.) počas prvej svetovej vojny je metaforou osudu monarchie. Rozprávanie zachytáva davové správanie, stratu kontroly (ktorú sa snaží udržať len veliteľ lode) a víťazstvo chaosu[9]. Pohyb morských vĺn korešponduje s pohybom histórie – tak ako sa strieda príliv a odliv, tak aj epochy napredujú a upadajú[10]. Centrálny obraz (loď obklopená morskými vlnami) zdôrazňuje krehkosť civilizačného prvku zoči-voči nespútaným silám prírody. Loď je ohrozená zvnútra (nesvornosťou mnohonárodnostnej posádky, jej sociálnou diverzifikáciou) i zvonka (záškodníctvo nepriateľov, talianske námorníctvo). Napätie sa stupňuje aj na zvukovej škále – od výkrikov vzbury až k detonácii. Výbuch má za následok fragmentarizáciu celku, útržky ktorého sú rozmetené do okolia. Obraz explózie sveta sa zaraďuje k často používaným prvkom pri tematizácii prvej svetovej

[9] Kontrast medzi poriadkom a chaosom vyjadruje aj tesná veliteľova kajuta a expanzívne dianie mimo nej.

[10] V závere novely sa správanie ľudstva pripodobňuje k mýtu o Penelopé.

vojny. Námorníkom sa nepodarilo preplaviť sa do nového sveta: týmto obrazom Gašpar vytvára aj zrkadlový negatív k novovekým zámorským plavbám s cieľom objavenia nového teritória. Okrem alegorického obrazu vlnami zmietanej a výbuchom rozmetanej lode sa v novele objavuje aj groteskný obraz ľudstva ako zverinca (niektorí škriekajú ako opice, iní sú tvrdohlaví ako somári, prefíkanci sa pripodobňujú k líškam, niektorí pokúšajú ako had, iní ceria zuby ako tigre, ďalší štípu ako blchy alebo menia farby ako chameleón...). Gašparovo pracovanie so zaužívanými kultúrnymi symbolmi potvrdzuje aj záverečný (filmovo pôsobiaci) obraz pomaly sa potápajúceho sťažňa lode na horizonte, ktorý pôsobí ako v hĺbke miznúci kríž.

Novela Františka Švantnera *Božia hra* (1943) opätovne využíva prvok prítomný vo vojnových prózach dvadsiatych rokov – vytrhnutie človeka z normálnych časopriestorových súradníc a jeho uvrhnutie do alternatívneho priestoru či labyrintu. Protagonistu, ruského vojaka Ivana Vasilieviča, (mysticky) poznačí voda a krv: v noci prekročí rieku – magickú hranicu – a pri tomto prechode usmrtí vojaka rakúsko-uhorskej armády. Počas náhleho útoku sa ocitá na nepriateľskom území a preberá identitu mŕtveho Mateja Dintara. Tento moment sa zobrazuje cez zmenu proporcionality – celok (vojsko, svet) sa miniaturizuje a fragment (božej ruky) sa hyperbolizuje: „Cítil, že s jeho životom pohráva sa akási veľká a tajomná ruka. Môže ho zavrieť do dlane a ochrániť, môže ho rozmliaždiť medzi tvrdými prstami a zahubiť."[11] Po pobyte v medzipriestore (nemocnica) sa po skončení vojny vracia do Dintarovho rodného kraja. Návrat je druhým magickým prechodom: musí zostúpiť do úzkej kotliny stlačenej grúňmi, ktorá mu evokuje hrob. Pochybnosti o tom, kým je, ustupujú v rozhovore so zrkadlovým odrazom vlastných očí: „ľudí len mená odlišujú. Dávajú im tvárnosť, vo vnútri sú všetci jeden a jeden všetci, lebo všetci vznikli z jedného a jeden zo všetkých".[12] Univerzum v tejto Švantnerovej novele je zobrazené cez premenu tvarov. Obsahy (hmotných i duchovných svetov) pretrvávajú, len ich formy môžu vznikať a zanikať.

[11] ŠVANTNER, František: *Božia hra*. In: *Nevesta hôľ a iné prózy*. Bratislava : Kalligram, ÚSL SAV, 2007, s. 303.

[12] Tamže, s. 316.

Moment cyklického otvorenia alternatívneho časopriestoru, umožňujúci nové preskupenie hmoty nastáva opäť po rokoch. Sprevádzajú ho mimoriadne meteorologické javy – dažde pripomínajúce potopu a štvordňová noc. „V stredu sa zdalo, akoby nadišiel čas, že ide celé stvorenie splynúť do stavu, v ktorom ho našlo mocné Slovo, keď sa na počiatku ozvalo hromovým hlasom z hlbín, lebo všetky hmatateľné veci, či neživé skaly, kopce, stromy, či živé zvieratá, vtáci i ľudia, strácali svoju pôvodnú podobu, zachádzajúc do tmy ako výkriky topiaceho sa špľachotu vĺn, a keď potom nastala posledná noc, nebolo pamiatky po božom diele".[13] V stave prapôvodnej amorfnosti sa dedina a kotlina, na dne ktorej je Matejova krčma, príznakovo javí ako pupok so zárodkom. Obraz surového beztvarého vesmíru je expresívny až surreálny a dominuje v ňom chladný svit a vypuklosť: „Pusté zmizlo. Miesto neho hojdala sa tu na neviditeľnej šibenici hrča tmy, uprostred ktorej marilo sa voľajaké studené beľmo vypichnutého oka, vari mŕtvy svit slnečnej gule voľakde pod sivastými hlavnicami zimnej oblohy."[14] V tomto ne-priestore a ne-čase sa stretnú dvaja vojaci. Matej v skutočnosti nezomrel, ale prevzal život Ivana. V závere novely sa amorfnosť mení na známy stvorený svet, a dvaja ľudia sa na svitaní pokojne rozídu, aby pokračovali vo svojich životoch (pričom nie je jasné – a vlastne ani dôležité – či sa vrátili k pôvodnej identite alebo si ponechali tú, ktorú im pririekol zásah božej ruky počas vojny).

Návraty

Ako sme už spomenuli, v tridsiatych rokoch sa v krátkej próze s témou prvej svetovej vojny opakovane vyskytuje téma návratu. Front a domov sú zásadne odlišnými priestormi, spôsobujúcimi u vojaka fenomén časového cudzinectva (podľa Stanislava Rakúsa). Návrat sa podáva rôznymi spôsobmi – ako postupný proces, pri ktorom sa fyzický návrat domov udeje podstatne skôr než emočný (J. C. Hronský: *Gajdošov vojna-kôň*), ako nemožnosť, pretože vojnový veterán nenadviaže

[13] Tamže, s. 320.

[14] Tamže, s. 320 – 321.

na predchádzajúci život (D. Chrobák: *Návrat Ondreja Baláža*, Š. Gráf: *Cesta*), ako krátke spočinutie pred ďalším bojom (rozlúčka pred odchodom na smrť v Hronského próze *Jožko Grieg iste umrie*) a napokon i ako víťazstvo života (J. Horák: *Biele ruky Štefana Bačíka* a *Zahmlený návrat*) alebo ako vyrovnanie princípov a uplatnenie spravodlivosti na vesmírnej úrovni (F. Švantner: *Božia hra*). Je paradoxné, že krátka próza dospieva k takémuto terapeutickému uzmiereniu s vojnou v čase, keď sa v Európe schyľovalo k druhej svetovej vojne[15]. Zaujímavou črtou prózy s témou prvej svetovej vojny je viacnásobné spracovanie alebo preberanie motívov – najmä Urbanov *Živý bič* bol inšpiratívny pre mladších autorov (motív stratených rúk a návratu mrzáka u Joža Horáka), ale časté bolo aj nespoznanie navrátilca (podobnosť základného motívu Gráfovej *Cesty* s Chrobákovým *Návratom Ondreja Baláža*)[16] alebo oneskorenie návratu (podávané aj ako návrat na etapy alebo opakovaný návrat).

Próza Jozefa Cígera Hronského *Gajdošov vojna-kôň* (1932) a román *Pisár Gráč* (1940) obsahujú rovnaký motív – kôň sa stáva metaforou vojny (čo vyjadruje aj nahradenie neutrálneho spojenia vojnový kôň príznakovým spojením vojna-kôň) a až jeho zmiznutie signalizuje jej definitívne ukončenie. V románe sa tento pôsobivý obraz objavuje v závere, v krátkej próze sa využíva na ploche celého textu. Kôň v románe je biela napuchnutá zdochlina, ktorej hnilobné výpary ešte zasahujú okolie, zatiaľ čo v krátkej próze sa zobrazuje vychudnutý kôň s vycerenými zubmi. V prvej časti novely *Gajdošov vojna-kôň* sa z frontu vracia zvláštna dvojica – vojak rozhnevaný na celý svet a „reb-

[15] V čase druhej svetovej vojny vznikli okrem Švantnerovej novely ďalšie krátke prózy (napr. M. Figuli, J. Barča-Ivana, D. Tatarku a iných autorov), v ktorých sa však tematizovala vojna všeobecne, nie ako konkrétna historická udalosť. Absencia konkrétnych časových a priestorových indikácií a rezignácia na historickosť boli príznačné pre dobové umenie (odklon od realizmu k avantgardám) a mohli byť v čase vojny spôsobom, ktorý nevyvolával reakciu cenzúry.

[16] Tu však možno uvažovať o vplyve dramatickej literatúry, pretože vo viacerých hrách sa objavuje problém návratu muža vyhláseného za mŕtveho a následného trojuholníka vzťahov (hry Martina Rázusa, Zdenka Nováka, Ferka Urbánka, motív modifikoval aj Ivan Stodola).

rá o štyroch nohách, s veľkou hlavou a vycerenými, žltými zubami“[17]. Kôň je protagonistovým jediným spoločníkom, a až keď sa vyrovná s viacerými bolestivými emóciami a opätovne včlení medzi ľudí, posiela koňa preč. Novela zobrazuje proces od „nie“ k „áno“: v prvej časti prózy rozprávač vyjadruje protest, ktorý by postava samotná nevedela identifikovať, podráždenie plynúce z toho, že koniec vojny sa udial akoby mimochodom, že ľuďom chýba vedomie jasného predelu. Prvá veta novely znie: „Nebolo vôbec ľudské, že tridsiatemu prvému regimentu nepovedal nik, že je koniec vojny. Nie!“[18] Toto chýbajúce „slovo na konci“[19] sa pociťuje ako absencia ľudskosti a spôsobuje aj Gajdošov hnev. V úvodnej časti novely sú kumulované slová obsahujúce negatívne predpony. Rozpráva sa nie o tom, čo sa udialo, ale čo sa nestalo (a malo stať). Rozprávačská „uvravenosť“ a reprodukcia myšlienkového sveta sa stanú základným princípom aj v už spomenutom románe *Pisár Gráč*. Návrat vyslúžilca v novele *Gajdošov vojna-kôň* je návratom na etapy, emočne nastáva až dlho po fyzickom návrate do dediny. Demeter Gajdoš je dlho v stave vnútorného protestu. Teší ho provokovať a poburovať. Nenamieta, že ho označujú za „boľšovika“, a s novým režimom vyjadruje nesúhlas aj pašovaním. Až rodiaci sa nový vzťah ho mení, postupne odpúšťa nebohej žene, bratovi i sebe (príznakovým momentom je vyrobenie kríža pre nevernú manželku). Terapeutický proces sa uskutočňuje v čase medzi jeseňou a jarou, pričom opakovane sa zdôrazňujú aj premeny medzi tmou a jasom. Tento cyklus poukazuje na silu prírody a života. V závere novely Demeter náhle v noci odviaže koňa a pošle ho z domu preč. Na rozdiel od smrti vojny-koňa v *Pisárovi Gráčovi* novela nemá jednoznačne harmonizujúce zakončenie (koňovi i v tme vidieť vycerené zuby a „na nich žltý smiech“[20], z okolia neodchádza, ale ostáva sa vonku pásť): Demeter „prepustil“ vojnu, ale je možné, že vojna sa bude zdržiavať nablízku.

Názov Hronského novely *Jožko Grieg iste umrie* (1934) predznamenáva osud mladého vojaka, o ktorom rozpráva jeho priateľ z frontu.

[17] CÍGER HRONSKÝ, Jozef: *Gajdošov vojna-kôň*. Slovenské pohľady, 48, 1932, č. 1, s. 4.

[18] Tamže, s. 2.

[19] Tamže, s. 3.

[20] Tamže, s. 27.

Incipit indikuje spoločne zdieľané zážitky a cesta vlakom sa obrazne môže chápať ako životná cesta: „Stanice, čo nasledujú, ešte mnohé poznáme, ale je už jednak len isté, že tá posledná, neznáma bude na nejakom veľmi záhadnom mieste, a ako sa bude volať, to vedia iba nebesá... mohla by byť pravda, že ani my tridsiati nejdeme naozaj ta, kde ideme."[21] Rozprávač, podobne ako v iných Hronského prózach, upozorňuje na rozpor medzi javom a skutočnosťou (domov nie je domov, ale len zastávka, Jožko nie je vojak, ale chlapček s drevenou šabľou a papierovou čiapkou, Jožko sa vracia, aby sa rozlúčil a pod.). Rozprávač má zlé tušenie, ktoré sa napĺňa. Zaujímavým miestom prózy je zmienka o fotoaparáte, ktorým Jožkov brat zvečnil brata krátko po smrti. Rozprávač konštatuje: „Keď si pomyslíte na malý fotografický aparát, azda i vás to rozbolí, na aké maličké miesto sa sprace človek, keď je z neho nič, iba ak pamiatka, rozpomienka."[22] Toto miesto upozorňuje na „život" fotografie, na množstvo portrétov vojakov, ktoré prežili dlhšie, než trval reálny život zobrazených, na dôležitosť spomínania a pamäte (ktorú zdôrazňuje aj zvolená forma rozprávania – spomienka spolubojovníka).

D. Chrobák v úvode novely *Návrat Ondreja Baláža* (1936) používa filmovo pôsobiaci obraz vynárania postavy z rannej hmly. Pohľad navrátilca vystupujúceho do kopca zaznamenáva „strechy a štíty, komíny a ploty, domy vedľa cesty"[23], a následne vertikálne tvary, ktoré pôsobia zlovestne: „stretne sa jeho pohľad s dvoma topoľmi, hrozivo čnejúcimi k nebu, a vzápätí zarazí ho mrazivo-biela zvonica, vztýčená k nebu ako nehybná výstraha"[24]. Pohľad prichádzajúceho napokon spočinie na „akomsi nekaľavnom kvádri" – pomníku obetiam vojny, na ktorom je uvedené i jeho meno. Tento moment je definitívnym koncom Ondreja Baláža: „V tú chvíľu prestal byť Ondrejom Balážom... nie je to viac on,

[21] CÍGER HRONSKÝ, Jozef: *Jožko Grieg iste umrie*. Slovenské pohľady, 50, 1934, č. 4, s. 214.

[22] Tamže, s. 227.

[23] CHROBÁK, Dobroslav: *Návrat Ondreja Baláža*. In: *Prózy*. Bratislava : Tatran, 1975, s. 65.

[24] Tamže, s. 66.

Ondrej Baláž, ale ktosi iný, neznámy, nepotrebný, nečakaný prišelec“[25]. Návrat sa nerealizuje, pretože Ondrej Baláž je pre ostatných mŕtvy, jeho manželka sa druhýkrát vydala a sám vojak si uvedomuje, že je iný, než bol Ondrej Baláž, že nemôže nadviazať na jeho (svoj) predvojnový život (časové cudzinectvo, vyjadrené aj stojacimi hodinkami). Vojak sa manželke nepriznáva a z domu odchádza ako „človek spravodlivý“.

Štefan Gráf v próze *Cesta* (1940) opakuje tieto motívy nespoznania bývalého nápadníka po návrate z vojny a ženskej drsnosti voči kalike. V Horákovom *Zahmlenom návrate* (1937) sa dôraz kladie na premenu v prežívaní návratu domov (aj keď viac konštatovanú než rozprávaním motivovanú). Počiatočnú monotónnosť a únavu porazeného vojska vystrieda hnev a vandalizmus vojakov, keď vlak zastane. Až keď Marcel pešo príde domov na dedinu, nastáva upokojenie. Návrat domov zobrazuje ako prerod „starého sveta“ na „nového človeka“, ako cestu od zániku k optimistickému novému začiatku. Autor používa ustálený repertoár už známych tém a motívov a pocitovú hĺbku nahrádza ozvláštnením výrazu. Návrat mrzáka v Horákovej novele *Biele ruky Štefana Bačíka* (1939) sa približuje cez kontrast bujnej letnej prírody a mechanického kráčania uniformy (toto slovo rozprávač opakovane používa v úvode namiesto mena alebo iného poľudšťujúceho výrazu). Podobne ako v Hronského novele *Gajdošov vojna-kôň* sa vojnový veterán vracia do života, a to i napriek skaličeniu (chýbajúce ruky – stratené ruky M. Urbana). Podobne ako u Chrobáka sa vracia „prízrak“ a podobne ako u Urbana sa objavuje zúfalý matkin výkrik. Podobne ako u iných autorov sa protagonista ocitá pri podnoží kríža. Príroda, práca a žena vrátia do života aj Štefana Bačíka – dotyk so zemou má liečivý, až mystický účinok: „zem-mať, čo dáva i na kyptavom strome narásť sladkému ovociu, urobila zázrak aj s týmto človekom“[26].

Motív návratu vyslúžilca sa vyskytuje aj v Švantnerovej novele *Božia hra*. Prvýkrát sa vracia „nepravý“ Matej Dintar. Prichádza v daždi, ocitá sa v stiesnenom priestore a musí zostúpiť dolu, takže táto cesta pripomína opak zrodenia – cestu do hrobu alebo návrat do lona.

[25] Tamže, s. 67.

[26] HORÁK, Jožo (Jozef): *Biele ruky Štefana Bačíka*. Slovenské pohľady, 55, 1939, č. 4, s. 240.

Máriina túžba, potvrdená aj narodením dcéry, ho udržiava pri živote. Druhý príchod vyslúžilca sa udeje po rokoch (princíp ozveny, opakovaného diania) a je sprevádzaný zvláštnymi javmi. Tentoraz sa vracia „mŕtvy", skutočný Matej Dintar, ktorý v skutočnosti nezomrel, ale prevzal identitu vojaka bojujúceho na ruskej strane. Žije ako Ivan Vasilievič a s Marfou má syna. Na rozdiel od napríklad Chrobákovej alebo Horákovej prózy ženy oboch vojakov zmenu nespozorovali, navrátilca „spoznali", prijali a vrátili životu. Novela tak vyjadruje myšlienku rovnováhy princípov a spravodlivosti na vyššom pláne, ktorá sa v inej podobe v tridsiatych rokoch objavila aj u Chrobáka, Horáka či Gráfa.

Živly a atmosféra

V próze J. Bazova-Grenčíka *Tiene* sa zdôrazňuje tma a dážď. Okrem vody sa v próze viackrát objavuje ako motív aj krv. Tieto zmienky poukazujú na kresťanskú obeť. Zatiaľ čo v próze Bazova-Grenčíka pri evokácii atmosféry dominuje voda a náznak červenej pôsobí ako expresívny kontrast, v Hrušovského próze sa uplatňuje kontrast dňa a noci. Väčšina bojových výjavov sa odohráva v nočných hodinách, vďaka čomu sa zmysly stávajú citlivejšími. Výbuch hory sprevádzajú výrazné svetelné záblesky a výkriky, „stretnutie s kostlivcom" sa deje za hmlistej daždivej noci s mátožným svitom (ktorej pôvodcom však nie je mesiac, ale rakety stráží). Premeny vo fyzikálnom chápaní priestoru sa na úrovni umeleckého zobrazenia uplatňujú ako vizuálne veľmi pôsobivé a veľmi rôznorodé výtvarné obrazy krajiny. Striedajú sa výjavy, ktoré farebnosťou a výrazovosťou pripomínajú impresionizmus, symbolizmus i expresionizmus (svieže, jemné farby jarnej krajiny počas dňa, krajina zaliata priezračným mesačným svitom, groteskne prevrátený a pokrivený svet s dominanciou zlovestnej zelenej, šedivá prašná krajina[27], hmlistá a daždivá nočná krajina). Letzova próza *Nahý vojak*

[27] Kontrastne pôsobí svieža mierová krajina („raj") a šedivosť za vojny: „Svetová vojna nestrpela v svojej hroznej oblasti nič farbisté, svieže a útulné. Všetko sa muselo odieť do špinavošedej rovnošaty. Šedí boli zablatení vojačikovia vo vlhkých zákopoch, šedé boli granátmi zorané polia, šedé boli oškvŕknuté kýptiky skosených

sa takisto odohráva v noci za mesačného svetla. Jeho mliečny svit je v kontraste s horúčavou a rozpálenosťou zeme. Živel ohňa vyjadruje nielen letná páľava, ale aj následná zúrivá paľba. Používa sa kontrastná farebnosť – čierna a biela (tmavé uniformy versus biele nahé telo, noc versus mesiac) a náznak červenej (krv). Viaceré obrazy pôsobia ako filmové zábery (siluety). „Snímaním" postavy zospodu sa podčiarkuje jej monumentálnosť.

Próza Tida J. Gašpara *Červený koráb* – ako naznačuje aj názov – akcentuje červenú farbu (symbolika krvi, revolúcie, ohňa, vitality a pod.) a nestabilitu (absencia „pôdy pod nohami", dôraz na vodný prvok a kolísanie či rozbúrenie mora). Kumulovanie a rýchle striedanie expresívnych obrazov (spolu s ďalšími prvkami) spoluutvára vzrušený rytmus rozprávania, ktorý má za následok zmyslové predráždenie: „Úsvitná zora strieka šarlátove na horizont dejín a revolúcia – vták-ohnivák, vybŕkly z popola pobitých miliónov, rozkrídľuje ponad svet svoje plamenné perute... Nové znaky horia na východe – rudé znaky a rieky: Piava, Tagliamento sú napuchnuté krvou."[28] Opakovane sa evokuje červená farba, ktorú strieda čierna (noc). Dojem zmätku a napätia podporujú zvuky (úsečné povely a výkriky). Expanzívnosť a chaotickosť sa stupňujú až k záverečnému výbuchu, po ktorom nastáva upokojenie (rozbúrená morská hladina sa utišuje).

Prózy tridsiatych rokov vykresľujú frontovú atmosféru v menšej miere. V Hronského novele *Gajdošov vojna-kôň* sa hovorí len o riedkom blate pri Tagliamente. Podstatne väčší priestor sa venuje priestoru domova – rurálnej krajine a do nej zasadenej postave. Keď sa Demeter v novembri vracia domov, dvor je suchý, „nemý", prázdny, šedivý a dom je studený a tmavý. V spomienkach na Helenu sa spája teplo kuchyne, vôňa pečúceho sa chleba a Helenino biele plece. Prežívanie človeka je zvyčajne v súlade s okolitou realitou (bezútešnosť jesennej

lesov. A nebo bolo tiež večne šedé, šedá hmla ležala na krajinách, šedé, nepotešiteľné boli myšlienky znavených martýrov... Čo chcete? Srdcia samy ošediveli, nasadla na ne špinavá pieseň, ktorá otrávila v nich všetko ľudské a dobré" (HRUŠOVSKÝ, Ján: *Mamma mia!* In: *Výber I.* Bratislava : Slovenský Tatran 2004, s. 115).

[28] GAŠPAR, Tido Jozef: *Červený koráb*. In: *Červený koráb*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1936, s. 7.

krajiny korešponduje s Demeterovým vzdorom, prebúdzanie prírody a prebúdzanie citu k Zuze sa približuje cez obrazy vlhkosti). Prostredie však môže niekedy prežívanie vyhrocovať: pri správe o Heleninej smrti sa Demeter „rúca" a krčí, zatiaľ čo „plot a stromy stály nehybné, určite sa natŕčali tvrdo, akoby zo špinavej ocele. Sťaby vzdorovali jeho vzdorovitému pohľadu, nič sa nehlo a také bolo všetko pred Demeterovými očami skutočné a pevné, že kdesi hlboko v sebe nahmatal svoju slabosť a vrátil sa do chyže"[29]. „Geometrická abstrakcia" s expresívnou farebnosťou prítomná u viacerých autorov v dvadsiatych rokov sa čoraz viac nahrádza obrazom zeme, brázd, kopcov a mení sa aj farebná škála. Hronského novela *Jožko Grieg iste umrie* sa opätovne vracia k obľúbenej mesačnej krajine (scéna návratu domov). Bojové pasáže približujú vlhko, kontakt so zemou, hluk, oslepujúce explózie: „... darmo bola mokrá zem, tisol som do nej hlavu, zavše som sa neopovážil ani vypľuť hlinu a piesok. Jama sa každú chvíľu zatriasla a všade naokolo ohnivé jazyky dávila zem. Padajúca rosa podivne šušťala a výbuchy granátov rozdrapovali oblohu s úžasným rachotom."[30] V Gráfovej *Ceste* sa vo sne vojakovi vracajú podobné predstavy boja: „... sa bojovalo, klalo a strieľalo, bomby padali ako meteory, zem sa chvela ako dobitý býk a v tme skákali a padali nehlučné, ustrašené tiene"[31].

Chrobákov *Návrat Ondreja Baláža* sa začína na brieždení. Postava, ktorej kontúry sa postupne precizujú, sa vynára z hmly, čo takisto podporuje významy návratu z iného priestoru a času. Mliečna krajina kontrastuje s teplom, vôňou a svetlom ohňa v kuchyni. V závere vojak odchádza do mrazu, ale rozvidnieva sa a svieti slnko, čo podporuje presvedčenie o tom, že je spravodlivé nevzdorovať plynutiu života a času.

Šedivosť a otrhanosť uniforiem, hmla, dážď a blato, čiže vizuálne vnemy, ktoré podporujú dojem bezútešnosti a únavy, sa vyskytujú aj u Joža Horáka v *Zahmlenom návrate*. Vojaci sa vracajú vlakom domov a mlčia – za vojny si odvykli hovoriť. Horák multiplikuje alebo varíruje

[29] CÍGER HRONSKÝ, Jozef: *Gajdošov vojna-kôň*. Slovenské pohľady, 48, 1932, č. 1, s. 8.

[30] CÍGER HRONSKÝ, Jozef: *Jožko Grieg iste umrie*. Slovenské pohľady, 50, 1934, č. 4, s. 221.

[31] GRÁF, Štefan: *Cesta*. Slovenské pohľady, 56, 1940, č. 3, s. 169.

ten istý výsek skutočnosti, ten istý obraz, to isté slovo alebo figúru. Dôraz na množstvo, hromadnosť je v kontraste s jednotlivcom – s vyslúžilcom Marcelom Lánikom, ktorý sa vracia domov. Rodný kraj je zobrazený v nočnom daždi, do tmy čnejú lipy a kostolná veža, v blízkosti sú osvetlené bane. S návratom domov sa asociuje biela farba, teplo a predstava ženy a týmito príjemnými vnemami sa próza náhle končí. Biele sú i chýbajúce ruky vojnového veterána v Horákovej novele *Biele ruky Štefana Bačíka*.

Švantnerova novela zaujme obraznosťou, na vytvorení ktorej sa do veľkej miery podieľajú zmyslové vnemy. Bojové výjavy zdôrazňujú suchosť a páľavu, ako aj ohlušujúce zvuky (a dopad kanonády na psychiku[32]). V nemocnici sa namiesto predráždenosti zdôrazňuje neha, ticho a pokoj, zmysly sa utišujú. V Matejovom rodnom kraji dominuje oživená príroda – komunikujú s ním skaly, kopce, stromy, oblaky; realita pôsobí ako hra farieb a tvarov. Návrat vyslúžilca sa odohráva za dažďa, mystické stretnutie dvojníkov počas dažďa-potopy za temnej noci, ktorá zastrela stvorený svet.

Detail prežívania

Viaceré prózy zobrazujú prežívanie prostredníctvom telesného stavu, pričom zdôrazňujú detail. Tento prístup môže súvisieť s avantgardným umením (fragmentarizácia celku) i s filmovou technikou (záber na detail). Napríklad v próze Jána Bazova-Grenčíka *Tiene* sa hĺbko-

[32] „Kanonáda nemá za účel len rozmetať údy nepriateľa, rozkydať črevá a urobiť maltu z jeho krvi a surovej zeme, ale musí rozdráždiť nervy tých, čo čupia pod oblúkmi jej striel a čakajú na signál útoku... Organizmus čuvstva sa ním rozruší natoľko, že z človeka sa stáva nový tvor, zaopatrený najnebezpečnejšou zbraňou – zúrivosťou. Tenká škrupina civilizácie pukne a z nej vystúpi zviera, ktoré tam bolo vekmi dráždené, preto prekypuje pomstou. Strašnými očami hľadá netrpezlivo pred sebou pohybujúci sa tieň, aby ho mohlo zraziť ostrou zbraňou, lebo je presvedčené, že len prúdy ľudskej krvi uhasia v ňom pálčivý smäd. Ak sa v ňom zatrasie niektorý cit mravnosti, hlbšie zaštepený do duše, pukne mu mozog a môžu ho potom poslať v železnej košeli do blázinca. Šialenec sa líši od tohto zvieraťa len tým, že nerozoznáva vlastnú krv od cudzej“(Švantner, 2007, s. 304 – 305).

vá komunikácia odohráva prostredníctvom očí – vojakovi vyslanému na akciu planú oči, zatiaľ čo jeho veliteľ, vedomý si rizika, prižmuruje oči a zdĺhavo hľadí na vojaka. Váhanie a vnútorné napätie vojakovho priateľa, ktorý sa má tiež do akcie zapojiť, sa vyjadruje cez rozpačitý pohľad, stisnuté pery a dlaň zovretú do päste. Kŕčovite zovretú päsť má aj zabitý nepriateľ. Napätie pred bojovou akciou a počas nej sa zdôrazňuje cez búšenie (srdca, v hlave). Rytmus sa objavuje aj pri ďalších prvkoch – pri dýchaní a výstreloch. V Hrušovského próze *Mamma mia!* výbuch a začiatok bojovej akcie anticipuje takmer identicky, cez tlkot srdca a čudný úsmev: „pery sa nám groteskne, akoby v kŕčoch, krivia“[33]. Talianski zajatci, ktorí prežili výbuch, sú takisto priblížení cez detail planúcich očí: „... spod každého obočia svietia dva žeravé uhlíky. Oči šialencov... Oni sú ešte nie v tomto svete, zem sa im ešte vždy kolíše pod nohami a oči vidia úžasné scény“[34]. „Stretnutie s kostlivcom“ v Hrušovského próze sprevádzajú viaceré extrémne fyzické reakcie (ježenie vlasov, studený pot, pocit obkľúčenia, dusenia a škrtenia). Extrémne stavy psychiky menia Hrušovského postavy na šialencov. (Psychická choroba či šialenstvo umelcov od prelomu storočia fascinovali ako forma popretia logiky a rácia, pričom moderné umenie expresívne vonkajšie prejavy psychicky chorých imitovalo alebo dokonca zvýrazňovalo.) Š. Letz v próze *Nahý vojak* približuje veliteľove „zaťaté pery“, „kŕčovitý chmat revolvera“, smútok okolo srdca, a – podobne ako Hrušovský – zdôrazňuje zvuky, ktorými človek reaguje na desivosť situácie (výkriky, vzlykanie, „zdĺhavé zavýjanie“).

Jednotlivé časti Hronského novely *Gajdošov vojna-kôň* ukazujú „zastavenia“ v procese návratu vyslúžilca. Vyznačuje ich gesto alebo pohyb, telesná reakcia, pocit, o ktorom však referuje rozprávač (sňatie čiapky, skrúšenosť – zápasenie so závorou na dverách, nenávisť – pocit trpnutia a zavalenia pri správe o ženinej smrti, potláčaný šok a vina a pod.). S tematizovaním návratu súvisí aj dôraz na telesný prejav a chôdzu, ktorý sa prenáša aj na abstraktá (vojna sa vliekla za Demeterom, Demeter kráčal a potkýnal sa na hrudách, tackal sa, rúcal

[33] HRUŠOVSKÝ, Ján: *Mamma mia!* In: *Výber I.* Bratislava : Slovenský Tatran, 2004, s. 115.

[34] Tamže, s. 116.

a krčil sa, dvíhal ruky a zatínal päste, „mal toľko rán, že bol hluchý a slepý", trpla mu tvár i krv, v Zuzinej blízkosti mu silneli ramená a pod.). Premeny prežívania teda rozprávač približuje cez výrazné telesné prejavy – podobne ako v iných Hronského dielach, dedinské postavy neverbalizujú svoje zložité pocity. V Hronského novele *Jožko Grieg iste umrie* na rozprávača prichádza „hrozná chvíľa" predtuchy. Myšlienka, ktorá sa vynorila v hlave, je aj názvom prózy: „Jožko Grieg iste umrie", zhučalo mi v ušiach. Až ma tak zaknísala táto myšlienka, vbehla do mňa ako nôž, na lícach zacítil som oheň... hrôza sa vbíjala do mňa ako klin. Ani ma viac nikdy nepopustila. Zvierala ma, dusila, neraz som sa preľakol, že už ďalej nevydržím, vykríknem: Jožko, veď ty iste umrieš!... Hrozná vec je nosiť boľavé tušenie. Zavše začne ťa hrdúsiť, vystrie pekne dlhočizné, veľké prsty a pochytí ťa priam za krk."[35] Vojaci vystavení útokom sú pri každom novom výbuchu „žltší o vlas" a dôraz sa kladie na synchronizovaný pohľad mnohých očí na miesto posledného výbuchu[36]. Signálom napätia je aj kŕč v prstoch.

F. Švantner v novele *Božia hra* približuje prežívanie vojaka v stave *in extremis* cez expresívny výraz, v ktorom je prítomný aj naturalistický detail. Obrazy sú dynamickejšie. „Zmysly mu praskali od vypätia, svaly na celom tele skákali besným tancom, struna života voľakde nad srdcom zavýjala šialenstvom, poskakovala vyššie a vyššie po stupňoch, vrezávala sa do tenších a tenších tónov. Bola rozpálená a naťahovala sa."[37]

V kontraste s týmito stavmi sú momenty modlitby, ktoré rozprávač vkladá do textu viackrát. Tieto pasáže majú pokojnú, kajúcu až žalmic-

---

[35] CÍGER HRONSKÝ, Jozef: *Jožko Grieg iste umrie*. Slovenské pohľady, 50, 1934, č. 4, s. 220 a 221.

[36] „Zasa sa stretnú všetky zraky, aby sa potom všetky rovnako opreli na jediné miesto, povedzme ta, kde zem vypľula ohromný chumáč prachu a kde teraz prach pomaly a zvoľna sadá zasa na zem, lenivo sa kníše, sťaby sa nič zvláštneho nebolo prihodilo. Ale oči sa prilepia na kúdol. Vyvalia sa z jamôk, ťahajú sa do kúdolu prachu ako zlodeji, ako lačné hyeny, hoci môžeš vidieť hneď, že granát zvalil vchod do kaverny – azda pováľal ju celú – ale chceš vidieť ešte viac. Hej. Oči ti musia žiť, i keď celý umrieš" (tamže, s. 219).

[37] ŠVANTNER, František: *Božia hra*. In: *Nevesta hôľ a iné prózy*. Bratislava : Kalligram, ÚSL SAV, 2007, s. 301.

kú dikciu: „Môj hriech je taký veľký, že nenájdem pokoja na tejto zemi, preto nečakám odpustenie. Nalož so mnou podľa svojej vôle. Len ma, Bože, nezavrhni. Prijmi ma naspäť do svojho ovčinca. Budem sa zdržiavať obďaleč všetkých čistých stád, aby moja prašina nezaplienila sa do ich bieleho rúna. Nebudem vyhľadávať košiar ani v noci... (atď.)“[38].

Obrazy smrti a zániku

V próze J. Bazova-Grenčíka *Tiene* je smrť priblížená cez obraz päste, ktorá zoviera pušku, teda cez zvýraznený detail a dôraz na kŕč, a cez obraz mokrého páchnuceho mŕtveho tela („zmoknuté, krv chrliace, prebodnuté... ťažký zápach krvi“). Ján Hrušovský v próze *Mamma mia!* venuje podstatne väčší priestor vykresleniu masového zabíjania. Zdôrazňuje fragmentarizáciu tela a náhodným kombinovaním či hromadením oddelených častí utvára desivý groteskný obraz, ktorý upozorňuje na naturalistické dedičstvo expresionizmu: „Roztrúsené zelenkavé predmety... Niektorí dopoly zasypaní, niektorí na bezforemnú masu rozgniavení... Na jednom mieste trčí zo šutu oškvŕknutá ruka so zaťatou päsťou, akoby sa vyhrážala pôvodcovi tohto nesmierneho nešťastia, tam zasa vykúka spod balvana hlava rozmliaždeného poručíka... oči vypúlené, ústa dokorán roztvorené...neďaleko nás visí na hrane skaly krvavá motanina čriev, obličiek, pečienok, o krok ďalej osamelá noha, ktorej pár bohviekde odpočíva... Na kilometre zalietli jednotlivé údy, celé okolie bolo znečistené handrami ľudskej kože, ľudskými vnútornosťami, ľudským mozgom.“[39]

Š. Letz v *Nahom vojakovi* neprináša obrazy smrti vojakov, ale zmieňuje sa o „ranách zeme“. O násilí vypovedajú nie mŕtve telá, ale trhliny v zemi, spálená tráva, rozpálená spustošená lúka. V Hronského novele *Gajdošov vojna-kôň* vojnu zastupuje vychudnutý kôň s vycerenými žltými zubmi, ktorého Zuza rozprávkovo označí za „zakliateho“, ale aj

[38] Tamže, s. 308.

[39] HRUŠOVSKÝ, Ján: *Mamma mia!* In: *Výber I.* Bratislava : Slovenský Tatran, 2004, s. 117.

vojnový veterán, kalika Štefan Gajdoš. V novele *Jožko Grieg iste umrie* sa objaví len lakonická veta Jožkovho brata o tom, ako Jožko zahynul: „Guľomet ho chytil do brucha z dvadsiatich krokov, naplno..."[40] Táto drsná vecná veta v závere prózy je v silnom kontraste s obavami, ktoré rozprávač vyslovuje na celej ploche textu (predtuche je venovaný veľký priestor, fakt sa skonštatuje). V Chrobákovej i Gráfovej próze sa vojna preniesla do tela – fragmentarizovala ho (strata nohy u Chrobáka) alebo vtisla pečať do tváre a premenila ju na desivú masku (žieravinou zohyzdená tvár s jedným okom u Gráfa). V Horákovej próze *Zahmlený návrat* autorský rozprávač vypočítava dôsledky vojny, ale vzhľadom na ich syntetizujúci, racionalizujúci charakter a absenciu obraznosti žiaden z nich nezasahuje čitateľa emočne. „... videl tisíc strašných udalostí, tisíce tragédií, komédií... nebolo strašné tí mŕtvi, ranení, zohavení chlapi, ale strašné bolo to duševné rozpoloženie... Marcel sa bál sám seba"[41].

K desivým výjavom smrti, prítomným v dvadsiatych rokoch napríklad u Hrušovského, sa v štyridsiatych rokoch vracia František Švantner. Pracuje s naturalistickým detailom a obraz smrti dokresľuje, sníma, „zastavuje", čím stupňuje dojem škaredosti a desivosti. Smrť zobrazuje ako premenu tela na nechutnú hmotu alebo ako vytratenie čohosi (života) z človeka, ako jeho vzdialenie, cudzosť vo výraze (chlad a nehybnosť). „Rukami sa zaboril do hustej pľačkaniny a na tvár sa mu prilepila mazľavá handra, čo mohla byť aj plachta žalúdka, vykydnutá z roztrhnutého brucha"[42]; „... Tvár nemala v sebe nič teploty. Koža na jej hranách bola tuho natiahnutá a žltá. Voľajaký tajomný svit z nej žiaril, akoby vrstva tuku pod ňou ľadovela a oči sa nehýbali. V ich zreniciach tvrdol blesk hrôzy, preto svietili zelenkavo ako piliny strúchniveného koreňa. Bola to víťazná smrť. Ešte si tu mohol badať stopy ukrutného zápasu. Život sa tu vydul veličiznou námahou a smrť sa dlho trápila, ale zvíťazila. Hej. Posledný odpor zahrdúsila a potom

[40] CÍGER HRONSKÝ, Jozef: *Jožko Grieg iste umrie*. Slovenské pohľady, 50, 1934, č. 4, s. 227.

[41] HORÁK, Jožo (Jozef): *Zahmlený návrat*. Slovenské pohľady, 53, 1937, č. 3, s. 174.

[42] ŠVANTNER, František: *Božia hra*. In: *Nevesta hôľ a iné prózy*. Bratislava : Kalligram, ÚSL SAV, 2007, s. 306.

sa vypučila spupnosťou. Och, bola neznesiteľná. Pohľad na ňu sťahoval krv.“[43]

Ten druhý/To iné. Dvojník a dualita

Samotná vojna ako stret dvoch síl alebo zoskupení privádza k úvahám o „tom druhom“ a existencia frontovej línie či jej prechod môžu delimitovať alebo spoluurčovať aj vzťahové hranice. V próze Bazova-Grenčíka *Tiene* sa utvárajú dva dvojnícke vzťahy. Vzťah medzi ukrajinskými vojakmi Petrom a Vasiľom, ktorí idú spoločne do bojovej akcie a po rokoch sa stretávajú v Prahe, nie je rovnocenný. Poznačuje ho podozrenie zo zrady, teda je skôr vzťahom vinníka a obete. Zrkadlový vzťah sa vytvára medzi Petrom a ním zabitým poľským vojakom. Väzba medzi nimi funguje na princípe akcie a reakcie, ozveny počutej po rokoch. Tento prvok upozorňuje na komplexnosť univerza, v ktorom existuje viac časopriestorov. Podobne poníma svet Hrušovský – za istých okolností sa vedomiu otvára alternatívny časopriestor. Próza *Mamma mia!* ukazuje premenu fyzickej reality na groteskne deformovanú (realita za bežných okolností a „ríša smrti“). Konfrontáciu rakúskeho dôstojníka s kostlivcom, teda pozostatkami mŕtveho talianskeho vojaka, možno takisto interpretovať ako symbolický zápas života a smrti. Letzova próza *Nahý vojak* pracuje s princípom zástupnosti (na princípe metafory i metonymie): každý zabitý vojak opakuje Kristovu smrť/podieľa sa na Kristovej obeti. Opozícia sa vytvára nie medzi dvomi stranami vojnového konfliktu, ale medzi svetským (mocenským) a božským (kresťanským) princípom. V Gašparovej novele *Červený koráb* sa utvára podobná opozícia medzi kozmickými princípmi – medzi poriadkom a chaosom, medzi racionalitou a inštinktom (veliteľ versus vzbúrené mužstvo), resp. medzi civilizáciou a prírodou (loď versus more).

V dielach z tridsiatych rokov sa prvok dvojníctva objavuje, ale väčšinou sa nedostáva do popredia rozprávania. V Hronského novele *Gajdošov vojna-kôň* sa objavuje motív rivality dvoch bratov známy z viacerých diel tohto autora i iných spisovateľov v medzivojnovom období.

[43] Tamže, s. 309.

Prirodzená opozícia funguje medzi mierovým a vojnovým svetom, dedinou a frontom, radovým vojakom-dedinčanom a dôstojníkom. V novele *Jožko Grieg iste umrie* sa dualita takisto nezdôrazňuje, objavuje sa však jedna z dôležitých tém prvej svetovej vojny, priateľstvo dvoch mužov utužené na fronte. V Chrobákovej a Gráfovej novele sa objavuje motív dvojníka na základe časového cudzinectva: vojnový veterán je niekto iný ako človek pred vojnou, čo potvrdzuje aj to, že okolie ho nespoznáva a často si je cudzí sebe samému.

Dualitu v podobe zrkadlového obrazu na viacerých rovinách (motivickej, kompozičnej i významovej) využíva Švantner v novele *Božia hra*. Próza sa skladá z dvoch častí, ktoré zodpovedajú dvom časovým rovinám (počas vojny, po vojne). Osudy ruského a rakúsko-uhorského vojaka sa prekrížia a ich životy sa vymenia. Prejdú pritom mystickým procesom zániku a zrodu, v ktorom sa k nim niečo/niekto pripojí a niečo/niekto sa z nich odštiepi. Kontrola stavu vojska po útoku vyznieva ako rozdeľovanie ľudí pre tento a druhý svet. Keď sa ruský vojak prihlásil ako Matej Dintar, zrazu „cítil, ako sa v ňom voľačo hýbe. Druhý život, alebo čo: mocný tlak na prsia, blúza sa nadúva a potom čupne voľačo na zem. Hľa, vari taký istý ako on, len nemá mundúr. Dvíha sa zo zeme, hľadí prenikavo naňho a vraví: „Ďakujem, že si ma vzkriesil, boli by ma istotne započítali medzi mŕtvych. Neskoro som sa hýbal. Čo myslíš, nemali by sa tak náhliť s tým sčitovaním, veď sa ešte niektorí vrátia. Ja som videl mnohých blúdiť po poli. Počkaj, zavolám ich.“ Díval sa za ním, ako odchádza. Pretískal sa medzi skupinami vojakov, zašiel medzi lipy. Svetlo sa naňho prudko lialo a potom zmizol.“[44] Zrkadlenie sa objaví aj pri návrate domov – sklopené oči sa odrážajú v mláke dažďovej vody, a umožňujú rozhovor medzi dvomi ja. Zrkadlovo sú usporiadané aj vzťahy – jedného muža čaká Mária, druhého Marfa, jednému sa narodí dcéra, druhému syn. Objavuje sa aj motív oneskoreného návratu (ktorý napríklad Chrobák spracoval ako časové cudzinectvo): prvýkrát sa vracia nepravý Matej a môže nadviazať na jeho život. Druhýkrát, s oneskorením, prichádza pravý Matej, a predpokladáme, že je to on, kto v pokoji odchádza. Rovnováha dvoch síl a spravodlivosť podporujú myšlienku jednotiaceho princípu, ktorý

[44] Tamže, s. 311.

stojí nad dualitou. Toto Švantnerovo posolstvo popiera vojnovou propagandou sugerované vnímanie druhého ako nepriateľa.

Záver

V dvanástich krátkych prózach s témou prvej svetovej vojny, napísaných medzi rokmi 1922 a 1943, sa objavujú viaceré podobné prvky pri modelovaní priestoru. Citeľné sú paralely s avantgardným, najmä expresionistickým výtvarným umením a filmom. V kategórii postavy sa kladie zvýšený dôraz na extrémne stavy psychiky a vyrovnávanie sa vojaka s traumou spôsobenou vojnou. Vo väčšine prípadov tieto stavy komunikuje rozprávač. Rozprávanie sa postupom času zosubjektívňuje, lyrizuje, sujet dominuje nad fabulou. Do popredia sa dostáva čoraz viac výraz. Jazyk sa stáva expresívnejším a zvyšuje sa obraznosť prózy. Z hľadiska významov sa vojna vníma ako apokalypsa vedúca k novému svetu, ako prejav boja dvoch rovnocenných princípov v univerze (dobra a zla, síl deštrukcie a smrti, ktoré majú protiváhu v tvorení a živote, čo sa často približuje cez stret techniky a prírody, mužského a ženského), alebo ako zápas dvoch rádovo nižších svetských princípov, ktorým je však nadradený vyšší princíp jednoty.

Literatúra a pramene

BAZOV-GRENČÍK, J.: *Tiene* (uverejnené ako *Stíny)*. Svojeť, 1, 1922, č. 2, s. 34 – 38.

CÍGER HRONSKÝ, Jozef: *Gajdošov vojna-kôň*. Slovenské pohľady, 48, 1932, č. 1, s. 2 – 27.

CÍGER HRONSKÝ, Jozef: *Jožko Grieg iste umrie*. Slovenské pohľady, 50, 1934, č. 4, s. 214 – 227.

GAŠPAR, Tido Jozef: *Červený koráb*. Slovenské pohľady, 47, 1931, č. 5, s. 281 – 301.

GAŠPAR, Tido Jozef: *Červený koráb*. In: *Červený koráb*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1936, s. 7 – 41.

GRÁF, Štefan: *Cesta*. Slovenské pohľady, 56, 1940, č. 3, s. 169 – 175.

GRÁF, Štefan: *Rozuzlenie*. Slovenské pohľady, 53, 1937, č. 3, s. 177 – 179.
HORÁK, Jožo (Jozef): *Biele ruky Štefana Bačíka*. Slovenské pohľady, 55, 1939, č. 4, s. 225 – 240.
HORÁK, Jožo (Jozef): *Zahmlený návrat*. Slovenské pohľady, 53, 1937, č. 3, s. 169 – 176.
HRUŠOVSKÝ, Ján: *Mamma mia!* In: *Výber I.* Bratislava : Slovenský Tatran, 2004, s. 109 – 122.
CHROBÁK, Dobroslav: *Návrat Ondreja Baláža*. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 10, s. 515 – 523.
CHROBÁK, Dobroslav: *Návrat Ondreja Baláža*. In: *Prózy*. Bratislava : Tatran, 1975, s. 65 – 77.
LETZ, Štefan (a): *Nahý vojak*. Slovenské pohľady, 43, 1927, č. 4, s. 239 – 247.
LETZ, Štefan (b): *Nahý vojak*. In: *Obyvatelia dvora*. Praha, Bratislava : EMSA, 1927, s. 173 – 192.
ŠVANTNER, František: *Božia hra*. Slovenské pohľady, 59, 1943, č. 2, s. 68 – 83 a 140 – 160.
ŠVANTNER, František: *Božia hra*. In: *Nevesta hôľ a iné prózy*. Bratislava : Kalligram, ÚSL SAV, 2007, s. 297 – 337.

Summary

Thematization of the First World War in Short Prose Between the Two World Wars

The paper discusses twelve short stories on World War I written between 1922 and 1943. Their authors were born between 1892 and 1912, which means that only some of them fought in the war; most of them experienced the war as children and learnt about it from collective or family memories. The paper shows similarities and differences in depicting the war and discusses changes and development in the interwar fiction. It focuses on several different categories and motives (for example, on depicting space, character *in extremis* and on images of death, as well as on the motif of veteran's return and on duality).

Dve podoby legionárskych spomienok (Janko Jesenský a Mikuláš Gacek)

Lenka Szentesiová

Sté výročie vypuknutia I. svetovej vojny je príležitosťou k opätovnej hĺbkovej reflexii tohto historického fenoménu. Viaceré podujatia nielen spomienkového rázu pripomínajúce tento medzník sú dôkazom toho, že „Veľká vojna", ako ju nazývali súčasníci, je v európskej historickej pamäti stále živým javom napriek tomu, že jej žijúcich svedkov z roka na rok ubúda. Orálnu osobnú históriu tak pri jej spoznávaní postupne nahrádzajú iné zdroje: historiografické dokumenty, literárne diela a v neposlednom rade subjektivizované svedectvá: memoáre, alebo ak chceme, spomienky tých, ktorí roky vojny strávili či už v zázemí, alebo na fronte a sprítomňovali si jej prežívanie s odstupom času. Z týchto troch autonómnych okruhov poznania (historiografické dokumenty, beletria, memoáre) sa sformoval tezaurus literatúry, ktorú môžeme súhrnne označiť ako vojnová, pričom každá z jej súčastí sa ďalej rozvíjala samostatne. Ak analýzu tohto okruhu zúžime na slovenský literárny priestor, môžeme povedať, že najväčšmi cenené v nej dlhý čas boli texty krásnej literatúry a najmä básnické diela, ktoré tému vojnového utrpenia reflektovali s precíteným elegickým pátosom[1]. S nástupom literárneho modernizmu sa rozširoval aj epický okruh beletristických textov s motívom vojny, presnejšie traumy a dezilúzie, ktorá životy vojnových pozostalých natrvalo poznamenala[2]. Zďaleka nie takú

[1] Za všetky spomeňme ako reprezentatívne dielo *Krvavé sonety* P. O. Hviezdoslava (1919).

[2] Tu možno uviesť napríklad expresionistickú novelu Jána Hrušovského *Muž s protézou* (1925), prípadne jeho dvojzväzkový román *Peter Pavel na prahu nového sveta* (1930).

pozornosť, aká bola venovaná beletristickým textom, vyvolal v odbornej reflexii iný segment vojnovej literatúry, a to už zmienené memoáre vojakov, politikov či diplomatov, teda texty založené na transformácii individuálnej pamäte. Nechceme na tomto mieste uvádzať hypotézu o tom, že dôvodom takéhoto „opomínania" bola menšia miera literárnosti textov tohto typu. Jednak by to nebolo úplne korektné tvrdenie, nakoľko literárnosť sa v tomto kontexte javí ako metodologicky neistá kategória, a napokon, ako sa budeme snažiť dokázať ďalej, dôvody periferizácie vojnových memoárov mohli byť a zväčša aj boli motivované mimoliterárne a súviseli viac s aktuálnou kultúrnou politikou spoločnosti než s umeleckou hodnotou diel samotných.

Vojnové spomienky môžeme z viacerých dôvodov pokladať za problematický výskumný materiál, čo im však rozhodne neuberá na zaujímavosti. Predovšetkým ide o pozoruhodne členitý literárny korpus, čo dokazuje už jeho základná klasifikácia[3]. Ak si ako jej východisko určíme autora a jeho životnú situáciu, v ktorej sa nachádzal počas vojny a ktorú v spomienkach tematizuje, môžeme ich rámcovo rozdeliť na dve základné kategórie, a síce memoáre mužov a žien, ktorí priebeh bojov sledovali zo zázemia[4], a ďalej na spomienky slovenských vojakov. Z nich osobitnú skupinu reprezentujú pamäte legionárov (resp. legionárskych dobrovoľníkov), teda príslušníkov rakúsko-uhorskej armády, ktorí z vlastného presvedčenia po krátkej etape regrútstva prebehli na druhú stranu frontu, dostali sa do cudzej krajiny – Ruska, Francúzska či Talianska – a zapojili sa tu do formovania cudzineckých oddielov československého vojska, ktorých činnosť spadala pod právomoc exi-

[3] „Vo všeobecnosti si môžeme memoáre rozdeliť na tie, ktoré mali **základ vo frontovom zážitku,** a na memoáre **zo zázemia vojny**. Frontové (...) rozdelíme na **vojenské** a **legionárske**. (...) Vojenské memoáre môžu byť písané **veliteľmi**, teda z istého nadhľadu, a obyčajnými frontovými vojakmi, teda zdola. V prípade slovenských textov máme k dispozícii zväčša **memoáre intelektuálov, či už ako vojakov alebo nižších dôstojníkov**, ktorí videli **vojnu zdola**, z frontových zákopov a z bezprostredného vojnového zážitku." (HOLEC, Roman: *Pamäti na vojnu — vojna v pamätiach (slovenský príklad.)* Rukopisný materiál datovaný r. 2014 – v tlači, s. 1).

[4] K nim zaraďujeme napríklad rukopisné memoáre Ervína Holéczyho *Životné čriepky*, ale aj spomienky Margity spracované vo forme kroniky *Mladosť* či spomienky Zuzky Zgurišky *Strminou liet* (tamže, s. 1 a nasl.).

lovej Česko-slovenskej národnej rady. Práve dve najvýznamnejšie diela z tejto skupiny textov budú predmetom nášho záujmu.

Pri jej analýze sa dostávame do priestoru legionárskej literatúry, ktorá je subžánrovou jednotkou spadajúcou pod okruh literatúry vojenskej, má však svoje typologické špecifiká[5]. Základným kritériom odlíšenia legionárskej literatúry od dobrovoľníckej je akt vstupu vojaka do légií, t. j. dobrovoľníctvo. Výber takto orientovanej témy nás stavia pred otázku, v čom spočíva výskumný potenciál legionárskych memoárov z pera slovenských autorov, teda prečo vôbec sa nimi máme zaoberať a vnímať ich nielen ako dokumenty doby, ale aj ako literárne artefakty. Viaceré dôvody sme uviedli už vo svojich predchádzajúcich prácach. Ak by sme chceli ich význam ozrejmiť čo najzrozumiteľnejšie, musíme sa viac než k historickým faktom súvisiacich s „Veľkou vojnou" vrátiť k súvzťažnosti myšlienky a pocitu, k onému rebelskému gestu odvahy, ktoré útek z regrútskej armády a prijatie do légií pre vojakov z radov Slovákov (ale aj Čechov) znamenal. Akokoľvek pateticky to znie, práve tento prvotný „akt oslobodenia" a najmä entuziazmus s ním spojený mohol poslúžiť aj ako motivačný faktor k napísaniu pamätí. Tie sa tak stávajú zaujímavé práve tým, že sú vo výraznej miere rekonštrukciou pocitov a zážitkov, ale aj hodnôt zdieľaných spoločne, nielen s vedomím rovnakého historického času a skúsenosti, ale najmä s víziou spoločného cieľa: dosiahnutím slobody, ktorá by mala aj politickú legitimitu.

Je samozrejmé, že emocionálne ani myšlienkové prežívanie tak, ako o ňom memoárové texty vypovedajú, nemožno považovať za autentické a dôverčivo v ňom vidieť objektívnu rekonštrukciu minulosti. Mnohé z toho, čo legionárski autori vo svojich spomienkach napísali, bolo výlučne výmyslom, spadajúcim pod autorskú licenciu. Tá bola výraz-

[5] „Legionářská literatura se vůči jiným žánrům vymezuje zdánlivě zcela jasně svým obsahem, totiž tým, že podává výpověď o poslání československých dobrovolnických jednotek na spojeneckých frontách za první světové války, popisuje jejich službu a bojové zážitky a sporadicky naznačuje i problematické okolnosti demobilizace dobrovolníků a jejich adaptace v mírových podmínkách po návratu do svobodné vlasti" (KUČERA, Martin: *K zrodu, rozvoji a skonu legionářské literatury*. In: *Legie a múzy. K historii československých zahraničních vojsk v letech 1914 – 1920. Literární archiv.* Praha : Památník národního písemnictví, 2008, s. 15).

nejšie prítomná a prepracovanejšia v prípade, ak bol autor spomienok „profesionálom" – literátom z povolania, alebo prekladateľom, ako boli aj najvýznamnejší slovenskí autori legionárskych próz **Janko Jesenský** a **Mikuláš Gacek**. To, čo však môžeme vyhodnotiť ako autentické, je komplex morálnych a nacionálnych hodnôt, na ktorých légie postavili svoj inštitucionálny kód súdržnosti a legionárska literatúra jeho idey cielene šírila a upevňovala[6].

Vojna nespochybniteľne predstavovala tragický fenomén neodvratne deštruktívne zasahujúci do ľudských životov a spravidla tak bola aj tematizovaná. Legionárske spomienky v tomto zmysle reprezentujú istú obmenu takejto jej reprezentácie, upomínajúc na skutočnosť, že aj uprostred všadeprítomného marazmu a zdevastovaného sveta existuje priestor na prejavy hrdinstva, chrabrosti a humanizmu. Tieto hodnoty chápali autori legionárskych spomienok na pozadí svojej vojenskej skúsenosti ako univerzálne. Ich význam sa prirodzene ľahšie demonštroval v bojovom prostredí, to však nebolo nevyhnutné. Z legionárskych memoárov sa dozvedáme, že kým sa radoví vojaci prepracovali k pobytu v légiách, prešli v cudzine rozličným spektrom sociálno-spoločenských prostredí (dlhý čas strávili nielen v zajateckých vlakoch a barakoch, ale napríklad aj na hospodárskych usadlostiach a vo veľkomestských komunitách) a nadväzovali v nich rôznorodé medziľudské vzťahy, v ktorých dokázali tieto pozitívne hodnoty demonštrovať a rozvinúť. Nad tento morálno-etický hodnotový kód sa často v ich rozprávaní dostáva ešte ďalší, a síce komplex nacionálnych ideí, ktoré

[6] „Popri politických ideách bola kľúčovou sociálnou ideou legionárskej ideológie, resp. ‚ducha légií', ak to nazveme jej vlastným dobovým jazykom, idea bratstva. Bezprostredne pramenila v sokolskej tradícii, ktorá bola dôležitým duchovným i organizačným pilierom legionárskeho vojska, rovnako, ako sa pri nej odvolávalo na omnoho staršiu husitskú tradíciu. No aj bez ohľadu na konštruovanú historickú tradíciu, idea bratstva aj vo všeobecnosti predstavovala adekvátne, historicky zaužívané vyjadrenie vzťahov aj v iných analogických, výrazne homogénnych, mužských skupinách s vysokou mierou súdržnosti (kohézie) a spolupatričnosti, či už išlo o alternatívne náboženské, vojenské alebo politické spoločenstvá" (BENKO, Juraj: *Vojnová socializácia mužov v armáde, v zajatí a v légiách (1914 – 1921)*. Forum historiae : odborný internetový časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy, 3, 2009, č. 1, s. 11).

časom nadobudli politickú platnosť. Nacionálne presvedčenie slovenských a českých vojakov-legionárov pritom nemá len podobu akéhosi vágne pociťovaného patriotizmu. Ide o proces sebaurčenia vlastnej nacionálnej identity („my Slováci a Česi") a jej vyhranenie voči iným nacionálnym spoločenstvám. Tento proces je prirodzene exponovanejší v legionárskych textoch slovenskej než českej proveniencie, zážitky a pocity slovenských legionárov sú tak v pomyselnom slova zmysle ich osobnou paralelou ku kolobehu „veľkých dejín", k situácii, ktorú vojna v historickom smerovaní Európy vyvolala. Rozpad jej dovtedajšieho hegemonistického usporiadania „posväteného" vládou Habsburgovcov a vznik nástupníckych štátov znamenal pre Slovákov nielen vyslobodenie zo „žalára národov", ale aj reálnu perspektívu legitímnej politickej existencie, tú však bolo potrebné najprv vybudovať. Povedané legionárskou rétorikou: išlo o „čas vzrušených nádejí", v ktorom dostávali prejavy nacionality (aj nacionalizmu) vojakov podobu slobody prejavu a cítenia. Ani v bode, kde sa v legionárskych príbehoch stávajú vlastenecké myšlienky nacionalistickými, však ich autorom nemožno bezvýhradne veriť. Opäť sa musíme vrátiť k časovému rozpätiu medzi prežitím udalostí a ich „prepisom" do literárneho, čitateľsky príťažlivého textu. Toto časové rozpätie je u najvýznamnejších slovenských autorov legionárskych próz J. Jesenského a M. Gaceka približne dvadsať rokov a možno predpokladať, že za toto obdobie prešlo zmenou aj ich politicko-občianske zmýšľanie a v textoch ním reagujú predovšetkým na aktuálny politický kontext, v ktorom ich texty vyšli, nie na minulosť.

Problém odbornej reflexie legionárskych textov však nespočíval primárne v ich miestami nacionalistickej rétorike, aspoň nie potiaľ, pokiaľ sa dotýkala sféry česko-slovenských vzťahov, prípadne otázky slovensko-maďarského antagonizmu. Skutočne neuralgickým bodom v nich bolo zobrazenie zahraničnopolitických súvislostí, a to najmä s orientáciou na Rusko. Najpočetnejšia skupina próz popisuje práve zážitky ruských dobrovoľníkov. Výrazný priestor je v nich venovaný krízovému vývoju ruskej politiky v rokoch 1917 – 1920 (februárovej a Októbrovej revolúcii, ale aj bojovým zásahom boľševikov voči legionárskym jednotkám). Aj keď medzi autormi nájdeme aj takých, ktorí sa k totalitnému kurzu boľševickej politiky vyjadrovali súhlasne, väčšina autorov ich v spomienkach podrobila ostrej kritike, vidiac v nich nie-

len prejav ideologickej perverzie, ale aj demonštrácie moci. Odmietavý postoj postavil dobovú literárnu vedu pred dilemu, ako ho interpretovať v limitoch marxistickej literárnej schémy, ktorá, naopak, vyžadovala adoráciu zmienených revolučných okamihov. Možností riešenia tohto problému bolo niekoľko: buď sa predmetné dielo stalo ideologicky nežiaducim a v historiografii sa dlhé desaťročia neuvádzalo takmer vôbec (ako tomu bolo v prípade *Sibírskych zápiskov* Mikuláša Gaceka), k literárnemu textu sa doplnil korektívny ideologický doslov, ktorého úlohou bolo „inštruovať" čitateľa, ako ho má interpretovať (to sa týkalo napríklad memoárov Janka Jesenského *Cestou k slobode*), prípadne, ak išlo o zbierku kratších textov, boli cenzúrou „okresané" tie časti, ktoré boli vyhodnotené ako nevyhovujúce – takýto osud postihol zbierku legionárskych poviedok a čŕt Jozefa Gregora-Tajovského, jeho *Rozprávky o československých légiách v Rusku* vyšli vo výbere z 50. rokov 20. storočia ochudobnené o texty, v ktorých autor vyjadruje súcit s vojakmi postihnutými revolučným násilím.

Aj po odoznení limitujúcich ideologických kritérií (chronologicky ich možno ohraničiť rokom 1989) sa však stretávame v prístupe k legionárskej memoárovej literatúre v českom a slovenskom prostredí s istým paradoxom. Z teoreticko-metodologického hľadiska bola kvalifikovaná ako „mŕtvy žáner", ktorého vývoj a pôsobenie pomerne presne kopírovalo spoločenskú situáciu, ale aj prítomnosť nesprostredkovanej pamäte na vojnové udalosti. Perióda jeho životnosti bola preto pomerne krátka a dôvody, prečo sa k nemu vracať s odstupom viacerých desaťročí, nepresvedčivé.[7] Spomienky na I. svetovú vojnu sa počnúc 90. rokmi zdali byť už priveľmi vzdialené, ich umelecké stvárnenie pôsobilo archaicky a ani skutočnosť, že išlo v princípe o politickú historiografiu, hoci beletrizovanú, im nepridávala na atraktivite. Všetky

[7] „Legionářská literatura se jako žánr vyčerpala ve svém základu přibližně už na konci prvorepublikového dvacetiletí a zhasla organicky, logicky a očekávatelne. (...) Naplnil se život žánru, který se obsahově vyprázdnil a to i proto, že škála rozvzpomínaných zážitků nebyla nekonečná" (KUČERA, Martin: *K zrodu, rozvoji a skonu legionářské literatury*. In: *Legie a múzy. K historii československých zahraničních vojsk v letech 1914 – 1920. Literární archiv.* Praha : Památník národního písemnictví, 2008, s. 37).

okolnosti nasvedčovali tomu, že sa z nich stane čosi ako „literárna fosília", ktorá s nástupom životaschopnejších žánrových variantov zanikne podobne, ako sa to stalo napríklad v prípade socialistického výrobného románu. V posledných rokoch sme však v slovenskom prostredí svedkami prekvapujúceho oživenia záujmu o daný žáner, i keď treba dodať, že sa tak deje najmä z radov historikov, nie literárnych vedcov[8]. Toto oživenie nie je nijak vehementné a nedá sa predpokladať, že bude mať dlhšiu kontinuitu. Za jeho prítomnosťou však je, dúfame, viac než len triviálna skutočnosť, že najnovšie publikované texty vyšli v pamätnom roku vojny ako pripomenutie toho, že súčasťou vojenskej skúsenosti je aj skúsenosť legionárska.

Práca s legionárskymi textami nie je jednoduchá, veľká časť materiálu je stále dostupná prevažne v rukopisnej forme, poznamenanej nemilosrdným kolobehom času. Napriek tomu sa budeme snažiť na základe analýzy legionárskych próz slovenských autorov dokázať hypotézu, že vojenská legionárska literatúra nemusí byť nevyhnutne jednotvárna, nezáživná a depresívna, odrážajúc život vojakov trpiacich v cudzom prostredí. Iste, je aj takou, a to dokonca v prevažnej miere. Na druhej strane legionárske memoáre zobrazujú aj jej odľahčenejší aspekt a ilustrujú fakt, že tak, ako mala vojna množstvo hlboko tragických momentov, nebola v nej núdza ani o komické situácie, i keď tie boli často zapríčinené grotesknou súhrou okolností než vedomým postojom zúčastnených. Napokon, a to nemožno obísť, nám legionári vo svojich spomienkach ukazujú, aká naliehavá dokáže byť potreba človeka vo svete, ktorý sa na prvý pohľad javil byť v troskách, vnímať a prijímať záchvevy krásy, poskytujúcej útechu a vytvárajúcej akúsi alternatívnu realitu, nepreniknuteľný ochranný priestor pred besnením vojny. Všetky zmienené aspekty — prítomnosť morálnych a nacionálnych hodnôt, ako aj motívov a zobrazovacích stratégií, ktoré zdanlivo s témou vojny a vojenstva nekorešpondujú, budeme skúmať na pozadí dvoch textov z okruhu legionárskych spomienok: memoárov Janka Je-

[8] Z najnovšie vydaných textov uvádzame: HONZA-DUBNICKÝ, Jozef: *Zápisky legionára.* Banská Bystrica : PRO, 2014; a ďalej KLEMPA, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny. Denník československého legionára z rokov 1914 – 1920.* Bratislava : Slovart, 2014.

senského *Cestou k slobode* (prvé vydanie z roku 1933) a Mikuláša Gaceka *Sibírske zápisky* (prvé a súčasne jediné vydanie z roku 1936). Diela oboch patria spolu s Tajovského zbierkou legionárskych textov *Rozprávky o československých légiách v Rusku* (prvé vydanie z roku 1920) k vrcholným textom daného žánru u nás a okrem faktografickej majú aj vysokú umeleckú hodnotu. Ich odborná reflexia je napriek tomu až do súčasnosti nedostačujúca, prípadne tendenčná.

Jedna z možností, ako vytvoriť beletrizovaný variant legionárskych spomienok, spočívala vo vyzdvihovaní každodennosti, v akcentovaní všedných situácií na úroveň intenzívne prežívaného zážitku. Hľadanie takýchto momentov bolo v prípade oboch autorov zámerné a cielené a súviselo s autorskou stratégiou ozvláštnenia reality legionárskeho života, ktorý bol v skutočnosti prísne štruktúrovaný, vojensky hierarchizovaný, vyplnený drobnou prácou a nebolo v ňom času ani príležitostí prežívať radostné momenty. Ak by sa obaja autori pri písaní dobrovoľníckych pamätí spoľahli viac na referenciu skutočnosti než na svoje tvorivé schopnosti, obraz ich života v légiách i v regrútskej uhorskej armáde by sa podľa všetkého niesol na vlne negatívnych pocitov vyvolaných ťažkými životnými podmienkami a rozporuplnými skúsenosťami. Spôsob, ako sa tomuto javu pri písaní pamätí vyhnúť, spočíval v prekódovaní obrazu reality, v ktorej na všedné javy života, ako aj podnety z vonkajšieho prostredia reagovali tak, akoby išlo o sled výnimočných, či aspoň dramatických situácií, ktoré v nich zanechali „trvalú stopu". Stretávame sa s nimi už počas ich pobytu v regrútskej armáde, do ktorej sa dostali na základe všeobecnej mobilizácie v auguste 1914. Bola to pre nich vynútená služba, armáda ich pre slovenské nacionálne presvedčenie nikdy neprijala „za svojich", tak ako sa ani oni sami nedokázali stotožniť s konceptom uhorského vlastenectva, necítili sa byť vojakmi bojujúcimi za cisára a monarchiu. S diskrimináciou maďarských štátnych úradov mal ako regrút skúsenosti najmä J. Jesenský, ktorého na začiatku rozprávania spoznávame ako rebelujúceho individualistu, v záznamoch úradov vedeného medzi „podozrivými". Vojenskej službe sa z úradnej moci vyhnúť nemohol, no za rebelanstvo a vlastizradu mu hrozil trest smrti, od ktorého ho na poslednú chvíľu uchránili rodinné konexie. Hrozbu smrti opisuje v spomienkach vypäto, no z jeho postoja je zároveň citeľná morálna prevaha,

hrdosť a neústupčivosť rozhodnutia, o ktorého správnosti je presvedčený: „Sputnaného v železách doviedli ma na trenčiansku stanicu. Pot sa lial zo mňa a nemohol som si ho ani utrieť. (...) Na stanici bolo dosť známych, i z Bánoviec. Toto ma najviac mrzelo, lebo som vedel, že nastrašia moju ženu, ktorá ostala v Bánovciach sama. Tak sa i stalo. Ako som sa neskôr dozvedel, slúžny Zsámbokréthy nemal nijakej súrnejšej roboty, ako odkázať mojej žene, že ma zastrelili“[9]; „...Zaťal som päste, ale i zuby a umienil si: – Nie, nevyprovokujete ma, vy víťazi! Rád by som vám síce rozbil vaše krivé rypáky, bolo by to také krásne a mal by som z toho iste veľký pôžitok, ale neurobím Vám to po vôli.“[10]

Táto zvnútornená hrdosť, rozhodnutie vytrvať v zhode so samým sebou navzdory dramatickým okolnostiam, predstavovalo pre Jesenského základnú osobnostnú črtu, ktorá mu pomohla vojnu prežiť a nestratiť ani v kritických okamihoch zdravý úsudok. Tento racionalistický individualizmus prezentuje v memoároch vo všeobecnosti ako pozitívnu hodnotu. Jeho reflexia prežívania vojenskej mašinérie však nebola len individualistická, služba uhorskej „vlasti“ bola spoločným útrpným údelom všetkých vojakov a Jesenský veľmi citlivo vnímal aj skutočnosť, že sa z neho stalo bremeno, natrvalo nivočiace telá, ale aj duše regrútov. V najtragickejších okamihoch, keď sa stáva svedkom umierania nevinných, sa preto v jeho rozprávaní objavuje aj súcit s trpiacimi, sprevádzaný humanistickým apelom o nezmyselnosti vojny a násilia, ktoré si vynucuje pretvárku a pokrytectvo. Za daných okolností sa oslabuje aj jeho individualistické gesto s vedomím, že utrpenie je neobsiahnuteľné práve vo svojej iracionalite: „Keď sme najväčšmi hulákali, to bol znak, že chceme zahlušiť tým hurhajom to, čo v nás kričí. Keď sme bývali cynickí a hrubí, to sme len obliekali do takého obleku náš vlastný žiaľ. Keď sme sa smiali a posmievali, i to bola len maska zakrytého smútku. Proti vojne sa nesmelo hovoriť. Ale koľko tichých protestov som videl!“[11]

---

[9] JESENSKÝ, Janko: *Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914 – 1918.* Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1933, s. 16.

[10] Tamže, s. 15.

[11] Tamže, s. 29.

Odpoveďou na otázku, ako sa vymaniť z ubíjajúceho stereotypu regrútstva, sa stal pre oboch útek do ruského zajatia. Na ten sa obaja podujali pomerne skoro potom, čo na vojenskú službu nastúpili: Gacek prešiel na druhú stranu frontu v marci, Jesenský v júni 1915. U oboch sa tento riskantný čin stal osudovou voľbou, prekročením a vlastne opustením sveta, ktorý dovtedy poznali (a hoci s ním vnútorne nesúhlasili, rozumeli jeho pravidlám), do prostredia, ktoré bolo veľkou neznámou[12]. Ich útek sa spájal s utopickou víziou Ruska ako veľkej slovanskej krajiny, ktorá im umožní aj uprostred vojny žiť a myslieť slobodnejšie. Najmä Gacek si naň v pamätiach spomína euforicky a s hlbokým duševným rozochvením takmer ako na vstup do mystického priestoru, v ktorom sa automaticky stráca spomienka na všetko zlé, čo bolo zažité predtým: „Ohlušujúci rachot nás privítal, keď sme vošli do hory medzi driečne vysoké smreky. Vkročili sme do vysokej hory, ale – div divúci – hora sa nám zrazu rozsvietila. (...) A príšerné dunenie kanonády, ozvenou hory zostonásobnené, zunelo nám v ušiach ako velebné fortissimo lahodnej hudby."[13]

Fakt, že realita rozhodne nebola taká idylická ako očakávania, naznačuje viacero negatívnych faktorov, o ktorých sa v pamätiach obaja následne zmieňujú. V novom prostredí boli nielen cudzincami, ale najmä zajatcami, heterogénnou vojenskou jednotkou, s ktorou si ruské armádne úrady nevedeli veľmi rady a o zaradení do légií v danom čase ešte neuvažovali. Osud, ktorý ich čakal, bol takpovediac tristný: špina, hlad, nikam nevedúce cesty v stiesnených zajateckých vlakoch a spo-

[12] Pod osudovou voľbou rozumieme aj stav, ktorý Peter Zajac označuje ako „double bind" – „dvojitú slučku okolo človeka stojaceho na rozhraní medzi dvoma historickými epochami, keď je nutné vybrať si medzi dvoma navzájom si protirečiacimi modelmi správania. Na jednej strane stoja hodnoty, ktoré boli roky pokladané za správne, (v Jesenského prípade za ne možno považovať inštitucionalizované uhorské vlastenectvo – pozn. L. S.). na druhej je vízia nového usporiadania sveta, ktorá má však ešte ďaleko od uskutočnenia" (PACALAJ, Filip: *Dezertér. Zbehnutie z uhorského vojska počas prvej svetovej vojny nielen ako literárny fenomén*. In: *Obraz dějin v české a slovenské literatuře.* Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2009, s. 46); ďalej pozri: ZAJAC, Peter: *Sen o krajine*. Bratislava : Kalligram, 1996.

[13] GACEK, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 – 1920).* Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1936, s. 7.

ločnosť vojakov rôznych národností, s ktorými si, súc intelektuáli, nemali vonkoncom čo povedať. Objektívne nepriaznivý stav skutočnosti sa pri písaní pamätí stal výzvou, dilemou, ako transformovať obraz ťaživej reality tak, aby zodpovedal beletristickému ozvláštneniu a bol aspoň čiastočne pozitívny, no nestratil pritom úplne na vierohodnosti.

Tu sa rozprávačské stratégie autorov vzájomne odlišujú, i keď ich východisko zobraziť život vojaka „inak" než ako strápeného, nevítaného prišelca, je identické. Jesenský v ňom uplatnil svoju predošlú autorskú skúsenosť a potenciál využitia prostriedkov komična, ktoré zásadným spôsobom menia atmosféru rozprávania: tragické motívy sa z nadhľadu javia ako tragikomické, neúnosnosť životnej situácie sa stáva grotesknou až absurdnou a vyvoláva u čitateľa „smiech cez slzy": „Pritom ma rozčuľovala myšlienka dvoch najstrašnejších vecí: raňajšieho klozetu a umývania sa pri studni. I tam i tam bývala ohromná frekvencia. Diery okupované. Nad šťastlivými majiteľmi stálo i päť stŕpajúcich zajatcov a za nimi i desať čakateľov. Smrad, ktorý sa šíril na celý dvor, na mieste štípal v nose a šiel do mozgu. (...) A nijaká tajnosť. Palam et publicae, poprosím. Od suseda si si mohol pripáliť cigaretu alebo mu pošepkať do ucha o radosti z pôžitku. (...) Okolo studne od rozliatej vody plno bahna, a keď si sa i nazdal, že si sa umyl, odišiel si odtiaľ zablatený ako prasa."[14]

Satira pranierujúca nedôslednosť spoločenských štruktúr uňho postupne so zmenou pomerov prechádza do situačného humoru a vtipu a stáva sa sledom epizód, v popredí ktorých stojí zmätený cudzinec vo veľkomeste (vo Voroneži a neskôr v Kyjeve), vydaný na milosť a nemilosť miestnych obyvateľov. Tieto mestské humoresky čerpajú jednak z odlišnosti kultúry a mentality ruského prostredia, ale rovnako tak aj z Jesenského schopnosti vytvoriť prostredníctvom osobnostnej charakteristiky figúrku, reprezentujúcu sociálny kolorit mesta. Spektrum takýchto veľkomestských charakterov je široké, no situácie, ktoré medzi domácimi a ním samým v postavení cudzinca v rozprávaní navodí, nikdy nevyhrocuje a ponecháva im humorný „kratochvíľny" rámec. Ak by sme takúto atmosféru rozprávania vnímali ako autentickú, pri-

[14] JESENSKÝ, Janko: *Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914 – 1918.* Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1933, 45 – 46.

viedlo by nás to k mylnému záveru, že Jesenského pobyt v Rusku krátko predtým, než do légií vstúpil, bol idylickou reminiscenciou na časy predvojnovej slobody, a ak sa v ňom aj nejaký problematický moment vyskytol, nešlo o nič závažné, v konečnom dôsledku sa nad ním dalo pousmiať, alebo ho aspoň odľahčiť (seba-)ironickým postrehom. Dôležitým poznaním, ktoré k takémuto konštatovaniu navádza, je aj fakt, že celá jeho memoárová retrospektíva je situovaná mimo frontu, v pulzujúcom (a až do revolučných udalostí v roku1917) bezpečnom a relatívne komfortnom mestskom zázemí a čitateľ tak ľahko zabudne, že aj v ruskom prostredí ide stále o spomienky vojaka; pripomenie nám to azda jeho zajatecká, neskôr legionárska uniforma, no to zdanlivo najzásadnejšie – pocit bezprostredného ohrozenia na živote – akoby s útekom do exilu zo svojho rozprávania postupne eliminoval. Krvilačnosť revolučných udalostí definitívne zmení aj atmosféru jeho rozprávania. Stáva sa temnejšou a pesimistickejšou, neraz v nej zaznie aj rezignovaný tón človeka, ktorý už nedúfa v znovunastolenie morálky a demokracie, predstavujúce v jeho ponímaní najvyššie hodnoty: „Lenin, ako neviditeľný cholerový bacil, kadiaľ prešiel, všade bola mŕtvola dovtedajšej ustanovizne, rozvrat v elementárnych pojmoch, v zmýšľaní. Nijaké Rusko, nijaké ‚gosudarstvo', nijaká vláda, nijaká rodina, nijaký majetok, nijaký nacionalizmus, nijaké víťazstvo, nijaká česť... Revolúcia sa zvrhla. V červenej farbe horeli majetky, tonuli. Do neba vyplazovali svoje dlhé jazyky. Oheň, ktorý hrial, hnal, pálil a ničil."[15]

Trochu inak to bolo v prípade reflexie jeho osobného angažovania sa v légiách, v rámci ktorých sprvoti pôsobil ako novinár, neskôr ako politik vo vrcholných funkciách. Tu sa opäť musíme vrátiť k (preňho autorsky príznačnému) satirickému gestu, ktorého objektom je v tomto prípade funkčný mechanizmus politiky v česko-slovenskom rozpätí a jeho mocenské zákonitosti. Iste, možno namietnuť, že kritiku politického prostredia nemusíme nevyhnutne chápať ako stratégiu vedúcu k pozitívnemu zobrazeniu skutočnosti. Z pohľadu Jesenského išlo napokon „len" o hodnotenie vtedajších pomerov, pochopiteľne, beletristicky nadnesené a štylizované. To, čo môžeme vyhodnotiť ako pozitívne, sa viaže k jeho spomínanému individualistickému naturelu:

[15] Tamže, s. 149 – 151.

neochvejnosť a autonómnosť postojov, v tomto prípade politických, mu poskytuje slobodu zmýšľania prejavu a do istej miery ho chráni aj pred opojením mocou, ktorému ako v rozprávaní naznačuje, podľahli niektorí jeho súčasníci. Jesenský sa nepripojil ani k jednej z politických frakcií, ktorých bolo v tom čase medzi legionármi hneď niekoľko. Ostal takpovediac v postavení mimo ideologického spektra, čo mu poskytovalo pri písaní memoárov privilégium hodnotiť politickú situáciu z odstupu. Ten neznamená zákonite objektivitu reflexie (ktorá je v memoárovom žánri de facto vylúčená), no individualizmus je uňho neoddeliteľnou súčasťou racionalistického postoja a pôsobí ako organizačný princíp, ktorým fungovanie politických vzťahov v spomienkach usporadúva. Posolstvo, touto formou adresované čitateľom (a pravdepodobne aj svojim súčasníkom – bývalým legionárom), je pomerne zreteľné: jediný spôsob, ako nepodľahnúť pocitom márnosti existencie, ktoré vojna vyvolala, a na druhej strane opojnej vidine politickej moci, spočíva v zachovaní si „zdravého rozumu", kritického nadhľadu nielen nad plynutím smerodajných historických udalostí, ale aj nad vlastným existenčným rozpoložením: „Každá idea je pekná, ale keď ju ľudia začnú vykonávať, od špinavých ľudských rúk sa vždy zašpiní. Nevie chodiť po zemi medzi ľuďmi vo svojej myslenej kráse. Zvrhne sa, zopsuje."[16]

Legionárska skúsenosť Mikuláša Gaceka tak, ako ju opisuje v *Sibírskych zápiskoch,* bola odlišná predovšetkým v tom, že v légiách pôsobil po celý čas ako radový dobrovoľník a väčšinu času strávil v uzavretej komunite – vojenskej rote. Predtým však prešiel tryznou úmorných zajateckých ciest a istý čas strávil aj ako nájomný hospodársky pomocník na Sibíri. Aj v jeho texte badáme potrebu po beletristickom „prikrášlení" vojenskej skúsenosti, ktorá ako dokazujú jeho rukopisné denníky, bola v skutočnosti monotónna a únavná, vyplnená sprvoti príkazmi a ťažkou manuálnou prácou, neskôr útekmi a strachom o život.

Zmenu jej stvárnenia v memoároch dosahuje M. Gacek dvomi spôsobmi: estetizáciou skutočnosti, teda hľadaním krásy aj tam, kde sa na prvý pohľad zdala nemysliteľná, a ďalej zdôrazňovaním hodnoty pozitívnych medziľudských vzťahov, ktoré jednotlivcovi poskytovali v cudzom prostredí zázemie a pocit vnútornej stability. Krása zname-

[16] Tamže, s. 148.

nala pre Gaceka predovšetkým vizuálne podnety: ich prirodzeným rezervoárom sa mu na zajateckých a neskôr legionárskych cestách stala príroda. Počas neustálych, často komplikovaných presunov naprieč Ruskom, v nevábnej spoločnosti, bolo zložité nepodľahnúť pocitu osamenia a clivote. Vystavený týmto pocitom sa snažil zamerať pozornosť na horizont ubiehajúci za oknami. Fascinoval ho ráz krajiny, ale aj premenlivý kolobeh ročných období, ktorý obraz prírody neustále menil. Trasa zajateckých ciest, ktorou prechádzal, bola dlhá, zdala sa byť nekonečnou a priviedla ho takmer až na hranice s Perziou. Prekročením jednotlivých prírodných pásiem sa obraz krajiny stával čoraz exotickejším. Jej vyobrazenie má síce v prvej etape viac-menej deskriptívny charakter, prenikavosť a senzitívnosť pohľadu, s akou ju autor zaznamenáva, však potvrdzuje základnú funkciu motívu prírody v Gacekových spomienkach: je nielen zdrojom krásy, ale funguje aj ako priestor úniku a regenerácie. Pohľad naň dáva unaveným cestovateľom aspoň na chvíľu zabudnúť na hrôzy vojny, ktoré ich prenasledujú. Len dodajme, že jej vyobrazenie je vyjadrené primárne pôsobením zmyslov, ako senzuálny zážitok rozochvievajúci vnútro, a vyznačuje sa neurčitosťou obrysov a hýrivou farebnosťou: „Za Voronežou privítala nás už zima. Šíro-šíra zasnežená pláň. V poludňajšom slnku sa iskrila miliardami snehových hviezdičiek. (...) Zasneženú rovinu zrazu zmenila holá pustatina. Kde-tu suchý krík, riedka zvädnutá tráva. Rovina. Rovina sčerená vysokými zámetmi tmavo-žltého piesku. Mŕtvo, pusto.“ (...) Len čo sa náš vlak vymotal spomedzi staničných budov a začal svoju monotónnu pieseň, odrazu všetci sme zhíkli. (...) Pred nami bola jar v celej svojej veľkolepej kráse. Pretieraš si oči, nechce sa ti veriť. Z holej bezútešnej púšte zrazu hupnúť do čarovného kráľovstva slnka, zelene, kvetov!...“[17]

V tejto súvislosti môžeme považovať Gacekovu zobrazovaciu stratégiu prírodného priestoru za blízku impresionistickej maľbe[18]. Este-

[17] GACEK, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 – 1920).* Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1936, s. 11 – 13.

[18] „V impresionistické metodě malby jde totiž o zachycení třeba jen krátkého, prchavého okamžiku, jenž vyniká originalitou, danou například světelnými podmínkami“ (JEDLIČKOVÁ, Alice: *Zkušenost prostoru: vyprávění a vizuální paralely.* Praha : Academia, 2010, s. 164 – 165).

tický rozmer prírodného priestoru sa v rozprávaní ešte umocňuje po tom, ako s prírodou nadviaže aktívnejší kontakt počas pobytu na sibírskom vidieku. V ňom sa prírodný priestor stáva „blízkym človeku" a práca v ňom prináša nielen plody, ale najmä vnútorné uspokojenie. V tomto zmysle pobyt v prírode spojený s fyzickou prácou nadobúda hodnotový rozmer, stáva sa idylickým pripodobnením „dobrého života". Gacekove spomienky na zajatecké obdobie sú z tohto hľadiska aj oduševneným hľadaním (z hľadiska kompozície textu asociovaním) priestoru, v ktorom by vyčerpaný nebezpečenstvom a strachom dokázal „spočinúť v pokoji"[19].

Nie vždy však bolo jeho dosiahnutie reálne, a ak ho aj dosiahol, bolo to spravidla len na krátky čas. Po naverbovaní do légií v júli 1917 sa jeho situácia radikálne zmenila a opäť, podobne ako počas zajatectva, bol prinútený svoj život podriadiť pravidlám spoločenstva. Nešlo však už o nesúrodé spoločenstvo, vytvorené náhodne. Jeho členov spájalo z pohľadu autora najdôležitejšie puto – hodnoty a ciele vyplývajúce z jeho inštitucionálnej identity dobrovoľníckej jednotky. Od momentu, ako sa Gacekove spomienky stávajú v pravom slova zmysle legionárskymi, je zrejmé, že najvyššou pozitívnou hodnotou sa v nich javí súdržnosť a solidarita „mužského spoločenstva". Tie sú prirodzene prezentované ako univerzálne hodnoty, vďaka ich opakovanému zvýznamňovaniu v bojových situáciách sa nebezpečenstvo stáva takmer dobrodružstvom a jeho jediným možným zavŕšením je víťazstvo ak aj nie v historickej, tak celkom iste v morálnej rovine. V pozadí akejkoľvek bojovej akcie ako oporná bariéra vždy stojí skupina oddaných „bratov"-spolubojovníkov. Gacek tak v memoároch vytvára v podstate protipól Jesenského koncepcie človeka vyrovnávajúceho sa s vojnovým stavom. Už nie individualizmus a zameranosť na seba samého, ale harmonická kooperácia so skupinou, v ktorej panuje názorová zhoda, je tým, čo pomáha prežiť a prekonať nevľúdnosť exilu. Ak však nazýva svojich druhov

[19] V súvislosti s Gacekovou prezentáciou sibírskej roľníckej kultúry možno uviesť konštatovanie V. Macuru: „Přenesení ideálu venkova a jeho způsobu života ‚v lůne přírody' (...) dovolovalo pominout všechno, co bylo příliš spjato s neideální přítomností" (MACURA, Vladimír: *Chaloupka – projekt idyly*. In: *Poetika míst. Kapitoly z literární tematologie.* Praha : H & H, 1997, s. 46).

v boji bratmi, nerobí tak primárne v zmysle legionárskej ideológie, ale skôr v zmysle všeobecne humanistickej empatie a sympatie, utužovanej bojovými podmienkami. „A už nás obstali zo všetkých strán: — Braček, vitaj! — Odkiaľ? Rozumieme: to ‚odkiaľ' značí, z ktorého rodného kraja... A vy? — Ja z Liptova... Ja z Báčky... Ja z Turca (...) Podávame si ruky. Mihnú sa pred tebou mladé, hladké tváre, okrúhle líca i starosťou životnou zbrázdené čelá. (...) Ľahko sa zamiešaš medzi nich, nemusíš sa okúňať, keď stojíš medzi nimi v štvorrade (...) nič ťa nijako zvláštne neodlišuje od ostatných, čo ti od tejto chvíle budú ako rodní bratia."[20]

Nechceme sa na tomto mieste zaoberať postupnou transformáciou princípu spolupatričnosti do podoby nacionálnej výlučnosti skupiny dobrovoľníkov-Slovákov, i keď práve k nej Gacek cielene smeruje a svoj koncept vzájomnosti tak nielen špecifikuje, ale aj ideologicky okliešťuje. Legionársku skúsenosť v celej pôsobnosti ozrejmuje problémovejšie než Jesenský a pripomína viaceré jej sporné aspekty. Humanistický princíp vzájomnej pomoci a súdržnosti v nej však zostáva zachovaný, stáva sa takpovediac jej pilierom, a dokonca s vyhrocovaním zahraničnopolitických pomerov naberá na význame. Podobne ako Jesenský aj Gacek, resp. vojenská rota sídliaca v Berezani, do ktorej patril, sa musela po revolučných udalostiach počas sibírskej anabázy v priebehu roka 1918 brániť agresii boľševikov, ktorí dobrovoľníkom bránili v bezpečnom prechode krajinou. V pamätiach tak nájdeme viacero situácií, keď v takýchto chvíľach čerpá silu z poznania, že v nebezpečenstve (vysadený na odľahlom mieste, alebo ostražito vyčkávajúci na útok nepriateľa) neostáva sám, ale zotrváva medzi priateľmi, ktorí sú rovnako ako on oddaní myšlienke slobody. Ak si každý člen spoločenstva dokázal túto ideu zosobniť, vojna prestávala byť pre dobrovoľníkov útrpnou

[20] GACEK, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 – 1920)*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1936, s. 100. „Mužom obliekaným do uniforiem sa nestrácali zo sociálneho obzoru ich rodáci, kamaráti či známi z rovnakej obce, mesta či kraja. (...) Pretrvávajúce každodenné kontakty s nimi umožňovali preklenúť fázu úplného vykorenenia a atomizácie pri vstupe do armády predtým, ako s procesom adaptácie začali vznikať nové väzby aj na základe iných faktorov než pôvod" (BENKO, Juraj: *Vojnová socializácia mužov v armáde, v zajatí a v légiách (1914 – 1921)*. Forum historiae : odborný internetový časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy, 3, 2009, č. 1, s. 5).

povinnosťou a stávala sa nevyhnutnou skúškou odvahy a chrabrosti. Napokon aj služba národu a „rodiacej sa" demokratickej republike mala v Gacekovom ponímaní zmysel vtedy, ak za ňou stálo „spoločenstvo hrdinov", ktorí za ideu slobody dokázali v prípade nevyhnutnosti položiť aj život: „Životy, životy... tvrdo, ťažko, ale i objaviteľsky, víťazne prežité, nie podaromnici, nemilobohu premárnené. Ozaj, či by si vedel vyrozprávať zázračne dobrodružnú a pritom takú prostú rozprávočku ich života?... A čo tých ostatných, stopäťdesiatich? (...) Hej, žili sme životom plným, radostným. Plnými dúškami sme vdychovali do seba jeho opojnú, omamnú, spaľujúcu aromu. I v Berezani, i potom."[21]

Práve takéto posolstvo (martýrskeho) heroizmu vnímal ako najvyššiu univerzálnu hodnotu a chcel ju sprostredkovať čitateľom svojich spomienok aj s vedomím, že takáto retrospektíva nebude zodpovedať skutočnosti, ako ju prežil a ako si ju pamätal[22].

Na základe predchádzajúcej analýzy dvoch textov sa legionárska literatúra javí predovšetkým ako materiál, v ktorom sa osobná skúsenosť jednotlivca konfrontuje s ideami a udalosťami presahujúcimi jeho existenciu. „Najzraniteľnejšia" je osobná skúsenosť, pochopiteľne, tam, kde do jej sprítomnenia zreteľne zasahujú ideologické elementy, ktoré s daným historickým časom priamo nesúvisia. Ak sa však pokúsime od takejto ideologickej nadstavby hypoteticky odosobniť, dostaneme sa k príbehom aktuálnym bez ohľadu na historické okolnosti. „Nadčasovosť" legionárskych memoárov preto nespočíva v sugestívnom pripomenutí politicko-historickej faktografie dotýkajúcej sa I. svetovej vojny, ale v zistení, ktoré si zo zázemia a z legionárskeho exilu ich au-

[21] GACEK, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 – 1920).* Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1936, s. 114 – 115.

[22] „Som presvedčený a hlásam to, kde môžem, že vlastné zážitky a spomienky majú zásadný význam pre poznanie dejinných udalostí – najmä takých, akých sme my boli účastníkmi a trošku aj spolutvorcami, keď sa formovalo národné vedomie, povstával národ z letargického spánku, aby žil obnoveným životom. To svojské, jedinečné v nás, ten osobitný pohľad na svet, naše ideále – za nás nikto nevysloví, a čo by sa ako snažil vhĺbiť sa do našich duší, do neopakovateľnosti našich životov, do celej tej zázračnosti našich osudov: prejsť ohňom i vodou, zostupovať do inferna ľudskej zloby a hlúposti, a ucelieť, nedať sa hroziacim víchrom" (GACEK, Mikuláš – BALLO, Vladimír: *Korešpondencia z 31. 8. 1966.* 115 N14, ALUMSNK).

tori poniesli aj do svojho „ďalšieho" (t. j. občianskeho) života, a síce, že humanistické hodnoty je nevyhnutné zachovávať v každom čase, inak hrozí, že ich spoločnosť začne v kritických časoch považovať za triviálne a zameniteľné.

Literatúra a pramene

BENKO, Juraj: *Vojnová socializácia mužov v armáde, v zajatí a v légiách (1914 – 1921)*. Forum historiae : odborný internetový časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy, 3, 2009, č. 1, s. 20. [online] Dostupné na: http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2009/texty_1_2009/benko.pdf.

GACEK, Mikuláš – BALLO, Vladimír: *Korešpondencia datovaná k 31. 8. 1966*. Inventár rukopisov Archívu literatúry a umenia Matice slovenskej 16. Fondy 106 – 116. Martin : Matica slovenská, 1988. [Písomná pozostalosť. Signatúra 115 N 14].

GACEK, Mikuláš: *Sibírske zápisky: (1915 –1920)*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1936.

HOLEC, Roman: *Pamäti na vojnu — vojna v pamätiach (slovenský príklad.)* Rukopisný materiál datovaný r. 2014 (v tlači).

JEDLIČKOVÁ, Alice: *Zkušenost prostoru: vyprávění a vizuální paralely*. Praha : Academia, 2010.

JESENSKÝ, Janko: *Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914 – 1918*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1933.

KUČERA, Martin: *K zrodu, rozvoji a skonu legionářské literatury*. In: *Legie a múzy. K historii československých zahraničních vojsk v letech 1914 – 1920. Literární archiv* (ed.) P. Hazuka. Praha : Památník národního písemnictví, 2008, s. 7 – 39.

MACURA, Vladimír: *Chaloupka – projekt idyly*. In: *Poetika míst. Kapitoly z literární tematologie*. (ed.) D. Hodrová – Z. Hrbata – M. Kubínová – V. Macura. Praha : H & H, 1997, s. 43 – 63.

PACALAJ, Filip: Dezertér. *Zbehnutie z uhorského vojska počas prvej svetovej vojny nielen ako literárny fenomén*. In: *Obraz dějin v české a slovenské literatuře*. (ed.) S. Fedrová. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2009, s. 45 – 51.

ZAJAC, Peter: *Sen o krajine*. Bratislava : Kalligram, 1996.

Summary

Two Forms of Legionary Memories
(Janko Jesenský a Mikuláš Gacek)

The paper is dedicated to the analysis of two memoirs (*Cestou k slobode* and *Sibírske zápisky*) whose authors are Slovak writers and legionaries Janko Jesenský and Mikuláš Gacek. Both texts map the events of WWI and also a personal experience in Russian captivity. Before the actual analysis of texts we outline characteristics of the genre of legionary literature and its position in the Czechoslovak literary context. The interpretation part of the paper studies the poetics of both texts; imagery and belletristic strategies that the authors used in the portrayal of the motif of war, life in a foreign country and its political and ideological tendencies. Marginally the paper also deals with the penetration and advance of political historiography and politics as a motif in general into the narrative structure of a remembrance text. The primary goal of the paper is to point out the existence of legionary memoir texts as an integral part of narrative memory that recounts the period of WWI.

Spomienky predstaviteľov slovenskej umeleckej bohémy na ich službu v rakúsko-uhorskej armáde počas prvej svetovej vojny

Martin Vašš

Prvá svetová vojna predstavuje rovnako aj v moderných slovenských dejinách zásadný historický zlom, ktorý zanechal hlboké stopy vo všetkých oblastiach. Pre Slovákov ako národ išlo o zásadný politický zlom: nepochybne najdôležitejším výsledkom prvej svetovej vojny bol vznik Československa v roku 1918. Prvá svetová vojna však znamenala aj výrazný kultúrny zlom, ktorého dôsledky boli pre ďalšie smerovanie kultúry nemenej dôležité. Veľká vojna priniesla so sebou množstvo utrpenia a hrôz, ktoré spôsobili zásadné zmeny nielen v oblasti každodenného života, ale i v oblasti kultúry a vnímania života indivíduom. Hedonistické a bezstarostné obdobie *fin de siècle* alebo Zweigov „*svet istoty*"[1] vystriedalo obdobie masového a nezmyselného vzájomného zabíjania, aké dovtedy nemalo v európskych dejinách obdobu. To zákonite vyvolávalo zásadné ontologické, etické a estetické rozpory a dovtedy netušené otázky, nehovoriac o hlbokom sklamaní priam náboženskej viery v neprestajný, nezadržateľný pokrok.

Umelci vtedy tvorili nepochybne najsenzitívnejších vnímateľov a pozorovateľov dopadov vojny na život indivídua. Slovenskí umelci, ktorí museli počas prvej svetovej vojny bojovať na frontoch, sa nechtiac dostávali do typickej situácie ontologicko-estetického princípu modernizmu: rozporu medzi indivíduom a neprajným, neprijateľným

[1] Pojem „svet istoty" použil Stefan Zweig vo svojich pamätiach *Svet včerajška* na vyjadrenie sociálno-kultúrnej atmosféry v Európe tesne pred prvou svetovou vojnou. ZWEIG, Stefan: *Svet včerajška. Spomienky Európana*. Bratislava : PROMO International, 1994, s. 11 – 12.

či nepriateľským svetom[2]. Pri kultúrno-spoločenskom fenoméne bohémstva zohráva dôležitú úlohu rozpor medzi modernistickým umelcom a buržoáznym, meštiackym svetom[3]. Bude preto zaujímavé zamerať pozornosť na priamu frontovú skúsenosť s prvou svetovou vojnou prostredníctvom spomienok slovenských umelcov, ktorí sa po roku 1918 stávali postupne významnými postavami slovenskej umeleckej bohémy[4]. V príspevku sa budeme venovať spomienkam Jána Hrušovského, Tida J. Gašpara, Ema Bohúňa a Janka Alexyho na ich frontové zážitky z prvej svetovej vojny. Skúsenosť s prvou svetovou vojnou bola pre nich dôležitým formujúcim faktorom v psychologickej, kultúrnej, sociálnej a rovnako i politickej rovine.

Ján Hrušovský (1892 – 1975) a jeho frontové zážitky

Spisovateľ a novinár Ján Hrušovský, ktorý spolu s Tidom Gašparom tvorili „jadro" medzivojnovej slovenskej umeleckej bohémy, prežil takmer celú prvú svetovú vojnu na frontoch. Do rakúsko-uhorskej armády narukoval už v roku 1913[5] a v lete roku 1914 nastúpil na východný haličský front ako jednoročný dobrovoľník, kde strávil august, september a október roku 1914. Na začiatku zimy 1914 sa Hrušovský musel predčasne vrátiť z haličského frontu, pretože po niekoľkých týždňoch ochorel na červienku (dyzentériu). V tejto súvislosti je zaujímavé, že Hrušovský mal zostať v rekonvalescencii až do konca vojny, keďže vtedy sa ešte vo všeobecnosti predpokladalo, že vojna nepotrvá dlhšie ako do jari 1915. Hrušovský sa preto po krátkej dvojtýždňovej

---

[2] V tejto súvislosti pozri JAKSICSOVÁ, Vlasta: *Kultúra v dejinách – dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v siločiarach prvej polovice 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2012, s. 20 – 21.

[3] BELL, Daniel: *Kulturní rozpory kapitalismu*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999, s. 42 – 44.

[4] K problematike slovenskej umeleckej bohémy bližšie pozri VAŠŠ, Martin: *Slovenská umelecká bohéma v európskom kultúrnom kontexte*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 343 – 357.

[5] *Životopisná poznámka*. In: HRUŠOVSKÝ, Ján: *Muž s protézou*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2000, s. 83.

rekonvalescencii v Bratislave vrátil domov do Turčianskeho Sv. Martina, kde sa zamestnal ako bankový úradník v Martinskej sporiteľni, ktorej predsedom bol jeho blízky príbuzný Matúš Dula. Uvedené obdobie je z hľadiska Hrušovského frontových pamätí dôležité, pretože na základe podnetu od spisovateľky Eleny Maróthy-Šoltésovej, ktorá bola redaktorkou ženského časopisu *Živena*, začal Hrušovský písať na pokračovanie svoje zážitky z haličského frontu[6]. Tie tvorili základ, na ktorom Hrušovský v priebehu vojny ďalej pokračoval. Zakrátko totiž dostal povolávací rozkaz pred odvodovú komisiu v Salzburgu, ktorá ho uznala za schopného vykonávať vojenskú službu.

Po absolvovaní vojenského výcviku v Salzburgu bol Hrušovský opäť odvelený na ruský front a zakrátko na taliansky front, na ktorom strávil najdlhšiu časť vojny. Bol zároveň povýšený na poručíka. Na talianskom fronte mal Hrušovský šťastie, keď ho po krvavej ofenzíve na úseku Asiaga a Arsiera, kde utrpela rakúsko-uhorská armáda ťažké straty, odvelili na pokojnú časť frontu na úseku vrchu Monte Cimone, kde mohol v tichosti a bez väčšieho nebezpečenstva stráviť rok a pol vojny. Hrušovský sa medzitým dostal na chvíľu domov v rámci vojenskej dovolenky a tam ho spisovateľka Elena Maróthy-Šoltésová opäť primäla k tomu, aby pokračoval v písaní pamätí z frontu.

Po návrate z vojenskej dovolenky sa preto Hrušovský opäť vrátil k písaniu pamätí z východného frontu, čo mu umožňovala pokojná situácia na frontovom úseku okolo vrchu Monte Cimone. Robil si, samozrejme, aj poznámky z diania na talianskom fronte. Situácia sa však zmenila k horšiemu, keď bol v novembri roku 1917 prevelený na úsek vrchu Monte Rombon, kde zažil horúce chvíle počas ofenzívy nemeckej a rakúsko-uhorskej armády pri Caporette (dnes Kobarid), v rámci ktorej sa podarilo rozprášiť taliansku armádu. Následne bol Hrušovský prevelený na pokojnejší úsek talianskeho frontu, kde sa mu podarilo jeho frontové pamäti takmer dokončiť. Tam sa dočkal aj konca vojny a pamäti dokončil v Turčianskom Sv. Martine. Išlo však iba o pamäti venované niekoľkým týždňom, ktoré strávil v roku 1914 na haličskom fronte. Pamäti s názvom *Zo svetovej vojny. Halič, Ruské Poľsko* boli

[6] HRUŠOVSKÝ, Ján: *Doslov autora*. In: HRUŠOVSKÝ, Ján: *Stála vojna, stála*. Bratislava : Tatran, 1971, s. 213 – 214.

vďaka Hrušovského priateľovi Dušanovi Šulovi vydané už v roku 1919 v martinskom Kníhtlačiarskom a účastinárskom spolku.[7]

Hrušovského pamäti na haličský front sa začínajú na vomperlochskom cvičisku pri tirolskom mestečku Schwaz, kde všetkých prítomných zastihla prekvapujúca správa o vyhlásení vojny v Srbsku[8]. Hrušovský následne farbisto vykreslil atmosféru vojnovej hystérie a nadšenia po vyhlásení všeobecnej mobilizácie, presne tak ako ju zažil v Schwazi a Bregenzi.[9] Pre Hrušovského bohémsku a estétsku osobnosť bolo príznačné, že sa popri všetkom tom vojnovom nadšení dokázal osamote v člne kochať krásou Bodamského jazera[10]. Počas celej prvej svetovej vojny sa prejavoval ako estét, ktorý si dokázal za každých okolností všímať prírodné krásy, ktoré ho fascinovali. Opisy prírodnej scenérie sa vyskytujú v hojnom počte nielen v jeho pamätiach, ale aj v medzivojnovej prozaickej tvorbe, ktorá nadväzovala na jeho zážitky z talianskeho frontu.

Vo svojich pamätiach z východného frontu zachytil aj atmosféru slávnostného nástupu vojakov za sprievodu vojenskej hudby, modlitieb za spásu vojakov a nadšených výkrikov a pozdravov civilného obyvateľstva v Bregenzi, ktoré dal do kontrastu so skutočnými pocitmi vojakov pred odchodom na front: „Hudba už dávno dohrala a my ešte vždy stojíme mlčiac, so sklonenou hlavou a s ťažkým srdcom. Zasnubujeme sa so smrťou.“[11] Hrušovský ďalej farbisto vykreslil cestu vlakom, v rámci ktorého ako jednoročný dobrovoľník mohol spočiatku po Salzburg cestovať vozňom tretej triedy, no od Salzburgu sa situácia

---

[7] HRUŠOVSKÝ, Ján: *Zo svetovej vojny. Halič, Ruské Poľsko*. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky a účastinársky spolok, 1919. Druhé vydanie Hrušovského pamätí s doslovom autora, v rámci ktorého priblížil ich genézu, vyšlo pod názvom *Stála vojna, stála* v roku 1971. HRUŠOVSKÝ, Ján: *Stála vojna, stála*. Bratislava : Tatran, 1971. Tretie, zatiaľ posledné vydanie Hrušovského pamätí z haličského frontu vyšlo v rámci výberu jeho diela v roku 2004. HRUŠOVSKÝ, Ján: *Stála vojna, stála*. In: HRUŠOVSKÝ, Ján: *Výber II*. Bratislava : Tatran, 2004.

[8] HRUŠOVSKÝ, Ján: *Zo svetovej vojny. Halič, Ruské Poľsko*. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky a účastinársky spolok, 1919, s. 4.

[9] Tamže, s. 12 – 19.

[10] Tamže, s. 26.

[11] Tamže, s. 32.

zhoršila, keď nasledujúcich šesť dní musel stráviť vo vozni určenom „pre 40 mužov alebo 6 koňov".

Vlak smeroval cez Viedeň na Marchegg a ďalej pokračoval územím Slovenska smerom na maďarský Hatvan. Po prekročení slovenskej (uhorskej) pôdy Hrušovského najviac prekvapili nadšené pokriky tamojšieho rómskeho obyvateľstva a zároveň sklamali spontánne prejavy vojnového nadšenia u slovenského obyvateľstva[12]. Vlak mal následne 11. augusta 1914 zastávku v maďarskom meste Hatvan, odkiaľ pokračoval cez Humenné, Medzilaborce a Ľupkovský priesmyk na Ľvov. Cieľovou stanicou bola napokon haličská dedinka Rudki, v ktorej mal Hrušovský rozpačité pocity, keďže miestne obyvateľstvo ich vôbec nevítalo[13]. V nasledujúcej dedine Ostrów ho stotník vďaka jeho znalosti slovenčiny, češtiny a poľštiny pridelil ako tlmočníka k pekárom. Vtedy ešte všetci vrátane Hrušovského zdieľali optimistickú predstavu, že sa vojna skončí o dva mesiace[14]. V Ostrówe sa Hrušovského možno práve vďaka jeho relatívne bezstarostnej službe pri pekároch a dobrodružnej povahe začalo zmocňovať iracionálne dychtenie po boji, i keď sa mu z hľadiska zdravého rozumu násilie protivilo. Toto volanie po boji považoval za archetypálne volanie podvedomej, potlačovanej časti moderného človeka. Uvedomil si, že uvedená „odvrátená" iracionálna stránka ľudskej osobnosti je za daných okolností silnejšia ako rozum.

---

[12] Hrušovský v tejto súvislosti uviedol: „Pri víťazných fanfárach Seppovej harmoniky a za jasavého augustového rána vletíme na uhorskú pôdu. Landleri (rakúsky Landwehr – Vlastibrana, pozn. M. V.) sa prepracovali zo svojich stanových plachiet na povrch sveta a zívajúc hľadia na ubiehajúce zelené hájiky a skosené pašienky. ‚Éljen!' (maďarský pokrik „Nech žije/žijú!", pozn. M. V.) zareve nám ktosi do otvoreného vozňa. Vystrčím hlavu z dvier a vidím hŕstku cigánčat a šedivých cigáňov na malom kopčeku pri trati. Revú nepretržite, hádžu deravé klobúky do povetria a poniektorí lámu kolesá. Teraz sme už rozhodne na domácej pôde. Tento výjav sa až po Prešporok (dobový názov pre Bratislavu, pozn. M. V.) viac ráz opakoval s tým rozdielom, že nás celou cestou sprevádzalo hrmivé ‚Iljen' nedorastenej a sčasti dorastenej Slovače. Mal som dobrú príležitosť pohodlne pozorovať vášnivú rodolásku môjho utláčaného národa." In: HRUŠOVSKÝ, Ján: *Stála vojna, stála*. Bratislava : Tatran, 1971, s. 42 – 43.

[13] Tamže, s. 51 – 52.

[14] Tamže, s. 52 – 56.

Napísal tam aj svoj prvý list zo *severného bojiska*, ktorý pre prílišnú otvorenosť zhabala vojenská cenzúra. Hrušovský v ňom medzi iným uviedol, že pitná voda v Ostrówe je nepitná a že ho derú ponožky[15]. Tu Hrušovský zažil aj svoje prvé nedeľné bohoslužby na fronte, ktoré mu vďaka jeho obrazotvornosti evokovali bizarnú atmosféru stredoveku[16].

Po zhruba týždennom táborení v Ostrówe sa Hrušovského stotina presunula do dediny Zimná Woda, v ktorej strávili dva dni. Hrušovského stotina bola súčasťou pravého krídla rakúskej armády, ktoré operovalo ešte na domácej pôde, kým ľavé krídlo armády už medzitým bojovalo s ruskou armádou na ruskej pôde. Dva dni v Zimnej Wode Hrušovský opísal v článku, ktorý publikoval bezprostredne po jeho návrate z haličského frontu v ženskom časopise *Živena*[17]. Hrušovský si tam všimol vysokú mieru spolupatričnosti medzi vojakmi jeho stotiny, a to bez ohľadu na sociálny status alebo majetok: „Jestvuje len súdruh. A nejestvuje ani vyšší, ale: predstavený – radca a ochranca. Dokonalý socializmus v krivdách militarizmu."[18] V Zimnej Wode sa nachádzal okolo 22. augusta 1914 a zažil tam svoju prvú nočnú bojovú stráž, na ktorej mohol pocítiť, že haličské noci sú vždy chladné.[19]

V rámci nasledujúceho pešieho pochodu smerom k ruským hraniciam Hrušovský postrehol, že všetky haličské cesty lokálneho významu sú vo veľmi zlom stave, s výnimkou vojenských ciest, ktoré boli podľa neho v prvotriednom stave. Hrušovského na vyše tridsaťkilometrovom pochode najviac frustrovalo mŕtve ticho opustených príbytkov, okolo ktorých pochodovali. V Mocoszyne zaregistroval nízke, tmavé a začmudené domčeky, ktoré boli podľa neho charakteristické pre maloruských sedliakov.[20] Hrušovského stotina bola súčasťou 14. zboru III.

---

[15] Tamže, s. 58 – 59.

[16] Tamže, s. 63.

[17] Tamže, s. 65.

[18] Tamže, s. 67.

[19] Hrušovský takto opísal svoj boj s haličskou zimou počas nočnej stráže: „Obraciam sa zo strany na stranu, zvíjam sa do klbka, hlavu zarývam do piesku, ale zima neprestáva. Čiapku stiahnem na uši, zapnem pod bradou, ale spodok mi vždy vybehúva pod nos. Z nosa vystupuje para, čiapka pod nosom prevlhne, fúzy tiež a všetko sa to na tvár lepí a mrazí." In: Tamže, s. 76.

[20] Tamže, s. 111 – 115, s. 123 – 124.

armády, ktorý mal udržať spojenie medzi Auffenbergovou a Danklovou armádou a súčasne zaistiť vnútorné krídla ich armád proti bočným útokom. Hrušovský v tejto súvislosti spomína: „Pri Veľkých Mostoch sa nepriateľ (ruská armáda, pozn. M. V.) zastavil a začal chvatne ustupovať. Prečo? Neviem. Prenasledovali sme ho až do 28. augusta, dňa przewadówskej bitky, v úžasných, nepretržitých pochodoch, vždy na sever, a horiace dediny nám naznačovali cestu, ktorou ustupoval. Po 50-kilometrovom nočnom a dennom pochode sme ho konečne dostihli pri Przewadówe a napriek predchádzajúcim štrapáciám nočného pochodu ostro napadli."[21] Hrušovského stotina dostala rozkaz zaútočiť bodákmi na vojakov ruskej armády, ktorí boli v Przewadówe. Hrušovský bol tak prvýkrát vystavený nepriateľskej guľometnej paľbe a vo svojich pamätiach priznal, že v čase útoku prestal myslieť a cítiť.

Počas dobíjania Przewadówa sa Hrušovského i ostatných vojakov zmocnila bojová psychóza: „Dedina bola naša. A my sme zúrili, ani čo by nás bola spila bodákmi vyrážaná krv. Kolbami sme búchali do zamknutých dvier, vylamovali ich, vybíjali obloky, bodákmi pichali do sena v humeniciach, do okien strieľali."[22] Hrušovského spolu s ďalšími vojakmi však privítala nepriateľská paľba z pušiek a neskôr aj delostrelecké šrapnely: „Jeden z nich tak desne zaskučal nad mojou hlavou, že som padol na zem. ‚Smrť... smrť...' blyslo mi hlavou; ozval sa ťažký ohlušujúci výbuch, vzduch sa rozvíril a ktosi zvedavo zakričal: ‚Áááá?' Nebol som ranený, ale keď som sa zdvihol zo zeme, videl som napravo odo mňa ležať chumáč vojakov so šklbajúcimi údmi."[23] Bitka pri Przewadówe priniesla Hrušovského stotine straty vo výške 5 mŕtvych a 20 prevažne ľahko ranených. Prví padlí presvedčili Hrušovského o neodvratnej skutočnosti vojny: „Boli potrebné mŕtve telá padlých, aby nás presvedčili o úžasnom fakte svetovej vojny. Videli sme ich zakrvavené, zmrzačené a pojem vojny dostal v našom mozgu žulové, ostré obrysy."[24]

[21] Tamže, s. 125.
[22] Tamže, s. 131.
[23] Tamže, s. 133.
[24] Tamže, s. 142.

Hrušovský vo svojich pamätiach na viacerých miestach odhalil ťažkopádnosť, nemotornosť a neskúsenosť rakúskeho velenia, čo malo pre vojakov často fatálne následky. Spomínal na nepochopiteľné pochody v „marškolóne", ktorá boli vynikajúcim terčom pre nepriateľské delostrelectvo, alebo na prípad, keď na jeho stotinu spustila pri ruských hraniciach paľbu vlastná artiléria a pechota[25]. Takýchto lapsusov zažil Hrušovský v tomto období viac. Nie je preto vôbec prekvapivé, keď sa Hrušovský rýchlo naučil používať všetky možné nemecké nadávky, ktoré sa na fronte naučil. Situáciu často komplikovalo nedostatočné a viaznuce zásobovanie, ktoré niekedy vyústilo do tragikomických situácií, keď čata, ktorá pozostávala z 50 – 60 mužov raz dostala prídel iba jedného bochníka chleba a asi kilogramu suchárov. V takejto situácii neostávalo Hrušovskému a jeho spoločníkom nič iné, ako si prilepšiť napríklad oberaním polozrelých sliviek[26].

Za nezabudnuteľný zážitok označil Hrušovský mimoriadne prudkú bitku pri Poturzyne, ktorá bola známa tzv. *alejou mŕtvych* (*Totenallee*). Hrušovského oddiel sa tam dostal do stredu delostreleckej paľby vlastnej artilérie. Spredu boli zase vystavení intenzívnej paľbe ruskej pechoty a delostreleckým šrapnelom z tzv. *aleje mŕtvych*, čo bola súvislá línia ruských zákopov pri Poturzyne. Podľa Hrušovského to bola asi najtuhšia paľba, akú zažil počas prvej svetovej vojny. Rakúsko-uhorským vojakom sa napokon *aleju mŕtvych* podarilo dobiť, a to i napriek nesporne výhodnejšiemu postaveniu a odhodlanej obrane ruskej armády[27]. Po skončení bitky sa však Hrušovskému naskytol desivý pohľad na množstvo mŕtvych a smrteľne ranených, čo ho viedlo k vytriezveniu z pôvodného vojnového nadšenia a túžby po dobrodružstve: „Prečo nejasám nad víťazstvom? Túžil som za nevšednosťou, lákala ma

[25] Tamže, s. 152 – 160.

[26] Tamže, s. 163 – 164. I keď v prvých mesiacoch vojny bola kvalita stravovania a zásobovania vojska lepšia ako v zázemí, zásobovanie bolo nerovnomerné a podliehalo momentálnej situácii na fronte a v doprave. Práve počas presunov vojska, čo bol aj prípad Hrušovského, trpeli vojaci nedostatkom jedla už aj na začiatku vojny. KOVÁČ, Dušan a kolektív: *Slovensko v 20. storočí. Druhý zväzok. Prvá svetová vojna 1914 – 1918*. Bratislava : Veda, 2008, s. 180.

[27] Tamže, s. 170 – 171.

vojna, lákali ma s ňou spojené dobrodružstvá. Asi preto, že mi vytriezvela hlava."[28] Hrušovský sa pritom vo svojich pamätiach radšej vyhol opisu trestnej výpravy proti civilnému obyvateľstvu Poturzynu, ktorá bola vyprovokovaná niekoľkými miestnymi civilmi, ktorí z budovy miestneho cukrovaru spustili paľbu na prichádzajúcich rakúskych vojakov. Nepochybne aj skúsenosť s trestnou výpravou viedla Hrušovského k ním spomenutému „vytriezveniu"[29].

Vojaci navyše čoraz väčšmi začali trpieť na dyzentériu – napokon tejto chorobe podľahol aj samotný Hrušovský, vďaka čomu sa na krátky čas dostal z frontu domov. Hrušovský tiež opísal, ako on aj ďalší vojaci stratili v Poturzyne etické zábrany a bez rozpakov začali rekvirovať potraviny a osobný majetok miestnych civilistov[30]. Príšerný zápach, ktorý sa pri slabšom vetre šíril Poturzynom z rozkladajúcich sa mŕtvych tiel rakúskych vojakov v plytkom hromadnom hrobe, viedol Hrušovského k demaskovaniu propagandistickými ilúzií o padlých hrdinoch a hrdinskej smrti[31]. Zakrátko po opustení Poturzynu bol Hrušovský prvýkrát svedkom bitky, ktorá mala charakter delostreleckého súboja. Tieto delostrelecké bitky sa stali po stabilizovaní frontov typickou súčasťou zákopovej vojny.

Pre Hrušovského to bola zvláštna, zrejme až mystická skúsenosť, keď počas delostreleckej bitky pokojne odpočíval v streleckom zákope, zatiaľ čo nad jeho hlavou poletovali delostrelecké granáty: „Ľahol som si na dno svojej komôrky a zahľadel sa nahor. Z oblohy som videl len široký tmavomodrý štvorec. Pod touto klenbou neúnavne šuchotali náboje a dlhým cvikom mohol som rozoznať všetky kalibre. Tento a prenikavo skučiace sú 7-centimetrové, a tie, čo ťažko prerážajú vzduchom, sú 15-centimetrové projektily. Bolo mi tak čudne. Ja si tu pokojne ležím a nado mnou syčí, šumí, skuvíňa; dívam sa uprene – nič, nič, iba nádherný azúr oblohy. To je smrť! A všetko sa mi zdá tajomné a hrozné."[32] Po prekročení hraníc s Ruskom Hrušovského ovládlo

[28] Tamže, s. 173.
[29] Tamže, s. 172.
[30] Tamže, s. 177.
[31] Tamže, s. 183 – 184.
[32] Tamže, s. 190.

napätie z vedomia, že sa nachádza na nepriateľskom území. Všetkých preniklo očakávanie blízkeho víťazstva a prognózy boli smelé: 14. zbor III. armády, v ktorom sa nachádzal aj Hrušovský, sa zhromažďoval v obci Mircze, odkiaľ mal previesť silný úder na Vladimír – Volynský a podľa niektorých až na Moskvu. Ilúzie o agónii ruskej armády sa však rýchlo rozplynuli 3. septembra 1914, keď pri Ľvove nespočetné a čerstvé ruské zbory podnikli mohutný protiútok na Auffenbergovu armádu a 14. zboru hrozilo obkľúčenie.

Nasledoval katastrofálny ústup III. armády, na ktorý podľa Hrušovského nikto nemohol zabudnúť: „Kto videl a prežil ústup z roku 1914, nikdy naň nezabudne; ústup zanechal hlboké vrásky okolo úst, oko videlo úžasné scény, ucho počulo rev ľudskej biedy a plač agónie... Chvála veľkej monarchie Habsburgovcov, ich pyšná III. armáda zdala sa byť v posledných ťahoch. Beznádejne ustupovala, na hlavu porazená, krvácajúca, zdemoralizovaná, bez zväzkov a disciplíny, ako obrovská svorka zdivených a prestrašených vlkov – obraz neslýchaného utrpenia.“[33] Hrušovský ústup III. armády vnímal ako bezhlavý útek smerom na juh, mimo dosah ruských striel a delostreleckých batérií. Psychologický efekt porazenej armády na úteku, v rámci ktorej vojaci hromadne zahadzovali pušky, naplno zasiahol aj Hrušovského: „Pušku ešte mám, ale torbu som už pred Poturzynom hodil do hrádze... I ja som utekal, čo mi sily stačili. Viem, že to bol nezmysel, ale všeobecný strach chytil aj mňa – hľa, duch porazenej armády.“[34] Hrušovského pamäti z haličského frontu sa následne končia opisom ústupových bojov a symptómov dyzentérie, ktorá Hrušovského nakrátko uvoľnila z frontu.

Po opätovnom krátkom návrate na ruský front Hrušovský väčšinu vojny strávil v dnešnej rakúsko-talianskej hraničnej oblasti v oblasti Južného Tirolska a Isonza, kde slúžil v rakúskom pluku č. 59. Aj na talianskom fronte Hrušovský pokračoval v písaní poznámok, ktoré však už nevyužil na vypracovanie ďalších pamätí, ale zato z nich čerpal vo svojej medzivojnovej prozaickej tvorbe; či už to boli poviedky z rokov 1923 – 1925 ako napr. *Mamma mia!* alebo *Zážitok vo vzduchu*, novela *Muž s protézou* (1925) či román *Peter Pavel na prahu nového sveta*

[33] Tamže, s. 203.

[34] Tamže, s. 208 – 209.

(1928)[35]. Z historického hľadiska majú uvedené Hrušovského literárne texty veľkú výpovednú hodnotu a dajú sa použiť ako legitímny historický prameň z hľadiska verných opisov prostredia a historických reálií talianskeho frontu[36].

Tido J. Gašpar (1893 – 1972) a jeho spomienky na službu v rakúsko-uhorskom námorníctve počas prvej svetovej vojny

Spisovateľ Tido J. Gašpar, ktorý bol vedúcou osobnosťou medzivojnovej slovenskej umeleckej bohémy, strávil svoju vojenskú službu počas prvej svetovej vojny v rakúsko-uhorskom vojnovom loďstve ako námorník. Vo svojich pamätiach venuje tomuto sedemročnému obdobiu života pomerne malý priestor. Gašpar sa o námorníctvo začal zaujímať už ako chlapec od rusko-japonskej vojny a svet mora odvtedy čoraz viac priťahoval jeho romanticky a bohémsky ladenú dušu. V roku 1911 ho napokon definitívne presvedčila esteticky príťažlivá pohľadnica bývalého spolužiaka Viliama Malka, ktorý v nej vykreslil námornícky život ako idylku, čo Tida Gašpara natoľko zaujalo, že sa 1. marca 1911, tri mesiace pred svojou maturitou, v prístavnom meste Pula dobrovoľne prihlásil na námornícku službu v rakúsko-uhorskom vojnovom loďstve[37]. V posledných rokoch mieru slúžil na admirálskej

[35] Hrušovský pritom pôvodne plánoval pokračovať v písaní pamätí, no vojna sa mu napokon tak sprotivila, že sa v danom období rozhodol o nej už nič nepísať. Uvedený záväzok neskôr porušil, keď svoje zážitky z frontov zakomponoval do svojich prozaických diel, no je pravdou, že ďalšie pamäti už nenapísal.

[36] K problematike Hrušovského prozaických textov s tematikou talianskeho frontu bližšie pozri HOLEC, Roman – PÁL, Judit: *„Die Märchenhaften Bergspitzen“ und „Die verräterischen Italiener“*. In: GASSER, Patrick – LEONARDI, Andrea – BARTH-SCALMANI, Gunda (Eds.): *Krieg und Tourismus im Spannungsfeld des Ersten Weltkrieges/Guerra e Tourismo nell'area di tensione della Prima Guerra Mondiale*. Innsbruck : Studienverlag, 2014, s. 399 – 419.

[37] GAŠPAR, Tido J.: *Pamäti I.* Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 1998, s. 128 – 129; DRUG, Štefan: *Niekoľko poznámok ku Gašparovmu návratu do literatúry*. In: GAŠPAR, Tido J.: *Námorníci*. Bratislava : Tatran, 1970, s. 218.

jachte *Lacroma* a kazematovej lodi *Tegethoff* (v roku 1912 premenovanej na *Mars*)[38]. Ako uviedol vo svojich spomienkach, veľmi ťažko si zvykal na tvrdú námornícku disciplínu, ktorá sa protivila jeho bohémskej povahe. Popri dennej námorníckej drine sa však oddával romantickému sneniu a estétstvu; bol očarený spoznávaním nových krajín a prírodných krás. Vrchol hedonizmu a estétstva Gašpar zažil v predvojnovej Viedni, keď tam bol v apríli 1913 pridelený na ministerstvo námorníctva[39].

Do Gašparovho „snívania" a „zbierania krás" však vstúpila prvá svetová vojna, čím sa jeho služba v rakúsko-uhorskom vojnovom loďstve zmenila na roky plné úzkosti a hrôzy. Počas prvej svetovej vojny slúžil na ľahkom krížniku *Aspern*, pancierovom krížniku *Szent Georg*, bojovej lodi *Zrinyi*, pancierovom krížniku *Kaiser Karl VI*. a ľahkom krížniku *Admiral Spaun*[40]. Celú prvú svetovú vojnu tak strávil v rakúsko-uhorskom loďstve a stal sa svedkom zničenia a potopenia viacerých lodí, či už torpédami ponoriek, alebo bombami hydroplánov: „Vo vojne nikde človek nie si je istý. Všade je zajatec smrti. Ale na mori okrem kandidáta zániku je i obeťou stálej hrôzy. Vo vojne je paluba najneistejšie miesto. Nikdy nevieš, či pod ňou číha ponorka alebo či nad ňou každú chvíľu nezakrúži smrtonosný vták-hydroavion. Ponorky ako skazonosné dravce vo dne i v noci sliedia pod vodami a lietadlá zo vzduchu vrhajú skazu na lode."[41] Gašpar bol na základe zmienok v jeho pamätiach pravdepodobne svedkom potopení rakúsko-uhorských bojových lodí *Zenta*, *Wien*, *Szent István* a *Viribus Unitis*. Farbisto opísal najmä hrozivé výjavy počas potápania dreadnoughtu *Szent István* po priamom zásahu torpédom.

Vo svojich pamätiach Gašpar spomínal, že veľkých stretov vojnových lodí nebolo počas prvej svetovej vojny mnoho a bola skôr opačná tendencia: veľké bojové lode, a dokonca i celé flotily sa pred sebou ukrývali v bezpečí prístavov. Na mori operovali hlavne rýchlejšie a ob-

[38] Tamže, s. 132.

[39] Tamže, s. 142 – 152; DRUG, Štefan: *Niekoľko poznámok ku Gašparovmu návratu do literatúry*. In: GAŠPAR, Tido J.: *Námorníci*. Bratislava : Tatran, 1970, s. 218.

[40] Tamže, s. 132.

[41] Tamže, s. 138.

ratnejšie ponorky a torpédoborce. Napriek tomu bol Gašpar svedkom viacerých apokalyptických výjavov, ktoré sa natrvalo vryli do jeho pamäti. Námornú bitku pri Otrante vnímal ako „strašnú časť inferna". Ešte strašnejší však bol podľa neho námorný útok na východné brehy Talianska, ktorý sa uskutočnil krátko po talianskom vyhlásení vojny Rakúsko-Uhorsku 23. mája 1915. Gašpar nevedel zabudnúť na hrôzostrašné výjavy počas bombardovania talianskeho pobrežného mesta Ancona: „Ľudia, ženy i deti v ranných hodinách vyskakovali z okien rozstrieľaných domov a celý kostol v Ancone akoby v žiali nad zničeným mestom sa zosypal v prach."[42] Uvedené desivé výjavy zanechali v Gašparovi trvalé traumatizujúce stopy. Pre Gašpara to museli byť šokujúce zážitky, ktoré nemali nič spoločné s predvojnovým hedonizmom *fin de siécle*. Apokalyptické skúsenosti prvej svetovej vojny boli pre Gašpara veľkým sklamaním a vyvolávali v ňom modernistickú eschatologickú úzkosť: „Smutne sa ukázalo, že vášeň ničenia je väčšia ako vášeň tvorenia. Po rozbehu v tvorení, keď sa zdalo a čakalo, že sa utvorí dostatok pre všetkých, razom nastal tento zúrivý záchvat ničenia. Zničili ešte i vieru v lepší život a svet sa zmrzačil. Miesto čakaného pokroku nastalo veľké samomrzačenie."[43]

Gašparov odpor k vojne postupne nadobúdal aj politické dimenzie. Privítal vzburu námorníkov v Boke Kotorskej z februára 1918, pričom nie je vylúčená možnosť, že v tom čase mohol slúžiť na pancierovom krížniku *Kaiser Karl VI*., ktorý sa na krátky čas stal súčasťou vzbúreneckej flotily. Pokiaľ by aj Gašpar nebol priamym svedkom kotorskej vzbury, táto udalosť ho poznačila natoľko, že v nej venoval priestor vo svojich pamätiach a po skončení prvej svetovej vojny dlhodobo zhromažďoval materiál na jej literárne spracovanie. Po prechode frontu v roku 1945 však Gašpar prišiel o celý svoj literárny archív a poznámky[44]. V medzivojnovom období sa však k svojim námorníckym skúsenostiam vrátil vo viacerých novelách, ktoré vydal v roku 1933 pod názvom *Námorníci*. V novele *Červený koráb* sa vrátil k potopeniu vlaj-

[42] Tamže.

[43] Tamže, s. 139.

[44] Tamže, s. 140 – 141.

kovej lode rakúsko-uhorského námorníctva *Viribus Unitis* talianskymi žabími mužmi na konci vojny. Detonáciu *Viribus Unitis* Gašpar vnímal ako symbol zániku monarchie a oslobodenia jej národov[45].

Janko Alexy (1894 – 1970) a jeho spomienky na ruský a taliansky front

Maliar a spisovateľ Janko Alexy, ktorý bol v medzivojnovom období a následne počas existencie prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945) jedným z lídrov slovenskej umeleckej bohémy, sa k svojim spomienkam na ruský a taliansky front vracal v rámci svojich memoárových textov. Spomienky na prvú svetovú vojnu sa v jeho textoch vyskytujú v podobe fragmentov. Najväčší priestor v nich, pochopiteľne, venoval spomienkam na taliansky front, kde strávil najdlhší čas. Niektoré fragmenty zostali v rukopise. Najznámejším súborom jeho spomienkových textov sú publikované pamäti *Ovocie dozrieva* (1957), do ktorých Alexy začlenil svoje spomienky na ruský a taliansky front v kapitole s príznačným názvom *Ani maliar, ani vojak*.

Keďže Janko Alexy nebol uznaný za bojaschopného pri svojom prvom odvode, mohol sa v októbri 1916 zapísať ako študent na Filozofickú fakultu v Budapešti. Získal tak možnosť navštevovať výstavy. Alexyho štúdium v Budapešti sa však nakoniec stalo iba krátkou epizódou, keď bol v januári 1917 pri druhom vojenskom odvode uznaný za bojaschopného a narukoval do Košíc k honvédom. Tam počas vojenského výcviku v tuhej zime Alexy prechladol a vďaka protekcii od svojho bývalého spolužiaka z Liptovského Mikuláša Eduarda Altmanna, ktorý bol vojenským lekárom, získal mesiac maródky v drevenom baraku pre chorých na týfus. Alexy tam modeloval z hliny a maľoval po stenách. Keď kapitán tamojšej dôstojníckej školy uvidel Alexyho práce, poslal ho na ruský front k veliteľovi brigády plukovníkovi Ka-

[45] KROČANOVÁ-ROBERTS, Dagmar: *Európa a Slovensko: Gašparov imperiálny a nacionálny sen.* In GAŠPAR, Tido Jozef: *Červený koráb a iné prózy*. Bratislava : Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2005, s. 296.

rolovi Kratochvílovi, ktorý bol milovníkom umenia a okolo ktorého sa zoskupovali vojenskí maliari a sochári[46].

Alexy sa však na ruskom fronte nakoniec nestal vojenským maliarom, pretože jeho vojenský nadriadený podplukovník Vojtech Royko si na Alexym viac cenil jeho prax kominára a lekárnika, a preto ho poveril vedením tamojšieho lazaretu a čistením komínov vo vojenskej kuchyni. Veľkoryso však Alexymu dovolil maľovať akvarely v kaštieli v Piwowszczizne[47]. Janko Alexy na vedenie lazaretu napriek epidémii dyzentérie v miestnej dedine spomínal prevažne pozitívne. V prostredí množstva vegetácie sa mu zlepšilo videnie a osvojil si tam vlastnú špecifickú techniku portrétovania, vďaka ktorej netrpel obvyklými prenikavými bolesťami očí. Vďaka novej technike mohol Alexy maľovať viac ako predtým: „Vojaci rad-radom mi sedeli za model. Najväčšiu radosť mal zo mňa podplukovník Royko, veď skoro pri každom obede si vzal dajaký akvarel a odložil si ho na pamiatku na svetovú vojnu.“[48] Uvedená „idyla“, ako ju pomenoval Janko Alexy, však netrvala dlho, pretože koncom augusta 1917 bol ich útvar presunutý na taliansky front.

Počas odchodu na taliansky front Alexyho útvar ešte absolvoval v slovinskej dedinke Krka bojový kurz, na ktorom ich kapitán Stäcker varoval, že ich na talianskom fronte bude čakať peklo: „Tam v zákopoch, vzdialených od seba len dva metre, bojuje chlap proti chlapovi. Kanonáda, ohňomety, hotové peklo! Čaká na Vás hrôza a utrpenie!“[49] Alexyho útvar sa dostal na taliansku pôdu cez pohraničné mesto Cormons, kde si Alexy všimol Radetzkého sochu. Alexyho ako výtvarníka prenikli po prekročení talianskej pôdy rozporuplné pocity. Na jednej strane bol nadšený z toho, že sa ocitol v krajine plnej umeleckých hodnôt, no na druhej strane trpel tým, že tam prišiel ako vojak nepriateľského štátu: „Boli sme v krajine Michelangela, Leonarda da Vinci, Tiziana! Vkročili sme na túto zem ako votrelci, čo ničia mestá, dediny,

[46] ALEXY, Janko: *Ovocie dozrieva*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 18.

[47] Alexy kaštieľ lokalizoval pri rieke Bug.

[48] ALEXY, Janko: Ovocie dozrieva. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 19.

[49] Tamže.

továrne, ľudské životy i ich umelecké diela."[50] Alexy si vtedy prvýkrát naplno uvedomil nezmyselnosť a barbarstvo vojny.

V mestečku Feltre sa Alexy opäť stretol s plukovníkom Karolom Kratochvílom, ktorý ho poveril maľovaním miest, na ktorých bojovala XX. honvédska divízia. Alexy sa tak dostal ako vojnový maliar do rozstrieľanej Gorice, ktorá naňho zapôsobila desivým dojmom: „O niekoľko dní nás už viezol sedliacky voz do rozstrieľanej Gorice. Vynoril sa mi pred očami strašný pohľad na okolie, pokryté mŕtvolami a nevybuchnutými granátmi... Obyvateľstvo sa rozutekalo a nechalo za sebou len rumoviská svojich domov. Tu a tam ležala mŕtvola vojaka, v ruke zbraň, nohy bosé, lebo topánky obyčajne stiahli obhliadači mŕtvol. Ako by sa neboli vo mne búrili city, keď som videl okolo seba toľko hrôzy."[51] Alexy sa dostal medzi skupinu dvanástich kamenárov, ktorí stavali pomníky v tvare pyramídy na pamiatku bojov XX. honvédskej divízie. Alexy napriek otraseniu z videného intenzívne maľoval. Spomínal však, ako v Gorici jeho posádka trpela hladom. Zásobovanie bolo v absolútnej kríze, keď na osobu pripadla týždenne iba jediná mäsová konzerva a zvyšok tvoril nekvalitný chlieb a sušená zelenina. Podľa Alexyho nepomáhalo ani strieľanie vrabcov a holubov, ani pokus o prívarok z hroznových listov. Jeden z kamenárov sa dokonca otrávil americkou vazelínou, ktorú pokladal za broskyňový lekvár[52].

V máji 1918 sa Alexyho malá posádka presťahovala na vrch Monte San Gabriele nad Goricou. Citlivého Alexyho tam čakali hrôzostrašné výjavy: „Cintorín, rozbrázdený zákopmi, truhly porozhadzované, krypty rozváľané, mŕtvoly krížom krážom medzi hrobmi."[53] Na Monte San Gabriele, ktorý bol posypaný mŕtvolami a nevybuchnutými granátmi, Alexy ďalej maľoval. Od januára do mája 1918 namaľoval asi 120 akvarelov, ktoré odovzdal veliteľovi jeho brigády plukovníkovi Kratochvílovi, ktorý ich poslal na vojenskú výstavu vo Veľkom Varadíne[54].

---

[50] Tamže, s. 19 – 20.

[51] Tamže, s. 20.

[52] Tamže.

[53] Tamže.

[54] Tamže, s. 21; Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (LA SNK), fond č. 153 (Alexyovci), sign. 153 A M 12, zošit, s. 26.

Alexyho vojnové akvarely sa tak stali súčasťou vojnovej propagandy Rakúsko-Uhorska.

Koncom mája 1918 sa vychudnutý Alexy vrátil k rieke Piava k plukovníkovi Kratochvílovi, ktorý ho kvôli lepšej strave poslal k delostreleckému oddielu do dedinky Villa di Villa. Alexyho tam očaril pôvab malebných kamenných dedinských domčekov, ktoré boli obtiahnuté hroznom a ružami. Pre Alexyho to bola kontrastná situácia, keď vo Villa di Villa bolo krásne prostredie, no miestni obyvatelia v dôsledku vojny trpeli hladom a umierali na škvrnitý týfus[55]. Po pobyte vo Villa di Villa sa Alexy vrátil k plukovníkovi Kratochvílovi, ktorý tam býval v troch jaskyniach pod vrchom Monte Tomba. Alexy tu v miestach bojov pokračoval v maľovaní, a ako spomínal, často sa dostal do frontových pozícií pod vrchom Monte Santa Maria, kde zažil aj ostreľovanie zo strany talianskej armády.[56]

Alexyho pamäti potvrdzujú, že medzi rakúsko-uhorskými vojakmi sa vtedy už otvorene hovorilo o tom, že Rakúsko-Uhorsko vojnu prehralo.[57] Uvedené reči najviac šírili vojaci národnostných skupín Rakúsko-Uhorska. V rakúsko-uhorskej armáde na talianskom fronte začínal podľa svedectva Janka Alexyho chaos a dôstojníci strácali autoritu. Na konci vojny pritom Alexy dosiahol hodnosť podporučíka. Zažil aj veľkú taliansku ofenzívu v októbri 1918 a ústup rakúsko-uhorskej armády. Spočiatku to bol namáhavý peší ústup do Tirolska, kde nastúpili na vlak, ktorý ich odviezol cez Viedeň a Budapešť do Veľkého Varadína. V Tirolsku Alexymu odrezali insígnie podporučíka[58]. Alexy požiadal plukovníka Kratochvíla o dovolenku do rodného Liptovského Mikuláša. Milovník umenia Kratochvíl Alexymu vyhovel, a tak mo-

[55] ALEXY, Janko: *Ovocie dozrieva*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 21.

[56] LA SNK, fond č. 153 (Alexyovci), sign. 153 A M 12, zošit, s. 26.

[57] Vojaci, ktorí boli dlho symbolom statočnosti a oddanosti, sa od leta 1918 stávali iniciátormi mnohých vzbúr. Habsburská monarchia sa slovenským vojakom ako štát úplne odcudzila a s tým bola spojená aj strata lojality. HOLEC, Roman: *Rok 1918 – Slováci medzi lojalitou k Uhorsku a k novej republike*. In: *Česko-slovenská historická ročenka, 2009*. Brno – Bratislava, Academicus, 2009, s. 28.

[58] LA SNK, fond č. 153 (Alexyovci), sign. 153, A S 22, *Ťažké začiatky*.

hol Alexy pricestovať vlakom do Liptovského Mikuláša už na začiatku novembra 1918[59]. Domov sa však vrátil totálne vyčerpaný, spustnutý a schudnutý na kosť[60].

Emo Bohúň (1899 – 1959) a jeho spomienky na rumunský front

Spisovateľ a publicista Emo Bohúň, ktorý bol známym predstaviteľom slovenskej umeleckej bohémy v medzivojnovom období a v období prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945), sa dostal na rumunský front v roku 1917, tesne pred svojou maturitou na dolnokubínskej obchodnej škole, keď mu ako osemnásťročnému prišiel povolávací rozkaz. Na rumunskom fronte sa dostal do prvej línie a na území Rumunska, Ukrajiny a Moldavska zažil množstvo vojnového utrpenia, ktoré sa protivilo jeho humanistickému založeniu. Na sklonku vojny Bohúňovu jednotku stiahli do tyla a odvelili do Kutnej Hory v Čechách, kde zažil prevrat a vznik Československej republiky. Tam sa Bohúň prihlásil k československému vojsku, s ktorým sa vrátil na Slovensko a spolupodieľal sa na jeho oslobodzovaní.[61]

Bohúň sa k svojim zážitkom na rumunskom fronte vrátil v dvoch zbierkach memoárov *Zaprášené histórie* (1948) a *Dejiny veselé i neveselé* (1960). Obidve zbierky memoárov tvoria zozbierané krátke príbehy. V zbierke memoárov *Zaprášené histórie* sa Bohúň dotkol zážitkov z rumunského frontu iba v jednom spomienkovom príbehu s názvom *Sviatočné vrany*. Opisuje v ňom útrapy, aké zažíval v Sedmohradských Karpatoch v jednej nepomenovanej sikulskej dedinke neďaleko frontu počas Vianoc roku 1917. Celý pluk bol ubytovaný v sedliackych do-

[59] ALEXY, Janko: *Ovocie dozrieva*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 21; LA SNK, fond č. 153 (Alexyovci), sign. 153 A M 12, zošit, s. 26.

[60] LA SNK, fond č. 153 (Alexyovci), sign. 153, A S 22, *Ťažké začiatky*.

[61] PARENIČKA, Pavol: *Bohém zašlých časov. (K storočnici narodenia Ema Bohúňa)*. In: *Biografické štúdie 27*, Martin : Slovenská národná knižnica, 2009 (online), s. 67, 70. Dostupné na internete: http://www.snk.sk/swift_data/source/NbiU/Biograficke%20studie/ 27/bs27_67_81. pdf.

moch, ktoré nemali podlahu a vojaci museli spávať na slame, ktorá bola nakladená na udupanú zem. Bohúň tam bol aj so svojimi troma kamarátmi „jednoročiakmi" ubytovaný v jednej izbe. V decembri roku 1917 zavládla mimoriadne tuhá zima, „až šindle trieskali na streche".[62] Bohúňa a jeho druhov však na Štedrý deň najviac trápil hlad, pretože celý pluk nemal čo jesť a poslednú konzervu, ktorá bola prídelom na sviatky, už zjedli deň predtým. Preto sa rozhodli pre poľovačku na vrany, ktoré pri zamrznutom potoku za dedinou posedávali v celých kŕďoch na vŕbach. I keď vystrieľali na vrany celé zásobníky ich pušiek, nepadla ani jediná vrana. Nakoniec použili guľomet, vďaka, ktorému sa im podarilo uloviť iba jednu vranu, ktorá sa však ani po dlhom varení nedala zjesť pre veľmi tvrdé mäso. Uvedený zážitok dobre ilustruje zúfalstvo, aké Bohúň prežíval počas niekoľkých mesiacov krutej zimy v Sedmohradských Karpatoch[63].

Na svoju prvú vojenskú dovolenku sa dostal až po ôsmich mesiacoch strávených v zákopoch rumunského frontu. Vo svojom spomienkovom príbehu *Boli sme traja*, ktorý je súčasťou posmrtne vydaných memoárov *Dejiny veselé i neveselé*, sa Bohúň venuje konfrontácii života vo frontových zákopoch a ich vplyvu na zmysly človeka a na druhej strane civilizovaného života civilistov, do ktorého sa dostal späť v rámci vojenskej dovolenky: „Boli sme traja, čo sme po osemmesačnom pobyte v zahlinených zákopoch a hlbokých dierach pod zemou odchádzali na dovolenku, z tohto vyhnanstva medzi ľudí, bývajúcich v domoch a chodiacich po vydláždených uliciach."[64] Už prvé dva dni pešej cesty po karpatských horách k najbližšiemu mestečku sa niesli v znamení nádherných pocitov. Upokojujúce ticho v lese malo podľa Bohúňa úplne inú kvalitu ako nehybné a desivé ticho na fronte: „Tu v horách bolo ticho, granáty nehrmeli a zem pod nohami bola mäkká a neotriasala sa od výbuchov. Tu bolo ticho, ale nie to mŕtvolné ticho, ktoré občas býva na frontoch, ticho nehybné, desivé, v ktorom najmenší šelest pod nohou, prasknutý konár alebo hrkot poľnej fľašky človeka

[62] BOHÚŇ, Emo: *Zaprášené histórie*. Bratislava : Obroda, 1948, s. 64 – 65.

[63] Tamže, s. 66.

[64] BOHÚŇ, Emo: *Dejiny veselé i neveselé*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1960, s. 7.

vyľaká."[65] Emo Bohúň ďalej zaznamenal ohúrenie a vyľakanie, aké spolu s jeho spoločníkmi zažili po príchode do najbližšieho mestečka, keď si všimli neobyčajné zintenzívnenie ich zmyslov, čo bolo následkom niekoľkomesačného pobytu na fronte. Pobyt na fronte ich podľa jeho vyjadrenia posunul evolučne späť na úroveň jaskynného človeka.[66]

O to silnejšie naňho zapôsobil opätovný kontakt s civilizáciou a po hrôzach strávených na fronte ho úprimne dojali trilky Chopinovho valčíka, ktoré započul v jednej z uličiek už spomenutého, no nepomenovaného rumunského mestečka: „... po toľkej hrubosti a špine na fronte odrazu tieto nadzemské zvuky, čisté, mäkké, zvuky najjemnejšej krásy, čo sa prihovárajú našim dušiam hodvábnym dotykom! Existuje ešte svet, v ktorom sa takto ľudia dorozumievajú?... Áno, žijú i takto ľudia, a nie tak ako my ďaleko v karpatských horách, vyhnaní z tohto života do dier, úbohí z najúbohejších, otrhaní, stále hladní a zavšivavení, ktorí cez deň nemyslia a v noci nesnívajú. Len striehnu s vytreštenými očami smerom, kde tušia nepriateľa a odkiaľ by sa k nim mohla priplaziť smrť."[67] Pri počúvaní Chopinovho valčíka v uvedenom rumunskom mestečku sa Bohúň rozplakal, keď si uvedomil, ako ho vojna vytrhla z civilizovaného a krásneho sveta na front, do špinavých zákopov, v ktorých predčasne stratil úsmev bezstarostnej mladosti. Na jar roku 1918 bol desiatnik Bohúň pridelený do čisto maďarského pluku, ktorý bol odvelený do Kutnej Hory v Čechách. Zakrátko však bol pluk opäť prevelený na front, na ktorom Bohúň strávil niekoľko mesiacov. Do Kutnej Hory sa vrátil z frontu mesiac pred ukončením prvej svetovej vojny ako kadet a zažil tam prevrat a vyhlásenie Československej republiky. Vstúpil do československého vojska a českí Sokoli

[65] Tamže, s. 7 – 8.

[66] Bohúň takto opísal uvedené zintenzívnenie ich zmyslov, ktoré bolo dôsledkom niekoľkomesačného pobytu na fronte: „Nekonečne sa nám zbystril zrak, zjemnel sluch a čuch. Po niekoľkomesačnom živote na fronte oko postrehlo už na veľkú diaľku i najmenší neprirodzený pohyb, neobvyklé sfarbenie alebo zvlnenie pôdy, ucho zachytilo takmer i zvuk letiaceho vtáka a v tmavých nociach i čo najtichšie blížiace sa kroky a nos zaňuchal v závane vetra pachy, ktoré šírili cudzie veci... Vrátili sme sa teda vo svojom vývoji o niekoľko tisíc rokov späť do stavu a schopností jaskynného človeka, i keď sme už nežili ako on." In: Tamže, s. 8 – 9.

[67] Tamže, s. 9 – 10.

ho menovali veliteľom posádky transportu vojakov, ktorý smeroval na Slovensko.[68]

Psychologické, kultúrne, sociálne a politické vplyvy skúsenosti predstaviteľov slovenskej umeleckej bohémy s prvou svetovou vojnou

Psychologická rovina skúsenosti s frontami prvej svetovej vojny bola pre slovenských umelcov mimoriadne dôležitá a priamo sa prepájala s kultúrnou skúsenosťou. Odhalenie dovtedy netušených rozmerov ľudskej deštruktivity otriaslo ich dovtedajšou rovnováhou bytia. Stupeň zažitých vojnových hrôz vychýlil dovtedajšiu relatívnu stabilitu, ktorú ponúkala dovtedajšia kultúra na vyrovnávanie sa s existenciálnymi problémami. Skúsenosť s prvou svetovou vojnou by sme z kultúrneho pohľadu mohli nazvať „prvým sklamaním z moderny" z hľadiska predtým nenaštrbenej viery v neustály pokrok. Zo psychologického hľadiska bolo pre slovenských umelcov na frontoch prvej svetovej vojny asi najnáročnejšie prekonávanie hrôzy z vlastnej izolovanosti, bezmocnosti a osamelosti, ktoré boli umocňované strachom z ohrozenia života. Porušenie vnútornej rovnováhy si však zákonite vyžadovalo hľadanie novej rovnováhy. O to viac boli frustrácie a traumy kompenzované v zomknutosti medzivojnovej slovenskej umeleckej bohémy. Jej vodcovská osobnosť Tido J. Gašpar sa inštinktívne snažil obnoviť krásny svet Viedne *fin de siécle*, ktorý zažil v predvečer vojny. V etablovaní slovenskej umeleckej bohémy v medzivojnovej Bratislave sa pravdepodobne našla stratená rovnováha a opätovný pocit „domova". Zásadným rámcom pre nájdenie obnovenej rovnováhy sa tak stal vznik Československej republiky a s tým spojená eufória z národno-politického oslobodenia a nasledujúcej postupnej slovakizácie hlavného mesta Slovenska Bratislavy, ktoré rýchlo prekryli duševné jazvy spôsobené prvou svetovou vojnou.

[68] Tamže, s. 11 – 15.

Literatúra a pramene

ALEXY, Janko: *Ovocie dozrieva*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957.

BELL, Daniel: *Kulturní rozpory kapitalismu*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999.

BOHÚŇ, Emo: *Dejiny veselé i neveselé*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1960.

BOHÚŇ, Emo: *Zaprášené histórie*. Bratislava : Obroda, 1948.

DRUG, Štefan: *Niekoľko poznámok ku Gašparovmu návratu do literatúry*. In: GAŠPAR, Tido J.: *Námorníci*. Bratislava : Tatran, 1970, s. 217 – 243.

FROMM, Erich: *Anatomie lidské destruktivity*. Praha : Aurora, 2007.

GAŠPAR, Tido J.: *Červený koráb a iné prózy*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2005.

GAŠPAR, Tido J.: *Pamäti I.* Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 1998.

HRUŠOVSKÝ, Ján: *Doslov autora*. In: HRUŠOVSKÝ, Ján: *Stála vojna, stála*. Bratislava : Tatran, 1971.

HRUŠOVSKÝ, Ján: *Peter Pavel na prahu Nového sveta*. In: HRUŠOVSKÝ, Ján:. *Výber I.* Bratislava : Tatran, 2004.

HRUŠOVSKÝ, Ján: *Stála vojna, stála*. Bratislava : Tatran, 1971.

HRUŠOVSKÝ, Ján: *Zo svetovej vojny. Halič, Ruské Poľsko*. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky a účastinársky spolok, 1919.

HRUŠOVSKÝ, Ján: *Výber I.* Bratislava : Tatran, 2004.

HRUŠOVSKÝ, Ján: *Výber II.* Bratislava : Tatran, 2004.

HOLEC, Roman: *Rok 1918 – Slováci medzi lojalitou k Uhorsku a k novej republike*. In: *Česko-slovenská historická ročenka, 2009.* Brno – Bratislava : Academicus, 2009, s. 17 – 33.

HOLEC, Roman – PÁL, Judit: *„Die Märchenhaften Bergspitzen“ und „Die verräterischen Italiener“*. In: GASSER, Patrick – LEONARDI, Andrea – BARTH-SCALMANI, Gunda (Eds.): *Krieg und Tourismus im Spannungsfeld des Ersten Weltkrieges/Guerra e Tourismo nell'area di tensione della Prima Guerra Mondiale.* Innsbruck : Studienverlag, 2014, s. 399 – 419.

JAKSICSOVÁ, Vlasta: *Kultúra v dejinách – dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v siločiarach prvej polovice 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2012.

KOVÁČ, Dušan a kol.: *Slovensko v 20. storočí. Druhý zväzok. Prvá svetová vojna 1914 – 1918*. Bratislava : Veda, 2008.

KROČANOVÁ-ROBERTS, Dagmar: *Európa a Slovensko: Gašparov imperiálny a nacionálny sen*. In: GAŠPAR, Tido Jozef: *Červený koráb a iné prózy*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2005, s. 295 – 298.

Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (LA SNK), f. 153 (Alexyovci), sign. 153 A M 12.

Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (LA SNK), f. 153 (Alexyovci), sign. 153, A S 22, *Ťažké začiatky*.

PARENIČKA, Pavol: *Bohém zašlých časov. (K storočnici narodenia Ema Bohúňa)*. In: Biografické štúdie 27, Martin : Slovenská národná knižnica, 2009 (online). Dostupné na internete: http://www.snk.sk/swift_data/source/NbiU/Biograficke%20studie/ 27/bs27_67_81. pdfˇ.

VAŠŠ, Martin: *Slovenská umelecká bohéma v európskom kultúrnom kontexte*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 343 – 357.

ZWEIG, Stefan: *Svet včerajška. Spomienky Európana*. Bratislava : PROMO International, 1994.

Summary

Memories of Representatives of Slovak Artistic Bohemians of Their Service in the Austro-Hungarian army in WWI

In the presented paper the author analyzes memories of prominent representatives of Slovak artistic bohemians of their service in the Austro-Hungarian army in WWI. Firstly he reconstructs activities of Ján Hrušovský (1892 – 1975), Tido J. Gašpar (1893 – 1972), Janko Alexy (1894 – 1970) and Emo Bohúň (1899 – 1959) in the Austro-Hungarian army during WWI and focuses on their everyday life based on their memoirs. Then, using the interdisciplinary approach, the author summarizes main psychological, cultural, social and political influences of WWI on the mentioned authors who later became leading representatives of Slovak artistic bohemians. The author sets these influences into the modernist cultural and historical context. The author also attempts to uncover and outline the nature of relationship between the authors' experience from WWI and the establishment of Slovak bohemian society in Bratislava after the foundation of Czechoslovakia.

II.
Jazyk, kultúra a spoločnosť v súvislostiach

Slovensko a Európska únia – reflexia politického diskurzu

Vladimír Bilčík – Darina Malová

Naším cieľom je preskúmať hlavné vývojové tendencie a zmeny politického diskurzu na Slovensku, ktorý v minulosti rámcoval náš vstup do Európskej únie (EÚ) a následne naše členstvo. Predkladáme krátku reflexiu založenú na dátach získaných postupne z výskumov, ktoré sme realizovali v minulosti v štyroch po sebe nasledujúcich obdobiach: pred vstupom (1993 – 2004), rok po vstupe (2004 – 2005), v rokoch 2007 – 2010 a pri nedávnych oslavách 10. výročia od nášho vstupu do EÚ. Vychádzame nielen z analýzy tlače, ale aj z dvoch hlavných dátových súborov z databázy rozhovorov s našimi expertmi, ktoré sme zbierali v súvislosti s realizáciou dvoch projektov o formovaní národných preferencií Slovenska[1]. Náš príspevok predstavuje pokus o chronologickú rekonštrukciu debaty, ktorá podobne ako v susedných štátoch začínala pod symbolickým heslom „návrat do Európy" a pokračovala počas vlády Vladimíra Mečiara ako relatívne krátky (o to viac dramatický) spor o alternatívach zahraničnopolitickej orientácie Slovenskej republiky (1994 – 1998)[2], ktorý jednoznačne vo voľbách 1998 vyhrala orientácia na EÚ. Potom až do nášho vstupu v roku 2004 dominoval diskurz, ktorý zdôrazňoval nielen nevyhnutnosť vstupu, ale najmä potrebu „dobehnúť" v prístupovom procese našich susedov, preto sa o mnohých politických zmenách veľmi málo diskutovalo a verejná debata sa zúžila na zjednodušené zdôrazňovanie výhod členstva v EÚ nad nevýhodami, až sa pozornosť politikov definitívne sústre-

[1] Prvý projekt bol podporený agentúrou VEGA, grantom č. 1/1296/0 a druhý grantom APVV-0660-06.

[2] Toto obdobie výstižne charakterizuje dnes už okrídlený Mečiarov výrok: „ak nás nezoberú na Západ, tak sa obrátime na Východ".

dila na európske štrukturálne fondy a prostriedky z nich získané. Od roku 2006 sa nielen politická diskusia, ale aj volebná súťaž etablovala ako spor o to, kto bude lepšie „manažovať" tieto zdroje. Usilujeme sa ukázať, že okrem prvého obdobia, keď tu krátko dominovala debata o európskych hodnotách, sa neskôr náš dominantný politický diskurz prepadol na úroveň účtovníckeho žargónu, kde sa najmä kalkulujú zisky a výnimočne sa niektorí aktéri zaujímajú o straty.

Naše úvahy predstavujú interpretáciu poznatkov získaných v predchádzajúcich výskumoch. Usilujeme sa ich spojiť do jednotnej výpovede, aby sme ukázali hlavné smery a spôsoby, akým o našom členstve uvažovali a uvažujú predovšetkým naše politické elity, resp. ako ich interpretujú médiá, keďže analýza diskurzu predstavuje dôležitý zdroj poznania normatívnych postojov širokej verejnosti, ktoré potom rámcujú konanie občanov. Domnievame sa, že práve analýza diskurzu prinesie novú perspektívu nazerania na také fenomény, ako je napríklad „slovenský paradox", t. j. nezvyčajný pomer medzi vysokou mierou podpory EÚ a nízkou účasťou na voľbách do Európskeho parlamentu (EP), alebo naše označenie „majstri posledného momentu", ako sa o tom diskutovalo na konferencii k 10. výročiu vstupu SR do EÚ, ktorú organizovala Univerzita Komenského 7. mája 2014. Tieto termíny sa vďaka volebnej kampani do EP nedávno etablovali aj v našich médiách[3] a vyvolali početné diskusie o jeho príčinách. Analýza diskurzu a vnímania európskej integrácie vysvetľuje hodnoty a postoje občanov voči tomuto procesu tak, ako sú zaznamenané vo verejných rozhovoroch, debatách, prejavoch a mediálnych diskusiách. Tieto názory sýtia politický proces a legitimizujú jeho výstupy, akými sú verejné politiky. Tento rozmer nadobúda čoraz väčší význam vzhľadom na zmenšujúcu sa verejnú podporu EÚ. Analýzou diskurzu teda nielen interpretuje-

[3] Pozri napríklad rozhovor s eurokomisárom Marošom Šefčovičom uverejnený v časopise *Život*, dostupný aj online na http://zivot.azet.sk/clanok/16999/eurokomisar-maros-sefcovic-v-bruseli-poznaju-slovensky-paradox; alebo článok Petra Javůrka *Slovenský paradox*, Pravda, 13. 4. 2014, dostupné online na http://spravy.pravda.sk/eurovolby-2014/clanok/316904-politici-nevedia-ako-na-slovensky-paradox/. Za zmienku stojí aj problematizácia tohto fenoménu v rovnomennom článku Juraja Hrabka v Sme, 9. 5. 2014, dostupnom na http://komentare.sme.sk/c/7195971/slovensky-paradox.html.

me dokumenty, mediálny text a vyjadrenia politikov, ale sa snažíme aj konceptualizovať vzťahy medzi diskurzom, poznaním, ideológiou a politickými aktérmi, v tomto prípade predstaviteľmi politických strán a vládnych inštitúcií. Špeciálne v prípade diskurzu spájajúceho sa s EÚ platí, že tento obrovský a komplikovaný proces integrácie nášho kontinentu majú v rukách vzdialené politické elity, ktoré sa nie vždy riadia pocitmi a požiadavkami verejnosti. V tejto súvislosti sa žiada dodať, že to nie je vždy na škodu veci, ale, naopak, v jej prospech. Politické rozhodnutia sa však často riadia práve pravidlami dominantného expertného, ale aj verejného diskurzu, ktoré funguje pod vedomím individuálnych subjektov, ako o tom hovorí Michel Foucault[4].

Problémy s návratom do Európy

Potenciálne členstvo Slovenska v EÚ už od podpisu Asociačnej dohody bolo relatívne málo politizované a predstavovalo integrálnu súčasť transformačného diskurzu, ktorý rámcoval široký termín „návrat do Európy". Toto heslo noví politickí lídri a bývalí opoziční aktivisti bližšie nešpecifikovali, táto metafora sa myšlienkovo viazala na mýtus o povojnovom „únose" časti západu na východ[5] a vyjadrovala ďalší vývoj strednej Európy v jej prirodzenom prostredí, rámcovanom západoeurópskou kultúrou, hodnotami a tradíciami. Pôvodné romantické predstavy o „návrate do Európy", sprevádzajúce pád predchádzajúceho štátneho socializmu v roku 1989, pomerne rýchlo vystriedali ťažkosti s komplexnou premenou politického, hospodárskeho a štátoprávneho usporiadania, potom prišiel komplikovaný zápas o charakter politického režimu v samostatnom štáte, neskôr vynútené dobiehanie susedov v rokovaniach s EÚ o konkrétnych podmienkach začlenenia, a napokon náročné pôsobenie v štruktúrach EÚ v podmienkach plnoprávneho členstva. Náš návrat do Európy sprevádzal značný nezáujem

[4] FOUCAULT, Michel: *Slová a veci*. Bratislava : Pravda, 1987; FOUCAULT, Michel: *Dozerať a trestať*. Bratislava : Kalligram, 2000.

[5] KUNDERA, Milan: *The Tragedy of Central Europe*. New York Review of Books, 26 April, 1984.

slovenských občanov o samotné fungovanie EÚ a jej inštitúcií, súdiac podľa účasti na referende o vstupe Slovenska do EÚ, ktorá len tesne prekročila požadovanú nadpolovičnú väčšinu oprávnených voličov, ale aj podľa účasti na voľbách do Európskeho parlamentu, ktorá aj v roku 2014 zostala najnižšia spomedzi všetkých členských krajín. Potvrdzuje sa leitmotív častých charakteristík európskej integrácie ako procesu iniciovaného a kontrolovaného ekonomickou a politickou elitou, ktoré z neho majú aj najväčší prospech.

Nás predovšetkým zaujíma, ako politici a zástupcovia Slovenskej republiky pri EÚ a v jej rozličných inštitúciách interpretovali naše (potenciálne a reálne) členstvo od podpisu Asociačnej dohody v roku 1993 až po nedávne oslavy 10. výročia nášho vstupu, ktorý podľa Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí SR (MZVaEZ SR) „patrí k najvýznamnejším medzníkom v dejinách samostatného Slovenska... Slovenská republika sa dostala do jadra európskej integrácie, posilnilo sa jej medzinárodné postavenie a kredibilita“[6]. Verejný politický diskurz spoluvytvára imidž každého štátu a odlišné, či dokonca rozporné pozície aktérov zastupujúcich štát v orgánoch EÚ znižujú jeho dôveryhodnosť a oslabujú jeho vyjednávaciu pozíciu v kľúčových otázkach integrácie. Platí to v prípade všetkých členských štátov, aj veľkých a prosperujúcich, ešte viac však v prípade štátov hospodársky slabých a počtom obyvateľov malých. Koncepčná a udržateľná integračná stratégia štátu vyžaduje také inštitucionálne usporiadanie a interakcie kľúčových domácich aktérov, ktoré vedú k širokému „národnému konsenzu“, k zhode najdôležitejších aktérov na presadzovaných prioritách a k získaniu širokej podpory občanov. Na prvý pohľad Slovensko tieto predpoklady vo veľkej miere spĺňalo. Veľká väčšina politických aktérov podporovala a podporuje členstvo Slovenska v EÚ. Radikálne euroskeptickí aktéri sa nachádzali a doposiaľ zostali na okraji politického spektra a nemajú veľkú šancu dostať sa do vlády. Krajina prekonala niekdajšie hlboké politické rozdelenie, založené na odlišných predstavách dvoch súperiacich skupín politických strán o spôsoboch vedenia

[6] Viac pozri *Hodnotiaca správa o 10 rokoch členstva SR v EÚ*. Bratislava : Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí SR, 2014, s. 2.

politiky a o rešpektovaní základných demokratických pravidiel, ktoré sa odrážali aj na debatách o našej zahraničnopolitickej orientácii.

Krátko po svojom vzniku však Slovensko bolo vnímané ako štát, ktorý ohrozuje stabilitu a demokraciu na celom kontinente. Toto prvé obdobie charakterizuje absencia diskurzu o európskej integrácii. Ani Európska dohoda o pridružení SR k Európskym spoločenstvám (ES), podpísaná 4. 10. 1993 vtedajším predsedom vlády Vladimírom Mečiarom, nevyvolala žiadnu výnimočnú verejnú debatu, skôr sa chápala ako jeden z krokov, ktorým sa potvrdzovala samostatnosť nového štátu a ktorej hlavným zmyslom bolo legitimizovať nový štát, ktorý bol v zahraničí vnímaný ako problémový. Cieľom tejto tzv. asociačnej dohody bolo postupné vytvorenie zóny voľného obchodu medzi SR a ES a aproximácia nášho práva. Na okraji verejného záujmu zostalo aj podanie prihlášky do Európskej únie 27. júna 1995. V. Mečiar tento krok, z ktorého úplne vylúčil vtedajšiu opozíciu, stroho označil za prihlášku „k zjednocujúcej sa Európe..., k európskej integrácii..."[7] Milan Ftáčnik, vtedajší poslanec za Stranu demokratickej ľavice (SDĽ), to komentoval slovami: „Akoby sa nás to ani netýkalo... a verejnoprávna televízia o tom vlastne ani neinformovala. Môj návrh, aby vláda podala informáciu o tejto žiadosti v parlamente, vládni poslanci nepodporili. A pritom ide o jedno z najvážnejších zahraničnopolitických rozhodnutí vlády.[8]"

Zástupcovia EÚ pripomínali vláde SR jej dobrovoľný záväzok dodržiavať Kodanské kritériá, najmä tie politické. Vláda kritiku odmietala a pokúsila sa presvedčiť verejnosť, že EÚ má dvojaký meter na kandidátske krajiny, a tiež zdôrazňovala, že Slovensko má takú významnú geopolitickú polohu, že sa musí stať členom EÚ bez ohľadu na prechodne negatívne stanoviská medzinárodných aktérov a organizácie[9]. Vtedajšia absencia diskurzu o európskej integrácii nás v sku-

---

[7] Prejav na stretnutí vlády SR s veľvyslancami krajín EÚ, 9. júl 1995.

[8] *Európska únia a my*. NS bez rešpektu, č. 29, 17. júla 1995.

[9] V. Mečiar na mítingu HZDS v Košiciach, 26. októbra 1995: „V rámci geopolitického usporiadania Európy rastie záujem o SR. Sme mimoriadne strategicky dôležití a mimoriadne dobre postavení. Ak aj niekto hovorí, či nás prijmú alebo neprijmú, nerobte si z toho starosti – nás potrebujú.", podľa Sme, dostupné na http://www.sme.sk/c/2045266/v-meciar-o-europskej-unii.html#ixzz35pmZJRA2.

točnosti vzďaľovala od EÚ a jej hlavného smerovania, keďže diskurz reprezentuje aj spôsob, akým sa komunikujú a chápu politické procesy a rozhodnutia. Následné kroky vlády potvrdzovali, že všetky Mečiarove vlády chápali začleňovanie sa do EÚ ako výhradne technický až technokratický proces, do ktorého Mečiar nielenže nezapájal opozíciu, ale ani o ňom neinformoval verejnosť. Ešte aj po rokoch obhajoval svoj postup a kritiku zo strany EÚ označil za štandardné postupy v medzinárodných vzťahoch[10].

V. Mečiar vtedy dokonca vyslovil svoj dnes už legendárny výrok, že „ak nás nechcú na Západe, tak sa obrátime na Východ", alebo vtedajší vicepremiér Sergej Kozlík hovoril o možnosti Slovenska efektívne sa rozvíjať aj mimo rámca EÚ[11]. Potvrdením tejto zahraničnopolitickej orientácie sa stal aj celý rad bilaterálnych zmlúv s Ruskou federáciou o dodávkach energie a v roku 1996 začala vláda dokonca zvažovať uzavretie zmluvy o voľnom obchode, čo by však úplne protirečilo Európskej dohode medzi SR a EÚ. Podobné vyhlásenia vlády ešte viac zmobilizovali opozičné strany, lebo prípadný príklon k Rusku by mohol viesť nielen k energetickej a zahraničnopolitickej závislosti od bývalej okupačnej veľmoci, a tým ohroziť integračné ambície krajiny, ale okrem toho ešte viac zhoršiť stav demokracie na Slovensku.

Nejasné, protirečivé správy o smerovaní našej zahraničnopolitickej orientácie, ktoré prezentovali predstavitelia vlády, boli v rozpore s postojmi verejnosti, preto sa zástupcovia EÚ postupne začali orientovať na komunikáciu s občanmi prostredníctvom neformálnej, občianskej diplomacie s mimovládnymi organizáciami. EÚ podmienila ďalšiu integráciu zmenou „štýlu politiky" a trvala na uskutočnení slobodných a spravodlivých volieb v roku 1998. V tomto období sa európska integrácia stala synonymom pre demokratizáciu a tieto dva procesy sa v našej politike začali prelínať.

---

[10] *Mečiar: Je blbosť, že som komplikoval vstup Slovenska do Európskej únie*. SITA, 1. máj 2009.

[11] Bližšie pozri štúdiu Alexandra Dulebu *Zahraničnopolitická orientácia a vnútorná politika SR: deklarácie a reálna politika.* In: SZOMOLÁNYI, S. (ed.): *Problémy konsolidácie demokracie: Spor o pravidlá hry pokračuje*. Bratislava : Slovenské združenie pre politické vedy a Nadácia Friedricha Eberta, 1997, s. 187 – 207.

Priepasť medzi postojmi slovenských voličov a predstaviteľov vlády vo vzťahu k demokracii sa zväčšovala. V januári 1997 viac ako 50 percent voličov bolo presvedčených, že demokracia u nás je ohrozená[12]. Viac ako tri štvrtiny občanov chceli, aby Slovensko vstúpilo do EÚ. Pre mnohých z nich bol vnútropolitický vývoj sklamaním, keďže jedno z hesiel „nežnej revolúcie" bol „návrat do Európy", chápaný ako členstvo v únii. Na konci roku 1997 sa 60 percent občanov domnievalo, že medzinárodná pozícia Slovenska sa v porovnaní s rokom 1994 zhoršila, a takmer 40 percent opýtaných sa obávalo, že parlamentné voľby v roku 1998 môžu byť zmanipulované[13]. Tieto očakávania a obavy z toho, že Slovensko bude jedinou stredoeurópskou krajinou, ktorá nedostane pozvánku do EÚ[14], viedli k zmene politických preferencií a podpora opozičných politických strán rástla, keďže predstavitelia únie čoraz častejšie kritizovali koaličnú vládu Vladimíra Mečiara.

Politika „dobiehania" a vstup do Európskej únie

Voľby v roku 1998 priniesli porážku Mečiarovej vlády a bývalé opozičné strany získali 93 zo 150 parlamentných kresiel, čo znamenalo ústavnú väčšinu. Mesiac po voľbách bola menovaná nová vláda na čele s premiérom Mikulášom Dzurindom, do ktorej sa prvýkrát po vzniku Slovenska dostali aj zástupcovia maďarskej menšiny. Hoci väčšinová vláda mohla byť zostavená aj bez Strany maďarskej koalície (SMK), práve neformálna diplomacia EÚ tu mala zohrať kľúčovú úlohu. SMK sa dostala do vlády najmä v snahe výrazne zlepšiť imidž Slovenska

[12] VELŠIC, Marián: *Spoločenská atmosféra*. In: GYÁRFÁŠOVÁ, O., KRIVÝ, V., VELŠIC, M.: *Krajina v pohybe: Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2001, s. 1 – 51.

[13] Viac pozri BÚTOROVÁ, Zora: *Vývoj postojov verejnosti. Od nespokojnosti k politickej zmene*. In: BÚTORA, M., MESEŽNIKOV, G., BÚTOROVÁ, Z. (eds.): *Slovenské voľby 1998: Kto? Prečo? Ako?* Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 1999, s. 61 – 84.

[14] Decembrový summit Európskej rady v Luxemburgu v roku 1997 rozdelil kandidátske krajiny na dve skupiny a Európska komisia začala rokovať o vstupe iba so 6 kandidátskymi krajinami a bez SR, keďže ako jediná neplnila politické podmienky.

v EÚ. V úsilí dostihnúť susedov v rokovaniach o vstupe do EÚ spolu s cieľom odstaviť Mečiara a HZDS od moci sa na Slovensku v období rokov 1998 – 2002 spojila veľmi široká vládna koalícia.

Novej vláde sa podarilo v relatívne krátkom čase presvedčiť inštitúcie EÚ, že Slovensko zlepší stav demokracie a záväzky vyplývajúce z asociačnej dohody bude plniť. Už v roku 1999 EK konštatovala, že „vďaka zmenám prijatým od septembra 1998 už Slovensko spĺňa politické kritériá stanovené summitom v Kodani"[15]. Na Helsinskom summite v decembri 1999 EÚ rozhodla o začatí prístupových rokovaní o vstupe do únie so Slovenskom a ďalšími krajinami, ktoré boli dovtedy zaradené v druhej skupine, keďže neplnili podmienky. Hneď po tomto rozhodnutí sa vláda SR sústredila na politiku „dobiehania" (catch-up) prvej skupiny kandidátskych krajín, ktoré začali rokovania s EÚ už o dva roky skôr. Vyplývalo to z politických záujmov novej vlády, ale aj z potreby zachovať výhody plynúce z česko-slovenskej colnej únie až do integrácie, prispôsobiť slovenské hranice schengenským podmienkam spoločne so susedmi a posilňovať cezhraničnú spoluprácu regiónov[16].

Politický diskurz ovládol technokratický jazyk, zdôrazňujúci nevyhnutnosť vstupu, dobiehania a najmä bezproblémového akceptovania predložených podmienok zo strany Európskej komisie. Taktikou nášho tímu vyjednávačov „nebolo žiadať čo najviac a v čo najväčšom rozsahu kapitol, ale racionálne sa sústrediť na prioritné záujmy a citlivé miesta a pomocou jasných dôvodov, objektívnych argumentov a vzájomnej dôvery ich presadiť"[17]. Stratégiou bolo nežiadať výnimky z implementácie legislatívy EÚ (*acquis communautaire*), ale maximálnym cieľom bolo získať prechodné obdobia v tých oblastiach, „kde to bolo odôvodnené vzhľadom na potrebu zlepšiť výkonnosť slovenskej ekonomiky alebo zabezpečiť rozsiahle kapitálové investície"[18]. Ako „národné priority" alebo kľúčové oblasti boli definované najmä záležitosti

[15] *Regular Report from the Commission on Slovakia's Progress Towards Accession*, 13. októbra 1999, s. 70.

[16] FIGEĽ, Ján – ADAMIŠ, Miroslav: *Slovensko na ceste do Európskej únie. Kapitoly a súvislosti*. Bratislava : Úrad vlády Slovenskej republiky, 2004, s. 10.

[17] Tamže.

[18] Tamže, s. 19.

vnútorného trhu, dopravy, životného prostredia, energetiky, poľnohospodárstva, regionálnej politiky a koordinácie štrukturálnych nástrojov. Slovensko sa najprv zameralo na nekonfliktné oblasti európskej legislatívy, medzi ktoré vyjednávači zaradili také oblasti ako malé a stredné podnikanie, vzdelávanie a odborná príprava, veda a výskum, spoločná zahraničná a bezpečnostná politika, štatistika a vonkajšie vzťahy EÚ, keďže tieto nevyžadovali „výraznejšiu modifikáciu slovenskej legislatívy"[19]. Verejný priestor akceptoval túto politickú dikciu ako logiku nevyhnutnosti a verejná mienka ho nasledovala. Diskusie v médiách, na konferenciách a v rámci Národného konventu[20] sa nanajvýš zamerali na posudzovanie výhod a nevýhod nášho budúceho členstva. Tento diskurz, v anglickej skratke známy ako *TINA* (*There Is No Alternative*), skutočne ovládol celé predvstupové obdobie. Kritiku alebo nesúhlas s postupom začleňovania do EÚ politickí aktéri neartikulovali, čo mohlo byť aj dôsledkom snahy vyhnúť sa obviňovaniu zo spomaľovania integrácie zo strany politických konkurentov. Politika „dobiehania" a jej široká podpora reflektovala veľkú mieru politickej zhody, pokiaľ išlo o vstup SR do EÚ, čo si však neskôr vybralo svoju daň v malom záujme politikov a občanov o európske dianie.

V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že rozšírenie EÚ nevyvolávalo ovácie na západ od našich hraníc. Prieskum verejnej mienky, ktorý sa uskutočnil na prelome februára a marca 2004 tesne pred „východným" rozšírením EÚ, ukázal, že len 37 percent občanov žijúcich v starých členských štátoch podporovalo členstvo štátov zo strednej a východnej Európy, 43 percent bolo proti a 20 percent nemalo žiadny názor[21]. Takéto postoje reflektovali obavy z očakávaných negatívnych dôsledkov rozšírenia, o ktorých sa diskutovalo v médiách, na rozličných verejných i neverejných fórach a početných konferenciách. Východné rozšírenie bolo a zostalo naozaj jedinečné a nemohlo byť porovnávané s predchá-

[19] Tamže.

[20] Ján Figeľ ako štátny tajomník MZV SR vtedy podporil vznik Národného konventu o európskej budúcnosti (*Čo je konvent – Idea konventu. 2001 – 2002, MZV SR) ako* zoskupenia angažovaných ľudí presvedčených o potrebe členstva v EÚ.

[21] EURÓPSKA KOMISIA: *Eurobarometer*, No. 61, 2004, s. 133. Dostupné na: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb61/eb61_first_res_en.pdf.

dzajúcimi: „nielen pre počet zahrnutých krajín a ich veľkosti, ale tiež pre obrovský ekonomický rozdiel a vážne sociálne rozdiely“[22]. Najčastejšie pochybnosti sa objavovali v súvislosti so samotným nebývalým nárastom počtu malých členských štátov s nízkou administratívnou kapacitou, čo mohlo znížiť efektívnosť rozhodovania a akcieschopnosť európskych inštitúcií[23], ale aj negatívne ovplyvniť fungovanie spoločného vnútorného trhu, ak sa noví členovia nedokážu prispôsobiť jeho pravidlám a inštitúciám[24]. Z pohľadu občanov sa rozšírenie spájalo najmä so strachom zo začlenenia veľkého množstva prevažne chudobnejších štátov, čo mohlo obmedziť hospodársky rast a ohroziť európsky sociálny model[25]. Mnohým západoeurópskym politikom sa tiež nepozdávala prílišná a v Európe neobvyklá previazanosť nových členov so zahraničnou a bezpečnostnou politikou USA, na čo upozorňovali aj niektorí teoretici[26]. Obavy vychádzali zo skutočnosti, že rozšírenie ohrozí ďalšie prehĺbenie integrácie a prosperitu Európy, ale politický

[22] VAUGHAN-WHITEHEAD, Daniel: *EU EnlargementversusSocialEurope? The Uncertain Future of the European Social Model*. Cheltenham : Edward Elgar, 2003, s. 493.

[23] CAMERON, David: *The Challenges of Accession*. East European Politics and Societies, 17, 2003, č. 1, s. 24 – 41; ZIELONKA, Jan: *Challenges of EU Enlargement*. Journal of Democracy, 15, 2004, č. 1, s. 222 – 235; MORAVCSIK, Andrew – VACHUDOVA, Milada A.: *National Interests, State Power, and EU Enlargement*. East European Politics and Societies, 17, 2003, č. 1, s. 42 – 57; THORHALLSSON, Baldur – WIVEL, Anders: *Small States in the European Union : what do we know and what would we like to know?* Cambridge Review of International Affairs, 19, 2006, č. 4, s. 651 – 668.

[24] CAMERON, David: *The Challenges of Accession*. East European Politics and Societies, 17, 2003, č. 1, s. 24 – 41.

[25] GOWER, Jackie – REDMOND, John: *Introduction*. In: *Enlarging the European Union*. Aldershot : Ashgate, 2000; KVIST, Jon: *Does EU Enlargement Start a Race to the Bottom? Strategic Interaction among EU Member States in Social Policy*. Journal of European Social Policy, 14, 2004, č. 3, s. 301 – 318; VAUGHAN-WHITEHEAD, Daniel: *EU Enlargement versus Social Europe?: The Uncertain Future of the European Social Model*. Cheltenham : Edward Elgar, 2003.

[26] WIVEL, Anders: *The Security Challenge of Small EU Member States : Interests, Identity and the Development of the EU as a Security Actor*. JCMS : Journal of Common Market Studies, 43, 2005, č. 2, s. 393 – 412.

diskurz formovali nielen parciálne obavy verejnosti, ale aj oficiálny pozitívny postoj špičkovej politickej reprezentácie starých členských štátov a najmä predstaviteľov podnikateľských a obchodných kruhov.

Slovenská politika však v krátkom čase úspešne prekonala zaostávanie v prístupovom procese do EÚ, zrejme aj vďaka tomu sa pravicovo orientované vládne strany dostali znovu do vlády v roku 2002 s podporou novej strany Aliancia nového občana (ANO). SDKÚ, ktorá zvíťazila najmä vďaka svojej propagovanej schopnosti zabezpečiť prijatie Slovenska do EÚ a NATO a tiež vďaka európskym témam presadzovaným s veľkou vervou. Volebné plagáty a heslá jednoznačne spájali túto stranu s integráciou do EÚ, vtedy sa napríklad zrodili dva známe slogany SDKÚ „Modrá je dobrá!" a „Budúcnosť je v Európe". V tomto období sa európska politika vo verejnom diskurze začala znovu (síce opatrne) problematizovať, o čo sa zaslúžila strana Smer. Táto vtedy mimoparlamentná opozičná strana používala na kritiku pravicovej politiky prvej Dzurindovej vlády svoje chápanie „európskeho sociálneho modelu", čím sa vo volebnej rétorike priblížila k európskym socialistickým stranám. Smer sa v predvolebnej kampani zapísal do povedomia voličov predovšetkým svojím jasným odkazom z volebného plagátu: „Do Európskej únie! Ale nie s holými zadkami…" Smer sa síce do parlamentu dostal, ale napriek týmto jasným výzvam nezískal dosť hlasov, aby mohol vytvoriť vládu, keďže chýbali vhodní koaliční partneri. Nová vláda – druhá vláda Mikuláša Dzurindu (2002 – 2006) – artikulovala svoju politiku nášho pôsobenia v EÚ v dvoch líniách. Slovenská vláda sa prezentovala v širokom zmysle ako „prointegračná", pretože na oficiálnych európskych fórach, predovšetkým na zasadaniach Európskej rady, podporila fakticky všetky dôležité návrhy Predsedníctva EÚ, resp. Európskej komisie (ratifikáciu Ústavnej zmluvy, ďalšie rozširovanie EÚ na východ, otvorenie rokovaní s Tureckom). Predstavitelia štátu namiesto otvoreného a hlasného presadzovania partikulárnych stanovísk sa prikláňajú k názoru vznikajúcej väčšiny európskych vlád. V rámci možností „malého veľkého" členského štátu EÚ sa tak stotožnili s úlohou „bezproblémového člena", prispievajúceho k zhode v zásadných celoeurópskych integračných otázkach. Druhá línia sa zamerala na nesúhlas s harmonizáciou priamych daní a sociálnej politiky. Tieto oblasti podľa vtedajšej slovenskej vlády mali zostať

vo výlučnej kompetencii členských štátov. Obe tieto požiadavky boli v súlade s ideovými a programovými východiskami vtedajšej pravicovej koalície, ktorá zaviedla daňový systém s nižšími priamymi daňami a s jednoduchším spôsobom výpočtu (a teda aj kontroly) v porovnaní s väčšinou členských štátov EÚ. Podobne mnohé otázky sociálnej politiky a zamestnanosti sú na Slovensku riešené v „liberálnejšom duchu" než v drvivej väčšine ostatných štátov EÚ. Vládni predstavitelia opakovane zdôraznili, že dane a sociálna politika sú kľúčové priority. Premiér Dzurinda napríklad vyhlásil, že by nepodporil návrh Ústavnej zmluvy iba vtedy, ak by obsahoval harmonizáciu priamych daní, a podobne vystupovali aj ďalší ministri.

Pravicové zameranie druhej Dzurindovej vlády zrejme podnietilo zmenu v programovej orientácii a následnú volebnú rétoriku Smeru, ktorý jednoznačne celú kampaň postavil na sociálnych témach. EÚ tematizoval ako model pre sociálnu politiku na Slovensku a v roku 2006 Smer vyhral voľby a vytvoril koaličnú vládu spolu s dvomi dosť prekvapujúcimi partnermi (HZDS a SNS). Táto vláda síce vyvolala otázniky a pochybnosti zo strany predstaviteľov EÚ o smerovaní novej vlády, ale okrem dočasného pozastavenia členstva Smeru v parlamentnej frakcii Strany európskych socialistov (PES) únia nevyvodila voči Ficovej vláde žiadne sankcie. Zrejme aj v dôsledku týchto peripetií sa predchádzajúci vlažný postoj strany Smer voči EÚ postupne menil a strana sa snažila zvýšiť svoju dôveryhodnosť. Európska politika tejto vlády a najmä viac-menej bezproblémová kontinuita s predošlou vládou pri „kompletizovaní" nášho členstva, t. j. zabezpečenie vstupu do Schengenu v roku 2007 a najmä prijatie eura v roku 2009, napokon viedla k plnej akceptácii Smeru v rodine európskych socialistov. Nominant Smeru Ján Kubiš si ako minister zahraničných vecí veľmi želal, aby sme boli medzi prvými krajinami, ktoré úspešne ratifikujú Lisabonskú zmluvu, aby vláda posilnila svoj európsky imidž. Avšak ešte začiatkom roku 2008 sa schvaľovanie a ratifikácia tohto dokumentu značne sproblematizovali v dôsledku sporov medzi opozíciou a vládou ohľadom tlačového zákona. Politizácia európskej politiky sa znovu odohrávala na pozadí vnútropolitických záujmov, čo vždy vedie k odsunutiu veľkých európskych tém na druhú koľaj, keďže stranícke zápasy sú pre naše strany zrejme prednejšie. Prejavuje sa to napokon v zníženom záujme

verejnosti o európske témy a debaty, keďže politické strany takýmito zmenami svojich postojov vysielajú mätúce posolstvá svojim voličom. Ešte koncom roka 2007 zástupcovia SDKÚ-DS a SMK Lisabonskú zmluvu otvorene podporovali, pričom len poslanci KDH ju dlhodobo odmietali, čo stranu približovalo k postojom SNS. Dosť neočakávane opozičné strany SDKÚ-DS, SMK a KDH na začiatku januára 2008 požiadali predsedu parlamentu, aby z rokovania schôdze stiahol Lisabonskú zmluvu, pokiaľ neupravia návrh tlačového zákona SR, ktorý podľa ich stanoviska nespĺňal demokratické kritériá. Ratifikácia Lisabonskej zmluvy totiž nebola možná bez hlasov poslancov opozičných strán, preto opozícia dúfala, že vládny Smer kvôli svojim ambíciám prezentovať sa ako spoľahlivý partner EÚ ustúpi a zákon zmení. Nakoniec však poslanci SMK podporili Smer a rozbili opozičný nátlak. Táto politická hra opozície sa tak skončila neúspešne a pre opozíciu mala dramatické dôsledky. SDKÚ-DS, ktorá bola dlhodobo vnímaná ako zásadný prívrženec európskej integrácie, vyslala veľmi zmiešaný signál svojim stúpencom. Navyše súdržnosť opozície v domácich politických záležitostiach sa po schválení Lisabonskej zmluvy rozpadla.

Po vstupe: fondy, fondy, fondy

V tomto období sa však postupne menil politický diskurz o európskej integrácii a našom členstve. Už päť rokov po vstupe sa Európska únia namiesto strategického cieľa krajiny stala nadstavbou verejnej politiky SR, keďže v oblastiach, ako je menová či vízová politika EÚ, zásadne mení domácu politiku a inštitúcie. V iných otázkach ako energetika alebo aj súčasná hospodárska kríza predstavuje EÚ skôr doplnok k domácim politickým riešeniam. Ak sa domáca politika podriadila v rokoch 1998 až 2004 cieľom európskej integrácie, dnes sa politici SR správajú voči EÚ viac účelovo a takticky. Predseda vlády SR sa napríklad na summitoch únie, ktoré pojednávajú o inštitucionálnych otázkach, ani nesnažil zakryť nudu. Navyše maastrichtské kritériá stratili auru posvätnosti, s ktorou k nim vláda pristupovala pred prijatím eura. Podobné krátkodobé a účelové zmeny postojov a otvorené taktizovanie vo vzťahu k EÚ sa výrazne neodlišujú od častého postoja špičkových

politikov v iných členských krajinách. Naši politici v SR sa tiež relatívne rýchlo naučili využívať EÚ na dosiahnutie krátkodobých domácich cieľov a zaujímajú sa o dianie v EÚ hlavne v súvislosti s vnútornou politikou. Niekedy sú však vyjadrenia našich politikov plné rozporov, najmä keď premiér na jednej strane volá po aktívnej EÚ pri riešení hospodárskej krízy, ale na druhej strane je proti zásadnému posunu právomocí na úroveň únie v prípade dohľadu nad finančným trhom. Slovenská republika sa úspešne začlenila do EÚ vďaka efektívnym administratívnym štruktúram a jasnému politickému cieľu, ktorý vychádzal zo širokého nadstraníckeho konsenzu. Už päť rokov po vstupe SR do EÚ však začali vysielať politici SR voči EÚ viaceré protikladné signály, ktoré musia pôsobiť mätúco voči našim partnerom v EÚ a hlavne voči občanom tejto krajiny, na ktorých takýto politický diskurz pôsobí demobilizujúco.

Jednoznačnou prioritou sa tak stalo využitie finančných a investičných stimulov v podobe čerpania štrukturálnych fondov EÚ. Aj v tomto prípade však celkový obraz nie je bezproblémový. Politici bez rozdielu straníckeho trička síce kladú čerpanie na prvú priečku, ale Slovenská republika sa dostala pod drobnohľad Európskej komisie, čo potvrdzujú rozličné kauzy spojené s čerpaním fondov, napríklad tzv. nástenkového tendra na Ministerstve výstavby a regionálneho rozvoja SR. Podobné prípady, ktoré sa často pertraktujú v médiách, postavili do popredia otázku zmysluplnosti a oprávnenosti čerpaných prostriedkov z rozpočtu EÚ. Na druhej strane hospodárska kríza vytvára podmienky na zjednodušené čerpanie pomoci EÚ, keď NR SR posunula v skrátenom legislatívnom konaní do druhého čítania novelu zákona o pomoci a podpore poskytovanej z fondov Európskeho spoločenstva, ktorá má umožniť zahrnúť do výkazu výdavkov, ktoré štáty predkladajú EK, aj výdavky na veľké projekty, ktoré ešte neboli Európskou komisiou schválené[27].

Politický diskurz o fondoch sa po roku 2009 zameral na spory politických strán o to, kto je schopný lepšie čerpať štrukturálne fondy EÚ. Opozičná SDKÚ-DS kritizovala začiatkom augusta 2009 vládu Róberta Fica za nedostatočné čerpanie eurofondov[28]. V októbri toho

[27] *NR SR: Zjednodušenie čerpania európskej pomoci je v 2. čítaní.* TASR, 17. 6. 2009.

[28] Pozri http://dnes.atlas.sk/print.php?IdText=583549, 6. 8. 2009.

istého roku, naopak, premiér Fico obvinil predchádzajúcu vládu premiéra Mikuláša Dzurindu, že pre jej pochybenia príde SR o zhruba 100 miliónov eur, ktoré bude musieť vláda pokryť zo štátneho rozpočtu. Pochybenia, ktoré identifikovali auditori EÚ, sa týkali hlavne dodatkov k uzatvoreným zmluvám, čiže dohôd bez verejnej súťaže[29]. Faktom však je, že i vláda R. Fica mala viaceré problémy s preplácaním projektov zo štrukturálnych fondov.

Dlhová kríza a náklady na integráciu

Rok 2011 priniesol koniec platnosti prechodných pravidiel pre voľný pohyb osôb, ktoré obmedzovali zamestnancov na trhu práce v EÚ, konkrétne v Nemecku a Rakúsku. Slovenská republika sa až vtedy stala *de facto* rovnoprávnym členom EÚ. Inštitucionálne tak krajina získala postavenie porovnateľné so zakladajúcimi krajinami Európskych spoločenstiev. V diskurze naďalej dominovali problémy dlhovej krízy a diskusie o nových nástrojoch spoločnej hospodárskej politiky únie. Najvýznamnejšou deliacou čiarou v EÚ sa stalo členstvo v eurozóne, čo naši politici nikde nespochybňovali. Naopak, vždy zdôrazňovali, že prijatím eura sa Slovenská republika dostala do politického stredu EÚ a má priamu zodpovednosť za budúcnosť spoločnej meny. Máme tak bezprostrednú možnosť podieľať sa na riešeniach krízy, ale problémy eura prinášajú politické a finančné náklady pre jednotlivé členské krajiny. V SR historicky existovala vysoká miera konsenzu vo vzťahu k EÚ a k integrácii naprieč politickým spektrom, ale udalosti v roku 2011 ukázali, že konkrétne politické konštelácie vládnej väčšiny vplývajú na schopnosť dosiahnuť dohodu o našom príspevku k rastúcim nákladom na projekt európskej integrácie.

Rok 2011 bol najturbulentnejším obdobím členstva SR v EÚ, čo sa prejavilo najmä vo verejnej diskusii o integrácii. Fungovanie koaličnej vlády pod vedením Ivety Radičovej výrazne poznačili rozdielne postoje koaličných strán (SDKÚ-DS, KDH, Most-Híd, SaS) k európskej integrácii. Vláde sa v konečnom dôsledku stala osudným pozícia no-

[29] *Fico: Prídeme o milióny eur z eurofondov*. SITA, 2. 10. 2009.

vej liberálnej strany Sloboda a Solidarita (SaS), ktorá nemala priamu skúsenosť s významom prístupového procesu do EÚ a na EÚ nazerala takmer výlučne cez prizmu momentálne vyčísliteľných finančných výhod. Rozpačito však pôsobil už samotný vstup kabinetu Ivety Radičovej na pôdu európskej politiky, keď SR ako jediný štát eurozóny odmietla podporiť bilaterálnu pôžičku Grécku.

Neskoršia diskusia o eurovale ukázala, že Slovensko už nie je takým predvídateľným hráčom v EÚ ako v minulosti. Politici z SDKÚ-DS, Mostu-Híd, ale aj KDH, ktorí sa výrazným spôsobom pričinili o vstup SR do EÚ, nepodčiarkli strategický či existenčný význam členstva v EÚ a zamerali sa na kalkuláciu peňažných ziskov a strát. Slovenská republika bola v rokoch 2010 a 2011 prvýkrát konfrontovaná s reálnymi nákladmi integrácie v EÚ a eurozóne. Politici vrátane opozície väčšinovo podporili vznik Európskeho nástroja pre finančnú stabilitu (EFSF), takzvaného eurovalu, určeného na prípadnú pomoc ďalším štátom s problematickými verejnými financiami (140 poslancov bolo za, jedine Ondrej Dostál z OKS hlasoval proti). Kabinet Ivety Radičovej však padol pri hlasovaní o navýšení takzvaného dočasného eurovalu, ktoré premiérka spojila s hlasovaním o dôvere svojej vláde. Premiérku nepodporila koaličná strana SaS, ale ani hlavná opozičná strana Smer-SD, ktorá hlasovala za navýšenie eurovalu len po politickej dohode o predčasných parlamentných voľbách v SR v marci 2012, v ktorých sociálni demokrati presvedčivo zvíťazili a následne zostavili vládu jednej strany pod vedením staronového premiéra R. Fica. Pád vlády v SR v októbri 2011 tak v praxi ukončil skôr rozpačité pôsobenie koaličnej vlády Ivety Radičovej v Európskej únii.

Vláda Smeru-SD po parlamentných voľbách v roku 2012 zdôraznila význam politického postavenia SR v jadre EÚ a zaviazala sa podporovať kroky, ktoré posilnia súčasnú hospodársku a menovú úniu. Programové vyhlásenie určilo pomerne jasnú politickú líniu. Vláda sa zaviazala, že „bude zodpovedným a konštruktívnym aktérom v rámci eurozóny", pričom považuje „zvýšenie koordinácie rozpočtových politík za nevyhnutné"[30]. Vláda takisto deklarovala, že podnikne kroky ve-

[30] *Programové vyhlásenie vlády SR*, 2012 – 2016.

dúce k čo najskoršej ratifikácii troch nových zmluvných dokumentov: *Zmluvy o založení Európskeho mechanizmu pre stabilitu* (EMS), *Zmluvy o stabilite, koordinácii a kontrole v hospodárskej a menovej únii* a novelizáciu čl. 136 *Zmluvy o fungovaní EÚ*. V porovnaní s prvou vládou vedenou R. Ficom sa čiastočne zmenil postoj premiéra voči integrácii ako takej, ale najmä sa významne zmenil spôsob, akým má Slovensko posilniť svoje postavenie v strede jadra EÚ. Neistota okolo spoločnej meny posilnila diferencovaný charakter integrácie. V rámci EÚ sa zreteľne formuje viac úrovní záväzkov členských krajín voči EÚ a jej spoločnej mene. Keďže podľa dominantného integračného diskurzu v Európe má spoločná mena šancu prežiť len na základe štrukturálnych zmien na úrovni jednotlivých členských krajín, ale i samotnej EÚ. R. Fico sa svojou európskou rétorikou veľmi priblížil k pravicovým politikom, ktorí obhajujú nutnosť konsolidovať verejné financie ako výraz našej spoľahlivosti voči partnerom v únii a celkovej dôveryhodnosti. Programové vyhlásenie vlády hovorí o dodržaní výšky „deficitu a dlhu verejných financií na úrovni záväzkov voči Európskej únii“[31]. Konsolidáciu a udržateľnosť verejných financií vláda spomína niekoľkokrát aj v súvislosti s inými cieľmi, ako podmienku, ktorú je nevyhnutné dodržať pri dosahovaní iných cieľov. Túto úlohu vláda zdôvodňuje najčastejšie v súvislosti s posilnením spoluzodpovednosti „za plnenie strategických cieľov Európskej únie“[32], a dokonca vzhľadom na dlhové problémy v eurozóne vláda ako „zodpovedný a konštruktívny aktér“ považuje „zvýšenie koordinácie rozpočtových politík za nevyhnutné“[33]. Jediný rozdiel, ktorý v súčasnosti existuje medzi vládou a opozíciou, sú rozdielne predstavy o spôsobe konsolidácie verejných financií.

Existujúci stav európskej integrácie je v dôsledku dlhovej krízy krehký, no napriek tomu sú členské krajiny EÚ pripravené zachrániť eurozónu na základe postupných krokov a dohôd. Takéto záväzky môžu časom priniesť kvalitatívne výrazne vyšší stupeň európskej in-

[31] Tamže, s. 13.

[32] Tamže, s. 1.

[33] Tamže, s. 6.

tegrácie, než je ten súčasný. Každopádne však keď slovenský premiér R. Fico hovoril o bezprecedentnom prehĺbení európskej integrácie, zjavne precenil možnú mieru a rýchlosť inštitucionálnych zmien v EÚ. S krízou výrazne vzrástla cena za udržanie doterajších úspechov integrácie a náklady spojené s EÚ dnes prehlbujú deliace čiary medzi členskými štátmi a ponúkajú nové základy pre potenciálne alternatívny európsky projekt.

Problémom je, že krajiny zďaleka nie sú rovnako pripravené platiť vyššiu politickú a finančnú cenu za záchranu eura a udržanie fungujúceho jednotného trhu. Aktuálny vývoj však podčiarkol rozdielne postavenie EÚ a eurozóny, ako aj rozdiely medzi menej a viac úspešnými krajinami v rámci eurozóny. Tieto otázky sú však pre väčšinu populácie príliš vzdialené a mnohí občania im nerozumejú. V minulosti totiž prichádzali rozsiahle úžitky z integrácie, napríklad zo spoločného trhu za relatívne nízke vynaložené náklady. V súčasnosti vnímajú mnohí EÚ ako aktéra, ktorý prináša významné obmedzenia pre domácu politiku, pričom neponúka dodatočné výhody pre občana. Politici tak čelia problému, že únia žiada ďalšie zdroje a záväzky bez toho, aby ponúkla nové a verejne populárne politické riešenia. Odpovede na túto požiadavku sa naprieč EÚ líšia. Pohľad na vyšehradské krajiny ukazuje, ako rozdielne národní lídri pristupovali ku kríze. Poľská vládnuca elita zdôraznila strategický význam vstupu do eurozóny. České vedenie, naopak, podčiarklo dôvody, prečo spoločnú menu neprijať. Slovenskí politici sa zaviazali k novým štruktúram HMÚ, keď zdôraznili nedávne prínosy integrácie. V Maďarsku zase vláda našla ďalšie argumenty pre oddialenie vstupu do eurozóny.

Záverom

Snažili sme sa zachytiť a chronologicky rekonštruovať politický diskurz o našej integrácii do Európskej únie, ktorý sa začal hodnotovým „návratom do Európy“ a bol bytostne prepojený so zápasom o kvalitu demokracie na Slovensku. Potom sa však celkové zameranie verejnej debaty minimalizovalo a až do nášho vstupu do EÚ dominovalo zdôrazňovanie nutnosti začlenenia sa do EÚ a potreba „dobehnúť“

našich susedov, čo v praxi viedlo k odklonu od hodnotovej debaty a k vylúčeniu verejnosti z nej. Prevládla zjednodušená diskusia o plusoch a mínusoch nášho členstva v EÚ, až sa diskurz zúžil na povrchný spor o to, kto bude kontrolovať míňanie európskych štrukturálnych fondov. Prevládajúca úroveň účtovníckeho diskurzu, ktorý sa u nás ujal a v ktorom sa počítajú zisky a straty, tvorí jednu z prekážok nášho plnohodnotnejšieho členstva v EÚ.

Uchopením prezentovaných preferencií, stratégií a normatívnych orientácií hlavných politických aktérov sme sa usilovali o pohľad aj na dynamiku inštitucionálnych zmien u nás a v Európe. Verejná legitimita EÚ a eura sa naviazala na národné diskusie o cene za záchranu spoločnej meny alebo za jej prijatie. Členské štáty a národní politici sú momentálne rozhodujúcimi aktérmi pri určovaní osudu a popularity integrácie. Podobne tak aj nové inštitúcie, ktoré vznikli v dôsledku krízy, ako napríklad Európsky stabilizačný mechanizmus, sa môžu tešiť väčšiemu vplyvu než tradiční hráči v EÚ ako napríklad Európska komisia. Povolebná situácia v SR po roku 2012 ukázala, ako razantne sa dá posilniť určitý kurz európskej politiky, ale vo volebnom mandáte a silnej pozícii výkonných a administratívnych elít však tkvie aj krehkosť súčasnej európskej politiky na Slovensku, v ktorej stále absentuje otvorená diskusia o budúcej politickej integrácii[34].

Literatúra a pramene

BILČÍK, Vladimír – BRUNCKO, Martin – SAMSON, Ivo: *Integrácia SR do EÚ, NATO a OECD*. In: KOLLÁR, M. – MESEŽNIKOV, G. (ed.): *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2000, s. 340 – 358.

BÚTOROVÁ, Zora: *Vývoj postojov verejnosti. Od nespokojnosti k politickej zmene*. In: *Slovenské voľby 1998: Kto? Prečo? Ako?* Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 1999, s. 61 – 84.

CAMERON, David: *The Challenges of Accession*. East European Politics and Societies, 17, 2003, č. 1, s. 24 – 41.

[34] Práca na tejto štúdii bola podporená v rámci grantu VEGA 1/0648/13.

Čo je konvent – Idea konventu. Národný konvent o európskej budúcnosti Slovenska, 2001 – 2002, MZV SR. Dostupné na www.konvent.sk.

Eurobarometer. Európska komisia, 61, 2004. Dostupné na http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb61/eb61_first_res_en.pdf.

DULEBA, Alexander: *Zahraničnopolitická orientácia a vnútorná politika SR: deklarácie a reálna politika*. In: *Problémy konsolidácie demokracie: Spor o pravidlá hry pokračuje*. Bratislava : Slovenské združenie pre politické vedy a Nadácia Friedricha Eberta, 1997, s. 187 – 207.

FIGEĽ, Ján – ADAMIŠ, Miroslav: *Slovensko na ceste do Európskej únie. Kapitoly a súvislosti.* Bratislava : Úrad vlády Slovenskej republiky, 2004.

FOUCAULT, Michel: *Slová a veci*. Bratislava : Pravda, 1987.

FOUCAULT, Michel: *Dozerať a trestať.* Bratislava : Kalligram, 2000.

GOWER, Jackie – REDMOND, John: *Introduction*. In: *Enlarging the European Union*. Aldershot : Ashgate, 2000.

HAUGHTON, Timothy – MALOVÁ, Darina: *Emerging Patterns of EU Membership. Drawing Lessons from Slovakia's First Two Years as a Member State*. Politics, 27, 2007, č. 2.

HAUGHTON, Timothy – MALOVÁ, Darina: *Open for Business: Slovakia as a New Member State*. International Issues and Slovak Foreign Policy Affairs, XVI, 2007, č. 2.

Hodnotiaca správa o 10 rokoch členstva SR v EÚ. Bratislava : Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí SR, 2010. Dostupné online na http://www.foreign.gov.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_153F72600A665405C1257CCA003E994D_SK/$File/10_rokov_EU_pre_WEB.pdf.

KUNDERA, Milan: *The Tragedy of Central Europe*. New York Review of Books, 26 April, 1984.

KVIST, Jon: *Does EU Enlargement Start a Race to the Bottom? Strategic Interaction among EU Member States in Social Policy*. Journal of European Social Policy, 14, 2004, 3, s. 301 – 318.

MALOVÁ, Darina – LÁŠTIC, Erik – RYBÁŘ, Marek: *Slovensko ako nový členský štát Európskej únie: Výzva z periférie?* Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2005.

MORAVCSIK, Andrew – VACHUDOVA, Milada A.: *National Interests, State Power, and EU Enlargement*. East European Politics and Societies, 17, 2003, č. 1, s. 42 – 57.

Regular Report from the Commission on Slovakia's Progress towards Accession, 13. októbra 1999.

RISSE, Thomas: *A Community of Europeans. Transnational Identities and Public Spheres*. Ithaca : Cornell University Press, 2010.

THORHALLSSON, Baldur – WIVEL, Anders: *Small States in the European Union: what do we know and what would we like to know?* Cambridge Review of International Affairs, 19, 2006, č. 4, s. 651 – 668.

VAUGHAN-WHITEHEAD, Daniel: *EU Enlargement versus Social Europe?: The Uncertain Future of the European Social Model*. Cheltenham : EdwardElgar, 2003.

VELŠIC, Marián: *Spoločenská atmosféra*. In: *Krajina v pohybe: Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku.* Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2001, s. 1 – 51.

WIVEL, Anders: *The Security Challenge of Small EU Member States: Interests, Identity and the Development of the EU as a Security Actor*. JCMS : Journal of Common Market Studies, 43, 2005, č. 2, s. 393 – 412.

ZIELONKA, Jan: *Challenges of EU Enlargement*. Journal of Democracy, 15, 2004, č. 1, s. 222 – 235.

Summary

Slovakia and the European Union
– Reflection of the Political Discourse

We examine the main tendencies in Slovakia's political discourse on the European Union since the country's independence in 1993. We attempt to reconstruct Slovakia's European debate chronologically from its early symbolic slogan "return to Europe", through domestic struggle for foreign policy orientation during the era of Prime Minister Mečiar (1994 – 1998), to the country's successful attempt to catch up with its Visegrad neighbors in the EU and today's dominant discourse on financial benefits and costs of EU membership and management of European funds. Analysis of discourse represents an important source of knowledge about normative attitudes of wider public that also frame concrete decisions and acts of citizens. We therefore argue that discourse analysis can help us shed more light on

phenomena such as the "Slovak paradox" (low turnout in EP elections and high trust support in EU institutions) or "masters of last moment" associated with Slovakia's ability to catch up and produce results under pressure. Our ambition is thus not only to interpret public debate but to help conceptualize relations between discourse, knowledge, ideology and political actors in Slovakia.

„Neznáme“ poetky z 30. a 40. rokov 20. storočia
Kapitola z dejín slovenskej poézie a literárnej kultúry

Andrea Bokníková

Hovoriť o „neznámych“ slovenských poetkách znamená vyrozprávať príbeh poznávania. Začnem od toho, ako som nečakane našla nepreskúmanú oblasť v slovenskej literatúre 20. storočia. V roku 1999 som sa zapojila do projektu *Dejín stredoeurópskeho písania žien*[1], keďže som recenzovala zbierky Mily Haugovej, Dany Podrackej a Anny Ondrejkovej a o tých som vedela, že patria do vlny početnejšieho nástupu poetiek, ktorý sa uskutočnil v 70. rokoch. Lákalo ma však zistiť odpoveď na otázku, či existovala nejaká etapa publikovania autoriek poézie už skôr.

Ako to teda bolo s prvou polovicou 20. storočia, v rámci ktorej bola známa jedine Maša Haľamová? Začala som pátrať v periodikách a pýtať sa pamätníkov tých čias. Pomohol mi literárny vedec Fedor Matejov, upozornil ma na to, že povšimnutiahodné verše publikovali autorky študujúce v učiteľských ústavoch. Básnik Pavel Bunčák ma poslal za príbuznými viacerých poetiek. Dostala som sa k *Slovníku slovenskej literatúry*, ktorého prvá časť (A až H) bola hneď po vydaní v roku 1979 z politických dôvodov stiahnutá z obehu a ďalšie zväzky ani nevyšli. Poskytli mi ich kolegovia z Ústavu slovenskej literatúry Slovenskej aka-

[1] Anglickou koordinátorkou projektu *History of Central European Women´s Writing* (*Dejiny stredoeurópskeho písania žien*) bola Celia Hawkesworth. Výsledkom účasti na ňom je kolektívne dielo: KROČANOVÁ, Dagmar – ČÚZY, Ladislav – BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Slovak Women's Writing, 1843 – 1990. A History of Central European Women's Writing.* Edited by Celia Hawkesworth. Palgrave in association with School of Slavonic and East European Studies. Hampshire and New York : University College London, Macmillan, Houndmills, basing stoke, 2001, s. 279 – 298.

démie vied, keďže sa u nich zachovali v archíve. Na odporúčanie Jána Motulka som osobne zašla za jednou z mála žijúcich vtedajších autoriek – Hanou Záhorskou[2].

Výsledok bol prekvapujúci: boli to 30. a 40. roky 20. storočia, v ktorých sa rozvinula prvá vlna ženských vystúpení, niektoré z autoriek však vtedy nevydali žiadnu zbierku a ďalšie iba jedinú. Keď som si priebežne listovala periodiká, dostala som sa k básňam v próze Šáry Buganovej ešte zo začiatku 20. storočia, ale predovšetkým k veršom poetiek 30. a 40. rokov – išlo o Henny Fiebigovú a niekoľko mien z katolíckeho okruhu, ako napríklad Marušu Juskovú a Helenu Riasnickú. Okrem toho som natrafila na autorky s nekonvenčným obrazom ženy: Belu Dunajskú, Violu Štepanovičovú či Slávu Manicovú, a ten sa vymykal z predstavy o nežnej a nad stratou partnera trúchliacej hrdinky v dielach M. Haľamovej. Aby nevznikol mylný dojem: jej poéziu, ktorá dosiahla uznanie kritiky i popularitu, pokladám za hodnotnú pre decentnosť citových obrazov a aj pre veršovú kultúru, ktorá viacerým neznámym poetkám chýba, hoci ich štýly sú osobité.

Poetky prvej polovice 20. storočia som metaforicky nazvala „roztratenými osudmi".[3] Týmto výrazom som mienila naznačiť, že väčšina z nich nie je sústredená v učebniciach literatúry, ba nedostala ani šancu preniknúť do obzoru čitateľov, hoci na to mali predpoklady. „Roztratenosť" signalizuje aj niečo iné – to, že na seba nenadväzovali, aspoň nie zámerne, ale mimovoľne, prvkami básní.

Ak ich chceme usporiadať, dajú sa umiestniť do dvoch zreteľne sa črtajúcich kultúrnych okruhov – evanjelického a katolíckeho. Konfesionálnosť vo význame vierovyznania je faktorom, ktorý u žien ovplyvnil predovšetkým vstup do literatúry: na rozdiel od „univerzitne vzdelaných" evanjeličiek, ktoré prevažne absolvovali vysokoškolské filologic-

[2] Pod menom Hana Záhorská písala v 30. a 40. rokoch Angela Jindová, po vydaji Čimová (1919 – 2012), ktorá takmer celý svoj život strávila v Ivánke pri Dunaji, kde aj pracovala ako učiteľka do roku 1969. Poskytla mi rad cenných informácií nielen o sebe, ale aj o vtedajšej kultúrnej atmosfére a kontaktoch medzi poetkami a básnikmi.

[3] BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Malé dejiny roztratených osudov. Dlh zamlčaného v slovenskej poézii žien 20. storočia*. Aspekt, 10, 2002, č. 1, s. 25.

ké štúdium, katolícke poetky 30. a 40. rokov vzišli z kultúrnych aktivít gymnázií a učiteľských ústavov. V tradícii minulých storočí sa písaniu venovali s veľkou prevahou práve autorky evanjelickej inteligencie, čo podrobne objasnila americká slavistka Norma Leigh Rudinski i literárna historička Marcela Mikulová[4]. Rudinski vo svojich štúdiách o národnom obrodení uviedla, že v evanjelických, najmä kňazských rodinách sa zachovával niekedy až grafomanský rodinný zvyk vzájomne si písať verše pri príležitostiach osobných sviatkov a životných medzníkov. Takéto písomné vyjadrenia žien však boli publikované pred 20. storočím len zriedkavo a za zvláštnych okolností: napríklad na rozhraní epoch baroka a osvietenstva evanjelický kňaz Pavel Šramko do rozlúčkovej skladby o smrti svojej manželky s názvom *Života i smrti požehnaná památka* (1778) vkomponoval ukážku z jej veršov, do ktorých ona dala šifru svojho mena za slobodna – Katarína Potoczká – a znázornila ho cez obraz ryby.

Takéto rozčlenenie však treba brať iba ako pomocné a neuplatňovať ho mechanicky. Konfesionálnosť treba chápať vo vzťahu k modernému umeniu ako externú záležitosť. Jej zdôrazňovanie by malo zmysel vtedy, keby sme mohli čisto na básňach, to jest cez motívy či kultúrne odkazy, prípadne citácie ukázať, že ich napísala evanjelická alebo katolícka poetka. Pokiaľ ide o literatúru spred 20. storočia, patrí k samozrejmostiam interpretovať ju aj cez to, akej je autor konfesie. V rámci tvorby novších autoriek poézie tento faktor ešte len čaká na spracovanie. U tých katolíckych možno badať vo väčšej miere prijímanie inonárodných avantgardných podnetov a na druhej strane u poetiek-evanjeličiek je väčšinou zreteľnejšie prítomný vzťah k národnej minulosti či motív Biblie alebo čítania kníh. Dôležité je, aby sa spomenutý prístup – skôr sociologický než literárny – nepoužíval schematicky. Pri tejto

[4] RUDINSKI, Norma L.: *Incipient Feminists: Women Writers in the Slovak National Revival.* With an Appendix of Slovak Women Poets 1798 – 1875 by Marianna Prídavková Mináriková. Columbus : Slavica Publishers, 1991, s. 41 – 42. Podľa Marcely Mikulovej „prvé ženské národné a kultúrne pracovníčky" pochádzali z evanjelickej inteligencie, konkrétne z prostredia „rodín učiteľov a evanjelických farárov", lebo zemianska šľachta bola poznamenaná „maďarizáciou" (MIKULOVÁ, Marcela: *Ženy a národ na prelome 19. a 20. storočia.* Aspekt, 2, 1994, č. 1, s. 72).

príležitosti je konfesionálne členenie jednou z minima možností, ako poetky, nezapísané v dejinách, usporiadať. Predstavme si ako *pars pro toto* tri spomedzi nich.

Henny Fiebigová (1917)

V poprevratovej Československej republike sa otvorili nové príležitosti na riešenie problému autoriek so vzdelaním. Od 30. rokov študentské časopisy poskytovali širší základ pre prirodzený výber autorov, ale už aj autoriek. Niekoľko talentov pomáhal presadiť Ján Smrek ako šéfredaktor pražského časopisu *Elán*. K nim patrila aj Henny Fiebigová. U nej zohrávalo úlohu nielen školské prostredie, ale najmä jej spriaznenosť s budúcimi kňazmi – básnikmi, ktorých kritika nazvala „katolíckou modernou". O tejto skupine Július Pašteka skonštatoval, že „... vedela v krátkom čase prebudiť viaceré ženské básnické talenty"[5].

Aj keď nie som zástankyňou zaoberania sa životopismi autorov, ktoré by zväzovalo interpretáciu, v prípade „neznámych" autoriek pokladám za vhodné pripomenutie niektorých ich biografických fáz: len tak bude možné pátrať po príčinách toho, prečo sa odmlčali.

Henny Fiebigová (po vydaji Siváková), rodáčka z Budapešti, pôsobila na mnohých miestach Slovenska ako učiteľka, naposledy v bratislavskom Ústave pre telesne postihnutú mládež s kombinovaným vzdelávaním[6]. Opakovane ju zastihol odchod blízkych v dôsledku

---

[5] Július Pašteka vo svojej monografii vyslovil podnetné výroky. Inšpirujúce je už rozpätie ním spomínaných mien: Mária Jančová, Maruša Jusková, Helena Riasnická, Ria Valé (vlastným menom Valéria Reissová), Nora Preusová (neskôr známa pod priezviskom Grajciarová), Elena Kamenická (doplním, že jej občianske meno bolo Valéria Lukáčová, rodená Slivkárová). Prínosné je, že v rámci dobových autoriek poézie medzi evanjelickými uvádza nielen Mašu Haľamovú, ale aj Máriu Rázusovú-Martákovú a Margitu Figuli. Pozoruhodné sú jeho interpretačné nazretia do zbierok Rie Valé a Eleny Kamenickej (PAŠTEKA, Július: *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Bratislava : LÚČ, 2002, s. 264 – 271).

[6] Môj stručný portrét H. Fiebigovej vyšiel v rámci širšieho prierezu poéziou žien (BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Slovenské poetky 1895 – 1945 v mozaike interpretácií*. In: *Studia Academica Slovaca 30*. Bratislava : Stimul, 2001, s. 390 – 402). Niekoľko ro-

tuberkulózy, tejto „fatálnej choroby prvej polovice 20. storočia" (zistenia i výraz Jany Chalupkovej)[7], v detstve to bola smrť spolužiačok a dedka, v dospievaní skon spriazneného básnika a priateľa Paľa Olivu. Vychovala štyri deti a dnes žije v Beluši pri Púchove, má deväťdesiatsedem rokov. Starostlivosť o rodinu a zanietenie pre žiakov však neboli najvážnejšími príčinami toho, že sa odmlčala. Na jej autorskom osude mal značný podiel aj minulý politický režim.

Niekoľko desiatok básní H. Fiebigovej podľa mňa tvorí (zatiaľ len) pomyselnú zbierku magickej poézie s evokáciami smutnej, hudobnou terminológiou povedané, molovej lyriky, ale – čo sa doteraz nespomínalo – miestami aj nenásilne narábajúcej s vtipom. Pritom už začiatkom 40. rokov ju Lea Mrázová, redaktorka *Živeny*, nabádala na zostavenie samostatnej knihy básní[8]. I pre ňu je príznačné to, čo pre básnikov katolíckej moderny: hoci boli kňazmi alebo sa na toto poslanie pripravovali, do ich poézie sa dostáva nie kazateľská rétorika, ale čistá básnická imaginatívnosť. Fiebigovej dôležitým slovom je „krása", v zmysle kladného nazerania na život, aj ako ústretové prijímanie osudu s jeho stratami. Do Fiebigovej básní vstupuje pestrá zmyslovosť, a to aj v celej palete farieb – nie taká, ktorá evokuje vnímateľný svet, ale ktorá intenzitou predstavy sprostredkúva kontakt s nadpozemským svetom. Fiebigovej kult hudby prítomný už v motívoch libreta, prípadne harfy vychádzal z filozofie francúzskeho estetika Henriho Bremonda, ktorá zdôrazňova-

kov po tom vznikla o poetke diplomová práca Jany Chalupkovej-Šándorovej, ktorú vyškolila Monika Kekeliaková (CHALUPKOVÁ, Jana: *Poézia Henny Fiebigovej vo vzťahoch a súvislostiach*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta, Katedra slovenského jazyka a literatúry, 2008). J. Chalupková v nej urobila „rekonštrukciu jej osobného i literárneho portrétu", zhodnotila kontakty Fiebigovej s periodikami *Rozvoj*, *Nová žena* a *Živena*, pričom čerpala aj z archívu poetky – z jej korešpondencie a z osobného rozhovoru s ňou. Výstižne charakterizovala „motivický inventár" jej básní, ktoré zozbierala a odcitovala v prílohe.

7 CHALUPKOVÁ, Jana: *Poézia Henny Fiebigovej vo vzťahoch a súvislostiach*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta, Katedra slovenského jazyka a literatúry, 2008, s. 15.

8 Informáciu o tejto ponuke od Ley Mrázovej čerpám z rozhovoru FIEBIGOVÁ, Henny – BALÁŽ, Anton: *Kto žiť vie, vie byť šťastný. Rozhovor s Henny Fiebigovou-Sivákovou*. Knižná revue, XIX, 2009, č. 1, s. 12.

la úsilie „zmocniť sa hudobných prameňov jazyka“[9]. S ním súvisí aj zvukovo rozvitý rým najčastejšie s dvojslabičnou rýmovkou a neraz ešte aj s vnútroveršovou asonanciou (ako v nižšie rozoberanej básni s názvom *Tebe* (k j**eseni** – pr**em**en**í**) alebo konsonanciou (ako v príklade z básne *Básnikovi J. S.*, *Živena*, 26, 1936, č. 2, s. 153: pos**chodia** – pri**chodia**).

Métou pre ňu bolo dosiahnuť „mágiu sústredenia“[10], upnutia sa na určitý zjednocujúci pocit – písať tak, aby sa čitateľ skoncentroval na fragment básne a aby ani necítil potrebu či naliehanie čítať ďalej (s očakávaním deja, toho, ako to dopadne). Táto zo zabudnutých poetiek sa teda spája so spirituálnou lyrikou, v pravom zmysle slova je lyričkou – autorkou bezdejovej poézie. Ťažké je pospájať si súvislosti, ak vnímame jednotlivú báseň slovo po slove, lebo sa nemôžeme oprieť ani o útržok deja. Dešifrovať možno skôr medziľudský vzťah, aký zobrazuje, alebo celkovú náladu a jej premeny.

V básni *Tebe* je neistota hrdinky – dievčaťa – označená ako vlnenie (vnútorné napätie), ktoré však zároveň pripomína „vlny šľapají“, čiže obrysy stôp kráčajúcej. Črtá sa tu motív cesty, na ktorej hľadá, ako by sa upokojila. Istotu a pokoj by jej mohli priniesť len detské hry, či už v spomienke, alebo pri znovuoživení detskej hravosti v jej vnútri:

Báseň **Tebe** (*Elán*, 6, 1935, č. 4, s. 9)

Neisté **dievčie šľapaje** sa vlnia
stíchli by azda v detských hrách
nepokoj divný rozplakal sa do dní
v náruč mi zložil mohýl prach

[9] Bremond chápal hudobnosť ako schopnosť poézie navodiť predstavu zvukových záchvevov, rozochvievať najhlbšie časti duše u čitateľa: „... výraz se stává básnickým a verš se mění na poesii, kdykoliv jemné a trpělivé technice, podporované k tomu šťastnou náhodou, **se podaří zmocniti se hudebních pramenů jazyka** a půvabně je rozvinouti“ (BREMOND, Henri: *Čistá poesie*. Praha : Orbis, 1935, s. 34, zvýraznila A. B.).

[10] Pojem „mágia sústredenia“ si Bremond prepožičal z mystiky, na čo sám upozornil. Prisúdil ju poézii, lebo jej slová majú snahu tíšiť či uspať „naše obyčajné schopnosti“, zatiaľ čo próza ich, naopak, „povzbudzuje, podnecuje, dopĺňa“ (BREMOND, Henri: *Čistá poesie*. Praha : Orbis, 1935, s. 38).

Nad šerom drieme **úsmev bledých astier**
posledný úsmev k jeseni
A srdce cíti mramorový vánok
ktorým sa v bolesť premení

V prvom verši poslednej strofy nájdeme personifikáciu kvetov – astier – a atmosféra večera sa prepája s blížiacou sa jeseňou: to sú dva časové údaje, späté s melanchóliou. Nie náhodou si spomedzi kvetov vybrala astry, veď sú to trvalky, ktoré ako jedny z mála kvitnú v jesennom čase, úsmev je teda zrejme obrazom ich kvitnutia. V básni sa stávajú symbolom príchodu smutného obdobia, buď v dôsledku konca detstva, alebo smrti niekoho blízkeho.

Vo vtipnej básni *Spievaj, kvet duše* štyri štvorveršové strofy (kvartetá) zodpovedajú štyrom fázam, alebo aj stavom ľudského života: detstvu, dospievaniu, starnutiu a nevládnosti. Sú komponované zrkadlovo: fázy sú vyjadrené vždy tretím veršom („Vyklíčiš", „V rozpuku", „Opadáš?", „Zhasínaš") a v každom štvrtom verši to isté sloveso: „spievaj" znamená niečo iné: hraj sa (s hračkou), oslavuj (lásku), premôž (bolesť), ver (v posmrtný život). Kvet ako taký je signálom vnútornej sily, ktorou možno jednak znásobiť radosť, a takisto aj prekonať ťažiové situácie. Jeho rast sa zvýznamňuje na symbol modlitby, potrebnej v každom životnom období človeka. Výzva „Spievaj" súvisí s tým, že spevom sa zvyšuje účinok modlitby.

O tvorbe žien sa niekedy s podceňovaním hovorilo ako o vytváraní periférnych žánrov, napríklad vo výtvarnom umení „kvetinových zátiší", čo sformulovala Martina Pachmannová.[11] Myslím si však, že práve symbolika kvetov, hĺbkovo vkomponovaná do básní, tvorí osobitnú líniu v slovenskej poézii žien. Cez jej interpretáciu možno spresniť charakteristiky autorských štýlov. Haľamová má červený mak (v rovnomennej

[11] Začleňovanie žien do priestoru prírody a domácich prác sa podľa Martiny Pachmannovej premietlo aj do toho, že „... dekorativní umění a žánry jako květinová zátiší byly stereotypně vykládány jako výraz ‚ženskosti'" (PACHMANNOVÁ, Martina: *Čeho se bojí dějiny umění? „Gender studies" a uměleckohistorická metodologie*. In: *Rodové štúdiá v umení a kultúre. Gender Studies in Arts and Culture*. Bratislava : Sorosovo centrum súčasného umenia, 2000, s. 15).

zbierke z roku 1932) ako protirečivý symbol lásky a erosu, Dunajská má muškáty ako symboly žien márne čakajúcich na lásku, ktorých fádnosť života je zastúpená tým, že sú bez vône (v zbierke *Akú ju nevidíte*, 1948). Potvrdzuje sa to i na konci 20. storočia u Lýdie Vadkerti-Gavorníkovej, vo virtuóznej básni *Z rastlinopisu divej záhrady* (zo zbierky *Hra na pár-nepár*, 1992) sa odkrývajú metafory, na základe ktorých boli vytvorené odborné i ľudové pomenovania rastlín. Oživovaním ich pôvodu, upriamením pozornosti na to, že boli vytvorené podľa ľudských vlastností a postojov, podáva celý príbeh partnerského vzťahu: „V dávno skrotenej luciferke / zhasínal už aj prudký iskiernik... Ale ty nejdeš ani s nezábudkou / a moja medovková hriadka / zarastá stavikrvom." U Nóry Ružičkovej zas zbierka *Mikronauti* (1998) pomenúva: „kombináciu kvetov a snehu v poézii žien" a poskytuje už aj uvedomovanú metareflexiu ženského umenia, literárneho i výtvarného. Ide jej o „snehové" schladenie „kvetov", teda azda o utlmenie toho, čo sa vo výraze núka ako lacno ľúbivé alebo mnohonásobným opakovaním vyprázdnené.

Fiebigovej básne sú o priateľskej spoluúčasti. A možno jej smútok vychádza i z toho, že vášeň k zobrazovanému partnerovi sa nesmie rozvinúť: za šiframi iniciál sa skrýva osoba seminaristu Paľa Olivu. Ide jej najmä o dôveru spriaznených duší. Dokázala, že poézia nemusí byť založená na priamejšom vyjadrení pocitov a zážitkov, aké sa spája so známymi slovenskými poetkami – s Ľudmilou Podjavorinskou i Mašou Haľamovou. Stojí na vytvorení imaginárneho sveta, lebo aj ten môže vyjadrovať intenzívne emócie[12].

[12] Poetka síce publikovala knihu mariánskej poézie *Všade Ťa vidím* (2002), ale jej verše z 30. a 40. rokov dodnes čakajú na knižné vydanie. O jej nedávne pripomenutie sa postarala Monika Kekeliaková spresneným životopisom, výberom reprezentatívnej vzorky básní a dialógom so mnou, v ktorom vyslovila názor, že „básne poetiek patria medzi to najlepšie, čo v rámci slovenskej katolíckej moderny vzniklo" (KEKELIAKOVÁ, Monika – BOKNÍKOVÁ, Andrea: *„Potopené duše" žien*. Katolícke noviny, 128, 2013, č. 7, s. 8).

Bela Dunajská (1921 – 2008)

Ďalšia poetka Bela Dunajská (1921 – 2008), občianskym menom Berta Laufrová, rodená Nemlahová, mala aktívny život. Narodila sa v Bánovciach nad Bebravou. V roku 1945 sa presťahovala do Prahy, kde začala diaľkovo študovať právo. Školu nedokončila, pretože prijala ponuku pracovať v Paríži na československom konzuláte, a to v rokoch 1948 až 1950. Po návrate dostala výpoveď zo zamestnania na ministerstve zahraničných vecí, čo sa udialo v rámci vtedajšieho presunu intelektuálov do výroby. Nemohla pokračovať ani v štúdiu na vysokej škole. Neskôr pracovala na rôznych miestach, napríklad v administratíve umeleckého života (v pražskom Art centre bola vedúcou oddelenia verejných vzťahov) a pôsobila aj v kultúrnej publicistike: písala správy o výstavách i divadelné recenzie. Jej tvorivé úsilia postupne vyústili do tvorby poviedok, rozprávok pre deti, rozhlasových hier, ba aj do publikovania románu *Příběhy hraběte Šporka* (1992).

Dunajská sa dopracovala aj k zbierke *Akú ju nevidíte* (1948), ale keď vyšla, narazila na kampaňovitý odpor. Príčinou bol ideologický tlak na umenie na prelome 40. a 50. rokov.

Svoj podiel na tom mal i fakt, že vydavateľstvo Obroda ju vydalo za jej neprítomnosti počas parížskeho pobytu a v inej podobe, než chcela, s ilustráciami mladého Ľubomíra Kellenbergera, ktoré posunuli dojem z nej do eroticky lascívnej polohy.

Dunajská patrí k autorkám, ktoré sa vymykajú ideálu ušľachtilej ženy založenom na obetavosti, a prináša prvú polemiku s mýtom krásy. Báseň *Zúfanie* jej vyšla ako prvá (v časopise *Elán*, 14, 1944, č. 7, s. 5), vybraná J. Smrekom. Začína sa obrazom nahoty, ktorú autorka podáva vždy tabuizovane (obrazmi typu „malé kvety hrudi“). Zobrazuje sa ako žiadaná, ale pohŕda tými, ktorí ju chcú, lebo je zúfalá z odmietnutia svojím vyvoleným a svoje pohŕdanie znázorní až ponižujúcim gestom: „siahajú po mne ruky mužov / pritisla by som opätkom / ich žiadostivé čelá / ach teba som len chcela“.

Prejavuje sa nie haľamovsky a ani fiebigovsky – ako jemná za každých okolností, ale aj náznakmi agresivity v situáciách, keď je ovládaná hnevom. Dunajská akoby nás teda urobila svedkami svojej samoty bez pretvárky. Expresívnymi výrazmi a estetikou škaredosti až odpudivosti

vzniká priam dekadentná atmosféra nielen presýtenia rozkošou, ale v jednom prípade aj schátraného výzoru. Báseň *Starý koráb* je predostretá ako rozhovor ženy so svojím telom, „pokrytým vredmi", ktorá ho komentuje s čiernym humorom, keď ho pozoruje v kúpeľni: „Ty starý koráb / hádzali ťa ruky / mnoho rúk / a málo pochopenia" (*Elán*, 16, 1946, č. 7 – 8, s. 14). Nevedno, prečo ich nezačlenila do knižného vydania svojich veršov. Platia pre ne charakteristiky, ktoré boli vyslovené v súvislosti s ním. Kritika sa zmienila o príbuznostiach so Smrekovým vitalizmom a ako poetkin príbuzný smer uviedla aj nadrealizmus, najmä cez jeho bezinterpunkčný verš členiaci vetu na krátke úseky[13].

Výrečný je už názov zbierky, ktorá sa dostala na verejnosť v roku 1948: *Akú ju nevidíte*, teda akú ma nevidíte Vy a ako sa vidím ja. Rozšírila v nej paletu netradičných rolí ženy i muža. Zvláštnu pozíciu v nej majú básne odvíjané od jediného detailu či záberu a spájané s jej vytúženým mužom, s ktorým jej nie je dopriate tráviť spoločné chvíle. Svoj pohľad zameriava na zvieracieho tvora, ktorý je neustále so svojím pánom a básni dáva ódicko-ironický názov: *Milencovmu psovi*. Akoby mu závidela mužovu prítomnosť. Za nocí svietiace psie oči pripodobnené k jantáru majú možnosť vidieť, že jeho pán má milenky na krátenie dlhej chvíle:

Báseň **Milencovmu psovi** (zbierka *Akú ju nevidíte*, 1948)

Za noci planú ti **oči jak z jantáru**
v mlčaní izby a pri dychu mileniek
čo v náruč strháva z túžby či z rozmaru

Vidíš tie neznáme miznúce nad ránom
poznáš ich voňavky kroky ich štíhlych nôh
ich šperky ich **vlasy horiace šafranom**

[13] „Uvoľnený verš so sústavne prerušovanou vetnou syntaxou, ktorý je už známym útvarom z poézie nadrealistickej (Vladimír Reisel: *Neskutočné mesto*)" (R. K.: *Z ľúbostnej poézie.* Pravda, 29, 11. februára 1949).

Pes je zobrazený ako nemý svedok toho, o čom ona iba tuší (a možno si to len konštruuje v mysli) – že jej vyvolený je záletník. Ženám, ktoré k milencovi prichádzajú na noc, vlasy „horia šafranom". Vstupuje sem význam tejto rastliny predstavujúcej afrodiziakum, ktoré sa zvyklo sypať na svadobné lôžko. Nepúta autorka pozornosť iba svojimi témami? Je pôsobivá aj tvarovo? Často je presná názornou zmyslovosťou i kompozičným nápadom. Sviatočnejšia atmosféra básne nazerajúcej do prostredia muža-aristokrata je zvýraznená pevnejším tvarom s trojveršiami, v ktorých sa prvý verš rýmuje s tretím a druhý je k nim vo vzťahu asonancie (n**a**d r**á**nom – štíhlych n**ô**h – š**a**fr**a**nom).

Básne sa zrazili s dobou. Pritom súbor jej veršov získal cenu v anonymnej súťaži vydavateľstva Tranoscius v Liptovskom Svätom Mikuláši v roku 1946. Dočkala sa jedinej kladnej recenzie, ktorá ocenila odvahu bez pokrytectva i dojímavosť výpovede, ako aj zdravé vyjadrenie zmyslových a telesných stránok človeka. Najostrejšou, až útočnou bola recenzia Michala Lakatoša v *Práci* (1949)[14]. Nazval ju „planou pornografickou literatúrou" a vyprovokovala ho k primitívnym výpadom: „Prostému človeku sa zdá nenormálnym subjektívna spoveď o lôžkových aférach vtedy, keď väčšina ľudu stavia nové fabriky. Iba zakuklený inteligent, redaktor-snob mohol pustiť v Obrode na svetlo spovede dievčaťa s nadmierne preexponovanými túžbami po telesnom vyžití sa."

Prekvapením pre mňa bolo, keď som pred tromi rokmi zistila, že autorka napísala viaceré cestopisné verše (ešte aj po vyjdení zbierky), podnetné, ktoré ostali iba v strojopise[15]. Napríklad v básni *Zelené žalúzie* jej slamený klobúk visiaci na dverách pripomenul slnko v malom, akoby bol aj celý dom prežiarený radostnou atmosférou leta. Situovaná je na morské pobrežie a údaj za ňou prezrádza miesto i čas, prístavné

[14] Priaznivá recenzia bola publikovaná pod šifrou R. K.: Z ľúbostnej poézie. Pravda, 29, 11. februára 1949 a žiada sa odhaliť jej autorstvo. Tá zničujúca pôsobí s odstupom času ako nechcene groteskná (LAKATOŠ, Michal: *Akú ju nevidíte...*, Práca, 3, 1948; obidve kritické state som čítala v podobe kópie z rodinného archívu, bez údaju čísla periodík a strán v nich).

[15] Za dôležité materiály a ústretové komentovanie pozostalosti po Bele Dunajskej vďačím jej dcére, akademickej maliarke Alene Laufrovej. Poskytla mi jej detailný životopis, úryvky z korešpondencie s autormi a redaktormi a aj nikdy nepublikované, a pritom hodnotné básne.

mesto vo Francúzsku a rok 1948. Zdôrazňuje, že dokonca i to nekonečné si môžeme privlastniť: slnko, jeho energiu a svetlo, ba aj more, ale nemôžeme si prisvojiť človeka, akokoľvek po ňom túžime. Voľným veršom napísaná civilnejšia báseň prekypuje životom.

Do rámcov cestopisnosti zapojila dokonca žáner balady. Hrdinka si na pobreží vybaví Ovídiovu legendu o starogréckej poetke Sapfó, ktorá skočila zo skaly, lebo nemohla získať lásku mladíka Faóna. Svojou obavou z podobného konca a symbolikou ryby vyvrhnutej na breh môže pripomenúť i folklórnu baladu *Naša pani kňahne*. Dunajskej balada je však iná odpudivým obrazom rybieho brucha a nádejným záverom, predstavou „mladých rybárov", ktorá ju nakoniec pritiahne k životu prísľubom nových zážitkov. Verš narába s asonanciou väčšinou v každom druhom verši (so zhodou hlások **a** a **i**: sk**aly** – v r**aji** – p**áli** – ryb**ári** – dopich**ali**), a tým tiež nadväzuje na folklórny sylabický verš. Ako vidno, u Dunajskej sa prejavuje potenciál aj na rozvinutie polôh civilnosti výrazu – jeho jednoduchších, hovorovejších a citovo tlmenejších polôh a na nápadité žánrové kombinácie.

Láska má pre ňu životný význam: o to intenzívnejšie prežíva sklamania, zistenia, že buď bola zamilovaná do vidiny, alebo do záletníka. Dunajskej hrdinka nepopiera citovosť, tradične spájanú s poéziou žien, dokonca je až zmietaná silnými emóciami. Jej výpovedi dodáva na hodnovernosti to, že priznáva stavy v samote, zvyčajne skrývané pred očami verejnosti.

Sláva Manicová (1918)

Sláva Manicová, po vydaji Roznerová, rodáčka z Tisovca, patrí k autorkám pochádzajúcim z evanjelických rodín. Aj ona absolvovala vysokoškolské štúdium ako väčšina autoriek z tohto kultúrneho okruhu, nie však filologické ako viaceré z nich, navštevovala lekársku fakultu v Bratislave (v rokoch 1938 až 1943). Počas Slovenského národného povstania pracovala vo zvolenskej nemocnici a od roku 1945 v Bratislave. Tu pôsobila na krčnej klinike až do roku 1977, keď sa spolu s manželom – publicistom Jánom Roznerom – z politických dôvodov vysťahovala do vtedajšej Nemeckej spolkovej republiky, do Mníchova.

V roku 1943 jej vyšla zbierka *Ranená očami*. Už v dobovej recenzii Michal Chorváth ocenil čistotu jej básní, ako keby improvizovaných, v ktorých našiel „čosi z lyrických výčitiek Anny Achmatovovej" a šírku tém, od najosobnejšej až po občiansku[16]. V rozšírenej reedícii, po takmer tridsiatich rokoch ju Jozef Felix charakterizoval ako jednu z trvalých hodnôt slovenskej poézie[17]. Napriek tomu bola vymazaná z dejín práve pre autorkinu emigráciu.

Manicovej obraznosť evokuje pohyb: viatie vlasov či morský príboj. Veľa podnetov si vzala z ľudovej piesne, a to už v členení záberov krajiny postupne zhora nadol a v zapájaní koncovkových **rýmov**, pri ktorých však zvuková zhoda pokračuje dovnútra verša (horn**iackej** – pytl**iackej**, výb**ojný** – pok**ojný**). Jej predstavivosť je uvoľnená, ale aj presná, nie svojvoľná. Badať to v náhľade na zarosenú rastlinu: „Krôpka rosná v kapraď chytená ako vták" (báseň *Krôpka rosy*). Papradie („kapraď") svojím tvarovaním skutočne pripomína mreže či časť siete. Preto sa v ňom môže zachytiť, ako keby uväzniť kvapka rosy. Prírodným obrazom vyjadrila bezmocnosť slova a úzkosť ľudí v čase vojny. Takéto vnímanie estetiky samej prírody, ktorá má schopnosť vytvárať pravidelne usporiadané tvary ako niečo účelné a zároveň mimovoľne pekné, estetické, harmonické, pripomína obraznosť Laca Novomeského z medzivojnových a vojnových čias a Milana Rúfusa z fázy jeho spolupráce s fotografom Martinom Martinčekom (od prelomu 60. a 70. rokov).

Hrdinka sa zobrazuje ako slobodomyseľná, spätá s divou prírodou, ale aj zaujatá osudmi druhých. Nadväzuje na mužskú vetvu svojho rodokmeňa, hlási sa ku „krokom dedov". Chôdzu pri tom pripodobňuje k zapletaniu vrkoča a trávu k vlasom, čo sú zasa ženské emblémy prisúdené zemi ako matke. Pre Manicovú je charakteristické vnášanie dynamiky aj do statického priestoru. A tak keď evokuje končiare hôr pokryté snehom a akoby osvetlené mesiacom, obrysy vrchov pripodobní k morským vlnám: „a mesiac stúpa k nebies oblúku / speneným príbojom vrchov" (celý tento odsek približuje najmä atmosféru básne *Z postriežky*).

---

[16] CHORVÁTH, Michal: *Básne Slávy Manicovej*. Elán, 13, 1943, č. 2, s. 11.

[17] FELIX, Jozef: Doslov. *Ranená očami*. 2. vydanie. Bratislava : Tatran, 1971, s. 159 – 171. Druhé vydanie, ktoré vyšlo v darčekovej edícii, je v porovnaní s prvým značne rozšírené a niektoré pasáže básní sú prepracované.

Pri mnohonásobnom obraze atmosférických úkazov – dažďa, oblakov, hmly sa metamorfuje do prírodných elementov, čím pripomína švantnerovskú „nevestu hôľ". To však nie je jej najpríznačnejšia podoba. Poetka osobitým spôsobom uchopila fenomén múzy tak, že neprijala údel, ktorý jej určila tradícia. Viaceré protivojnové básnické skladby, či už to bola *Ave Eva* (1943) od Jána Kostru, alebo *Žofia* (1941) a *Popolec* (1942) od Valentína Beniaka, vzývali ženu-inšpirátorku s predstavou, že jej spojenie s básnikom môže pomôcť pri obnovovaní harmónie sveta.

Doménou Manicovej múzy je éterickosť, priestor vzduchu a neba, preto sa na zemi spočiatku cíti cudzo. Pôvodne prišla hľadať básnika, ktorý ju volal, ale nemohla sa vyhnúť stretnutiam s ľudským utrpením a začína sa u nej rozvíjať predtým neznámy cit – dojatie. Zem jej napokon predsa len začne byť blízka, lebo na nej zacíti vôňu dažďa a teplo slnka, ktoré spoznala, už keď existovala v nebeskej sfére. Zžije sa s novým poslaním byť nápomocná v skutočnosti, a nie iba v myšlienke:

Cyklus **Premena múzy** (zbierka *Ranená očami*, 1943)

I
Nie som z tejto zeme ach nemôžem byť z nej
Z myšlienky zrodená **rannej hmle** podobnej
tu kvetom cudzím som v mraze čo sa chveje sa
V
Ja nie som z tejto zeme **a predsa voniam ňou**
dažďami šľahanou **slnkom** zas láskanou
vzývaná siatím v úrode žehnaná

Akoby popierala príslovie (starorímske) „Keď rinčia zbrane, múzy mlčia", s čím sa na rozdiel od nej stotožňuje Ján Smrek v básni *Spiaci básnik* (zo zbierky *Hostina*, 1944). Ona potrebuje prehovoriť práve v čase vojny. Tak vzniká monológ v desiatich častiach, z ktorých každá obsahuje štyri trojveršové strofy. V každej sa rýmujú vždy prvé dva verše a tretí verš s tretím veršom ďalšej strofy. Rýmy tak vytvárajú v samostatných častiach – básňach lemovanie, ktoré si vyžaduje umenie spútať sa pravidlami a nepoľaviť v naliehavej výpovedi (v VI. časti sa rýmujú dokonca

všetky záverečné verše trojverší: v trv**aní** – por**aní** – v sklam**aní** – v pozn**aní**). Klasicizujúca téma si teda zvolila svojský a prepracovaný výraz.

Kultivovaný básnický tvar spolu s paradoxným pohľadom na tradíciu zobrazenia ženy dávajú Manicovej výpovedi pečať elegancie. Nepísala priamo o osobných zážitkoch, nejde o intímny autobiografický rozmer, a predsa ide o poéziu emocionálne motivovanú. A čo je tiež veľmi dôležité, prvýkrát sa v slovenskej poézii žien objavila rozvinutá reflexia – cez myšlienkovú úvahu prerastajúcu do koncepcie múzy a úlohy umenia.

Príčiny odmlčania sa

Núka sa otázka, prečo sa toľké autorky skúmaného obdobia v básnickej tvorbe odmlčali. Jedným z dôležitých dôvodov bola starostlivosť o rodinu, ktorá väčšinou ostávala na pleciach žien – ešte i v tretej dekáde storočia ženy opúšťali zamestnanie a venovali sa predovšetkým rodine. Veľmi významnú úlohu zohrala aj spoločenská zmena v 50. rokoch, s ktorou zanikla tvorivá atmosféra, neoddeliteľne spätá s nečakaným rozpísaním sa v ich začiatkoch: podľa spomienok niektorých z nich bolo pre nich povzbudivé, keď od nich Ján Smrek pýtal básne a so zánikom jeho *Elánu* stratili pocit záujmu a inšpirujúceho kontaktu.

V prípade Slávy Manicovej, ale aj Maruše Juskovej sa príčinou stala nútená emigrácia. Viaceré poetky boli z dejín vymazané z ideologických dôvodov. Nielen pre odchod z krajiny, ale aj pre podstatu ich tvorby: Bela Dunajská pre „úpadkovo-snobské“ a údajne nemravné vyznenie veršov. Henny Fiebigová zas pre akcent na náboženskú vieru. *Slovník slovenskej literatúry* z roku 1979, z ktorého sa na pulty kníhkupectiev a do knižníc dostala jedine prvá časť a aj tá bola onedlho daná na index, obsahuje stručné heslá o nich, no v *Encyklopédii slovenských spisovateľov* z roku 1984 už nie sú.[18]

[18] Heslá o poetkách v kvalitnom *Slovníku slovenskej literatúry* (1979), ktorého vydanie bolo z politických dôvodov neuskutočnené, napísal Michal Gáfrik (pod značkou R.) o Henny Fiebigovej, Maruši Juskovej, Elene Kamenickej a Hane Záhorskej, Vladimír Petrík o Sláve Manicovej a Michal Nadubinský o Bele Dunajskej.

Až teraz môžem dopovedať, čo znamenal konfesionálny rozdiel pre pokračovanie či nepokračovanie v písaní. V polovici 30. rokov sa vytvorila situácia, v ktorej na Slovensku prvýkrát počtom prevážili katolícke poetky nad evanjelickými. Nie náhodou však ostali pri literárnej práci evanjelické autorky. Držal ich pri nej rodinný základ, návyky, tradícia.[19] V prípade katolíckych poetiek (vrátane Fiebigovej) – práve pre ich vytratenie sa z literatúry – hrozí, že ich krátkodobé publikačné pôsobenie, vôbec fakt ich existencie, ostanú zastreté. Nebezpečenstvom zabudnutia sa odlišujú od poetiek *Nového slova* (tvoriacich ďalšiu – druhú – vlnu vystúpení autoriek), ktoré sa na prelome 70. a 80. rokov prejavili početnými knižnými publikáciami.

Medzi autorkami prvej a druhej polovice 20. storočia však nájdeme i nezámernú kontinuitu:

Fiebigová svojou lyrikou smeruje až k abstrakcii priestoru a rozbíja obraz zmyslovo vnímateľného sveta na mikrodetaily, v čom by jej nasledovníčkou mohla byť Nóra Ružičková, debutujúca až koncom 90. rokov.

Pokiaľ ide o Dunajskú s jej popretím konvenčných rolí ženy a muža a s poéziou vypätých emócií, ale aj vecných cestopisných záznamov z mesta, pôsobí ako autorka podvracajúca rodové stereotypy, a to ešte pred Taťjanou Lehenovou, debutantkou druhej polovice 80. rokov.

A napokon Sláva Manicová klasicizujúcim gestom, nadväzujúcim na kultúrne roly žien v mytológii a v literárnej tradícii, predznamenáva osobité pretvorenie mytologických postáv a osudov známych umelkýň, ktoré do mnohorakých podôb rozvinuli Dana Podracká či Mila Haugová vo fáze ich tvorby z 90. rokov. Tak sa nám dopĺňajú pretržité línie dejín slovenskej poézie žien.

---

[19] Najmä evanjelické autorky smerovali od poézie k esejistike a k umeleckému prekladu. Viaceré z nich patrili k „niekoľkým prekladateľským rodom, dynastiám, prekladateľským rodinným tradíciám“ (KUSÁ, Mária: *Preklady ruskej dramatickej spisby na Slovensku. Význam edícií, funkcia a podoba prekladu.* In: *Literárny život. Literárne dianie. Literárny proces. Vnútroliterárne, mimoliterárne a medziliterárne súvislosti ruskej literatúry 20. storočia.* Bratislava : Veda, Ústav svetovej literatúry SAV, 1997, s. 39 – 40). Platí to o Zore Jesenskej, Viere Szathmáry-Vlčkovej a o Márii Rázusovej-Martákovej.

Manicovej elegancia tvorivého gesta vyniká s odstupom času ešte viac, lebo krátko potom, v 50. rokoch, nastala degradácia pozície lyrickej hrdinky. Už nebola (a ani nesmela byť) tematizovaná ako spisovateľka, umelkyňa, ba ani ako múza. Preferovali sa iné spoločenské vrstvy – robotnícke a roľnícke profesie – a z vrstvy inteligencie nanajvýš učiteľky a úradníčky. Evokované už neboli voňavky mileniek (ako u Dunajskej), ale vôňa kovu, prípadne hnoja, nie rekvizita lutny (ako u Manicovej), ale gigantického stroja, ktorý poslúcha ženské ruky. Tak vyznieva úryvok z básne *To som ja, žena* od Štefánie Pártošovej, zo zbierky *Tepané časom* (1961, emblémy presadzované v 50. rokoch prenikli do básnickej produkcie ešte aj na začiatku 60. rokov): „To som ja, žena, včera v práci nevídaný hosť, / dnes v päťročniciach nadobudla príslušnosť. (...) To moje ruky **voňajúce kovovo** / mamutie **stroje** poslúchajú na slovo" (zvýraznila A. B.).

Dejiny autoriek poézie prezrádzajú veľa o stave literárnej kultúry. Nejde len o „vysokú" kultúrnu štylizáciu múzy u Manicovej. Ešte aj typ ležérnej a vo výrazoch odvážnej hrdinky Dunajskej sa podieľa na autentickej reflexii rozvrstvenia dobovej spoločnosti. Ukazuje sa, že ku kultúre patrí nielen vznešenosť a ušľachtilosť, ale aj spontánne vyjadrenie telesnosti, použijúc obrazy od poetiek – nielen priestory tanečnej sály, ale aj suterénu. Akékoľvek vychýlenie sa len na jeden pól ju ochudobňuje, splošťuje.

U troch vybraných autoriek sa prejavila žena ako dôverníčka a priateľka (u Fiebigovej), ako múza vzdávajúca sa svojej nadpozemskej pozície, aby pomohla spoločenstvu v pozemskej apokalypse vojny (u Manicovej), ale aj ako provokujúca, až hysterická samotárka nárokujúca si na lásku (u Dunajskej).

Pripomeňme si okrem tejto trojice ešte ďalšie dve spomedzi takmer zabudnutých: pozoruhodné je, že okrem poetiek spirituálnej lyriky sa v tom istom čase formujú aj verzie zachytenia dobového životného štýlu. Výraznou je báseň Violy Štepanovičovej, po vydaji Truchlikovej, s názvom *Náš valčík* (1940 – 1941). Prínosný je už tanec ako téma obľúbená už v secesii (u Janka Jesenského, Ivana Galla či Jána Smreka), ale aj ako prvok reflexie zábavy. Zobrazuje, ako sú tancujúci do seba„zapletení" (a aj do vzťahu), pričom do obrazu opojenia pohybom i vášňou v prostredí tanečnej sály zapojila prírodné reálie „zápole" – skaly

a priepasti. Trojštvrťový valčíkový takt zvýraznila daktylským pôdorysom verša: „Valčík sa rozhojdal po sále z baršúnu / zabrnkal akordy belasé na strunu". Hoci aj Štepanovičová začínala v katolíckom časopise *Rozvoj* – podobne ako vyššie interpretovaná Fiebigová, jej cesta neviedla k spiritualite, ale ku konverzačným situáciám zo života a k temperamentnej irónii hrdinky. Takej, ktorá ani po konci vzťahu neostáva ubitá a vrhá partnerovi do očí svoje paradoxné vyznania – karhania.

Okrem intímnych polôh poézie súkromia sa zriedkavejšie rozvinula občianska lyrika: napríklad u Viery Markovičovej-Zátureckej, pripomenutej naposledy v roku 2009 evanjelickým časopisom *Tvorba* pri príležitosti storočnice jej narodenia[20] (autorkine verše z 30. a 40. rokov obsahuje aj výber z jej diela *Vlastná podobizeň*, 1958). Naliehavo zachytila etický postoj k českým a moravským „bratom" po vzniku slovenského štátu. No elegický tón sa u nej inde tlmí do náznakov mimoriadne tragického prežívania krivdy voči bezbranným a vznikli miniatúry s najstrohejšími baladickými elementmi: „Severné vetry vanú / na jabloň očesanú" (z básne *Rezignácia*).

Ak by ich básne vyšli prvýkrát v antológii pod názvom *Autorky bez kníh alebo bez zmienky v dejinách literatúry*, bola by to výzva pre ich textologickú prípravu na vydanie: nielen preto, že ich bude treba elementárne predstaviť, ale aj pre zhodnotenie a komentovanie ich slovenčiny. Netreba chváliť básne, ktoré nie sú dobré: lebo tým by sme slovenskej poézii žien urobili medvediu službu. Som však presvedčená o hodnote najlepších básní neznámych poetiek, ktoré svojimi paralelnými dejinami „roztratených" osudov doplnia obraz nepriamočiareho vývinu slovenskej literatúry. Stoja za to, aby sa, hoci s oneskorením, dostali aj do širšieho čitateľského obehu. Zaslúžia si, aby ich verše nachádzali rezonanciu, možné ohlasy v našom vnútri[21].

---

[20] Ľuba Droppová poskytla portrét Viery Markovičovej-Zátureckej. Vkusne, emotívne a zároveň vecne priblížila priaznivé rodinné prostredie jej detstva. Ozrejmila aj tragické udalosti, ktoré postihli jej rodinu i ju v časoch vojny a nastolenia komunistického režimu a podieľali sa na narážkach básní i na jej „tragickej, predčasnej smrti" (DROPPOVÁ, Ľuba: *Myšlienky moje čítať môžete*. Tvorba, XX. (XXIX.), 2010, č. 1, s. 10).

[21] Štúdia vznikla v rámci grantu VEGA 1/0228/15 *Semiopoetika*.

Literatúra

BALÁŽ, Anton – FIEBIGOVÁ, Henny: *Kto žiť vie, vie byť šťastný. Rozhovor s Henny Fiebigovou-Sivákovou*. Knižná revue, XIX, 2009, č. 1, s. 12.

BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Slovenské poetky 1895 – 1945 v mozaike interpretácií*. In: *Studia Academica Slovaca 30*. Bratislava : Stimul, 2001, s. 390 – 402.

BOKNÍKOVÁ, Andrea: *K autoštylizáciám slovenských poetiek 20. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 17 – 39.

BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Z neznámych básní Henny Fiebigovej a Violy Štepanovičovej*. Romboid, 36, 2001, č. 8/9, s. 13 – 16.

BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Malé dejiny roztratených osudov : (dlh zamlčaného v slovenskej poézii žien 20. storočia)*. Aspekt, 10, 2002, č. 1, s. 25 – 34.

BREMOND, Henri: *Čistá poesie*. Z francouzštiny přeložil Ladislav Kratochvíl. Úvodní studii napsal F. X. Šalda. Praha : Orbis, 1935.

DROPPOVÁ, Ľuba: *Myšlienky moje čítať môžete*. Tvorba, XX. (XXIX.), 2010, č. 1, s. 10.

FELIX, Jozef: *Doslov*. In: *Ranená očami*. 2. vydanie. Bratislava : Tatran, 1971, s. 159 – 171.

CHALUPKOVÁ, Jana: *Poézia Henny Fiebigovej vo vzťahoch a súvislostiach*. Diplomová práca. Školiteľ: Mgr. Monika Kekeliaková. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta, Katedra slovenského jazyka a literatúry, 2008.

CHORVÁTH, Michal: *Básne Slávy Manicovej*. Elán, 13, 1943, č. 2, s. 11.

KEKELIAKOVÁ, Monika – BOKNÍKOVÁ, Andrea: *„Potopené duše“ žien*. Katolícke noviny, 128, 2013, č. 7, s. 8 – 9.

KUSÁ, Mária: *Preklady ruskej dramatickej spisby na Slovensku. Význam edícií, funkcia a podoba prekladu*. In: *Literárny život. Literárne dianie. Literárny proces. Vnútroliterárne, mimoliterárne a medziliterárne súvislosti ruskej literatúry 20. storočia.* Bratislava : Veda, Ústav svetovej literatúry SAV, 1997, s. 24 – 40.

MIKULOVÁ, Marcela: *Ženy a národ na prelome 19. a 20. storočia.* Aspekt, 2, 1994, č. 1, s. 72 – 74.

PACHMANNOVÁ, Martina: *Čeho se bojí dějiny umění? „Gender studies“ a uměleckohistorická metodologie*. In: *Rodové štúdiá v umení a kultúre.*

Gender Studies in Arts and Culture. Bratislava : Sorosovo centrum súčasného umenia, 2000, s. 11 – 17.

PAŠTEKA, Július: *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Bratislava : LÚČ, 2002.

RUDINSKI, Norma L.: *Incipient Feminists: Women Writers in the Slovak National Revival. With an Appendix of Slovak Women Poets 1798 – 1875 by Marianna Prídavková Mináriková*. Columbus, Slavica Publishers, 1991, s. 41 – 42.

Summary

"Unknown" Female Poets from the '30s and '40s of the 20th Century Chapters from the History of Slovak Poetry and Literary Culture

The paper is dedicated to unknown female poets from the '30s and '40s of the 20th century that either did not publish a collection or published only one – a debut, and then from various reasons fell silent. They enriched literature with authentic reflection of contemporaneous life and captured very different positions/roles of women (intimate friend, lonely woman, otherworldly/supernatural muse). Their works bear witness to the liberal atmosphere of the first Czechoslovak Republic as well as to the importance of art during the Second World War. The values they created were influenced by the openness of the contemporaneous Slovak culture to the European space: Henny Fiebigová accepted impulses from the French and Czech avant-garde poetry and reached her individual spiritual expression, Bela Dunajská was inspired in her poetic travelogues by her stay in France in year 1948 and Sláva Manicová merged modern statement not only with elements of folklore, but also with traditions of ancient Rome and Greece and Christianity. At last the author mentions three female poets who were included into the outline of the panorama of Slovak female poetry of the 20th century and into the overview of Slovak female poetry of the 20th century.

Cudzosť v slovenskom prostredí

Juraj Dolník

Úvod

Nasledujúci výklad sa týka troch výrazných prejavov cudzosti v slovenskom prostredí. Výraz cudzosť sa v ňom chápe v spätosti s interpretáciou, asimiláciou a integráciou. Čo biologický alebo mentálny organizmus interpretuje tak, že je neasimilovateľné, čiže nemôže (alebo nechce) integrovať do vlastného poriadku, je mu cudzie. Človeku je teda cudzie to, čomu nerozumie (alebo nechce rozumieť), nedokáže (alebo nechce) zmysluplne včleniť do svojho vnútorného sveta, čo vyvoláva orientačnú neistotu, na ktorú reaguje sebaochrannými aktivitami. Rozumieť niečomu / niekomu nezahŕňa len včleňovanie vnímaného do kognitívneho sveta človeka, ale aj do sveta jeho emócií, hodnôt aj zvnútornených spôsobov správania a konania, a tak hovoríme o kognitívnej, emocionálnej, axiologickej aj praktickej neasimilovateľnosti, čiže cudzosti. Výrazy v zátvorkách naznačujú, že treba počítať s cudzosťou, ktorá je následkom obmedzenosti našej schopnosti rozumieť svetu, ako aj s cudzosťou navodzovanou vôľou človeka. V prvom prípade môžeme hovoriť o prirodzenej cudzosti, kým v druhom prípade ide o pragmatizovanú cudzosť, teda takú, ktorá je účelovo navodzovaná, veľmi často s ideologickou motiváciou. Práve ideologizovaná cudzosť je v centre pozornosti pri sledovaní prejavov cudzosti v slovenskom prostredí. Pretože jazyková a národná ideológia Ľudovíta Štúra má pre Slovákov zakladajúci význam, náš výklad je poznačený sériou citátov z jeho diel.

Cudzosť vlastných dejín

Výklad začíname výrazmi *descendencia* a *descendent* používanými v zmysle „vzchádzanie z niečoho“ a „výsledok (produkt) vzchádzania“,

ktoré spájame s princípom autonomizácie. Autonomizáciou descendenta sa uvoľňuje jeho viazanosť na to, z čoho vzišiel, čo môže vyústiť do cudzostného vzťahu (túto všeobecnú formuláciu dobre ozrejmuje potomok, ktorý sa časom emancipuje a ocitá sa v stave, že prestáva rozumieť rodičom a tí sa mu stávajú v istom zmysle cudzími, prípadne ich aj kvalifikuje, napríklad ako „tyranov"). Pozrime sa z tejto perspektívy na descendenciu slovenského národa. Slováci majú síce slovanský pôvod, ale ako národ dozrievali v uhorskom štátnom útvare v priebehu stáročí. Ako národ vzišli z prostredia impregnovaného „uhorstvom" (hungarizmom), povedomím uhorskej štátnej príslušnosti, a teda aj uhorského vlastenectva, ktoré bolo podporované ideológiou založenou na téze o jednom uhorskom štáte a národe zahŕňajúcom viaceré národnosti. Napríklad Ľ. Štúr v spise „Sťažnosti a žaloby Slovanov v Uhorsku poukazuje na protizákonné prechmaty Maďarov"[1] a potvrdzuje lojálnosť Slovákov uhorskému štátu: „My Slovania... sme oddaní svojej krajine a zaslúžili sme sa o vlasť od najstarších čias až doteraz. Mohli by sme vypočítať všetky svoje zásluhy, keby sme tu mali na to miesto a keby sme nepamätali, že sme to urobili pre dobro svojej vlasti. No my sme ako Slovania vždy plnili svoje povinnosti k vlasti, a plníme ich až dodnes, ako sa patrí."[2] V tomto politicko-občianskom prostredí sa sformoval slovenský národ a paralelne s jeho silnejúcou emancipáciou sa navodzoval čoraz výraznejší cudzostný vzťah k tomuto prostrediu. Ako je známe, v období konštituovania moderných európskych národov závažnú rolu mal jazyk. V citovanom spise Ľ. Štúr podčiarkuje: „Národ len v reči existuje ako národ a bez nej by bol ničím. Podľa toho len vtedy ho uznávajú za národ, keď má vlastnú reč, a len ako národ má právo zachovávať určité poslanie vo svete."[3] A tak jazyk ako dominantná životná forma národa, teda najvýraznejšia zložka jeho kultúry, sa stal prostriedkom navodzovania cudzostného vzťahu k maďarčine ako k jazyku, ktorý sa posúval do roly konštituenta uhorského povedomia. Prostredníctvom vnímania maďarského jazyka

[1] ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo.* Ed. Rudolf Chmel. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 42.

[2] Tamže, s. 14.

[3] Tamže.

ako niečoho, čo je slovenskému národu cudzie, sa vnímalo uhorské povedomie ako také, ktoré Slovákom nemôže byť principiálne vlastné. V čom spočíva táto principiálnosť?

Fundamentálnou oporou Ľ. Štúra, nasiaknutého nemeckou idealistickou filozofiou, bol koncept ducha národa, ktorý sa manifestuje v jeho jazyku. Maďarčina je prejavom ducha maďarského národa, v slovenčine sa manifestuje duch slovenského národa. Vzťah Slovákov k maďarčine Štúr interpretoval z tejto pozície. Prvotne nejde o to, že maďarčina nie je pre Slovákov zrozumiteľná (na rozdiel od češtiny), a preto je im cudzia, ale o to, že duch slovenského národa, ktorý sa manifestuje v jeho jazyku, „nerozumie" maďarskému jazyku, prejavujúcemu duch maďarského národa. To znamená, že maďarčina nie je pre Slovákov asimilovateľná, nie je integrovateľná do ducha slovenského národa, pretože sa v nej odráža duch, ktorý vyvoláva u Slovákov orientačnú neistotu, navodzujúcu vzťah cudzosti. Duch národa sa v jeho jazyku prejavuje ako osobitný svetonázor, ako osobitné prežívanie a osobitná interpretácia sveta. Štúr sa vyjadril takto: „... národ, ktorý donucuje iný národ, aby sa zriekol svojej materinskej reči, natíska mu výzor, ktorý nijako nezodpovedá jeho vnútru, ponúka mu svetonázor, ktorý mu je celkom cudzí..."[4]. Maďarčina bola Slovákom zásadne (principiálne) cudzia, lebo to, čo sa v nej prejavuje, slovenský organizmus nemohol asimilovať, teda nebolo „stráviteľné" jeho kultúrou, chápanou ako štandardizácie v oblasti myslenia, komunikácie, cítenia, správania a konania. Keď sa presadzovala tendencia k profilovaniu uhorského povedomia týmto jazykom, aj toto povedomie vyvolávalo u Slovákov vzťah cudzosti. Bol to prejav autonomizácie slovenského descendenta, slovenského povedomia ako fundamentu vlastnej identity, ktorá sa posilňovala čoraz výraznejším vyčleňovaním sa z prostredia, v ktorom sa formovala. Autonomizácia smerovala k vymaneniu sa z konštitučného prostredia, a tým k rozširovaniu cudzostného vzťahu tak, že ako cudzie sa vnímalo celé prostredie. Prejavovalo sa to v tendencii k dištancovaniu sa od uhorského prostredia vôbec, od toho, že dejiny Uhorska sú aj dejinami Slovákov (aj autor tohto príspevku absolvoval dejepisné kurzy na základnej a strednej škole, v ktorých sa hovorilo o svetových

[4] Tamže, s. 15.

dejinách a dejinách Slovenska bez toho, aby sa mu dostalo do vedomia, že ide o históriu Uhorska). Dobre to ilustruje štandardizovaný výrok, že Slováci nemali kráľov. V súčasnosti sa už verejne presadzuje interpretácia, že dejiny Uhorska sú aj dejiny Slovákov, ale často s dodatkom v duchu „napriek všetkému" (napr. v upútavke publikácie *Dejiny Uhorska* od P. Kónyu a kol. v denníku Pravda z 19. apríla 2014 čítame, že „do rúk čitateľa sa tak dostávajú precízne spracované tisícročné dejiny štátu, ktorý napriek všetkému patrí aj nám"). Tradícia uhorskej cudzosti v slovenskom prostredí sa vzpiera racionálnej akceptácii dejinnej skutočnosti. Je to tradícia „uhorského dejinného stereotypu", t. j. schematizovaného vnímania vzťahu slovenského živlu k „uhorstvu", vyplývajúceho zo zovšeobecnenia tohto vzťahu Slovákov v období presadzovania maďarského povedomia ako konštitučného faktora uhorského povedomia. Túto tradíciu nenarušili „odschematizujúce" hlasy jednotlivcov, napr. Ľudovíta Nováka, ktorý videl veci takto: „Slováci mali hojnú možnosť v duchu doby, pravda, odchodne od možností dnešných, uplatňovať sa i v starom Uhorsku."[5] Ako príklady uvádza slovakizáciu hornouhorských miest, založených nemeckou kolonizáciou po 13. storočí, keď sa aj Slováci dostali k bohatým hospodárskym zdrojom, čím stúpol aj politický význam týchto miest, a teda aj význam slovenskej časti obyvateľstva, a obdobie reformácie, keď bola väčšia náboženská sloboda ako v rakúskej časti ríše, a tak sa mohli Slováci kultúrne rozvíjať pomocou biblickej češtiny. A uzatvára: „Možnosť rozvitku Slovákov bola teda v duchu doby i v Uhrách v minulosti dosť široká"[6]. Sila stereotypu však pôsobila naďalej.

Ľ. Štúr sa usiloval o objektivizáciu cudzosti uhorského povedomia z hľadiska Slovákov, založeného na maďarskom jazykovom povedomí, a tým aj o zdôvodnenie zákonitosti slovenskej xenoreakcie spočívajúcej v kultivovaní slovenského jazykového povedomia. Na inom mieste[7] hovoríme o tom, že maďarčine vo vzťahu k slovenčine pripadla

---

[5] NOVÁK, Ľudovít: *Jazykovedné glosy k československej otázke.* Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1935, s. 230.

[6] Tamže.

[7] DOLNÍK, Juraj: *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu.* Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010, s. 94.

historická úloha fortifikačného jazyka: „provokovala" k posilňovaniu slovenského jazykového povedomia. Sebaochrannou xenoreakčnou formou Slovákov bolo posilňovanie seba samého, čiže nasadzovanie emancipačnej vôle. Táto vôľa bola v základe spomínanej autonomizácie, ktorá sa prejavovala v interpretácii „uhorstva" ako cudzieho dejinného a kultúrneho prostredia, a ňou sa uhorská cudzosť pragmatizovala. V spise *Hlas k rodákom* túto emancipačnú vôľu Ľ. Štúr zdôvodňoval takto: „Jako kmeň sme jeden celok, jedna osobitnosť, jedna osobnosť (die Persönlichkeit), každej ale osobnosti je najväčšia povinnosť jej ... povedomou sa stať, seba pocítiť a seba poznať, inakšie nezastane si hore koncom..., národy, ktoré sa ešte k osobnosti nedostali, ktoré sa nepocítili, sú ešte len deti pod čeľadným vladárom (patriarchom), otroci pod pánom... V jakom sme my stave boli, jako opovrhovaní..., vie každý z nás a vie svet; aby sme sa z tohto stavu vyslobodili..., je žiadosť a túžba každého našinca najšľachetnejšia, prestaneme byť ale opovrhovaní..., keď sa pocítime, keď o našej osobnosti, o našej jednote duchovnej vedieť budeme."[8] Slovenská sebaposilňovacia vôľa posilnila aj pragmatizáciu cudzosti uhorského prostredia, a to tým, že navodila podmaniteľskú schému vnímania jeho dejín: Slováci boli tisícročie podmaneným etnikom. Ide o „chcenú cudzosť" v zmysle, že Slovák nechce, aby dejinné prostredie, v ktorom bol tisícročie podmanený, bolo jeho vlastným prostredím. Takému prostrediu slovenský duch nechce rozumieť, a preto mu je cudzie (osobitným prejavom tejto cudzosti bola koncepcia založená na abstrahovaní od minulosti v duchu hesla „Minulosť je nepodstatná, dôležité je len to, že sme tu, a keď sme tu, máme prirodzené právo na vlastnú existenciu"). Stereotyp tisícročnej podmanenosti sa traduje až podnes. Rezonuje aj v Deklarácii Slovenskej národnej rady zo 17. júla 1992, ktorá sa začína takto: „My, demokraticky zvolená Slovenská národná rada, slávnostne vyhlasujeme, že tisícročné úsilie slovenského národa o svojbytnosť sa naplnilo." Pragmatizovaná uhorská cudzosť sa štandardizovala a tradíciou sa zakotvila v mentálnej kultúre Slovákov. Vychádzajúc z toho, že kultúra je kolektívnou duchovnosťou, duchovným zdrojom kolektívu a funguje

[8] ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo.* Ed. Rudolf Chmel. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 90 – 91.

ako ponuka kolektívu jednotlivcom, na ktorú rozlične reagujú, mentálny fakt „uhorská cudzosť" potenciálne určuje kvalitu vzťahu Slovákov k Maďarom. Keďže ide o ponuku kolektívu, na ktorú jednotlivci rozlične reagujú, tento vzťah je diferencovaný (určujúci potenciál tejto cudzosti sa diferencovane realizuje).

Pragmatizácia cudzosti zahŕňa jej ideologizáciu. Zachovávanie „uhorskej cudzosti" zodpovedá slovenskej národnej ideológii, ktorej fundamentálnou tézou je, že slovenský národ je štátotvorným národom, čo sa vyvodzuje zo spomínaného „tisícročného úsilia o svojbytnosť", ktorá mu bola celé milénium upieraná. V podtexte je, pravda, tisícročná slovenská podmanenosť. Ukazuje sa, že aj slovenská národná ideológia – podobne ako iné národné ideológie – sa opiera o národnú pamäť, spočívajúcu v takej konštrukcii minulosti, ktorá dáva legitimitu súčasnému sebaurčeniu národov. Na porovnanie si pripomeňme rekonštrukciu švajčiarskeho mýtu A. Assmannovej na príklade Schillerovho chápania dejín odrážajúceho sa v diele *Wilhelm Tell*. Podľa nej[9] dejiny interpretované formujúcim sa národom sú založené na tejto postupnosti: pôvodný (prirodzený) stav slobody – utláčanie cudzou nadvládou – opätovné nastolenie slobody a sebaurčenie ako prirodzený poriadok. Prvá fáza v tomto reťazci v národnej pamäti funguje ako imperatívna minulosť, minulosť, ktorá prikazuje reštauráciu pôvodného stavu slobody a suverenity. V slovenskej národnej pamäti sa táto schéma prejavuje takto: obdobie slobody vo Veľkomoravskej ríši – (tisícročná) éra utláčania v Uhorsku – opätovné nastolenie slobody a suverenity v samostatnej Slovenskej republike (porov. so začiatkom ústavného textu: „My, národ slovenský, pamätajúc na politické a kultúrne dedičstvo svojich predkov a na stáročné skúsenosti zo zápasov o národné bytie a vlastnú štátnosť, v zmysle cyrilo-metodského duchovného dedičstva a historického odkazu Veľkej Moravy..."). Táto konštrukcia vlastnej minulosti národnou pamäťou slúži ako kohézny faktor Slovákov a má vypovedať o tom, že slovenská štátnosť nie je pro-

[9] ASSMANN, Aleida: *Die (De-) Konstruktion nationaler Mythen und die Rolle der Literatur.* In: *Nationale Literaturen heute – ein Fantom? Die Imagination und Tradition des Schweizerischen als Problem*. Eds. Corina Caduff – Reto Sorg. Zürich : Verlag Neue Zürcher Zeitung, 2004, s. 77.

dukt náhodných okolností, ale zákonitého dejinného vývoja. V súvislosti s kohéznou funkciou tejto konštrukcie sa nám vybavuje známy postreh E. Renana o tom, ako spoločné utrpenie viac spája príslušníkov národa než spoločná radosť, lebo má väčšiu imperatívnu silu. Pestovanie povedomia dlhodobého útlaku, implikujúceho utrpenie Slovákov, má mať väčšiu zjednocujúcu silu, ktorú navyše podporuje vedomie, že jednotný národ vo vlastnom štátnom útvare je historická nevyhnutnosť. Povedomie útlaku, utrpenia ovplyvňuje kvalifikačnú stránku maďarskej cudzosti: pôsobí tak, aby Maďari boli kvalifikovaní ako potomkovia utláčateľov, a teda potenciálni utláčatelia.

Ani národná pamäť Slovákov sa neznáša s historiografiou orientovanou na objektívne zachytenie dejín. Opäť sa nám vybavuje E. Renan: „Zabúdanie – takmer sa mi chce povedať: historický omyl – zohráva pri utváraní národa podstatnú rolu, a preto pokrok v historických vedách je často pre národ nebezpečný."[10] Výklady historiografie sú nebezpečné, lebo vynášajú na svetlo, čo sa „zabudlo" pri národnopamäťovej interpretácii dejín. Robí to aj slovenská historiografia, a tak sa do vedomia Slovákov dostáva aj iný obraz uhorských dejín, aký sa vytvoril v národnej pamäti. Ide o úsilie historikov o stimulovanie Slovákov k rozumeniu dejinám Uhorska ako vlastnej histórii, a teda zbavenie týchto dejín cudzosti z hľadiska Slovákov. Je to cesta k stavu „Maďari sú síce iní ako my, ale nie cudzí". Vyššie sa povedalo, že slovenský národ je descendent z uhorského dejinného prostredia a ako každý descendent aj on sa autonomizoval a dostal sa do opozície s prostredím, z ktorého vzišiel. Ak do povedomia Slovákov naplno prenikne, že dejiny Uhorska sú aj ich dejiny, ktorým môžu rozumieť, a teda im nebudú cudzie, navodí sa jedna zo zásadných podmienok na to, aby sa odstránila bariéra cudzosti. Prekážkou je, pravda, aj emocionálna cudzosť. Aj štandardizované emócie sú súčasťou kultúry, ktorou sa vytvára normalita života daného kolektívu. Nové generácie sú vťahované aj do tejto štandardizácie, prežívajú ju ako súčasť ich normality, čo ovplyvňuje pripravenosť jednotlivcov na reflexiu kognitívnej cudzosti, resp. na revíziu xenostereotypu a na prekonanie ustálenej hranice orientačnej istoty.

---

[10] RENAN, Ernest: *Was ist eine Nation? und andere politische Schriften.* Wien u. Bozen : Folio, 1995, s. 77.

Česká cudzosť

A teraz si všimnime vzťah Slovákov k Čechom v zornom uhle cudzosti. Zdá sa, že pri tomto vzťahu je neprimerané hovoriť o cudzosti, lebo veď Slováci považujú Čechov za bratský národ, čeština a slovenčina sú blízkopríbuzné jazyky – čeština pre Slovákov nie je cudzím jazykom, ale epijazykom, t. j. konštantným sprievodným javom v ich materinskojazykovom povedomí – a ich kultúry sú si tiež blízke. Navyše čeština slúžila Slovákom dlhé obdobie ako kultúrny jazyk a nechýbali ani hlasy za ponechanie češtiny ako spisovného jazyka. A práve fakt, že čeština sa nestala spisovným jazykom Slovákov, navodzuje otázku, či aj v tomto prípade pôsobila sila cudzosti. Vráťme sa k Ľudovítovi Štúrovi, o ktorom môžeme povedať, že zobral na seba historickú zodpovednosť za jazykový a národný osud Slovákov. Štúr upozorňoval na to, že na Slovensku sa nepoužívala čistá pôvodná čeština, vždy sa v nej objavovali slovakizmy. V spise *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí* napríklad píše, „že knihy od nás Slovákov písané neboli ani formou svojou docela české, lež z väčšej polovice české a menšej slovenské, práve ale preto ani jedno, ani druhé; dajakási zmiešanina, v ktorej sa duch slovenský úplne, tak ako by treba bolo, nevyslovuje a nevyráža“[11]. Potrebu zavedenia slovenčiny do verejnej komunikácie Slovákov zdôvodňoval systémovolingvisticky, „sociolingvisticky“ aj filozoficky. V citovanom spise uvádza typické príklady, aby ukázal, že „celý stroj nárečia nášho ukazuje odchodnosť od češtiny“[12], aby potom pridal „sociolingvistické“ zistenie, že „sa ľud náš na knihy, ktoré z Čiech dostával alebo ktoré boli tu u nás v nárečí tom popletenom, z väčšiny českom, z menšiny slovenskom písané, ustavične žaloval, že ich nedobre rozumie a že z nich preto osohu neberie“[13]. Štúr si ale iste uvedomoval, že čiastočná nezrozumiteľnosť by nebola neprekonateľnou prekážkou pri prijímaní češtiny ako spisovného jazyka, a preto argumentoval aj z pozície filozofie jazyka. V závere citátu zo s. 139 je

[11] ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo.* Ed. Rudolf Chmel. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 139.

[12] Tamže, s. 156.

[13] Tamže, s. 165.

argument naznačený: v češtine sa duch slovenský nemôže úplne vyjadriť. V pozadí je téza o korelácii ducha a jazykovej formy. V spise *Náuka reči slovenskej* ju zreteľne rozvádza: „Reč teda nič je nie iného ako tých najrozličnejších predstavení („obrazy" vonkajších predmetov – pozn. J. D.) ľudských, predmetmi sveta v duchu spôsobených, zvukové vyrazenie... Celkom inakšie predstavenie sveta a potrebne rozličné vyslovenie predstavenia tohto je rozličná reč, čo sa nielen v rozličných celkom slovách, ale aj v rozličnom ich sklade a v celkom inom stroji reči objavuje."[14] Je to odraz humboldtovského výkladu jazyka, sveta, človeka a kolektívu: osobitné prenesenie sveta do duchovného vlastníctva istého kolektívu zákonite vyžaduje osobitný jazyk, takže osobitný jazyk je prejavom osobitného ducha. Pre Štúra bolo teda jasné, že ani čeština ako blízkopríbuzný jazyk nemôže byť nástrojom adekvátneho vyjadrovania ducha slovenského národa. Napriek blízkosti jazykov a kultúr duch slovenského národa úplne „nerozumie" duchu, ktorý sa manifestuje v českom jazyku, nedokáže ho úplne integrovať do vlastného poriadku. To, čo manifestuje tento jazyk, je mu cudzie, ako mu je cudzie to, čo je vyjadrené maďarským jazykom, len miera „nerozumenia" je nižšia. Na rozdiel od maďarčiny Slováci celkove češtine rozumeli, ale nemohli ju prijať ako vlastný jazyk, pretože im v tom bránilo prežívanie inštinktoidnej cudzosti.

Prívlastok „inštinktoidná" (cudzosť) má vyjadriť, že ide o cudzosť medzi inštinktívnou cudzosťou, ktorá je vrodená a viaže sa na človeka ako biologickú bytosť, a uvedomovanou, reflexívnou cudzosťou. Slováci vnímali češstvo ako cudzosť tým, že z jeho prejavov vycítili, že je ním narušený ich duchovný poriadok, a teda aj ich orientačná istota, čo – ako vieme – vyvoláva xenoreakcie. Výraz „vycítili" (teda inštinktoidne reagovali) naráža na to, že Štúr sa upieral na populáciu mimo vzdelancov, ktorá si musela časť českých textov „dať vysvetľovať, čo je svedectvom, že ona je nárečie od nášho rozdielne, a práve preto ani nemôže nikdy na ľud náš tak mocne pôsobiť a dorážať. Mocne a všeobecne na ľud náš môže sa dorážať len jeho vlastným nárečím, ono je kľúč k jeho srdcu a mysli, lebo on len v ňom žije duchovne"[15]. Štúr teda vychádzal

[14] Tamže, s. 192.

[15] Tamže, s. 156.

z inštinktoidnej reakcie „ľudu“, ktorý nebol ovplyvnený aktívnym používaním češtiny, a podporovaný touto reakciou presadzoval zavedenie spisovnej slovenčiny. Bola to xenoreakčná forma, ktorou ochraňoval slovenský jazyk ako existenčnú formu slovenského národného ducha (túto formu Štúr videl v strednej slovenčine). Ale aj reakcia v rámci sebaposilňovania vo vzťahu k uhorskej cudzosti.

Vnímanie dejín Slovákov prostredníctvom interpretačného konštruktu uhorskej a českej cudzosti navodzuje obraz permanentnej xenosituácie, teda sebazáchovnej neistoty, ktorá aktivizuje xenoreakčný mechanizmus (xenomechanizmus), čo u Slovákov bolo dlho utlmené (podľa Štúra Slováci dlho „podremovali a hliveli“), ale predsa len aj u nich musel tento mechanizmus fungovať. Fungoval tak, že v uhorskom období hlavným smerom xenoreakcií bola maďarská cudzosť, lebo tú Slováci vnímali ako ohrozenie ich národnej existencie, zatiaľ čo českú cudzosť neprežívali ako existenčné ohrozenie, ale ako podnet na posilňovanie vlastnej národnej identity (o češtine hovorievame, že je identifikačným jazykom vo vzťahu k slovenčine). Z tohto dvojvektorového cudzostného prostredia vzišla slovenská národná ideológia, ktorou sa štandardizovali obranné (proti maďarstvu) a sebaidentifikačné (vo vzťahu k čestvu) reakcie. V nej sa usadila spomínaná téza o permanentnom útlaku Slovákov, ktorá v nej zotrvala aj po rozpade Uhorska, aj v období spoločného štátu Čechov a Slovákov. V československom období sa táto téza transformovala na český útlak, a tak sa oživoval „uhorský scenár“ s lajtmotívom tisícročného úsilia Slovákov o vymanenie sa z národného útlaku. Na inštinktoidnú českú cudzosť, ktorá vyvolala sebaidentifikačnú aktivitu, sa navrstvila ideologizovaná cudzosť, spočívajúca v tom, že sa na pomery v Československu nazeralo z hľadiska politického záujmu o samostatný slovenský štátny útvar. Z tohto hľadiska pomery v spoločnom štáte, samozrejme, neboli „zrozumiteľné“, a preto taký štát nemohol byť Slovákom vlastný.

Dvojaká česká cudzosť – inštinktoidná a ideologizovaná – rezonuje v reakciách na české jazykové výrazivo, ktoré preniklo alebo preniká do slovenského jazykového prostredia. Keďže čeština je pre Slovákov epijazykom – Slovák celkove rozumie češtine, či chce, alebo nie –, neprekvapuje, že čeština je pre nich výdatným zdrojom výrazov, ktoré sa v ich jazyku objavujú v adaptovaných podobách. Abstraktne – ab-

strahujúc od jazykovej reality – by sme mohli povedať, že obrovské množstvo českých výrazov je potenciálnym doplnkom slovenského jazyka. Jazyková prax však ukazuje, že táto ponuka sa využíva len fragmentárne. Prečo je to tak? Preto, lebo inštinktoidná česká cudzosť je konštantným konštituentom slovenskej sebaidentifikačnej dispozície, teda dispozície na vnímanie a ochranu vlastnej identity. Tento konštituent sebaidentifikačnej dispozície funguje ako prirodzený regulátor kolektívnej reakcie na ponuku českého jazyka: reguluje spontánne „vťahovanie" češtiny do slovenčiny tak, že sa pritom neutlmuje kolektívne materinskojazykové povedomie. Do tejto regulácie sa však zasahuje z pozadia ideologizovanej českej cudzosti, ktorou sa zvýrazňuje kontrastnosť obrazu slovenčiny v pomere k češtine, čím sa podčiarkuje svojskosť a suverenita slovenského jazyka, čo korešponduje s interpretáciou samostatného, suverénneho štátu Slovákov ako plodu ich tisícročného úsilia o národnú slobodu. V jazykovej praxi sa táto dvojaká regulácia prejavuje ako napätie medzi permanentným výskytom výrazov z českého zdroja v jazykových prejavoch Slovákov a ich kodifikovanou jazykovou normou. Do spisovnojazykového diskurzu sa to premieta ako spor o hranicu medzi češtinou a slovenčinou. Z jednej strany sa zdôvodňuje prirodzená hranica, ktorú určujú používatelia riadiaci sa inštinktoidnou českou cudzosťou, z druhej strany sa hranica racionalizuje so zreteľom na ideologizovanú českú cudzosť.

Žiaduca cudzosť spisovného jazyka

S interpretáciou minulosti Slovákov ako tisícročnej podmanenosti korešponduje predstava, že ich historickým údelom bolo brániť a ochraňovať seba ako osobitné etnikum a potom národ. Štandardizovala sa vo výroku „cudzie nechceme, svoje si nedáme", čiže čo je maďarské a české, nechceme, ale svoje si obránime a ochránime. Slovenská národná ideológia, ktorá vzišla ako reakcia na tisícročnú podmanenosť, sa presadzovala ako obranno-ochranárska ideológia, čo sa prejavovalo ako sústredenosť na rozvíjanie národného života, na pestovanie a ochranu životných foriem vlastných slovenskému národu, čo potom v sebareflexii Slovákov rezonovalo ako zápecníctvo. Zrod tejto ideo-

lógie výstižne znázorňujú Štúrove slová, ktorými reagoval na – podľa neho – deštrukčné cudzie vplyvy na český duchovný život: „Dajte nám pokoj s tými mátohami cudzími, ... nevoďte do nášho sveta zúfanlivých kadejakých vycivencov, zvodcov, to sú pre nás potvory, ktorých sme my u nás nevídali a nevidíme, nekazte pokoj náš; pozrite na naše lipy, ako ticho šumejú, pozrite na náš život, ako je pri všetkých nešťastiach pokojný, pozrite, ako naše mysle i srdcia horia svätým ohňom..."[16] Tým svätým ohňom je oddanosť národnému životu, angažovanosť za jeho zachovanie a rozvíjanie. Keďže spisovný jazyk je fundamentálna životná forma národa, k „svätým" povinnostiam patrí aj jeho presadzovanie, zveľaďovanie a ochrana. „Svätý" postoj k spisovnému jazyku sa reprodukuje doteraz, ako to ilustruje napríklad začiatok textu Zákona o štátnom jazyku Slovenskej republiky z roku 1995: „Národná rada Slovenskej republiky, vychádzajúc zo skutočnosti, že slovenský jazyk je najdôležitejším znakom osobitosti slovenského národa, najvzácnejšou hodnotou jeho kultúrneho dedičstva a výrazom suverenity Slovenskej republiky..." Všimnime si následok tohto postoja.

Diskurzom o spisovnej slovenčine sa predikácia „je najvzácnejšou hodnotou" štandardizovala, čím sa vytvorila normatívna klíma zaobchádzania s týmto jazykom a pestovania vzťahu k nemu. Takú hodnotu treba ochraňovať (aj zákonom) a treba k nej pestovať osobitný kladný vzťah. Je stelesnená v kodifikovanej podobe jazyka, ktorá je založená na jeho zákonitostiach. V normatívnej klíme používatelia sa upínajú na túto podobu jazyka, pričom permanentne zisťujú, že vo vzťahu k tejto podobe jazyka ich jazykové povedomie je deficitné. Na prvý pohľad sa zdá zvláštne, že tento jav sa vníma ako normálny: štandardizoval sa stav „tak to má byť", že používatelia nemôžu úplne ovládať spisovný jazyk (teda jeho kodifikovanú podobu). Podľa toho používatelia nemôžu ovládať spisovný jazyk v úplnosti, rozumieť jeho zákonitostiam, a teda hoci je to ich vlastný jazyk, celkom mu „nerozumejú", nedokážu úplne asimilovať jeho zákonitosti. To znamená, že spisovný jazyk je im hodnotovo aj emocionálne vlastný, je integrovaný do ich hodnotového a emocionálneho sveta, ale pri jeho kognitívnej integrácii sa vynárajú bariéry, takže vlastný jazyk je im aj cudzí

[16] Tamže, s. 174.

(zreteľne sa to prejavuje, keď sa doúčajú pravidlá, ako keby mali do činenia s cudzím jazykom). Táto cudzosť je však pre nich žiaduca, čo súvisí s tým, že k tomu, čomu nerozumieme, môžeme mať aj opačný vzťah, akým je odmietnutie: rešpekt, obdiv, úctu a pod. A práve takýto vzťah je kompatibilný s vnímaním spisovného jazyka ako „najvzácnejšej hodnoty". Hodnotové vnímanie spisovného jazyka podporuje normalitu istej miery jeho cudzosti, alebo – videné z opačnej perspektívy – istá miera cudzosti tohto jazyka vychádza v ústrety jeho hodnotovému vnímaniu. Ak je spisovná slovenčina pre národ najvzácnejšia hodnota, jeho príslušníci ju majú vnímať ako niečo dokonalé, čo vzbudzuje rešpekt a úctu, ale oni sami ho nemôžu ovládať v jeho dokonalosti, takže vyskytujúca sa miera jeho kognitívnej cudzosti je vlastne žiaduca, lebo navodzuje vzťah, ktorý zodpovedá miestu tohto jazyka v živote národa. Jazyková výchova a kritika síce vedie používateľov k ovládaniu spisovného jazyka (jeho kodifikovanej podoby), ale súčasne aj utvrdzuje ich odkázanosť na jazykových „expertov", ktorí im – podľa nich – sprostredkúvajú dokonalosť tohto jazyka, spočívajúcu v jeho zákonitostiach, ktorých poznanie v úplnosti presahuje rámec jazykovej dispozície bežných používateľov. Práve taký jazyk vzbudzuje rešpekt a úctu a môže fungovať ako fundamentálna národná hodnota.

V takom vzťahu používateľov k spisovnému jazyku rezonuje významný moment v počiatku formovania ľudskej kultúry – uctievanie nadprirodzeného, božstva. Človek nerozumel nadprirodzeným silám, ale utváral si predstavu o ich vôli vo vzťahu k nemu. Tou vôľou bolo ich uctievanie, ktoré dával najavo tým, čo sa štandardizovalo ako isté životné formy, teda ako konštituenty kultúry daného kolektívu. Kolektív sa podriaďoval tejto vôli, bol ňou ovládaný. Nadprirodzené sily boli hodnotovo aj emocionálne vlastné, ale kognitívne cudzie, a preto bolo treba mať médium, ktoré si s týmito silami rozumelo. Sledovaný vzťah je poznačený atavizmom: je v ňom ozvena kultu. Používatelia celkom nerozumejú spisovnému jazyku (jeho zákonitostiam), a preto sa obracajú na médium – „jazykových expertov" –, ktoré si s týmto jazykom rozumie, a tak dávajú najavo, že pred týmto jazykom majú rešpekt, podriaďujú sa jeho „vôli" – mať úctu k jeho zákonitostiam. Tento jazyk je im hodnotovo a emocionálne vlastný, takže ozvena kultového vzťahu k nadprirodzeným silám tu má živnú pôdu. Podobne ako nadpri-

rodzené sily ovládajú svojich vyznávačov (tvorcov), aj spisovný jazyk ovláda svojich používateľov.

Do pozornosti sa opäť dostáva autonomizácia, tentoraz ľudského produktu – kodifikáciou stvárnenej spisovnej slovenčiny. Štúrovská kodifikácia znamenala zavedenie spisovnej slovenčiny do verejného života ako zjednocujúci komunikačný nástroj a kohézny faktor národného kolektívu. Začala sa éra kodifikačnej tradície, reťazca nadväzujúcich kodifikačných rozhodovaní, v ktorých sa presadzovala tendencia k preferovaniu systémovosti, k prihliadaniu na zákonitosti jazyka. Kodifikácia sa autonomizovala tak, že oslabovala svoju závislosť od zákonitostí používania jazyka, teda od „vôle" používateľov, a riadila sa vlastnou logikou, logikou kodifikátora upnutého na zákonitosti jazyka. Išlo to paralelne s autonomizačnou interpretáciou jazyka. Výstižne to vyjadrujú tieto výroky: „Systémová povaha jazyka nás súčasne presviedča, že jazyk nie je niečo absolútne závislé od človeka, od ľudskej vôle... Naopak, jazyk síce prijíma vedomé zásahy človeka do svojho systému, ale iba tie, čo sú v súhlase s jeho vnútornými zákonitosťami... Na to, aby ľudské zásahy do systému jazyka alebo do jeho používania v reči boli účinné, treba zákonitosti jazyka vedecky študovať a opisovať, treba sa usilovať vniknúť do podstaty jazyka a jeho používanie regulovať v súhlase s poznanými zákonitosťami. Jazyk ako ľudský útvor, ako špecifický ľudský fenomén takto prejavuje značnú mieru autonómnosti."[17] Podľa tejto interpretácie jazyk až tak oslabil svoju závislosť od vôle používateľov, že sa riadi len vlastnými zákonitosťami, ktorých poznanie predpokladá „vedecky ich študovať". Kodifikuje sa na základe ich vedeckého poznávania, takže kodifikácia je autonomizovaná tým, že sa viaže na autonómny jazyk, ktorý ovláda svojich používateľov a vyvoláva ich rešpekt. Tí uverili, resp. majú uveriť (pod vplyvom edukácie), že kodifikátor im ukazuje, ako vyzerá ich pravý jazyk, k čomu dospel tým, že ho „vedecky študuje".

Zákon (?) autonomizácie sa vzťahuje aj na jazyk. V čom však spočíva jeho autonomizácia? Pomôžme si analýzou. Keď sa napríklad literárne dielo dostane do rúk čitateľov, tí ho môžu čítať, interpretovať

[17] KAČALA, Ján: *Kultúrne rozmery jazyka. Úvahy jazykovedca.* Bratislava : Nadácia Korene – Univerzitná knižnica Bratislava – Národné knižničné centrum, 1997, s. 21.

nezávisle od vôle autora, čiže dielo začína „žiť svojím životom", podľa „pravidiel" čitateľov, a tak sa autonomizuje. Aj keď sa usilujeme o to, aby sme sa nevzdialili od „vôle" autora (od toho, „čo chcel povedať"), teda o jej rekonštrukciu, stále je v hre naša interpretácia. Tak je to aj pri autonomizácii jazyka. Neautonomizuje sa však jazyk ako nejaký celok, systém, ale jeho výrazy, štruktúry, po ktorých v komunikácii siahajú odosielatelia. Príjemcovia ich môžu interpretovať tak, že sa vzdialia od „vôle" odosielateľov, a tak sa výrazy, štruktúry autonomizujú: dochádza k formovým a významovým posunom, ktoré neboli vo „vôli" odosielateľov. Ako to prebieha, môže lingvista opísať a stransparentniť. Opisuje pozorovateľné. Čo však robí, keď mu vychádza, že jazyk ako celok „prejavuje značnú mieru autonómnosti"? Ontologizuje svoju metodológiu, čiže zvecňuje produkt svojich myšlienkových operácií usmerňovaných zvoleným prístupom k poznávaniu jazyka. Týmto produktom je abstraktný jazyk riadený „vnútornými zákonitosťami", ktorý vzišiel z redukčno-nomologického prístupu. Tomuto metodologickému produktu sa dá prisúdiť príznak reálny na základe predstavy, že z koordinovaného komunikačného zaobchádzania s jazykom generáciami používateľov vzišiel jazykový systém, ktorý sa autonomizoval a „žije si svojím životom", čiže je riadený vnútornými zákonitosťami bez ohľadu na to, či to používatelia chcú, alebo nie, takže prijíma len také zásahy človeka, ktoré sú v súhlase s jeho zákonitosťami. Všimnime si jazykovú prax. V prejavoch používateľov spisovnej slovenčiny sa bežne vyskytuje predložka *kvôli* v príčinnom význame (*kvôli chorobe*, *kvôli dažďu* a pod.). Kodifikačný slovník ju však odmieta, lebo jazykový systém ju v tomto význame nemôže prijať – zabraňujú mu v tom jeho zákonitosti. Kodifikátor sa len riadi „vôľou" jazykového systému, ktorá funguje bez ohľadu na vôľu používateľov. Kde však existuje jazykový systém, ak nie v jazykovom povedomí používateľov? V znalostiach používateľov, ktorí sa v rámci edukácie učili, že jazyk je riadený zákonitosťami. Tie dôkladne poznajú a ešte ich „študujú" experti. Tí im sprostredkúvajú, že nimi konštruovaný a autonomizovaný jazykový systém je ich pravý jazyk. Jazykovému povedomiu používateľov predložka *kvôli* v príčinnom význame je vlastná a „nerozumie" systému, ktorému tento jav nie je vlastný, takže taký systém je mu cudzí. „Nerozumie" sa má odstrániť metajazykovou znalosťou, získanou v edukačnom prostredí, kto-

ré používateľom vsugerúva, že kodifikátor zastúpený edukátorom im sprostredkúva ich opravdivý jazyk.

Abstraktný jazykový systém je myšlienkový produkt lingvistu. Autonómnosť tohto systému je zahrnutá do jeho metodológie. Pracuje s jednotkami a štruktúrami vyabstrahovanými z rečových produktov používateľov. Skúma vzťahy medzi nimi, systemizuje ich a smeruje ku konštrukcii stavby jazykového celku ovládanej vlastnými zákonitosťami, pričom konkrétna reč a jej aktéri – nositelia jazyka – sa dostávajú do úzadia, jazykový systém sa konštruuje takpovediac nad ich hlavami, takže skonštruovaný systém nemôže byť neautonómny. Keď sa hovorí, že jazyk niečo prijíma/neprijíma do svojho systému, je to metonymický spôsob vyjadrovania sa: niečo prijíma/neprijíma lingvista, resp. kodifikátor ako tvorca tohto systému. Ten to však myslí metaforicky: jazykový systém je realita mimo vôle používateľov a „rozhoduje" o tom, čo je prijateľné. To znamená, že jazyk „interpretuje" produkt používateľov (napr. predložku *kvôli* v príčinnom význame), a to, čo nie je integrovateľné do jeho systému, je mu cudzie. A tak je nastolený stav vzájomnej cudzosti jazyka a používateľov. Nie je to prirodzený, ale umelý stav, ktorý je následkom umelo navodenej kultúry vnímania spisovného jazyka ako autonómneho útvaru s vnútornými zákonitosťami, ktorý ovláda svojich používateľov. Touto kultúrou sa stabilizoval mocenský jazykový poriadok, prejavujúci sa ako jazykovo-kultúrna nadradenosť „znalcov" vnútorných zákonitostí spisovného jazyka nad používateľmi riadiacimi sa „len" svojím prirodzeným jazykovým povedomím. Ešte raz: z perspektívy tohto povedomia spisovný jazyk je v takej miere cudzí, v akej sa vymyká z vnútorného poriadku tohto povedomia.[18]

Literatúra

ASSMANN, Aleida: *Die (De-) Konstruktion nationaler Mythen und die Rolle der Literatur.* In: *Nationale Literaturen heute – ein Fantom? Die Imagination*

[18] Tento text vznikol v rámci grantového projektu VEGA 2/0085/12 *Cudzosť v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí.*

und Tradition des Schweizerischen als Problem. Eds. Corina Caduff – Reto Sorg. Zürich : Verlag Neue Zürcher Zeitung, 2004, s. 75 – 83.

DOLNÍK, Juraj: *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu.* Bratislava : Veda, 2010.

KAČALA, Ján: *Kultúrne rozmery jazyka. Úvahy jazykovedca.* Bratislava : Nadácia Korene – Univerzitná knižnica Bratislava – Národné knižničné centrum, 1997.

NOVÁK, Ľudovít: *Jazykovedné glosy k československej otázke.* Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1935.

RENAN, Ernest: *Was ist eine Nation? und andere politische Schriften.* Wien u. Bozen : Folio, 1995.

ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo.* Ed. Rudolf Chmel. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007.

Ústava Slovenskej republiky. Bratislava : NVK International, 1992.

Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 15. novembra 1995 o štátnom jazyku Slovenskej republiky. Zb. zákonov č. 270/1995, čiastka 89, s. 1999.

Summary

Strangeness in the Slovak Milieu

This paper is intended to be a first-level informative text for those interested in the question of the forms of strangeness in the Slovak social and cultural milieu. The term strangeness is associated with the terms interpretation, assimilation and integration. In order to describe strangeness, it is necessary to describe the interpretation of the world with regard to the ability or will of a human to integrate the offers of the world into his mental order i. e. to assimilate the offers. The mental world of the human embraces several components, thus we can talk about cognitive, emotional, axiological and practical strangeness. According to the ability or will of the human, we can distinguish between natural and pragmatical strangeness that as a rule is ideologically motivated. The article spotlights the ideologically motivated strangeness in the Slovak milieu that concerns the history of Slovaks, the interpretation of the Czech and the attitude to the Standard language.

Vedecko-pedagogické dielo profesora Jána Michálka v kontexte bádania o ľudovej próze na Slovensku

Hana Hlôšková

Úvod

Celý profesionálny život Jána Michálka je spätý s jeho alma mater – s Filozofickou fakultou Univerzity Komenského v Bratislave. V pedagogickej práci i v rôznych pedagogických a vedecko-organizačných funkciách odovzdal fakulte počas viac ako päťdesiatich rokov veľa energie, tvorivých nápadov i drobnej organizačnej práce. Predovšetkým však odborne vyškolil a vychoval desiatky absolventov katedry, ktorá až do začiatku 90. rokov 20. storočia ako jediná na Slovensku školila adeptov etnografickej a folkloristickej vedy a praxe. J. Michálek bol tiež vedúcim tejto katedry v rokoch 1970 – 1990, keď niesla názov Katedra etnografie a folkloristiky Filozofickej fakulty UK.

Nezastupiteľne sa podieľal aj na histórii Studia Academica Slovaca, kde dlhé roky pravidelne prednášal, o čom svedčí aj jeho tridsať publikovaných príspevkov v zborníkoch SAS. Aj ony boli podkladom pre konštatovanie Ladislava Mlynku, že: „... štúdie zaoberajúce sa ľudovou kultúrou sú po jazykovedných a literárnovedných najpočetnejšou tematickou skupinou“[1]. Autor zároveň zvlášť vyzdvihuje zástoj J. Michálka: „‚Najplodnejším‘ autorom, a nielen z hľadiska množstva príspevkov, ale zároveň autorom ťažiskovým, je J. Michálek, ktorý sa radí k profilovým autorom zborníka ako takého.“[2]

[1] MLYNKA, Ladislav: *Ľudová kultúra v zborníkoch Studia Academica Slovaca.* In: *Studia Academica Slovaca 29*. Bratislava : Stimul, 2000, s. 358.

[2] Tamže, s. 359.

Profesionálna biografia Jána Michálka

Ján Michálek sa narodil 12. marca 1932 v Brezovej pod Bradlom. V roku 1956 absolvoval štúdium histórie a národopisu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a odvtedy až do odchodu do dôchodku v roku 2004 pôsobil ako vysokoškolský učiteľ na katedre, ktorá dnes nesie názov Katedra etnológie a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.

Vo svojom vedeckom diele sa venoval predovšetkým dejinám folkloristiky, teórii folkloristiky a jednotlivým žánrom ľudovej prózy. Ako J. Michálek sám uvádza: „Pokiaľ ide o moju pracovnú orientáciu, jej voľba (slovesný folklór, historická tematika vo folklóre, jej súčasný stav, dejiny slovenskej etnológie) vyplývala z aktuálnych potrieb tejto vedy i z môjho poznania a nazerania na mimoriadne závažné udalosti a premeny (rok 1948, industrializácia, kolektivizácia a iné) v spoločnosti."[3]

Kandidátsku dizertačnú prácu *Historická tematika v ústnom podaní na Podjavorinsko-Podbradlansku* obhájil v roku 1965. J. Michálek pripravil v spolupráci s J. Olexom preklad medzinárodného katalógu rozprávok A. Aarneho a S. Thompsona *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography* z roku 1928, ktorý v slovenčine vyšiel v roku 1961. V roku 1971 vydal monografiu o memoráte ako o špecifickom rozprávačskom žánri s názvom *Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou* a touto prácou sa aj habilitoval.

J. Michálek pripravil viacero skrípt a učebných textov: *Dejiny etnografie a folkloristiky. Postavy, diela, inštitúcie*, ktoré vyšli v troch edíciách, a v roku 2001 *Tradícia a inovácia (štúdie o ľudovej kultúre)*. Editoval dielo P. J. Šafárika *Slovanský národopis,* ktorý vyšiel spolu s jeho doslovom ako IV. zväzok *Spisov P. J. Šafárika* v roku 1995.

J. Michálek editorsky pripravil pre vydavateľstvá Veda, Tatran, Mladé letá a i. početné zbierky a výbery z ľudovej slovesnosti, z ktorých viaceré vyšli aj v reedícii – napr. *Čarovné zrkadlo. Výber zo slovenskej*

[3] MICHÁLEK, Ján: *Počas svojho viac ako polstoročného účinkovania na FiF UK.* Ethnologia Slovaca et Slavica, 34, 2011, s. 128.

ľudovej slovesnosti (1973, 1983, 1988). Stál pri zrode edície *Ľudové umenie na Slovensku* vo vydavateľstve Tatran, kde publikoval monografie memorátov *Keď je dobrá klobása* (1987), miestnych a historických povestí *Zvonové studničky* (1990) a demonologických povestí *Na krížnych cestách* (1991). Naratívom o Slovenskom národnom povstaní sa venoval v publikácii *Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu* (1985).

Editoval viacero lokálnych a regionálnych monografií napr. *Liptovská Teplička* (1973), *Stará Turá* (1983), *Brezová pod Bradlom* (1970, 1998), *Ľud hornádskej doliny* (1989) a *Gemer – Malohont* (2011)[4], tiež viaceré zborníky z vedeckých podujatí, napr. *Slovenská ľudová kultúra (stredoeurópske vzťahy)* z roku 1996. Je autorom 20 hesiel v *Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska I., II.* (Bratislava, 1995) a v *Slovenskom biografickom slovníku* (1987 – 1992).

Bol školiteľom desiatok diplomových[5] a dizertačných prác. J. Michálek je členom viacerých redakčných rád odborných periodík a dlhoročným členom vedeckých rád a komisií na udeľovanie vedeckých hodností na Filozofickej fakulte UK a v Slovenskej akadémii vied. Patrí k zakladajúcim členom Slovenskej národopisnej spoločnosti[6], ktorá vznikla v roku 1958[7].

Pedagogickú, vedeckú a organizačnú prácu J. Michálka ocenili viaceré inštitúcie pamätnými plaketami a medailami, napr. Univerzita Komenského mu udelila Zlatú medailu UK.

Po týchto faktografických informáciách sa v nasledujúcej časti príspevku sústredím na charakteristiku ťažiskových príspevkov J. Mi-

---

[4] V publikáciách *Stará Turá, Myjava* a *Záhorská Bratislava* je autorom kapitol o ľudovej próze.

[5] J. Michálek bol tiež školiteľom diplomovej práce *Ľudoví rozprávači – nositelia jednej z foriem súčasného folklorizmu* (Bratislava, 1978) autorky tohto príspevku.

[6] GODÁLOVÁ, Jana: *Slovenská národopisná spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied v Bratislave*. Rkp. diplomovej práce. Nitra, 2006, s. 47. V súčasnosti spoločnosť pôsobí pod názvom Národopisná spoločnosť Slovenska pri SAV.

[7] Na prvom valnom zhromaždení Slovenskej národopisnej spoločnosti bol J. Michálek zvolený za jej vedeckého tajomníka. Vo funkčnom období 1969 – 1972 bol zvolený za podpredsedu SNS.

chálka v kontexte štúdia ľudovej prózy v rámci folkloristiky na Slovensku.

Bádanie o ľudovej próze vo vedeckej práci J. Michálka – historické tradície

Obdobie po druhej svetovej vojne možno charakterizovať v oblasti záujmu o ústne historické tradície aj ako „monotematické" v tom zmysle, že sa bádatelia sústreďovali na jeden námetový cyklus. Jednu vetvu predstavuje interpretácia zbojníckej tradície[8]. Exploatovanie a kultivácia zbojníckej tradície má v dejinách slovenskej kultúry špecifické miesto[9] a také isté miesto možno tejto tradícii prisúdiť i z hľadiska jej folkloristickej interpretácie. Stručne možno tento prístup označiť ako programový. Zacielenie povojnovej slovenskej folkloristiky v oblasti slovesných tradícií predovšetkým na zbojnícku tradíciu chápem ako súčasť programového sledovania tých súčastí ľudového prejavu, ktorým sa prisúdil náboj pokrokových ideových prejavov. V takomto chápaní sa ľudové zbojnícke tradície zaradili do prúdu ľudových vystúpení proti sociálnym a národným utláčateľom, ako sú roľnícke vzbury, antifeudálne povstania, robotnícke štrajky, partizánsky boj proti fašizmu. Práve spomenutá programovosť v orientácii bádateľov bola však nezriedka príčinou skresľujúceho obrazu ideového stvárnenia, poetickej hodnoty a skutočného fungovania týchto tradícií v ľudovom rozprávačskom repertoári. Na problém bipolarity zbojníckych tradícií poukázal začiatkom sedemdesiatych rokov O. Sirovátka[10].

Z hľadiska dejinného východiska k „mladým" a regionálne ohraničeným historickým tradíciám patrí folklórny obraz revolučných rokov 1848/1849, a to najmä jedného z vodcov revolučných akcií toho obdo-

---

[8] Práce A. Melicherčíka. Pozri zoznam literatúry.

[9] HLÔŠKOVÁ, Hana: *Národný hrdina Juraj Jánošík*. In: KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava : AEP, 2005, s. 94 – 104.

[10] SIROVÁTKA, Oldřich: *K interpretaci zbojnické pověsti*. In: *Ľudová kultúra v Karpatoch*. Bratislava : VEDA, 1972, s. 337 – 345.

bia – J. M. Hurbana. Charakteristiku týchto cyklov rozprávaní s historickou tematikou podal J. Michálek[11]. Tradíciu zakotvuje dôsledne konkrétno-historicky, pričom charakterizuje dobové udalosti, zástoj J. M. Hurbana i ľudových vrstiev v nich. J. Michálek dospel k záverom, že slovesná tradícia, v ktorej sa tematizovalo povedomie obyvateľstva podbradliansko-podjavorinského regiónu o udalostiach, sa naštepovala na tradičné predstavy a obrazy. V štádiu zberu autor zachytil súveký stav materiálu, ktorý dovtedajší bádatelia, pristupujúci k materiálu s estetickými kritériami hodnotenia rozprávačského prejavu, opomínali. Práve typovosť určitých životných situácií dovoľuje povesťovej tradícii neustálu revitalizáciu, pričom putujúce motívy sa miestnou, časovou i osobnostnou konkretizáciou aktualizujú. J. Michálek za prejav kontinuity rozprávačskej tradície, podľa môjho názoru správne, považuje spájanie a kríženie jednotlivých historických etáp, čo, samozrejme, nie je vlastné len tradícii o rokoch 1848/1849. Jeho rozpracovanie problematiky považujem za podnetné predovšetkým preto, že venoval pozornosť historickej tradícii regionálneho obsahu a zaznamenal súdobý stav tradície, pričom zachytil jednak jej významovú dominantu, ako i súbor motívov daného cyklu.

Rodnému kraju a významnému rodákovi – M. R. Štefánikovi – venoval J. Michálek príspevok publikovaný v zborníku SAS[12]. Zhrnul v ňom aj výsledky výskumov, ktorým sa dlhodobo a opakovane venovala jeho bývalá študentka Z. Vanovičová[13].

---

[11] MICHÁLEK, Ján: *Udalosti revolučných rokov 1848/49 v ústnom podaní*. In: *Musaica XVII. (VI.). Zborník FF UK*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1966, s. 131 – 143; MICHÁLEK, Ján: *Postava J. M. Hurbana v ľudovom rozprávaní*. In: *Etnografia. Zborník SNM*, LXXII, 1978, s. 227 – 239.

[12] MICHÁLEK, Ján: *Milan Rastislav Štefánik v spomienkovom rozprávaní*. In: *Studia Academica Slovaca 28*. Bratislava : Stimul, 1999, s. 110 – 119.

[13] VANOVIČOVÁ, Zora: *Mýtus M. R. Š. /Milan Rastislav Štefánik./* /Texty z r. 1969 zapísala Z. V./ Slovenské pohľady, 106, 1990, č. 7, s. 12 – 16; VANOVIČOVÁ, Zora: *Bios v súčasnom slovenskom folklóre*. Národopisné informácie, 1993, č. 1, s. 46 – 56; VANOVIČOVÁ, Zora: *Obraz hrdinu v slovenskom prozaickom folklóre*. In: Ratica, D. (ed.): *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry*. Bratislava, 1993, s. 136 – 145; VANOVIČOVÁ, Zora: *Národný hrdina – folklórny hrdina (Milan Rastislav Štefánik)*. Etnologické rozpravy, 1996, č. 1, s. 103 – 109.

Špeciálnych folkloristických prác o téme tatárskych či tureckých nájazdov a panstva na slovenskom území stredovekého Uhorska je poskromne. V prácach syntetického charakteru je turecký cyklus charakterizovaný ako jeden z dominantných povesťových cyklov slovenskej folklórnej prozaickej tradície. Zo špeciálnych folkloristických prác na túto tému považujem za potrebné vyzdvihnúť práce J. Michálka a M. Kosovej.

V štúdii *Povesti o Turkoch v podjavorinsko-podbradlanskom kraji*[14] vychádza J. Michálek z materiálov získaných v teréne začiatkom 60. rokov 20. storočia na území s kopaničiarskym osídlením na slovensko-moravskom pomedzí. V zasadení do konkrétnych historicko-sociálnych súvislostí vo vzťahu k tureckej nadvláde autor charakterizuje tematické dominanty ústnej tradície a vyslovuje v tejto súvislosti závery zovšeobecňujúceho charakteru. Pokúša sa určiť príčiny pretrvania ústnej tradície o Turkoch v rozprávačskom repertoári tejto oblasti, pričom za stabilizačný prvok považuje charakter osídlenia, ktoré bolo podmienkou na uchovanie archaických prvkov ľudovej kultúry. Súčasťou tejto štúdie je aj stručná charakteristika podaní z pohľadu folklórnej poetiky. Autor rieši i otázku pôvodne folklórnej látky ako predlohy literárneho spracovania S. Chalupkom a opätovný prienik látky do ľudového rozprávačského repertoáru.

Vyhranenou metodologickou orientáciou, pregnantnými formuláciami a riešením problematiky historických povestí s tureckou tematikou sa vyznačuje príspevok M. Kosovej[15]. Teoretickú bázu autorkinho rozboru vzťahu fabuly a sujetu vo folklórnych povestiach s tureckou tematikou tvoria zásady semiotiky. Korpus skúmaného materiálu autorka vymedzila časovo zápismi z posledných päťdesiatich rokov a teritoriálne priestorom územia Slovenska a moravsko-slovenského pomedzia a čiastočne ukrajinských oblastí priľahlých k územiu východného Slovenska. Texty prezentovali jednak územie včlenené v 16. a 17. stor.

---

[14] MICHÁLEK, Ján: *Povesti o Turkoch v podjavorinsko-podbradlanskom kraji.* In: *Musaica XX (IX), Zborník FF UK.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969, s. 79 – 113.

[15] KOSOVÁ, Mária: *Historické povesti s tureckou tematikou. K teórii fabuly a sujetu.* Slovenský národopis 20, 1972, s. 376 – 392.

do osmanskej ríše, ďalej územia bezprostredne ohrozované tureckými prepadmi, ako i územia, ktoré dokázateľne historicky neboli pod panstvom Turkov a neboli ani nimi ohrozované. V chápaní folklórneho diela ako modelu reality, pričom ono plní úlohu prostriedku informácie, za sujetovú základňu povestí s tureckou tematikou považuje M. Kosová „ohrozenie", pretože má v hierarchii významových zložiek dominantné postavenie. Na základe vysvetlenia vzniku sujetov folklórnej povesti s tureckou tematikou z paradigmy vojnových tém sa autorka pokúsila o ich definíciu. Sujety folklórnych povestí s tureckou tematikou tak označuje ako: „vývoj od ohrozenia po jeho likvidovanie alebo podľahnutie na procese najmenej binárneho sémantického protikladu"[16].

Za „monotematické" môžeme považovať i práce J. Michálka zo širšieho žánrového okruhu spomienkového rozprávania a rozprávania zo života s tematikou prvej a druhej svetovej vojny a odboja v Slovenskom národnom povstaní, ktorým sa budem venovať neskôr.

Literárny folklorizmus

Personálna bibliografia J. Michálka zahŕňa údaje o popularizačných edíciách ústnej slovesnosti, ktoré ako zbierky jednotlivých žánrov editorsky pripravil[17]. Publikácie obsahujú okrem ukážok ľudovej slovesnosti tiež sprievodné odborné texty, napísané však s ohľadom na potenciálneho percipienta – radového čitateľa. Boli nimi tiež pri viacerých edíciách detskí čitatelia. V kvalitnej edícii vydavateľstva Tatran *Ľudové umenie na Slovensku* J. Michálek vydal tri publikácie, venované memorátom, demonologickým, miestnym a historickým povestiam[18].

Skúsenosti a teoretické poznatky, ku ktorým pri práci s úpravami textov ľudovej slovesnosti dospel, formuloval aj v odborných príspev-

[16] Tamže, s. 386.

[17] Sú to publikácie: *Zo živých prameňov* (1960), *Studnička* (1962), *O Jankovi Polienkovi* (1963), *Havran a líška* (1964), *A rókaés a holló* (1966), *Čarovné zrkadlo* (1973) a i.

[18] *Keď je dobrá klobása* (1987), *Zvonové studničky* (1990) a *Na krížnych cestách* (1991).

koch k problematike tzv. literárneho folklorizmu. Tam totiž spadajú všetky úpravy folklórnych textov, keď opustia pôvodný komunikačný systém viazaný na ústne tradovanie a špecifickú hierarchiu funkcií toho-ktorého naratívneho žánru. Texty folklóru, včleňujúce sa do technického typu komunikácie, podstupujú rôzne stupne úprav. Teórii folklorizmu bola v 70. a 80. rokoch 20. storočia predovšetkým zásluhou ďalšieho významného slovenského folkloristu Milana Leščáka[19] venovaná sústredená pozornosť. Koncepčne pripravil niekoľko seminárov a konferencií s touto problematikou. Špeciálny blok príspevkov v sekcii *Folklór v masovokomunikačných prostriedkoch a vydavateľskej praxi*, venovaný práve problematike literárneho folklorizmu, odznel na medzinárodnom seminári, ktorý sa konal v Martine ako jedno z podujatí jubilejného XXV. ročníka Folklórneho festivalu Východná[20]. J. Michálek sa v prednesenom príspevku zameral na komplementárnosť vzťahu tzv. autentického a tzv. štylizovaného folklóru v systéme súdobej kultúry. Zdôraznil, že: „folklór v pôvodných autentických formách i v rozličných podobách svojej druhej existencie má vďaka svojej ideovej, estetickej i etickej náplni špecifické možnosti využitia a pôsobenia“[21]. Autor konštatuje, že: „autentický folklór a ľudová kultúra i štylizovaný folklór predstavujú dve reálne a živé zložky kultúrneho života spoločnosti“[22]. Literárny folklorizmus charakterizuje ako „dlhotrvajúci proces jestvovania folklórnych hodnôt vo fixovanej podobe v najrozličnejších zbierkach odborného charakteru, ale aj v pestrých polohách čitateľských vydaní a úprav“[23]. Rozlišuje mieru zásahov do „pôvodného“ folklórneho textu: „Ak v odbornom prepise textu ide o úsilie po maximálnej presnosti zachytenia rozprávaného variantu, literárne ‚prerozprávanie‘, čita-

[19] Prof. PhDr. Milan Leščák, CSc., (1963 – 1995) vedecký pracovník Národopisného ústavu SAV (dnes Ústav etnológie SAV), v rokoch 1995 – 2004 vysokoškolský učiteľ na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie FiF UK (dnes Katedra etnológie a muzeológie FiF UK).

[20] Príspevky boli publikované v zborníku ŠVEHLÁK, Svetozár (ed.): *Folklór a umenie dneška.* Bratislava : Osvetový ústav, 1980.

[21] MICHÁLEK, Ján: *Niektoré problémy pôsobenia folklóru v súčasnosti.* In: ŠVEHLÁK, Svetozár (ed.): *Folklór a umenie dneška.* Bratislava : Osvetový ústav 1980, s. 44 – 51.

[22] Tamže, s. 45.

[23] Tamže, s. 46.

teľské vydanie siaha k ďalším postupom a zásahom do takéhoto záznamu. Siaha napr. ku kontaminovaniu variantov rovnakého typu, konštrukcii tzv. optimálneho variantu z viacerých konkrétnych záznamov, k využitiu jazykových a štylistických prvkov v iných textoch a pod."[24]

Komplementárnosť vzájomného vzťahu folklóru a javov folklorizmu v živom systéme kultúry vidí aj v tom, ako sa vzájomne tieto komunikačné systémy ovplyvňujú, čo v prípade literárneho folklorizmu znamená, že sa jeho prostredníctvom dostávajú pôvodne folklórne hodnoty späť do folklórneho prostredia.

Dejiny folkloristiky

Špeciálne miesto vo vedecko-pedagogickom diele J. Michálka predstavujú dejiny odboru – konkrétne folkloristiky. V roku 1990 vyšlo prvé vydanie skrípt k dejinám folkloristiky na Slovensku[25]. J. Michálek svojím spôsobom nadviazal na prácu M. Dzubákovej, venovanej počiatkom folkloristiky na Slovensku cez osobnosti J. Kollára a P. J. Šafárika[26]. Im tiež venoval viaceré príspevky a editorsky pripravil IV. zväzok *Spisov Pavla Jozefa Šafárika – Slovanský národopis*[27]. Pod skromným názvom *Doslov* je súčasťou publikácie štúdia J. Michálka, v ktorej hodnotí mnohostranné vedecké pôsobenie P. J. Šafárika, pričom sa sústredil na oblasť národopisu v historickom kontexte úrovne súdobého rozvoja vedeckého bádania a poznania, ovplyvneného národnoobrodeneckým hnutím. Autorovi sa podarilo prostredníctvom charakteristiky diela a aktivít vykresliť i osobnostné kvality P. J. Šafárika – organizátora, podnecovateľa, vedúcu osobnosť i spolupracovníka na poli zbierania, spracovania a vedeckej interpretácie prameňov a faktov. Poukázal aj na šafárikovské predznamenanie štúrovskej etapy záujmu o ľudovú kultúru, špeciálne však o slovesnosť.

---

[24] Tamže, s. 49.

[25] MICHÁLEK, Ján: *Dejiny etnografie a folkloristiky: postavy, diela, inštitúcie*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1990.

[26] DZUBÁKOVÁ, Mária: *Ku genéze slovenskej folkloristiky.* Bratislava : Veda, 1976.

[27] Košice : Oriens, 1995.

J. Michálek upozorňuje na práce a oceňuje prínos bádateľov k dejinám folkloristiky z mimofolkloristického prostredia – predovšetkým literárnych historikov – ako napr. A. Mráza, R. Mrliana, F. Votrubu, R. Brtáňa, J. Horáka, K. Rosenbauma, V. Kochola, P. Libu a i., ktorí si uvedomovali funkciu inšpirácie folklórom v rámci literárneho folklorizmu v dejinách slovenskej literatúry[28].

J. Michálek napísal viacero odborných príspevkov a analytických štúdií venovaných osobnostiam folkloristiky či etnografie, ako boli J. Kollár, P. J. Šafárik, A. Horislav Škultéty, P. Dobšinský, J. Ľ. Holuby, K. A. Medvecký, S. Cambel, P. G. Bogatyrjov, R. Bednárik, J. Mjartan či K. Plicka. Uvedomoval si, že slovenská folkloristika doteraz nemá prácu o vlastných dejinách, ktorá by bola adekvátnym pendantom syntéz o dejinách etnografie, ktorých autorkou je V. Urbancová[29]. Poukazoval na dôležitosť analyzovať aj tzv. egodokumenty zberateľov a bádateľov: „Osobitne upozorňujem v týchto súvislostiach na význam štúdia korešpondencie bádateľov a iných zainteresovaných účastníkov folkloristickej práce počínajúc zberateľskou činnosťou až po najvýraznejšie publikačné výsledky.“[30] Takto zameraný prístup uplatnila v ostatnom čase v štúdiách o A. Kmeťovi, Š. Mišíkovi, J. Ľ. Holubym, B. G. Bogatyrjovovi autorka príspevku.[31]

Teória žánru

Ako som už uviedla vyššie, materiálovým východiskom teoretického uvažovania o genologickej problematike boli pre J. Michálka naratívy s tematikou prvej a druhej svetovej vojny. Ide o naratívy tvoriace súčasť

[28] MICHÁLEK, Ján: *Ku charakteristike a výsledkom štúdia folkloristiky v 19. storočí.* In: Leščák, M. (ed.): *K dejinám slovesnej folkloristiky*. Bratislava : Prebudená pieseň, 1996, s. 13 – 19.

[29] URBANCOVÁ, Viera: *Počiatky slovenskej etnografie.* Bratislava : Veda, 1970; URBANCOVÁ, Viera: *Slovenská etnografia v 19. storočí.* Martin : Matica slovenská, 1987.

[30] MICHÁLEK, Ján: c. d., s. 17.

[31] Napríklad HLÔŠKOVÁ, Hana: *Príspevky k dejinám folkloristiky na Slovensku*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009.

historickej pamäte buď súčasníkov vojnových udalostí, ktorí mohli a nemuseli byť ich priamymi účastníkmi alebo podávané v rámci ústneho tradovania v priestore alebo v čase.

Sila zobrazovanej témy sa preľnula aj s odborným vývinom folkloristiky. Zjednodušene by sa dalo konštatovať, že folkloristika „objavila" naratívy s tematikou osobnej histórie vtedy, keď svoj záujem o nositeľa presmerovala od skupiny k jednotlivcovi, keď sa v skupinovom modeli rozprávačského repertoáru okrem tradičných žánrov výrazne črtali živé, no na osobu rozprávača a na situačný kontext viazané, a preto zdanlivo nestabilné naratívy. Dnes je už jasné, že v období národnoemancipačných snáh tzv. malých národov Európy v 19. storočí tradičný folklór slúžil ako argument na poli politiky, kultúry – bol mnohovýznamovým symbolom skupiny. Dobovým filozofickým východiskom boli antifeudálne idey a ľudové a plebejské vrstvy obyvateľstva sa chápali ako činný subjekt histórie, esencia budujúcich sa národných spoločenstiev. Ich kultúra (= folklór) ako výraz duše skupiny sa mala stať prameňom i symbolom celonárodnej kultúry. Pravdepodobne aj preto taký žáner ako *rozprávanie zo života (memorát)* ostával na okraji pozornosti bádateľov. Je to zároveň paradoxné, pretože u Slovanov už v prvej polovici 19. storočia editor srbskej ľudovej epiky V. S. Karadžić poukázal na význam výnimočných nositeľov, keď svoju zbierku (1814 – 1846) postavil na ich individuálnych repertoároch. Upozornil tiež na ich výnimočné osobnostné črty a zaujímavé biografie. V roku 1871 zvolil podobný prístup aj A. F. Hilferding, keď texty v publikácii *Onežskije byliny* zatriedil podľa rozprávačov. Prelomovou v tomto smere bola práca M. Azadovského z roku 1926 *Eine sibirische Märchenerzählerin*, v ktorej použil psychologickú a antropologicko-funkcionalistickú metódu[32]. Postupne narastal počet prác s týmto prístupom k nositeľovi (R. M. Dorson, S. Witkiewiczai.), až v 60. a 70. rokoch vyšlo viacero prác, kde sa pri štúdiu osobnosti rozprávača uplatňovali rôzne metódy, často kombinované s fotodokumentáciou, výtvarným prejavom, pasportizačnými poznámkami zberateľa a pod. Za prelomovú v tomto smere možno považovať monografiu fínskeho folkloristu a religionistu J. Pentikäinena z roku

[32] KRAWCZYK-WASILEWSKA, Violetta: *Indywidualny narrator ludowy: polskie badania na tle miedzinarodowym.* Literatura ludowa 4/6, 1980, s. 33 – 41.

1978[33]o výnimočnej osobnosti, nositeľke tradičnej ľudovej kultúry Marine Takalo, pričom autor kombinoval folkloristický a antropologický prístup v dlhodobom desaťročnom výskume. Z českej folkloristiky treba spomenúť prácu zberateľky A. Šebestovej z južnej Moravy, ktorá uviedla do obehu termín *lidské dokumenty* (okrem tradičných folklórnych žánrov zaznamenala a publikovala aj rozprávania z každodenného života a životné histórie)[34].

V slovenskej folkloristike sa až v polovici 20. storočia ako prvá teoreticky venovala tomuto žánru M. Kosová[35], v roku 1971 spomenutou monografiou J. Michálek a naposledy zhrňujúco G. Kiliánová[36]. M. Kosová zúročila svoje poznatky z terénnych výskumov na pôde Slovanského seminára FF UK v rokoch 1928 – 1942 pod vedením F. Wollmana. Koncepcia viacročnej systematickej výskumnej práce na území celého Slovenska vychádzala z princípu tvorivej osobnosti v jej väzbe na prostredie života. G. Kiliánová sa podrobne venovala vývoju kritérií spomienkového rozprávania ako autonómneho žánru.

Profesionalizácia spoločenskovedných disciplín, a teda aj zintenzívňujúce sa etnografické, jazykovedné, no i folkloristické výskumy začiatkom 20. storočia ukázali živý rozprávačský repertoár, v ktorom z hľadiska kvantity, no predovšetkým z hľadiska významu rozprávanie zo života tvorilo jeho živú súčasť.

Klasifikačné hľadisko vedené snahou poznatky systematizovať je, ako vieme, teoretický konštrukt. Hoci je nám jasné, že človek je vlastne aj *homo narrans* a má prirodzenú snahu podeliť sa s prežitou skúsenosťou, pocitmi a poznatkami s ostatnými, a to, samozrejme, bez ohľadu na (ne-)uvedomovanie si žánrovej charakteristiky svojho naratívu, predsa

---

[33] PENTIKÄINEN, Juha: *Oral Repertoire and World View. An Anthropological Study of Marina Takalo´s Life Story.* FFC No. 219. Helsinki, 1978.

[34] ŠEBESTOVÁ, Augusta: *Lidské dokumenty.* Olomouc : Vlastenecký spolek muzejní, 1900, (reedícia 1947).

[35] KOSOVÁ-KOLEČÁNYI, Mária: *K problému rozprávaní zo života ako folklórneho druhu.* In: ZÁVODSKÝ, Artur (ed.): *Franku Wollmanovi k sedmdesátinám*. Brno : Státní pedagogické nakladatelství, 1958, s. 530 – 540.

[36] KILIÁNOVÁ, Gabriela: *Rozprávanie zo života ako žáner ľudovej prózy.* Slovenský národopis, 40, 1992, s. 267 – 280.

len je možné vystopovať určité stabilné a invariantné zložky, ktoré tieto naratívy vydeľujú od ostatných.

Spomienkové rozprávanie ako dynamický fenomén kultúry sa stalo živým azda aj pre svoju väzbu na intímnejší sociálny rámec – tradičné žánre (rozprávka, povesť, mýtus) hovorili o skupinových ambíciách, činoch či prehrách. Spomienkové rozprávanie tieto témy individualizuje. Ak je v prvých hrdinom kolektív (i jednotlivý hrdina symbolizuje skupinu), v spomienkovom rozprávaní sa s osudom, podmienkami pasuje jednotlivec. Vysporiadanie sa s osudom a podmienkami je jadrom deja – príbehu alebo jeho zárodku v naratívnej podobe.

Aj v slovenskej folkloristike 20. storočia pretrvávali tendencie nadväzujúce v mnohom na bádateľskú tradíciu 19. storočia, keď pri formulovaní zberateľských zámerov stáli v popredí mimovedecké ciele. Štúdium ústnej prózy bolo v jeho počiatkoch textologicky centristické a aj to výberovo – v strede záujmu stáli tradičné „vykryštalizované" žánre – rozprávka a povesť.[37] Možno konštatovať, že až lingvista S. Czambel, pozitivisticky orientovaný bádateľ, poskytol na začiatku 20. storočia svojimi záznamami textov obraz o celej šírke dobového rozprávačského repertoáru. V ďalšej etape vývoja folkloristiky na Slovensku sa takým, dovtedy opomínaným žánrom, ako je humoristické rozprávanie, rozprávanie zo života či spomienkové rozprávanie naplno aj teoreticky venovali až bádatelia v druhej polovici 20. storočia – M. Kosová-Kolečányi, J. Michálek, M. Leščák[38], V. Gašparíková, G. Kiliánová.

Ako som už uviedla, z hľadiska teórie memorátu predstavuje publikácia J. Michálka[39] základnú prácu v dejinách slovenskej folkloristiky. Ňou sa J. Michálek zapojil tiež do dobovej diskusie o vymedzova-

---

[37] MICHÁLEK, Ján: *Ku charakteristike a výsledkom štúdia folkloristiky19. storočia.* In: Leščák, Milan (ed.): K dejinám slovesnej folkloristiky. Bratislava : Prebudená pieseň, 1996, s. 13 – 19.

[38] LEŠČÁK, Milan: *Humoristické rozprávanie na Spiši (1962 – 1967). Pokus o výskum frekvencie a výskytu.* Bratislava, 2010. Publikácia až do roku vydania bola citovaná ako rkp. Rovnomennú kandidátsku dizertačnú prácu totiž obhájil M. Leščák už v roku 1971.

[39] MICHÁLEK, Ján: *Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou.* Bratislava : Veda, 1971.

ní predmetu bádania folkloristiky. Jeho výskumný terén predstavoval predovšetkým podbradliansko-podjavorinský kraj, pričom uplatňoval snahu o prirodzené rozprávačské situácie, apelujúc na potrebu mať ako východisko „početný a spoľahlivý materiál“[40]. Reflektoval dobový stav tradičnej kultúry vo väzbe na sociálnu a vzdelanostnú skladbu skúmaného vidieckeho prostredia, čo sa odzrkadlilo v tematickej a žánrovej skladbe rozprávačského repertoáru. Z hľadiska vyskúmaného materiálu je ťažisková kapitola *Spomienkové rozprávanie o svetových vojnách*[41]. Narátori boli ľudia narodení aj v 2. polovici 19. storočia a výskum na prelome 60. a 70. rokov 20. storočia ukázal, že: „počet týchto príbehov je dodnes [k roku vydania publikácie – pozn. H. H.] pomerne veľký a motivicky sú veľmi rozmanité“[42]. Autor, na tú dobu novátorsky, konštatuje, že spomienkové rozprávanie s tematikou prvej svetovej vojny je možné využiť aj ako spoľahlivý sociologický materiál pre poznanie postoja ľudových más k prvej svetovej vojne a zovšeobecnene aj k vojne vôbec[43], čo dnešná folkloristika označuje termínom historiozofia. J. Michálek analyzoval aj spomienky a naratívy o druhej svetovej vojne, pričom upozorňuje z hľadiska ekológie folklóru na závažnú okolnosť „oživovania“ rozprávaní, ktorú predstavujú tzv. komemoračné príležitosti (napr. počas osláv SNP a pod.), pričom obsahové aj formálne vyznenie naratívov nezriedka pomáha dotvárať spracovanie vojnovej témy v literatúre, filme a dráme.

Prínos práce J. Michálka z hľadiska teórie a poetiky žánru spočíva v terminologickom spresnení a vymedzení kategoriálnych vlastností podskupín memorátu. Sú nimi: *rozprávanie zo života* a *spomienkové rozprávanie*. J. Michálek nadviazal na predchádzajúcich bádateľov (J. Polívka, A. Melicherčík, M. Kosová) a uplatnil hľadisko rozprávača s dôsledkom na naratív. Upozornil na procesuálnosť rozprávačského tvorivého procesu, keď: „... prvoradý význam rozprávania zo života, sledovania autobiografických podaní spočíva práve v možnosti skúmať

[40] Tamže, s. 9 – 10.

[41] Tamže, s. 56 – 100.

[42] Tamže, s. 67.

[43] Tamže, s. 59.

tvorivý proces..."[44], pričom „tento materiál veľmi aktualizuje otázku individuálneho a kolektívneho v tvorivom ľudovo-umeleckom procese"[45]. Z tohto pohľadu potom *spomienkové rozprávanie* je podanie, ktoré nie je bezprostredným zážitkom rozprávača, vzťah k zobrazovanej skutočnosti je sprostredkovaný, a to prinajmenšom v jednom, prípadne i vo viacerých stupňoch. Predstavuje tak štádium folklorizácie – v čase i v priestore, čo má dôsledky v obsahu i forme naratívov, keď napríklad „historická postava sa stáva v predstavách ľudu takou, akou ju robí ústne podanie"[46]. Aj dnes je aktuálne konštatovanie J. Michálka o terénnom výskume ako *conditio sine qua non* folkloristiky[47] napríklad aj v diskusiách o zániku či rozvoji folklóru a o jeho funkciách v hodnotovom systéme súčasníka[48].

Literatúra

MELICHERČÍK, Andrej: *Jánošíkovská tradícia na Slovensku.* Bratislava : Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení, 1952.

MELICHERČÍK, Andrej: *K otázke vzniku zbojníctva v Karpatoch.* Slovenský národopis, 4, 1956, s. 163 – 194.

MELICHERČÍK, Andrej: *Protifeudálny odboj a jánošíkovská tradícia na Slovensku.* Bratislava : Slovenský výbor pre šírenie politických a vedeckých poznatkov a Osvetový ústav, 1963.

MICHÁLEK, Ján: *Náhľady a spolupráca P. J. Šafárika a J. Kollára v oblasti ľudovej slovesnosti.* Slovenský národopis, 5, 1957, s. 453 – 485.

MICHÁLEK, Ján: *Udalosti revolučných rokov 1848/49 v ústnom podaní.* In: *Musaica, XVII.(VI.). Zborník FF UK.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1966, s. 131 – 143.

[44] Tamže, s. 104.

[45] Tamže, s. 105.

[46] Tamže, s. 110.

[47] Tamže, s. 130.

[48] Príspevok vznikol v rámci grantového projektu *Ľudová próza v cyrilských rukopisných zborníkoch 18. – 19. storočia*; evidenčné číslo projektu: VEGA 2/0012/13.

MICHÁLEK, Ján: *Povesti o Turkoch v podjavorinsko-podbradlanskom kraji.* In: *Musaica XX (IX). Zborník FF UK*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969, s. 79 – 113.

MICHÁLEK, Ján: *Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou*. Bratislava : Veda, 1971.

MICHÁLEK, Ján: *Postava J. M. Hurbana v ľudovom rozprávaní*. In: *Etnografia. Zborník SNM, LXXII*., 1978, s. 227 – 239.

MICHÁLEK, Ján: *Počas svojho viac ako polstoročného účinkovania na FiF UK*... Ethnologia Slovaca et Slavica, 34, 2011, s. 128 – 129.

MLYNKA, Ladislav: *Ľudová kultúra v zborníkoch Studia Academica Slovaca.* In: *Studia Academica Slovaca 29*. Bratislava : Stimul, 2000, s. 337 – 345.

Výberová bibliografia[49]
prof. PhDr. Jána Michálka, DrSc.

Samostatné publikácie:

MICHÁLEK, Ján: *Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou*. Bratislava : SAV, 1971.

MICHÁLEK, Ján: *Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu*. Bratislava : Veda, 1985.

MICHÁLEK, Ján (zost.): *Ľud hornádskej doliny : (na území Popradského okresu).* Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1989.

MICHÁLEK, Ján: *O ľudovej slovesnosti.* Bratislava : Univerzita Komenského, 1996.

MICHÁLEK, Ján: *Dejiny etnografie a folkloristiky : postavy, diela, inštitúcie*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1990. (2. dopl. vyd. Bratislava : Univerzita Komenského, 1994, 3. dopl. vyd. Bratislava : Univerzita Komenského, 1998).

MICHÁLEK, Ján – TRUP, Ladislav: *Slovensko-španielska paremiológia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1994.

MICHÁLEK, Ján: *Tradícia a inovácia : (štúdie o ľudovej kultúre)*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2001.

[49] Výberovú bibliografiu prof. PhDr. J. Michálka, DrSc., spracovala H. Hlôšková na základe podkladov E. Petrovičovej.

MICHÁLEK, Ján: *Zvonové studničky : slovenské ľudové povesti*. Bratislava : Tatran, 1990. (Ľudové umenie na Slovensku. zv. 15).

MICHÁLEK, Ján: *Na krížnych cestách*. Bratislava : Tatran, 1991. (Ľudové umenie na Slovensku; zv. 18).

MICHÁLEK, Ján: *Spisy Pavla Jozefa Šafárika. 4 : Slovanský národopis*. Košice : Oriens, 1995.

MICHÁLEK, Ján: *Stredoeurópske kontexty ľudovej kultúry na Slovensku*. Bratislava : Stimul, 1995.

MICHÁLEK, Ján: *Slovenská ľudová kultúra : (stredoeurópske vzťahy)*. Bratislava : Stimul, 1996.

MICHÁLEK, Ján: *Brezová pod Bradlom*. Bratislava : Stimul, 1998.

MICHÁLEK, Ján (ed.): *Gemer – Malohont. Národopisná monografia*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2011.

Štúdie a odborné články:

MICHÁLEK, Ján: *Národnie spievanky Jána Kollára*. Slavica Slovaca, 28, č. 1 – 2, 1993, s. 116 – 120.

MICHÁLEK, Ján: *Práca P. G. Bogatyreva so slovenským folklórom po jeho odchode zo Slovenska*. Slovenský národopis, 42, č. 1, 1994, s. 65 – 66.

MICHÁLEK, Ján: *Memoráty o Slovenskom národnom povstaní*. Tvorba T., 4(13), č. 7, 1994, s. 12 – 14.

MICHÁLEK, Ján: *Spomienkové rozprávanie v práci učiteľa – výskumníka*. Pedagogická revue, 47, č. 9 – 10, 1995, s. 34 – 44.

MICHÁLEK, Ján: *Symbolika jednošci w folklorze*. In: *Symbole slowiańskie – symbole narodowe*. Kraków : Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999, s. 63 – 67.

MICHÁLEK, Ján: *Ľudové rozprávanie*. In: *Stará Turá*. Bratislava : Obzor, 1983, s. 178 – 189.

MICHÁLEK, Ján: *Ľudová prozaická tradícia*. In: *Záhorská Bratislava*. Bratislava : Obzor, 1986, s. 182 – 190.

MICHÁLEK, Ján: *Zbierky slovenských ľudových rozprávok a ich vydávanie*. In: *Studia Academica Slovaca 19*. Bratislava : Alfa, 1990, s. 211 – 221.

MICHÁLEK, Ján: *Ústna tvorba a sociálna komunikácia*. In: *Studia Academica Slovaca 20*. Bratislava : Alfa, 1991, s. 141 – 151.

MICHÁLEK, Ján: *Ľudová náhrobníková poézia*. In: *Studia Academica Slovaca 21*. Bratislava : Stimul, 1992, s. 87 – 92.

MICHÁLEK, Ján: *Ľudová slovesnosť a migrácia*. In: *Studia Academica Slovaca 22*. Bratislava : Stimul, 1993, s. 140 – 146.

MICHÁLEK, Ján: *Ján Kollár und das Studium der Volksdichtung*. In: *Ethnologia Slovaca et Slavica 24-25/1992-93*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1993, s. 263 – 272.

MICHÁLEK, Ján: *Základné tematické vrstvy memorátu v súčasnosti*. In: *Studia Academica Slovaca 23*. Bratislava : Stimul, 1994, s. 154 – 162.

MICHÁLEK, Ján: *Slovanský národopis Pavla Jozefa Šafárika*. In: *Studia Academica Slovaca 24*. Bratislava : Stimul, 1995, s. 113 – 118.

MICHÁLEK, Ján: *Ľudová próza na slovensko-moravskom pohraničí*. In: *Studia Academica Slovaca 25*. Bratislava : Stimul, 1996, s. 128 – 133.

MICHÁLEK, Ján: *Samo Cambel a slovenské rozprávky*. In: *Studia Academica Slovaca 26*. Bratislava : Stimul, 1997, s. 107 – 112.

MICHÁLEK, Ján: *Karol A. Medvecký a jeho miesto v dejinách slovenskej etnológie*. In: *Studia Academica Slovaca 27*. Bratislava : Stimul, 1998, s. 96 – 101.

MICHÁLEK, Ján: *Milan Rastislav Štefánik v spomienkovom rozprávaní*. In: *Studia Academica Slovaca 28*. Bratislava : Stimul, 1999, s. 110 – 119.

MICHÁLEK, Ján: *Ľudová prozaická tvorba a jej etické rozmery*. In: *Na prahu milénia*. Bratislava : ARM 333, 2000, s. 53 – 56.

MICHÁLEK, Ján: *Etnologické monografie o Bratislave*. In: *Studia Academica Slovaca 29*. Bratislava : Stimul, 2000, s 126 – 132.

MICHÁLEK, Ján : *Etnologické aspekty zániku rodinného modelu hospodárenia na pôde na Slovensku*. In: *Tradícia a spoločensko-politické zmeny na Slovensku po 2. svetovej vojne*. Bratislava : Stimul, 2002, s. 47 – 55.

MICHÁLEK, Ján: *Slovenský etnológ Ján Mjartan : (na 100. výročie narodenia.)* In: *Studia Academica Slovaca 31*. Bratislava : Stimul, 2002, s. 128 – 136.

MICHÁLEK, Ján: *Slovenská polonistická folkloristika v rokoch 1945 – 1995*. In: *Vývin a význam slovensko-poľských vzťahov*. Bratislava : Lufema, 2003, s. 186 – 198.

MICHÁLEK, Ján: *Rudolf Bednárik – prvý slovenský profesor etnológie (1903 – 1975)*. In: *Studia Academica Slovaca 32*. Bratislava : Stimul, 2003, s. 343 – 350.

MICHÁLEK, Ján – PUŠKÁROVÁ, Ivana: *K problematike výskumu ľudového rozprávania v súvislosti s migračnými pohybmi obyvateľstva po 2. svetovej vojne*. In: *Etnokultúrny vývoj na južnom Slovensku*. Bratislava : Katedra etnológie FF UK, 1992, s. 97 – 103.

MICHÁLEK, Ján: *August Horislav Škultéty a Pavol Dobšinský.* In: *Život a dielo Augusta Horislava Škultétyho 1819 – 1892.* Bratislava : Univerzita Komenského, 1994, s. 82 – 87.

MICHÁLEK, Ján: *Doslov*. In: *Spisy Pavla Jozefa Šafárika. 4.* Košice : Oriens, 1995, s. 201 – 218.

MICHÁLEK, Ján: *Vnútorná migrácia a etnické vzťahy.* In: *Stredoeurópske kontexty ľudovej kultúry na Slovensku.* Bratislava : Stimul, 1995, s. 5 – 12.

MICHÁLEK, Ján: *Slovensko-moravské pohraničie ako kontaktová zóna.* In: *Slovenská ľudová kultúra (stredoeurópske vzťahy).* Bratislava : Stimul, 1996, s. 17 – 27.

MICHÁLEK, Ján: *Ku charakteristike a výsledkom štúdia folkloristiky 19. storočia.* In: *K dejinám slovesnej folkloristiky.* Bratislava : Prebudená pieseň, 1996, s. 13 – 18.

MICHÁLEK, Ján: *Jazykovedec Samo Cambel v dejinách slovenského národopisu.* In: *Národopisný zborník 12.* Martin : Matica slovenská, 1998, s. 93 – 99.

MICHÁLEK, Ján: *Poľské motívy v slovenských ľudových piesňach.* In: *Kontinuita romantizmu*. Bratislava : Lufema, 2001, s. 206 – 219.

MICHÁLEK, Ján: *Tematika zbojníctva v slovenskom a poľskom etnologickom výskume.* In: *Polsko-slowackie stosunki po roku 1918 = Slovensko-poľské vzťahy po roku 1918*. Wroclaw : Polsko-slowacka komisja nauk humanistycznych, 2002, s. 129 – 136.

MICHÁLEK, Ján: *Obdobie vzniku Česko-Slovenského štátu a národopis.* In: *Česko-slovenské vztahy v bádání o lidové kultuře*. Zlín : Muzeum jihovýchodní Moravy, 1991, s. 1 – 8.

MICHÁLEK, Ján: *P. J. Šafárik a dejiny slovenského národopisu*. In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1993, s. 289 – 292.

MICHÁLEK, Ján: *Monografia v etnologickej spisbe*. In: *Folklorizmus na prelome storočí*. Bratislava : Prebudená pieseň, 2000, s. 133 – 139.

MICHÁLEK, Ján: *Vznik Českého lidu a slovenský národopis*. Český lid, 78, č. 3, 1991, s. 167 – 169.

MICHÁLEK, Ján: *Svätoplukove prúty : Symbolika svornosti v ľudovej tvorbe.* Historická revue, 4, 1993, č. 8, s. 9 – 10.

MICHÁLEK, Ján: *Výskum ľudovej kultúry a jeho vplyv na formovanie národ-*

ného vedomia. In: *Historické a kultúrne zdroje slovensko-poľských vzťahov*. Bratislava : Lufema, 2000, s. 109 – 119.

MICHÁLEK, Ján: *Etnologické dielo Pavla Jozefa Šafárika.* In: *Studia Academica Slovaca 30*. Bratislava : Stimul, 2001, s. 130 – 137.

MICHÁLEK, Ján: *Etnológia v letnej škole slovenského jazyka a kultúry.* In: *40 rokov Studia Academica Slovaca.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 63 – 66.

MICHÁLEK, Ján: *Karol Plicka (14. 10. 1894 – 6. 5. 1987).* In: *Zborník Slovenského národného múzea, ročník 88. Etnografia 35*. Martin : Slovenské národné múzeum, 1994, s. 10 – 13.

MICHÁLEK, Ján: *K storočnici Národopisnej výstavy československej v Prahe.* In: *Zborník Slovenského národného múzea, ročník 89. Etnografia 36*. Martin : Slovenské národné múzeum, 1995, s. 147 – 150.

MICHÁLEK, Ján: *Význam Katedry etnológie pre rozvoj národopisného výskumu na Slovensku.* In: Filozofická *fakulta Univerzity Komenského v retrospektíve a perspektíve*. Bratislava : Stimul, 1997, s. 64 – 68.

MICHÁLEK, Ján: *Podjavorina : etnografický náčrt a kontext.* In: *Podjavorina v minulosti a súčasnosti.* Bratislava : AP projekt, 2001, s. 42 – 48.

MICHÁLEK, Ján: *Katedra etnológie v historickej retrospektíve.* Etnologické rozpravy, 8, č. 1, 2001, s. 138 – 143.

Summary

Scientific-pedagogical Works of Professor Ján Michálek in the Context of Researching Folk Prose in Slovakia

The paper is dedicated to folklorist prof. PhDr. Ján Michálek, DrSc., who spent his whole professional life at the Faculty of Philosophy of Comenius University in Bratislava, where he finished his studies of History and Ethnology in year 1956. He schooled and raised tens of graduates of our department that was until the beginning of the ‘90s of the 20th century the only department in Slovakia which educated adepts in ethnographical and folkloristic science and practice. J. Michálek was also the chairmen of the department in years 1970 – 1990. At that time the department was called the Department of Ethnography and Folkloristics. He irreplaceably contributed to the history

of Studia Academica Slovaca where he regularly lectured and published his papers in almanacs SAS. The author characterizes the scientific-pedagogical works of J. Michálek in his main thematic field of the history of folkloristics, theory of folkloristics and individual genres of folk prose. The thematic focus, methodological and methodic approaches are characterized in the context of contemporaneous state of Slovak folkloristics in Slovakia. The author considers the most significant contribution to the theory of folkloristics by J. Michálek his work *Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou*, in which he terminologically and categorically defined two subgenres of memorate: narrative of personal experience and commemorative narrative.

Televízne reality show a ich vplyv na jazykovú situáciu na Slovensku

Miloš Horváth

Jedným z označení, ktoré by sme mohli prisúdiť súčasnej postmodernej kultúre, je, že ide o kultúru digitálnu, v užšom rámci potom mediálnu (multimediálnu). Príznak digitálnosti nadobudla kultúra v dôsledku masívneho využívania digitálnych technológií prakticky vo všetkých sférach spoločnosti, jej mediálnosť, resp. multimediálnosť zase súvisí s vypuknutím informačnej revolúcie, a teda so zvyšujúcim sa dopytom po informáciách rôzneho druhu, ktoré sú poskytované širokým spektrom mediálnych inštitúcií, fungujúcich či už pod vplyvom štátu, vládnej doktríny (verejnoprávne médiá), alebo súkromných vlastníkov (komerčné médiá). Z informácií – tých serióznych, spravodajských, ako aj odľahčených až bulvárnych –, ktoré sú sprostredkovávané a šírené masovými médiami staršieho i novšieho typu[1], sa v dôsledku toho stal pomerne lukratívny tovar, komodita, čo dáva do rúk ich majiteľom či prevádzkovateľom prakticky neobmedzenú moc, a tak sa, prirodzene, prostredníctvom nich vytvára priestor na ovplyvňovanie, ba až manipuláciu s verejnou mienkou, ale aj názormi a postojmi percipientov, nevynímajúc postoje k jazyku a jeho fungovaniu.

[1] Pre úplnosť len dodávame, že pod starými, resp. staršími médiami rozumieme rozhlas, televíziu a tlač, pod novými médiami zase všetky technológie, ktorých vnútorný mechanizmus tvorby a prenosu dát je založený na digitálnom, numerickom kódovaní, ako napríklad hardvérové i softvérové vybavenie osobných počítačov, internetové a mobilné aplikácie, sociálne siete, blogy a pod. (bližšie pozri RUSNÁK, Juraj a kol.: *Texty elektronických médií: Stručný výkladový slovník*. Prešov : Prešovská univerzita, 2010, s. 125 – 131).

V tejto štúdii sa preto zameriame na vybraný segment takéhoto pôsobenia vo sfére audiovizuálneho (televízneho) vysielania, a to na novodobý fenomén reality show, ktorý podľa nás badateľne vplýva okrem iného aj na jazykovú kultúru a kultúru komunikácie. V intenciách toho je pre nás kľúčové objasnenie si podstaty reality TV ako špecifického „komerčného televízneho žánru, resp. programového formátu, ktorý je prezentovaný vysielateľom ako neštylizovaný záznam reality“[2], a zároveň explanácia pojmu jazyková situácia ako odrazu jazykových návykov maximálne diferencovaného jazykového spoločenstva. Následne pristúpime ku kritickej reflexii spomínaného programového formátu reality show tak, ako sa s ním operuje na našom mediálnom trhu, a zhodnotíme jeho potenciálny vplyv na aktuálnu jazykovú situáciu u nás, ergo na súčasný slovenský jazyk.

Náčrt jazykovej situácie na Slovensku vo vzťahu k masmediálnym komunikátom

V posledných dvoch desaťročiach sa u nás čoraz častejšie objavujú tézy o nízkej úrovni jazykovej kultúry a kultúry vyjadrovania bežných, laických, ale aj profesionálnych používateľov jazyka. Na Slovensku ide v tejto súvislosti o vskutku návratnú a populárnu tému, o ktorej sa pravidelne diskutuje na rôznych fórach – zmenu stavu v želanom smere to však, žiaľ, neprináša. Niektorí odborníci idú vo svojej kritike jazykovej praxe ešte ďalej a hovoria doslova o havarijnej situácii používania slovenčiny vo viacerých komunikačných sférach, a to najmä v oblasti verejných (oficiálnych) prejavov[3], pričom obzvlášť útočne vyznievajú takéto vyhlásenia predovšetkým na adresu profesionálnych používateľov jazyka pôsobiacich v masových médiách.

V rovnakom negativistickom duchu sa nesie aj charakteristika jazykového úzu na Slovensku, získaná z relevantných sociolingvistických

[2] VALČEK, Peter: *Slovník teórie médií A – Ž*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2011, s. 274.

[3] Porov. FINDRA, Ján: *Jazyková komunikácia a kultúra vyjadrovania*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 2013, s. 40.

výskumov z prelomu 90. rokov minulého storočia[4]. V nadväznosti na tému našej štúdie sa v nich zovšeobecňujúco konštatuje, že jazykový úzus je jednak výrazne poznačený neschopnosťou hromadných oznamovacích prostriedkov, t. j. masových médií, ako aj škôl ovplyvňovať čistotu slovenčiny, a tak zmierniť narastajúce napätie medzi úzom a normou, a jednak, že jazykový úzus je zo širšej lingvokulturologickej perspektívy pod nápadným vplyvom postmodernizmu, resp. postmodernej kultúry, v ktorej, ako dobre vieme, sa relativizujú tradičné, uznávané hodnoty a, naopak, na ich úkor sa aktualizujú také vzorce správania – v našom prípade jazykového správania –, v ktorých dominuje: 1) jednoduchosť až strohosť vo vyjadrovaní, ktorá je motivovaná najmä snahou po ekonomizácii jazyka na úrovni slova (využívanie univerbizovaných jednotiek, rôznych abreviatúr a pod.) i vety (využívanie elíps, kondenzácií vetnej stavby a pod.), čo zodpovedá postmodernému trendu stále sa zrýchľujúceho životného tempa; 2) výrazová (formálna) nápadnosť až exotickosť použitých výrazových prostriedkov, čo je dôsledkom túžby odlíšiť sa za každú cenu od ostatných, alebo naopak snahou zaradiť sa do niektorého z preferovaných prúdov v rámci existujúcich subkultúr; 3) uprednostňovanie módnych (imidžových) slov pred zaužívanými výrazmi, v čom sa opäť odráža úsilie byť „in", a nie byť staromódny, konvenčný; 4) tendencia po banalizácii a vulgarizácii jazyka, pri ktorej sa expedient pridŕža zásady, podľa ktorej všetko, čo vyžaduje hlbšie zamyslenie, resp. reflexívne porozumenie textu[5], a teda spomaľuje celkový interpretačný proces, je v komunikácii zbytočné, no na druhej strane hrubé, pejoratívne a emocionálno-expresívne výrazy sú v komunikácii vítané, keďže zaručene pritiahnu pozornosť adresáta.

Uvedené zovšeobecňujúce tendencie, príznačné pre dnešný postmoderný diskurz, viac či menej výrazne modifikujú celkovú jazykovú situáciu na Slovensku z krátkodobého i dlhodobého hľadiska. Pod týmto centrálnym pojmom – termínom sociolingvistiky rozumieme

[4] DOLNÍK, Juraj: *Spisovná slovenčina a jej používatelia*. Bratislava : Stimul, 2000, s. 37.

[5] DOLNÍK, Juraj: *Zrozumiteľnosť textu*. In: *Komunikácia a text*. Prešov : Náuka, 2003, s. 70.

stav koexistencie jazykových prvkov v úze na osi spisovné – nespisovné, domáce – cudzie, nocionálne – emocionálno-expresívne a pod., pričom na neustálu premenlivosť (synchrónnu dynamiku) jazykovej situácie vplývajú v rovnakej miere faktory sociálne (odrážajúce prirodzenú stratifikáciu spoločnosti) i komunikačné (odrážajúce heterogénnosť jednotlivých komunikačných sfér v závislosti od funkcie komunikátu a štruktúry celej komunikačnej situácie)[6].

Sociálna diferencovanosť používateľov jazyka, ako aj funkčná a situačno-kontextová diferencovanosť jednotlivých komunikačných sfér má však vplyv nielen na celostnú jazykovú situáciu, ale aj na posudzovanie normálnosti (primeranosti), resp. kultúrnosti použitých vyjadrovacích prostriedkov. „Poznatok, že kultúra generuje heterogenitu, rozmanitosť, sa vzťahuje aj na jazykovú kultúru. V ustálených diferencovaných komunikačných podmienkach sa štandardizovali zodpovedajúce používania jazyka, a teda v rámci jazykového spoločenstva koexistuje viacero jazykových kultúr, jazykových normalít. Motivačná sila istých potrieb a záujmov členov jazykového spoločenstva (v našom prípade tvorcov i recipientov masmediálnych komunikátov – pozn. M. H.) navodzuje ich porovnávacie vnímanie s hodnotiacim obsahom“[7], a teda podľa tejto myšlienkovej schémy treba v dôsledku pragmatizácie komunikácie na použité jazykové prostriedky nazerať cez prizmu konkrétnych potrieb, záujmov, predstáv a ideálov komunikantov na oboch stranách komunikačného modelu. Vo vzťahu k masmediálnym komunikátom navyše vystupujú do popredia aj potreby a záujmy vlastníkov médií a tým, prirodzene, ide najmä o zisk generovaný primárne diváckym záujmom. Ak pôjdeme v našej úvahe ešte ďalej, poľahky prídeme na to, že spomínaný divácky záujem, kvantifikovateľný predovšetkým v rôznych ratingoch sledovanosti, sa v súčasnej konzumnej a do veľkej miery povrchnej kultúre omnoho jednoduchšie dosahuje odľahčeným, vyzývavým a módnym jazykom než elitárskym, intelektuálnym či esejistickým vyjadrovaním sa. To nás nepriamo odkazuje vo vzťahu k textotvorbe a praktickej štylistike na tzv. kategóriu miery, ktorú Ján

[6] DOLNÍK, Juraj: *Základy lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 1999, s. 217 – 218.

[7] DOLNÍK, Juraj: *Sila jazyka*. Bratislava : Kalligram, 2012, s. 176.

Findra[8] chápe ako hodnotové kritérium, reflektujúce možnosti, ale i obmedzenia pri tvorbe textu. V komunikačnom procese by sme sa podľa neho mali „snažiť vytvárať texty, ktoré budú v hĺbkovom podloží etické a na povrchovej úrovni estetické, a to aj preto, aby sme sa vyhli textovému gýču a smogu“[9]. Inak povedané, expedient, v našom prípade novinár, redaktor, moderátor, má vedieť odhadnúť na základe svojej intuície, jazykového citu i doterajších štylistických skúseností, čo všetko si môže s ohľadom na danú komunikačnú situáciu dovoliť, a čo je, naopak, vo vzťahu k adresátovi alebo adresátom už nemiestne, prehnané, resp. neakceptovateľné[10]. Na základe nášho predbežného výskumu si dovolíme konštatovať, že v jazyku televíznych reality show vysielaných na Slovensku sa spomínaná kategória miery prekračuje, a to najmä čo sa týka výskytu nápadných, štylisticky zafarbených a tabuových (tabuizovaných) slov, nehovoriac o tom, že celková úroveň rečového prejavu niektorých moderátorov/moderátoriek nedosahuje optimálnu úroveň.

Zhrňujúco povedané: časy, keď masové médiá (rovnako to však platí aj o súčasnej beletrii, divadle a iných umeleckých, resp. kváziumeleckých výtvoroch[11]) boli kultivátormi jazykového správania, a tak v pozitívnom smere ovplyvňovali jazykovú situáciu, sú už minulosťou. Práve naopak, jazyk médií je determinovaný predovšetkým snahou o zaujatie, pritiahnutie pozornosti adresáta, čo však vo viacerých prípadoch vyznieva pomerne „lacno“, a najmä vedie podľa nášho názoru k podceňovaniu jazykovej kompetentnosti i intelektuálnej vyspelosti mnohých percipientov. Kľúčovou, no nateraz nezodpovedanou otáz-

---

[8] FINDRA, Ján: *Jazyková komunikácia a kultúra vyjadrovania*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 2013, s. 28.

[9] Tamže, s. 27 – 28. Pod neterminologickým označením *textový gýč* si možno predstaviť nápadné slová a slovné spojenia, pri ktorých sa spravidla zámerne porušujú jazykové i širšie komunikačné normy, pod *textovým smogom* zase rôzne redundantizmy, frázy a klišé.

[10] HORVÁTH, Miloš: *Konštitutívne princípy štylistiky*. Slovenská reč, 76, 2011, č. 1 – 2, s. 70 – 71.

[11] Porov. ČMEJRKOVÁ, Světla – HOFFMANOVÁ, Jana (eds.): *Mluvená čeština: Hledání funkčního rozpětí*. Praha : Academia, 2011, s. 349 – 391.

kou v tejto súvislosti zostáva, dokedy sme schopní túto devalváciu jazyka i väčšinového vkusu[12] diváka prehliadať a či vôbec môže bežný konzument médií aktívnym spôsobom ovplyvniť programovú štruktúru súčasných komerčných televízií.

Fenomén reality show a jeho miesto na mediálnom trhu

Fenomén reality TV, resp. reality show je jedným z vedľajších produktov (efektov) globalizačných tendencií v médiách, ktoré sú ovládané nadnárodnými korporáciami a z ideovej i finančnej perspektívy plnia zadania ich majiteľov, resp. externých objednávateľov ich služieb. Proces globalizácie však nemožno redukovať len na hospodárske a politické ciele[13], keďže globalizácia nemenej výrazne zasahuje aj univerzálnu kategóriu kultúry v jej antropologickom i axiologickom zmysle[14]. Vplyvom globalizácie sa totiž implantujú cudzorodé kultúrne a v užšom rámci i komunikačné prvky do pôvodne diferentných kultúr, v dôsledku čoho dochádza k modifikácii štandardizovaných vzorcov správania ich nositeľov a následnej reorganizácii zaužívaného systému hodnôt a preferenčných štruktúr.

Opísanému globalizačnému mechanizmu sa, prirodzene, nevyhla ani slovenská národná kultúra, čo sa prejavuje najmä v bezmyšlienkovitom napodobňovaní anglo-amerických kultúrnych vzorov, resp. vzorcov správania. Takouto cestou sa k nám dostal aj pertraktovaný formát televíznych reality show, ktorý sa začína objavovať v programovej ponuke slovenských televízií od konca deväťdesiatych rokov 20. storočia a teší sa diváckej obľube až do dnešných dní, aj keď kritických hlasov na adresu tvorcov, presnejšie povedané našich producen-

[12] Sociológovia i masmediálni teoretici v tejto súvislosti dokonca hovoria o cielenom „umŕtvení" osobného vkusu (bližšie pozri KUNCZIK, Michael: *Základy masové komunikace*. Praha : Karolinum, 1995, s. 53 – 54).

[13] MICHELKO, Roman: *Eseje o globalizácii*. Martin : Matica slovenská, 2009.

[14] SOUKUP, Václav: *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha : Portál, 2000; SOUKUP, Václav: *Dějiny antropologie*. Praha : Karolinum, 2004.

tov reality show[15], je čoraz viac. Zo subjektívneho pohľadu si dokonca dovolíme tvrdiť, že slovenský mediálny trh je formátom reality show v súčasnosti už presýtený a zdá sa, že okrem spomínaného formátu a mohutnej domácej televíznej seriálovej tvorby slovenské komerčné televízie akoby nemali divákovi čo ponúknuť. Dôkazom toho je aj to, že siahajú opakovane už po entom pokračovaní rovnakého druhu reality show bez výraznejších inovácií v personálnej, dramaturgickej či obsahovej skladbe daných relácií.

Ako sme už vyššie naznačili, reality TV, resp. reality show je špecifický produkt audiovizuálneho priemyslu, ktorý je založený na simulovaní reality, resp. navodzovaní pocitu, že jednotliví aktéri čelia reálnym životným situáciám bez zbytočnej štylizácie a dramaturgického usmerňovania, pričom spravidla sú pod neustálym drobnohľadom všadeprítomných kamier. „V podstate pri nich ide o uplatňovanie metódy zobrazovania skutočného života, známej z filmovej histórie – tzv. cinema-direct. Fenomén ‚realizmu' pri zobrazovaní skutočnosti v nich možno potom identifikovať na viacerých úrovniach – v obsahu (zobrazujú sa skutočné udalosti), vo forme (s dôrazom na autenticitu výrazu), v štýle (používajú sa ustálené kompozičné postupy) a v recepcii (spoluúčasťou mediálneho publika na ich tvorbe)."[16]

Hoci rôzne druhy reality show sú v zahraničných elektronických médiách prítomné už niekoľko desaťročí (za prelomovú v tejto súvislosti možno považovať reláciu *The Real World* vysielanú hudobnou stanicou MTV, ktorej obsahom bolo zaznamenávanie každodenného života skupiny adolescentov v uzatvorenom priestore), v deväťdesiatych rokoch 20. storočia došlo k zásadnému predefinovaniu ich podstaty v tom smere, že zábavná funkcia prevýšila všetky ostatné funkcie tohto televízneho žánru. Dnes práve zábavnosť kombinovaná so

[15] V tejto súvislosti je nevyhnutné pripomenúť, že prakticky všetky odvysielané reality show na slovenských obrazovkách sú prevzaté zo zahraničných produkčných spoločností, čím sa tvorivý potenciál našich „kreatívnych producentov" výrazne obmedzuje, ak vôbec možno uvažovať v tejto otázke o tvorivom (originálnom) prístupe k zobrazovaniu mediálnych obsahov.

[16] RUSNÁK, Juraj a kol.: *Texty elektronických médií: Stručný výkladový slovník*. Prešov : Prešovská univerzita, 2010, s. 176.

značnou dávkou provokatívnosti až obscénnosti tvorí určujúci prvok drvivej väčšiny reality show u nás i v zahraničí[17]. Okrem toho podstatnou zložkou tohto typu programov je aj finančná výhra, ktorá motivuje zúčastnených aktérov (súťažiacich) v ich výkonoch, ako aj možnosť prezentovať sa pred širokým publikom, a tak sa stať aspoň na chvíľu známou osobnosťou – povestnou celebritou.

Z povedaného vyplýva, že žáner reality TV, resp. reality show prešiel svojím vnútorným vývojom a zároveň že tento pojem v rámci svojej extenzie zahŕňa niekoľko špecifických typov, resp. variantov relácií[18]. Divácky najpopulárnejšími sú najmä *klasické reality show* zobrazujúce jednotlivých protagonistov v ich vzájomných vzťahoch v štandardných, ale i neštandardných situáciách, pričom ich správanie je nepretržite zaznamenávané kamerami (u nás napríklad *Big Brother*, *Vyvolení*, *Farma* a iné), ďalej *talent show*, ktorých zmyslom je ukázať svoj talent napríklad v speve, tanci a pod., a tak zaujať pozornosť odbornej poroty, ako aj divákov (u nás napríklad *Česko-Slovensko má talent*, *Slovensko hľadá Superstar*, *Talentmánia*, *Tanec za milión*, *Hlas ČeskoSlovenska* a iné), ďalej *dating show*, v ktorých sa jednotliví aktéri zoznamujú, resp. usilujú získať „srdce" vybranej známej osobnosti, príp. iného človeka (u nás napríklad *Farmár hľadá ženu*, *Nevesta pre milionára*, *Mama, ožeň ma* a iné) alebo *feel-good show*, ktorých podstata spočíva vo vzbudení silných emócií u divákov na podklade ťažkých životných osudov vybraných učinkujúcich (u nás napríklad *Modré z neba*, *Pošta pre teba* a iné).

Reality show v programovej ponuke slovenských televízií

Ako všeličo iné, aj formát reality show sa na našich televíznych obrazovkách udomácnil s oneskorením. Môže za to najmä vplyv nedemokratického politického zriadenia fungujúceho u nás až do „nežnej"

[17] MIKULÁŠ, Peter: *Reality TV*. Bratislava : IRIS, 2011, s. 8.

[18] RUSNÁK, Juraj: *Reality show – imidžový formát elektronických médií*. In: PAVLŮ, Dušan (eds.): *Marketingová komunikace a image*. Zlín : Fakulta mediální a marketingové komunikace, 2006, s. 58 – 59.

revolúcie v roku 1989, ktorý pomerne úspešne eliminoval vplyvy zábavného priemyslu a konzumnej kultúry zo Západu. Práve uvedením formátu reality show na slovenský mediálny trh sa odštartovala nová éra populárno-zábavných programov u nás, čo využili najmä prevádzkovatelia komerčných televíznych staníc a zaplavili slovenský mediálny trh množstvom po obsahovej i kvalitatívnej stránke rôznorodých mediálnych produktov.

S výnimkou niektorých neortodoxných zábavných programov, vzdialene pripomínajúcich formát reality show (ako napríklad zoznamovacej relácie *Srdcové záležitosti*), za historicky prvú odvysielanú reality show na Slovensku môžeme považovať program s názvom *Dievča za milión*, ktorú do svojej programovej štruktúry zaradila komerčná televízia JOJ v roku 2004. Ešte v tom istom roku konkurenčná komerčná televízia Markíza uviedla na obrazovky reality show *Zámena manželiek*. Na túto skutočnosť zareagovala aj verejnoprávna Slovenská televízia, ktorá v októbri roku 2004 začala vysielať prvú sériu divácky veľmi obľúbenej talentovej speváckej reality show *Slovensko hľadá Superstar*, za čo si však vyslúžilo vedenie tejto inštitúcie nemalú dávku kritiky, pretože ako verejnoprávne médium, dotované primárne z koncesionárskych poplatkov, t. j. zo štátneho rozpočtu, by mala skôr podporovať pôvodnú originálnu domácu tvorbu[19], a nie propagovať komerčné zahraničné mediálne produkty, ktoré v mnohých prípadoch nepôsobia príliš výchovne najmä vo vzťahu k maloletému divákovi.

Jednými z najúspešnejších reality show v našich podmienkach sú však, nepochybne, klasické výpravné reality show *Vyvolení* a *Big Brother*, ktoré na televízne obrazovky priniesli vo viacerých pokračovaniach slovenské komerčné televízie TV JOJ a TV Markíza[20]. V obidvoch prípadoch ide o prevzaté licencované zahraničné formáty (prvý pochádza pôvodne z Maďarska, druhý z Holandska), ktorých vysoká sledovanosť bola zapríčinená do značnej miery aj provokatívnosťou niektorých sčasti cenzurovaných scén a verbálnymi i fyzickými

[19] DUGOVIČOVÁ, Kristína: *Reality show v TV JOJ a ich vplyv na jazykovú kultúru (2013)*. [Bakalárska záverečná práca – vedúci práce M. Horváth.] Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 16.

[20] Tamže, s. 16 – 17.

konfliktmi medzi niektorými protagonistami, na čo slovenský divák v priamom prenose doposiaľ nebol zvyknutý, a teda bol konfrontovaný s niečím preňho úplne novým a nevídaným.

V stručnom prehľade reality show vysielaných na Slovensku nemožno nespomenúť ani aktuálny trend spoločných česko-slovenských mediálnych projektov. Máme na mysli niekoľko sérií talentových reality show *Česko-Slovenská SuperStar*, *ČeskoSlovensko má talent* a *Hlas ČeskoSlovenska*, ktoré boli paralelne vysielané v slovenských komerčných televíziách TV JOJ a TV Markíza a českých komerčných televíziách TV Nova a TV Prima. K najnovším prírastkom v módnej vlne reality show vysielaných na Slovensku v roku 2013 a 2014 patria: *Bučkovci*, *Mama, ožeň ma*, *Farma*, *Slnko, seno, slanina*, *Vyvolení – Dom snov*, *Extrémne premeny – Druhá šanca na život*, *Geissenovci*, *Hlas ČeskoSlovenska* a iné.

Zhodnotenie jazykovokultúrnej stránky reality show vysielaných na Slovensku

Už aj na podklade bežného, laického pozorovania (sledovania) reality show vysielaných na Slovensku v roku 2013 a 2014 možno konštatovať, že ich jazykovokultúrna stránka je na rozporuplnej úrovni a nezodpovedá štandardným predstavám o jazykových kvalitách žurnalistických prejavov, ktoré v sústave jazykových funkčných štýlov tradične zaraďujeme k oficiálnej, príp. polooficiálnej sfére komunikácie. Rovnako tak však tento stav možno interpretovať ako dôkaz ľahostajnosti a pohodlnosti niektorých používateľov jazyka, ako aj neschopnosti moderátorov (moderátorských osobností) pôsobiť v konfrontácii s nimi ako vzory hodné nasledovania[21], čo pôsobí negatívne nielen na celkovú jazykovú situáciu, ale aj na jazykové formovanie percipientov.

V náhodne vybraných vydaniach aktuálne vysielaných reality show sme zaznamenali viacero negatívnych tendencií vo vzťahu k jazykovej situácii, resp. preferovanému spôsobu vyjadrovania sa vo verejnej

[21] K úlohe moderátora v masmediálnom dialógu pozri najnovšie BUČEK, Jaroslav: *Rola moderátora v masmediálnom dialógu*. Zlín : Verbum, 2012.

komunikačnej sfére. Za najzávažnejší jazykovo-kultúrny defekt, v ktorom sa odráža ignorovanie akýchkoľvek univerzálnych kultúrnych a komunikačných noriem, ale aj elementárnych pravidiel slušného správania, považujeme hypertrofiu vulgarizmov a tabuových a obscénnych slov, ktoré nebudeme z prirodzených dôvodov exemplifikovať. V tejto súvislosti len pripomíname, že v sledovaných reláciách sa pomerne často vyskytovali i najhrubšie, najvulgárnejšie výrazy, hoci tie boli vo vysielaní len implicitne prítomné, keďže ich príslušní dramaturgovia nahrádzajú zvukovým signálom (známym pípnutím), čo však na ich prítomnosť ešte viac upozorňuje, nehovoriac o tom, že prehovory niektorých respondentov majú potom podobu niekoľkých po sebe nasledujúcich pípnutí bez akéhokoľvek interpretovateľného obsahu i kontextu.

Ešte početnejšie zastúpené než spomínané vulgarizmy a tabuové slová boli v sledovaných vydaniach reality show hovorové, slangové a iné emocionálno-expresívne slová, ale aj dialektizmy, z ktorých drvivú väčšinu vzhľadom na aktuálne platný model stratifikácie slovenského národného jazyka a platnú kodifikáciu považujeme za nespisovné, resp. subštandardné. Dokumentujú to nasledujúce slová a slovné spojenia: *„šoknúť“*, *„dneskaj“*, *„fajné“*, *„neni“*, *„šak“*, *„ty koňo“*, *„furt“*, *„dnuka“ „tunak“*, *„jaká“*, *„žrať“*, *„velice“ „myčka“*, *„veľmo“*, *„išol“*, *„prišol“*, *„zaondetý“*, *„voláka“* a mnoho, mnoho iných. Výskyt takýchto jazykových prostriedkov v masmediálnych komunikátoch možno čiastočne ospravedlniť sociálnym pôvodom účinkujúcich, spontánnosťou (nepripravenosťou) ich prehovorov, ako aj potrebou nevyhnutnej autentickosti takýchto typov textov. Na strane druhej však ich prítomnosť vypovedá o nízkej úrovni jazykovej kultúry mnohých používateľov jazyka, ktorých výstupy sú zobrazované v médiách, a prispieva tak k posilňovaniu negatívneho obrazu súčasných slovenských masovokomunikačných prostriedkov.

Osobitnou kategóriou v kontexte posudzovaných reality show je prítomnosť módnych (imidžových) slov prevažne anglického pôvodu, ktorých vysoká frekvencia v súčasnej komunikácii, a to nielen tej masmediálnej, by si, dozaista, zaslúžila i samostatný výskumný priestor. Ako sme už vyššie konštatovali, zapojenie takýchto prvkov do štylizácie je motivované snahou priblížiť sa a zaujať konkrétnu skupinu

(skupiny) adresátov (najmä tých neskôr narodených) a vyvolať v nich dojem modernosti, resp. neošúchanosti. Za všetky takéto slová môžeme uviesť vari najnovší produkt módnych jazykových inovácií vo sfére masmediálnej komunikácie, a to výraz *„kouč“* (vo význame učiteľ spevu, hlasový pedagóg), ktorý sme dokonca zaregistrovali i v ženskom (femininnom) tvare *„koučka“*. Inkriminovaný výraz „objavili“ tvorcovia aktuálne vysielanej speváckej talentovej súťaže *Hlas ČeskoSlovenska* za účelom výstižne a imidžovo pomenovať osoby, profesionálnych spevákov, ktorí vo funkcii porotcov jednak hodnotia vystúpenia súťažiacich, a jednak im odovzdávajú svoje umelecké skúsenosti. Hoci je preukázateľné, že takéto výrazy cudzieho pôvodu nijako zvlášť neohrozujú čistotu ani funkčnosť slovenčiny[22], a to aj z dôvodu ich krátkodobej, spravidla len prechodnej existencie v úze, ich prítomnosť v hovorených i písaných prejavoch je často zbytočná, keďže lexikálna zásoba súčasnej spisovnej slovenčiny ponúka dostatok domácich, už zaužívaných ekvivalentov.

Záver

Ako je badateľné aj z nášho výkladu, reality show sú novodobým fenoménom v oblasti audiovizuálneho priemyslu, resp. audiovizuálnej kultúry. S istým oneskorením zasiahol tento špecifický žáner aj slovenskú televíznu tvorbu, aj keď vo väčšine prípadov ide o prevzaté zahraničné formáty len adaptované na slovenské pomery. So spomínanou adaptáciou je však spojený aj jeden nápadný problém, presnejšie anomália. Ak totiž porovnáme niektoré konkrétne reality show u nás a v zahraničí, zistíme, že ten istý programový formát dosahuje v slovenskom kultúrnom prostredí výrazne nižšiu kvalitatívnu úroveň, a to po stránke univerzálno-kultúrnej, etickej i jazykovej. Slovenskí kreatívni producenti akoby pri adaptácii, resp. transformácii mediálnych obsahov z jednej mikrokultúry do druhej vychádzali z jednoduchého, avšak do veľkej miery sporného vzorca – čím provokatívnejší a emotívnejší ob-

[22] DOLNÍK, Juraj: *Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu)*. Bratislava : Veda, 2010, 64 – 66.

sah a vyzývavejší, vulgárnejší jazyk, tým väčší komerčný úspech, čo ešte podčiarkuje výber jednotlivých protagonistov, ktorých sociálny status, výzor alebo extravagantné správanie môže viesť a často i vedie k protichodným, či dokonca odmietavým reakciám publika. Do akej miery daná premisa platí, nechávame na čitateľoch. Dovolíme si však konštatovať, že v spomínaných prípadoch ide, žiaľ, o absolútne nepochopenie podstaty i funkcie populárno-zábavných programov zo strany zástupcov slovenských komerčných médií, najmä ich kreatívnych a marketingových pracovníkov.

Literatúra

BUČEK, Jaroslav: *Rola moderátora v masmediálnom dialógu*. Zlín : Verbum, 2012.

ČMEJRKOVÁ, Světla – HOFFMANOVÁ, Jana (eds.): *Mluvená čeština: Hledání funkčního rozpětí*. Praha : Academia, 2011.

DOLNÍK, Juraj: *Základy lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 1999.

DOLNÍK, Juraj: *Spisovná slovenčina a jej používatelia*. Bratislava : Stimul, 2000.

DOLNÍK, Juraj: *Zrozumiteľnosť textu*. In: *Komunikácia a text*. Prešov : Náuka, 2003, s. 68 – 74.

DOLNÍK, Juraj: *Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu)*, Bratislava : Veda, 2010.

DOLNÍK, Juraj: *Sila jazyka*. Bratislava : Kalligram, 2012, 368 s.

DUGOVIČOVÁ, Kristína: *Reality show v TV JOJ a ich vplyv na jazykovú kultúru (2013)*. [Bakalárska záverečná práca – vedúci práce M. Horváth.] Bratislava : Univerzita Komenského, 2013.

FINDRA, Ján: *Jazyková komunikácia a kultúra vyjadrovania*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 2013.

HORVÁTH, Miloš: *Konštitutívne princípy štylistiky*. Slovenská reč, 76, 2011, č. 1 – 2, s. 63 – 71.

KUNCZIK, Michael: *Základy masové komunikace*. Praha : Karolinum, 1995.

MICHELKO, Roman: *Eseje o globalizácii*. Martin : Matica slovenská, 2009.

MIKULÁŠ, Peter: *Reality TV*. Bratislava : IRIS, 2011.

RUSNÁK, Juraj: *Reality show – imidžový formát elektronických médií*. In:

PAVLŮ, Dušan (eds.): *Marketingová komunikace a image*. Zlín : Fakulta mediální a marketingové komunikace, 2006, s. 65 – 73.
RUSNÁK, Juraj a kol.: *Texty elektronických médií: Stručný výkladový slovník*. Prešov : Prešovská univerzita, 2010.
SOUKUP, Václav: *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha : Portál, 2000.
SOUKUP, Václav: *Dějiny antropologie*. Praha : Karolinum, 2004.
VALČEK, Peter: *Slovník teórie médií A – Ž*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2011.

Summary

TV Reality Shows and their Influence on Language Situation in Slovakia

The author of the paper analyzes the influence of the popular TV genre of reality show on the language situation in Slovakia as well as on the general category of culture that has reached the peak stage of postmodernism. As the author states, trivialization and vulgarization of language is symptomatic for the current postmodern mass medial discourse and that is reflected in the excessive usage of colloquial and taboo words and also fashionable (image) expressions of mostly foreign origins that significantly modify the general language situation. Mass media – especially private ones – have due to these tendencies definitely resigned from the function of cultivators of language behavior.

Slovenské múzejníctvo v 19. a 20. storočí

Ľuboš Kačírek

V roku 2013 si Slovenské národné múzeum v Bratislave pripomenulo 120 rokov svojho založenia. Pri tejto príležitosti vydalo reprezentatívnu publikáciu[1] a pripravilo výstavu[2] v priestore sídla SNM – Prírodovedného múzea a generálneho riaditeľstva na Vajanského nábreží v Bratislave. Formovanie slovenského múzejníctva, respektíve múzejníctva na území Slovenska však siaha hlbšie do 19. storočia. Myšlienka založiť múzeum dokumentujúce hmotné dedičstvo Slovákov siaha ešte do staršieho obdobia – konca 18. storočia.

S myšlienkou založiť múzeum ako inštitúciu dokumentujúcu národný vývoj a postavenie Slovákov sa prvýkrát stretávame už v roku 1793, keď Juraj Ribay navrhol založenie národnej učenej spoločnosti – Ústavu alebo slovensko-českej spoločnosti Slovákov v Uhorsku (*Institutum seusocietas slavo-bohemica inter Slavos in Hungaria*) a jej súčasťou malo byť aj múzeum[3]. Tento projekt sa však nepodarilo realizovať. Už v prvej polovici 19. storočia uvažovali slovenskí národovci o založení Matice slovenskej, ktorá mala okrem vydávania kníh aj dokladovať slovenskú hmotnú kultúru i duchovné tradície. Tieto úlohy

[1] *Slovenské národné múzeum*. Bratislava : SNM, 2013.

[2] Bližšie o výstave: PODUŠELOVÁ, Gabriela: *120 rokov Slovenského národného múzea*. In: *Múzeum*, 63, 2014, č. 1, s. 62 – 63; FALATHOVÁ, Zuzana: *Výstava: 120 rokov Slovenského národného múzea*. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2, 2014, č. 1, s. 152 – 156.

[3] BUTVIN, Jozef: *Snahy o zakladanie kultúrnych organizácií a spolkov v období slovenského národného obrodenia.* In: *Matica slovenská v našich dejinách*. Bratislava : SAV 1963, s. 24 – 25. MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan: *Múzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo.* Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2005, s. 33.

mal plniť aj kultúrny spolok Tatrín (1844 – 1848), ktorý však nestihol naplno rozvinúť svoju činnosť. Hoci hlavným cieľom Tatrína bolo vydávanie slovenských kníh a podpora slovenských študentov, venoval pozornosť aj zbieraniu „slovenských starožitných pamiatok". Tento návrh bol predložený na treťom zasadnutí Tatrína v roku 1846 a bol aj publikovaný v *Orle Tatránskom*[4]. Predmetom záujmu neboli len hmotné doklady – prírodniny a „rukodelanje" predmety, ale aj nehmotné duchovné dedičstvo ako folklór, miestopisné názvy či dialektologické rozdiely jednotlivých slovenských nárečí. Získané predmety zhromažďoval Ján Francisci[5].

Počiatky utvárania múzejníctva v Uhorsku siahajú do roku 1802, keď skupina predstaviteľov maďarského reformného hnutia okolo Ferenca Széchényiho založila Národné múzeum. Múzeum malo dokumentovať prírodné pomery a históriu Uhorska. Už v počiatkoch sa zameriavalo na dokumentáciu maďarskej kultúry a histórie a malo reprezentovať Uhorsko ako maďarský národný štát. Pôsobilo v ňom viacero osobností slovenského pôvodu, ktorí prispeli k rozvoju vedeckého bádania v Uhorsku. Spomeňme aspoň Jána Šalamúna Petiana-Petényiho (1799 – 1855), od roku 1834 správcu zoologického oddelenia a zakladateľa vedeckej ornitológie a faunistiky v Uhorsku, či Františka Šupalu, v rokoch 1866 – 1875 knihovníka múzea.

Prvé múzeá na území Slovenska

Utváranie inštitucionalizovaného múzejníctva na území Slovenska siaha do druhej polovice 19. storočia a formovalo sa v troch líniách: štátnej, regionálnej a národnej. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní a úsilí uhorskej vlády o premenu Uhorska na maďarský národný štát zosilnela snaha rozvíjať tieto snahy aj prostredníctvom múzeí. Vláda podporovala zakladanie štátnych múzeí ako nástrojov na posilňovanie prís-

[4] RAPANT, Daniel: *Tatrín. Osudy a zápasy*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1950, s. 19.

[5] Bližšie o zberateľstve na území Slovenska v predmatičnom období: RYBECKÝ, Milan: *Muzeálna slovenská spoločnosť*. Martin : Osveta, 1983, s. 7 – 28.

lušnosti obyvateľstva k uhorskému štátu a maďarskému povedomiu. V roku 1872 tak vzniklo v Košiciach Hornouhorské múzeum, ktorého pokračovateľom je dnešné Východoslovenské múzeum.

Na území Slovenska boli najpočetnejšie mestské múzeá (Banská Bystrica, Kremnica, Trnava...), ktoré dokumentovali históriu a význam bývalých slobodných kráľovských miest. Viacero múzeí vzniklo v regionálnych územnosprávnych centrách – stoliciach – a dokumentovali históriu a prírodu celého regiónu (Gemerské múzeum v Rimavskej Sobote, Spišské múzeum v Levoči, Župné múzeum v Komárne, Župné múzeum v Nitre...)[6]. Najstaršími múzeami na Slovensku sú mestské múzeum v Bratislave (dnes Múzeum mesta Bratislavy)[7] a Múzeum oravského komposesorátu (dnes Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava)[8]. Obe vznikli v roku 1868.

Slovenské múzejníctvo

Základy slovenského múzejníctva siahajú do roku 1863, keď bola založená Matica slovenská (1863 – 1875). Postavenie a situácia národného hnutia znamenali, že sa v rámci Matice slovenskej združovalo viacero úloh, ktoré u iných národných hnutí zabezpečovali samostatné inštitúcie. Ako sa uvádzalo v stanovách, cieľom Matice bolo aj budovať „literárne, umelecké, vedecké, prírodozpytné a starožitné sbierky". Jej súčasťou bolo teda aj pripravované múzeum, ktorého zbierky sa začali tvoriť už hneď po vzniku Matice[9]. Členovia a podporovatelia Matice jej

---

6 Bližšie: LIPTÁK, Ľubomír: *Múzeá a historiografia na Slovensku do roku 1918*. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXXI*, 1987, *História* 27, s. 273 – 290.

7 O múzeu vyšla naposledy reprezentatívna publikácia *Múzeum mesta Bratislavy 1868 – 2008.* (Zost. Z. Francová). Bratislava : Múzeum mesta Bratislavy, 2008.

8 Bližšie: ČAPLOVIČ, Pavol: *Sto rokov Oravského múzea*. In: *Zborník Oravského múzea 1*, 1968, s. 7 – 32.

9 Bližšie: MATULA, Vladimír: *Matica slovenská a počiatky slovenského múzejníctva*. In: *Matica slovenská v našich dejinách*. Bratislava : SAV, 1963, s. 124 – 135. Z najnovších prác pozri: KODAJOVÁ, Daniela: *Úvahy slovenských národovcov o potrebe inštitucionalizovať zbieranie pamiatok minulosti*. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 1, 2013, č. 2, s. 10 – 11.

neposielali len finančné zbierky, ale aj prírodniny či historické predmety ako mince, archeologické nálezy, historické knihy, archívne dokumenty či etnografické zbierky.

Za prvého opatrovateľa zbierok bol na návrh predsedu Matice Štefana Moysesa zvolený Jozef Markus, profesor gymnázia v Banskej Bystrici. Po smrti Š. Moysesa sa stali naliehavou otázkou priestorové podmienky, kde mali byť uložené aj zbierky. Tie boli napokon vystavené v dvoch miestnostiach Domu Matice slovenskej. Systematickú pozornosť zbieraniu „starožitností" venoval tajomník a správca zbierok Matice slovenskej Franko Víťazoslav Sasinek. Ten ešte v roku 1869 publikoval v *Pešťbudínskych vedomostiach* článok *Slovenské národnie museum*[10], kde vyzýval verejnosť o podporu. Neskôr v *Národných novinách* publikoval viacero príspevkov, v ktorých nabádal verejnosť, aby venovali väčšiu pozornosť zbieraniu historických predmetov a odovzdávali ich Matici.[11] V príspevku *Návod k sbieraniu, skúmaniu a opisovaniu starožitností* napríklad uvádza, čo si majú zberatelia všímať pri skúmaní hnuteľných i nehnuteľných pamiatok, aby sa o pamiatke získalo čo najviac informácií.

Založenie Matice slovenskej v roku 1863 je takisto významným momentom pri rozvoji slovenskej vedy. Matica vydávala od roku 1864 dvakrát ročne periodikum *Letopis Matice slovenskej* – slovenský odborný a vedecký časopis. Časopis vychádzal až do roku 1875, keď zanikol po násilnom zatvorení Matice slovenskej (vyšlo 12 ročníkov). Časopis sa pôvodne zameriaval na organizačnú činnosť spolku, neskôr dominovali odborné, vlastivedne zamerané príspevky z oblasti histórie, geografie, etnografie, folklorizmu, umeleckej literatúry a jazykovedy, ktorých cieľom bolo dokazovanie autochtónnosti, kontinuity a národnej individuality Slovákov v rámci Uhorska. Časopis pravidelne publikoval zoznamy prírastkov zbierok s menami darcov, pričom zbierky členil do ôsmich kategórií zbierok: A – knihy, B – rukopisy, C – listiny,

[10] Pešťbudínske vedomosti, 9, 1869, č. 2 a 3, s. 1 – 2.

[11] SASINEK, Franko V.: *Dajme pozor na starožitnosti!* In: *Národné noviny* (ďalej NN), 2, 16. 5. 1871, č. 58, s. 1; *Návod k sbieraniu, skúmaniu a opisovaniu starožitností*. In: NN, 3, č. 86, 1872, s. 1; *Pozor na starožitnosti!* In: NN, 5, 22. 1. 1874, č. 9, s. 4.

D – pečate, E – mapy, obrazy, tlače a muzikálie, F – mince a bankovky, G – prírodniny a skameneliny, H – starožitnosti a etnografické predmety. Najpočetnejšou bola numizmatická zbierka – v čase zatvorenia Matice mala takmer 13 000 jednotiek, časť jej vystavených zbierok však ukradli[12].

Po zrušení Matice a zhabaní jej majetku zostali zbierky uložené v bývalej matičnej budove v zapečatených miestnostiach. V roku 1902 ich previezli do Župného múzea v Nitre a v roku 1907 presunuli časť zbierok (hlavne knihy a rukopisy) do Budapešti. Časť zbierok sa podarilo vrátiť do múzea v rokoch 1923 a 1943[13].

Muzeálna slovenská spoločnosť

Po dvadsaťročnej odmlke sa centrom vedeckých aktivít Slovákov stáva *Muzeálna slovenská spoločnosť* so sídlom v Turčianskom Sv. Martine, založená v roku 1893. Po schválení stanov začala svoju činnosť v roku 1895 ako vedecko-muzeálny spolok vlastivedného zamerania. Predsedom spolku sa stal Andrej Kmeť, ktorý patril k iniciátorom jeho založenia a mal najväčšiu zásluhu na schválení stanov u uhorskej vlády. A. Kmeť pôvodne navrhoval založenie širšie postaveného Slovenského vedeckého spolku ako slovenskej vedeckej akadémie, kde sa mali pestovať všetky odbory vedy a umenia. Napokon bol prijatý návrh kremnického archivára Pavla Križku. Podľa P. Križku práve múzeum, ktoré zhromažďuje pamiatky hmotnej kultúry, ako aj knižničné a archívne zbierky, je najvhodnejším zázemím na rozvoj vedeckej práce. Argumentoval aktuálnym veľkým rozvojom múzeí vo svete a ich prínosom pre rozvoj vedeckého poznania. Na druhej strane poukazoval na nedostatočné zázemie na rozvoj vedy v slovenskom prostredí, podľa jeho názoru by výraz „vedecký“ v názve spolku odradil viacerých slovenských vzdelancov, ktorí mali záujem na rozvoji vedeckého bádania,

[12] Bližšie: Národné noviny, 5, 1874, č. 31 – príloha obsahuje zoznam ukradnutých mincí z matičného múzea, ďalšie informácie o krádeži sú v čísle 32, s. 3 a č. 38, s. 4.

[13] MATULA, Vladimír, c. d., s. 133.

tomu sa však nevenovali prioritne, ale skôr ako intelektuálny spôsob trávenia voľného času[14].

V roku 1896 začal vychádzať aj *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti* (zanikol v roku 1950), ktorý mal vedecký charakter. Prostredníctvom neho sa Muzeálna slovenská spoločnosť snažila rozširovať záujem širších vrstiev národa o národnú vedu, prírodné prostredie, minulosť a kultúru Slovákov. Z jednotlivých vedných odborov dominovali najmä národopis a archeológia. Zborník odrážal pomery a vtedajšiu úroveň slovenskej vedy a medzi autormi nachádzame najvýznamnejšie osobnosti slovenskej vedy spred roku 1918.

Nazhromaždené zbierky boli spočiatku uložené v priestore národného „Domu". Keďže priestory určené na uloženie zbierok už nepostačovali, po neúspešnom pokuse vedenia Muzeálnej slovenskej spoločnosti o získanie budovy Matice slovenskej do vlastníctva, rozhodlo v roku 1905 vedenie spoločnosti o výstavbe múzejnej budovy. Budova múzea bola postavená v rokoch 1906 – 1908 podľa projektu M. M. Harminca v neorenesančnom slohu. Ako spomínal Ján Hlavaj, staviteľ múzejnej budovy, „ak tvorcom muzeálnej spoločnosti bol Andrej Kmeť, tvorcom budovy mohol by sa právom nazvať Andrej Halaša", ktorý zastupoval Muzeálnu slovenskú spoločnosť pri stavbe budovy[15]. Keďže na budove nemohol byť názov „Slovenské národné múzeum" ani „Muzeálna slovenská spoločnosť", na budove bol len jednoduchý názov „Múzeum". V priestore múzea sa pri schodoch na povalu nachádzala tajná miestnosť, kde bola uložená plastická mapa Slovenska a slovenské zástavy, ktoré múzeu darovali americkí Slováci a nemohli byť verejne vystavené[16].

---

[14] Bližšie: RYBECKÝ, Milan, c. d., s. 58 – 65. Dokumenty k formovaniu vedy na Slovensku v druhej polovici 19. storočia publikuje HOLLÝ, Karol: *Veda a slovenské národné hnutie. Snahy o organizovanie a inštitucionalizovanie vedy v slovenskom národnom hnutí v dokumentoch 1863 – 1898*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013.

[15] HLAVAJ, Ján: *Ako sme stavali prvú muzeálnu budovu*, 1940, 7 rkp. strán. In: Štátny archív Bytča – pobočka Martin. Fond Ján Hlavaj, kartón č. 3.

[16] Tamže.

Medzivojnové obdobie (1918 – 1938)

Do roku 1918 vzniklo na území Slovenska 23 múzeí, respektíve inštitúcií aj s múzejným zameraním (vrátane Čaplovičovej knižnice s múzeom v Dolnom Kubíne a Matice slovenskej v Martine)[17]. Vznik Československa prispel k novej fáze formovania slovenského múzejníctva. Dovtedajšie múzeá, založené prevažne na spolkovom základe, pôsobili s väčšou či menšou intenzitou činnosti aj naďalej. Rozvoj slovenského múzejníctva v etnickom ponímaní postihla dvojkoľajnosť národného vývoja, ktorá vychádzala z aktuálnej politickej situácie: zápas medzi vládnou československou a národnou líniou sa prejavil nielen v politickej rovine, ale sa preniesol aj do kultúrnej roviny. Muzeálna slovenská spoločnosť v Turčianskom Sv. Martine spravujúca Slovenské národné múzeum bola reprezentantkou národnej línie slovenského múzejníctva a symbolom slovenskej národnej identity. Inštitúcia však aj naďalej pôsobila na spolkovom základe a zápasila s nedostatkom finančných prostriedkov, čoho dôsledkom bolo aj dočasné prerušenie vydávania *Sborníka Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. K oživeniu Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Turčianskom Sv. Martine dochádza po roku 1926, keď jej činnosť preberá nová generácia. Od roku 1926 opätovne začína vychádzať *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti* a od roku 1927 aj *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. V rokoch 1928 – 1932 postavili v Turčianskom Sv. Martine novú budovu Slovenského národného múzea (SNM) – ako ústredného, celonárodného vlastivedného múzea i nového sídla Muzeálnej slovenskej spoločnosti.

Vedenie Muzeálnej slovenskej spoločnosti zotrvávalo pri rozvoji SNM na koncepcii vlastivedného múzea, kládlo však dôraz na „ľud a ľudovú kultúru“, teda na národopisné zbierky, a to z dôvodu dokladovania osobitnej slovenskej kultúry nezávislej od českej. Martinské múzeum tak vystupovalo v rámci múzejníctva na území Slovenska ako jediný reprezentant Slovákov. V rámci múzea bola v roku 1933 sprístupnená aj Národná galéria Slovenska[18].

---

[17] MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan, c. d., s. 67.

[18] MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan, c. d., s. 70; RYBECKÝ, Milan, c. d., s. 151 – 164.

Konkurentom martinského múzejníctva sa stala Bratislava – formujúce sa hlavné mesto Slovenska a sídlo jeho politických orgánov a kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií. V roku 1924 tu vznikla Spoločnosť Slovenských vlastivedných múzeí (SSVM) a vládou financované múzeá: Slovenské vlastivedné múzeum a Zemedelské múzeum ako pobočka pražského múzea. Múzeá sídlili od roku 1928 v novej funkčnej budove na Vajanského nábreží, na ktorú štedro prispela agrárna strana. Obe múzeá svojou zbierkotvornou činnosťou konkurovali martinskému Slovenskému národnému múzeu a v roku 1940 ich zlúčili do Slovenského múzea so sídlom v Bratislave. Tretím centrom slovenského múzejníctva boli Košice, sídlo Východoslovenského (predtým Hornouhorského) múzea. Do dejín slovenského múzejníctva zasiahlo obdobie 2. svetovej vojny, keď bola časť územia Slovenska súčasťou Maďarska.

Slovenské múzejníctvo po 2. svetovej vojne

Zlomom pre ďalší rozmach slovenského múzejníctva bol rok 1948. Múzejná sieť roku 1948 obsahovala 24 až 27 samostatných múzeí[19]. V tomto roku vznikla Slovenská národná galéria ako samostatné špecializované múzeum zamerané na výtvarné umenie (zák. SNR č. 24/1948) a otvorené Technické múzeum v Košiciach (neskôr Slovenské technické múzeum, založené v roku 1947). Boli poštátnené Slovenské národné múzeum v Martine (SNM) a Slovenské múzeum v Bratislave (SM) (zák. SNR č. 12/1949) ako významný krok k profesionalizácii slovenského múzejníctva. Pozitívnym momentom bolo garantovanie ich základných múzejných činností zo strany štátu, na druhej strane preniká do múzejníctva komunistická ideológia. Ostatné spolkové, mestské i súkromné múzeá a galérie štát prevzal do svojej starostlivosti až po roku 1950. Začiatkom 50. rokov sa tak ukončil proces poštátnenia slovenského múzejníctva ako celku. Do roku 1948 sa slovenské múzejníctvo sústredilo predovšetkým na prípravu múzejného zákona, začleňovanie múzeí do vznikajúcej štátnej správy a na hľadanie finanč-

[19] MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan, c. d., s. 79.

nej podpory pre jednotlivé múzeá, ktoré okrem špecializovaných mali mať vlastivedný charakter.

Podľa predstáv novej politickej moci mala štruktúra múzejnej siete zodpovedať štruktúre územnosprávneho členenia štátu. V roku 1949 bolo v Československu zavedené nové územnosprávne členenie. Slovensko bolo rozdelené do šiestich krajov: Bratislavského, Nitrianskeho, Žilinského, Banskobystrického, Košického a Prešovského. Z tohto dôvodu začali vznikať na začiatku 50. rokov krajské múzeá ako nový fenomén v československom múzejníctve. Predstavovali začiatok decentralizácie a reštrukturalizácie existujúcej múzejnej siete. Vynútil si to nový zákon č. 68 z 12. júla 1951 o spolkoch a spolkovej činnosti. Vytvoril legislatívne podmienky aj pre zakladanie nových spolkov – spolkov priateľov múzeí, predovšetkým v regionálnych a miestnych múzeách. Zákon však v konečnom dôsledku spôsobil zánik Muzeálnej slovenskej spoločnosti, následne aj Zväzu slovenských múzeí, ktorý vyvíjal činnosť len do polovice 50. rokov. V roku 1954 začal vychádzať špecializovaný muzeologický časopis *Múzeum*. Ten je dodnes najvýznamnejším muzeologickým periodikom na Slovensku. Nová múzejná sieť na Slovensku počítala s 50 až 60 múzeami. Postupne sa realizovala v rokoch 1951 – 1953, keď dosiahla počet 43 múzeí. Jej koncepcia členila sieť múzeí na vlastivedné a špecializované.

Do tvoriacej sa krajskej múzejnej siete bolo začlenené Východoslovenské múzeum v Košiciach, Krajské múzeum v Prešove a Krajské múzeum (neskôr Vlastivedné, dnes Stredoslovenské múzeum) v Banskej Bystrici. Krajský štatút získalo v roku 1954 založené Západoslovenské múzeum v Trnave a Krajské múzeum (dnes Považské múzeum) v Žiline. Župné múzeum v Nitre bolo v roku 1951 zrušené a obnovené až v roku 1962 ako Ponitrianske múzeum. Funkciu krajského múzea plnilo múzeum v Bojniciach. V roku 1960 bolo dovtedajšie územnosprávne členenie nahradené novým. Slovensko sa členilo na tri kraje: západoslovenský, stredoslovenský a východoslovenský, ku ktorým v roku 1968 pribudla aj Bratislava ako samostatný kraj. Krajskému členeniu Slovenska na múzejnej úrovni po roku 1960 zrkadlovo zodpovedali Západoslovenské múzeum v Trnave, Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici a Východoslovenské múzeum v Košiciach, pričom krajský charakter malo neskôr aj Mestské múzeum v Bratislave.

Nová etapa vo vývoji slovenského múzejníctva nastala vydaním zákona SNR č. 109/1961 Zb. o múzeách a galériách. Bol prvým zákonom v dejinách slovenského múzejníctva a platil až do vydania nového zákona č. 115/1998. Múzeá a galérie sa stali „ústavmi, ktoré na základe prieskumu, prípadne vedeckého výskumu plánovite zhromažďujú, odborne spravujú a vedeckými metódami spracovávajú zbierky hmotného dokladového materiálu o vývoji prírody a spoločnosti, o umeleckej tvorbe alebo inej tvorivej ľudskej činnosti a využívajú tieto zbierky pre kultúrnu a osvetovú činnosť". Zákon tiež zlúčil SM v Bratislave a SNM v Martine do jednotného Slovenského národného múzea so sídlom v Bratislave. Zákon definoval SNM, Slovenskú národnú galériu, Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici a Technické múzeum v Košiciach ako múzeá, ktorým patrí „popredné miesto", a určoval právomoci a zameranie krajskej siete múzeí a galérií.

SNM tvorili najprv špecializované odbory, od roku 1969 niesli pomenovanie ústavy a od 1. 1. 1989 upravili ich názov na múzeum: Historické a Prírodovedné v Bratislave a Etnografické v Martine, ku ktorým v roku 1969 pribudlo Archeologické múzeum so sídlom v Bratislave. Ústavy vydávali špecializované periodiká, ktoré vychádzali raz ročne: *Zborník SNM – História*, *Zborník SNM – Prírodné vedy* a *Zborník SNM – Etnografia*. Najstarším periodikom je *Zborník SNM – Etnografia* ako pokračovateľ *Sborníka Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, ktorý vychádzal od roku 1896 do roku 1950. Počet špecializovaných múzeí začlenených do siete SNM sa v rokoch 1969 – 1989 postupne zvyšoval.[20]

Múzejnú sieť v tomto období tvorili: l. vlastivedné a špecializované múzeá s celoslovenskou pôsobnosťou, 2. vlastivedné a špecializované múzeá v správe krajských a okresných národných výborov (s krajskou, oblastnou a okresnou pôsobnosťou), 3. mestské múzeá s rôznou tematickou špecializáciou, 4. pamätníky a pamätné izby – pobočky jednotlivých múzeí. Na Slovensku v tomto období vyvíjalo činnosť 49 múzeí a 30 pobočiek. Jednotná sieť však perspektívne počítala až so 70 múzeami a 28 pamätníkmi. Ich schválenie podliehalo Ústrednej

[20] Bližšie: STRELKOVÁ, Jarmila: *Quo vadis, Slovenské národné múzeum?* 5. časť. In: *Múzeum*, 43, 1998, č. 3, s. 15 – 16.

rade múzeí a galérií. Zatiaľ čo v roku 1966 bolo na Slovensku 84 múzeí a pamätných izieb, v roku 1970 ich bolo už 128, o päť rokov neskôr v roku 1975 až 166[21].

Slovenské múzejníctvo po roku 1989

Rok 1989 priniesol zásadné zmeny aj v slovenskom múzejníctve. Uvoľnenie politickej situácie sa pozitívne odrazilo aj v činnosti múzeí, ktoré už nepodliehali takým ideologickým tlakom ako v predchádzajúcom období. Na druhej strane transformačné ekonomické a spoločenské zmeny spôsobili zníženie finančných dotácií zo strany nadriadených orgánov a pokles tržieb. V rámci Slovenského národného múzea pôsobili špecializované múzeá zamerané na určitý odbor – k Prírodovednému, Historickému, Archeologickému a Etnografickému múzeu v roku 1991 pribudlo aj Hudobné múzeum, ktoré sa vyčlenilo zo SNM – Historického múzea. Ďalej sú súčasťou SNM múzeá jednotlivých národnostných menších žijúcich na území Slovenska (Múzeum židovskej kultúry, Múzeum kultúry karpatských Nemcov, Múzeum kultúry Maďarov na Slovensku...) a tiež tzv. hradné múzeá (Múzeum Betliar, Múzeum Červený Kameň...). Niektoré špecializované múzeá vznikli prirodzeným vývojom, a to tak, že sa vyčlenili z väčších celkov (ako napríklad hudobné a archeologické múzeum z historického).

Deväťdesiate roky sú obdobím hľadania postavenia múzeí v rámci územnosprávneho členenia Slovenska. V roku 1996 bolo Slovensko rozdelené do ôsmich vyšších územných celkov so sídlom v Bratislave, Trnave, Nitre, Trenčíne, Žiline, Banskej Bystrici, Prešove a Košiciach. Naň nadviazala decentralizácia štátnej správy a vytvorenie samosprávy. Regionálne múzeá prešli po transformácii väčšinou do zriaďovateľskej pôsobnosti vyšších územných celkov. Okolo roku 2000 môžeme v slovenskom múzejníctve vidieť istú stabilizáciu múzeí, s tendenciou postupného zlepšovania ich postavenia. Vznikli ďalšie špecializované múzeá ako Slovenské národné literárne múzeum v Martine (1992) či Múzeum obchodu v Bratislave (2005). Po roku 1989 sa rozvíjajú aj ne-

[21] MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan, c. d., s. 97.

štátne múzejné zariadenia, napr. podnikové múzeá (Plynárenské múzeum v Bratislave) či súkromné galérie (Danubiana, Nedbalka).

K rozvíjaniu múzejnej činnosti prispieva aj Zväz múzeí na Slovensku (ZMS), založený v máji 1990 ako profesijné záujmové združenie múzeí na Slovensku. Nová politická klíma viedla k prijatiu nového zákona NR SR č. 115/1998 Z. z. o múzeách a galériách a o ochrane predmetov múzejnej hodnoty a galerijnej hodnoty, ktorého cieľom je „zachovanie predmetov múzejnej hodnoty a galerijnej hodnoty ako súčastí kultúrneho dedičstva, utváranie podmienok na ich ochranu, využívanie a sprístupňovanie tak, aby prispievali k šíreniu poznatkov, vedeckému bádaniu a poznávaniu histórie, kultúry a prírody Slovenska". V roku 2009 ho nahradil zákon NR SR č. 206/2009 Z. z. o múzeách a galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty. Ako uvádza zákon, „predmet kultúrnej hodnoty je pôvodný hmotný alebo duchovný doklad, ktorý má schopnosť priamo alebo sprostredkovane vypovedať o vývoji spoločnosti a má trvalý vedecký, historický, kultúrny alebo umelecký význam". Patrí k nim zbierkový predmet uložený v múzeách a galériách, ako aj predmet zapísaný v evidencii predmetov kultúrnej hodnoty, ktorý vedie Ministerstvo kultúry SR.

Záver

Za ostatných dvesto rokov prešlo múzejníctvo na území Slovenska veľkým vývojom – od prvých myšlienok na potrebu založenia slovenského múzea ako symbolu slovenskej etnicity v Uhorsku až po jeho realizáciu. Prvé národné múzeum sa utváralo v rámci Matice slovenskej, ktorej hlavným cieľom bolo vydávanie kníh. Súčasné Slovenské národné múzeum sa formovalo v rámci Muzeálnej slovenskej spoločnosti založenej v roku 1893. V 20. storočí zažíva slovenské múzejníctvo veľký rozmach, a to najmä po druhej svetovej vojne. Pozitívny nárast múzeí a rozvíjanie múzejnej siete negatívne zasiahlo presadzovanie komunistickej ideológie. Po roku 1989 sa múzejníctvo rozvíja bez ideologických zásahov, je však poznačené znižovaním finančných prostriedkov pre múzeá. „Prvým medzi rovnými" v rámci slovenského múzejníctva je Slovenské národné múzeum, ktoré je so svojimi takmer

štyrmi miliónmi zbierkových predmetov najväčšou múzejnou inštitúciou na Slovensku. O SNM vyšlo viacero reprezentatívnych publikácií, ktoré približujú jeho význam pre slovenskú spoločnosť.[22] Múzejníctvo na Slovensku ako súčasť slovenskej kultúry aj prostredníctvom nových elektronických médií, hlavne internetu a sociálnych sietí, ako aj rozširovaním ponuky sprievodných podujatí zvyšuje záujem verejnosti o návštevu múzeí, a tým prispieva aj k propagácii slovenskej kultúry a histórie.

Literatúra

BUTVIN, Jozef: *Snahy o zakladanie kultúrnych organizácií a spolkov v období slovenského národného obrodenia.* In: *Matica slovenská v našich dejinách*. Bratislava : SAV 1963, s. 24 – 25.

ČAPLOVIČ, Pavol: *Sto rokov Oravského múzea.* In: *Zborník Oravského múzea 1*, 1968 , s. 7 – 32.

FALATHOVÁ, Zuzana: *Výstava: 120 rokov Slovenského národného múzea.* In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2, 2014, č. 1, s. 152 – 156.

FRANCOVÁ, Zuzana (zost.): *Múzeum mesta Bratislavy 1868 – 2008*. Bratislava : Múzeum mesta Bratislavy, 2008.

HLAVAJ, Ján: *Ako sme stavali prvú muzeálnu budovu*, 1940, 7 rkp. strán. In: Štátny archív Bytča – pobočka Martin. Fond Ján Hlavaj, kartón č. 3.

HOLČÍK, Štefan a kol.: *Slovenské národné múzeum*. Bratislava : Tatran, 1989.

HOLLÝ, Karol: *Formovania historickej pamäti o Andrejovi Kmeťovi (1908 – 1914).* In: *Forum Historiae* 1/2008. Internetový časopis. Dostupné na : http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2008/obsah.html.

HOLLÝ, Karol: *Ku genéze a charakteru Životopisu † Andreja Kmeťa od Karola A. Medveckého (1913).* In: *Studia Bibliographica Posoniensia,* I/2008, roč. 3, s. 141 – 159.

[22] *Slovenské národné múzeum*. Bratislava : SNM a Smena, 1968; HOLČÍK, Štefan a kol.: *Slovenské národné múzeum*. Bratislava : Tatran, 1989 – približuje výber reprezentatívnych predmetov múzea a aktuálna: *Slovenské národné múzeum*. Bratislava : SNM, 2013.

HOLLÝ, Karol: *Veda a slovenské národné hnutie. Snahy o organizovanie a inštitucionalizovanie vedy v slovenskom národnom hnutí v dokumentoch 1863 – 1898*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013.

KODAJOVÁ, Daniela: *Úvahy slovenských národovcov o potrebe inštitucionalizovať zbieranie pamiatok minulosti.* In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 1, 2013, č. 2, s. 7 – 17.

LIPTÁK, Ľubomír: *Múzeá a historiografia na Slovensku do roku 1918.* In: *Zborník Slovenského národného múzea*, LXXXI, 1987, *História* 27, s. 273 – 290.

MATULA, Vladimír: *Matica slovenská a počiatky slovenského múzejníctva.* In: *Matica slovenská v našich dejinách*. Bratislava : SAV, 1963, s. 124 – 135.

MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan: *Múzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo.* Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2005.

PODUŠELOVÁ, Gabriela: *120 rokov Slovenského národného múzea.* In: *Múzeum*, 63, 2014, č. 1, s. 60 – 63.

RAPANT, Daniel: *Tatrín. Osudy a zápasy*. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1950.

RYBECKÝ, Milan: *Muzeálna slovenská spoločnosť.* Martin : Osveta, 1983.

SASINEK, Franko V.: *Dajme pozor na starožitnosti!* Národné noviny, 2, 16. 5. 1871, č. 58, s. 1.

SASINEK, Franko V.: *Návod k sbieraniu, skúmaniu a opisovaniu starožitností.* Národné noviny, 3, č. 86, 1872, s. 1.

SASINEK, Franko V.: *Pozor na starožitnosti!* In: Národné noviny, 5, 22. 1. 1874, č. 9, s. 4.

Slovenské národné múzeum. Bratislava : SNM a Smena, 1968.

Slovenské národné múzeum. Bratislava : SNM, 2013.

STRELKOVÁ, Jarmila: *Quo vadis, Slovenské národné múzeum?* 5. časť. In: *Múzeum*, 43, 1998, č. 3, s. 13 – 18.

Summary

Slovak Museum Curation in the 19th and 20th Century

In year 2013 we commemorated the 120th anniversary of the Slovak Museology Society in Martin (Muzeálna slovenská spoločnosť), which is the founder of the Slovak National Museum. The creation of institutionalized museum curation in the area of present day Slovakia has its roots in the second half of the 19th century and was formed on three levels: on the level of state, region and nation. Most numerous in the area of Slovakia were city museums that documented the history and importance of former royal free cities. The oldest museums are the current Museum of Bratislava City and Orava Museum of P. O. Hviezdoslav, which were founded in 1868. The foundation of Slovak museum curation was laid in 1863 with the foundation of Matica slovenská (1863 – 1875). In year 1893 the Slovak Museology Society was established and this association also in year 1908 opened a museum exposition – Slovak National Museum. After 1918 the new center of Slovak museum curation became Bratislava, where in 1924 Slovenské vlastivedné múzeum (Slovak Museum of Local History) and Zemědělské museum (Museum of Agriculture) were established. In 1940 both museums merged into Slovak Museum. The Slovak museum curation is expanding in the 20th century, especially after the Second World War. Positive increase of museums and development of museum network was negatively impacted by the communist ideology. In 1961 the first law regarding museums was passed which also caused the merging of Slovak National Museum in Martin with Slovak Museum in Bratislava into Slovak National Museum residing in Bratislava. Slovak National Museum nowadays consists of 18 specialized museums around Slovakia.

Komunikatívny prístup ku gramatike slovenčiny ako cudzieho jazyka v sérii učebníc *Krížom-krážom*

Renáta Kamenárová

Súbor učebníc a cvičebnice slovenčiny ako cudzieho jazyka série *Krížom-krážom* (A1 – B2) je výstupom projektu Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky pod názvom *Slovenčina ako cudzí jazyk*, ktorý rieši kolektív autorov a spolupracovníkov Studia Academica Slovaca – centra pre slovenčinu ako cudzí jazyk na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v súlade s požiadavkami *Spoločného európskeho referenčného rámca pre jazyky (SERR, angl. CEFR)*. Cieľom projektu bolo pripraviť didakticky spracovanú sériu učebníc a cvičebníc, ktorá by bola určená čo najväčšiemu počtu záujemcov o štúdium slovenčiny.

Učebnice *Krížom-krážom* a ich poslanie

Učebnice sú rozvrhnuté vždy do desiatich kapitol, ktoré by mali byť zvládnuté v priebehu 70 (A1, A2) alebo 100 (B1, B2) vyučovacích hodín. Súčasťou každej učebnice je kľúč k cvičeniam, gramatické tabuľky a anglicko-slovenský slovníček. Zvukové nahrávky dialógov a posluchových cvičení z učebnice sú vždy rozdelené na 2 CD. Z technického hľadiska je učebnica spracovaná tak, že všetky povely a informácie sú prehľadne znázornené pomocou ikoniek, ktoré sú v úvode knihy vysvetlené po anglicky. Ilustrácie a fotografie sú funkčné a zrozumiteľné, grafika knihy je prehľadná a názorná, čo napomáha rýchlemu a jednoduchému osvojeniu si gramatických konštrukcií.

Prezentované učebné texty sú adresované primárne homogénnym i heterogénnym skupinám študentov – buď ako hlavný, alebo ako do-

plnkový študijný materiál. (Je možné ich používanie aj na individuálne vyučovanie s lektorom, ale nie sú vhodné na samoštúdium, pozri ďalej.) Prvú veľkú skupinu (zvyčajne heterogénnu) tvoria študenti i pracujúci, ktorí prichádzajú na Slovensko a chcú sa naučiť porozumieť bežným komunikačným situáciám a vedieť na ne zareagovať. Pre túto skupinu učiacich sa je séria učebníc *Krížom-krážom* určená ako základný študijný materiál. Druhú výraznú skupinu (homogénnu) tvoria študenti slovakistiky na univerzitách vo svete, pre ktorých je *Krížom-krážom* doplnkovým študijným materiálom (popri základných príručkách venovaných opisu jednotlivých jazykových rovín) určeným najmä na jazykové cvičenia s vyslaným lektorom alebo iným rodeným hovoriacim. Aj tu je však potrebné rozlišovať medzi slovakistickými pracoviskami v slovanských krajinách a neslovanských krajinách, medzi slovakistami (študentmi jednoodborovej či dvojodborovej slovakistiky), slavistami či neslovakistami a pod.[1]

Komunikatívny prístup

Pri spracovaní i sprostredkovaní jazykovej reality bol naším hlavným kritériom komunikatívny prístup, z čoho vyplýva skutočnosť, že gramatika je podriadená komunikačným témam a zámerom. „Hlavným cieľom takejto koncepcie je čo najrýchlejšie osvojovanie si základných jazykových zručností prostredníctvom komunikačných modelov, reprezentujúcich potenciálne komunikačné situácie. V porovnaní s minulosťou sa najmä v začiatočnej fáze venuje väčšia pozornosť

[1] Učebnice *Krížom-krážom* sa napríklad výborne osvedčili pre študentov neslovakistického odboru tlmočníctva a prekladateľstva (Dipartimento di Interpretazione e Traduzione, Scuola di Lingue e Letterature, Traduzione e Interpretazione, Università di Bologna, Campus di Forlì), ktorí študujú slovenčinu ako povinne voliteľný predmet v kombinácii s dvoma ďalšími svetovými jazykmi a zameriavajú sa viac na rýchle a praktické osvojenie si jazyka ako na teoretické lingvistické vedomosti. Pre túto skupinu študentov tvoria učebnice série *Krížom-krážom* v prvých troch rokoch základný študijný materiál s dôrazom na nácvik receptívnych (čítanie a posluch s porozumením) i produktívnych (písanie, rozprávanie) jazykových zručností, doplnený o veľké množstvo textov určených na preklad.

prezentácii ústnych komunikátov a nácviku hovorenia s priebežným osvojovaním lexikálneho a gramatického subsystému slovenčiny, ktoré tvorí základ lingvistických znalostí"[2]. S ohľadom na komunikatívny prístup pri spracovaní učebníc má v prvých dvoch učebniciach (A1, A2) prevahu rozvíjanie rečovej aktivity v situačno-tematickom zameraní jednotlivých lekcií[3]. Témy lekcií sú vybrané podľa komunikačnej frekventovanosti a sú aktuálne zasadené do časového a zemepisného priestoru súčasného Slovenska, so špeciálnym zameraním na komunitu mladých ľudí a ich spôsob života (vrátane nových informačno-komunikačných technológií).

Hlavné postavy a komunikačné bariéry

Pozitívnym aspektom učebníc, oceňovaným zo strany študentov, je príbehovosť a jej chronologické reťazenie v jednotlivých lekciách celej série *Krížom-krážom*. Každodenný život štyroch hlavných postáv (Nemka Johanna, Talian Carlo a súrodenci Slováci Zuzana a Róbert) sa sleduje v období zhruba 10 rokov – od prvých fráz v jednoduchých zoznamovacích dialógoch až po uzatvorenie ich životných osudov v predposlednej lekcii úrovne B2. Výberu štyroch postáv predchádzalo starostlivé zváženie mnohých detailov – výber ich mien a priezvisk (napr. priezvisko nemeckého pôvodu Šoltýs sme využili pri lekcii venovanej menšinám na Slovensku), charakterov (každý z nich reprezentuje iný povahový typ – Zuzana je cholerik, Johanna sangvinik, Carlo melancholik a Róbert flegmatik), záľub či názorov, ktoré museli byť rešpektované počas všetkých úrovní pre autentické vykreslenie ich osobností. Zahraniční študenti sa tak môžu stotožniť s cudzincami Carlom a Johannou a spoločne s nimi prekonávať pri osvojovaní si slo-

[2] PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 22.

[3] Na úrovni úplný začiatočník (A1) a začiatočník (A2) výrazne prevládajú krátke rečové komunikáty (5 dialógov na začiatku každej lekcie), ktorých počet sa znižuje na úrovni mierne (B1) a stredne pokročilý (B2) v prospech súvislých textov (2 dialógy, 3 texty v každej lekcii).

venčiny znalostné komunikačné bariéry vyplývajúce z neznalosti jej jazykového systému a pravidiel komunikačnej praxe, ako aj z nedostatočných poznatkov o slovenských vonkajších i vnútorných reáliách[4]. V *Krížom-krážom A1* (s. 121 – 122) je venovaná aj pozornosť zavádzajúcej jazykovej interferencii pri internacionalizmoch ako *míting – schôdza, tréning – školenie, interview – pohovor*.

Vonkajšie a vnútorné reálie

Názov *Krížom-krážom* sme si vybrali preto, lebo najlepšie odzrkadľuje našu snahu nielen o prepojenie rôznych aspektov gramatiky s bežnými a frekventovanými situáciami, ale aj o systematické sprostredkovanie doplnkových informácií o slovenských vonkajších reáliách (krajinovede) z hľadiska: historického, kultúrneho (osobnosti, literatúra a umenie), kultúrnohistorického (zvyky, tradície, gastronómia), geografického (regióny), spoločenského (národnostné zloženie, životný štýl), politického (štátoprávne zriadenie) či z ďalších oblastí (šport, veda a technika, školský a zdravotný systém, podnikanie, cestovný ruch a pod). Séria *Krížom-krážom* prináša veľa poznatkov a faktov, ku ktorým sa na vyšších úrovniach vracia s cieľom prehĺbiť ich a špecifikovať. V poslednej lekcii úrovne B2 nájdu záujemcovia o Slovensko súhrnne a zaujímavo spracované vonkajšie reálie celej série, čo im pomôže dotvoriť si ucelený obraz o Slovensku a jeho kultúre.

Orientácia študentov v reáliách Slovenska je nevyhnutná pre bezbariérovú komunikáciu, ale v lingvodidaktike cudzích jazykov sa v posledných rokoch prízvukuje aj potreba rozvíjania sociokultúrnej kompetencie učiacich sa, ktorá je potrebná pre plnohodnotnú komunikáciu v cieľovom jazyku a na formovaní ktorej sa podieľajú vnútorné reálie tohto jazyka. „Lingvoreálie (vnútorné reálie) predstavujú široký okruh faktov odrážajúcich sa priamo v jazyku, predovšetkým v slovnej zásobe, vo frazeológii, v štýlovom stvárnení komunikátov i vo vlastnom

[4] Podrob. PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 135 a n.

komunikačnom akte. Sú to jazykové prostriedky a frazémy ťažko preložiteľné do druhého jazyka alebo vôbec nepreložiteľné... Týkajú sa tak komunikácie verbálnej, ako aj neverbálnej."[5] Z verbálnej komunikácie sem patrí ovládanie a použitie vhodného kódu podľa typu konverzácie (otázka stratifikácie slovenčiny, používanie hovorových a slangových výrazov, nespisovných konštrukcií), zdvorilostných noriem (vykanie / tykanie, vhodné oslovovanie osôb, používanie akademických titulov a pod.[6]), z neverbálnej komunikácie je potrebné venovať pozornosť gestikulácii, tempu reči a pod.

Z tohto hľadiska sa ako veľmi vhodný a efektívny ukázal výber štvorice rovesníkov a kamarátov – dvaja sú nositeľmi cieľového jazyka a zároveň súrodenci, dvaja sú cudzinci, ktorí prichádzajú z rozličných kultúrnych prostredí. Táto skutočnosť nám umožnila pri koncipovaní učebníc cieľavedomo, komunikatívne a pragmaticky: a) sprostredkovať najrozmanitejšie lingvoreálie, b) podporovať u študentov ich osvojenie si a správne používanie v rečovej praxi (pragmatická lingvistická koncepcia) c) odstraňovať s tým súvisiace interakčné bariéry. K najdôležitejším lingvoreáliám v *Krížom-krážom* patria: 1) používanie hovorových slov v neformálnej ústnej komunikácii (dialógy) i písomných prejavoch (e-mailová a chatová komunikácia, správy sms, facebookové statusy); 2) používanie deminutív a familiárnych slov (mamička, Robko, Zuzka) s ohľadom aj na ich regionálne použitie (mamka), hypokoristík (zlatko, papa, srdiečko) a pod.; 3) poukázanie na zdvorilostné normy (oslovovanie a používanie akademických titulov, vykanie / tykanie, pozdravné formulky na začiatku a na konci komunikátu) a rozdiel v ich použití pri úradnej a súkromnej komunikácii; 4) poukázanie na prechyľovanie ženských priezvisk a zmeny priezviska po sobáši (k tejto problematike sa vraciame v predposlednej lekcii učebnice B2);

---

[5] HASIL, Jiří: *Jaké místo zaujímá frazeologie ve výuce češtiny pro cizince?* In: *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського : Збірник наукових праць*. – Випуск 19. – К., 2012, s. 35.

[6] Pozri PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004; PEKAROVIČOVÁ, Jana – TRUBAČOVÁ, Lucia: *Zdvorilosť v interkultúrnom kontexte*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 213 – 223.

5) systematické sprostredkovanie fráz a frazeologizmov[7], ktoré tvoria pevnú súčasť slovníčkov pod dialógmi a textami, ako aj záverečných slovníkov. Vtipné sprievodné ilustrácie k frazeologizmom založené na oxymorone, teda na doslovnom zobrazení idiomatickej jednotky, prispievajú nemalou mierou k ich efektívnemu osvojeniu si a pragmatickému používaniu.

Úloha učiteľa

Celá séria učebníc *Krížom-krážom* je monolingválna, bez sprostredkujúceho jazyka, a na úrovni A1 aj bez gramatického výkladu, ktorý nahrádzajú grafické znaky, odkazy, ikony či tabuľky. Od úrovne A2 sme začali používať jednoduché vysvetlenia či poučky v slovenčine, ktoré sa stávajú explicitnejšími i detailnejšími priamo úmerne s narastajúcou jazykovou kompetenciou študentov. Z tohto dôvodu je pri prezentácii série *Krížom-krážom* veľmi dôležité podčiarknuť skutočnosť, že nie je určená samoukom, ale, naopak, práca s učebnicami si vyžaduje podrobný sprievodný výklad učiteľa. Napriek tomu, že v učebniciach sa nepoužíva sprostredkujúci jazyk, neznamená to, že pri výklade učiva (najmä na úrovni začiatočník) musí učiteľ používať výhradne slovenčinu. Úloha učiteľa je v tomto smere nezastupiteľná a kľúčová, dôležitá je jeho odbornosť, invenčnosť a kreatívnosť vo vyučovacom procese, kde je učebnica druhoradým oporným prvkom. Od učiteľa či lektora sa očakáva, že bude mať výborne zvládnutú gramatiku slovenského jazyka, jeho didaktiku so špeciálnym zameraním sa na slovenčinu ako cudzí jazyk a navyše bude schopný komparatívne (so zameraním sa na zhody a rozdiely) porovnať špecifiká cieľového jazyka (slovenčina ako flektívny slovanský stredoeurópsky jazyk) s typologickou, genetickou a areálovou klasifikáciou východiskového jazyka študentov či sprostredkujúceho (mediačného) jazyka, ktorý používajú pri vzájomnej komunikácii na hodine. „Čím je lektor lepšie teoreticky pripravený, tým účinnejšie môže chyby spôsobené interferenciou predvídať a súčasne

[7] Pre potreby glottodidaktiky pre cudzincov nie je vo všeobecnosti potrebná vyčerpávajúca klasifikácia frazém.

hľadať spôsob, ako im predchádzať. Poznaním interlingválnych úskalí môže viesť študentov k uvedomenému štúdiu slovenčiny a efektívnejšiemu osvojovaniu jazykových / komunikačných štruktúr."[8]

Didaktická diagnostika a stratégia

Pri práci s *Krížom-krážom* zohrávajú dôležitú úlohu didaktická diagnostika a stratégia, pod ktorými chápeme diferencovaný prístup k jednotlivým skupinám frekventantov podľa ich odborného zamerania (slovakisti a neslovakisti), lingvistických znalostí (lingvisti i nelingvisti), východiskového jazyka (Slovania a Neslovania), zloženia (zmiešané / heterogénne a homogénne skupiny) a z toho vyplývajúcu voľbu didaktických parametrov pri vyučovaní[9]. Každá gramatická strana v *Krížom-krážom* upozorňuje na vybraný gramatický jav a svojím grafickým spracovaním ponúka východisko pre výklad učiteľa, od ktorého sa očakáva, že po starostlivom zvážení vyberie relevantné informácie o gramatickom jave pre danú skupinu učiacich sa, na ktoré bude klásť dôraz, a zároveň dokáže flexibilne reagovať na doplňujúce otázky študentov. Na ilustráciu uvedieme dva príklady (z morfonológie a morfológie slovenčiny): 1) Problematika alternácií tvarotvorného základu je v učebnici A1 (s. 58 – 59) naznačená veľmi stručne: a) pri vokalických alternáciách (typ V : Ø) prečiarknutím samohlásky prítomnej v základnom tvare (napr. *Pe~~e~~r* vs. *Petrovia*), b) pri konsonantických alternáciách uvádzame pri červenom výkričníku schému -k > -c-, -ch > -s- (napr. *Slovák* vs. *Slováci*, *Čech* vs. *Česi*). Od učiteľa sa očakáva systematickejší výklad alternácií, ak má pred sebou študentov slovakistiky alebo iných filológií. V prípade Slovanov alebo slavistov je veľmi vhodné doplnenie o stručný historicko-porovnávací aspekt s upozornením, že anomálie

[8] PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul 2004, s. 50.

[9] „Rešpektovanie sociolingvistických okolností jazykového vyučovania má priamy vplyv na výber príslušných didaktických parametrov, najmä na vymedzenie optimálneho vzdelávacieho zámeru, ktorý podmieňuje obsah učiva i metodiku jeho prezentácie." (Tamže, s. 32).

zo súčasného pohľadu sú výsledkom prirodzeného jazykového vývinu. Podobné jednoduché grafické upozornenia, ktoré si vyžadujú podrobnejší výklad zo strany učiteľa, nájdeme pri slovoslede, rytmickom krátení, znelostnej neutralizácii a pod. 2) Druhým príkladom sú zmenené vzory pre deklinačné a konjugačné modely slovenčiny (pozri ďalej). Pri ich prezentácii sa od učiteľa očakáva pre skupinu slovakistov a slavistov vysvetľujúci komentár tejto didakticky motivovanej zmeny a porovnanie s klasickými vzormi, ktoré sa používajú v slovenskej lingvistike a s ktorými sa frekventanti nevyhnutne stretnú pri štúdiu slovenčiny. Z uvedeného vyplýva, že je veľmi dôležité vedieť správne interpretovať a použiť základné gramatické východisko ponúkané v *Krížom-krážom*.

Inovatívny didaktický prístup

V centre pozornosti tohto príspevku sú strany v učebnici *Krížom-Krážom. Slovenčina A1* venované sprostredkovaniu slovenskej gramatiky a inovatívno-kreatívny prístup pri jej vysvetľovaní na úrovni úplný začiatočník. Počas praktickej výučby slovenčiny pre cudzincov a pri príprave učebných materiálov Krížom-krážom (určených širokej skupine učiacich sa) sme sa stretli s viacerými lingvodidaktickými problémami, ktoré si vyžadovali nielen aplikáciu existujúcich teoretických poznatkov z odboru slovenčina ako cudzí jazyk[10] (práce J. Pekarovičovej a Ľ. Žigovej), ale aj sformulovanie nových teoretických lingvodidaktických prístupov vychádzajúcich z najnovších záverov explanačnej lingvistiky. Uvedomujeme si nevyhnutnosť didaktického sprístupnenia a teoretického vysvetlenia týchto inovatívnych prístupov pre lektorov a učiteľov slovenčiny ako cudzieho jazyka, aby sa predišlo nedorozumeniam alebo dezinterpretáciám. Naším zámerom

[10] Rozdiel medzi termínmi *slovenčina ako cudzí jazyk* a *slovenčina pre cudzincov* chápem analogicky v súlade so spresnením týchto pojmov pre češtinu od M. Hrdličku, ktoré uvádza vo svojom texte J. Hasil. (HASIL, Jiří: *Jaké místo zaujímá frazeologie ve výuce češtiny pro cizince?* In: *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: Збірник наукових праць*. – Випуск 19. – К., 2012, s. 32).

je pripraviť metodickú príručku, ktorá sprostredkuje lektorom teoretické poznatky z odboru slovenčina ako cudzí jazyk vzťahujúce sa na riešenie konkrétnych lingvodidaktických problémov, ktorým bolo (je a bude) potrebné čeliť pri výučbe slovenčiny pre cudzincov nielen pri práci s predstavovanou sériou učebníc. V *Krížom-krážom* je veľa gramatických javov, ktoré sú vysvetlené inovatívne (alebo aj nie sú vysvetlené, napr. vybrané slová) z pohľadu didaktiky slovenského jazyka ako cudzieho a overením v praxi sa ukázali takto prezentované riešenia ako efektívne a vhodné pre takýto typ učebnice. Výberovo uvádzam niekoľko najdôležitejších na úrovni A1[11]:

1. Latinská terminológia – Na úrovniach A1 – B1 uprednostňujeme latinskú lingvistickú terminológiu pred slovenskou (*substantívum, verbum, singulár* a pod.), v ojedinelých prípadoch používanie oboch foriem súčasne (*maskulínum* vs. *mužský rod*). Na úrovni B2 upozorňujeme na slovenské jazykovedné pojmoslovie na viacerých miestach i v zadaniach cvičení (*slovesný vid* popri *verbálny aspekt*).

2. Vybrané slová a obojaké konsonanty – Problematiku vybraných slov a s nimi súvisiacich obojakých konsonantov sme sa rozhodli nezaradiť do obsahu gramatického učiva, pretože zahraniční študenti tento problém (po náležitom vysvetlení *y* ako grafémy) rešpektujú ako súčasť slovenskej ortografie a nové slová sa učia ako znak, v ktorom je spojená grafická, zvuková i sémantická stránka. Túto gramatiku by mali učitelia individuálne doplniť pri výučbe Slovanov, krajanov a detí Slovákov, ktorí majú disproporčne rozvinuté receptívne a produktívne zručnosti (počúvanie s porozumením a hovorenie vs. čítanie s porozumením a písanie).

3. Postupnosť vysvetľovania pádov – Pády v slovenčine na úrovni A1 sa prezentujú na väčšine mien súčasne (substantíva, adjektíva, pronominá vrátane prepozícií, okrem numerálií) s uvedením foriem v singulári aj v pluráli. V gramatických cvičeniach, ktoré sprevádzajú lekciu (i v cvičebnici) sa kladie dôraz na osvojenie si foriem v singulári. Z plurálových foriem uvádzame napr. formy nominatívu (v porovnaní

[11] Pri prvých štyroch zmenách sme brali ohľad najmä na nelingvistov a Neslovanov, poslednú považujeme za prínosnú pre lingvodidaktiku slovenského jazyka všeobecne (pre Slovákov i cudzincov).

s inými gramatikami slovenčiny) skôr, ale zaradenie tejto gramatiky do 4. lekcie pre úplných začiatočníkov sa nám v praxi osvedčilo. Výber gramatiky v *Krížom-krážom* je podriadený komunikačným témam a zámerom, čo sa prejavilo aj v postupnosti osvojovania si pádov pri deklinácii v poradí nominatív akuzatív, inštrumentál a lokál. (Genitív ako najkomplikovanejší pád a datív ako najmenej frekventovaný pád sú posunuté až do stupňa prípravy A2). Na úrovni úplný začiatočník sa pri téme krajina genitív precvičuje v komunikačne nevyhnutných spojeniach (spojenia typu *pochádzam / som z Talianska*) a pri výklade foriem numerálií (2, 3, 4) sa upozorňuje aj na väzbu s genitívom (od číslovky 5 vyššie), ktoré sa precvičujú tiež na obmedzenom počte substantív (názvy svetových mien: *dolár, euro...*).

4. Nové vzory – Pre potreby vyučovania slovenčiny pre cudzincov sa ukázalo praktické nahradiť klasické vzory novými frekventovanými slovami, na ktorých si vďaka ich častejšiemu použitiu lepšie a ľahšie osvoja danú paradigmu. Zmeny sa týkali vzorov deklinačných substantívnych paradigiem (*muž, kolega, plán, počítač, žena, stanica, loď, miestnosť, mesto, more, poschodie, dievča*), adjektívnych (*Róbertov, Zuzanin*) i konjugačných verbálnych paradigiem (*volať sa, hovoriť, študovať, rozumieť, pozvať, žiť, niesť, spať, stretnúť, vidieť, brať, vziať, pozrieť, minúť*).

5. Gramatická kategória mužskej osoby / mužskoosobovosti a životnosti – Na úrovni A1 upozorňujeme v gramatických tabuľkách pri N a A pl. graficky (figúrkou muž a zmenou pozície figúrky pes) na existenciu špecifickej gramatickej kategórie mužskoosobovosti v pluráli v slovenčine (pozri obr. 1 a 2). Rovnako upozorňujeme aj na špecifické vyjadrenie kategórie životnosti v singulári v slovenčine (na rozdiel od iných slovanských jazykov) pádovou homonymiou D sg. = L sg. (pozri obr. 3 a 4).

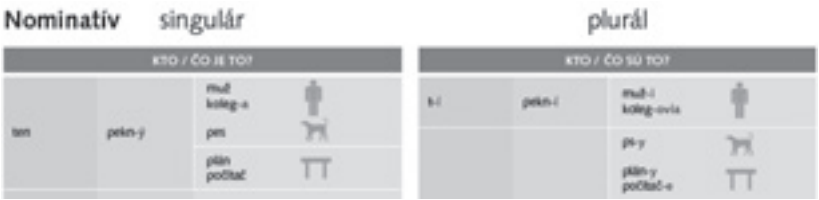

Obr. 1

Obr. 2

Obr. 3

Obr. 4

Gramatická kategória mužskej osoby existuje v súčasnosti ako osobitný gramatický jav iba v západoslovanskom makroareáli. Zo slovanských jazykov túto kategóriu v pluráli vyjadrujú slovenčina, poľština a horná lužická srbčina osobitnými koncovkami pre osobné maskulína v nominatíve množného čísla (slov. *-i, -ia, -ovia*) a pádovou homonymiou medzi genitívom a akuzatívom plurálu (slov. *-ov*). Napriek existencii tejto kategórie a jej používaniu v poľských a a lužickosrbských gramatikách sa v slovenských gramatických príručkách táto kategória, a s ňou spojený pojem mužskoosobovosti, používa iba okrajovo. V roku 1966 J. Horecký v práci *Model gramatického rodu v západoslovanských jazykoch* konštatoval fakt, že slovenčina má päť rodov. Formalizáciou gramatického rodu dokázal pôsobenie gramatickej kategó-

rie mužskej osoby v slovenčine[12]. Domnievam sa, že je veľmi dôležité, aby sa táto kategória viac používala pri vysvetľovaní javov z oblasti slovenskej morfológie, pretože determinuje nielen tvary maskulín, ale aj ostatných slovných druhov s mennou deklináciou, ktoré vyjadrujú zhodu s nadradeným substantívom. Stojí za dvoma základnými opozíciami v pluráli: 1) opozícia osobné maskulína *(MPers.)* : ostatné substantíva *(n-MPers.) pekní muži, kolegovia* vs. *pekné psy, plány, počítače, ženy, stanice, mestá, dievčatá;* 2) opozícia osobné maskulína *(MPers.)*: neosobné maskulína *(MnPers.)* : feminína a neutrá *(Fem. + Neut.) tí dvaja pekní muži, kolegovia* vs. *tie dva pekné psy, plány, počítače* vs. *tie dve pekné ženy, stanice, mestá, dievčatá.*

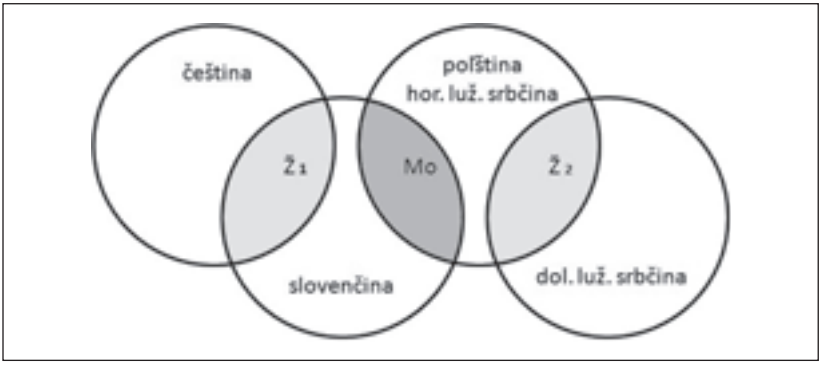

Obr. 5
Vzťah západoslovanských jazykov s ohľadom na kategóriu životnosti a mužskoosobovosti

Na obr. 5 je zobrazený vzájomný vzťah medzi piatimi západoslovanskými jazykmi s ohľadom na pôsobenie kategórií životnosti

[12] Rozkladom tvarových súborov na podmnožiny pomocou fráz dospel J. Horecký k opozíciám: a) opozícia *(MPers.) : (n-MPers.)* – vo fráze *dobrých ..., z ktorých všetci / z ktorých všetky;* b) opozícia *(MPers.) : (MnPers.) : (Fem. + Neut.)* – vo fráze *dobrých ..., z ktorých dvaja / dva / dve*; c) opozícia *(Mask. + Neut.) : (Fem.)* – vo fráze *dobrých ..., z ktorých od každého / od každej;* d) opozícia *(Mask.) : (Neut.) : (Fem.)* – sa realizuje vo frázach *dobrých ..., z ktorých každý / každá / každé;* e) opozícia *(Anim.) : (nAnim.) : (Neut.) : (Fem.) – dobrých ..., z ktorých každého / každý / každú / každé;*

a mužskoosobovosti (podrobne k tejto problematike pozri Kamenárová, 2010). V spôsobe realizácie oboch spomínaných kategórií má slovenčina špecifické postavenie v západoslovanskom makroareáli. Medzi západoslovanskými jazykmi je výrazný rozdiel vo vyjadrení kategórie životnosti v jednotnom čísle. Západoslovanský makroareál preto môžeme rozdeliť na severnú časť (Poľsko a Lužica) s jednoduchším vyjadrením životnosti ($ž_{2,\ Gsg.=Asg,\ Dsg.\neq Lsg.}$) a na južnú časť (Česko a Slovensko) so zložitejším vyjadrením životnosti ($ž_{1,\ Gsg.=Asg,\ Dsg.=Lsg.}$). Kategóriu životnosti ($ž_1$) v singulári slovenčina vyjadruje ako čeština (a ukrajinčina), ale kategóriu mužskej osoby (Mo) v pluráli slovenčina vyjadruje ako poľština a horná lužická srbčina. (Protipólom slovenčiny je dolná lužická srbčina, ktorá životnosť ($ž_2$) vyjadruje v súlade s hornou lužickou srbčinou a poľštinou.[13]) Obe tieto kategórie výrazne prispeli k divergencii v západoslovanskom makroareáli a patrili k dôležitým morfologickým zmenám po rozpade praslovančiny.[14] Ich správna a jednoduchá prezentácia na úrovni A1 je kľúčová pre pochopenie slovenského deklinačného systému a v prípade slovanských študentov sa tak podarí efektívnejšie vyhnúť jazykovej interferencii pri týchto kategóriách.

---

[13] F. V. Mareš uvažuje v češtine o kvázikategórii mužskoosobovosti, pretože v N pl. maskulín čeština pri menách označujúcich osoby (aj po prenesení významu) na odlíšenie od zvieracích mien používa koncovku *-ové* (*lvové / lvi*). MAREŠ, František Václav: *Diachronische Morphologie des Ur- und Frühslawischen.* Wien : Peter Lang, 2001, s. 52.

[14] A preto navrhujem doplniť (okrem iných) aj procesy gramatikalizácie kategórie životnosti (D sg. *mužovi, psovi – plánu,* L sg. *mužovi, psovi – pláne*) a mužskej osoby (A pl. *mužov – psy, plány*) v slovenčine k javom, ktoré uvádza M. Sokolová (SOKOLOVÁ, Miloslava: *Porovnanie západoslovanských jazykov vo výučbe slovenčiny (aj ako cudzieho jazyka).* In: *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2011, s. 144) ako ovplyvňujúce vysokú variantnosť (v kontexte komplementárnej distribúcie považujem za vhodnejšie uvažovať o dubletnosti) slovenských koncoviek v mennej paradigme: a) komplementárnej distribúcie dlhých vokálov a diftongov (*ženám – uliciam*), b) pôsobením rytmického zákona (*ženám – hrádzam*), c) tendencie zachovávať rovnaký tvarotvorný základ pomocou koncoviek nespôsobujúcich alternácie (*kolegovia, vrahovia*).

Séria učebníc *Krížom-krážom* je vďaka svojej jednoduchosti, prehľadnosti a farebnosti vo všeobecnosti veľmi obľúbená u učiacich sa (o čom svedčia jej opakované vydania a dotlače). Pre učiteľov však predstavuje veľkú výzvu, keďže ju nemožno považovať za typ učebnice, kde je všetko vysvetlené a jasne určené. Tento príspevok je prvým krokom k zamýšľanej metodickej príručke, ktorá by pomohla učiteľom efektívne pracovať s učebnicami tejto série.

Literatúra

DOLNÍK, Juraj: *Koncepcia novej morfológie spisovnej slovenčiny.* Slovenská reč, 70, 2005, č. 4, s. 193 – 210.

HASIL, Jiří: *Jaké místo zaujímá frazeologie ve výuce češtiny pro cizince?* In: *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: Збірник наукових праць*. – Випуск 19. – К., 2012.

HORECKÝ, Ján: *Model gramatického rodu v západoslovanských jazykoch.* Jazykovedný časopis, 17, 1966, č. 1, s. 3 – 11.

KAMENÁROVÁ, Renáta: *Paradigmatika maskulín v Slovanskom jazykovom atlase.* In: *Jazykovedné štúdie 28. Súradnice súčasnej slovanskej dialektológie.* Bratislava : Veda, 2010, s. 72 – 78.

MAREŠ, František Václav: *Diachronische Morphologie des Ur- und Frühslawischen.* Wien : Peter Lang, 2001.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky.* Bratislava : Stimul, 2004.

PEKAROVIČOVÁ, Jana – TRUBAČOVÁ, Lucia: *Zdvorilosť v interkultúrnom kontexte.* In: *Studia Academica Slovaca 41.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 213 – 223.

SOKOLOVÁ, Miloslava: *Porovnanie západoslovanských jazykov vo výučbe slovenčiny (aj ako cudzieho jazyka).* In: *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 138 – 145.

ŽIGOVÁ, Ľudmila: *O mennom rode vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka.* In: *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 157 – 165.

Summary

The Communicative Approach to the Grammar of Slovak Language as a Foreign Language in the Series of Textbooks *Krížom-krážom*

The author of the paper focuses on innovative and creative solutions applied in explaining grammatical (structural) phenomena of Slovak language as a foreign language that aim at supporting the passive perception of the explained studying material and developing of productive language skills. The collection of Slovak language textbooks *Krížom-krážom* (A1 – B2) is the outcome of a project of the Ministry of Education, Science, Research and Sport of the Slovak Republic named Slovak Language as a Foreign Language that is being solved by a collective of authors and coworkers of Studia Academica Slovaca – The Center for Slovak as a Foreign Language of Comenius University in Bratislava in accord with requirements of Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). The selection of grammatical phenomena in the textbooks is subordinate to everyday communication situations and their easy acquisition is helped by richly illustrated contents and didactically processed texts and exercises. These components are supposed to help students to not only handle the process of acquisition of Slovak grammar, but also to interest them, entertain and thus motivate them in further studies.

Laskomerského cesty do Talianska

Anna Kruláková

Fenomén talianskej cesty patrí v cestopisnom žánri k veľmi frekventovaným v celoeurópskom, ba až celosvetovom kontexte a vzhľadom na niekoľkostoročnú tradíciu má mnoho variantov. V kontexte slovenskej literatúry sa tento fenomén, ak neberieme do úvahy nedobrovoľné cesty evanjelických kňazov v 17. storočí odsúdených na galeje do Neapola, presadil až v 19. storočí. Máme na mysli cestopisy Jána Kollára *Cestopis obsahující cestu do Horní Italie* (1843) a *Cestopis druhý* (1863), *Z cestovního denníka záletu z Vídně do Benátek* (1852) od Karola Kuzmányho, Laskomerského *Zo Slovenska do Carihradu* (1864), *Zo Slovenska do Ríma* (1865), *Zo Slovenska do Itálie* (1878) a s malou časovou licenciou môžeme k nim zaradiť aj Vajanského cestopis *Volosko – Venecia*, i keď tento bol publikovaný až v roku 1905, napája sa však na líniu ideologického cestopisu charakteristického pre väčšinu cestopisov 19. storočia. Okrem nich treba spomenúť cestopis Štefana Nemečkaja, ktorý z rozsiahlejšieho autorovho latinského rukopisu *Memoriale ex meis peregrinationibus in extraneis Regnis*, obsahujúceho cesty po rôznych krajinách, vyňal, preložil a publikoval Juraj Slotta na pokračovanie v rokoch 1875, 1876, 1878 v *Pútniku svätovojtešskom* pod názvom *Cesta po Itálii až po Janov (Genuu), Rím a Neapol, ktorú roku 1852 vykonal vysokodôstojný pán Štefan Nemečkaj, prepošt sv. Benedikta zo Samsonu a prepošt zbornej kapituly trnavskej, vtedy kanonik trnavský*. K tomuto sa môžu priradiť aj dva pútnické cestopisy do Ríma – *Pútnická cesta do Ríma* (1889) Jozefa Kompánka a *Púť do Ríma* (1889) Andreja Kubinu. Ak ponecháme bokom cestopisy s dominanciou náboženskej motivácie cesty, zostávajú diela štyroch autorov rôznych generácií, ktorí svojou tvorbou výraznou mierou určovali charakter slovenskej literatúry v jednotlivých obdobiach 19. storočia.

Aj keď to bolo dominantne skôr v iných žánroch, žánrom cestopisu tiež participovali na utváraní dobovej podoby literatúry.

S G. K. Zechenterom-Laskomerským, ktorého talianske cesty sú predmetom nášho záujmu, je cestovanie v rôznych podobách spojené celoživotne – od študentských rokov, keď z Banskej Bystrice chodil najprv na gymnázium do Vacova, neskôr ako študent medicíny do Pešti a do Viedne, cez prázdninové cesty za sestrou do Chorvátska, až po dovolenkové výlety po Slovensku a napokon veľké cesty na európsky juh. Literárna transformácia týchto ciest má nielen podobu klasického žánru cestopisu, ale aj spomienkovej humoresky (*Cestovanie na vakácie*) a informácie o všetkých jeho cestách sú roztrúsené aj v Laskomerského rozsiahlej autobiografii.

I keď tento autor patrí generačne k romantikom, typologicky sa od nich vzdialil, čo bolo podmienené najmä jeho fascináciou empíriou a filozofickým vzťahom k svetu, ktorý si na rozdiel od svojich romantických rovesníkov, zväčša nadšených vyznávačov Hegelovej filozofie, budoval atypicky na poznaní získanom z prírodných vied. Tieto skutočnosti determinovali aj podobu jeho cestopisov. Laskomerský ironicky nadľahčene charakterizujúci účastníkov cesty do Carihradu a tým aj sám seba označením „cestovatelia ‚kratochvíľni'"[1]sa prezentuje podstatne inak než príslušník rovnakej generácie, i keď o niekoľko rokov starší J. M. Hurban, ktorý je na svoju cestu na Moravu a do Čiech vyslaný študentskou spoločnosťou a prezentuje ju ako cestu „ku bratrům slavenským". Treba však podotknúť, že na odlišnom type narácie má do istej miery podiel aj časový odstup medzi oboma zmienenými cestopismi. Kým Hurbanova *Cesta Slováka ku bratrům slavenským na Moravě a v Čechách* vyšla na začiatku štyridsiatych rokov 19. storočia, Laskomerský napísal väčšinu svojich cestopisov v priebehu 60. – 70. rokov už v inej situácii. Jeho prvý cestopis *Zlomky z denníka cestovateľa po Horvátskej* (1846 – 1847) tiež obsahuje akcentáciu slovanského aspektu a tento sa trochu prekvapivo znovu objaví aj v jednom z jeho neskorších cestopisov. V našom príspevku sa pokúsime ukázať príčinu.

[1] LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Spisy III. Cestopisy*. Ed. G. Horák. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 62.

Vo všeobecnosti však platí, že Laskomerský žáner cestopisu do značnej miery odideologizoval a odromantizoval, zosilnil jeho informatív no-poznávaciu zložku, ale ho aj oživil anekdotickými vsuvkami a príznačným štýlom s prvkami humoru.

S talianskym prostredím sa Laskomerský vo svojich cestopisoch konfrontoval trikrát, pričom vo všetkých sú aj netalianske etapy cesty. Pre potreby nášho príspevku sa sústredíme predovšetkým na tie talianske.

Prvýkrát je Taliansko prítomné v cestopise *Zo Slovenska do Carihradu*, zachytávajúcom Laskomerského životnú grand tour z Banskej Bystrice cez Prešporok, Viedeň, Terst, odtiaľ loďou do Dubrovníka, na ostrovy Korfu, Syra, po Egejskom mori do Carihradu a v opačnom smere do Smyrny, Atén, na ostrov Zakhyntos, do talianskej Ankony, Benátok, späť do Terstu, až po návrat vlakom cez Pešť-Budín domov.

Laskomerského cesta mala charakter modernej, hromadne organizovanej poznávacej turistickej cesty[2], ktorú absolvoval s priateľom. Okolnosti cesty, ktorým autor venoval hodne pozornosti vo svojej autobiografii, napovedajú o jeho preferenciách. Odmietol radu príbuzného, aby „radšej cestoval do stovežovej Prahy“[3], a urobil všetko pre to, aby uspokojil svoju „neukojiteľnú túhu cestovania ta ďaleko, do tých klasických krajov“[4], čo znamenalo okrem prekonania nesúhlasu niektorých členov rodiny aj zadlženie sa na pol druha roka. Nedáva prednosť kultúrne a národne blízkemu, jeho potrebou nie je národné sebapotvrdzovanie, vedie ho túžba „vidieť ďaleké interesantné kraje“[5], to, čo je nielen geograficky ďaleko, ale čo predovšetkým otvára nové horizonty pre jeho poznanie. V tomto ohľade je Laskomerský viac než svojim dobovým slovenským kolegom typologicky blízky českému Ja-

[2] Organizátormi cesty boli F. Tuvora, redaktor novín *General-Correspondenz*, a dr. Schwartz, redaktor novín *Wiener Zeitung*.

[3] LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Spisy I. Päťdesiat rokov slovenského života. Vlastný životopis*. Ed. G. Horák. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, časť 2, s. 83.

[4] Tamže, s. 82.

[5] Tamže, s. 84.

novi Nerudovi, ktorého cestovateľské sklony charakterizoval B. Svozil: „Na cesty jej vedla především touha liberálně cítícího a smyšlejícího člověka překročit úzké hranice českého ‚světa' do horizontu světa širšího a většího a nadindividuálně, společensky pociťovaná potřeba učinit ze záznamů těchto cest nástroj k rozšíření obzoru českého čtenáře, uzavřeného do provincionality českého chápání skutečnosti a do českého zromantizovaného nacionalismu"[6]. Niečo podobné by sa *mutatis mutandis* dalo povedať v slovenskej situácii o Laskomerskom, i keď v iných aspektoch existujú medzi oboma autormi aj značné diferencie.[7]

Taliansko je v trase Laskomerského grand tour zastúpené len niekoľkými zastávkami. Prvý kontakt s talianskosťou ponúka Terst. V. Faktorová v súvislosti s obrazom Terstu v českej obrodeneckej literatúre konštatovala, že „Terst nahrazoval obrozeneckým poutníkům mýtický prostor jihu, byl považován za začátek Itálie. Jeho předností byl určitý slovanský charakter, neboť pestrou směsici místního obyvatelstva tvořili též Slované"[8]. Priestorom juhu je Terst aj pre Laskomerského. Prechádza týmto mestom vo všetkých svojich troch cestopisoch, pričom miera pozornosti, ktorú mu v nich venuje, postupne narastá. Nahliada na toto mesto na rozhraní so sympatiami, obraz, ktorý o ňom predkladá, je vždy pozitívny, čím sa líši tak od svojho predchodcu Kollára, ako aj od neskoršieho Vajanského. Kollár síce konštatuje jeho výstavnosť, ale tá sa mu spája s nenásytným zháňaním sa po zisku a peniazoch a predovšetkým ho zarmucuje ústup slovanského živlu v Terste, to, že „zde již vlaština nad slavjanštinou horu bráti počíná, ovšem ji téměř již podmanila [...] sama chatra naše, umí-li, pochvastává

---

[6] SVOZIL, Bohumil: *Doslov*. In: NERUDA, Jan: *Obrázky z domova i z ciziny*. Ed. B. Svozil a J. Víšková. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 578.

[7] Na istú príbuznosť Laskomerského a Nerudu upozornili stručne už Albert Pražák (*Literární Slovensko let padesátých až sedmdesátých*) a Arne Novák (*Přehledné dějiny literatury české*). Komparatívno-analytický charakter má štúdia Anny Krulákovej *K typologickým súvislostiam Gustáva Kazimíra Zechentera Laskomerského a Jana Nerudu.* In: KRULÁKOVÁ, Anna: *Tri cesty od romantizmu*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 103 – 109.

[8] FAKTOROVÁ, Veronika: *Mezi poznáním a imaginací*. Praha : ARSCI, 2012, s. 117.

se vlaštinou", i keď dodáva, že tu našiel aj „krásnou zahrádku Slávy"[9]. Vajanského estetický cit uráža „rakúsko-uhorská architektúra" mesta, jeho pohľad ťaží až idiosynkrázia: „Pravá staviteľská nízkosť a smrdutý materializmus len tak čpí z týchto nad morom nahromadených magazínov, palácmi krivo a lživo menovaných"[10], pričom možnosť obratu k pozitívnemu spája so Slovanmi: „Možno, až Slavian postavil by sa pevnou nohou na tvrdej pôde triestskej, rakúsko-uhorská architektúra prestala by špatiť pobrežie!"[11] Dominancia ideologického (nacionálneho) pohľadu vracia Vajanského typologicky do blízkosti autora o niekoľko generácií staršieho. Laskomerský dáva Terstu prívlastok „pracovitý"[12] a v poslednom cestopise „mohutný, veselý, živý"[13]. Jeho pohľad nie je zaťažený ideológiou, ani v ňom nedominujú vysoké estetické nároky, za ktorými u Vajanského napokon aj tak stála ideológia. Naopak, prezentuje svoju otvorenosť voči obchodnému charakteru mesta, je preňho dokonca príťažlivý. Stretáva sa tu s krajanmi obchodujúcimi so slovenským sklom a jeho podnikavý duch a zmysel pre praktický život ho vedie k návrhu rozšíriť predaj slovenského skleného tovaru smerom na východ do Carihradu[14]. Na rozdiel od Kollára a Vajanského Laskomerský netrpí v Terste a ani inde národným resentimentom, hoci svoje národné cítenie neskrýva. Nekonfrontačne vníma aj národnostne pestrú spoločnosť na lodi, kde rozprávač oceňuje demokratické a tolerantné vzťahy: „Všelijaké národy i stavy, a predsa vzájomná úctivosť a znášanlivosť [...] Ani tu nepanovala nejaká suverenita jednej reči nad druhou: hovoril si v tej reči, ktorá sa ti zdala a ktorou si

[9] KOLLÁR, Jan: *Cestopis obsahující cestu do Horní Itálie.* Praha : J. Otto, 1907, s. 106.

[10] VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: *Sobrané diela. Sväzok IX*. Turčiansky Sv. Martin: Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1911, s. 387 – 388.

[11] Tamže, s. 388.

[12] LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Spisy III. Cestopisy*. Ed. G. Horák. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 51.

[13] Tamže, s. 338.

[14] Sám Laskomerský sa v neskoršom veku pokúsil o podnikanie. Spolu so zaťom založili dielňu na výrobu izolačných hmôt. Viackrát sa o nej zmieňuje v korešpondencii (LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Listy Gustáva K. Zechentera-Laskomerského*. Ed. F. Oktavec. Martin: Matica slovenská, 1983, s. 116, 118, 123).

sa zrozumieť chcel a vedel."[15] Platí v plnej miere konštatovanie Zlatka Klátika, že Laskomerský „nechodí po svete s trpkými pocitmi príslušníka ujarmeného národa, netrpí komplexmi malosti a nepatrnosti pri pohľade na diela veľkých a rozvinutých kultúr, ani si tieto smutné nálady nekompenzuje víziami do budúcnosti, je v pozitívnom zmysle slova ‚svetobežníkom' a občanom ľudstva"[16].

Terst, resp. jeho okolie je miestom obligátneho prvého pohľadu suchozemca na more počas každej Laskomerského cesty. V cestopise *Zo Slovenska do Carihradu* sa k očareniu pridáva aj pre autora charakteristický humorný prvok, keď po konvenčnom prirovnaní morskej hladiny k zrkadlu pokračuje invenčným prirovnaním lodí na hladine k muchám na zrkadle. Korešponduje to s hodnoteniami tohto cestopisu ako najspontánnejšieho a štylisticky najbravúrnejšieho. V druhom cestopise *Zo Slovenska do Ríma* je opis stretnutia s morom ladený emotívnejšie, lyrickejšie a vlastne konvenčnejšie. Južanskosť Terstu sa v prvom cestopise prezentuje aj motívom rybieho a ovocného trhu, na ktorom si severania pomarančmi občerstvia „svoje krumpľové žalúdky"[17]. Pozornosť je orientovaná viac na geografickú než nacionálnu odlišnosť. Ako mesto kontaktu s talianskosťou je Terst výraznejšie predstavený až v druhom cestopise, pričom tá je v ňom zastúpená tradičnými motívmi talianskej kuchyne, siesty a talianskeho spevu. Ich stereotypnosť je tu však už aj ironizovaná nenaplnením očakávania, že po silnom hudobnom zážitku v Terste ďalej na juhu „aj voly budú kvartetá bučať a vrabce na streche aspoň sextet čvrlikať"[18].

---

[15] LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Spisy III. Cestopisy*. Ed. G. Horák. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 54. Pripomenieme, že Vajanský v podobnej situácii na lodi síce tiež konštatuje priateľskú atmosféru, ale nevzdá sa polarizujúceho videnia, i keď v idylickej verzii: „Ľvíčence hrali sa s barančekmi a kocúrkovia s myškami" (VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: *Sobrané diela. Sväzok IX*. Turčiansky Sv. Martin: Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1911, s. 253) a v závere nezaprie svoje antipatie, keď ironizuje správanie Nemcov pri východe slnka.

[16] KLÁTIK, Zlatko: *Vývin slovenského cestopisu.* Bratislava : Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1968, s. 194.

[17] LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Spisy III. Cestopisy*. Ed. G. Horák. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 52.

[18] Tamže, s. 183.

Ohraničený priestor lode, na ktorej cestovateľ po vyplávaní z Terstu strávil veľa času, a uzavretá spoločnosť na nej ponúkajú príležitosť na portrétovanie spolucestujúcich, tá však zostáva nevyužitá, rozprávač sa koncentruje najmä na situácie, ktoré priniesli okolnosti, hlavne na viacnásobné opisy búrky. Nesmeruje v nich k jej prezentácii ako romantického prírodného divadla, i keď sa najmä pri opise prvej búrky spočiatku objaví aj tento prvok. Vzápätí však rozprávač na takýto opis rezignuje a dodáva: „Ale musím vyznať, že som sa veľmi nestačil zapodievať poetickou stránkou týchto úkazov prírodnej ozruty."[19] Koncentruje sa na dianie na palube, pričom sa tu podobným spôsobom ako v Laskomerského humoreskách uplatnila aj situačná komika ústiaca do grotesky: „V prednom salóne jeden vážny a povážny pán, nechtiac sa štverať na hornú tretiu posteľ, zamenil si brloh a spal dolu na úzkej pohovke. Ako tak spal, príde búrka, búši loď vlna, vážny pán frkne ako haluška, a to čelom o stôl, stade na zem. Kým chmátal a točil sa po zemi, padol celý dážď na neho, a to dážď kufrový, čižiem, nohavíc a konečne i lavór a inšie nádoby vyliali na túto hromádku svoj – pri búrke nevyhnutný obsah."[20] Humor sa presadil aj v štylistickej rovine: „bolo sa čo báť, aby sme pri tej surme nevylitografovali svoje podobizne na tých tvrdých zápoliach"[21].

Dominanciu cestovných príhod a dojmov v tomto cestopise spája J. Noge s tým, že vznikol bezprostredne po ceste a že na nej nebolo „na pozorovanie a opisovanie dosť vecí historických a umeleckých"[22] ako pri Laskomerského neskorších, len do Talianska nasmerovaných cestách. I keď druhý argument platí len relatívne, najmä carihradská a ostrovné etapy cesty prinášajú pestrú mozaiku, v ktorej má v nehierarchizovanej podobe miesto všetko, od pozorovaní prírody, pri ktorých sa prejavia Laskomerského geologické a botanické záujmy, cez návštevy mešít, sultánovho paláca, bazárov, až po pozorovania všedné-

[19] Tamže, s. 61.

[20] Tamže, s. 62.

[21] Tamže, s. 161.

[22] NOGE, Július: *Literárne dielo G. K. Zechentera-Laskomerského*. In: Gustáv K. Zechenter-Laskomerský: *Spisy IV. Výlety po Slovensku*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1962, s. 436.

ho života ľudí i zvierat na ulici. Hoci vstupný pohľad na Carihrad nezaprie silnú stereotypnosť, korešpondujúcu so staršími reprezentáciami Orientu: „Tu leží to mesto, skade švihali bič na kresťanov, kraj proroka Mohameda, zem koránu s jeho všetkými hádkami, poviedkami, tajnosťami, nádherou, bohatstvom, otroctvom, psotou a nečistotou“[23], následné postrehy predsa len viac smerujú k zachyteniu atmosféry miesta, pričom sa znovu uplatnili aj prvky komiky.

Jediným podľa dobovej štátnej príslušnosti talianskym mestom, ktoré Laskomerský počas svojej grand tour navštívil, bola Ankona. Venoval jej len málo pozornosti. Po krátkom prehľade histórie mesta a spomenutí pamiatok, ktoré si v ňom prehliadol, rozprávača najviac zaujali uniformy talianskych vojakov a nevypečený chlieb v reštaurácii. V malom je tu prítomné to, čo všeobecne charakterizuje Laskomerského pohľad na cestách. Usiluje sa predovšetkým sprostredkovať informácie o videnom, pričom si všíma všetko, aj veci banálne, empiricky eviduje nesúrodé prvky reality. Organizačným princípom je len časová následnosť, ku ktorej sa hlási. Využíva pritom denníkové zápisky: „‚Poriadok je duša všetkých vecí,‘ preto i ja [...] v opise našej cesty nasledovať chcem poriadok chronologický, to jest časový, tak ako ho načrtnutý mám vo svojom denníku.“[24] V tomto poriadku však hrozí, že „duša vecí“ zostane občas trochu v pozadí.

Dve veci, ktoré Laskomerského popri pamiatkach v Ankone upútali, patria vo všetkých jeho cestopisoch k veľmi frekventovaným. Jedlu a reštauráciám venuje toľko priestoru, že ako ironicky poznamenáva v ďalšom cestopise, dostalo sa mu aj výčitky, že návštevu každého mesta začína krčmou. Patrí to k jeho k zmyslu pre všednosť, neštylizovaniu sa do vysokých polôh. Opisy uniforiem súvisia zase so snahou o dokumentárnosť, ale prezrádzajú aj zaujatie pitoresknom, priťahuje ho ich viackrát spomenutá „malebnosť“, a ako naznačuje prirovnanie, je za nimi aj čosi z chlapčenskej spomienky: „podobali sa z dreva vyrezaným vojakom“[25].

---

[23] LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Spisy III. Cestopisy*. Ed. G. Horák. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 99.

[24] Tamže, s. 44.

[25] Tamže, s. 363.

Pobyt v Benátkach, podobne ako ten v Terste, znovu ponúka porovnanie s Kollárom a Vajanským. Kým prvý hľadal slovanské stopy a druhý sa štylizoval do roly estéta, ale s preňho nevyhnutným ideologickým akcentom, Laskomerský rozpráva o návšteve umeleckých pamiatok bez väčšej ambície o ich vlastnú estetickú reflexiu, väčšinou sa uspokojí s hodnotiacim prívlastkom „krásny", ale snaží sa ich opis spestriť kurióznymi historkami (napr. historkou o dôstojníkovi, ktorý na koni vyšiel na zvonicu sv. Marka) a na úrovni štýlu prirovnaniami („Rínok sám je [...] tak čistotný, že by si takmer bez ušpinenia mohol na ňom miesiť halušky a krájať slaninku"[26]). Po absolvovaní tradičného benátskeho itinerára pridá komickú príhodu s čističom obuvi a prejaví sa znovu aj jeho pragmatický duch, keď rozprávač návštevu v dielni na sklenú bižutériu zakončí komentárom: „Divno, že ten pekný priemysel nikde neprovozujú u nás."[27]

Až nápadne pragmatický charakter, súvisiaci s publikovaním cestopisu v novinách, má úplný záver diela, ktorý vyústi do propagácie hromadného turistického cestovania. Rozprávač vypočíta všetky jeho výhody, nádejnému cestovateľovi poradí, ako sa má na cestu vystrojiť a urobí reklamu aj samotnému organizátorovi cesty. Konštatovaním, že cestovanie slúži zdraviu, nezaprie ani Laskomerského lekársku profesiu a príznakovo sa zaštíti autoritou Alexandra Humboldta, naznačiac tak autorove typologické preferencie a afinity v oblasti cestopisného žánru.

Druhý Laskomerského „južný" cestopis *Zo Slovenska do Ríma* (1865) literárni historici svorne hodnotia ako menej vydarený. Zlatko Klátik upozorňuje, že „sa miestami mení na neosobnú sprievodcovskú príručku"[28], J. Noge konštatuje, že: „sú to dátumy a fakty bez onoho živého vzťahu k nim, aký cestopis vyžaduje"[29]. Dôvod je podľa Nogeho

[26] Tamže, s. 165.

[27] LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Zo Slovenska do Carihradu.* Pešťbudínske vedomosti, 4, 1864, č. 94, s. 2.

[28] KLÁTIK, Zlatko: *Vývin slovenského cestopisu.* Bratislava : Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1968, s. 206.

[29] NOGE, Július: *Literárne dielo G. K. Zechentera-Laskomerského*. In: Gustáv K. Zechenter-Laskomerský: *Spisy IV. Výlety po Slovensku*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1962, s. 440.

v tom, že cestopis nebol „napísaný bezprostredne po ceste, ale z odstupu“[30], že totiž Laskomerský v ňom dodatočne opísal cestu z roku 1857. Dôvod odlišnosti tohto cestopisu je podľa všetkého inde. Jeho konfrontácia s Laskomerského *Vlastným životopisom*, ale aj viaceré indície v cestopise samom nám dovoľujú vysloviť názor, že ide o fiktívny cestopis, resp. že aspoň niektoré etapy cesty v ňom sú fiktívne. Laskomerský v tomto cestopise mystifikoval. O tom, že by bol skutočne absolvoval cestu do Ríma, niet nijakého dôkazu. Nijaká zmienka nie je o nej ani v jeho autobiografii, ani v zachovanej korešpondencii. Nie je pravdepodobné, že by Laskomerský vo svojom rozsiahlom (v knižnom vydaní vyše 700-stranovom), jeho život podrobne mapujúcom *Vlastnom životopise* na ňu zabudol, alebo že by ju dokonca zámerne nespomenul. Veď podľa údajov z cestopisu to mala byť jeho asi najdlhšie trvajúca cesta, len samotný pobyt v Ríme mal byť trojtýždňový, etapy pred ním mali byť Terst, Benátky, Padova, Bologna, Florencia, Pisa, Livorno a po Ríme mali ešte nasledovať Neapol, Pompeje, Vezuv. Klasická trasa veľkých talianskych ciest. A práve o to zrejme išlo. Predstaviť čitateľovi klasickú veľkú taliansku cestu s jej typickou trasou, ktorá v slovenskej literatúre dovtedy absentovala. Kollárov prvý cestopis, Kuzmányho črty *Z cestovního denníka* aj talianske zastávky v Laskomerského *Zo Slovenska do Carihradu* sa sústredili na „hornú Itáliu“. V 1863 síce vyšiel Kollárov *Cestopis druhý*, ale neobsahoval všetky obligátne zastávky talianskych ciest. Laskomerský teda chcel vyplniť biele miesta a zároveň tak rozšíriť obzor slovenského čitateľa. Vzdelávací akcent je v cestopise *Zo Slovenska do Ríma* veľmi silný. V úvode je prezentovaný ako náprotivok predošlého: „keď ste videli nový Rím – ako menoval sa Carihrad za časov Konštantína Veľkého – nádobno vám vidieť i starý“[31]. Obracanie sa na čitateľa je tu až nápadné, použitie slovesa v 1. osobe plurálu pripomína postupy rozprávača v dielach literárnej fikcie: „aspoň dva razy do týždňa a aspoň na polhodinku vmyslime sa do čarokrásnych údolí apeninských“[32]. Cestopis vychádzal, podobne

[30] Tamže, s. 439.

[31] LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Spisy III. Cestopisy*. Ed. G. Horák. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 175.

[32] Tamže, s. 176.

ako aj predošlý, v novinách *Pešťbudínske vedomosti* a mal šancu, že si ho prečíta viac čitateľov než knižne vydaný Kollárov. Ten bol navyše písaný po česky, takže sa nedá vylúčiť, že Laskomerskému mohlo ísť aj o vytvorenie istej protiváhy voči Kollárovi. Otvorená zostáva prípadná otázka, či napísanie tohto cestopisu bol spontánny nápad Laskomerského, alebo mal nejaký podnet aj z redakcie *Pešťbudínskych vedomostí*.

Z roku 1857, v ktorom mal podľa Nogeho Laskomerský podniknúť cestu do Ríma, sú v jeho *Vlastnom životopise* zaznamenané najbanálnejšie príhody od pádu s tanečnicou na bále až po informáciu o jarných povodniach a studenom lete, ale ani slovo o ceste do Ríma. Cestu na juh však Laskomerský podnikol o rok včaššie, v roku 1856, ale jej trasa viedla len cez Terst do Benátok a odtiaľ k sestre do Chorvátska. Zaujímavá bola motivácia tejto cesty. V autobiografii priznáva, že ňou chcel uniknúť pred preňho trápnou situáciou – svadbou svojej starej lásky[33], išiel „žiale rozháňať"[34]. Cestovaniu boli oddávna pripisované terapeutické účinky na zaľúbencov. Attilio Brilli v knihe *Viaggio in Italia* pripomína dielo *The Anatomy of Melancholy* (1621), v ktorom jeho autor Robert Burton vyslovil názor o prospešnosti cestovania pre ľudí postihnutých ľúbostnými strasťami[35]. Laskomerského cesta tento cieľ splnila. Ako uvádza v životopise ďalej, po návrate „sa už úplne uspokojil"[36]. Aj keď poznámky z tejto cesty mohol Laskomerský využiť a zrejme aj využil v prvých etapách cestopisu *Zo Slovenska do Ríma*, intímna motivácia sa doňho nedostala, naopak, v zhode s celkovým charakterom cestopisu sa v úvode zdôrazňuje poznávací aspekt.

J. Noge vyčleňuje v cestopise *Zo Slovenska do Ríma* „tri, i štylisticky a výrazove jasne odlíšené zložky: 1. vlastné príhody, skúsenosti, dojmy a pozorovania, 2. výklad o umeleckých pamiatkach, ich história, výzor,

---

[33] Laskomerský mal niekoľko rokov trvajúci vzťah s dcérou spisovateľa Jána Chalupku Lujzou.

[34] LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Spisy I. Päťdesiat rokov slovenského života. Vlastný životopis*. Ed. G. Horák. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, časť 1, s. 341.

[35] Porov. BRILLI, Attilio: *Il viaggio in Italia*. Bologna : Il Mulino, 2011, s. 31, 78.

[36] LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Spisy I. Päťdesiat rokov slovenského života. Vlastný životopis*. Ed. G. Horák. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, časť 1, s. 344.

dojem z nich, 3. prehľad dejín jednotlivých miest"[37]. Takéto členenie možno akceptovať, aj keď prvú zložku chápeme ako fikciu.

Pochybnosti o autentickosti cesty vyvoláva už nejednotnosť časovej perspektívy. Na začiatku cestopisu pri opise plavby z Terstu do Benátok hovorí o nej rozprávač ako o svojej prvej plavbe po mori, čím odkazuje na Laskomerského dávnejšiu cestu spred rokov, zatiaľ čo poslednú etapu cesty, príchod do Ríma, datuje 22. augusta 1864 o pol jedenástej predpoludním, sugeruje teda jej aktuálnosť.

V rozsiahlych „bedekerových" častiach cestopisu čerpal Laskomerský informácie zrejme z viacerých zdrojov, pri pobyte v Ríme ako zdroj uvádza diela Edmonda Abouta. Rovnako ako prehľady histórie jednotlivých miest je sprostredkovaný, od preštudovanej literatúry závislý aj jeho výklad o umeleckých pamiatkach a ich reflexia. Keď chce oživiť presilu faktov, historických a kultúrnych informácií, neštylizuje sa do roly znalca, ale zmení modalitu a v zhode so svojím založením využíva prvky humoru, vnáša do textu anekdotickosť, beletristické postupy. Pri opise sôch z galérie Uffizi predstavujúcich mytologické postavy tak zapojením reálií súčasného sveta vytvoril travestiu mytologického príbehu. Fiktívnosť nijako nezastiera scénka priateľského posedenia v reštaurácii pred návštevou galérie.

V cestovných príhodách, ktoré sú v tomto cestopise v menšine, sa usiluje vyvolať dojem autentickosti (napr. aj tým, že niektoré situuje do vlaku), chce im dať zážitkový charakter, zdynamizovať text, čo sa mu na niektorých miestach aj darí – napr. v epizóde nečakanej nočnej pasovej kontroly v hoteli, či v inej o problémoch s dverami a kľúčom v ďalšom hoteli. Vedome si pritom vyberá banálne udalosti, drobné cestovné nepríjemnosti, pričom znovu vstupuje do hry humorný pohľad. V týchto častiach cestopisu preukázal Laskomerský svoju fabulačnú schopnosť, ale inšpiroval sa aj dielami iných autorov. Impulzom mu mohli byť napr. aj niektoré Kollárove zmienky v *Cestopise druhom*. Kollárom opísaná dotieravosť nosičov v Livorne či zmienka o bezpečnom zvonení na siedmich zvonoch na šikmej veži v Pise a o problémoch s pasom

[37] NOGE, Július: *Literárne dielo G. K. Zechentera-Laskomerského*. In: Gustáv K. Zechenter-Laskomerský: *Spisy IV. Výlety po Slovensku*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1962, s. 440.

v Livorne a v Civitta Vecchia sa ako motívy vyskytujú aj u Laskomerského, ktorý im dal humorné vyznenie a širšie ich rozvinul do anekdotickej epizódy. Pri epizóde s hrou passatella, ktorej mal byť očitým svedkom v jednej z rímskych krčiem, sa Laskomerský podľa všetkého inšpiroval opisom tejto hry v diele E. Abouta *Rome contemporaine*.

Pri opise rímskeho pobytu je nápadné akcentovanie národného aspektu, ktoré je v ostatných dvoch „južných" cestopisoch viac-menej neprítomné. Tu má podobu prezentácie slovanskej vzájomnosti, keď sa rozprávač dostane do kontaktu so skupinou Rusov a odvtedy nebol „skoro nikdy samotný, ale vždy v spoločnosti úprimných priateľov"[38], jeden z nich mu dokonca organizuje celý rímsky pobyt, nájde výhodné ubytovanie, sprevádza ho po pamiatkach. Toto pobývanie v slovanskej komunite pripomenie hrdinu Kuzmányho románu *Ladislav*, ktorý bol na svojich cestách tiež v kontakte najmä so slovanským živlom a je jednou z indícií fiktívnosti cestopisu. Objavuje sa tu dokonca pre slovenský romantizmus charakteristická opozícia Východ – Západ, keď je s nadšením opisované ruské zaujatie kultúrou: „Ktorá iná európska vláda obetuje toľko miliónov na pozdvihnutie a zveľadenie kultúry ako práve vláda petrohradská?"[39] a v kontraste s ním stojí negatívna charakteristika Angličanov: „Spomedzi európskych národov najviac cestujú, ako je známe, Angličania, viac z módy, povrchnej zvedavosti, a pretože nevedia, čo robiť s peniazmi."[40] Vzhľadom na Laskomerského známu tolerantnosť a jeho názory na česko-slovenské vzťahy[41] pôsobí neočakávane aj konfrontačný tón týkajúci sa „vorličárův", t. j. novín *Moravská orlice*, ktoré sú prezentované ako narušatelia slovanskej vzájomnosti. Postoj vyjadrený v cestopise korešponduje so stanoviskom, ktoré v *Pešťbudínskych vedomostiach* v novembri 1864 zaujal

[38] LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Spisy III. Cestopisy*. Ed. G. Horák. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 254.

[39] Tamže, s. 254 – 255.

[40] Tamže, s. 255.

[41] Napríklad v liste z 5. 2. 1860 prosí P. Dobšinského, aby „odstúpil od neznesitedelného polemizovania s Čechmi [...] len polemiku s bratmi vynechaj [...] Keď aj Česi dačo písať budú, nechaj ich, však oni zamĺknu." (LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Listy Gustáva K. Zechentera-Laskomerského*. Ed. F. Oktavec. Martin: Matica slovenská, 1983, s. 21 – 22).

článok polemizujúci s názormi českých novín na diskusie o spisovnej slovenčine[42]. Takýto konfrontačný postoj sa už inde v cestopise nevyskytne, svedčí však o jeho názorovej podpore novín, v ktorých bol publikovaný.

V pasáži o rímskom gete naopak zaujme komentár vyjadrujúci účasť s postavením židov a narúšajúci tak negatívny stereotyp, často sa viažuci v dobovej literatúre k tejto skupine obyvateľstva: „Teória kresťanskej lásky k blížnemu je najkrásnejšia náuka christianizmu, lež ako ona vyzerá v praxi, o tom svedčí smutné postavenie rímskych židov."[43] Bez ohľadu na to, či komentár vznikol ako Laskomerského vlastná myšlienka, alebo tento názor prevzal z diela, z ktorého čerpal pri opise geta rovnako ako pri opise iných častí mesta, jeho zverejnenie je dokladom Laskomerského nepredpojatosti a otvorenosti.

Kým ostatné cestopisy končil Laskomerský vždy návratom domov, *Zo Slovenska do Ríma* nechal v tomto zmysle nedokončený. Aj keď dôvod, prečo nepokračoval v písaní, nemožno jednoznačne určiť, dá sa uvažovať o tom, že hromadenie bedekerových informácií a nutnosť vymýšľať si cestovné zážitky bez empirického podkladu ho už ako autora, pre ktorého bola empíria vždy dôležitá, unavovali. Zároveň to môže trochu pripomenúť Kollára, ktorého *Cestopis druhý* zostal tiež nedokončený, pričom jeho cesta pokračovala do Neapola, podobne ako mal ďalej na juh pokračovať aj cestovateľ v cestopise *Zo Slovenska do Ríma*.

Posledný Laskomerského taliansky cestopis *Zo Slovenska do Itálie* (1878) zachytáva cestu, ktorú autor podnikol s manželkou a dcérou po trase Budapešť, Terst, Benátky, Verona, Miláno, Lago di Garda, cez Tirolsko a Korutánsko späť domov. Možno súhlasiť s názorom J. Nogeho, že v ňom „vo väčšej časti znova našiel ten bezprostredný výraz i pozorný a kritický vzťah ku skutočnosti"[44], ktorý bol v cestopise z roku 1864.

---

[42] Ide o článok „Odpoveď Moravskej Orlici" v *Pešťbudínskych vedomostiach* 18. 11. 1864.

[43] LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Spisy III. Cestopisy*. Ed. G. Horák. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 285.

[44] NOGE, Július: *Literárne dielo G. K. Zechentera-Laskomerského*. In: Gustáv K. Zechenter-Laskomerský: *Spisy IV. Výlety po Slovensku*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1962, s. 441.

Dodať však treba, že ho našiel aj vďaka tomu, že sa v ňom opäť mohol oprieť o skutočne zažité. Laskomerský sa tu znovu prezentuje ako dobrý pozorovateľ. Videné sa nesnaží hodnotovo selektovať, v jeho kaleidoskopickom obraze majú miesto všetky fakty a javy skutočnosti – história, príroda, umenie, ľudia, cestovné epizódy, ale v zhode so svojimi záujmovými preferenciami im poskytuje rozličnú mieru pozornosti. Oproti niekoľkým riadkom venovaným návšteve galérie v Benátkach je návšteva peštianskej zoologickej záhrady so silným zaujatím opísaná na niekoľkých stranách. Krajinu, ktorou prechádza, nahliada často okom geológa a botanika aj s patričnou odbornou terminológiou, ale nechýba ani jej zážitkové vnímanie a občas podľahne aj „uchvacujúcej romantike“[45], nie však v jej divokej, ale idylickej podobe. Viackrát sa, nielen v tomto cestopise, ale aj v predošlých, opakujú večerné scenérie pri mesiačku, na ktorých popri vizuálnej zložke participovala aj hudobná, dokladujúce prítomnosť romantických rezíduí v Laskomerského narácii: „Ale najkrajší pôžitok je večer. Tisíce svetiel v nádherných sklepoch pod arkádami sa odráža a množí v nepočetných zlatníckych pokladoch, k tomu veľké plynové lampy na arkádových pilieroch. To spolu tvorilo báječné svetlo. Nebo bolo jasné, tiché a mesiac sa ligotal, akoby ho bol kriedou alebo škripom vyleštil [....] naprostred námestia hrá vojenská hudba. Čeľusť velebného, prísno-krásneho chrámu sv. Marka útlo osvietená hľadí na meniace sa, od stá rokov prichodiace a odchodiace národy; pred Piazzetou čľapkajúce vlny Canala Grande, postriebrené mesiacom driapu sa raz hore schodmi, raz zase utekajú nazad. To je ten obraz: „Jeden večer v Benátkach“ – a takých večerov, chvalabohu, zažili sme viac.“[46] Napojenosť tejto scény na stereotyp sa v jej závere priamo priznáva odkazom na obraz Večer v Benátkach. Zároveň niektoré prvky v opise scény, napr. predstava kriedou vyleštené mesiaca, už z romantického diskurzu vybočujú.

Z predošlého cestopisu sa aj do niektorých častí tohto preniesla presila historických údajov, podobne pri opise pamiatok dostali dosť priestoru aj príručkové informácie. Rozprávač sa nepokúša o výraz-

[45] LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Spisy III. Cestopisy*. Ed. G. Horák. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 400.

[46] Tamže, s. 368.

nejšie estetické reflexie umeleckých diel, len občas k nim vysloví stručný hodnotiaci komentár, naznačujúci autorovu vkusovú orientáciu. Príznačné je pre neho očarenie efektom reality. K jeho najtrvácnejším spomienkam, ktoré mu z „pamäti tak ľahko nevykĺznu“[47], patria mramorový koberec a prikrývka na nerozoznanie od skutočných v jednom z benátskych kostolov. Podobne v milánskom dóme ho najviac zaujala socha z kože stiahnutého sv. Bartolomeja, na ktorej ocenil, že jej autor „anatómiu dobre chápal“ a jeho výtvor je „veru podľa zákonov pitvy obdivovania hodný“[48]. Pri návšteve dómu sa uplatnil aj jeden z Laskomerského charakteristických postupov, ktorý používal na oživenie presily faktov. Po dôslednom vecnom opise dómu vložil do textu anekdotickú epizódu a štylizoval ju tak, aby ňou čitateľom zintímnil predstavované. Tragickú historku o rozdelených milencoch, ktorí skokom z veže ukončia svoj život, posunul do roviny grotesky a jej pozorovateľom, ba priam spoluúčastníkom urobil Štefana Pinku, štylizovanú postavu pisateľa listov, ktoré Laskomerský uverejňoval v priebehu šesťdesiatych rokov v slovenských časopisoch.

Ľudia, ktorých rozprávač na ceste stretáva, sú zväčša len jednou zo zložiek vytvárajúcich obraz krajiny, nemodifikujú podstatnejšie základnú situáciu výpovede. Sústredí sa zvyčajne na nejaký detail v ich správaní alebo výzore. Často ide o náhodné stretnutia vo vlaku, pri ktorých sa niekedy uplatní komická modulácia. O spolucestujúcej Talianke, ktorá bola tichou spoločníčkou jeho cesty vlakom celý deň, sa dozvieme len, že bola chudorľavá, skromná a úzkostlivo sa bála o svoju batožinu, pri zdvorilom statkárovi z Vicenze, ktorý ho ponúkol ovocím, zaznamená ešte jeho temperamentnosť prejavenú ostentatívnou nespokojnosťou s tým, že vlak kvôli princovi Umbertovi neočakávane zastal na malej stanici, a prívlastkom „ohnivý Talian“ nasmeruje jeho obraz čiastočne k národnému stereotypu. O výraznejšie portrétovanie sa nepokúša a „len výnimočne [...] uvedie postavu do nejakej dejovej situácie“[49]. Za takú by sa dala považovať napr. humorná epizóda s ne-

[47] Tamže, s. 377.

[48] Tamže, s. 407.

[49] KLÁTIK, Zlatko: *Vývin slovenského cestopisu.* Bratislava : Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1968, s. 201.

známym lekárskym kolegom vo vlaku, v ktorej opis vystriedalo rozprávanie a v ktorej uplatnil sa aj dialóg.

Inú kategóriu tvoria Laskomerského stretnutia s priateľmi. Najmä stretnutie s Karolom Kuzmányom v Terste a s Edmundom Makucom v Korutánsku mu dávajú možnosť vyjadriť hrdosť nad schopnosťou našich ľudí presadiť sa mimo domova. S lodným inžinierom Kuzmányom navštívil doky v Muggi, kde sa práve stavala obrnená loď Tagetthoff, ktorej stavbu viedol Kuzmány. Z opisu dokov i samotnej lode cítiť silné zaujatie modernou technikou. Podobný charakter má návšteva u Edmunda Makuca, správcu banských závodov v Bleibergu. Táto napokon vyústi do pojednania o geologických pomeroch regiónu.

Všednosť je v tomto cestopise znovu zastúpená hojnými zastávkami v reštauračných zariadeniach, pozorovaciu schopnosť autor preukázal v rôznych „etnografických štúdiách", ako označil pasáže venované postrehom zo života miest, ktorými prechádzal, napr. o pohreboch v Benátkach či o mestských invalidoch pomáhajúcich s pristávaním gondol. Účasť členov rodiny na tejto ceste nijako nemodifikovala spôsob výpovede o nej ani neovplyvnila itinerár.

Pri pohľade na všetky tri Laskomerského „južné" cestopisy, s nápadnou odlišnosťou druhého z nich, by sa dalo povedať, že sa tu v istom zmysle zopakovalo niečo podobné, ako keď sa Laskomerský po humoreskách rozhodol napísať novelu *Lipovianska maša*. Kým v humoreskách vychádzal často z osobného zážitku, z empírie, s novelistickou formou, v ktorej hrala dôležitejšiu úlohu fikcia, nemal nijaké skúsenosti a podľahol v nej staršej schéme sentimentálnej romantickej poviedky s národnou tendenciou. V cestopise *Zo Slovenska do Ríma*, v ktorom sa nemohol oprieť o zažité, to viedlo na jednej strane k hromadeniu bedekerových informácií a na druhej k opätovnému prieniku ideológie, národného aspektu do textu, čo tiež znamenalo podľahnutie staršej schéme. Empíria sa ukazuje pre tohto autora ako životne dôležitá bez ohľadu na žáner. Kde absentuje, nahradí ju ideológia. Potvrdzuje sa tak Laskomerského interpozícia medzi dvoma typmi literárneho diskurzu.

Literatúra a pramene

ABOUT, Edmond: *Rome contemporaine*. Paris : M. Lévy, 1861.

BRILLI, Attilio: *Il viaggio in Italia*. Bologna : Il Mulino, 2011.

FAKTOROVÁ, Veronika: *Mezi poznáním a imaginací*. Praha : ARSCI, 2012.

KLÁTIK, Zlatko: *Vývin slovenského cestopisu*. Bratislava : Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1968.

KOLLÁR, Jan: *Cestopis obsahující cestu do Horní Itálie*. Praha : J. Otto, 1907.

KOLLÁR, Jan: *Spisy. Díl čtvrtý*. Praha : I. L. Kober, 1863.

KRULÁKOVÁ, Anna: *Tri cesty od romantizmu*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012.

LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Listy Gustáva K. Zechentera-Laskomerského*. Ed. F. Oktavec. Martin : Matica slovenská, 1983.

LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Spisy I. Päťdesiat rokov slovenského života. Vlastný životopis*. Ed. G. Horák. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956.

LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Spisy III. Cestopisy*. Ed. G. Horák. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960.

LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Zo Slovenska do Carihradu*. Pešťbudínske vedomosti, 4, 1864, č. 90, s. 2 – 3, č. 91, s. 2 – 3, č. 92, s. 2 – 3, č. 94, s. 2 – 3.

LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír Zechenter: *Zo Slovenska do Ríma*. Pešťbudínske vedomosti, 5, 1865, č. 4, s. 2 – 3, č. 5, s. 2 – 3, č. 6, s. 2, č. 7, s. 2 – 3.

NOGE, Július: *Literárne dielo G. K. Zechentera-Laskomerského*. In: Gustáv K. Zechenter-Laskomerský: *Spisy IV. Výlety po Slovensku*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1962, s. 391 – 455.

Odpoveď Moravskej Orlici. Pešťbudínske vedomosti, 4, 1864, č. 93, s. 2 – 3 [nesignované].

SVOZIL, Bohumil: *Doslov*. In: NERUDA, Jan: *Obrázky z domova i z ciziny*. Ed. B. Svozil a J. Víšková. Praha : Československý spisovatel, 1983, s. 570 – 589.

VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: *Sobrané diela. Sväzok IX*. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1911.

Summary

Laskomerský's Journeys to Italy

The paper examines specifics of the phenomenon of the Italian journey in the work of Slovak author Gustáv Kazimír Zechenter-Laskomerský in the context of travelogues written by other Slovak authors of the 19th century as well as differences between individual travelogues written by Laskomerský. Laskomerský to a certain extent deideologized and deromanticized the genre of travelogue; he strengthened its informative and educative constituents, and enlivened it with anecdotic insertions and humorous style of writing. The presented article shows that the travelogue *Zo Slovenska do Ríma* (*From Slovakia to Rome*) differs from other Laskomerský's travelogues. In analyzing the text and comparing it with Laskomerský's autobiography we found out that the difference is caused by so far unnoticed fictiveness of the text which caused that the travelogue is on one hand filled with too much information of the travel guide type and on the other hand it arouses the return of national aspect that is characteristic for the romantic discourse. Empirical knowledge is very important for Laskomerský's works regardless of genre, where it is absent, it is replaced with ideology. This confirms the interposition of this author between two types of literary discourse.

Korene a tradície slovenskej kultúry v európskom kontexte

Erich Mistrík

Identita na Slovensku

Slovenskú identitu nie je možné jednoducho odvodiť z ľudovej tradície ani z etnickej povahy obyvateľstva alebo zo sebareflexie niektorých skupín obyvateľstva a už vôbec nie z niektorej z kultúr na slovenskom území. Pri rôznorodosti slovenského územia, rôznorodosti etnického zloženia tohto územia a pri pestrosti jeho histórie je možné na Slovensku dobre demonštrovať, ako sa identita postupne buduje a ako nikdy neexistuje nejaký status quo, ktorý by vyjadroval hotovú, uzatvorenú identitu.

Pri premenách, ktorými prechádzalo Slovensko v histórii, nie je jednoduché hovoriť o nejakej uzavretej, viac-menej stálej identite Slovákov. Je racionálne snažiť sa vecne podložiť vývin regionálnej identity, teda identity obyvateľov určitej vyčlenenej časti územia súčasného[1] Slovenska. Ani tá, samozrejme, netvorí uzavretú štruktúru. V kultúrnych pohyboch na určitom území je možné iba rekonštruovať postupné premeny jeho identity.

Geografické podmienky

Slovensko je svojou súčasnou rozlohou cca 50 000 km^2 približne rovnako veľké ako Chorvátsko, Dánsko, Estónsko, Bosna a Hercegovina, Kostarika, Dominikánska republika, Bhután či Togo. Približne

[1] Treba zdôrazniť, že územie súčasnej Slovenskej republiky vôbec nemožno stotožňovať s jednotlivými historickými podobami Slovenska.

rovnaký počet obyvateľov – cca 5 000 000 – majú krajiny ako Dánsko, Fínsko, Nórsko, Singapur, Libanon, Gruzínsko, Kirgizsko, Stredoafrická republika. Pri takejto veľkosti (a samozrejme, s menším počtom obyvateľov v minulosti) a pri lokalizácii v strede svetadielu je prirodzené, že Slovensko bolo priestorom, kde sa kultúry križovali.

Križovaniu kultúr napomáha aj kontakt tejto krajiny s Dunajom – dopravná tepna; kontakt s Devínskou bránou – vhodný prechod cez alpsko-karpatské horstvo pretínajúce Európu; otvorenie slovenského územia smerom na juh do Karpatskej kotliny; ako aj kotlinový charakter mnohých častí tejto krajiny – tieto kotliny sú oddelené relatívne vysokými kopcami a horstvami, takže mnohokrát v minulosti bolo a dodnes je jednoduchšie križovať slovenské územie cez niektorú kotlinu, ako prejsť z kotliny do kotliny (napr. je jednoduchšie prejsť Liptovom z východu na západ, ako križovať Nízke Tatry).

Korene kultúr na Slovensku

Pri zrode slovenskej kultúry stáli tie isté štyri zdroje ako pri zrode európskej kultúry: antické Grécko vnieslo do európskej (aj slovenskej) kultúry chápanie človeka ako dejinnej, aktívnej bytosti, ktorá svojou vlastnou činnosťou mení svet okolo seba a nie je hračkou v rukách osudu. S tým súvisí aj viera v racionálnu organizáciu sveta a prírody, ako aj humanizmus, teda presvedčenie, že pre človeka má najvyššiu hodnotu človek. Antický Rím vniesol do európskej (aj slovenskej) kultúry právne princípy ako najvyššie princípy organizácie ľudského sveta. Fenický svet vniesol do európskej (aj slovenskej) kultúry princíp slobodného obchodovania, všeobecnej výmeny, ako aj fungovania peňazí ako štátom zaručeného všeobecného ekvivalentu, čo je základ európskeho ekonomického myslenia. Kresťanstvo (spolu s judaizmom a islamom) vnieslo do európskej (aj slovenskej) kultúry monoteistickú vieru, ktorá podporila predstavu o hierarchickom usporiadaní sveta. Zároveň ovplyvnilo Európu svojím Desatorom, ktoré sa stalo prameňom morálnych aj právnych systémov. Korene slovenskej kultúry teda siahajú ďaleko mimo nášho územia.

Politické podmienky

Slovenské územie bolo v priebehu storočí súčasťou rôznych štátnych útvarov. Nachádzalo sa na severnej hranici Rímskej ríše – popri Dunaji viedli Limes Romanus, ktoré oddeľovali „civilizovaný" Rím od „barbarskej" Európy. Na Slovensku v tom čase žili Kelti a prichádzali sem prví Židia. Kultúrny vplyv Ríma sa prejavoval na južnom a západnom Slovensku (Gerulata, Trenčín).

Po prelome letopočtov sa v tomto priestore začali usadzovať germánske a neskôr slovanské kmene, v 10. storočí prišli Uhri, ktorí obsadili najmä Karpatskú kotlinu.

V 9. storočí bolo toto územie súčasťou Veľkomoravskej ríše, slovanského štátu, ktorý cieľavedome posilnil už predtým prebiehajúcu kristianizáciu tohto priestoru. Po priklonení sa k latinskému rituálu sa na slovenskom území vytvorili podmienky na preberanie ikonografie, rituálov a spôsobu myslenia západnej cirkvi.

V roku 870 vymenoval pápež Metoda za arcibiskupa Panónie, čím sa územie Veľkej Moravy stalo samostatnou cirkevnou provinciou, v ktorej podstatne zoslabol germánsky vplyv Franskej ríše. Po bitke s Uhrami pri Bratislave v roku 907 sa však Veľká Morava rozpadla a slovenské územie sa v nasledujúcich sto rokoch začleňovalo do vznikajúceho uhorského štátu, v ktorého rôznych podobách zostalo až do roku 1918.

Uhorský štát preberal princípy štátoprávnej a územnosprávnej organizácie z Nitrianskeho kniežatstva. Územie bývalého Nitrianskeho kniežatstva z Veľkej Moravy získalo v uhorskom štáte významné postavenie – bolo súčasťou údelného vojvodstva, na čele ktorého stávali synovia uhorského kráľa. Územie sa stále viac kristianizovalo, hoci prvky domácich pohanských rituálov a viery pretrvávali ešte celé stáročia.

Napriek tomu, že sa slovenské územie stalo na 900 rokov súčasťou jedného štátneho celku, nevyvíjalo sa ako kultúrne homogénny celok. Nielenže sa tento štátny celok premieňal (Uhorsko, Rakúsko, Rakúsko-Uhorsko), ale zasahovali sem aj kultúrne vplyvy okolitých i vzdialených štátov a kultúr. Na tomto území sa striedali rôzne etniká, premenami prechádzalo náboženstvo, urbanizácia aj hospodárstvo. Aj hranice Slovenska sa premieňali a boli iné, ako ich poznáme v súčasnej Slovenskej republike.

Počas existencie Uhorska (približne v rokoch 1000 – 1526) neexistovali hranice na východe a juhu slovenského územia, čo umožňovalo každodennú kultúrnu výmenu smerom na juhovýchod a juh. Po bitke pri Moháči v roku 1526 sa Slovensko spolu s úzkym pásom západne od Balatonu stalo jediným územím Uhorska a Bratislava hlavným mestom Uhorska. Uhorsko ako štát prakticky zaniklo a stalo sa súčasťou Rakúskeho cisárstva (po roku 1863 Rakúsko-Uhorska), takže na Slovensku sa posilnila západná kultúrna orientácia, hlavne smerom do Čiech a Rakúska. Počas celej existencie Uhorského kráľovstva boli dosť priechodné aj hranice smerom do Poľska, takže kultúrna výmena existovala aj týmto smerom. Po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku Československej republiky v roku 1918 sa hranice na juhu uzavreli, ale otvorili sa smerom do Čiech, čím sa posilnila orientácia na Čechy a českú kultúru. Po rozpade Československa v roku 1939 sa uzavreli hranice slovenského územia všetkými smermi. Aj po obnovení Československa v roku 1945 boli hranice Slovenska všetkými smermi (okrem smeru do Čiech) priechodné dosť ťažko, a to až do roku 1989.

Po prvej svetovej vojne sa totiž v Európe zaviedli pasy a víza, ktoré boli potrebné pri prekračovaní hraníc, takže vtedy sa hranice Slovenska pevne uzatvorili. Druhá svetová vojna a desaťročia komunizmu (1948 – 1989) uzatvorili Slovensko do rámca Československa. Opätovne sa slovenské hranice postupne otvárali až na prelome storočí: po páde komunizmu v roku 1989 (možnosť voľnejšie cestovať a otvorenie mediálneho priestoru), po vstupe do Európskej únie v roku 2004 (jednotný ekonomický priestor) a po začlenení do schengenského priestoru v roku 2007 (úplne voľné cestovanie). Týchto posledných 25 rokov pravdepodobne zásadným spôsobom ovplyvní formovanie slovenskej kultúry, pretože je po mnohých desaťročiach možná slobodná výmena tovarov, ľudí, predmetov, symbolov a ideí.

Premeny kultúry pod vplyvom politiky

Politické a štátoprávne zmeny výrazne vplývali na formovanie slovenskej kultúry. V Uhorsku bola latinčina úradným jazykom od raného stredoveku až do roku 1784, keď ju na základe nariadenia Jozefa II.

nahradila nemčina. V jazyku písomníctva a inteligencie sa od 17. storočia pomaly pretláčala slovakizovaná čeština. Tá však zápasila s maďarčinou ako jazykom aristokracie a vládnucich vrstiev, pričom od 18. storočia nastúpila cieľavedomá maďarizácia širokých vrstiev nemaďarského obyvateľstva Uhorska. Slovenská kultúra sa tak rozvíjala hlavne v rámci univerzálnej latinskej kultúry, v kontakte s maďarskou, nemeckou (rakúskou) a českou kultúrou. Nemala štátnu podporu a štátny rámec či štátne inštitúcie pre svoj rozvoj, pretože Slovensko ako štátny útvar neexistovalo. Slovensko tak bolo viac prístupné rôznym externým vplyvom ako iné krajiny.

Zvonku sa na toto územie dostal silný vplyv nemeckej kultúry. Od 12. do 15. storočia sem prúdili nemeckí remeselníci, baníci, obchodníci, aby osídľovali menej osídlené územia alebo aby rozvíjali zanedbané oblasti hospodárstva. Tak vznikli na Slovensku veľké enklávy príslušníkov nemeckej kultúry (tzv. karpatskí Nemci), ktorí sa špecializovali hlavne na baníctvo a remeslá. Rozvinuli sa veľké centrá priemyslu, hlavne baníckeho, vďaka ktorému patrilo Slovensko k najvyspelejším častiam Uhorska. Vznikli celé enklávy osád a miest, ktoré si rozvíjali svoju špecifickú kultúru (často v nadväznosti na svoju pôvodnú germánsku), avšak dnes ich považujeme za súčasť slovenskej kultúry (napr. stredoslovenské banské mestá, Spiš).

O niečo neskôr silno zapôsobila kolonizácia na valašskom práve. Tak prichádzali v 14. – 17. storočí na slovenské územie veľké skupiny pastierov a chovateľov dobytka z Rumunska, Maďarska, Ukrajiny aj z Poľska, aby osídlili horské oblasti nevhodné na bežnú poľnohospodársku výrobu. Priniesli na Slovensko „typické" slovenské výrobky ako oštiepok, halušky a pod., svojský jazyk, hudobnú kultúru i odievanie.

V 16. storočí začali na juhozápadné a západné Slovensko prúdiť Chorváti, aby sa zachránili pred expanziou Osmanskej ríše. Priniesli do kultúry Slovenska mnoho balkánskych prvkov.

Snahy českého kráľa Žigmunda Luxemburského o ovládnutie strednej Európy výrazne ovplyvnili kultúrne procesy na Slovensku. Keď potreboval peniaze na svoje vojnové výpravy a na postavenie hrádze rozpínajúcej sa Osmanskej ríši, dal v r. 1412 do zálohy poľskému kráľovi Vladislavovi II. 13 spišských miest. Tie síce mali iba platiť poľskému kráľovi zo svojich príjmov, ale pretože boli založené až do roku 1772,

výrazne sa na nich prejavil vplyv poľskej kultúry. Tak sa napríklad jeden z najväčších sochárov z nášho územia, Majster Pavol z Levoče išiel učiť k Weitovi Stwoszovi do Krakova. Pretože pravdepodobne obidvaja mali nemecký pôvod, skombinoval sa tu poľsko-nemecký vplyv na naše územie.

Keď zasa Žigmund Luxemburský koncom 14. storočia pripojil Uhorsko k Českému kráľovstvu, začala na slovenské územie výrazne prenikať česká kultúra – kňazi, písomníctvo, idey a spolu s tým aj čeština, ktorá sa rýchlo stala popri latinčine jazykom vzdelaných vrstiev. V 15. storočí tento vplyv posilnili dobyvačné výpravy českých husitských vojsk na Slovensko, lebo tieto po odchode za sebou zanechávali veľa jednotlivcov alebo celé posádky. Čeština sa postupne šírila na celé územie Slovenska. V priebehu 17. a 18. storočia sa postupne slovakizovala a výrazne pomáhala rozvoju slovenčiny ako jazyka, ktorý štúrovci povýšili v roku 1843 na spisovný jazyk Slovákov.

Vplyv českej kultúry sa s veľkou silou vrátil ešte dvakrát. Prvýkrát v 19. storočí, keď slovenskí národovci hľadali oporu v Čechách. Druhýkrát, a to s oveľa väčšou silou, po roku 1918, keď na Slovensko prichádzali veľké množstvá českej inteligencie, úradníctva, četníkov a iných štátnych zamestnancov. Pod vplyvom idey čechoslovakizmu, čiže predstavy o jednotnom česko-slovenskom národe, sa prenikanie českej kultúry do slovenskej stalo štátnou ideológiou a každodennou cieľavedome uplatňovanou praxou.

Po druhej svetovej vojne sa oficiálnou štátnou ideológiou stalo napodobňovanie Sovietskeho zväzu. Vplyv ruskej kultúry bol pod heslami panslavizmu silný už v 19. storočí u slovenských národovcov. V časoch komunizmu sa vplyv ruskej kultúry skrýval za proletársky internacionalizmus, ktorý tvoril rúško pre presadzovanie hodnôt ruskej kultúry.

Slovenská kultúra však od konca 19. storočia (keď bola pod vplyvom maďarizácie takmer pred zánikom) po druhú svetovú vojnu tak zosilnela, že vplyv ruskej kultúry zostával na povrchu. Ten bol zároveň tak hlboko previazaný s mocenským vplyvom Sovietskeho zväzu, že pôsobil neprirodzene – a po odvrhnutí komunizmu v roku 1989 sa vplyv ruskej kultúry stratil takmer zo dňa na deň. Dnes z neho zostal len u niektorých jednotlivcov nekritický obdiv k hodnotám ruskej kul-

túry, ktorý však vo svojej nekritickosti neodlišuje ruskú kultúru a veľkoruský šovinizmus či imperializmus.

K výrazným politickým vplyvom na slovenskú kultúru treba pripočítať aj pôsobenie Bratislavy, ktorá sa síce hlavným mestom slovenského územia stala oficiálne až 1. 1. 1969 (hlavné mesto Slovenskej socialistickej republiky vo federatívnej Československej socialistickej republike). V časoch po bitke pri Moháči v roku 1536, keď Osmanská ríša okupovala väčšinu Uhorska vrátane jeho hlavného mesta Budína, sa do Bratislavy presunuli centrálne uhorské úrady a mesto sa stalo korunovačným mestom uhorských kráľov (resp. rakúski cisári tu boli korunovaní za uhorských kráľov).

Tento fakt pritiahol na dvesto rokov aristokraciu, remeselníkov a množstvo kultúrnych aktivít. Bratislava (vtedy Pressburg) sa stala medzinárodným mestom s miešaným obyvateľstvom rakúskym, nemeckým, maďarským, židovským a čiastočne slovenským. Stala sa križovatkou nielen politickou, ale aj ekonomickou a kultúrnou, postupne aj najväčším priemyselným mestom v Uhorsku. V 18. – 19. storočí sa tu začal vzmáhať aj slovenský národný pohyb. Viacerí slovenskí národovci pôsobili v Bratislave a okolí, ale tento pohyb sa s veľkou silou formoval aj mimo Bratislavy – v Trnave, v Liptovskom Mikuláši, v Martine.

Pretože neexistovalo prirodzené štátne ani národné centrum, je dnes ťažké odlíšiť, ktoré z týchto centier malo väčší vplyv na formovanie slovenskej kultúry: či kozmopolitná Bratislava (a na východe ďalšie kozmopolitné centrum obchodu – Košice), alebo užšie katolícky a národne orientovaná Trnava, alebo užšie evanjelicky a národne orientované liptovské či turčianske mestá. Bratislava vnášala rakúske, talianske, nemecké a iné vplyvy, Trnava vnášala katolícke vplyvy, Liptovský Mikuláš, Kláštor pod Znievom, Martin vnášali etnické slovenské a ľudové vplyvy.

Náboženské premeny

Slovensko sa javí ako nábožensky dosť homogénne, ale je to výsledok vývoja v posledných storočiach. Náboženské pomery sa v krajine často menili, obyčajne pod vplyvom politických záujmov.

Kresťanstvo začalo na toto územie prenikať zo susediacej Rímskej ríše v prvých storočiach nášho letopočtu. Systematickejšie tu pôsobili misionári z Írska a z Franskej ríše. Panovník Veľkej Moravy Rastislav však významne posilnil christianizáciu slovenského územia, keď – opäť s politickými zámermi – chcel oslabiť moc franských kňazov na území štátu, a preto požiadal najprv rímskeho pápeža (ten mu nevyhovel) a potom byzantského cisára Michala III. o vyslanie misie kňazov, ktorí by systematicky christianizovali Veľkú Moravu. Na tomto základe sa uskutočnila misia Konštantína (neskôr Cyrila) a Metoda na Veľkej Morave, ktorí sem prišli v roku 863. Po počiatočnom váhaní sa vyslanci Byzancie Konštantín a Metod priklonili k západnému (= rímskemu) rituálu, čím sa spustil proces, ktorý až podnes začlenil územie Slovenska k západnej Európe.

Počas stredoveku bolo prakticky celé územie christianizované, hoci pohanské rituály pretrvávali v okrajových oblastiach (napr. na Orave) a dodnes sa zachovali pri niektorých kresťanských sviatkoch (napr. veľkonočná šibačka).

Zásadný zvrat spôsobil príchod reformácie, kolonizácia na nemeckom práve, vplyv českých husitov, pričlenenie Uhorska k českému štátu Žigmundom Luxemburským. Spolu s celým Uhorskom aj obyvateľstvo Slovenska prechádzalo na protestantskú vieru (v podobe evanjelickej). Zvrat bol taký silný, že v 16. – 17. storočí sa v celom Uhorsku odhadoval počet evanjelikov na 90 % obyvateľstva.

Po bitke pri Moháči v roku 1526, keď sa Uhorsko stalo súčasťou Rakúskeho cisárstva, prišla z Viedne snaha upevniť centrálnu moc na zvyšku uhorského územia – teda hlavne na Slovensku. Viedeň, Rakúsko, Habsburgovci však boli prísneho rímskokatolíckeho vyznania, rakúski a španielski Habsburgovci boli najkonzervatívnejšími bojovníkmi za katolicizmus v Európe. Preto sa v 17. – 18. storočí na našom území rozvinula systematická a veľmi tvrdá rekatolizácia riadená z Viedne a s pomocou jezuitského rádu.

Sprievodným procesom rekatolizácie (hoci nie súčasťou jeho hlavného prúdu) bolo pričlenenie východných pravoslávnych cirkví pôsobiacich na východnej hranici Slovenska (Podkarpatská Rus, Bielorusko, Ukrajina) k západnej cirkvi pod jurisdikciu rímskeho pápeža. V dvoch krokoch (v roku 1595 Brest-litovská únia a v roku 1646 Užho-

rodská únia) vznikla na východe Slovenska gréckokatolícka cirkev – podriadená rímskemu pápežovi, ale používajúca východný, pravoslávny obrad, ako aj niektoré právne predpisy pravoslávnej cirkvi.

Osudy gréckokatolíckeho vierovyznania najbližšie storočia naďalej výrazne ovplyvňovala politická moc – po komunistickom prevrate bola v roku 1950 pričlenená k pravoslávnej cirkvi (ktorá bola v Sovietskom zväze úzko spätá s komunistickou mocou). Obnovená bola čiastočne v roku 1968 a definitívne až v roku 1990. Tieto premeny sprevádzali zmeny v rituáloch, zmeny vo výchove kňazstva, zmeny vo vlastníctve chrámov – a teda aj v ich výzdobe a v inej kultúrnej tvorbe potrebnej pre náboženstvo.

Rekatolizácia Slovenska, ktorú spustili Habsburgovci v 16. storočí, bola oficiálna ukončená Tolerančným patentom vydaným Jozefom II. v roku 1781. Jeho obmedzená sloboda pre protestantov opäť nebola vyvolaná iba (alebo hlavne) osvieteným myslením panovníka, ale potrebou rýchlejšieho ekonomického rozvoja, v ktorom evanjelici zohrávali veľkú úlohu. Napriek oficiálnemu ukončeniu ešte dlho doznievala, pričom bola za tri storočia taká úspešná, že pri poslednom sčítaní ľudu v roku 2011 sa ku katolíckej cirkvi prihlásilo 62 % obyvateľstva a k protestantským cirkvám okolo 7 %. Zostáva aj relatívne silná gréckokatolícka cirkev (cca 4 %) a slabá pravoslávna cirkev (cca 1 %).

Na náboženské pomery slovenského územia pôsobili od prelomu letopočtu aj Židia, ktorí sem prichádzali už s rímskymi vojskami. Usadzovali sa hlavne v mestách, kde síce nesplynuli s väčšinovým obyvateľstvom a často boli obeťou rôznych spôsobov diskriminácie, ale ich náboženstvo a životný štýl sa stali samozrejmou súčasťou mestského koloritu. Po križiackych vojnách, keď ich vyháňali zo západnej Európy, sa od 13. storočia začali masovo usadzovať v strednej a východnej Európe, pričom jedným z centier osídlenia bolo Uhorsko, neskôr Rakúsko a hlavne Halič na severovýchodnom okraji Slovenska. Tu bola v 19. storočí najväčšia koncentrácia Židov v Európe (zrejme aj preto hlavné Hitlerove a Stalinove údery proti Židom smerovali práve na toto územie).

Do 20. storočia vznikli takmer v každom meste Slovenska synagógy, vo väčších mestách aj viaceré. V Bratislave boli dve veľké synagógy a jedna menšia, najväčšia z nich paradoxne postavená hneď vedľa najväčšieho rímskokatolíckeho chrámu v Bratislave.

Vplyv židovskej kultúry a židovského náboženstva sa však s vysídľovaním Židov počas druhej svetovej vojny prakticky stratil. Po roku 1990 sa obnovuje, ale skôr len ako viac-menej uzavretá kapitola v tradícii tohto územia.

Výrazné individuálne a skupinové vplyvy

Najväčšie kultúrne vplyvy na Slovensko sa rozvíjali hlavne cez veľké kultúrotvorné systémy ako náboženstvo, architektúra, písomníctvo a pod. Mnoho menších i väčších vplyvov však prichádzalo prostredníctvom individuálnych cestovateľov, umelcov, študentov, intelektuálov, cez objednávky aristokracie alebo cirkví a iných mecenášov, od emigrantov z iných krajín, alebo od iných etnických skupín, ktoré na slovenské územie prichádzali, usadzovali sa tu alebo tadiaľto prechádzali.

Do tejto kapitoly spadajú štúdiá slovenskej mládeže v Nemecku (evanjelické a filozofické vplyvy, napr. Ľudovít Štúr), v Prahe (slovanské a neskôr čechoslovakistické vplyvy), v Budapešti a vo Viedni (vplyvy z prostredia vládnucich štruktúr, napr. Adam František Kollár), odchody slovenských remeselníkov za prácou najmä do Rakúska a do Maďarska (získavanie zručností a technológií – veľké množstvo stavbárskych robotníkov v Budapešti počas celého 19. stor.) a pod.

Súčasťou individuálnych alebo skupinových vplyvov boli cesty umelcov, intelektuálov, politikov zo slovenského územia na získavanie skúseností v zahraničí (Majster Pavol z Levoče, Ján Kollár, Ján Smrek, Edmund Gwerk a mnohí ďalší). Alebo cesty zahraničných umelcov a mysliteľov na Slovensko, kde prichádzali väčšinou na pozvanie mecenáša (napr. Talian Antonio Galli Bibiena z Talianska) alebo sa tu dlhodobo usadili (Rakúšan Franz Xaver Messerschmidt), prípadne tu učili (Čech Jan Mukařovský, Rus Nikolaj Onufrevič Losskij), alebo odchádzali do vysokých štátnych funkcií a pôsobili z diaľky (Wolfgang von Kempelen, Gustáv Husák).

Relatívne samostatný kultúrny vplyv na tomto území predstavovali po celé stáročia Rómovia, ktorí od 14. storočia prichádzali na územie Slovenska z východu a z juhu. Ich životný štýl zodpovedal kočovné-

mu spôsobu života, takže do dedín a miest prinášali zvyky sezónnych pracovníkov, kováčov, drobných obchodníkov, košikárov, kaukliarov, hudobníkov a pod.

Hoci sa v Európe christianizovali, uchovávalo sa v ich náboženstve veľa rituálov a symbolov z predkresťanského obdobia. Preto boli v roku 1427 parížskym arcibiskupom exkomunikovaní a v západnej Európe začali byť kruto prenasledovaní – veľké skupiny Rómov tak začali prichádzať do relatívne pokojnejšieho Uhorska a Rakúska, teda aj na územie Slovenska. Opakujúce sa perzekúcie, donucovanie k usadlému spôsobu života už od reforiem Jozefa II., holokaust a komunistické snahy o rozptýlenie Rómov, transformácia hospodárstva v deväťdesiatych rokoch, to všetko spôsobovalo postupný rozklad sociálnej štruktúry Rómov, ich kultúrnej tvorby a pretrvávanie kultúry chudoby.

Dnes žije veľká časť najchudobnejších Rómov v izolovaných osadách alebo v relatívne uzavretých komunitách roztrúsených po celom Slovensku s koncentráciou na východnom a južnom Slovensku. Vo všeobecnom povedomí sa tieto komunity stali modelom chudoby a kultúrneho zanedbania. Ich izolovanosť do značnej miery bráni, aby sa rómska kultúra stala plnoprávnym kultúrotvorným faktorom v slovenskej kultúre. Pôsobí však dosť intenzívne tým, že funguje pre majoritu ako model zanedbanosti. Majorita ju vníma ako cudziu kultúru, čím rómska kultúra nastavuje zrkadlo majoritnej kultúre a prispieva k jej negatívnej i pozitívnej sebaidentifikácii.

Kultúrne vrstvy

Vo vývoji slovenského územia sa pod vplyvom geografických podmienok, politických záujmov a pohybov, pod vplyvom kríženia kultúr a medzikultúrnych vplyvov vyvinulo do súčasnosti niekoľko kultúrnych vrstiev.

Dlhé storočia na tomto území existovali prakticky vedľa seba kultúra ľudových vrstiev (hlavne roľníckych a pastierskych), kultúra aristokracie a cirkevná kultúra. V 18. – 19. storočí sa k nim pripája kultúra drobnej šľachty (zemianstva). Kultúra aristokracie a zemianstva sa rozpadla po nástupe kapitalizmu v 19. storočí a hlavne po vzniku Čes-

koslovenskej republiky v roku 1918, ktorá zrušila šľachtické výsady. Tradičná ľudová kultúra prestala fungovať ako živý kultúrotvorný systém v období okolo druhej svetovej vojny pod vplyvom nastupujúcej urbanizácie, industrializácie, mobility a s rastom vzdelanostnej úrovne Slovenska. Dnes existuje ľudová kultúra v podstate ako umelo udržiavaná tradícia. Cirkevná kultúra dnes existuje v podstate ako uzavretý systém vo vnútri cirkví.

Od raného stredoveku sa tu rozvíjala mestská kultúra. Hoci až do 20. storočia nevytvorila veľkomestský folklór, predsa tu existovalo veľa miest s kozmopolitným charakterom, ktorý sa vymykal aristokratickej alebo ľudovej kultúre. Od 15. do 18. storočia slobodné kráľovské mestá (Trnava, Nitra, Bratislava, Košice, Komárno, Levoča a ďalšie), neskôr priemyselné mestá (Banská Bystrica, Banská Belá, Nová Baňa, Banská Štiavnica a ďalšie), veľké obchodnícke centrá (Košice, Bratislava), od 19. storočia veľké priemyselné centrum Bratislava alebo od 20. storočia dopravné križovatky typu Žilina – to všetko spôsobovalo, že sa na celom území po stáročia rozvíjali mestské privilégiá, rôzne podoby mestskej samosprávy, etnická a náboženská tolerancia a aj niečo, čo by sme dnešným termínom mohli nazvať multikultúrnym charakterom mesta.

Mestá sa v 19. storočí stali aj centrom národného pohybu. Od 17. storočia sa stále jasnejšie ozývali hlasy o národnej špecifickosti obyvateľstva Slovenska. V slovenskom národnom hnutí vyrástlo niekoľko výrazných osobností a vodcov, niekedy aj vo vysokých štátnych funkciách (Anton Bernolák, Alexander Rudnay), od 18. storočia však možno hovoriť o hnutí. Hoci vyrastalo zo slovenského územia, dostávalo výraznú podporu zo zahraničia – ideologicky z Nemecka, politicky aj kultúrne z Čiech a pod. Od konca 18. storočia sa tak na Slovensku vytvorila systematická reflexia národnej kultúry, ktorá výrazne pomáhala formovaniu a udržiavaniu národnej kultúrnej tradície (od folklóru – Pavol Dobšinský, cez históriu – Ján Kollár, až po jazyk – Ľ. Štúr a romantická generácia).

V druhej polovici 20. storočia, na základe relatívneho rastu bohatstva širokých vrstiev obyvateľstva a rastu strednej triedy, sa rozvinula masová kultúra, ktorá dostala nový impulz po páde komunizmu v roku 1989. Od šesťdesiatych rokov 20. storočia sa na Slovensku objavujú aj

subkultúry a alternatívne kultúry – tie isté typy, aké vyrástli v západnej Európe a v zámorí.

Európsky charakter slovenskej kultúry

Uviedli sme tu len hlavné európske kultúrne vplyvy, formovanie a premeny slovenskej kultúry však nie je možné pochopiť mimo ich rámca. Vplyvy zvonku ju výrazne formovali priamo i nepriamo. Celý čas sa nachádzala na križovatke kultúr. Ak by sme stratili európsku perspektívu z premien slovenskej kultúry, stratil by sa zmysel mnohých výrazných hodnôt slovenskej kultúry, alebo širšie – kultúry slovenského územia. Bez európskej perspektívy nie je možné ani vybudovať obraz o kultúrnej identite Slovenska, ani jeho jednotlivých regiónov[2].

Literatúra

KLIMKO, Jozef: *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*. Bratislava : Obzor, 1980.

KOLEKTÍV: *Etnografický atlas Slovenska.* Bratislava : Veda, 1990.

Kde sme? Mentálne mapy Slovenska. Editori: M. Bútora, M. Kollár, G. Mesežnikov, Z. Bútorová. Bratislava : IVO, Kalligram, 2010.

Mýty naše slovenské. Editori: E. Krekovič, E. Mannová, E. Krekovičová. Bratislava : Academic Electronic Press, 2005.

KOLEKTÍV: *Slovenský biografický slovník*. 1. – 6. zv. Bratislava : Matica slovenská, 1986 – 1994.

MISTRÍK, Erich: *Slovenská kultúra v multikulturalizme.* Nitra : FF UKF, 2005.

ŠKVARNA, Dušan, BARTL, Július, ČIČAJ, Viliam, KOHÚTOVÁ, Mária, LETZ, Róbert, SEGEŠ, Vladimír: *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava : SPN, 1997.

www.osobnosti.sk

[2] Tento text vznikol v rámci projektu VEGA č. 1/0603/14 Formovanie identity v čase a priestore.

Summary

Roots and Traditions of Slovak Culture in European Context

This paper shows how was the identity of Slovak citizens formed and changed throughout history. Various cultural influences mixed in the area of Slovakia under the influence of geographical conditions, politics, economy, religions, and other processes. The culture of Slovakia was not developing in isolation, but in the context of tendencies, ethnicities, languages and ideological initiatives from whole Europe. It is impossible to understand current shapes of Slovak culture without them. National and regional identity can be understood only then, when we understand the crossing of various cultures in the past and present.

Duálny systém vysielania na Slovensku a jeho problémy

Miloš Mistrík

Duálny systém vysielania rozhlasových a televíznych staníc znamená princíp mnohopolárneho vysielania rôznych druhov a typov vysielateľov. 1. Môžeme ich charakterizovať tým, či ide o verejnoprávneho vysielateľa alebo ostatných, teda vykonávajúcich svoju činnosť na základe licencie; 2. Môžeme ich triediť podľa toho, aký má signál ich vysielania dosah na obyvateľstvo – či celoplošný, multiregionálny, regionálny alebo lokálny; 3. Dá sa vziať do úvahy, aký spôsob prenosu signálu využívajú – pozemný (teda terestriálny), družicový (teda satelitný) alebo káblový; 4. Či vysielajú ešte starším analógovým spôsobom, alebo už digitálne; 5. Z obsahového hľadiska – či sú to plnoformátové vysielania, alebo monotypové. Všetky tieto pohľady nám dokážu roztriediť slovenských vysielateľov podľa týchto kritérií a vcelku takáto pestrá hierarchia vytvára duálny systém.

Na Slovensku duálny systém vznikol spontánne po zmene politického systému v roku 1989. Prvé usmernenie do vznikajúceho systému vniesol v roku 1991 zákon o prevádzkovaní rozhlasového a televízneho vysielania, ktorý bol v roku 1993 v súvislosti so vznikom samostatnej Slovenskej republiky novelizovaný. Roku 2000, keď sa pripravoval vstup Slovenska do Európskej únie, v rámci aproximácie práva bol vytvorený nový zákon č. 308/2000 o vysielaní a retransmisii, ktorý odvtedy s niekoľkými novelizáciami platí dodnes. Tento zákon je kompatibilný s podobnými zákonmi členských krajín Európskej únie, sú doň zapracované smernice EÚ aj odporúčania Rady Európy. Neskôr k nemu pribudol zákon č. 220/2007 o digitálnom vysielaní. Do oblasti duálneho vysielania zasahujú aj zákony č. 1/1996 o audiovízii, č. 147/2001 o reklame, č. 532/2010 o Rozhlase a televízii Slovenska (RTVS), č. 340/2012 o úhrade za služby verejnosti poskytované RTVS,

čiže o koncesionárskych poplatkoch. Aj keď sa duálny systém u nás rozvíja už viac ako dve desaťročia, stále sa dá povedať, že nie je vyvážený. Vznikajú problémy a niekedy ani regulácia nedokáže predísť konfliktným situáciám.

Verejnoprávneho vysielateľa máme na Slovensku len jedného. V roku 2010 totiž prišlo k zlúčeniu Slovenského rozhlasu a Slovenskej televízie do jedného celku – Rozhlasu a televízie Slovenska (RTVS)[1]. Na túto tému prebiehali predtým diskusie. V Európe existujú viaceré modely. Náš súčasný model je podobný napríklad rakúskemu (ÖRF) alebo fínskemu (YLE) či srbskému (RTS). Aj keď dodnes existujú pochybnosti, či to bolo dobré rozhodnutie vtedajšej vlády a či sa tým naozaj ušetrili finančné prostriedky, treba to zobrať ako fakt, ktorý sa nedá ľahko zmeniť. Treba povedať, že koncesionársky poplatok, z ktorého sa financuje výlučne RTVS, je najnižší v Európe (4,64 € mesačne) a že z dosť nepochopiteľných príčin existuje averzia obyvateľstva aj obavy politikov z jeho prípadného zvyšovania. RTVS v súčasnosti vysiela dva televízne programové okruhy (Jednotka a Dvojka) a deväť rozhlasových okruhov (Rádio Slovensko, Rádio Regina, Rádio Devín, Rádio_FM, Rádio Patria, Rádio Slovakia International, Rádio Litera, Rádio Klasika, Rádio Junior, z toho tri posledné iba cez internet). Pre cudzincov je určené Rádio Slovakia International, vysielajúce okrem slovenčiny aj po anglicky, nemecky, francúzsky, rusky a španielsky. Najpočúvanejší je okruh Rádio Slovensko, obľúbené je aj Rádio Regina, vysielajúce pre tri geografické oblasti: západoslovenskú, stredoslovenskú a východoslovenskú. Kultúrnym a intelektuálnym okruhom je Rádio Devín. Určitou raritou v porovnaní nielen so susediacimi štátmi je, že RTVS má vyčlenený celý jeden okruh Rádio Patria pre maďarskú národnostnú menšinu. Ostatné menšiny majú v rozhlase menší priestor (rusínčina, ukrajinčina, rómčina, nemčina, poľština, čeština). RTVS je verejnoprávna inštitúcia, ktorá plní svoje funkcie pre všetky zložky spoločnosti. Avšak v počte percipientov jej vysielanie nie je na prvom mieste v sledovanosti.

Divácky a poslucháčsky záujem je najvyšší v sektore súkromných komerčných staníc vysielajúcich na základe licencie. V oblasti televízie

[1] Rozhlas na Slovensku vznikol v roku 1926 a televízia v roku 1956.

je najsledovanejšia TV Markíza (začala vysielať roku 1996). Majiteľom tejto televízie je americká spoločnosť CME (ktorá vlastní televízie aj v Bulharsku, Chorvátsku, Česku, Rumunsku a Slovinsku). Na Slovensku má tri okruhy: TV Markíza, Doma a Dajto a ponúka prakticky všetky programové formáty, ktoré sa vysielajú aj na iných európskych či amerických komerčných televíziách rodinného typu. Programová ponuka je určená pre najširšiu kategóriu divákov, a preto v nej nemôžeme očakávať náročnejšie programy. Dôležitý je okamžitý úspech, vysoká sledovanosť a podiel na trhu. TV Markíza bola prvým úspešným televíznym komerčným vysielaním u nás. Neobišli ju ani problémy, hlavne keď sa vďaka svojmu priveľmi ambicióznemu riaditeľovi zaplietla do vnútroštátneho politického života a jej vysielanie sa dalo do služieb niektorých politických strán. Riaditeľ TV Markíza aj vybraní pracovníci stáli za náhlym vznikom a volebným úspechom postupne dvoch strán (Strana občianskeho porozumenia – SOP a Aliancia nového občana – ANO). Obidve sa hneď po svojom vzniku prebojovali do parlamentu, ale boli to typické „výťahy k moci na jedno použitie" a po jednorazovom použití skrachovali. Takéto zneužitie televízneho vysielania, ktoré poznáme napríklad aj z Talianska, patrí k veľkým škvrnám na duálnom systéme vysielania na Slovensku.

Televízia Markíza bola dlhé roky dominantným hráčom na trhu, poľahky porážala verejnoprávnu Slovenskú televíziu, ktorá trpela podfinancovaním a častými politickými zásahmi zvonka. Konkurencia Markíze začala vyrastať až od roku 2000 v TV Global, ktorá sa roku 2002 premenovala na TV JOJ. Relatívne slabé pokrytie však znamenalo, že trvalo takmer desať rokov, kým sa dobudovalo vysielanie pre celé územie štátu a TV JOJ mohla zviesť zápas o dominanciu na trhu. Zápas sa vedie aj v súčasnosti, väčšinu času zostáva v sledovanosti na druhom mieste za TV Markízou, avšak súboj je to veľmi vyrovnaný. Pomáha aj to, že sa vytvorili ďalšie kanály: JOJ PLUS, WAW a Senzi TV, z ktorých každý je nasmerovaný na jeden zo segmentov trhu. Treba povedať, že TV JOJ v tvrdom zápase o dominanciu siahla aj k programom, ktoré vedú k nižšej úrovni vysielania. Dominovali hlavne vulgárne reality-show, akčné filmy plné násilia a erotiky. Spravodajstvo je zamerané hlavne na kriminálne udalosti, hierarchia správ sa neriadi podľa dôležitosti pre politiku a spoločnosť, vytvára sa typická podoba

tzv. infotainmentu. V súčasnosti sa však rozdiel medzi vysielaním TV JOJ a TV Markíza stráca, kvalita klesá obojstranne.

Popri tejto trojici plnoformátových, celoplošných vysielateľov existuje u nás spravodajská televízia TA3. Väčšinou v Európe sú spravodajské televízie štátnymi projektmi, alebo patria verejnoprávnym vysielateľom, na Slovensku je TA3 súkromnou komerčnou televíziou. Je to prekvapujúce, pretože spravodajské televízie mávajú pomerne limitovaný okruh divákov, teda neprinášajú taký dosah na široké publikum ako zábavné komerčné vysielanie, čo znamená aj nižší príjem z reklamy pri vyšších nákladoch na prevádzku. Vlastníkom TA3 je veľká podnikateľská skupina, ktorá si asi môže dovoliť niesť riziko finančnej straty pri vysielaní, ktorú si vie kompenzovať inak. Dá sa povedať, že TA3 sa vyprofilovala na objektívnu a nezávislú televíziu a že si získala dôveru i sledovanosť u vzdelanejšieho publika.

Ako sme povedali, duálny systém zahŕňa veľký počet televíznych vysielateľov. Nezabudnime tu spomenúť výnimočný koncept kresťanskej Televízie LUX, ktorú financuje katolícka cirkev spolu s darcami spomedzi divákov. Na Slovensku sa vysiela vyše dvesto televíznych programov. Možno sa to niekomu vidí priveľké číslo, treba však zobrať do úvahy, že okrem celoplošných a multiregionálnych je medzi nimi aj šesťdesiatštyri lokálnych televízií. Mnohé slovenské mestá majú vlastnú televíziu, ktorá vysiela prostredníctvom miestnej káblovej siete alebo miestnym terestriálnym vysielačom. Najvýznamnejšie lokálne televízie sú v mestách Trnava, Humenné, Pezinok, Nováky, Moldava nad Bodvou, Košice, Bardejov, Hlohovec, Spišská Nová Ves, Považská Bystrica, Kežmarok, Levoča, Piešťany, Martin, Komárno, Nitra. Svoje televízie majú aj niektoré mestské časti Bratislavy. V niektorých juhoslovenských mestách, kde popri obyvateľoch slovenskej národnosti žije aj maďarská menšina, vysielajú tamojšie televízie polovicu programu v slovenčine a polovicu v maďarčine. Iné menšinové televízne vysielanie nemáme. Po tom, ako sa v roku 2011 na Slovensku ukončil celkový prechod na digitálne televízne vysielanie a analógové vysielanie bolo vypnuté, vzniklo veľa nových voľných frekvencií, ktoré umožnia v budúcnosti ďalší nárast televízneho vysielania.

Na rozdiel od televízie rozhlasové vysielanie na Slovensku naďalej prebieha analógovo, digitalizácia okrem niektorých výnimiek sa ešte

nezačala. Rozhlasový trh si doteraz vystačil s obmedzeným počtom frekvencií, ktoré boli k dispozícii aj v analógovom vysielaní. Až v ostatnom čase sa ukazuje, že väčšina voľných frekvencií sa vyčerpala, a ak sa má trh ďalej rozvíjať a rozširovať, pomôže mu už len prechod na digitálne vysielanie. Oponenti tejto tendencie však tvrdia, že už dnes je na Slovensku vyčerpaný reklamný trh, a ak pribudnú nové rozhlasové stanice, bude to viesť k všeobecnému poklesu, pretože financie vkladané do reklamy, o ktoré sa budú deliť, ich nedokážu uživiť.

V súčasnosti je najpočúvanejším rozhlasovým vysielaním Rádio Expres s podielom na trhu vyše 22 %. Jeho vlastníkom je nemecká mediálna skupina. Toto vysielanie je založené na prúde najpočúvanejších hitov svetovej proveniencie, popri tom aj slovenskej hudby. Pravidelne vysiela kvalitný dopravný servis, z ktorého sa vodiči dozvedia nielen to, kde na cestách vznikli nejaké problémy, ale aj informácie o rozmiestnení radarov a policajných hliadok. Toto trocha neférové správanie prináša rádiu zvýšený počet poslucháčov.

Konkurenčným pre Rádio Expres nie je verejnoprávne Rádio Slovensko (to má podiel na trhu cca 18 %), ale komerčné FUN Radio (podiel 14 %), pretože má podobný, hoci nie totožný hudobný profil. FUN Radio má svoju zaujímavú históriu – prišlo na slovenský trh už v roku 1990 ako prvá lastovička novej doby. Súkromné, zábavné, mladé, neoficiálne, nezávislé, s dobrou modernou hudbou. Po celých vyše dvadsať rokov si zachovalo popredné miesto v počúvanosti, dokázalo sa obnovovať a omladzovať a aj v súčasnosti mu patria hlavne mladí progresívni poslucháči. Rovnako ako Rádio Expres a mnohí ďalší slovenskí vysielatelia, má aj FUN Radio v programe pravidelné dopravné informácie.

Na rozhlasovom trhu v súčasnosti existuje viacero ďalších vyprofilovaných vysielateľov, spomeňme aspoň Jemné melódie (názov hovorí za všetko), Europa 2, bol tu TWIST a po ňom Rádio VIVA. Okrem týchto rádií s najlepším pokrytím, existuje tzv. stredný segment, teda rádiá dostatočne rozvinuté, avšak nevysielajúce na celom území (Rádio Antena, Rádio BEST FM, Rádio Kiss, Rádio Košice, kresťanské Rádio Lumen, Rádio ONE, Rádio Šport atď.) Niektoré rádiá vysielajú iba na internete (folklórne Rádio Janko Hraško, nezávislý a protiglobalistický Slobodný vysielač, národnostné Rádio Rusyn atď).

Čo sa týka problémov slovenského duálneho systému, mohli by sme ich zhrnúť do štyroch okruhov: 1. Prvým sú problémy s ochranou maloletých; 2. Ďalším problémom bývajú zásahy do ľudskej dôstojnosti, ktorých sa dopustia občas vysielatelia v spravodajských a publicistických programoch; 3. Okrem toho, často hlavne pri programoch dotýkajúcich sa domáceho politického diania, býva problém s objektivitou a nevyváženosťou niektorých programov; 4. A napokon, časté problémy sa vyskytujú pri vysielaní mediálnej komerčnej komunikácie.

Na ochranu maloletých existuje na Slovensku vyhláška Ministerstva kultúry SR, ktorú majú dodržiavať všetci vysielatelia. Stručne sa nazýva *Jednotný systém označovania programov*. Obsahuje vekovú kategorizáciu maloletých do 18 rokov, vyznačuje medzi nimi stupne 7 – 12 – 15 – 18 rokov. Každý vysielateľ je povinný v prípade, že si to niektorý program vyžaduje, označiť ho piktogramom, ktorý určuje, do akého veku je daný program nevhodný. Spomínaná vyhláška obsahuje kritériá, podľa ktorých sa majú vysielatelia riadiť – určuje napríklad mieru vulgárnosti a vulgarizmov, zobrazovaného násilia, erotických scén a podobne. Čím vyšší vek, tým sú kritériá voľnejšie. Na ochranu maloletých sú zavedené aj dve tzv. časové opony. Jedna určuje, že programy označené piktogramom 18 sa môžu vysielať len medzi 22.00 až 6.00 hod. Programy označené piktogramom 15 sa môžu vysielať medzi 20.00 až 6.00 hod. Stáva sa však, že vysielatelia (robievajú to hlavne TV JOJ a TV Markíza) porušujú toto pravidlo a bývajú za to pokutované Radou pre vysielanie a retransmisiu.

Aj keď zásahy do osobnej cti nie sú vo vysielaní také časté, stávajú sa. Väčšinou sa týkajú politikov a verejných činiteľov. V politickom zápase je takmer každodennou praxou, že sa vyslovujú veľmi kritické úsudky, hraničiace s osobnými urážkami. V médiách neraz odznejú nepravdivé výroky, klamstvá, podpásové tvrdenia, ktoré majú osočiť politického oponenta. Treba však povedať, že osoby verejne činné musia zniesť viac kritiky ako obyčajný občan. Musia si zvyknúť, že investigatívni žurnalisti budú pátrať po ich činoch, prípadných prešľapoch, nedostatkoch ich práce aj po ich súkromí a oni pravdepodobne budú musieť odvracať všemožné útoky na svoju osobu. Teda zásahy do ľudskej integrity takpovediac patria k ich životu a práci a majú zníženú možnosť vyhnúť sa tomu, lebo aj novinári si musia robiť svoju prácu,

ktorá má, aj za cenu rizika, viesť k posilneniu demokratickej kontroly verejnosťou. Čo sa však týka obyčajného občana, môže sa stať, že niektoré médium necitlivo zasiahne aj do jeho súkromia. Redaktor televízie či rozhlasu si napríklad dostatočne neoverí všetky informácie, hľadá senzáciu aj tam, kde nie je, a preto sa títo obyčajní ľudia majú právo brániť a žiadať satisfakciu na súdoch, ako aj pred Radou pre vysielanie a retransmisiu. Zvyčajne ju aj dostanú v podobe sankcie pre médium, ktoré osočujúce informácie o nich rozširovalo, alebo aj v podobe súdneho rozhodnutia o finančnej kompenzácii ich ujmy.

Iným okruhom problémov, ktoré s predchádzajúcimi súvisia, je povinnosť, aby sa v spravodajských a politicko-publicistických programoch dodržiavala objektivita a vyváženosť informácií. Táto povinnosť sa týka rovnako verejnoprávneho vysielateľa – RTVS, ako aj všetkých komerčných, súkromných, lokálnych, jednoducho všetkých rozhlasových a televíznych staníc. Pravda, neraz sa stane, že sa povinnosť nedodrží, vysielateľ priveľmi prejaví svoju náklonnosť k niektorej časti politického spektra, čo mu však zákon nepovoľuje. Ani duálny systém, ktorý máme na Slovensku už dlhšie zavedený, nedokáže úplne zabezpečiť vyváženosť, potlačiť sklony k neobjektivite, a tak nastupuje zákonná ochrana .

A napokon býva veľkým problémom, typickým pre túto komerčnú dobu, vysielanie mediálnej komerčnej komunikácie. Pod tento súhrnný termín spadá vysielanie reklamy, sponzorovanie programov, telenákup a umiestňovanie produktov do vysielaných programov. Najčastejšie problémy prináša prekračovanie povolenej hranice časového rozsahu reklamného vysielania. Na Slovensku napríklad platí, že komerčné televízie môžu odvysielať za jednu hodinu 12 minút reklamy. Do toho sa nezarátavajú ďalšie minúty, počas ktorých si televízie vysielajú upútavky na vlastný program. Stáva sa, že súčet minút reklamy s upútavkami presiahne aj 20 minút za jednu hodinu, diváci sú teda nútení sledovať celú tretinu z jednej hodiny to, čo nechcú, a narúša to ich komfort. Toto však zákony nezakazujú, lenže čo je horšie, vysielatelia dokážu prekročiť aj tieto veľkoryso povolené minúty. To už ale sankcionovateľné je, a tak za to dostávajú finančné pokuty. Čo im však nebráni, aby to urobili znova!

Duálny systém vysielania na Slovensku teda existuje a funguje, aj keď má svoje problémy. Vysielanie sa vyvíja často rýchlejšie ako záko-

ny. Nové programové formy a nové technické možnosti občas dokážu obísť rôzne obmedzenia dané zákonom. To je však celkom prirodzený proces, ktorý sa nedá zastaviť, iba regulovať tak, aby sa predišlo najhoršiemu. Napokon, toto nie je vôbec problém iba Slovenska.

Literatúra

MISTRÍK, Miloš: *Duálny systém televízneho vysielania na Slovensku*. Slovenské divadlo, roč. 43, 1995, č. 4, s. 375 – 404.

MISTRÍKOVÁ, Zuzana a kol.: *Vývoj súkromného rozhlasového a televízneho vysielania na Slovensku (1990 – 1999)*. Bratislava : ANRTS, 2000.

MAGÁL, Slavomír – MISTRÍK, Miloš (eds.): *Masmediálna komunikácia v interdisciplinárnom výskume*. Trnava : FMK UCM, 2006.

MAGÁL, Slavomír – MISTRÍK, Miloš – SOLÍK, Martin (eds.): *Médiá, spoločnosť, mediálna fikcia*. Trnava : FMK UCM, 2008.

CLOSS, Wolfgang a kol.: *Television in 36 European States.* Strasbourg : European Audiovisual Observatory, 2010.

MAGÁL, Slavomír – PETRANOVÁ, Dana – PRAVDOVÁ, Hana (eds.): *Megatrendy a médiá*. Trnava : FMK UCM, 2011.

www.rvr.sk (právny rámec)

Summary

Dual Broadcasting System and its Problems

The dual broadcasting system of radio stations and TV stations represents a system of poly-polar transmission of various kinds and types of broadcasters. It was created spontaneously in Slovakia after 1989. In years 1991, 1993 and 2000 it became regulated by law and Council for Broadcasting and Retransmission was established. In the dual system the statutory broadcaster and many commercial radio and TV broadcasters operate side by side. Issues are: protection of underage audience, protection of human dignity, obligation to be objective and independent, and regulation of commercial broadcasting.

Medzi črepinami trinástej komnaty rómskeho diskurzu (etnolingvisticko-xenologická interpretácia)

Oľga Orgoňová – Alena Bohunická – Alena Faragulová

Východiská našich náhľadov na aspekty rómskeho diskurzu majú etnolingvistické pozadie obohatené o záber na fenomén „inakosti" v zmysle osobitosti (etnickej) minority vo vymedzenom kontexte sledovaného kultúrneho spoločenstva. Cieľom našej štúdie je reflektovať stav sociálnej (in-)tolerancie voči vybranej etnickej menšine v (inter-)-kultúrnom kontexte. Naše teoretické kultúrnolingvistické a xenolingvistické východiská konfrontujeme v práci s výsekom reality na báze masmediálnych referencií a interpretujeme ho v národnom, respektíve aj nadnárodnom meradle.

Etnolingvistické východiská

Etnolingvistika alebo kultúrna lingvistika je disciplínou zaoberajúcou sa skúmaním vzťahov medzi jazykom aktérov sledovaných udalostí a kultúrnym kontextom, v ktorom kontinuálne figurujú[1]. V česko-slovenskom kontexte sa tento lingvistický trend vymedzuje už v 80. rokoch minulého storočia ako veda zaoberajúca sa „štúdiom jazyka ako výrazu určitej kultúry a vo vzťahu ku komunikačnej situácii"[2]. Cieľom etnolingvistiky je teda nielen uchopovať jazyk ako nástroj spoločenskej komunikácie, ale aj ako súčasť kultúrneho bytia používateľov jazyka. Nejde pritom len o jazykovú reprodukciu kultúrnych výdobytkov, ale

[1] BARTMIŃSKI, Jerzy: *Čím se zabývá etnolingvistika?* Slovo a smysl, 4, 2007, č. 8, s. 300.

[2] VRHEL, František: *Základy etnolingvistiky*. Praha : SPN, 1981, s. 8.

predovšetkým o hľadanie a odkrývanie spôsobov konceptualizácie[3] a kategorizácie[4] vecí vžitých v istej kultúre, o fixovanie systému hodnôt, ktoré v nej platia, o ukotvovanie možných subjektívnych hľadísk aj spoločensky konvencionalizovaných (opakovaním kolektívne akceptovaných a ustálených) pohľadov na svet.

Etnolingvistika vyúsťuje do problematiky skúmania vzťahu jazyka a istej vízie sveta, obrazu sveta, čiže určitého pohľadu na svet. Etnolingvistický termín *jazykový obraz sveta* (*language picture of the world, lingvističeskaja kartina mira*) teda evokuje ako svoj dominantný metodologický nástroj tvorbu jazykovej interpretácie reality, ktorej nejde ani o presnosť, ani o reálnosť či objektívnosť, ani o hľadanie „pravdy". Pravdivosť by totiž viedla k idealizácii jazykových obrazov charakterizovaných objektov či nositeľov/aktérov udalostí so sugerovaním toho, akí by sledovaní nositelia „mali byť", nie k zachytávaniu toho, akí skutočne sú (odlišní od kolektívnych očakávaní či ideálov). Kolektívnym akceptovaním idealizácie by sme podporovali však len kulty, teda „uctievanie nadprirodzeného ako následok prežívania a uvedomovania si obmedzenosti vlastných bytostných síl"[5]. Túto ideu ilustruje J. Bartmiński na kulte *matky* ako modelu kresťanského etosu, matky s kresťansky čistým srdcom, strážkyne mravnosti, reprezentantky dobra, lásky a cnosti. Pravda, „matky národa" ako Johanka z Arcu sú v histórii i súčasnosti ojedinelé, väčšinou predstavujú „normálne" matky, čiže nie národné hrdinky, ale „obyčajné" ženy ohraničujúce sa na rodinný kozub, nanajvýš na osobnú pracovnú kariéru v záujme zabezpečenia sebarealizácie v symbióze so zabezpečením rodinných potrieb[6]. Vo všeobecnosti etnolingvistika nesleduje extrémy, ale jej relevantným cieľom skúmaní sú socioekonomické skupiny ľudí v ich každodennej

---

[3] Pod konceptualizáciou rozumieme pomenúvanie, opisovanie a definovanie entít (súcna, niečoho existujúceho). Súčasťou konceptualizácie je aj formulovanie výrokov o entitách, interpretovanie výrokov a v tom spočívajúce odvodzovanie dôsledkov, ktoré z nich vyplývajú.

[4] Kategorizáciu chápeme ako zaraďovanie entít do rôznych tried, medzi ktorými sú vzájomné vzťahy.

[5] DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava : Kalligram, 2010, s. 166.

[6] Porov. LIPOVETSKY, Gilles: *Třetí žena. Neměnnosť a proměny ženství*. Praha: Prostor, 2007.

činnosti a mentálnych aktivitách, v ich funkciách aj disfunkciách. Etnolingvistické výklady textov ukotvených v mimojazykovom kontexte majú povahu subjektívnych až intersubjektívnych interpretácií s viditeľne antropocentrickými (k človeku sa vzťahujúcimi a prirovnávajúcimi) sklonmi, prípadne s inými metaforickými sklonmi. Tak vzniká tzv. „naivný" obraz sveta, poznačený stereotypmi[7] a subjektívnymi či skupinovými hodnoteniami. Práve rasové, etnické či kultúrne stereotypy prispievajú k jednostranným hodnoteniam sledovaného, najmä z istých dôvodov málo známeho (= sociálne menšinového) nositeľa a vďaka A. Schaffovi (1981)[8] máme k dispozícii výpočet znakov stereotypov, ktoré prispievajú k skresľovaniu sociálnych obrazov reality. Ide najmä o: 1. zovšeobecňovanie obrazu reality; 2. tvorbu rigídneho, ťažko zameniteľného obrazu; 3. tvorbu nepresného, často kontroverzného obrazu reality; 4. vnášanie hodnotiaceho a emocionálneho postoja a 5. tvorbu aj jazykovo diferencovaných stereotypov v podobe menných obrazov (statické stereotypy) či v podobe výpovedí (dynamické stereotypy). Namiesto kognitívnych konceptov sledovaných výsekov reality (ľudí, neživého sveta, dianí a pod.) prameniacich v intelektuálnom profile interpreta a jeho kritickom vedeckom myslení sa tak v konvencionalizovaných intersubjektívnych obrazoch uprednostňuje akýsi defenzívny obraz sveta. Ten sa nezakladá na logickej a pojmovej hierarchizácii sveta, len na jeho približnej interpretácii, aká sa nám javí v konkrétnych podmienkach. Ide o hodnotovú stereotypickú interpretáciu tých faziet (aspektov entity v popredí), ktoré sú pre človeka buď užitočné, alebo rizikové. Oporou pre takéto zobrazovanie mimojazykových objektov sú okrem stereotypov aj „hotové" kolektívne reprodukované jazykové kontexty, ako napríklad vtipy, ľudová slovesnosť, frazémy a pod. Ak by sme si tieto teoretické tézy usúvzťažnili s naším výsekom reality z „rómskeho diskurzu", vychádzajúc z istých konvencionalizovaných pozitívnych, neutrálnych či negatívnych statických stereotypov v slo-

[7] Stereotypy považujeme za jednostranné a schematické obrazy nejakej veci v ľudskom vedomí vďaka sprostredkovanej, tradovanej skúsenosti iných a osvojené väčšinou skôr, než človek daný jav sám osobne spozná.

[8] Porov. BARTMIŃSKI, Jerzy: *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics.* London and Oakville : CT Equinox, 2012, s. 54 – 55.

venskom jazykovo-kultúrnom prostredí (medzi nimi spomeňme hudobné nadanie, temperament, tmavšiu farbu pleti, luhárstvo, nezáujem pracovať, mnohodetnosť...), stačí pripomenúť isté slovenské frazémy alebo vtipy ako „*cigáni mu v bruchu vyhrávajú*" (hudobné nadanie), „*byť tmavý ako cigán*" (farba pleti), „*cigániť, až sa hory zelenajú*" (luhárstvo) atď. Ľudovo rozšírené sú vtipy ako napríklad: *Hovorí večer cigán cigánke: - Tak čo, stará, umyjeme deti, alebo si urobíme nové?* (mnohodetnosť, lenivosť) či *Po ulici ide čestný a slušný Róm, vtom spoza rohu vybehne agresívny starček, napichne sa mu na nôž a vnúti mu svoju peňaženku* (kriminalita). Pravda, etnolingvistický, apresjanovsky povedané „naivný" obraz výseku reality nie je jediným a výlučným (hoci častým, bežným a prirodzeným) spôsobom využívania jazyka v službách jeho používateľa. Metóda tvorby jazykového obrazu (každodenného) sveta je o to užitočnejšia pre spoločnosť, o čo viac a synergicky zúročuje podnety ďalších paralelných lingvistických disciplín. Nesporne vhodnou komplementaritou sa v kontexte smerovania k sociálne korektnému zobrazovaniu potenciálne kontroverzných výsekov sveta, najmä tých humánnych, kde hrozí riziko intolerancie voči minoritám (medzi nimi napríklad voči prisťahovalcom, národnostiam, sexuálnym menšinám, telesne postihnutým menšinám a pod.), javia aj tézy xenolingvistiky a diskurznej analýzy a ich metódy. Ukážeme si to v ďalšej časti.

Xenolingvistické východiská

Potreba založenia interdisciplinárnej náuky zaoberajúcej sa cudzosťou – xenológie (v ktorej má svoje nepopierateľné miesto aj lingvistické skúmanie problematiky) – vyplynula zo situácie, v ktorej sa na výsek pozorovanej reality nazerá z pohľadu kresťansko-západného centralizmu. Na okolie sa tak nazerá z pohľadu Západoeurópana-kresťana (prípadne Severoameričana-kresťana alebo človeka zvyknutého na západnú kresťanskú cirkev) a to, čo sa nezhoduje s centralizovanou predstavou o tom, aká má byť realita, sa hodnotí ako iné, cudzie, pričom sa tu aktualizuje negatívne hodnotenie nezápadno-nekresťanskej cudzosti.

V centre pozornosti xenológie a xenolingvistiky je človek – človek ako spoločenská bytosť, ako súčasť spoločnosti, ako príslušník rôznych

sociálnych skupín, ktorých diferencovanosť je založená na odlišnosti, inakosti či cudzosti. Cudzosť ako špecifický prípad inakosti môže vyplývať z národných, etnických, jazykových, náboženských, biologických, názorových, ideologických a iných rozdielov v spoločnosti a vymedzuje sa voči normalite, ktorá je určená tým, čo v okolí *hodnotiaceho* štatisticky prevláda, tým, čo je predpísané (zákonmi, pravidlami), tým, čo sa človek v rámci socializácie učí v rodine, v škole, v cirkevných a v iných inštitúciách. Pravda, zároveň ako samostatne rozmýšľajúci jednotlivec si každý svoju normalitu formuje aj sám na základe svojich skúseností, preferencií, názorov, hodnôt, hodnotení atď. Je zrejmé, že normalita, a preto aj vnímanie inakosti či cudzosti, sa u každého jednotlivca viac či menej líši a zároveň u príslušníkov rovnakých alebo blízkych spoločenských skupín viac či menej zhoduje. Problematika, na ktorú sa zameriavame v rámci xenológie a xenolingvistiky, vyplýva zo západno-kresťanskej normality, cez ktorú sa nazerá na okolitý svet. A nezápadno-nekresťanská cudzosť súvisí s problémovým negatívnym stereotypným a predpojatým[9] vnímaním cudzosti, pričom môže hroziť vylúčenie cudzieho (človeka, etnika atď.) z *okruhu človečenstva* obklopujúcou societou, a teda narušenie jeho integrity.

Z uvedeného vyplýva, že jedným zo základných rámcov nazerania na svet je jeho hodnotenie (v rámci *axiologickej kompetencie*[10]), ktoré je späté „s potrebou diferenciácie spoznaných entít so zreteľom na ich významovosť, t. j. na to, aký význam majú pre človeka vzhľadom na jeho

[9] Predpojaté vnímanie cudzosti vyplýva z predsudkov, ktoré na rozdiel od sprostredkovaných, tradovaných stereotypov nie sú zakorenené v spoločnosti, ale naopak, sú „bezprostredným hodnotením iného človeka len na základe určitých vonkajších znakov, napríklad na základe oblečenia či farby pleti" (MISTRÍK, Erich: *Multikultúrna výchova v škole. Ako reagovať na kultúrnu rôznorodosť*. Bratislava : Nadácia otvorenej spoločnosti, 2008, s. 23) a zároveň sú dôležitým nástrojom moci, keďže „majú za následok vytváranie alebo udržiavanie hierarchického postavenia medzi skupinami" (*The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*. Ed: J. F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick, V. M. Essess. London : SAGE Publications, 2010, s. 7).

[10] Axiologická kompetencia je podľa J. Dolníka (DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava : Kalligram, 2010, s. 44) súčasťou orientačnej kompetencie človeka a „zodpovedá hodnotiacej dispozícii, ktorú človek nadobúda počas socializácie".

motivačný svet“[11]. A práve *normalitu* a *to, čo definujeme ako normálne,* môžeme označiť za jeden z východiskových bodov[12] na hodnotiacej škále, podľa ktorého jednotlivci hodnotia svoje okolie, a teda aj kvalitu cudzosti na osi pozitívne – negatívne. Preto sú jednotlivé cudzie skupiny hodnotené na tejto osi, pričom jednotlivým členom skupín sa prisudzujú rovnaké vlastnosti.

S ohľadom na vytváranie stereotypov a predsudkov na základe hodnotenia istého výseku reality je podstatné to, nakoľko hodnotiaci svoje okolie zjednodušuje, a teda vytvára rôzne „nálepky“ či „škatuľky“, a nakoľko je schopný alebo ochotný vnímať okolitú inakosť individuálne, z čoho prirodzene vyplýva aj väčšia schopnosť tolerancie. V prvom prípade sa entity často zjednodušujú do opozícií na „dobré a zlé“, „čierne a biele“. Pričom *my*, ako príslušníci *in-group*, si prisudzujeme *dobré* vlastnosti, alebo presnejšie, zlé vlastnosti či skutky jednotlivcov nespájame s celou skupinou, ale s konkrétnymi jednotlivcami. V rámci vlastnej skupiny preto pripúšťame existenciu rozmanitosti – ak príslušník *in-group* spácha trestný čin, jeho konanie spájame iba s konkrétnym jednotlivcom, nie s celou skupinou. Ak však príslušník cudzej skupiny (napríklad Róm) spácha trestný čin, tento trestný čin spájame s páchateľovou príslušnosťou k *out-group* (porovnaj aj vnímanie Arabov a moslimov v európskom kontexte). Takéto vnímanie inakosti sa môže prejavovať aj v spôsobe, akým prezentujú dianie niektoré médiá v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí, pri čom sa pristavíme v poslednej časti.

Keďže takéto generalizujúce nazeranie na inakosť nie je adekvátne, cieľom xenológie je modifikácia normality v tom zmysle, aby v nej bola zahrnutá tolerancia kultúrnej rozmanitosti. Xenologické nazeranie na inakosť v snahe zmeniť negatívne vnímanie cudzincov-Nezápadoeurópanov predstavil kamerunský politológ a sociológ pôsobiaci v nemeckom jazykovo-kultúrnom prostredí Munasu Duala-M’bedy, keď v roku 1977 publikoval knihu o xenológii ako vede o cudzosti a potláčaní humanity v antropológii.

---

[11] Tamže.

[12] Pozri aj DOLNÍK, Juraj: *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava : Veda, 2010, s. 98.

Jedným zo zámerov xenológie je nájdenie spôsobu, ako navodiť zmenu v spoločnosti, na základe ktorej inakosť ľudia síce pociťovať budú, ale nebudú ju vnímať negatívne. Základom pre túto zmenu je objasňovanie, že hodnotenie ostatných na základe odlišnosti je prostriedkom slúžiacim na dosiahnutie a udržanie si moci[13], z čoho vyplýva, že ozajstným problémom nie je inakosť, ale presadzovanie mocenských záujmov cez ňu[14]. Naznačeným adekvátnym vnímaním cudzosti by sa malo navodiť bezkonfliktné spolužitie rozdielnych kultúr. Samozrejme, nepredpokladáme, že konanie v záujme udržania si alebo získania moci je možné odstrániť, keďže je podľa nás prirodzené. Avšak vzhľadom na to, že moc nemusí byť nevyhnutne negatívna[15], zmena diskurzu, cez ktorý sa mocenské záujmy presadzujú, je možná. Stav, v ktorom spoločnosť začne vnímať reálne dôvody negatívneho hodnotenia cudzosti, môže byť navodený napríklad vysvetľovaním a vzdelávaním pomocou analýzy súčasného stavu xenodiskurzu[16]. V súčasnos-

[13] Takéto ponímanie diferenciácie cudzincov ako prostriedku dosahovania a udržiavania si moci vidíme napríklad aj v prácach Teuna A. van Dijka orientovaných na kritickú diskurznú analýzu, kde konkrétne interpretuje etnické či rasové predsudky domáceho etnika voči prisťahovalcom (napr. DIJK, Teun A. van: *Communicating Racism. Ethnic Prejudice in Thought and Talk*. Newbury Park : Sage Publications, 1987).

[14] SCHRÖTER, Katrin: *Xenologie. Zur Theorie des Fremden bei Munasu Duala-M'Bedy*. In: *Den Fremden gibt es nicht. Xenologie und Erkenntnis.* Ed. Ch. Bremshey, H. Hoffmann, Y. May, M. Ortu. Münster : LIT-Verlag, 2004. s. 24 – 26; O problematike pozrie bližšie aj FARAGULOVÁ, Alena: *Xenologický pohľad na vnímanie cudzosti v rámci firemných kultúr zahraničných korporácií na Slovensku*. Slovenská reč, 78, 2013, č. 5, s. 259 – 273.

[15] Porov. FOUCAULT, Michel: *The History of Sexuality. Volume 1: An Introduction*. Preklad Robert Hurley. New York : Pantheon Books, 1978. M. Foucault vysvetľuje, že moc môže byť pozitívna aj negatívna, negatívnou mocou nazýva moc nad smrťou, čo v našom prípade nie je možné interpretovať doslovne, a naopak, pozitívna moc je moc nad životom, ktorú môžeme nazvať mocou pozitívne ovplyvňujúcou život.

[16] Porov. FARAGULOVÁ, Alena: *Nie som Slovák, Maďar či Róm – som človek. Aplikácia podnetov Štátneho vzdelávacieho programu pre slovenský jazyk a literatúru k tolerancii a znášanlivosti.* Slovenčinár, 1, 2014, č. 2, s. 6 – 13.

ti – v čase bezhraničného voľného pohybu ľudí a globalizácie sveta – možno rátať tiež s pribúdaním autentických skúseností s prirodzeným prekonávaním predsudkov a stereotypov v bežnom živote[17]. Napokon, v rámci celoeurópskeho úsilia sa stupňujú a zmnožujú cieľavedomé iniciatívy vedúce spoločnosť k schopnosti kriticky analyzovať diskurzy tak, aby boli ľudia na základe identifikácie rôznych stratégií schopní rozpoznávať napríklad diskriminačné či predpojaté diskurzy (porov. napríklad projekt „*Nehejtuj.sk*" usilujúci sa o boj proti xenofóbii, násiliu a diskriminácii).

Jeden francúzsky incident a jeho slovenská recepcia

Jedným z charakterizačných znakov rasových či etnických stereotypov je, že sú späté s konkrétnym jazykom a kultúrnym prostredím, osvojujeme si ich s materinským jazykom, a ak nepoznáme protichodné informácie, pri mimovoľnej interpretácii ich zapájame do tvorenia úsudkov. Tak vznikajú aj kultúrne špecifické interpretácie textov, ktoré referujú o tej istej skutočnosti a uvádzajú do značnej miery rovnaké informácie[18]. V tejto časti budeme sledovať špecifiká rómskeho xenodiskurzu v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí prostredníctvom analýzy siete mediálnych textov o aktuálnej udalosti – útoku na mladistvého rómskeho chlapca, ktorý sa stal v meste pri Paríži. Útok na 16-ročné-

[17] Tak sme napríklad v slovenskom futbale svedkami prekonávania negatívnych očakávaní publika pri pozorovaní počínania si černošských hráčov. V roku 2012 zarezonovala v slovenskom futbalovom prostredí aféra s guinejským futbalistom Soumahom (hráčom za Nitru), ktorý bol potrestaný po istom zápase s Trnavou za obscénne gesto voči publiku, čo sa vnímalo ako začiatok jeho konca pôsobenia na Slovensku. Pravda, hráč pôsobí na Slovensku dodnes a nestal sa z neho „zločinec".

[18] V súčasnej novinárskej praxi sa veľmi často využíva taký spôsob tvorby textov, že sa pri informovaní o udalosti, ktorá sa stala v zahraničí, len preberajú hotové informácie z článkov publikovaných v cudzom jazyku (prípadne uverejnených v angličtine). Slovenské mutácie potom obsahujú preklad vyselektovaných motívov, ich miernu modifikáciu, parafrázy, často však práve nepresným prekladom, vynechaním pre slovenský kontext „nepodstatných" informácií alebo vyvodením záverov dochádza k dezinterpretácii.

ho Dáriusa bol medzinárodne medializovaný hlavne kvôli brutálnemu rozmeru činu – britský denník *The Telegraph*[19] zverejnil fotografie dobitého chlapca v stave bezvedomia, naloženého v nákupnom vozíku, pričom redakcia na fotkách pri prvom zverejnení nezamaskovala identitu maloletého. Veľké francúzske denníky v súlade s legislatívou, rešpektujúc ochranu identity maloletej či mladistvej obete a ľudskej dôstojnosti, zverejnili síce tie isté fotografie, avšak so zamaskovaním v oblasti tváre. O udalosti informovali na Slovensku hlavne bulvárne denníky (*Pluska.sk, Topky.sk*), pričom *Topky.sk* zverejnili aj prevzaté fotografie bez úprav – dehumanizovaný obraz dokaličeného tela v nákupnom vozíku.

Vo francúzskych denníkoch sa v súvislosti s týmto prípadom zdôrazňuje už v nadpisoch etnická identita chlapca. Slovenské denníky ponechali tento spôsob pomenovania a označovali obeť ako „*rómsky chlapec*", „*mladý Róm*". Páchateľ nie je doteraz známy, v médiách sa označuje ako „skupina osôb", vo francúzskych denníkoch aj ako „skupina obyvateľov štvrte"[20]. Práve v súvislosti s kategóriou páchateľa a odlišnými hypotézami, ktoré si o ňom čitatelia s rôznym kultúrnym zázemím a znalosťami kontextu pri čítaní týchto správ tvoria, sa odkrývajú viaceré špecifiká rómskeho xenodiskurzu, aj toho, ktorý prislúcha slovenskému jazykovo-kultúrnemu prostrediu.

Ako podklad ku kritickej analýze tohto diskurzu si zoberme konkrétny úryvok slovenskej mutácie správy o útoku (zdroj: *Topky.sk*)[21], už tu sa prejavuje a začína reinterpretácia udalosti na slovenský spôsob:

„Francúzi majú problém. Je ním zrejme prisťahovalectvo neprispôsobivých občanov z juhovýchodnej Európy. Posledná udalosť šokovala celú krajinu. Dárius (16) z Rumunska utrpel počas nájazdu násilníkov viaceré prasknutia lebky.

Lekári nevedia, čo s ním bude ďalej. Na povrch teraz vyplávali desivé fotky zbitého rómskeho mladíka. ... Pohla aj prezidentom Hollan-

[19] http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/10908942/Roma-boy-attacked-in-Paris-the-picture-that-will-shock-France.html.

[20] Tento spôsob označenia má vo francúzskom kontexte svoje špecifické implikáty, ako ukážeme neskôr.

[21] http://m.topky.sk/cl/11/1404739/FOTO-dobiteho-chlapca-vydesilo-Francuzsko-Protiromska-brutalita-sa-vymyka-kontrole.

deom, ktorý vyjadril ľútosť nad tým, čo sa stalo. Povedal, že je to útok proti všetkým hodnotám, na ktorých stojí celá krajina.

Podozrievali ho z krádeže, tak ho dobili takmer na smrť.

Tragédia sa stala na severe Paríža, v osade Pierrefitte. Očití svedkovia, ktorí to videli, hovoria o 20 mužoch v kuklách, ktorí si vyrovnávali účty. Polícia tvrdí, že Dáriusa poznali z viacerých priestupkov a podozrení z trestných činov, ale nikdy ho neusvedčili.

Zrejme spravodlivosť do rúk zobrali obyvatelia tento raz sami. Tak vtrhli do jeho príbytku, zobrali ho, odvliekli a surovo dobili. Partia v kuklách a s pálkami sa s ním nemaznala, mal viacero tržných poranení a prasknutia lebky."

V prvom rade je príznačné, že v slovenskej verzii bolo označenie lokácie udalosti upravené na slovenské reálie. Slovenské *Topky.sk* používajú na situovanie diania slovo *osada*, ktoré sa v súčasnej slovenčine sémanticky spája so životom Rómov a obsahuje negatívne konotácie pod vplyvom mediálne frekventovaného slovného spojenia *rómska osada*. Tým, že sa mesto Pierrefitte-sur-Seine na okraji Paríža označí ako osada, evokuje sa, akoby vo vzťahu k Rómom cudzí element (Neróm) vnikol na teritórium obývané prevažne Rómami.

Špecifickosť slovenskej interpretácie sa silno viaže hlavne na informáciu o motíve útoku, ktorým mala byť krádež: mladý Róm bol dobitý, lebo predtým okradol svojho útočníka. Kognitívny model prečinu by sme mohli schematicky vyjadriť základnými kategóriami: *páchateľ – prečin – obeť (poškodený) – motív*, ku ktorým pri interpretácii dopĺňame znalosti (na základe faktov, vyvodzovania i domýšľania). Ak sa pri konkretizácii kategórie páchateľa krádeže explicitne uvedie, že ide o Róma (teda zavádza sa do interpretácie kategória etnika) a obeť nie je konkretizovaná, pri mimovoľnej interpretácii na základe typických súvislostí si slovenský čitateľ vyvodzovaním z protikladu utvorí hypotézu, že obeťou/poškodeným je Neróm, v rasovej lexike typicky „biely", ak sa neuvádza protichodná informácia[22]. Tak keď sa v slovenskom

[22] Potvrdzujú to aj internetové diskusné príspevky pod citovaným článkom, v ktorých protirómsky naladená časť Slovákov vyjadruje podporu Francúzom, že urobili poriadok, iná časť príspevkov odsudzuje toto konanie ako rasistické. Východiskom v oboch prípadoch však zostáva hypotéza o útočníkovi francúzskej národnosti.

článku hodnotí, že „zrejme spravodlivosť do rúk zobrali obyvatelia tentoraz sami", Slovák súcití pri predstave o poškodenom Francúzovi, ktorý sa nevie domôcť spravodlivosti zákonnou cestou (ľahko sa mu vybaví analogický prípad Slováka Oskara Dobrovodského a jeho problémov s rómskymi susedmi). Konštrukciu o Francúzovi (v zmysle synekdochy národa) ako páchateľovi útoku podporuje v slovenskej verzii aj zmienka o tom, že francúzsky prezident vyslovil *ľútosť* nad útokom, ktorý porušuje všetky hodnoty, na ktorých stojí krajina (francúzska tlač však doslova cituje F. Hollandea, ktorý *odsúdil* túto agresiu). Vyslovenie ľútosti v slovenskej verzii silno (a nesprávne) implikuje kajúcnosť prezidenta ako príslušníka majority, potomkov zakladateľov evokovaných hodnôt rovnosti. Nie je bez dôsledku ani skutočnosť, že viaceré slovenské články v závere vsúvajú informáciu o tom, že bulharskí a rumunskí Rómovia sú *neprispôsobiví* a *neschopní integrácie*. Oba tieto výrazy znova implikujú majoritu (občanov francúzskej národnosti), ktorej sa majú Rómovia prispôsobiť a ktorej extrémisticky ladení predstavitelia majú potenciálne čin na svedomí.

Pri slovenskej interpretácii z dôvodu nedostatku kontextových znalostí nezaváži informácia o tom, že incident sa odohral v Pierrefitte-sur-Seine. Pierrefitte (ani jeho časť Cité des Poètes, pri ktorej sa útok stal) nie je rómska osada, ako by mohlo zo slovenského článku vyplynúť. Cité des Poètes je mestská štvrť, kde je vybudované sociálne ubytovanie a žijú tu prevažne africkí imigranti z Alžírska a Mali a ich potomkovia; pred časom sa tu usadili Rómovia. Ak sa teda vo viacerých článkoch francúzskej tlače objavuje páchateľ fyzického útoku na Dáriusa označený ako „skupina obyvateľov štvrte Cité des Poètes", Francúz pri mimovoľnej interpretácii vôbec nekalkuluje s hypotézou, že išlo o rasový útok občana francúzskej národnosti, príslušníka majority, „bieleho" na Róma, ale automaticky vyvodí, že išlo pravdepodobne o imigranta afrického pôvodu. Francúzska tlač na žiadnom mieste neoznačuje národnosť, etnický či nebodaj rasový pôvod príslušníkov týchto skupín v súvislosti s kriminalitou na rozdiel od slovenských médií. Tie, ako sme spomenuli vyššie, informujú o trestnej činnosti tak, že v prípade cudzinca/príslušníka inej etnickej, národnostnej, náboženskej a inej menšiny uvedú aj príslušnosť k tejto skupine. Je to identifikácia príslušníka *out-group*, ktorá posilňuje viazanie negatív-

nych vlastností na celú skupinu. Treba však dodať, že aj francúzska tlač podáva informáciu o etnickej príslušnosti pravdepodobných páchateľov útoku na Dáriusa, avšak skrytým spôsobom a veľmi nepriamo: napríklad pri výpovedi svedkyne udalosti, obyvateľky Cité des Poètes, denník *Le Monde*[23] na dokreslenie koloritu uvádza informáciu, že svedkyňa pri výpovedi pripravuje tradičné kabylské jedlo[24].

Niektoré francúzske denníky prezentujú incident ako rasový útok. Ide o rasový útok v špecifickej podobe vybavovania si účtov medzi „pôvodnými obyvateľmi" štvrte – africkými imigrantmi, ktorí majú vlastné pravidlá, a Rómami, ktorí „kempujú" pri „štvrti básnikov", nerešpektujú normy stanovené pôvodnými obyvateľmi[25] a páchajú tu drobné krádeže. Ak však preberie koncept rasového útoku slovenská tlač bez vysvetlenia kontextu, toto označenie navodzuje úplne iných aktérov a iné implikáty. Na Slovensku majú občania slovenskej národnosti ako príslušníci majority najväčší kontakt s iným etnikom len v podobe Rómov, neeurópske národnosti či etniká sa tu vyskytujú len sporadicky. Rozsah rasizmu tu teda predstavujú hlavne prejavy Slovákov voči Rómom, vo Francúzsku je však xenodistribúcia členov *in-group* a *out-group* na etnickom a rasovom základe oveľa zložitejšia. Navyše, africkí imigranti tu majú kvôli historickým vzťahom a príkoriam zo strany Francúzska osobitné postavenie, ich otvorená diskriminácia sa odsudzuje väčšmi ako diskriminácia Rómov. Majú uľahčenú cestu k francúzskemu občianstvu, čo posilňuje ich status a sami sa prejavujú diskriminačne voči Rómom, ktorí sú tu najväčšmi stigmatizovanou etnickou minoritou.

---

[23] http://www.lemonde.fr/societe/article/2014/06/18/a-la-cite-des-poetes-on-est-condamnes-a-se-faire-justice-nous-memes_4440375_3224.html.

[24] Kabylovia sú etnická skupina žijúca v Alžírsku.

[25] Na margo týchto pravidiel citujeme jedného z obyvateľov, ktorý sa vyjadril pre denník *Le Monde* nasledovne: „Dúfam, že jeho príbuzní pochopili. Nepatrí sa okrádať chudobných, tu nie je kino, obchodné centrum, kúpalisko ani detský park, nič." In: http://www.lemonde.fr/societe/article/2014/06/18/a-la-cite-des-poetes-on-est-condamnes-a-se-faire-justice-nous-memes_4440375_3224.html.

Záver

V slovenských článkoch, ktoré v súvislosti s rozoberanou témou útoku na rómskeho chlapca poskytujú (zámerne či nezámerne) jazykové a motivické indikátory smerujúce k neadekvátnemu navodeniu opozície *(cudzí)Róm vs. (domáci) „biely" príslušník majority*, figuruje spoločné implicitné východisko, ktoré vnímame všeobecnejšie ako základné pre rómsky xenodiskurz v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí. Možno ho formulovať ako propozičný predpoklad: kontakt majority s rómskou minoritou je sprevádzaný ohrozením majority. Ide o ohrozenie bezpečnosti, poriadku (porovnajme klišé *neprispôsobiví občania*), majetku (*stereotyp zlodeja*), sociálnych istôt (porovnajme poukazovanie na *nespravodlivé poberanie sociálnych dáv*ok). Ak sa vníma takýto predpoklad ako pravdivý, odôvodňuje vnímať diskriminačné a rasistické prejavy (aj útoky) ako spravodlivé (ako to sugeruje analyzovaný článok)[26].

Literatúra

BARTMIŃSKI, Jerzy: *Čím se zabývá etnolingvistika?* Slovo a smysl, 4, 2007, č. 8, s. 299 – 309.

BARTMIŃSKI, Jerzy: *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics.* London and Oakville : CT Equinox, 2012.

BELFIORE, Elizabeth: *Xenia in Sofocles' Philoctetes*. The Classical Journal, 89, č. 2, 1993, s. 113 – 129. [online] Citované: 30. jún 2013. Dostupné na: http://www.jstor.org/stable/3297661.

DIJK, Teun A. van: *Communicating Racism. Ethnic Prejudice in Thought and Talk*. Newbury Park : Sage Publications, 1987.

DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava : Kalligram, 2010.

DOLNÍK, Juraj: *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava : Veda, 2010.

DUALA M'BEDY, Munasu: *Xenologie – Die Wissenschaft vom Fremden und*

[26] Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 2/0085/12 *Cudzosť v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí.*

die Verdrängung der Humanität in der Anthropologie. Freiburg – München : Verlag Karl Alber, 1977.

FARAGULOVÁ, Alena: *Xenologický pohľad na vnímanie cudzosti v rámci firemných kultúr zahraničných korporácií na Slovensku*. Slovenská reč, 78, 2013, č. 5, s. 259 – 273.

FARAGULOVÁ, Alena: *Nie som Slovák, Maďar či Róm – som človek. Aplikácia podnetov Štátneho vzdelávacieho programu pre slovenský jazyk a literatúru k tolerancii a znášanlivosti.* Slovenčinár, 1, 2014, č. 2, s. 6 – 13.

FOUCAULT, Michel: *The History of Sexuality. Volume 1: An Introduction*. Preklad Robert Hurley. New York : Pantheon Books, 1978.

GREGUSOVÁ, Monika – DROBNÝ, Miro – MILO, Daniel: *Nehejtuj.sk. Multimediálny projekt. Metodická príručka a DVD.* eSlovensko o. z., 2013. Porovnaj aj *www.nehejtuj.sk.*

LIPOVETSKY, Gilles: *Třetí žena. Neměnnosť a proměny ženství*. Praha : Prostor, 2007.

MISTRÍK, Erich: *Multikultúrna výchova v škole. Ako reagovať na kultúrnu rôznorodosť*. Bratislava : Nadácia otvorenej spoločnosti, 2008.

SCHRÖTER, Katrin: *Xenologie. Zur Theorie des Fremden bei Munasu Duala-M'Bedy*. In: *Den Fremden gibt es nicht. Xenologie und Erkenntnis*. Ed. Ch. Bremshey, H.. Hoffmann, Y. May, M. Ortu. Münster : LIT-Verlag, 2004. s. 19 – 39.

The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination. Ed: J. F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick, V. M. Essess. London : SAGE Publications, 2010. s. 3 – 28.

VRHEL, František: *Základy etnolingvistiky*. Praha : SPN, 1981.

Pramene

Ce que l'on sait du lynchage du jeune Rome. On: http://www.lemonde.fr/societe/article/2014/06/17/une-vengeance-privee-a-l-origine-du-lynchage-d-un-jeune-rom_4440099_3224.html, 18. 6. 2014.

Dav zlynčoval mladého Róma, pretože ho podozrieval z vlámania. On: http://www.pluska.sk/spravy/zo-zahranicia/brutalny-utok-mladeho-roma-od-sudzuju-aj-politici-pachatel-je-vsak-stale-slobode.html, 17. 6. 2014.

Foto dobitého chlapca vydesilo Francúzsko: protirómska brutalita sa vymyká

kontrole! On: http://m.topky.sk/cl/11/1404739/FOTO-dobiteho-chlapca-vydesilo-Francuzsko-Protiromska-brutalita-sa-vymyka-kontrole, 19. 6. 2014.

Lynchage d'un jeune Rom: appel à cesse la « stigmatisation». On: http://www.lemonde.fr/societe/article/2014/06/17/le-monde-politique-et-associatif-indigne-par-le-lynchage-du-jeune-rom_4440064_3224.html, 17. 6. 2014.

Lynchage d'un jeune Rom: « Ils sont dans la même merde que nous, mail ils prennent tout.» On: http://www.lemonde.fr/societe/article/2014/06/18/a-la-cite-des-poetes-on-est-condamnes-a-se-faire-justice-nous-memes_4440375_3224.html, 18. 6. 2014.

Roma boy attacked in Paris: *the Picture that will shock France*. On: http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/10908942/Roma-boy-attacked-in-Paris-the-picture-that-will-shock-France.html, 17. 6. 2014.

Summary

Between Shards of the Thirteenth Chamber of Romani Discourse (Ethnolinguo-Xenological Interpretation)

The paper is dedicated to the Romani xenodiscourse on the basis of confrontation especially of Slovak and French Internet periodicals covering the same event. Starting with the ethnolingual basics of speech research and attitudes of journalists and their recipients anchored in differentiated cultural contexts, we observe the variability of interpretations of an event (the insulting of a Romani immigrant in Paris). The oscillation of attitudes to the incident and its evaluation on the axis "positive – negative" as a reflection of the measure of (in)tolerance to otherness (in this case a boy belonging to a racial minority with a different social background) are observed in connection with knowledge from xenology , a science uncovering the risks of discrimination or any displays of dominance of majority societies to the minorities in various cultural environments.

Rómčina v slovenskom jazykovom a spoločensko-historickom kontexte: jej podoby a funkcie

Anna Rácová

1. Úvod

Rómčina je jazykom druhej najpočetnejšej národnostnej menšiny na Slovensku. Pri sčítaní obyvateľov, domov a bytov v roku 2011 si ju ako materinský jazyk uviedlo 122 518 obyvateľov Slovenska, no odhaduje sa, že po rómsky hovorí asi 60 %, teda približne 242-tisíc zo 402 840 Rómov žijúcich v Slovenskej republike[1]. Dospelí Rómovia hovoriaci po rómsky sú väčšinou bilingválni, no mnohí z nich „si slovenský jazyk osvojili len jeho počúvaním, pričom ovládajú len jeho hovorovú podobu"[2].

Aj z uvedených štatistických údajov je zrejmé, že veľa rómskych obyvateľov Slovenska sa svojho materinského jazyka vzdalo. Urobili tak už v minulých generáciách a viedli ich k tomu rozličné historické, spoločenské, ale aj pragmatické dôvody. Rómovia v histórii vždy patrili k utláčanému a prenasledovanému etniku, čelili mnohým predsudkom a stereotypom a stáli na najnižšej priečke spoločenského rebríčka. Niektorí sa usilovali vymaniť sa z takéhoto postavenia, asimilovali sa s väčšinovou spoločnosťou a osvojili si aj jej jazyk, znalosť ktorého im umožňovala nájsť lepšie uplatnenie v majoritnej spoločnosti. Na

[1] Tento údaj o počte Rómov uvádza *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013*. Pri sčítaní obyvateľov, domov a bytov v roku 2011 sa k rómskej národnosti prihlásilo len 105 738 obyvateľov Slovenska.

[2] CINA, Stanislav: *Rómsky jazyk ako kľúčový dorozumievací prostriedok a kultúrne bohatstvo komunity*. In: *Rómsky jazyk – bariéry a výzvy*. Bratislava : Romano kher – Rómsky dom, 2012 s. 5.

druhej strane v súčasnosti, s meniacim sa statusom rómskeho etnika, ktoré bolo v roku 1991 uznané za národnostnú menšinu na Slovensku, sa viacerí príslušníci rómskej inteligencie k svojej materčine znovu hlásia a usilujú sa o jej rozvíjanie a širšie používanie.

1.1. Pôvod rómčiny

Rómčina má korene v Indii. Na základe gramatickej štruktúry, slovnej zásoby a fonetiky sa zaraďuje k novým indoárijským jazykom (t. j. indoeurópskym jazykom Indie), ktoré sa vyvinuli z rozličných indických dialektov (prákrtov a apabhranší) po roku 1000 n. l. V súčasnosti prevláda medzi romistami názor, že rómčina je geneticky spätá s indickými jazykmi centrálnej skupiny, do ktorej patrí západná hindčina, pandžábčina, gudžarátčina, bhílčina, khandéščina a rádžasthánčina.

Po odchode Rómov z Indie asi v 9. alebo 10. storočí sa rómčina vyvíjala izolovane od ostatných indických jazykov, a to v rozličných inojazyčných prostrediach, čo na nej zanechalo hlboké vplyvy. Hoci si zachovala typologickú príbuznosť so stredoindoárijskými a novoindickými jazykmi, ako aj základný indický lexikálny fond, v dôsledku kontaktov s odlišnými jazykmi v rozličných častiach sveta sa diferencovala. Počas posledných 600 – 500 rokov[3] vznikli jej početné variácie, ktoré sa dnes členia najmä na základe geografických odlišností do 4 až 5 základných skupín. Podľa D. Halwachsa[4] možno rómčinu z jazykového hľadiska opísať ako heterogénnu skupinu variet bez homogenizujúceho štandardu. Niektoré skupiny Rómov (najmä v západnej Európe) sa svojho jazyka celkom vzdali.

[3] MATRAS, Yaron: *The status of Romani in Europe*. Report Submitted to the Council of Europe´s Language Policy Division, October 2005, http://romani.humanities.manchester.ac.uk/downloads/1/statusofromani.pdf, s. 3.

[4] HALWACHS, Dieter W.: *Romani in Europe.* http://www.coe.int/t/dg4/education/roma/Source/RomaniEurope_EN.pdf . s. 3.

2. Podoby rómčiny na slovenskom území

Jazyk, ktorým hovoria Rómovia na Slovensku, patrí do severocentrálnej skupiny rómskych dialektov. Predstavujú ho tri variety, a to slovenská karpatská rómčina, dunajská (maďarská) rómčina a olaská rómčina. Všetky tri variety majú viacero regionálnych nárečí. Uvedené variety sa líšia najmä lexikálne, ale aj gramaticky a foneticky. Približne 70 % Rómov hovoriacich po rómsky hovorí slovenskou karpatskou rómčinou. Tá je aj najlepšie opísaná a jej východoslovenský dialekt sa stal základom pre štandardizovanú podobu rómčiny, ktorá bola oficiálne uvedená do života v roku 2008.

2.1. Slovná zásoba

Základ slovnej zásoby rómčiny na Slovensku dodnes tvoria slová, ktoré si Rómovia so sebou priniesli z Indie. Indický pôvod majú slová vzťahujúce sa na základné javy a predmety každodennej potreby (napr. *rat* „noc“, *ďives* „deň“, *kher* „dom“, *gav* „dedina“, *čhuri* „nôž“, *kašt* „drevo“), pomenovania zvierat (napr. *guruv* „vôl“, *šošoj* „zajac“, *sap* „had“, *mačho* „ryba“), názvy najzákladnejších potravín (napr. *mas* „mäso“, *paňi* „voda“, *thud* „mlieko“, *maro* „chlieb“), pomenovania osôb (napr. *manuš* „človek“, *daj* „matka“, *dad* „otec“, *phral* „brat“, *raj* „pán“, *del* „boh“), častí tela (napr. *šero* „hlava“, *muj* „tvár“, *nak* „nos“, *dant* „zub“), základných vlastností a stavov (napr. *lačho* „dobrý“, *thulo* „tučný“, *phuro* „starý“, *kalo* „čierny“), označenie dejov (napr. *asal* „smiať sa“, *džal* „ísť“, *phirel* „chodiť“, *phučel* „pýtať sa“), názvy niektorých čísloviek (napr. *jekh* „jeden“, *duj* „dva“, *trin* „tri“, *panč* „päť“, *doš* „desať“, *šel* „sto“) a zámen (napr. *me* „ja“, *tu* „ty“).[5]

Indickú slovnú zásobu si Rómovia postupne obohacovali o nové pomenovania z jazykov krajín, ktorými prechádzali a v ktorých sa dlhšie či kratšie zdržali. Mnohé pomenovania po odchode z danej oblasti zasa stratili, ale viaceré sa zachovali a nájdeme ich aj v súčasnej rómčine na Slovensku. Je to napríklad z perzštiny prevzaté slovo *bacht*

[5] Podrobnejšie pozri RÁCOVÁ, Anna: *Indické pramene slovnej zásoby*. In: *Rómsky jazyk v Slovenskej republike.* Bratislava : Štúdio -dd-, 1995, s. 14 –18.

„šťastie“, z gréčtiny prevzaté číslovky ako *efta* „sedem“, *ochto* „osem“, *eňa* „deväť“, ale aj pomenovania vecí, napríklad *petalos* „podkova“, *drom* „cesta“, *skamin* „stôl“. Zo srbčiny sú v rómskej lexike napríklad slová *lepetka* „motýľ“, *naranča* „pomaranč“, *briga* „smútok“, *duma* „reč“, z rumunčiny *luma* „svet“ a pomerne veľa pomenovaní pochádza z maďarčiny, s ktorou sa Rómovia dostali do kontaktu nielen na svojom putovaní, ale aj na území Slovenska, napríklad *foros* „mesto“, *vilagos* „svet“, *verdan* „voz“, *kereka* „koleso“, *kedvešno* „pekný“, *hjaba* „trochu“ atď.

Prirodzene, Rómovia žijúci na našom území si obohacovali a dodnes si obohacujú slovnú zásobu najmä výpožičkami zo slovenčiny. Spočiatku to boli výpožičky prevzaté z nárečí, na ktorých sa často odráža aj nemecký či maďarský vplyv (napr. *biglajz* „žehlička“, *fest* „silno“, *štreka* „železnica“, *chasna* „úžitok“, *štrempľa* „pančucha“, *foga/fuga* „medzera“; *bajusi* „fúzy“, *fajta* „rod“, *minďar* „hneď, okamžite“; *duchna* „perina“, *skľepa* „obchod“), neskôr zo spisovnej slovenčiny (*gitara*, *električka*, *telefonis, televizoris*). Na druhej strane Rómovia žijúci v kontakte s maďarskou národnostnou menšinou si naďalej obohacovali lexiku výpožičkami z maďarčiny (napr. *ritos* „lúka“, *hajos* reg. „loď“, *Karačoňa* „Vianoce“ a pod.). Pre niektoré reálie existuje v dnešnej rómčine na Slovensku aj viacej pomenovaní rozličného pôvodu. Napríklad A. Koptová[6] uvádza pre nasledujúce slovenské pomenovania tieto ekvivalenty: „posteľ“ – *than* (ind.), *haďos/vaďos* (maď.< ágy) a reg. *vodros*; „svet“ – *luma* (rum.), *svetos* (slov.), *vilaňis* (maď. világ); „písať“ – *lekhavel* (ind.), *pisinel* (slov.), *irinel* (maď.) a pod. Výber určitého pomenovania závisí od rozličných faktorov, napríklad od toho, z akého regiónu pochádza hovoriaci, od jeho veku alebo osobných preferencií. Existencia viacerých variantov, vychádzajúca aj z existencie rôznych variet rómčiny, môže byť na prekážku vzájomnému porozumeniu Rómov. Ukázalo sa to napríklad pri rómskom šlabikári Dezidera Bangu *Romano hangoro* (1993)[7], ktorý sa nestretol s pochopením, lebo obsahoval pomenovania opierajúce sa o olaskú rómčinu, neznáme v slo-

[6] KOPTOVÁ, Anna – KOPTOVÁ, Martina: *Slovensko-rómsky rómsko-slovenský slovník*. Košice : Nadácia Dobrá rómska víla Kesaj, 2011.

[7] BANGA, Dezider: *Romano hangoro*. *Rómsky šlabikár*. Bratislava : Goldpress, 1993.

venskej variete rómčiny, ako ju zachytáva napríklad *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník* M. Hübschmannovej a kol.[8] Odlišné sú napríklad nasledujúce pomenovania: *paparuga* namiesto vo východoslovenskej rómčine známeho *lepetka* „motýľ", *ričhuno* namiesto *medveďis* „medveď", *luluďi* namiesto *viragos* alebo *kvitkos* „kvetina", *noro* namiesto *chmara* „mrak", *dzet* namiesto *olejis* „olej" a pod.

V bežnej reči, ale novšie aj v laicky vypracovanej odbornej terminológii sa často stretávame so zloženými pomenovaniami, v ktorých sa kombinuje slovenský a rómsky výraz, napríklad *dajakeri dovolenka* „materská dovolenka", *ustredno taťipen* „ústredné kúrenie", *zakladno sikhľariben* „základné vzdelanie"[9], *čhibakeri škola* „jazyková škola", *džaneskero doklados* „doklad totožnosti", *funkčno vachtos* „funkčné obdobie"[10] a mnohé ďalšie.

Ústrojnejšie sú opisné pomenovania vytvorené z pôvodných lexikálnych jednotiek, napríklad *baro paňi* „more" (dosl. veľká voda), *kalo čiriklo* „drozd" (dosl. čierny vták), *šuko than* „súš", „ostrov" (dosl. suché miesto), *čiriklano nakh* „zobák" (dosl. vtáčí nos) a pod.

O nové pomenovania sa rómsky jazyk začal vo väčšej miere obohacovať najmä od začiatku deväťdesiatych rokov po tom, ako boli Rómovia uznaní za národnostnú menšinu a rómčina prestala byť výlučne hovoreným jazykom, ale začala sa používať aj na iných úrovniach. So zvýšeným sebauvedomovaním Rómov súvisela aj skutočnosť, že popri obohacovaní lexiky ďalšími slovenskými výpožičkami a internacionalizmami sa začali objavovať aj neologizmy/okazionalizmy vytvorené z rómskych základov. Autori pri ich vytváraní používali najmä analogickú nomináciu[11], deriváciu a kalkovanie.

Pri analogickej nominácii sa opierali o metonymiu, pri ktorej sa pomenovanie prenáša z jedného javu na druhý na základe nejakého vnútorného vzťahu (také je napríklad pomenovanie *šeralo* „predseda",

---

[8] HÜBSCHMANNOVÁ, Milena – ŠEBKOVÁ, Hana – ŽIGOVÁ, Anna: *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1991.

[9] Príklady sú zo sčítacích listov z roku 2011.

[10] Príklady sú zo Slovensko-rómskeho odborného terminologického slovníka vypracovaného v Úrade splnomocnenca vlády pre národnostné menšiny, 2011.

[11] HORECKÝ, Ján: *Analogická nominácia.* In: Kultúra slova, 21, 1987, 5, s. 125 – 137.

pričom základným významom slova *šeralo* je „hlavatý“, t. j. majúci veľkú hlavu), alebo o metaforu, pri ktorej sa pomenovanie prenáša na základe podobnosti vzhľadu a funkcie (napríklad na základe vonkajšej podobnosti vzniklo pomenovanie *phala* „javisko“ od pomenovania *phal* „doska“ a na základe funkcie napríklad pomenovanie *rajipen* „vláda“ z pôvodného významu „panstvo, vrchnosť“).

Pri vytváraní neologizmov odvodzovaním autori použili väčšinou v rómčine známe slovotvorné postupy, napríklad gramatikalizované postpozície vo význame prefixu ako napríklad v neologizme *anglelav* „predhovor“ < *angle* „pred“ + *lav* „slovo“, alebo sufixy: *dikhiben* „lekárska prehliadka“, *dikhutno* „divák“ < *dikhel* „pozerať sa“, alebo kombináciu gramatikalizovanej postpozície a sufixu, napr. *avriphučkeriben* „výsluch“ < *phučkerel avri* „vypytovať sa“ a mnohé ďalšie.[12]

Kalkovaním je vytvorený napríklad neologizmus *voďakeri dajori* „duchovná matka“ < *voďi* „duša“ + *daj* „matka“.

Pomocou neologizmov si rómčina nielen dotvára slovnú zásobu, ale v niektorých prípadoch sú neologizmy prejavom aj istých puristických tendencií, snahy zbaviť rómčinu nadmerného množstva slovenských výpožičiek nahradením už existujúcej lexikálnej jednotky novým slovom vytvoreným z rómskych (indických) základov. Takým je napríklad pomenovanie *gendi* alebo *ľiľali* „kniha“ < *genel* „čítať“, *ľil* „list“ namiesto *kňižka*, *ľiľardo* „poštár“ namiesto *poštaris* a pod.

2.2. Gramatika

V menšej miere sa interferencia prejavila aj na gramatike slovenskej rómčiny, ktorá si v podstate zachovala indickú podobu. Trvalú stopu na nej zanechal kontakt s gréčtinou; pod jej vplyvom sa nové výpožičky začali prijímať s vypožičanými gréckymi morfémami (je to tak dodnes): prevzaté maskulína začali priberať grécke koncovky *-os, -is, -as, -us (stromos* „strom“, *televizoris* „televízor“, *sudcas* „sudca“, *papus* „dedko“*)*, feminína koncovku *-a (učiteľka),* podľa gréckeho vzoru sa

[12] Podrobnejšie pozri RÁCOVÁ, Anna: *Rómske základy ako zdroj neologizácie v slovenskej karpatskej rómčine*. In: *Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry.* Bratislava: Veda, 2000, s. 45 – 51.

začali tvoriť deminutíva na *-ici (deskica* „doštička“), radové číslovky získali zakončenie na *-to (dujto* „druhý“, *trito* „tretí“*)*, participíá priberali sufix *-(i)men* (*murimen* „murovaný“). Pod vplyvom gréčtiny sa začal používať určitý člen stojaci pred určovaným substantívom (*o dad* „otec“, *e daj* „matka“).

Vplyv maďarčiny sa prejavuje napríklad na tvorení abstraktných substantív v rómčine, pri ktorom sa popri iných prostriedkoch používa aj z maďarčiny prevzatý sufix *-ság* v podobe *-(i)šagos*. Tento formant sa môže pripájať k rozličným základom, hlavne cudzieho, ale aj domáceho pôvodu, napr. *čavargišagos* (maď.) „túlanie“, *kampeľišagos* (róm.) „povinnosť“, *radišagos* (slov.) „radosť“, *antisemitišagos* (inter.) „antisemitizmus“.[13]

Dôsledkom dlhej koexistencie rómskeho a slovenského jazyka je výrazný vplyv slovenskej gramatiky na gramatiku slovenskej karpatskej rómčiny.[14] Tento vplyv sa odráža na gramatických kategóriách rozličných slovných druhov. Niektoré javy spôsobené interferenciou sú systémové, napríklad vyjadrovanie spôsobu slovesného deja a vidu pomocou slovenských prefixov, vyjadrovanie modality nevyhnutnosti pomocou prevzatého modálneho slovesa *mušinel*, zovšeobecnené používanie singulárového tvaru zvratného zámena *pes* a tvorenie negatívnych zámen pomocou slovenskej predpony *ňi-*), iné sú sporadické (napríklad zhoda pádu adjektíva, zámena a číslovky s pádom substantíva). Na ilustráciu uvedieme len niektoré príklady.

Vplyv slovenskej gramatiky sa najnápadnejšie prejavuje na kategórii slovesného spôsobu. Slovenská karpatská rómčina prevzala celý systém slovenských prefixov, pomocou ktorých vyjadruje rozličné spôsoby slovesného deja (Aktionsart), napríklad jeho zavŕšenie (*dochal* „dojesť“), náhlosť (*zvičinel* „zvolať“) alebo priestorové určenie (*prebešel* „presadnúť“, *rozčhivel* „rozhádzať“, *zadžal* „zájsť“), ale aj vid (*doužarel* „dočkať sa“). Slovenské prefixy sa najčastejšie spájajú s pôvodnými

[13] Podrobnejšie pozri RÁCOVÁ, Anna: *Abstract Nouns in Slovak Romani*. In: *Asian and African Studies*, Vol. 21/2012, no. 2, s. 125 – 151.

[14] Viac pozri RÁCOVÁ, Anna: *The Impact of the Slovak Language on the Grammar of Slovak Romani*. In: *International Journal of Romani Language and Culture*, 2010, Vol. 1, No. 1, s. 39 – 53.

rómskymi slovesami. Takéto predponové slovesá sa stali integrálnou súčasťou lexiky slovenskej rómčiny, no niektorí autori sa ich usilujú nahrádzať tak, že na vyjadrenie príslušného spôsobu slovesného deja použijú rómsku príslovku alebo postpozíciu, napríklad *bešel avrethar* (dosl. „sadnúť inam") namiesto *prebešel* „presadnúť", *džal khatar/ het* (dosl. „ísť od/preč") namiesto *rozdžal* „rozísť sa", *morel tele* (dosl. „zmyť dolu") namiesto *omorel* „omyť" a pod.

Ďalšou slovesnou kategóriou, na ktorej sa prejavuje vplyv slovenčiny, je kategória modality nevyhnutnosti. Podobne ako ostatné nové indoárijské jazyky slovenská karpatská rómčina nemá modálne sloveso na vyjadrenie nevyhnutnosti („musieť"). Táto modalita sa dá vyjadriť pomocou konštrukcie, ktorú tvorí subjekt deja v datíve, defektné sloveso *kampel* („je nevyhnutné") v 3. os. sg. a infinitívny tvar plnovýznamového slovesa takto: *mange kampel te džal,* dosl. „mne je nevyhnutné ísť". Avšak v slovenskom prostredí sa nevyhnutnosť často vyjadruje pomocou prevzatého modálneho slovesa *mušinel* „musieť", na ktorom sa, tak ako v slovenčine, odrážajú kategórie osoby aj času, a infinitívu plnovýznamového slovesa, čím modálna konštrukcia nadobúda rovnakú podobu ako v slovenčine: *mušinav te džal* „musím ísť".

Hojným preberaním slovenskej lexiky aj niektorých gramatických javov sa slovenská karpatská rómčina vzďaľuje od ostatných rómskych dialektov a tým sa znižuje možnosť Rómov dohovoriť sa (na dobrej úrovni porozumenia) rómčinou s Rómami všade vo svete, čo odporuje ich s obľubou opakovanému tvrdeniu, že Róm s Rómom sa dohovorí na celom svete.

3. Funkcie rómčiny na slovenskom území

Postavenie rómskeho jazyka vždy odzrkadľovalo postavenie Rómov ako marginalizovanej skupiny obyvateľstva bez akéhokoľvek spoločenského, ekonomického a politického vplyvu. Rómčina po stáročia existovala len v hovorenej podobe a slúžila iba na vnútroskupinovú komunikáciu. V dôsledku funkčných obmedzení v nej nedochádzalo k sociálnej ani žánrovej diferenciácii. Majoritná spoločnosť ju nepovažovala za plnohodnotný jazyk a podobný, väčšinou okolnosťami vnútený postoj

k svojej materčine mali aj mnohí Rómovia. K istým emancipačným snahám rómčiny došlo v rokoch 1968 – 1973 počas pôsobenia Zväzu Cigánov-Rómov, ktorého jazyková komisia v roku 1971 kodifikovala jednotný zápis rómčiny na území bývalého Československa.[15] Ortografia rómčiny sa prispôsobila konvenciám majoritného jazyka: palatalizácia /ď, ť, ň, ľ/ rovnako ako palatálno-alveolárne hlásky /š, ž, č, ch/ sa označujú mäkčeňom a aspirácia sa označuje spoluhláskou h /ph, th, kh, ch/.

3.1. Zmena postavenia rómčiny

V roku 1991 slovenská vláda prijala uznesenie *Zásady vládnej politiky Slovenskej republiky k Rómom*, ktorým boli Rómovia uznaní za národnostnú menšinu na Slovensku. Spolu s politicko-právnym zrovnoprávnením s ostatnými národnostnými menšinami tak získali aj jazykové práva – právo používať svoju materčinu v médiách, vo vzdelávaní a v úradnom styku. Tieto práva jazykov národnostných menšín upravuje Ústava Slovenskej republiky, Zákon o štátnom jazyku a Zákon o používaní jazykov národnostných menšín. Postavenie jazykov národnostných menšín je tiež pod drobnohľadom Európskej únie, ktorá vypracovala Európsku chartu regionálnych alebo menšinových jazykov. Slovenská republika sa podpísaním a ratifikovaním tejto charty, ktorá na Slovensku vstúpila do platnosti 1. 1. 2002, zaviazala plniť početné úlohy vo vzťahu k menšinovým jazykom. Dodržiavanie záväzkov sa monitoruje a vyhodnocuje v trojročných cykloch. Posledná správa je z roku 2012.

3.2. Nové funkcie rómčiny na Slovensku

Rómčina ako jazyk národnostnej menšiny nadobudla nové funkcie, na ktoré však vzhľadom na predchádzajúce historické aj spoločenské okolnosti nebola celkom pripravená. Existovala v početných nárečiach, nemala jednotnú písomnú podobu, nepoužívala sa vo vzdeláva-

[15] Od obdobia po druhej svetovej vojne žijú v Čechách slovenskí Rómovia hovoriaci slovenskou rómčinou, ktorí tam prišli za prácou a lepším bývaním. Väčšina českých Rómov zahynula počas vojny.

ní ani v literárnej tvorbe, nemala dostatok vzdelaných ľudí hovoriacich po rómsky, a keďže Rómovia sú neteritoriálnou národnosťou, nemohli hľadať oporu v nijakej materinskej krajine, kde by existovala rómčina v štandardizovanej podobe, s dostatočne rozvinutou lexikou aj odbornou terminológiou. Napriek všetkým týmto hendikepom sa však postupne začala uplatňovať v nových funkciách.

Začiatkom deväťdesiatych rokov sa začali objavovať prvé literárne diela – rozprávky a rozprávania – v rómskom jazyku (najčastejšie spolu s českou/slovenskou verziou). Mnohé vznikli na podnet českej romistky Mileny Hübschmannovej, ktorá väčšinu z nich aj zredigovala, čím prispela k úspešnému presadzovaniu a upevňovaniu kodifikovanej ortografie. Podľa niektorých autorov[16] používanie rómčiny v literatúre pomáha zbližovaniu viacerých dialektov, „tolerantne a pružne zbližuje rôzne nárečia Rómov".

Žiaľ, v nasledujúcom období sa už rómske literárne diela objavovali skôr sporadicky. Nepočetní rómski autori uprednostňovali pri písaní slovenčinu, lebo vedeli, že inak by nemali dostatok čitateľov. Patrí medzi nich aj najznámejší rómsky autor na Slovensku Dezider Banga.

Ďalšiu možnosť používať svoju materčinu našli Rómovia v divadle Romathan, založenom v roku 1992 v Košiciach, v ktorom sa hrajú divadelné predstavenia v rómčine aj v slovenčine. V roku 1992 bolo založené aj prvé a dosiaľ jediné rómske periodikum *Romano nevo ľil* (*Rómsky nový list*). Do novín prispievajú hlavne Rómovia, no rómčina sa v nich používa veľmi sporadicky, zvyčajne v podobe jedného-dvoch prekladov slovenských príspevkov, a tak tu možno hovoriť skôr o reprezentatívnej či symbolickej funkcii rómčiny, ktorá navonok funguje ako jeden z primárnych znakov rómskej identity. Jej používanie má dokázať Rómom, ale aj majoritnej spoločnosti, že rómsky jazyk, reprezentujúci rómsku kultúru, je rovnocenný s ostatnými jazykmi.

Azda skôr reprezentatívnu funkciu má aj používanie rómčiny v rozhlase a televízii. Hovorí sa tu síce o národnostnom vysielaní, ale vysiela

[16] Napríklad FACUNA, Jozef: *Vieme pripraviť učiteľov rómskeho jazyka a literatúry v podmienkach Slovenskej literatúry*? In: *Rómsky jazyk – bariéry a výzvy. Zborník príspevkov zo seminára Rómsky jazyk – cesta sebaurčenia a sociálnej inklúzie.* Bratislava : Romano kher – Rómsky dom, 2012, s. 12.

sa v rómčine aj v slovenčine (niekedy viac v slovenčine ako v rómčine) a podľa slov samých autorov relácií je ich vysielanie zamerané hlavne na nerómskeho adresáta, ktorému Rómovia prinášajú informácie zo života Rómov z pohľadu Rómov. Ide o program *Rómske slovo* na Rádiu Patria a televízne magazíny *So vakeres?* (*Čo hovoríš?*) a *Národnostný magazín*, ktoré vysiela RTV2 z Košíc.

Popri mimovládnej organizácii Roma Press Agency, ktorá vznikla roku 2002 a je zameraná na žurnalistiku, sa o šírenie rómčiny starajú aj iné mimovládne rómske organizácie, nadácie a občianske združenia. Dobrým príkladom je nadácia Dobrá rómska víla Kesaj či občianske združenie Romano kher – Rómsky dom, ktoré sa popri iných aktivitách organizovaním literárnej súťaže Amari čhib – Náš jazyk usiluje podnecovať deti, aby písali po rómsky.

Pomerne problematické je používanie rómčiny vo vzdelávaní. Hoci otázka vzdelávania sa už veľa rokov považuje za kľúčovú pri riešení tzv. rómskej problematiky a venujú sa jej rozličné stratégie, koncepcie, konferencie a semináre, na Slovensku ani po dvadsiatich troch rokoch od uznania Rómov za národnostnú menšinu nie je doriešená. Základný problém spočíva v tom, či rómske deti vzdelávať v rómčine alebo v slovenčine. Dnes rómske deti získavajú vzdelanie v slovenských školách, kde je vyučovacím jazykom slovenčina. Pre mnohé z nich je pritom slovenčina cudzím jazykom, ktorý neovládajú. Avšak ak deti pochádzajú z málo podnetného prostredia, pri nástupe do školy často nemajú dostatočne rozvinutú ani slovnú zásobu v rómčine. Preto Európska únia odporúča zavádzanie vzdelávania rómskych detí v rómskom jazyku už v predškolských zariadeniach, na ktoré by nadväzovalo vzdelávanie v nasledujúcich stupňoch škôl. Keďže také triedy by, prirodzene, navštevovali len rómski žiaci, pretože pre slovenské deti je rómčina cudzím jazykom, dostávala by sa do konfliktu predstava o inklúzii rómskych detí a ich segregácia, ktorú školský zákon (2008) zakazuje. Navyše, o vzdelávanie v rómskom jazyku neprejavuje záujem ani väčšina rodičov a žiakov, pretože rómčina a neznalosť slovenčiny by im neumožnili v budúcnosti uplatniť sa. Podľa J. Facunu[17] v škol-

[17] Tamže, s. 10.

skom prostredí sa doteraz vníma rómsky jazyk ako jazyková bariéra dieťaťa. Viaceré školy so stopercentným zastúpením žiakov z rómskych komunít predmet rómsky jazyk a literatúra nemajú zaradený ani v školskom vzdelávacom programe v rámci voliteľných disponibilných hodín. Riaditelia aj učitelia sú presvedčení, že deti z rómskych komunít by sa mali naučiť poriadne slovenský jazyk, a aj keby predmet rómsky jazyk a literatúra zaradili do vzdelávania, nemal by ho kto učiť, nemajú učiteľov, učebnice a ďalšie školské pomôcky. Aj tieto slová potvrdzujú najdôležitejší problém súvisiaci so vzdelávaním, teda nedostatok učebníc a najmä nedostatok kvalifikovaných učiteľov rómčiny. Na Slovensku nie je škola, ktorá by zabezpečovala ich prípravu. Nerobila tak ani bývalá Katedra rómskej kultúry (založená na PF UKF v Nitre v roku 1990), hoci jej pôvodným zámerom bola predovšetkým príprava učiteľov pre 1. stupeň ZŠ so zameraním na rómske deti. Táto predstava sa však v rokoch 1993 –1994 vytratila a katedra sa preorientovala na sociálnu a osvetovú prácu. V takejto orientácii pokračuje aj dnešný Ústav romologických štúdií na Fakulte sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre, zameraný na sociálne služby a poradenstvo. V roku 2009 síce ústav získal akreditačné práva realizovať študijný program rómsky jazyk a kultúra v odbore cudzie jazyky a kultúry, no program sa neuskutočnil pre nízky počet prihlásených záujemcov o štúdium. A tak ústav ponúka iba kurz rómskeho jazyka v rámci ďalšieho vzdelávania, pričom sa očakáva, že jeho absolventi dosiahnu len úroveň úplný začiatočník.

Za istý úspech uplatňovania rómčiny vo vzdelávaní azda možno považovať skutočnosť, že na základe projektu Štátneho pedagogického ústavu (2003 – 2009), ktorý overoval kurikulá rómskeho jazyka a literatúry a rómskych reálií na základných, stredných a odborných/učňovských školách, sa dnes tieto predmety vyučujú na troch základných a štyroch stredných školách na Slovensku.

Rómčina nenachádza plné uplatnenie ani v ďalšej oblasti, ktoré jej za istých okolností umožňuje zákon. Ide o komunikáciu s inštitúciami verejnej a štátnej správy. Podľa zákona si toto právo možno uplatniť v obciach, kde majú príslušníci národnostnej menšiny v dvoch po sebe nasledujúcich sčítaniach minimálne 15-percentné zastúpenie. Hoci sa k rómskej národnosti prihlásila asi štvrtina Rómov, aj tak toto kvórum

dosahujú v 57 obciach. Svojho práva sa však nikde nedožadujú. Navyše treba dodať, že pri oficiálnej komunikácii majú v istých prípadoch stanovených zákonom nárok na tlmočníka a pri ústnej komunikácii, kde oficiálne neplatia nijaké obmedzenia, nemajú partnera, ktorý by ovládal ich jazyk (úradníci v štátnych a verejnoprávnych inštitúciách nie sú povinní ovládať jazyk národnostnej menšiny).

Príležitostne sa rómčina používa aj v oficiálnych úradných dokumentoch, kde sa najviac prejavuje zatiaľ nedostatočná slovná zásoba rómskeho jazyka a nediferencovanosť štýlov. Svedčí o tom napríklad analýza sčítacích listov zo sčítania obyvateľov, domov a bytov v roku 2001[18] a 2011. Chýbajúce pomenovania sa dopĺňajú neodborne, podľa svojvôle autorov. Dokladom odbornej nepripravenosti je aj pomerne nevydarený *Slovensko-rómsky terminologický slovník* (2011), ktorý obsahuje administratívno-právne výrazy, odbornú terminológiu a rôzne viacslovné výrazy z úradných dokumentov viacerých ministerstiev SR a samosprávy miest a obcí[19].

Literatúra

Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013. Dostupné na: *http://www.minv.sk/?atlas_2013.*

BANGA, Dezider: *Romano hangoro. Rómsky šlabikár*. Bratislava : Goldpress, 1993.

CINA, Stanislav – KALIÁŠ, Štefan – SAMKO, Milan, RUSNÁKOVÁ, Jurina – ADAM, Matej: *Slovensko-rómsky odborný terminologický slovník.* Dostupné na http://www.narodnostnemensiny.gov.sk/odborne-terminologicke-slovniky-v-jazykoch-narodnostnych-mensin/.

Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov. Uplatnenie charty v Slovenskej republike. Druhý monitorovací cyklus.

[18] Podrobnejšie pozri RÁCOVÁ, Anna: *The First Use of the Romani Language in Government Documents in Slovakia.* In: *Asian and African Studies*, 19, 2010, 2, s. 331 – 343.

[19] Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0689-12.

FACUNA, Jozef: *Vieme pripraviť učiteľov rómskeho jazyka a literatúry v podmienkach Slovenskej republiky*? In: *Rómsky jazyk – bariéry a výzvy. Zborník príspevkov zo seminára Rómsky jazyk – cesta sebaurčenia a sociálnej inklúzie*. Bratislava : Romano kher – Rómsky dom, 2012, s. 9 – 14.

HALWACHS, Dieter W.: *Romani in Europe*. Dostupné na: http://www.coe.int/t/dg4/education/roma/Source/RomaniEurope_EN.pdf , s. 3.

HORECKÝ, Ján: *Analogická nominácia*. Kultúra slova, 21, 1987, 5, s. 129 – 137.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena – ŠEBKOVÁ, Hana – ŽIGOVÁ, Anna: *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1991.

KOPTOVÁ, Anna – KOPTOVÁ, Martina: *Slovensko-rómsky rómsko-slovenský slovník*. Košice : Nadácia Dobrá rómska víla Kesaj, 2011.

MATRAS, Yaron: *The status of Romani in Europe*. Report Submitted to the Council of Europe´s Language Policy Division, October 2005. Dostupné na: http://romani.humanities.manchester.ac.uk/downloads/1/statusofromani.pdf, s. 3.

RÁCOVÁ, Anna: *Rómske základy ako zdroj neologizácie v slovenskej karpatskej rómčine*. In: *Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry*. Bratislava: Veda, 2000, s. 45 – 51.

RÁCOVÁ, Anna: *The First Use of the Romani Language in Government Documents in Slovakia*. In: *Asian and African Studies*, 19, 2010, 2, s. 331 – 343.

RÁCOVÁ, Anna: *The Impact of the Slovak Language on the Grammar of Slovak Romani*. International Journal of Romani Language and Culture, 2010, Vol. 1, No. 1, s. 39 – 53.

RÁCOVÁ, Anna: *Abstract Nouns in Slovak Romani*. In: *Asian and African Studies*, Vol. 21/2012, no. 2, s. 125 – 151.

Summary

Romani Language in Slovak Language and Socio-Historical Context: Its Forms and Functions

Vocabulary and grammar of Slovak Carpathian Romani have kept its Indian foundation that is widened by the influence of contact languages,

especially Slovak. In the past Romani was used only as a spoken language in communication inside the group, but after acknowledging the Romani as a national minority in 1991 it acquired new functions, although it does not fully exercise them. Literature lacks authors writing in Romani and also readers who understand Romani. In education we note lack of qualified teachers and textbooks, disinterest of parents and pupils in education in Romani, and unsuccessful implementation of the standardized language (emphasis on dialects). Media are focused more on non-Romani citizens. In official communication we see disinterest, unawareness or fear to request the fulfillment of one's rights. The addressee is missing. We lack Romani linguists and corresponding institution that would concern itself with professional development of the language (e.g. neologisms and scientific terminology) that was officially declared standardized in 2008.

Kategórie *aspekt – tempus – modus a topológia deja*

Pavol Žigo

Kategórie aspekt a tempus patria medzi základné slovesné kategórie. Aj napriek tomuto konštatovaniu sa názory na podstatu kategórie aspektu líšia a z praktického hľadiska sú prostriedky na vyjadrovanie aspektuálnych významov jednými z najzložitejších problémov porovnávacieho štúdia jazykov, teoretickej jazykovedy aj didaktiky jazyka. Vedecké poznávanie podstaty každej kategórie je späté s analýzou, zdôvodňovaním a spresňovaním jej obsahu a s opisom jej formálneho vyjadrenia. Okrem všeobecnojazykovednej interpretácie základného obsahu kategórií je podstatou ich poznávania aj interpretácia prvkov, prostredníctvom ktorých vstupujú do vzájomných vzťahov a kategoriálnych systémov.

Pri spracúvaní verbálnych kategórií vidu a času v ich vzájomnom vzťahu je jednou z relevantných otázok problematika dištinktívnych významov, ktorými sa vyjadruje priebeh deja v čase, ako aj otázka priebehu deja, jeho trvania, uzavretosti či ohraničenosti. Pri spracúvaní kategórie času sme na viacerých miestach charakterizovali gramatickú kategóriu času využitím metrických a topologických vlastností[1]. V tomto príspevku sa pri charakteristike jednotlivých významových skupín slovies pokúsime o aplikáciu modelu, ktorý vyplýva z potreby korigovať v jazykovedných výskumoch vlastnosti času na taký stupeň, ktorý rešpektuje nielen povahu jazykového času, ale bude vyhovovať komplexnému opisu relevantných dištinktívnych vlastností v širších vzťahoch *aspekt – tempus – modus*[2]. V rámci takéhoto prístupu vý-

[1] ŽIGO, Pavol: *Kategória času*. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2010, s. 167 – 217.

[2] Pozri SOKOLOVÁ, Miloslava – GENČI, Ján: *Štatistické spracovanie verbálneho aspektu*. In: *Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine*. Ed. M. Ivanová. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2009, s. 38 – 67.

znamových skupín slovies sme sa podujali na čiastočne odlišný spôsob charakteristiky deja a jeho povahu sme vo vzťahu *aspekt – tempus – modus* pomenovali súhrnným pojmom *topológia deja*. Týmto pojmom sa zároveň snažíme vystihnúť vzťahy jednotlivých temporálnych aj aspektuálnych prvkov deja v tzv. kombinačnom reťazci, ktorý zahrnuje prítomné, ale aj nevyjadrené sémy. Z nich sa ako dištinktívne prvky topológie deja prejavuje *usporiadanosť, spojitosť, temporálna ohraničenosť, aspektuálna ohraničenosť* a *rezultatívnosť*. Takto ponímanou charakteristikou sa vyhneme nadmernému uvádzaniu irelevantných vlastností času, ktoré sa v jazykovednom chápaní tejto kategórie prejavujú vždy rovnako. Na prvý pohľad by sa zdalo, že z charakteristiky topológie deja „vypadla" problematika slovesného spôsobu. Z priestorových dôvodou sme ju implementovali do charakteristík jednotlivých konštrukcií v tabuľke a týmto spôsobom sa stáva súčasťou vnímania topológie deja ako súhrnu sém *aspekt – tempus – modus*.

Prvou dištinktívnou vlastnosťou topológie je *usporiadanosť*. Je prítomná v každej forme slovesného tvaru, ktorým sa vyjadruje dej s dobou realizácie odlišnou od doby výpovede. Sú to všetky formy indikatívu préterita, imperfekta, perfekta, antepréterita, pluskvamperfekta, futúra, v klasickom ponímaní teda pri dejoch vo faktickom čase[3]. Z významového hľadiska usporiadanosti sem možno priradiť aj nefaktické tvary kondicionálu či imperatívu, pretože dej v tomto prípade nie je skutočný, nemožno ho stotožniť s dobou prehovoru. Usporiadanosťou sa vyjadruje rozloženie časových úsekov v lineárnom poriadku, ktorý prevažuje nad cyklickým opakovaním dejov (analogicky s priebehom dňa, týždňa, roka). Z hľadiska kategórie času je táto vlastnosť dominantná preto, lebo vždy vyjadruje vzťah medzi dobou komunikácie a dobou deja, ktorý je predmetom tejto komunikácie. Z aspektuálneho hľadiska sa usporiadanosť oslabuje v takých významových typoch, ktoré sa označujú ako generické vety, sémy s gnómickým významom, v novšej jazykovednej tradícii ako vyjadrenie omnitemporálneho významu. Séma usporiadanosti nie je relevantná vo významových typoch,

[3] Pozri PAULINY, Eugen: *Slovesný čas v slovenčine*. In: *Pocta F. Trávníčkovi a F. Wollmannovi*. Praha : Academia, 1949, s. 346.

v ktorých sa vyjadruje neaktuálny prézent synsémantík (*dokladom starostlivosti o zdravie je rozšírenie nemocnice*) alebo stav, resp. neaktuálny prézent statických či existenčných slovies (*v kozme existujú také podmienky, aké na Zemi nemožno dosiahnuť*). Irelevantná je usporiadanosť aj pri préterite synsémantických imperfektív (*bolo vidno, že problematike sa rozumie*), ich futúre (*bude môcť pojať pacientov*) a kondicionáli prézenta (*ty by si nemusela robiť*) a v prípadoch paralelného plynutia dejov – v transgresíve imperfektív (*pískajúc vykračovať po ulici*).

Druhou dištinktívnou vlastnosťou topológie deja je *spojitosť*. Vyjadruje ucelený, neprerušovaný priebeh deja v čase a implikujú ju v sebe všetky imperfektíva akčných a procesných plnovýznamových slovies. Nevyjadrujú ju synsémantické slovesá, frekventatíva a s ohľadom na nadčasovosť ani statické slovesá. Spojitosť implikuje relatívnu idealizáciu deja ako skutočnej jednoty a vzájomnej spätosti jeho priebehu v diskrétnom reálnom čase. Ide v nej o také sémy, pri ktorých je dej plynulý, nepretržitý, monotónny. O skupine imperfektív tantum možno predpokladať, že vo vysokej miere vo všetkých prípadoch vyjadrujú významovú sému spojitosti deja. V skupine imperfektív tantum v type *fajčí* problematika spojitosti závisí od toho, či sa týmto tvarom vyjadruje aktuálny dej alebo sa ním vyjadruje trvalá vlastnosť (= *je fajčiar*). V snahe vyhnúť sa absolutizácii tohto tvrdenia si treba uvedomiť, že vo významovej skupine frekventatív a statických slovies sa v indikatívnych tvaroch oslabuje miera spojitosti, pozri aj oslabenú spojitosť v kontextoch typu *prednáša tento týždeň každý deň okrem dneška*. Pri frekventatívach aj iteratívach (neaktuálny prézent frekventatív: *celý deň sedáva v záhrade*, préteritum frekventatívnych imperfektum tantum: *jedával so mnou*) dochádza k narušeniu spojitosti pre tú istú príčinu ako pri ohraničenosti (cyklickosť, prerušované opakovanie rovnakého procesu, jeho fázovitý priebeh). Táto vlastnosť sa oslabuje v distributívach typu *povyhadzoval* tým, že dej sa konal v prerušovaných intervaloch. V kondicionáli préterita synsémantických slovies ide o vyjadrenie podmieneného výsledku procesu, nie je to dynamický jav (*keby som to vtedy (bol) vedel, bol by som iný*).

Poslednou vlastnosťou, klasicky pomenúvanou ako nekonečnosť, sa vyjadruje duratívna povaha deja, jeho trvanie, neuzavretosť, neukončenosť, t. j. imperfektívnosť. Oproti pôvodnému pojmu *nekonečnosť*

však pre oblasť jazyka a jazykovedy pri vyjadrovaní začiatku a konca deja navrhujeme výstižnejší pojem *ohraničenosť*. Na rozdiel od našich predchádzajúcich interpretácií topologických vlastností času v rámci novej charakteristiky topológie budeme používať pojmy *ohraničenosť/neohraničenosť,* pretože špecifickým významovým prvkom imperfektív je práve vyjadrovanie neohraničenosti deja. Z aspektologického hľadiska imperfektíva síce implikujú neukončenosť deja, z logického hľadiska je však takáto skutočnosť obmedzená, pretože veľmi málo dejov „trvá večne" (do takejto skupiny „večných" dejov možno potenciálne zaradiť omnitemporálne deje, procesy a stavy typu *Zem sa krúti okolo vlastnej osi, Mesiac je planétou Zeme* a pod.). Ohraničenosť deja v čase tak v súvislosti s aspektom predpokladá vyššiu mieru abstrakcie od absolútne logického prístupu trvania deja. Na takejto úrovni teoretickej interpretácie aspektu potom možno konštatovať, že v skupine imperfektív tantum sa v oblasti vyjadrovania ohraničenosti do príznakového postavenia dostávajú slovesá s významom neaktuálneho prézenta frekventatív (*celý deň sedáva*), préterita procesných imperfektív tantum (*cnelo sa mu za domovom*), préterita pohybových imperfektív tantum (*išla som na kurt*), préterita imperfektív akčných slovies (*pes ho sledoval*), préterita frekventatívnych IT (*jedával so mnou*), kondicionálu prézenta procesných IT (*čo by sa dialo, keby deti rástli*), kondicionálu prézenta akčných slovies (*iba by politikárčili*), kondicionálu préterita statických slovies (*Japonci by boli bývali nadšení*) a kondicionálu préterita akčných slovies (*poprel, že by bol hovoril*; pozri tabuľku)[4]. Podstata príznakovosti týchto typov je v tom, že deje sú neohraničené, t. j. našu základnú vlastnosť topológie deja – ohraničenosť – nevyjadrujú. Pri frekventatívach aj iteratívach je dôvodom na takéto hodnotenie ohraničenosti predpokladané (relatívne) opakovanie sa tých istých dejov. V tvaroch préterita imperfektív sa ohraničenosť neutralizuje tým, že dej síce mal trvalý priebeh, od doby komunikácie ho však ohraničuje (nedefinovaný) časový úsek, implikovaný vo význame préterita.

[4] GAJDOVA, Ubavka: *Segašnost kako lingvističnki poim*. In: *Gramatički sredstva za izrazuvanie na segašnost vo slovenskite i balkanskite jazici*. Skopje : Makedonska akademija na naukite, 2010, s. 23.

Ohraničenosť deja vyjadrujú tvary kondicionálu prézenta procesných, akčných aj statických imperfektív tantum, pretože sa nimi vyjadrujú neskutočné, neexistujúce deje. Tým sa vylučuje reálna existencia ich trvania, resp. ohraničenia v čase. S ohľadom na problematiku času a vidu sa ukázala potreba rozlišovať osobitne *temporálnu ohraničenosť, aspektuálnu ohraničenosť* a *rezultatívnosť.*

Z významového hľadiska treba v súvislosti s kategóriou aspektu a jej väzbou na kategóriu času rozlišovať temporálnu ohraničenosť a aspektuálnu ohraničenosť. Temporálnou ohraničenosťou sa vyjadruje vzťah, ktorý sme pri klasických topologických vlastnostiach času vnímali ako *nekonečnosť*[5]. Z hľadiska kategórie času je podmienená dobou komunikácie, ktorá nie je univerzálnym, resp. extralingvisticky odôvodneným prvkom. Napriek tomu, že vnímanie času v jazyku, resp. v jazykovede inklinuje k newtonovskej koncepcii, vyjadrenie vzťahu medzi dobou deja a dobou komunikácie, resp. vzťahu viacerých dejov, vyjadrených prechodníkovou konštrukciou či súvetím, dokazuje, že čas sa v ľudskom vedomí nevníma ako spôsob „matematického" sledovania pohybu, ale že je svojou podstatou pružný[6]. Subjektívnu formu nadobúda obsah komunikácie preto, lebo východiskový bod na jednorozmernej osi času sa na úrovni obsahu premieta do subjektívnej formy ako prvok, ktorý sa po nej „posúva" od minulosti cez prítomnosť do budúcnosti a hovoriaci tento dej aktualizuje z hľadiska konkrétneho obsahu komunikácie, subjektivizuje ho. Gramatická kategória času je prostriedkom aktívneho odrazu mimojazykového času a je sprostredkovane vnímateľná spolu s prvkami, odrážajúcimi jej priamy vzťah k modálnosti, k priestoru a k aspektu. Na tomto mieste odkazujeme na predchádzajúce práce H. Reichenbacha[7], G. Nolteovej[8], resp.

---

[5] ŽIGO, Pavol: *Kategória času*. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2010, s. 170.

[6] DAWIES, Paul: *O čase. Einsteinova nedokončená revoluce*. Bratislava : Motýľ, 1999, s. 38.

[7] REICHENBACH, Hans: *Elements of symbolic logic*. Dover : Macmillan Co., 1947; REICHENBACH, Hans: *Elements of Symbolic Logic*. Dover : Macmillan Co., 1948.

[8] NOLTE, Gabriela: *Gramatická kategória času v slovenčine*. Jazykovedný časopis, 38, 1987, s. 19 – 20; NOLTE, Gabriela: *O snahovom préterite a potenciálnom prézente v slovenčine*. Slovenská reč, 51, 1986, s. 72 – 79.

na významové analýzy I. V. Isačenka[9], v ktorých sa povaha deja hodnotí vo vzťahu *bod komunikácie* (point of speech, S) – *bod realizácie deja* (point of event, E), *bod referencie* (point of reference, R). G. Nolte[10] doplnila túto charakteristiku o čas pozorovania v zmysle „každý spôsob použitia je založený na významovom potenciáli foriem". Čas pozorovania je súčasťou aspektu ako temporálna charakteristika deja, pri imperfektíve sa hovoriaci nachádza akoby v priebehu deja, kým pri perfektíve stojí mimo deja – môže ho pozorovať.

Poslednou vlastnosťou topológie deja je *rezultatívnosť*. Jej podstata závisí od toho, či je v dobe komunikácie známy, resp. prítomný výsledok tohto deja. Zo skupiny imperfektív tantum túto vlastnosť možno priradiť neaktuálnemu prézentu statických verb (*ľudské telo* ***sa skladá*** *z buniek*), tvarom neaktuálneho prézenta frekventatív (*celý deň* ***sedáva***), aktuálnemu prézentu pohybových a procesných imperfektív tantum (***cnie sa*** *mi po tebe*), aktuálnemu aj neaktuálnemu prézentu akčných slovies (*Počujem ho, ako* ***chrápe****./Chlapec* ***ráčkuje****.*). Zo skupiny perfektív tantum rezultatívnosť vyjadrujú tvary absolútneho perfekta a v autonómnych výpovediach aj relatívneho perfekta v súvetí (*Pred 14 rokmi* ***narodil sa*** *im syn Štefan./Keď dozneli, sudca* ***dočítal,*** *zvinul papier, z ktorého čítal rozsudok vojenského súdu, a poodstúpil od popraviska.*), omnitemporálneho futúra (*Ročne* ***sa*** *v osade* ***narodí*** *asi 250 detí, možno viac.*) a najvýraznejšie je táto séma prítomná v samotných rezultatívach (*Odvčera* ***je odcestovaný.***), resp. v stavovom perfekte (*Keď som prišiel zo školy, jedlo* ***som mal nachystané.***). Z hľadiska vyjadrovania rezultatívnosti v skupine vidových dvojíc túto vlastnosť majú tie slovesá, pri ktorých sa predpokladá známy výsledok deja. Patria sem tvary neaktuálneho prézenta imperfektív s omnitemporálnym významom typu *Slovo* ***robí*** *chlapa*, tvary perfekta typu ***Zobudil som sa*** *o šiestej* a pluskvamperfekta typu *Ako* ***som*** *už* ***bol spomenul****, preva-*

[9] ISAČENKO, Alexander Vasilievič: *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija. Časť vtoraja. / Gramatická stavba ruštiny v porovnaní so slovenčinou. Morfológia. Časť druhá.* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1960, s. 132 – 133.

[10] NOLTE, Gabriela: *Gramatická kategória času v slovenčine*. Jazykovedný časopis, 38, 1987, s. 15.

ha Ameriky bude pokračovať, no v skutočnosti sa pravdepodobne rozšíri. Tvary antepréterita imperfektív typu *Naposledy pred dvoma rokmi som sa stretol s pani kráľovnou, ako* ***som bol spomínal****, vtedy, keď nás odmenila tým zlatým prasiatkom* sú pozične vloženými vetami, z hľadiska vyjadrovania rezultatívnosti ich obmedzujeme z obidvoch strán zátvorkami preto, lebo význam týchto tvarov od prítomnosti oddeľuje iný dej. Napriek tomu je z ďalšieho obsahu výpovede známy výsledok deja vyjadreného antepréteritom. Najvyššiu mieru vyjadrenia rezultatívnosti ako významovej kategórie predpokladáme pri samotných rezultatívach, najmä rezultatívach v tvaroch perfekta: *Ide tu, ako už* ***bolo povedané****, o faktory ovplyvňujúce rozsah vnútorného dopytu./Obchod* ***zostane zatvorený*** *do konca mesiaca.* Ostatné tvary z kategórie vidových dvojíc – tvary imperatívu, kondicionálu a tvary imperfektív – význam rezultatívnosti nevyjadrujú (pozri tabuľku nižšie). Súhrn vlastností preberáme z práce M. Sokolovej a P. Žiga[11] v prehľadovej tabuľke ako spomenuté kombinačné reťazce, vyjadrujúce v rámci jednotlivých významových skupín slovies špecifiku ich topológie[12].[13]

[11] SOKOLOVÁ, Miloslava – ŽIGO, Pavol: *Verbálne kategórie aspekt a tempus v slovenčine*. Bratislava : Veda, 2014. 320 s. (v tlači)

[12] IT = imperfektíva tantum, PT = perfektíva tantum, VD = vidové dvojice

[13] U = usporiadanosť, S = spojitosť, O^t temporálna ohraničenosť, O^a = aspektuálna ohraničenosť, R = rezultatívnosť; Zátvorky v tabuľke vyjadrujú obmedzenosť konkrétnej vlastnosti; ľavá zátvorka vyjadruje obmedzenie vlastnosti v minulosti, pravá zátvorka obmedzenie v perspektíve, t. j. v budúcnosti. Znakom totožnosti sa v triede auxiliárnych slovies vyjadruje skutočnosť, že konkrétna vlastnosť závisí od povahy plnovýznamového slovesa.

IT	U[13]	S	O[t]	O[a]	R	
neaktuálny prézent auxiliárnych verb	≡	≡	≡	—	≡	Dokladom starostlivosti o zdravie je rozšírenie nemocnice.
préteritum auxiliárnych verb	≡	≡	≡	—	≡	Bolo vidno, že problematike sa rozumie.
futúrum auxiliárnych verb	≡	≡	≡	—	≡	Bude môcť pojať pacientov.
kondicionál prézenta auxiliárnych verb	≡	≡	≡	—	≡	Ty by si nemusela robiť.
kondicionál préterita auxiliárnych verb	≡	≡	≡	—	≡	Japonci by boli bývali nadšení = neboli nadšení.
neaktuálny prézent statických verb	—	+	—	—	+	Ľudské telo sa skladá z buniek.
préteritum statických verb	+	+	+)	—	—	Dlhé roky spolu susedili.
futúrum statických verb	+	+	(+	—	—	Bude patriť medzi elitu.
kondicionál prézenta statických verb	+	+	(+	—	—	Radi by sme sa nachádzali na iných priečkach.
kondicionál préterita statických verb	+	+	(+)	—	—	„Nie“ by bolo obsahovalo vedenie obrazu do iných súvislostí.
neaktuálny prézent frekventatív	—	—	+	—	+	Celý deň sedáva.
préteritum frekventatív	+	—	+	—	—	Jedával (so mnou.
futúrum frekventatív	+	—	+	—	—	Budete po ňu chodievať každé ráno.
kondicionál prézenta frekventatív	+	—	+	—	—	Rada by som častejšie chodievala na plesy.
kondicionál préterita frekventatív	+	—	+	—	—	Keby som bol brával dobré kone porazených súperov...

aktuálny prézent procesuálnych IT	—	+	—	—	+	Cnie sa mi po tebe.
préteritum procesuálnych IT	+	+	+	—	—	Cnelo sa mu za domovom.
futúrum procesuálnych IT	+	+	(+	—	—	Bude pršať, snežiť.
kondicionál prézenta procesuálnych IT	+	+	(+	—	—	Čo by sa dialo, keby deti rástli.
kondicionál préterita procesuálnych IT	+	+	+)	—	—	Nepamätá si, že by niekedy bola rástla mesiac po odštartovaní.
aktuálny prézent pohybových IT	—	+	—	—	—	Práve sem idú.
préteritum pohybových IT	+	+	+)	—	—	Išla som na kurt.
futúrum indeterminatívnych IT	+	—	(+	—	—	Prikážu behať po hore, budem behať.
analytické futúrum determinatívnych	+	+	(+	—	—	Rozhodnutie, či bude lietadlo letieť, je výlučne na kapitánovi.
syntetické futúrum determinatívnych	+	+	(+	—	—	Poletím v sobotu ráno o deviatej.
kondicionál prézenta pohybových IT	+	+	(+	—	—	Rozkázal, aby šiel s Adamom.
kondicionál préterita pohybových IT	+	+	(+)	—	—	Boli by ste išli proti nám.
aktuálny prézent akčných IT	—	+	—	—	+	Počujem ho, ako chrápe.
neaktuálny prézent akčných IT	—	+	—	—	+	Chlapec ráčkuje.
préteritum akčných IT	+	+	+)	—	—	Pes ho sledoval. *dej je kvázispojitý
futúrum akčných	+	+	(+	—	—	Piaty bude rybárčiť.
kondicionál prézenta akčných	+	+	(+)	—	—	Iba by politikárčili.
kondicionál préterita akčných	+	+	+)	—	—	Poprel, že by bol s prezidentom hovoril.

PT	U	S	O^t	O^a	R	
perfektum absolútne	+	+	+	+	+	Pred 14 rokmi narodil sa im syn Štefan.
perfektum relatívne	+	+	+	+	+	Keď dozneli, sudca dočítal, zvinul papier, z ktorého čítal rozsudok vojenského súdu, a poodstúpil od popraviska.
pluskvamperfektum	+	+	+	+	+	Ale bol sa narodil z katolíckych rodičov, vo svojom mužskom veku prestúpil na evanjelickú vieru a teraz pod účinkom reči a nahovárania Pázmánovho sa zasa klonil ku katolicizmu.
pluskvamperfektum	+	+	+	+	+	Keď už takto všetko bol popratal, tu sa poobzeral, či ešte dakde dačo z tej krvi neostalo.
futúrum	+	+	(+	+	—	Dieťatko sa narodí v januári.
	—	+	(+)	+	+*	Ročne sa v osade narodí asi 250 detí, možno viac.
imperatív	+	+	(+	+	—	Pozbierajme jantár a zmiznime odtiaľto.
kondicionál prézenta	+	+	(+	+	—	Poviem chlapcom, aby ho (auto) trochu preleštili.
	+	+	(+	+	—	Tá moja neopustí, nezaváha, neuhasí oheň na ohnisku, hoci by ma sklamalo a zradilo všetko, čomu som dôveroval.
kondicionál préterita	+	+	(+)	+	—	Akoby sa bol znovu narodil!

	+	+	+)	+	—	Keby sme boli podišli k plotu, mohli sme ho celkom zreteľne vidieť.
rezultatívum	+	+	+	+	+	Odvčera je odcestovaný.
	+	+	+)	+	+	Keď som prišiel zo školy, jedlo som mal nachystané v stajni (= jedlo mi už boli nachystali).
VD	U	S	O^t	O^a	R	
aktuálny prézent IF	—	+	—	—	—	Viete, čo práve teraz robia vaše deti?
aktuálny prézent IF s relatívnym významom		+		—	(+)	Počujem, ako sa mi v tejto chvíli prihovára slovami: Neboj sa!
neaktuálny prézent IF (omnitemporálny význam)	(+)	+	—	—	+	Slovo robí chlapa.
préteritum IF	+	+	+)	—	—	Čo si tam robil?
antepréteritum IF	+	+	+)	—	—	Naposledy pred dvoma rokmi som sa stretol s pani kráľovnou, ako som bol spomínal, vtedy, keď nás odmenila tým zlatým prasiatkom.
analytické futúrum IF	+	+	(+	—	—	Kedy a ako sa bude robiť sanácia budovy fabriky?
kondicionál prézenta IF	+	+	(+	—	—	... hoci by nerobili celkom nič, bulvár si niečo nájde.
kondicionál IF préterita	+	+	+)	—	—	Neviem, čo by som bol robil, keby som ťa nebol spoznal.
imperatív IF	+	+	(+	—	—	Nerob to!
rezultatívum PF	+	+	+)	+	+	Ide tu, ako už bolo povedané, o faktory ovplyvňujúce rozsah vnútorného dopytu.

rezultatívum PF so sponou v prézente	+	+	+	—	+	Guláš je už uvarený.
rezultatívum PF	+	+	(+	+	+	Obchod zostane zatvorený (do konca mesiaca).
perfektum PF	+	+	+)	+	+	Zobudil som sa o šiestej.
pluskvamperfektum PF	+	+	+)	+	+	Ako som už bol spomenul, prevaha Ameriky bude pokračovať, no v skutočnosti sa pravdepodobne rozšíri.
syntetické futúrum PF	+	+	(+	+	—	Sľubujem, že spravím všetko, aby som si získal ich dôveru.
imperatív PF	+	+	(+	+	—	Napíš to!
kondicionál prézenta PF	+	+	+	+	—	Osly a poníky sa však mali u nej ani prasce v žite, ako že je Boh nado mnou, hoci by urobila dobrý skutok, keby ich dala utratiť.
kondicionál préterita PF	+	+	+)	+	—	Keby bol chcel, bol by to priviezol.

* Predpokladá sa, že ďalej nepôjdu.

** Ak nie je dej limitovaný lexikálne (okrem, mimo...); lexikálne podporovaná vždy, zakaždým, neustále, ročne.

*** Pri frekventatívach a iteratívach sa zriekame temporálnej usporiadanosti, pretože ide o jej osciláciu.

**** Rezultatívnosť vnímame ako dôsledok neprítomnosti osoby, po ktorej sa cnie.

Ak sa v rámci našej problematiky niektorá vlastnosť konkrétnou konštrukciou nevyjadruje, neznamená to, že by sa topológia deja narušala. Všetky jej relevantné prvky sú v čase komunikácie vo vedomí prítomné, niektoré z nich sa vnímajú implicitne, niektoré sa z hľadiska komunikačného zámeru dostávajú do subjektivizovanej dominantnej

pozície. Náš pohľad na vzťah kategórií *aspekt – tempus – modus* akoby konkretizoval teoretický postulát L. Smolina[14] o tom, že celý systém vzťahov tvoriacich čas a priestor treba interpretovať ako jednu dynamickú entitu bez toho, aby sme ju akokoľvek fixovali. Americký teoretický fyzik vyslovil poznatky, ktoré boli jazykovedcom aj predtým blízke z teórie komunikačných aktov. Ich oporou – ako je známe – nie je moment výpovede, ale doba komunikácie **ako obsažná, hutná celostná a koncízna časová syntéza, obsahujúca minulosť a nachádzajúca sa na priesečníku od uskutočneného k uskutočňovanému** (zvýraznil P. Ž.). V tomto zmysle výroky L. Smolina[15] a E. Paulinyho[16] absolútne korešpondujú bez toho, že by L. Smolin práce E. Paulinyho poznal.

Vyjadrovanie topológie deja jednotlivými časovými stupňami na úrovni morfológie (súvetnými typmi na syntaktickej úrovni[17]) je snahou o hlbšie poznanie jednotlivých prvkov kategoriálneho systému. Táto snaha po poznaní môže presahovať hranice špeciálnej vedy a z metodologického hľadiska je takýto postup aj žiaduci, pretože umožňuje presvedčivejší pohľad od špeciálnych vied k zovšeobecňovaniu, od mikrosveta k makrosvetu. Potešujúci poznatok predpokladal bez všeobecnojazykovedných vedomostí L. Smolin vyslovením potreby interpretovať čas kombináciou jeho klasickej atributívnej (relačnej) podstaty a substanciálnej podstaty (čas v mechanike, fyzike a matematike), t. j. ako fenomén, ktorý sa vo vedomí odráža svojou spojitou, neohraničene deliteľnou a absolútnou povahou[18]. Nami uvedená doba komunikácie ako obsažná, hutná celostná a koncízna časová syntéza v pozícii od uskutočneného k uskutočňovanému dokazuje, že vyjadrovanie času v konkrétnych podmienkach môže meniť svoju podstatu.

---

[14] SMOLIN, Lee: *Tri cesty ku kvantovej teórii gravitácie. Úvod do súčasných koncepcií priestoru a času*. Bratislava : Kalligram, 2003. s. 174.

[15] Tamže.

[16] PAULINY, Eugen: *Slovesný čas v slovenčine*. In: *Pocta F. Trávníčkovi a F. Wollmannovi*. Praha : Academia, 1949, s. 345.

[17] ŽIGO, Pavol: *Kategória času*. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2010, s. 203 a n.

[18] SMOLIN, Lee: *Tri cesty ku kvantovej teórii gravitácie. Úvod do súčasných koncepcií priestoru a času*. Bratislava : Kalligram, 2003, s. 181.

Takýmito konkrétnymi podmienkami môžu byť komunikačný zámer, aktualizácia predmetu komunikácie, metrika pretrvávania uskutočneného a jej prienik do topológie uskutočňovaného (aj omnitemporálne vety), predpokladaného uskutočneného či očakávaného.

Meniaca sa povaha topológie deja potvrdzuje jeho deiktickú či metaforickú podstatu, relatívnu povahu a poukazuje na možnosť vyjadriť komunikáciou obsah, ktorého iluzórna podstata vyplýva zo superpozície. Podstatou tohto pojmu je skutočnosť, že konkrétny stav sa skladá zo všetkých informácií potrebných na úplný opis systému v danom čase. Uplatnenie princípu superpozície v jazykovednom bádaní, pri charakteristike vzťahu *tempus – aspekt – modus* je neprotirečivé už preto, že nielen jednotlivé jazykové roviny, ale jednotlivé kategórie navzájom korelujú (zmeny v hláskosloví sa prejavia nielen na úrovni fonológie a morfonológie, ale v tvarotvorných, odvodzovacích, tematických morfémach; dokonavý vid sa napr. dostáva do konfliktu s vyjadrením skutočného a reálneho deja, t. j. deja v prítomnom čase). O úplnej paradigme slovies súčasnej spisovnej slovenčiny možno konštatovať, že sa vyznačuje vysokým stupňom transparentnosti. Funkčný prístup z hľadiska komunikačného zámeru umožňuje využiť odlišné vnímanie vzťahu medzi dobou deja a dobou komunikačného aktu a odhaľuje „akoby" nový súhrn potenciálnych významov, ktorý B. Tošovič[19] nazval *slovesný kategoriál*. Ide o taký súhrn všetkých potenciálnych významov, ktoré je sloveso schopné vyjadriť a ktoré sa aktualizujú v konkrétnom slovesnom tvare, v konkrétnom komunikačnom akte. Každý jazyk má na ich aktualizáciu, resp. vyjadrenie vlastné prostriedky a úlohou teoretickej či porovnávacej jazykovedy je identifikovať tieto sémy a charakterizovať spôsob ich vyjadrenia. Pragmalingvistickému vnímaniu kategórií je bližšie vnímanie vnútornej podstaty celej topológie deja, rozlišovanie *mojej doby* a *vašej doby,* a to v závislosti od relácie deja a výpovedného aktu. *Tam* v časovom význame (t. j. v minulosti aj budúcnosti) a *teraz* možno jazykovými prostriedkami – morfologickými, syntaktickými aj lexikálnymi – rozťahovať a zmršťovať

[19] TOŠOVIČ, Branko: *Glagoľnyj kategorial. Das verbale Kategorial*. Opole – Graz : Uniwersitet Opolski – Universität Graz, 1998, s. 32.

podľa komunikačného zámeru v dimenziách určitosti aj neurčitosti. Ide o prejav takej analógie, ktorej zásluhou sa dej, ktorý je predmetom komunikačného aktu, môže stať fikciou v čase, superpozíciou komunikácie a zároveň aj konkrétnou konfiguráciou v určitom okamihu. Takéto mnohodimenziálne vnímanie temporálnych, aspektuálnych aj modálnych sém v jazyku a prostredníctvom jazyka je neohraničenou perspektívou hľadania jeho ďalších komunikačných funkcií, ale aj kognícií, a to aj napriek tomu, že gramatická kategória času bude ešte dlho prekonávať snahy o jej interpretáciu v dimenziách klasických vied.

Literatúra

DAWIES, Paul: *O čase. Einsteinova nedokončená revoluce*. Bratislava : Motýľ, 1999.

GAJDOVA, Ubavka: *Segašnost kako lingvističnki poim*. In: *Gramatički sredstva za izrazuvanie na segašnost vo slovenskite i balkanskite jazici*. Skopje : Makedonska akademija na naukite, 2010, s. 27 – 38.

ISAČENKO, Alexander Vasilievič: *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija. Časť vtoraja. / Gramatická stavba ruštiny v porovnaní so slovenčinou. Morfológia. Časť druhá*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1960, s. 130 – 344.

ISAČENKO, Alexandr Vasilievič: *Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje*. Slovo a slovesnost, 21, 1960, s. 9 – 16.

NOLTE, Gabriele: *O snahovom préterite a potenciálnom prézente v slovenčine*. Slovenská reč, 51, 1986, s. 72 – 79.

NOLTE, Gabriele: *Gramatická kategória času v slovenčine*. In: Jazykovedný časopis, 38, 1987, roč. s. 13 – 24.

PAULINY, Eugen: *Slovesný čas v slovenčine*. In: *Pocta F. Trávníčkovi a F. Wollmannovi*. Praha : Academia 1949, s. 343 – 349.

REICHENBACH, Hans: *Elements of Symbolic Logic*. Dover : Macmillan Co., 1947.

REICHENBACH, Hans: *Elements of Symbolic Logic*. Dover : Macmillan Co., 1948.

SMOLIN, Lee: *Tri cesty ku kvantovej teórii gravitácie. Úvod do súčasných koncepcií priestoru a času*. Bratislava : Kalligram, 2003.

SOKOLOVÁ, Miloslava – GENČI, Ján: *Štatistické spracovanie verbálneho aspektu*. In: *Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine.* Ed. M. Ivanová. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2009, s. 38 – 67.

SOKOLOVÁ, Miloslava – ŽIGO, Pavol: *Verbálne kategórie aspekt a tempus v slovenčine*. Bratislava : Veda 2014 (v tlači).

TOŠOVIČ, Branko: *Glagoľnyj kategorial. Das verbale Kategorial*. Opole – Graz : Uniwersitet Opolski – Universität Graz, 1998.

ŽIGO, Pavol: *Kategória času.* In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2010, s. 167 – 217.

Summary

Verbal Categories of *Aspect – Tempus – Modus and Topology of Action*

The paper is an attempt to perception of dynamic symptom of an object through a prism of topology of action, i.e. a summary of several categories that make up the semantic complex of temporal, modal and resultative semes. The author's view is based on the basic temporal relationship *my action* and *your action*, *my time* and *your time*, namely depending on relation between the real time of action and the speech act. Characterizing the relation *aspect – tempus – mode* he uses the term superposition, the nature of which lies in the fact that individual categories correlate with each other (final aspect in a conflict with expressing of real action, present action and present tense).

III.
Zborníky *Studia Academica Slovaca* v retrospektíve

Slovenský jazyk a jeho etnokultúrna reflexia v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* v poslednom desaťročí (2004 – 2013)

Jana Pekarovičová

Lingvokultúrna koncepcia

Vo všetkých základných i sprievodných aktivitách vzdelávacieho programu letnej školy slovenského jazyka a kultúry sa od začiatku prejavuje snaha vzájomne prepojiť národnopoznávacie a jazykovo-komunikačné ciele s jej interkultúrnym zameraním, ktoré predurčuje pestrá etnokultúrna a sociolingvistická štruktúra jej účastníkov. Ťažisko tvorí obsahová a didaktická koncepcia jednotlivých zložiek s dôrazom na metodickú prípravu špeciálnych učebných programov diferencovaných podľa stupňa ovládania slovenčiny pre začiatočníkov, mierne a stredne pokročilých a pokročilých. Zároveň sa zohľadňuje oblasť záujmu frekventantov s možnosťou výberu jazykovo-štylisticky, komunikačne či translatologicky zameraných interpretačných seminárov, ktoré sa realizujú v osobitných študijných skupinách pod vedením skúsených lektorov.

Tradičnou zložkou letnej školy SAS sú jazykovedné prednášky dokumentujúce najnovšie výsledky vedeckého bádania v jednotlivých disciplínach, ktoré sa ďalej tematizujú v seminároch zameraných na identifikáciu gramatických a lexikálnych javov jazykového systému so zreteľom na interpretáciu sociolingvistických a etnokultúrnych špecifík, nevynímajúc intralingválne aj interlingválne súvislosti. Za posledné decénium letnej školy bolo v jednotlivých zväzkoch zborníkov prednášok *Studia Academica Slovaca 33 – 42* (2004 – 2013) publikovaných spolu **254 príspevkov, z toho 87 príspevkov spracúva jazykovednú tematiku**, čo predstavuje takmer jednu tretinu celej edičnej produkcie tohto obdobia. V porovnaní s predchádzajúcimi desaťročiami

nejde však o takú výraznú prevahu jazykovedných štúdií uverejnených v zborníkoch, ako to konštatoval Jozef Mlacek v sumarizujúcich hodnoteniach[1], kde práve jazykoveda tvorila viac ako polovicu príspevkov. Témy jazykovedných prednášok publikovaných v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* od svojho vzniku dodnes dokumentujú genézu vedeckých názorov slovenských jazykovedcov na opis a klasifikáciu jazykových javov na pozadí vnútrojazykových i medzijazykových vzťahov a zároveň poskytujú prehľadnú syntézu slovenského lingvistického bádania. Prehľad jazykovedných tém dotvára súbor nepublikovaných prednášok z prvých siedmich ročníkov letnej školy[2], ktoré autori spracovali a postupne sa objavujú v databáze zborníkov z ďalších ročníkov.

V rozbore jazykovedne orientovaných prednášok posledného desaťročia vidieť rozšírenie tematických okruhov o škálu interdisciplinárne, väčšinou kulturologicky zameraných sond zahrnujúcich vybrané oblasti lingvistického opisu slovenčiny, ktorý sa výrazne posilnil o explanačné a interpretačné metódy aj vďaka výskumným projektom členov Katedry slovenského jazyka FiF UK, majúcich doteraz v zborníkoch SAS najpočetnejšie zastúpenie. Aj keď sa jednotlivé pohľady líšia, predsa možno vymedziť základné smerovanie, ktoré sa azda najvýraznejšie objavuje v produkcii Juraja Dolníka s deviatimi publikovanými prácami[3], kde autor rozličným spôsobom predstavuje ja-

---

[1] MLACEK, Jozef: *Jazykoveda v dvadsiatich piatich zväzkoch zborníka Studia Academica Slovaca.* In: *Studia Academica Slovaca 25.* Bratislava : Stimul, 1996, s. 264 – 272. MLACEK, Jozef: *Jubileá nejubilejného 37. ročníka letnej školy Studia Academica Slovaca*. In: *Studia Academica Slovaca 30.* Bratislava : Stimul, 2001, s. 515 – 539.

[2] MLACEK, Jozef: *Zoznam prednášok v programoch slovenských týždňov a prvých 7 ročníkov letnej školy*. In: *40 rokov Studia Academica Slovaca*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 29 – 36.

[3] DOLNÍK, Juraj: *Slovenský jazykový kodifikátor*. In: *Studia Academica Slovaca 33.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 38 – 49; DOLNÍK, Juraj: *Interpretácia emócií a citov prostredníctvom jazyka. Príklad: Ako interpretujú Slováci svoj hnev?* In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 29 – 42; DOLNÍK, Juraj: *Súčasný jazykovokultúrny svet Slovákov*. In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 11 – 24; DOLNÍK, Juraj: *Základ interkultúrneho porozumenia*. In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 19 – 30; DOLNÍK, Juraj: *K slovenskej kultúrnej identite (vo vzťahu k spisovnému jazyku)*. In: *Studia Academica*

zykový obraz sveta Slovákov od vnímania spisovného jazyka na základe prejavov kultúrnej identity a kodifikačného úsilia po vymedzenie kultúrnych objektov či interpretácie cudzosti v slovenskom jazykovom prostredí. Do popredia prednáškového cyklu v poslednom čase vystupuje zreteľná tendencia funkčne prepájať navzájom súvisiace celky do tematických blokov, a tak poskytnúť frekventantom koncíznejší študijný materiál i námety na odkrývanie súvislostí pri opise a vysvetľovaní zvláštností jazyka, jeho stavby a fungovania v rozličných sférach, ktoré ovplyvňujú osvojovanie si jazyka a slovenských lingvokultúrnych reálií, ako to dokumentuje lingvistický opis slovenčiny ako cudzieho jazyka z pohľadu lingvodidaktickej koncepcie[4]. Zreteľne sa to ukázalo vo viacerých integrujúcich projektoch v priebehu ostatného desaťročia letnej školy, ktoré korešpondovali s náplňou prednášok a fakultatívnych sprievodných podujatí a zároveň reflektovali významné udalosti slovenskej kultúry pri príležitosti aktuálnych výročí či predstavovali výrazné osobnosti slovenskej lingvistiky jubilujúce v danom roku.

Systémová lingvistika a lingvodidaktika

Z oblasti jazykovednej slovakistiky sa v ostatnom desaťročí viacej pozornosti venovalo problematike súčasnej slovenčiny, pričom postulovanie teoretických pohľadov na javy výrazovej i významovej stránky

Slovaca 37. Bratislava : Stimul, 2008, s. 93 – 102; DOLNÍK, Juraj: *Kultové objekty v slovenskom jazykovom prostredí*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 61 – 74; DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra – spoločnosť (Výskumný program v slovenskom kultúrnom prostredí)*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 87 – 100; DOLNÍK, Juraj: *Sociálne významy spisovnej slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 55 – 66; DOLNÍK, Juraj: *Čeština ako necudzí jazyk v slovenskom prostredí*. In: *Studia Academica Slovaca 42*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 127 – 138.

4 PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004a, 208 s.; PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Studia Academica Slovaca – harmónia tradície a modernosti*. In: *40 rokov Studia Academica Slovaca*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004b, s. 37 – 53.

jednotlivých rovín jazyka dopĺňajú etnokultúrne a interkultúrne orientované príspevky. V sledovanom čase možno v oveľa menšej miere ako v predchádzajúcich etapách pôsobenia letnej školy registrovať klasické jazykovedné prednášky zamerané na otázky systémovej lingvistiky, aj keď sa témy opisujúce vybrané javy zvukovej, gramatickej či lexikálnej roviny sporadicky objavujú v edičnom programe zborníkov SAS.

Tu možno tradične vyčleniť tri syntetizujúce práce Jána Sabola o fonologických vlastnostiach a prozodickej sústave slovenčiny[5] s reflexiou jej protikladov v umeleckom texte, ako aj inšpirujúci pohľad Marianny Sedlákovej na fonologický systém slovenčiny z vývinového hľadiska a jeho vplyv na pravopis a artikulačne motivovanú lexiku.

Aj keď sú štúdie venované otázkam gramatickej stavby[6] skromnejšie zastúpené v jednotlivých zväzkoch zborníka, predsa sa vyznaču-

---

[5] SABOL, Ján: *Metamorfózy kvantity v spisovnej slovenčine.* In: *Studia Academica Slovaca 33.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 183 – 203; SABOL, Ján: *Symetria a asymetria rytmotvorných prvkov.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 121 – 126; SABOL, Ján – SABOLOVÁ, Oľga: *Fonologické podnety výskumu protikladu a kontrastu v umeleckom texte.* In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : 2011, s. 259 – 265; SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Stopy fonologického vývoja v súčasnom pravopise slovenčiny.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 127 – 138; SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Artikulačne a akusticky motivované slová v slovenčine z vývinového hľadiska.* In: *Studia Academica Slovaca 41.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 233 – 245.

[6] SOKOLOVÁ, Miloslava: *Radixy, ich alomorfy a varianty v slovenčine.* In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 105 – 120; MOŠAŤOVÁ, Michaela: *O koncepte supletívnosti v morfologickej rovine slovenského jazyka.* In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 213 – 224; VAŇKO, Juraj: *Ako sa hýbu či nehýbu slovenské pády (Dynamika v pádovej sústave slovenčiny).* In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 305 – 318. MRAČNÍKOVÁ, Renáta: *Kategórie životnosti a mužskej osoby v západoslovanských jazykoch.* In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 435 – 450; MRAČNÍKOVÁ, Renáta: *Prejavy gramatickej kategórie životnosti v západoslovanských jazykoch.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, 59 – 74; TIBENSKÁ, Eva: *Ekonomizácia v oblasti syntaktickej stavby slovenského jazyka.* In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 141 – 151; TIBENSKÁ, Eva: *Eugen Pauliny a rozvíjanie jeho teórie intencie slovesného deja.* In: *Studia Academica Slovaca 33.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 230 – 246.

jú svojou výpovednou hodnotou z hľadiska typologickej a genetickej charakteristiky slovenčiny dôležitej pre študijné potreby zahraničných slovakistov. V jednej z nich Miloslava Sokolová (2006) využíva svoj bohatý výskum morfematickej štruktúry slovenčiny a ponúka komplexný pohľad na radixy, ich alomorfy a varianty v slovenčine, v ďalšej Michaela Mošaťová (2011) predstavuje koncept supletívnosti v morfologickej rovine slovenského jazyka z pohľadu lingvistickej teórie aj komunikačnej praxe. Problematiku dynamiky pádovej sústavy slovenčiny, ktorá pri osvojovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka predstavuje zásadný didaktický problém, priblížil Juraj Vaňko (2011) v príznačnom príspevku *Ako sa hýbu či nehýbu slovenské pády*. Skupinu príspevkov o gramatických javoch dopĺňajú dve štúdie Renáty Mračníkovej (2006, 2007), v ktorých autorka opisuje existenciu kategórie životnosti a mužskej osoby ako špecifických fenoménov v rámci západoslovanských jazykov, pričom prihliada na historický aspekt i na fungovanie mužsko-osobovosti v súčasnom jazyku. Ešte zriedkavejšie sa v zborníkoch SAS posledného desaťročia objavuje syntax a jej jednotky ako predmet lingvistického skúmania. Prakticky len Eva Tibenská (2006, 2004) sa vo svojich štúdiách špeciálne venuje syntaktickej stavbe slovenského jazyka, a to jednak z hľadiska ekonomizácie prejavu a jednak na pozadí teórie intencie slovesného deja E. Paulinyho, ktorú aktualizuje v koncepte výskumu komponentov syntaktickej sémantiky.

Keďže hlavnými adresátmi zborníkov SAS sú zahraniční slovakisti, dôležitou súčasťou zborníkov sú štúdie z didaktiky slovenčiny ako cudzieho jazyka, v ktorých autori Mária Vajičková (2004), Eva Tibenská (2005), Marianna Sedláková (2005), Monika Kapustová (2007) a Jozef Štefánik (2004, 2005, 2006), pôsobiaci ako lektori na letnej škole SAS alebo na lektorátoch slovenského jazyka a kultúry na univerzitách v zahraničí, sprístupňujú svoje pedagogické skúsenosti pri prezentácii problémových javov morfologickej či fonologickej stavby slovenčiny cudzincom[7]. Vo svojich analýzach interferenčných javov a jazykových

[7] TIBENSKÁ, Eva: *Základné zásady didaktiky a metodiky vyučovania morfológie slovenčiny ako cudzieho jazyka.* In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 165 – 173; SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Fonologický systém slovenčiny a výučba slovenčiny ako cudzieho jazyka.* In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul,

chýb na pozadí východiskového a cieľového jazyka odhaľujú príčiny a hľadajú optimálny model na budovanie gramatickej kompetencie v slovenčine z pohľadu lingvodidaktickej koncepcie. Súčasne naznačujú vzťah medzi osvojovaním si slovenčiny ako druhého jazyka v koncepte bilingvizmu (Štefánik, 2004; Štefánik – Spišiaková, 2006). Tento blok tematicky uzatvára príspevok Márie Šimkovej (2012) o možnostiach využitia Slovenského národného korpusu pri štúdiu slovenského jazyka.

Sociolingvistika a lingvistická pragmatika

Z analýzy jazykovedných príspevkov vyplýva, že pravidelne sa objavujú prednášky z výskumu slovenskej frazeológie a paremiológie[8], naj-

2005, s. 121 – 138; KAPUSTOVÁ, Monika: *Psycholingvistický princíp vo vyučovaní didaktiky cudzieho jazyka.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 45 – 58; VAJIČKOVÁ, Mária: *Slovenčina ako cudzí jazyk a nové médiá.* In: *Studia Academica Slovaca 33.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 247 – 253; ŠTEFÁNIK, Jozef: *Vedia alebo nevedia? K otázke ovládania dvoch jazykov na južnom Slovensku.* In: *Studia Academica Slovaca 33.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 219 – 229; ŠTEFÁNIK, Jozef: *Ústne a písomné prejavy študentov slovenského jazyka.* In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 151 – 164; ŠTEFÁNIK, Jozef – SPIŠIAKOVÁ, Mária: *Slovenčina a španielčina vo vzťahu k dvojjazyčnosti.* In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 121 – 139; ŠIMKOVÁ, Mária: *Možnosti využitia Slovenského národného korpusu na štúdium slovenského jazyka*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 204 – 218.

8 MLACEK, Jozef: *K tvarovým zvláštnostiam slov v slovenských frazémach.* In: *Studia Academica Slovaca 33.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 132 – 153; MLACEK, Jozef: *Ako sa uplatňuje slovo vo frazeológii.* In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 43 – 64; MLACEK, Jozef: *Opozícia „svoje – cudzie" v zrkadle slovenskej frazeológie.* In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 43 – 60; MLACEK, Jozef: *Intertextovosť a jej interpretácia v nitrianskej škole.* In: *Studia Academica Slovaca 37.* Bratislava : Stimul, 2008, s. 45 – 53; MLACEK, Jozef: *K niektorým aspektom aktualizovania biblicky motivovaných frazém v súčasnej komunikácii.* In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 201 – 211; MLACEK, Jozef: *Voda v slovenskej frazeológii a frazeografii.* In: *Studia Academica Slovaca 42.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 301 – 311; ĎURČO, Peter: *Viacjazyčná frazeologická databáza.* In: *Studia Academica Slovaca 37.* Bratislava :

mä vďaka bohatej produkcii Jozefa Mlacka (2004, 2005, 2006, 2008, 2011, 2013), ktorý sasistom ponúka pestrý repertoár prístupov zaoberajúcich sa výskytom a hodnotením frazeologických jednotiek v rozličných komunikačných sférach. Prejavuje sa tu výrazná tendencia zachytiť fenomén intertextovosti vzhľadom na dynamiku a aktualizáciu ich používania v praxi, ako aj interkultúrny rozmer odkrývania opozície „svojho – cudzieho" v zrkadle slovenskej frazeológie (Mlacek, 2006). Frazeologicky orientovaný súbor dopĺňa informácia o realizácii výskumných projektov P. Ďurča (2008) *Viacjazyčná frazeologická databáza* a príspevok M. Sedlákovej (2009) *Svedectvo frazeológie o univerzálnom poznávaní sveta zmyslami.*

So záujmom sa u frekventantov stretávajú sociolingvisticky ladené prednášky reflektujúce súčasnú situáciu v oblasti jazykovej kultúry, ktoré približujú dynamiku variet národného jazyka i používanie slovenčiny v rečovej praxi. Práve príspevky z pohľadu jazykovej pragmatiky najlepšie sprístupňujú vzťah medzi lingvistickou teóriou a jej aplikáciou v jednotlivých komunikačných sférach s dôrazom na používateľa jazyka vo verejnom i súkromnom styku. Tu možno spomenúť sériu príspevkov J. Dolníka reflektujúcich sociálne významy spisovnej slovenčiny, v ktorých autor uvažuje o úlohe a funkciách spisovného jazyka, o jeho kodifikácii a kodifikátoroch, zdôrazňujúc prirodzenú schopnosť jazyka odolávať vonkajším vplyvom. Snaha zachytiť charakter dynamických tendencií vývinu súčasného jazyka sa premietla do série pohľadov na lexikálny podsystém slovenčiny, ktoré v zborníkoch predstavuje ich hlavná autorka Oľga Orgoňová[9] so spo-

Stimul, 2008, s. 33 – 43; SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Svedectvo frazeológie o univerzálnom poznávaní sveta zmyslami.* In: *Studia Academica Slovaca 38.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 297 – 306.

[9] ORGOŇOVÁ, Oľga: *Okazionalizmy v idiolekte „Slováka člováka" Júliusa Satinského.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 55 – 62; ORGOŇOVÁ, Oľga – BAKOŠOVÁ, Jana: *Adaptácia neologizmov ako jeden z aspektov ich včleňovania do systému slovenčiny.* In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : 2005, s. 65 – 102; ORGOŇOVÁ, Oľga – SEDLÁČKOVÁ, Zuzana: *Etnokultúrny základ reči slovenskej mládeže.* In: *Studia Academica Slovaca 39.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 155 – 164; ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: *Kultúrny obraz verbálnych prejavov slovenskej mládeže alebo Vtáka poznáš po perí, človeka po*

luautorkami Alenou Bohunickou, Zuzanou Sedláčkovou, Janou Bakošovou a Alenou Faragulovou. V jednotlivých príspevkoch rozoberajú proces neologizácie ovplyvnený preberaním slov z iných jazykov, ich formálnou adaptáciou a sémantickou diferenciáciou z pohľadu rozličných sociálnych skupín. Spektrum lingvistického bádania sa rozširuje o etnokultúrny aspekt, predmetom záujmu sa čoraz častejšie stáva mládežnícky či politický diskurz, teda interpretácia reči slovenskej mládeže a prejavov politikov v interdisciplinárnych a intertextových súvislostiach. V tomto smere sa zaujímavým javí používanie subštandardných foriem v súčasnom prejave v podaní Jána Bosáka (2005) či výsledky sociolingvistického prieskumu Marianny Sedlákovej (2010, 2011), v ktorom si autorka všíma prítomnosť slovenských nárečí, ako aj uplatňovanie honoratívnych foriem v súčasnej komunikačnej praxi[10].

Sledovanú skupinu sociolingvistických sond dotvárajú lexikálno-štylisticky ladené štúdie *K dynamike administratívnej komunikácie* Jany Pekarovičovej (2005), *Špecifiká legislatívneho textu* Evy Abrahámovej (2005), ako aj články Miloša Horvátha (2011, 2012) o aktuálnych vývojových trendoch v slovenskej žurnalistike a publicistike[11].

---

reči. In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 233 – 245; ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: *Obsahové, pragmatické a jazykové východiská recepcie súčasného politického diskurzu na Slovensku.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 91 – 110; ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: *Kognitívna štylistika: interpretácia metafor zániku Česko-Slovenska.* In: *Studia Academica Slovaca 42.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 181 – 195.

[10] BOSÁK, Ján: *Dynamika subštandardov*. In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 21 – 28; SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Slovenské nárečia v súčasnej komunikačnej praxi.* In: *Studia Academica Slovaca 39.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 207 – 214; SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Sociolingvistická sonda do používania honoratívu v bežnej komunikácii v slovenčine.* In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 267 – 275.

[11] PEKAROVIČOVÁ, Jana: *K dynamike administratívnej komunikácie*. In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 102 – 120; ABRAHÁMOVÁ, Eva: *Špecifiká legislatívneho textu.* In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 11 – 20; HORVÁTH, Miloš: *Aktuálne vývojové trendy a defekty v slovenskej žurnalistike.* In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 115 – 124; HORVÁTH, Miloš: *K extenzii a intenzii pojmov (termínov) žur-*

V súvislosti so vstupom Slovenska do Európskej únie osobitne rezonovali príspevky Slavomíra Ondrejoviča venované aktuálnym otázkam jazykovej politiky a jazykovej legislatívy, hľadajúce odpoveď na otázku, či *je* slovenčina v ohrození[12]. V prednáškach SAS sa sprítomňujú aj ojedinelé pohľady na vývin a históriu jazyka so zreteľom na rekonštrukciu zemepisných názvov Šimona Ondruša (2004), pomenovanie planét slnečnej sústavy Gabriely Múcskovej (2007), na prezentáciu *Historického slovníka slovenského jazyka*, ktorú pripravila Jana Skladaná (2004), či na otázky konštituovania spisovného jazyka a formovanie slovenského národa v podaní Kataríny Muzikovej (2010)[13].

Areálová lingvistika a interkultúrna komunikácia

Osobitné miesto v zborníkoch SAS zaujímajú porovnávacie štúdie na pozadí iných jazykov s vymedzením kontaktových javov, paralel aj kontrastov z hľadiska systému a komunikačnej praxe. Možno tu spomenúť prednáškový blok *Slovensko a slovanský svet* (2006), ktorým sa otvorila séria príspevkov Pavla Žiga (2008, 2010, 2013) o medzinárodnom slavistickom projekte *Slovanský jazykový atlas* ako o významnom

nalistika a publicistika. In: *Studia Academica Slovaca 41.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 87 – 94.

[12] ONDREJOVIČ, Slavomír – KRUPA, Viktor: *K jazykovej situácii a jazykovej legislatíve na Slovensku.* In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 61 – 74; ONDREJOVIČ, Slavomír: *Je slovenčina v ohrození?* In: *Studia Academica Slovaca 37.* Bratislava : Stimul, 2008, s. 63 – 75.

[13] ONDRUŠ, Šimon: *Praslovanský základ zemepisných mien Slovenska.* In: *Studia Academica Slovaca 33.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 167 – 182; MÚCSKOVÁ, Gabriela: *O pomenovaní planét slnečnej sústavy v pamiatkach z 18. a 19. storočia.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 75 – 84; SKLADANÁ, Jana: *Historický slovník slovenského jazyka.* In: *Studia Academica Slovaca 33.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 139 – 150; MUZIKOVÁ, Katarína: *Konštituovanie spisovného jazyka a formovanie slovenského národa.* In: *Studia Academica Slovaca 39.* Bratislava : Stimul, Univerzita Komenského, 2010, s. 135 – 146.

zdroji poznatkov o dnešnom Slovensku v slovanskom kontexte[14]. Na pozadí lingvistickej rekonštrukcie bohatého materiálu s pomenovaniami vybraných reálií či príbuzenských vzťahov sú predstavené slovenské nárečové areály s cieľom špecifikovať integračné aj diferenciačné prvky a zároveň poukázať na paralely aj odlišnosti s vývinom v ostatných slovanských jazykoch. Jazykové vzťahy sú ústrednou témou príspevkov mapujúcich postavenie slovenčiny v slovanskom kontexte podporené informáciou o európskom projekte *Slavic Networking – jazyková a kultúrna integrita* v príspevku Jany Pekarovičovej (2006). K nim možno priradiť porovnávacie štúdie v bloku *Slovensko v (stredo)európskom kontexte* (2007)[15], v ktorých Marta Pančíková predstavuje zradné slová v slovanských jazykoch a Miroslav Dudok porovnáva komunikatívne vedomie v blízkych (južnoslovanských) jazykoch.

Osobitnú pozíciu v poslednom decéniu má súbor štúdií zaoberajúcich sa súčasným stavom slovensko-českých jazykových kontaktov vzhľadom na sociolingvistické parametre používania slovenčiny v českom prostredí, predovšetkým v interpretácii Miry Nábělkovej

[14] ŽIGO, Pavol: *Medzinárodný slavistický projekt Slovanský jazykový atlas.* In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 423 – 434; ŽIGO, Pavol: *Vývin substantívnej deklinácie v širších slovanských súvislostiach.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 157 – 167; ŽIGO, Pavol: *Slovanský jazykový atlas – zdroj poznatkov nielen o dnešnom Slovensku v (stredo)európskom slovanskom kontexte.* In: *Studia Academica Slovaca 37.* Bratislava : Stimul, 2008, s. 89 – 96; ŽIGO, Pavol: *Pomenovanie rodinných vzťahov v slovenčine z hľadiska etnokultúrnej identity.* In: *Studia Academica Slovaca 39.* Bratislava : Stimul, 2010, s. 269 – 283; ŽIGO, Pavol: *Substantívna deklinácia – samostatný problém (nielen) Slovenského jazykového atlasu.* In: *Studia Academica Slovaca 42.* Bratislava : Stimul, 2013, s. 313 – 324.

[15] PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina v slovanskom kontexte.* In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 465 – 476; PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slavic Networking.* In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 477 – 486; DUDOK, Miroslav: *Komunikatívne vedomie v slovenčine a blízkych (južnoslovanských) jazykoch.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 31 – 44; PANČÍKOVÁ, Marta: *Zradné slová v slovanských jazykoch.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 111 – 120.

(2006, 2008, 2013)[16] alebo, naopak, reflektovania pozície *češtiny ako necudzieho jazyka v slovenskom prostredí* v príspevku Juraja Dolníka (2013), ktorý je súčasťou projektu *Slovensko-české jazykové a kultúrne kontakty, paralely a odlišnosti,* realizovaného pri príležitosti 20. výročia vzniku Slovenskej republiky v roku 2013. K nim sa zaraďuje štúdia z oblasti kognitívnej štylistiky venovaná interpretácii metafor zániku Česko-Slovenska autoriek Oľgy Orgoňovej a Aleny Bohunickej (2013), ako aj informácia Jany Pekarovičovej (2013) o spoločnom česko-slovenskom projekte receptívnej znalosti blízkeho jazyka so zreteľom na zistenie, ako rozumejú zahraniční slovakisti češtine a zahraniční bohemisti slovenčine. Súbor areálovej lingvistiky dopĺňajú štúdie s interkultúrnym pozadím, kde Juraj Dolník (2007) špecifikuje teoretický základ interkultúrneho porozumenia, Jana Pekarovičová a Lucia Anna Trubačová (2012) predstavujú parametre zdvorilosti v interkultúrnom kontexte a Jana Rakšányiová (2009) sleduje translatologickú problematiku prezentujúc preklad ako interkultúrnu mediáciu[17].

Medailóny slovenských lingvistov

Pravidelnou súčasťou edičného programu zborníkov SAS sú medailóny významných osobností slovenskej lingvistiky sumarizujúce ich vedecko-pedagogické pôsobenie v domácom i medzinárodnom kontexte

[16] NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina v súčasnom českom prostredí.* In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 451 – 464; NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština – blízke „cudzie" jazyky?* In: *Studia Academica Slovaca 38.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 221 – 238; NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Komunikačný obraz česko-slovenských lexikálnych diferencií – svedectvo internetu.* In: *Studia Academica Slovaca 42.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 139 – 168.

[17] DOLNÍK, Juraj: *Základ interkultúrneho porozumenia.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 19 – 30; PEKAROVIČOVÁ, Jana – TRUBAČOVÁ, Lucia Anna: *Zdvorilosť v interkultúrnom kontexte.* In: *Studia Academica Slovaca 41.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 213 – 223; RAKŠÁNYIOVÁ, Jana: *Preklad ako interkultúrna mediácia.* In: *Studia Academica Slovaca 38.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 255 – 268.

zvyčajne pri príležitosti ich životných jubileí. V sledovanom období sa v jednotlivých zväzkoch nachádzajú profily profesorov Univerzity Komenského: slavistu Jána Stanislava a Eugena Paulinyho, prvého riaditeľa letnej školy, ktoré spracoval Pavol Žigo[18]. Ján Sabol predstavil jazykovedné dielo Ľudovíta Nováka (2008) a Slavomír Ondrejovič[19] je autorom troch príspevkov, kde priblížil jednak tvorivú prácu bývalého riaditeľa letnej školy SAS Jozefa Mistríka v oblasti lingvistickej encyklopedistiky a stručne charakterizoval dielo Henricha Barteka a jeho kodifikačné úsilie, najmä však s prehľadom predstavil bohatú produkciu profesora Jána Horeckého a jeho prínos pre súčasnú slovenskú jazykovedu aj pre letnú školu SAS, kde pôsobil ako prednášateľ a autor až 29 publikovaných príspevkov.

Súčasťou propagačnej činnosti SAS je projekt *Z kroniky SAS-u* realizovaný na stránkach zborníka od roku 2007 formou reflexie účinkovania významných osobností, ktoré patria do zlatého vedeckého fondu SAS a v danom roku sa pripomínajú ich životné jubileá. Doteraz sme takto predstavili profily riaditeľov letnej školy, členov vedenia, prednášateľov i lektorov s príznačnými názvami vystihujúcimi podstatu ich pôsobenia: *Ako profesor Jozef Mlacek tvaroval letnú školu Studia Academica Slovaca* (2007), *Ako docent Peter Baláž profiloval slovenčinu ako cudzí jazyk* (2008), *Ako profesor Ján Sabol odklínal sasistom jazyk, pieseň a báseň*, *Ako docent Miloslav Darovec zasväcoval sasistov do tajov slovenčiny* (2009), *Ako profesor Jozef Mistrík profiloval Studia Academi-*

[18] ŽIGO, Pavol: *Ján Stanislav – priekopník slovenskej univerzitnej slavistiky.* In: *Studia Academica Slovaca 33.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 299 – 307; ŽIGO, Pavol: *Percepcie pri storočnici profesora Eugena Paulinyho.* In: *Studia Academica Slovaca 41.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 265 – 280.

[19] SABOL, Ján: *Jazykovedné dielo akademika Ľudovíta Nováka.* In: *Studia Academica Slovaca 37.* Bratislava : Stimul, 2008, s. 77 – 88; ONDREJOVIČ, Slavomír: *Lingvistická encyklopedistika a profesor Jozef Mistrík.* In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 225 – 231; ONDREJOVIČ, Slavomír: *Storočnica Henricha Barteka.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 85 – 90; ONDREJOVIČ, Slavomír: *Ján Horecký a súčasná slovenská jazykoveda.* In: *Studia Academica Slovaca 39.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 147 – 154.

ca Slovaca (2011). Aktualizáciou ich prínosu pre vzdelávanie zahraničných slovakistov nadväzujeme na cyklus súhrnných príspevkov a správ prezentujúcich najmä tematické zameranie prednášok publikovaných v zborníku SAS a zároveň sledujeme premeny a inovácie obsahu i foriem letnej školy a jej lingvokultúrnej koncepcie na pozadí domácej a zahraničnej slovakistiky. K týmto príspevkom možno priradiť ďalšie medailóny: *Profesor Šimon Ondruš a Studia Academica Slovaca* (2011), *Eugen Pauliny a Studia Academica Slovaca* (2013), ktoré boli publikované v zborníku *Philologica*.

Syntetizujúce štúdie o osobnostiach slovenskej jazykovedy a o ich vzťahu k SAS-u postupne pripravuje Jana Pekarovičová[20], súčasná riaditeľka letnej školy slovenského jazyka a kultúry.

Z celkového prehľadu jazykovedných príspevkov publikovaných v zborníkoch SAS v ostatnom desaťročí vidieť tematickú rôznorodosť i metodologickú rozmanitosť prístupov k spracovaniu vybranej témy, ale i jasný odklon od systémovolingvistického opisu špecifických javov smerom k pragmatike a interdisciplinarite so zreteľom na praktické používanie jazyka v komunikácii. Preto sú v jednotlivých zväzkoch najviac zastúpené sociolingvisticky a etnolingvisticky orientované štúdie, ktoré často tvoria východisko ďalšieho aplikovaného výskumu.

[20] PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Ako profesor Jozef Mlacek tvaroval letnú školu Studia Academica Slovaca.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 9 – 16; PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Ako docent Peter Baláž profiloval slovenčinu ako cudzí jazyk. Kontinuita a novátorstvo v teórii i praxi.* In: *Studia Academica Slovaca 37.* Bratislava : Stimul, 2008, s. 9 – 16; PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Ako docent Miloslav Darovec zasväcoval sasistov do tajov slovenčiny.* In: *Studia Academica Slovaca 38.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 11 – 18; PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Ako profesor Ján Sabol odklínal sasistom jazyk, pieseň a báseň.* In: *Studia Academica Slovaca 38.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 19 – 28; PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Ako profesor Jozef Mistrík profiloval Studia Academica Slovaca. Od dorozumievania k medzikultúrnemu porozumeniu.* In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 11 – 20; PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Profesor Šimon Ondruš a Studia Academica Slovaca*. In: *Philologica 67.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 15 – 20; PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Eugen Pauliny a Studia Academica Slovaca*. In: *Philologica 72.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 37 – 47.

Mnohí slovenskí jazykovedci účinkujúci päť desaťročí v službách SAS zanechali výraznú stopu a roky formovali a dodnes formujú vzdelávací program letnej školy, sú autormi koncepčných zmien, novátormi obsahu i metodiky, aby čo najpresvedčivejšie oslovili zahraničných frekventantov, umocnili ich záujem a rozšírili vedomosti o Slovensku, jeho krajine a kultúre.

Literatúra

ABRAHÁMOVÁ, Eva: *Špecifiká legislatívneho textu.* In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 11 – 20.

BOSÁK, Ján: *Dynamika subštandardov*. In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 21 – 28.

DOLNÍK, Juraj: *Slovenský jazykový kodifikátor*. In: *Studia Academica Slovaca 33.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 38 – 49.

DOLNÍK, Juraj: *Interpretácia emócií a citov prostredníctvom jazyka. Príklad: Ako interpretujú Slováci svoj hnev?* In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 29 – 42.

DOLNÍK, Juraj: *Súčasný jazykovokultúrny svet Slovákov*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 11 – 24.

DOLNÍK, Juraj: *Základ interkultúrneho porozumenia.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 19 – 30.

DOLNÍK, Juraj: *K slovenskej kultúrnej identite (vo vzťahu k spisovnému jazyku)*. In: *Studia Academica Slovaca 37*. Bratislava : Stimul, 2008, s. 93 – 102.

DOLNÍK, Juraj: *Kultové objekty v slovenskom jazykovom prostredí*. In: *Studia Academica Slovaca 39.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 61 – 74.

DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra – spoločnosť (Výskumný program v slovenskom kultúrnom prostredí)*. In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 87 – 100.

DOLNÍK, Juraj: *Sociálne významy spisovnej slovenčiny.* In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 55 – 66.

DOLNÍK, Juraj: *Čeština ako necudzí jazyk v slovenskom prostredí.* In: *Studia Academica Slovaca 42.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 127 – 138.

DUDOK, Miroslav: *Komunikatívne vedomie v slovenčine a blízkych (južnoslovanských) jazykoch*. In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 31 – 44.

ĎURČO, Peter: *Viacjazyčná frazeologická databáza*. In: *Studia Academica Slovaca 37.* Bratislava : Stimul, 2008, s. 33 – 43.

HORVÁTH, Miloš: *Aktuálne vývojové trendy a defekty v slovenskej žurnalistike*. In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 115 – 124.

HORVÁTH, Miloš: *K extenzii a intenzii pojmov (termínov) žurnalistika a publicistika.* In: *Studia Academica Slovaca 41.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 87 – 94.

HORVÁTH, Miloš: *Kultúrne identifikátory vo vybraných esejistických textoch Milana Rúfusa a Tomáša Halíka.* In: *Studia Academica Slovaca 42.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 197 – 207.

KAPUSTOVÁ, Monika: *Sémantické pole farieb a farebných odtieňov v slovenčine.* In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 25 – 41.

KAPUSTOVÁ, Monika: *Psycholingvistický princíp vo vyučovaní didaktiky cudzieho jazyka.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 45 – 58.

MLACEK, Jozef: *Jazykoveda v dvadsiatich piatich zväzkoch zborníka Studia Academica Slovaca*. *25*. Bratislava : Stimul, 1996, s. 264 – 272.

MLACEK, Jozef: *Jubileá nejubilejného 37. ročníka letnej školy Studia Academica Slovaca*. In: *Studia Academica Slovaca 30*. Bratislava : Stimul, 2001, 515 – 539.

MLACEK, Jozef: *Zoznam prednášok v programoch slovenských týždňov a prvých 7 ročníkov letnej školy*. In: *40 rokov Studia Academica Slovaca*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 29 – 36.

MLACEK, Jozef: *K tvarovým zvláštnostiam slov v slovenských frazémach*. In: *Studia Academica Slovaca 33.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 132 – 153.

MLACEK, Jozef: *Ako sa uplatňuje slovo vo frazeológii*. In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 43 – 64.

MLACEK, Jozef: *Opozícia „svoje – cudzie" v zrkadle slovenskej frazeológie.* In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 43 – 60.

MLACEK, Jozef: *Intertextovosť a jej interpretácia v nitrianskej škole.* In: *Studia Academica Slovaca 37*. Bratislava : Stimul, 2008, s. 45 – 53.

MLACEK, Jozef: *K niektorým aspektom aktualizovania biblicky motivovaných*

frazém v súčasnej komunikácii. In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 201 – 211.

MLACEK, Jozef: *Voda v slovenskej frazeológii a frazeografii.* In: *Studia Academica Slovaca 42.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 301 – 311.

MOŠAŤOVÁ, Michaela: *O koncepte supletívnosti v morfologickej rovine slovenského jazyka.* In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 213 – 224.

MRAČNÍKOVÁ, Renáta: *Kategórie životnosti a mužskej osoby v západoslovanských jazykoch.* In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 435 – 450.

MRAČNÍKOVÁ, Renáta: *Prejavy gramatickej kategórie životnosti v západoslovanských jazykoch.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 59 – 74.

MÚCSKOVÁ, Gabriela: *O pomenovaní planét slnečnej sústavy v pamiatkach z 18. a 19. storočia.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 75 – 84.

MUZIKOVÁ, Katarína: *Konštituovanie spisovného jazyka a formovanie slovenského národa.* In: *Studia Academica Slovaca 39.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 135 – 146.

NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina v súčasnom českom prostredí.* In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 451 – 464.

NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština – blízke „cudzie" jazyky*? In: *Studia Academica Slovaca 38.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 221 – 238.

NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Komunikačný obraz česko-slovenských lexikálnych diferencií – svedectvo internetu.* In: *Studia Academica Slovaca 42.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s 139 – 168.

ONDREJOVIČ, Slavomír – KRUPA, Viktor: *K jazykovej situácii a jazykovej legislatíve na Slovensku.* In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 61 – 74.

ONDREJOVIČ, Slavomír: *Storočnica Henricha Barteka.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 85 – 90.

ONDREJOVIČ, Slavomír: *Je slovenčina v ohrození?* In: *Studia Academica Slovaca 37.* Bratislava : Stimul, 2008, s. 63 – 75.

ONDREJOVIČ, Slavomír: *Ján Horecký a súčasná slovenská jazykoveda.* In:

Studia Academica Slovaca 39. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 147 – 154.

ONDREJOVIČ, Slavomír: *Lingvistická encyklopedistika a profesor Jozef Mistrík*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 225 – 231.

ONDRUŠ, Šimon: *Praslovanský základ zemepisných mien Slovenska*. In: *Studia Academica Slovaca 33*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 167 – 182.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BAKOŠOVÁ, Jana: *Adaptácia neologizmov ako jeden z aspektov ich včleňovania do systému slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 65 – 102.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: *Obsahové, pragmatické a jazykové východiská recepcie súčasného politického diskurzu na Slovensku*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 91 – 110.

ORGOŇOVÁ, Oľga: *Okazionalizmy v idiolekte „Slováka člováka" Júliusa Satinského*. In: *Studia Academica Slovaca 37*. Bratislava : Stimul, 2008, s. 55 – 62.

ORGOŇOVÁ, Oľga – SEDLÁČKOVÁ, Zuzana: *Etnokultúrny základ reči slovenskej mládeže*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 155 – 164.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: *Kultúrny obraz verbálnych prejavov slovenskej mládeže alebo Vtáka poznáš po perí, človeka po reči*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 233 – 245.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: *Kognitívna štylistika: interpretácia metafor zániku Česko-Slovenska*. In: *Studia Academica Slovaca 42*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 181 – 195.

PANČÍKOVÁ, Marta: *Zradné slová v slovanských jazykoch*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 111 – 120.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004a, 208 s.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Studia Academica Slovaca – harmónia tradície a modernosti*. In: *40 rokov Studia Academica Slovaca*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004b, s. 37 – 53.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *K dynamike administratívnej komunikácie*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 102 – 120.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina v slovanskom kontexte.* In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 465 – 476.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slavic Networking*. In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 477 – 486.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Ako profesor Jozef Mlacek tvaroval letnú školu Studia Academica Slovaca*. In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 9 – 16.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Ako docent Peter Baláž profiloval slovenčinu ako cudzí jazyk. Kontinuita a novátorstvo v teórii i praxi.* In: *Studia Academica Slovaca 37.* Bratislava : Stimul, 2008, s. 9 – 16.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Ako docent Miloslav Darovec zasväcoval sasistov do tajov slovenčiny.* In: *Studia Academica Slovaca 38.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 11 – 18.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Ako profesor Ján Sabol odklínal sasistom jazyk, pieseň a báseň.* In: *Studia Academica Slovaca 38.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 19 – 28.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Ako profesor Jozef Mistrík profiloval Studia Academica Slovaca. Od dorozumievania k medzikultúrnemu porozumeniu.* In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 11 – 20.

PEKAROVIČOVÁ, Jana – TRUBAČOVÁ, Lucia Anna: *Zdvorilosť v interkultúrnom kontexte.* In: *Studia Academica Slovaca 41.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 213 – 223.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Profesor Šimon Ondruš a Studia Academica Slovaca.* In: *Philologica 67.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 15 – 20.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Eugen Pauliny a Studia Academica Slovaca.* In: *Philologica 72.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 37 – 47.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Ako rozumejú zahraniční slovakisti češtine a zahraniční bohemisti slovenčine. Projekt receptívnej znalosti blízkeho jazyka*. In: *Studia Academica Slovaca 42*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 169 – 180.

RAKŠÁNYIOVÁ, Jana: *Preklad ako interkultúrna mediácia.* In: *Studia Academica Slovaca 38.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 255 – 268.

SABOL, Ján: *Metamorfózy kvantity v spisovnej slovenčine*. In: *Studia Academica Slovaca 33.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 183 – 203.

SABOL, Ján: *Symetria a asymetria rytmotvorných prvkov*. In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 121 – 126.

SABOL, Ján: *Jazykovedné dielo akademika Ľudovíta Nováka*. In: *Studia Academica Slovaca. 37.* Bratislava : Stimul, 2008, s. 77 – 88

SABOL, Ján – SABOLOVÁ, Oľga: *Fonologické podnety výskumu protikladu a kontrastu v umeleckom texte*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 259 – 265.

SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Fonologický systém slovenčiny a výučba slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 121 – 138.

SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Stopy fonologického vývoja v súčasnom pravopise slovenčiny.* In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 127 – 138.

SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Artikulačne a akusticky motivované slová v slovenčine z vývinového hľadiska*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 233 – 245.

SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Slovenské nárečia v súčasnej komunikačnej praxi*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 207 – 214.

SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Sociolingvistická sonda do používania honoratívu v bežnej komunikácii v slovenčine*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 267 – 275.

SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Svedectvo frazeológie o univerzálnom poznávaní sveta zmyslami*. In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 297 – 306.

SKLADANÁ, Jana: *Historický slovník slovenského jazyka*. In: *Studia Academica Slovaca 33*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 139 – 150.

SOKOLOVÁ, Miloslava: *Radixy, ich alomorfy a varianty v slovenčine*. In: *Studia Academica Slovaca 35.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 105 – 120.

ŠIMKOVÁ, Mária: *Možnosti využitia Slovenského národného korpusu na štúdium slovenského jazyka*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 204 – 218.

ŠTEFÁNIK, Jozef: *Vedia alebo nevedia? K otázke ovládania dvoch jazykov na južnom Slovensku*. In: *Studia Academica Slovaca 33*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 219 – 229.

ŠTEFÁNIK, Jozef: *Ústne a písomné prejavy študentov slovenského jazyka*. In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 151 – 164.

ŠTEFÁNIK, Jozef – SPIŠIAKOVÁ, Mária: *Slovenčina a španielčina vo vzťa-*

hu k dvojjazyčnosti. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 121 – 139.

TIBENSKÁ, Eva: *Eugen Pauliny a rozvíjanie jeho teórie intencie slovesného deja*. In: *Studia Academica Slovaca 33*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 230 – 246.

TIBENSKÁ, Eva: *Základné zásady didaktiky a metodiky vyučovania morfológie slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 165 – 173.

TIBENSKÁ, Eva: *Ekonomizácia v oblasti syntaktickej stavby slovenského jazyka*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 141 – 151.

TIBENSKÁ, Eva: *Prenikanie cudzích jazykových prvkov do slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 139 – 156.

VAJIČKOVÁ, Mária: *Slovenčina ako cudzí jazyk a nové médiá*. In: *Studia Academica Slovaca 33*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 247 – 253.

VAŇKO, Juraj: *Ako sa hýbu či nehýbu slovenské pády (Dynamika v pádovej sústave slovenčiny)*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 305 – 318.

ŽIGO, Pavol: *Ján Stanislav – priekopník slovenskej univerzitnej slavistiky*. In: *Studia Academica Slovaca 33*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 299 – 307.

ŽIGO, Pavol: *Medzinárodný slavistický projekt Slovanský jazykový atlas*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 423 – 434.

ŽIGO, Pavol: *Vývin substantívnej deklinácie v širších slovanských súvislostiach*. In: *Studia Academica Slovaca*. *36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 157 – 167.

ŽIGO, Pavol: *Slovanský jazykový atlas – zdroj poznatkov nielen o dnešnom Slovensku v (stredo)európskom slovanskom kontexte*. In: *Studia Academica Slovaca 37*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2008, s. 89 – 96.

ŽIGO, Pavol: *Pomenovanie rodinných vzťahov v slovenčine z hľadiska etnokultúrnej identity*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 269 – 283.

ŽIGO, Pavol: *Percepcie pri storočnici profesora Eugena Paulinyho*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 265 – 280.

ŽIGO, Pavol: *Substantívna deklinácia – samostatný problém (nielen) Slovenského jazykového atlasu*. In: *Studia Academica Slovaca 42*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 313 – 324.

Summary

Slovak Language and Its Ethnocultural Reflection in Almanacs *Studia Academica Slovaca* in the Last Decade (2004 – 2013)

In the last decennium of the Summer School of Slovak Language and Culture, 254 papers were published in individual almanacs of lectures of *Studia Academica Slovaca 33 – 42 (2004 – 2013)*, 87 papers represent linguistic themes and that is almost a third of the whole editorial production from this period. In the field of linguistic Slovakistics more attention was focused on the issues of current Slovak in the last decade. Reflections of selected phenomena of individual levels of linguistic structure are supplemented with ethnocultural and intercultural aspects. The largest group constitutes of papers with sociolinguistic foundation that reflect current situation in language culture and language politics and elucidate dynamic tendencies as well as the usage of language in various communication domains. Among published lectures are also lectures dedicated to the development of Slovak language and its history as well as presentations of Slovak dialect areas in the international project named *Slavic Linguistic Atlas*. We see a clear tendency to functionally connect mutually relevant units into thematic blocks to offer students more consistent study materials and topics for uncovering connections while describing and explaining peculiarities that influence language acquisition and understanding of Slovak realities of Slovak language from a foreigner's perspective. Beside the aforementioned issues almanacs *Studia Academica Slovaca* contain lectures dedicated to anniversaries, important events and personalities of Slovak culture and linguistics.

Staršia slovenská literatúra v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* (1972 – 2013)

Zuzana Kákošová

V uplynulých štyridsiatich dvoch ročníkoch zborníkov *Studia Academica Slovaca* sa nachádzajú doslova stovky štúdií, prednášok či odborných článkov z mimoriadne širokého okruhu tém týkajúcich sa slovenského jazyka, histórie, národopisu, hudby, výtvarného umenia, filmu i divadla, dejín žurnalistiky, politiky, sociológie a v neposlednom rade aj slovenskej literatúry od jej počiatkov po najsúčasnejšiu súčasnosť. Uvedomujem si, že najatraktívnejšou pravdepodobne nielen v literatúre je vždy aktuálna súčasnosť, ale vždy je zaujímavé aj to, akou cestou sme k nej dospeli, čiže história už spomínaných disciplín. Literárnovedné prednášky v prvých 25 zväzkoch zborníkov *Studia Academica Slovaca* zanalyzovala a zhodnotila ešte v 27. ročníku (1998) docentka Oľga Sabolová[1]. V prehľadovom článku venovala pozornosť všetkým literárnovedným prednáškam, ktoré rozdelila podľa zamerania do viacerých okruhov.

Staršia slovenská literatúra je v našom chápaní literatúra, ktorá vznikala na našom území (ale nielen tam) pred rokom 1780 a bola napísaná viacerými jazykmi: predovšetkým dobovou podobou latinčiny (stredovekou, humanistickou, barokovou), ale i maďarčinou, nemčinou, češtinou či rôznymi podobami predspisovnej „slovenčiny". Ide o rozsiahly korpus textov, ktoré sú na časovej osi nerovnomerne rozmiestnené. Pre stredovek sa nám zachovalo pomerne málo písomných

[1] SABOLOVÁ, Oľga: *Analýza literárnovedných prednášok v 25 zväzkoch zborníka Studia Academica Slovaca.* In: *Studia Academica Slovaca 27*. Bratislava : STIMUL, 1998, s. 226 – 232.

pamiatok (v porovnaní s inými národnými literatúrami, napríklad s českou) a len v niektorých literárnych druhoch (najmä epika, čiastočne lyrika) a zastupujú len niekoľko žánrov (legenda, kronika, duchovná pieseň, modlitba). Najkompaktnejší korpus textov predstavujú v stredoveku staroslovienske pamiatky a pútajú aj najviac pozornosti nielen literárnych vedcov či translatológov, ale najmä slavistov, jazykovedcov či historikov.

Staršia slovenská literatúra sa objavuje v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* od ich prvého ročníka z roku 1972 až po súčasnosť viac-menej pravidelne. Prvé tri štúdie v ročníkoch 1 – 3 (1972 – 1974) sú koncipované tak, že predstavujú tri základné literárne druhy: Ján Mišianik píše o barokovej lyrike na Slovensku (1/1972), Jozef Minárik o barokovej cestopisnej literatúre (2/1973) a Zoltán Rampák o staršej slovenskej dráme v európskom kontexte (3/1974).

Ján Mišianik predstavoval vo svojej dobe autoritu, bol to najvýznamnejší odborník na staršiu slovenskú literatúru zo Slovenskej akadémie vied. V novembri toho istého roku (1972) zomrel a až posmrtne mu vyšla jeho najvýznamnejšia a najcitovanejšia kniha *Pohľady do staršej slovenskej literatúry* (1974). Jeho pohľad na barokovú lyriku[2] v prvom ročníku zborníka SAS predznamenal kapitolu v nej, nakoľko vo svojich predchádzajúcich publikáciách sa jej nevenoval komplexne. V *Dejinách slovenskej literatúry* z roku 1958 spracoval didakticko-reflexívnu poéziu a v kolektívnych *Dejinách slovenskej literatúry* z roku 1960 na malom priestore charakterizoval barokovú lyriku veľmi zjednodušene a schematicky. Jeho publikovaná prednáška v prvom ročníku zborníka SAS sa zamerala na dva najvýznamnejšie lyrické žánre baroka – duchovnú a ľúbostnú poéziu, ktoré sú aj veľmi vhodne, tak barokovo protikladné. Keď si jej text porovnáme s kapitolou v spomínanej monografii, vidíme, že sa možno rodili paralelne.

V poradí druhý autor Jozef Minárik, docent z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, predstavoval zasa autoritu v akademickom prostredí. Pre svoju štúdiu si J. Minárik vybral z barokovej

[2] MIŠIANIK, Ján: *Baroková lyrika na Slovensku.* In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 105 – 114.

prózy to najzaujímavejšie, a to cestopisnú literatúru[3]. Tému spracoval v tej dobe jednak vo svojich skriptách *Kapitoly zo staršej slovenskej literatúry III.* (1972), ale najmä vo fundovaných doslovoch svojich početných edícií barokových cestopisov a v neskoršej vysokoškolskej učebnici *Baroková literatúra. Svetová, česká a slovenská* (1984).

Profesor Zoltán Rampák sa v ročníku 3/1974 pozrel na staršiu slovenskú drámu cez európsky kontext.[4] Bol to jeden z našich najrenomovanejších odborníkov na dejiny drámy od najstarších čias po 20. storočie s bohatou bibliografiou, v ktorej nájdeme niekoľko monografií predovšetkým o dráme 18. – 20. storočia. Po malej pauze piatich rokov nájdeme v 8. ročníku (1979) štúdiu Mileny Cesnakovej-Michalcovej o divadle medzi stredovekom a novovekom[5], ktorá v istom zmysle dopĺňa Rampáka, keďže k dráme divadlo neodmysliteľne patrí.

Následne sa staršia slovenská literatúra znova na sedem rokov vytratila zo zborníkov SAS, staršia generácia bádateľov vystúpila hneď v prvých troch ročníkoch a svoju účasť už nezopakovala (Ján Mišianik 15. 11. 1972 predčasne zomrel vo veku 58 rokov). Pripomínali ju viac-menej len príspevky slavistov a jazykovedcov, ktoré sa týkali predovšetkým staroslovienskej literatúry: Ján Stanislav, Šimon Ondruš, Rudolf Krajčovič, Katarína Habovštiaková, Ema Krošláková. Sústreďovali sa (okrem špecifických jazykovedných otázok) aj na prejavy učenosti a rétoriky v staroslovienskych textoch, ich melodickými vlastnosťami, vyzdvihovaním Konštantínových básnických schopností a jeho hudobného nadania i autorskou osobnosťou Klimenta (Ján Stanislav[6]). Šimon Ondruš literárnovedný aspekt zakotvil dokonca aj v titule svojho príspevku, keď sa na oba staroslovienske životy (*Život Konštantína* a *Život Metoda*) pozeral z aspektu nielen „súčasnej jazykovedy", ale

[3] MINÁRIK, Jozef: *Baroková cestopisná literatúra.* In: *Studia Academica Slovaca 2*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1973, s. 149 – 158.

[4] RAMPÁK, Zoltán: *Staršia slovenská dráma v európskom kontexte.* In: *Studia Academica Slovaca 3*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1974, s. 301 – 316.

[5] CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena: *Divadlo na Slovensku od stredoveku do novoveku.* In: *Studia Academica Slovaca 8*. Bratislava : ALFA, 1979, s. 47 – 57.

[6] STANISLAV, Ján: *Umelecké slovo v staroslovienskych pamiatkach.* In: *Studia Academica Slovaca 6*. Bratislava : ALFA, 1977, s. 531 – 538.

aj „literárnej teórie". V skutočnosti sa však literárnoteoretický aspekt v jeho štúdii redukuje len na konštatovania o žánrovom charaktere pamiatok: „žánrový a štýlový habitus ŽK... nazvali by sme ho historickou literatúrou faktu stvárnenou metódou lyrizovanej prózy... aj život Metodov (ďalej ŽM) je historickou literatúrou faktu", či o niečo nižšie: „spracovanie ŽK metódou lyrizovanej prózy a ŽM metódou kritického realizmu".[7] Ondruš nadväzuje na svoje staršie práce, avšak jeho názory na typovú a žánrovú charakteristiku oboch staroslovienskych životov sa všeobecne neujali.

Súbor staroslovienskych príspevkov, ktoré sa zaoberajú nielen jazykovou, ale aj žánrovou stránkou pamiatok, dopĺňajú dve štúdie z roku 1991, ktorých autorkami sú Katarína Habovštiaková[8] a Ema Krošláková[9]. Oba články sú napísané kultivovane, odborne fundovane, ale prevažuje v nich slavistické, resp. jazykovedné hľadisko. Dominuje tu opis pamiatok, nie ich interpretácia v zmysle literárnej vedy. Obe štúdie predchádzali vydaniu ich spoločnej monografie o tvorbe solúnskych bratov a ich žiakov.[10]

V istom zmysle kuriozitu predstavuje príspevok Rudolfa Krajčoviča z roku 1985, ktorý bol prevzatý „z týždenníka Nové slovo", ako oznamuje informácia v podtitule. *Kultivované slovo na Veľkej Morave* Rudolfa Krajčoviča predstavuje preto len informáciu populárnonáučného charakteru.[11]

V polovici osemdesiatych rokov 20. storočia nastúpila nová generácia bádateľov, resp. presnejšie bádateliek, ktorú reprezentovali Marta

---

[7] ONDRUŠ, Šimon: *Život Konštantína a život Metoda očami súčasnej jazykovedy a literárnej teórie.* In: *Studia Academica Slovaca 12.* Bratislava : ALFA, 1983, s. 389 – 404.

[8] HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: *Prekladová a pôvodná tvorba Konštantína a Metoda.* In: *Studia Academica Slovaca 20.* Bratislava : STIMUL, 1991, s. 69 – 81.

[9] KROŠLÁKOVÁ, Ema: *Obraz života a diela Konštantína a Metoda v cirkevnoslovanských literárnych textoch.* In: *Studia Academica Slovaca 20.* Bratislava : STIMUL, 1991, s. 115 – 127.

[10] HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Ema: *Z tvorby solúnskych bratov a ich žiakov.* Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1993.

[11] KRAJČOVIČ, Rudolf: *Kultivované slovo na Veľkej Morave. (Prevzaté z týždenníka Nové slovo.)* In: *Studia Academica Slovaca 14.* Bratislava : ALFA, 1985, s. 331 – 336.

Keruľová, Helena Májeková a Eva Tkáčiková (v tomto poradí sa medzi rokmi 1986 – 1999 objavili ich príspevky v zborníkoch SAS).

Text M. Keruľovej[12] je prehľadová štúdia, v ktorej autorka postupuje chronologicky od staroslovienskej literatúry, cez povesťovú literatúru (povesti o Svätoplukovi), stredovekú latinskú tvorbu, humanistickú literatúru až po barokovú literatúru. Prehľadová štúdia sa zameriava na texty, ktoré v daných obdobiach najlepšie demonštrujú hlavnú tému štúdie: európsky kontext staršej slovenskej literatúry. Predstavuje ju stredoveká európska hymnistika, vagantská poézia a exemplá, programovo medzinárodný charakter humanistickej literatúry a v baroku naviazanosť protestantskej literatúry na Nemecko, literárny bilingvizmus (Peter Benický) či v neposlednom rade rozvoj humoristických žánrov, ktoré rozvíjali v baroku európsku humoristickú tradíciu. M. Keruľová chce (a nesporne tak aj robí) „upozorniť na tie momenty, ktoré výrazne ovplyvnili a formovali vývinovú progresivitu literárneho života na Slovensku“[13].

V tom istom ročníku zborníkov SAS nájdeme aj vo svojej podstate monografickú štúdiu Heleny Májekovej o humanistickom básnikovi Jánovi Filickom. Aj keď tomu titul nenasvedčuje[14], ide o klasický portrét Jána Filického, v ktorom sa reflektuje jeho dielo na pozadí životných osudov a literárneho diania na konci 16. a na začiatku 17. storočia.

O niečo neskôr (1999) nadviazala na svoje predchodkyne Eva Tkáčiková svojou štúdiou o duchovnej poézii v renesancii a baroku (Ján Silván, Eliáš Láni, Samuel Hruškovic), ktorú autorka zaujímavo prepojila s poéziou P. O. Hviezdoslava.[15]

Pred rokom 2000 sa problematiky staršej slovenskej literatúry dotkli ešte dvaja autori a každý iným spôsobom. V roku 1990 publikoval Milan Hamada filozoficky a kultúrnohistoricky zameranú štúdiu, v kto-

[12] KERUĽOVÁ, Marta: *Kontakty staršej slovenskej literatúry s európskymi literatúrami.* In: *Studia Academica Slovaca 15*. Bratislava : ALFA, 1986, s. 255 – 266.

[13] Tamže, s. 265.

[14] MÁJEKOVÁ, Helena: *Slovenská humanistická poézia v literárnom kontexte.* In: *Studia Academica Slovaca 15*. Bratislava : ALFA, 1986, s. 277 – 286.

[15] TKÁČIKOVÁ, Eva: *Duchovná pieseň a počiatky slovenskej lyrickej poézie.* In: *Studia Academica Slovaca 28*. Bratislava : STIMUL, 1999, s. 224 – 231.

rej sa zaoberal vzťahom humanizmu a reformácie k antickej kultúre[16]. Ťažisko v štúdii je na reflexii pojmov ako predrenesančné myslenie, kresťanský humanizmus a reformačný humanizmus, ktoré sú dôležité pre pochopenie formovania a fungovania humanizmu a reformácie na Slovensku koncom 15., ale najmä v 16. a 17. storočí. Druhým autorom bol Ján Zambor, ktorý sa síce staršou slovenskou literatúrou primárne nezaoberá, ale do svojho prehľadu vývinu slovenskej poézie zahrnul aj jej počiatočné vývinové obdobia[17]. V štúdii prezentuje vývin poézie v podobe prehľadu najdôležitejších autorov a ich diel, ktorý je najmä v staršej slovenskej literatúre založený na reflexii sekundárnej literatúry, a hneď v úvode na to autor aj upozorňuje. Text o staršej literatúre tvorí približne jednu štvrtinu článku a autor čerpal najmä z *Dejín slovenskej literatúry* Stanislava Šmatláka (1997).

Až v 21. storočí, čiže po roku 2000, k predchádzajúcim odborníkom prezentujúcim na stránkach zborníkov SAS staršiu slovenskú literatúru pribudli Gizela Gáfriková (2002), Zuzana Kákošová (2002), Timotea Vráblová (2005), Ľubica Blažencová (2005) a Miloslav Konečný (2011) – poslední dvaja ako reprezentanti tej najmladšej generácie vedcov zaoberajúcich sa staršou slovenskou literatúrou. Témy štúdií týchto autorov sú zaujímavé, mapujúce celý priestor staršej literatúry, nevynímajúc jej európsky kontext. Siahajú od stredovekých kroník zo začiatku 13. storočia (M. Konečný) až po Hugolína Gavloviča (G. Gáfriková), ktorý tvoril v záverečnej fáze baroka (druhá polovica 18. storočia). Štúdie majú charakter prehľadových prác, ktoré mapujú, podobne ako v minulosti napríklad M. Keruľová, celú staršiu literatúru od počiatkov po koniec baroka, ale vždy z nejakého aspektu. Takéto sú aj práce Z. Kákošovej, ktorá od žánrovo-tematickej charakteristiky celej staršej literatúry[18], cez charakteristiku ľúbostnej poézie v staršej

[16] HAMADA, Milan: *Humanizmus a reformácia na Slovensku vo vzťahu k antickej kultúre.* In: *Studia Academica Slovaca 19*. Bratislava : ALFA, 1990, s. 127 – 137.

[17] ZAMBOR, Ján: *Slovenská poézia od Proglasu po dnešok.* In: *Studia Academica Slovaca 28*. Bratislava : STIMUL, 1999, s. 261 – 276.

[18] KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Slovenská literatúra pred rokom 1780. Žánrovo-tematické premeny literatúry od stredoveku po barok.* In: *Studia Academica Slovaca 31*. Bratislava : STIMUL, 2002, s. 111 – 127.

literatúre[19] prešla k reflexii emblému v žánrovom systéme poézie 16. a 17. storočia[20]. Autorku zaujali aj témy obrazu Turka v staršej literatúre či obrazu ženy, a to nielen v ľúbostnej poézii renesancie a baroka[21].

G. Gáfriková sa vo svojej vedeckej práci orientovala predovšetkým na obdobie baroka a na 18. storočie. Jej emblémovým autorom bol Hugolín Gavlovič, napísala o ňom množstvo štúdií, vydala jeho dve najvýznamnejšie diela, a to *Valaskú školu* (1989) i *Školu kresťanskú* (2013). Do zborníkov SAS prispela dvakrát. Prvý príspevok je v podstate monografický portrét už spomínaného Hugolína Gavloviča[22]. Autorka podáva prehľadne základné informácie o jeho živote a impozantnom diele, pričom kladie dôraz práve na *Valaskú školu*, ktorú dáva do súvislostí s ostatnými Gavlovičovými prácami. Druhý príspevok G. Gáfrikovej je z roku 2004[23] a prišiel len rok po vyjdení komentovanej antológie historiografických prác s názvom *Pannonia docta*, ktorej bola Gáfriková editorkou, ale aj spoluautorkou. V štúdii tak sprostredkovala svoje najnovšie vedecké výskumy. Tento princíp, prednáška a štúdia v zborníku SAS bezprostredne po vydaní dôležitej publikácie, sa opakoval pri viacerých autoroch (Z. Kákošová, M. Konečný).

Ďalšie dva príspevky zo staršej slovenskej literatúry (podobne ako ročníky 31/2002 alebo 41/2012) obsahuje 34. ročník zborníka SAS. Tematicky súvisia, sú z oblasti duchovnej poézie. Prvý napísala Ľubica Blažencová, z najmladšej generácie odborníkov na staršiu literatúru, a týkal sa parafráz žalmov v prvom tlačenom katolíckom spevníku

---

[19] KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *K podobám ľúbostnej poézie v staršej slovenskej literatúre.* In: *Studia Academica Slovaca 33.* Bratislava : STIMUL, 2004, s. 77 – 90.

[20] KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Emblém v žánrovom systéme poézie 16. a 17. storočia.* In: *Studia Academica Slovaca 41.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 113 – 135.

[21] KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Obraz Turka v staršej slovenskej literatúre.* In: *Studia Academica Slovaca 37.* Bratislava : STIMUL, 2008, s. 109 – 126. KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Obraz ženy v staršej slovenskej literatúre.* In: Studia Academica Slovaca 38. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 146 – 167.

[22] GÁFRIKOVÁ, Gizela: *Literárne dielo Hugolína Gavloviča.* In: *Studia Academica Slovaca 31.* Bratislava, STIMUL, 2002, s. 61 – 73.

[23] GÁFRIKOVÁ, Gizela: *Prvý historiografický koncept slovenskej literatúry.* In: *Studia Academica Slovaca 33/*. Bratislava : STIMUL, 2004, s. 50 – 65.

Cantus Catholici. Príspevok bol venovaný 350. výročiu jeho vydania (1655 – 2005). Autorka porovnala starozákonné žalmy s ich podobou v *Cantus Catholici*, a ako píše v závere, snažila sa vystihnúť práve „mieru ekumenického posolstva, pretože sa v ňom stretajú tak katolícke, ako i nekatolícke prvky".[24] Autorkou druhého príspevku je Timotea Vráblová, dnes už príslušníčka strednej generácie bádateľov, a zaoberala sa v ňom špecifikami evanjelickej duchovnej piesne so zameraním prednostne na piesňový fond v *Cithare Sanctorum* Juraja Tranovského (prvý tlačený kancionál na evanjelickej strane)[25]. T. Vráblová patrí k našim najlepším odborníkom na duchovnú poéziu, svedčí o tom množstvo publikovaných štúdií doma i v zahraničí a najnovšie tiež monografia *Spi v kolíske srdca môjho* (2010).

Nakoniec sme si nechali najmladšieho spomedzi vedcov publikujúcich v zborníkoch SAS o staršej literatúre. Je ním Miloslav Konečný, ktorý už má na konte dve štúdie. Prvá je v ročníku 40/2011 a venuje sa v nej epigramu a jeho premenám od humanizmu po preromantizmus[26]. Miloslav Konečný sa svojimi prácami o epigrame (má o ňom aj monografiu) vypracoval na nášho významného odborníka v tejto oblasti a svedčí o tom aj spomínaná štúdia, ktorá má literárnohistorický charakter: prechádza v nej od definovania žánru, cez jeho počiatky formovania v antike, revitalizáciu v humanizme a premeny v baroku až po v podstate záverečnú podobu v klasicizme a preromantizme. Druhá štúdia M. Konečného potvrdzuje jeho rozhľadenosť v problematike staršej literatúry a je zameraná na stredoveké kroniky, na ich typickú vlastnosť, a to na žánrový a funkčný synkretizmus[27].

---

[24] BLAŽENCOVÁ, Ľubica: *Interpretácia vybraných textov spevníka Cantus Catholici. Venované 350. výročiu vydania prvého tlačeného katolíckeho spevníka.* In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : STIMUL, 2005, s. 177 – 195.

[25] VRÁBLOVÁ, Timotea: *Špecifiká evanjelickej duchovnej piesňovej tvorby na Slovensku v 17. storočí (Cithara Sanctorum)* In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : STIMUL, 2005, s. 313 – 328.

[26] KONEČNÝ, Miloslav: *Premeny epigramu od humanizmu po Jána Kollára*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 181 – 195.

[27] KONEČNÝ, Miloslav: *Stredoveké kroniky a Slovensko.* In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 137 – 146.

Mimo pozornosti ostáva v zborníkoch SAS staršia slovenská dráma. V podstate po Rampákovej štúdii o staršej slovenskej dráme z tretieho ročníka a Michalcovej štúdii o vývine divadla od stredoveku po novovek (v ôsmom ročníku) sa je nevenoval nikto.

Osobitne treba spomenúť klasického filológa Daniela Škovieru, ktorý skúma aj novolatinských autorov, a jeho prednášku o Leonardovi Stöckelovi nájdeme v 39. ročníku (2010) zborníkov SAS[28]. V tomto ročníku predstavuje jeho príspevok jediný, ktorý sa dotýka staršej slovenskej literatúry, keďže L. Stöckel nebol len angažovaným reformátorom a učeným i schopným pedagógom, ale aj autorom zaujímavých, aj keď dobovo príznačných školských divadelných hier, najmä našej najstaršej tlačenej školskej hry s názvom *Historia von Susanna* (inscenovaná v roku 1556 v Bardejove, tlačou vydaná v roku 1559).

Po roku 2000 sa tak staršia slovenská literatúra len ojedinele vytratila zo zborníkov SAS, dokonca môžeme zaznamenať mimoriadne plodné roky, v ktorých nájdeme aj dva príspevky z tejto nesporne zaujímavej, aj keď nie až tak atraktívnej časti literárnych dejín, akou je napríklad súčasná literatúra.

Literatúra

BLAŽENCOVÁ, Ľubica: *Interpretácia vybraných textov spevníka Cantus Catholici. Venované 350. výročiu vydania prvého tlačeného katolíckeho spevníka.* In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : STIMUL, 2005, s. 177 – 195.

CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena: *Divadlo na Slovensku od stredoveku do novoveku.* In: *Studia Academica Slovaca 8*. Bratislava : ALFA, 1979, s. 47 – 57.

GÁFRIKOVÁ, Gizela: *Gavlovičova Valaská škola mravúv stodola ako textologický problém.* In: *Hugolín Gavlovič, Valaská škola*. Bratislava : VEDA, 1989, s. 745 – 784.

[28] ŠKOVIERA, Daniel: *Pietas docta. Portrét humanistu Leonarda Stöckela.* In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 235 – 245.

GÁFRIKOVÁ, Gizela: *Literárne dielo Hugolína Gavloviča.* In: *Studia Academica Slovaca 31*. Bratislava : STIMUL, 2002, s. 61 – 73.

GÁFRIKOVÁ, Gizela: *Prvý historiografický koncept slovenskej literatúry.* In: *Studia Academica Slovaca 33.* Bratislava : STIMUL, 2004, s. 50 – 65.

HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: *Prekladová a pôvodná tvorba Konštantína a Metoda.* In: *Studia Academica Slovaca 20*. Bratislava : STIMUL, 1991, s. 69 – 81.

HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Ema: *Z tvorby solúnskych bratov a ich žiakov.* Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1993.

HAMADA, Milan: *Humanizmus a reformácia na Slovensku vo vzťahu k antickej kultúre.* In: *Studia Academica Slovaca 19*. Bratislava : ALFA, 1990, s. 127 – 137.

HAMADA, Milan: *Zrod novodobej slovenskej kultúry.* Bratislava : Slovak Academic Press, 1995.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Kapitoly zo slovenskej literatúry. 9. – 18. storočie. Typológia a poetika stredovekej, renesančnej a barokovej literatúry.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2001, 2005.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Slovenská literatúra pred rokom 1780. Žánrovo-tematické premeny literatúry od stredoveku po barok.* In: *Studia Academica Slovaca 31*. Bratislava : STIMUL, 2002, s. 111 – 127.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *K podobám ľúbostnej poézie v staršej slovenskej literatúre.* In: *Studia Academica Slovaca 33*. Bratislava : STIMUL, 2004, s. 77 – 90.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Obraz Turka v staršej slovenskej literatúre.* In: *Studia Academica Slovaca 37*. Bratislava: STIMUL, 2008, s. 109 – 126.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Obraz ženy v staršej slovenskej literatúre.* In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 146 – 167.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Latinská humanistická poézia 16. storočia v kontexte slovenskej literatúry.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2010.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Emblém v žánrovom systéme poézie 16. a 17. storočia.* In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 113 – 135.

KERUĽOVÁ, Marta: *Kontakty staršej slovenskej literatúry s európskymi literatúrami.* In: *Studia Academica Slovaca 15*. Bratislava : ALFA, 1986, s. 255 – 266.

MÁJEKOVÁ, Helena: *Slovenská humanistická poézia v literárnom kontexte.* In: *Studia Academica Slovaca 15*. Bratislava : ALFA, 1986, s. 277 – 286.

KONEČNÝ, Miloslav: *Poetika epigramov Konštantína Halapiho. K výskumu latinskej barokovej epigramatiky.* Trnava : UCM, 2011.

KONEČNÝ, Miloslav: *Stredoveké kroniky a Slovensko.* In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 137 – 146.

KONEČNÝ, Miloslav: *Premeny epigramu od humanizmu po Jána Kollára.* In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 181 – 195.

KRAJČOVIČ, Rudolf: *Kultivované slovo na Veľkej Morave. (Prevzaté z týždenníka Nové slovo.)* In: *Studia Academica Slovaca 14*. Bratislava : ALFA, 1985, s. 331 – 336.

KROŠLÁKOVÁ, Ema: *Obraz života a diela Konštantína a Metoda v cirkevnoslovanských literárnych textoch.* In: *Studia Academica Slovaca 20*. Bratislava : STIMUL, 1991, s. 115 – 127.

MINÁRIK, Jozef: *Baroková cestopisná literatúra.* In: *Studia Academica Slovaca 2*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1973, s. 149 – 158.

MINÁRIK, Jozef: *Baroková literatúra. Svetová, česká, slovenská.* Bratislava : SPN, 1984.

MIŠIANIK, Ján: *Baroková lyrika na Slovensku.* In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 105 – 114.

MIŠIANIK, Ján: *Pohľady do staršej slovenskej literatúry.* Bratislava : VEDA, 1974.

ONDRUŠ, Šimon: *Život Konštantína a život Metoda očami súčasnej jazykovedy a literárnej teórie.* In: *Studia Academica Slovaca 12*. Bratislava : ALFA, 1983, s. 389 – 404.

Pannonia docta. Z predhistórie uhorsko-slovenskej literárnej historiografie. Ed. Gizela Gáfriková. Bratislava : VEDA, 2003.

RAMPÁK, Zoltán: *Staršia slovenská dráma v európskom kontexte.* In: *Studia Academica Slovaca 3*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1974, s. 301 – 316.

SABOLOVÁ, Oľga: *Analýza literárnovedných prednášok v 25 zväzkoch zborníka Studia Academica Slovaca.* In: *Studia Academica Slovaca 27*. Bratislava : STIMUL, 1998, s. 226 – 232.

STANISLAV, Ján: *Umelecké slovo v staroslovienskych pamiatkach.* In: *Studia Academica Slovaca 6*. Bratislava : ALFA, 1977, s. 531 – 538.

ŠKOVIERA, Daniel: *Pietas docta. Portrét humanistu Leonarda Stöckela.* In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 235 – 245.

TKÁČIKOVÁ, Eva: *Podoby slovenskej literatúry obdobia renesancie.* Bratislava : VEDA, 1988.

TKÁČIKOVÁ, Eva: *Duchovná pieseň a počiatky slovenskej lyrickej poézie.* In: *Studia Academica Slovaca 28*. Bratislava : STIMUL, 1999, s. 224 – 231.

VRÁBLOVÁ, Timotea: *Špecifiká evanjelickej duchovnej piesňovej tvorby na Slovensku v 17. storočí (Cithara Sanctorum)* In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : STIMUL, 2005, s. 313 – 328.

ZAMBOR, Ján: *Slovenská poézia od Proglasu po dnešok.* In: *Studia Academica Slovaca 28*. Bratislava : STIMUL, 1999, s. 261 – 276.

Summary

Older Slovak Literature in Almanacs *Studia Academica Slovaca* (1972 – 2013)

The author in her paper maps the representation of older Slovak literature in almanacs Studia Academica Slovaca between 1972 and 2013. The research shows that lecturers and authors of published papers in almanacs were in each era the most important scientists and researchers in the field of older Slovak literature (Mišianik, Minárik, Rampák, Michalcová-Cesnaková, Keruľová, Gáfriková, Tkáčiková, Kákošová and others) who covered the whole range of the subject of older Slovak literature: from overview papers, through genology (religious and love poetry, travel literature, epigrams and emblems), monographic portrayal papers (Ján Filický, Hugolín Gavlovič) to thematic papers dedicated to e.g. the image of a Turk or a woman in older Slovak literature. Older Slovak literature was irreplaceable in almanacs SAS from its first volumes, although occasionally it was missing from almanacs SAS for a period of time (sometimes longer, sometimes shorter), it has always returned and brought interesting and innovative view on old literary texts.

Slovenská literatúra a jej literárnovedná reflexia v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* v poslednom desaťročí (2004 – 2013)

Miloslav Vojtech

Slovenskej literatúre a jej literárnovednej reflexii patrilo v programoch Letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca tradičné a pevné miesto už od jej samých začiatkov. Popri primárnej jazykovej a komunikačnej zložke vzdelávania zahraničných slovakistov patrila literatúra ako kľúčová súčasť slovenskej kultúry vždy k ústredným témam letnej školy a, samozrejme, aj zborníkov *Studia Academica Slovaca*. Doposiaľ 43 vydaných zväzkov zborníkov predstavuje najhmatateľnejší dôkaz o kvantitatívnom a kvalitatívnom zastúpení literárnovednej slovakistiky v jednotlivých ročníkoch tohto významného podujatia. Analýze tejto tematickej zložky v jednotlivých zväzkoch zborníkov a jej úlohám v celkovej koncepcii letnej školy sa v minulosti venovalo už viacero sumarizačných hodnotení[1]. Naposledy bola táto problematika komplexne reflektovaná v roku 2004 pri príležitosti 40. výročia Studia Academica Slovaca[2]. V tomto príspevku sa pokúsime

[1] FISCHEROVÁ, Anna: *Slovenská kultúra v zborníkoch SAS (Úvaha nad štúdiami v dvadsiatich piatich ročníkoch).* In: *Studia Academica Slovaca 26*. Bratislava : Stimul, 1997, s. 270 – 289; SABOLOVÁ, Oľga: *Analýza literárnovedných prednášok v 25. zväzkoch zborníka Studia Academica Slovaca*. In: *Studia Academica Slovaca 27*. Bratislava : Stimul, 1998, s. 226 – 232.

[2] Porov. VOJTECH, Miloslav: *Slovenská literatúra a literárnovedná slovakistika na letnej škole slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca*. In: *40 rokov Studia Academica Slovaca*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 54 – 62.

nadviazať práve na túto analýzu a naznačiť isté koncepčné a metodologické trendy a posuny, ktoré sú identifikovateľné v koncepcii literárnovednej slovakistickej zložky v uplynulom decéniu.

Tematické zameranie a charakter jednotlivých literárnovedne orientovaných príspevkov v posledných desiatich ročníkoch zborníkov SAS do istej miery prierezovo zastupuje všetky zložky a oblasti aktuálneho slovakistického literárnovedného výskumu: literárnu históriu, literárnu komparatistiku a translatologickú problematiku, teoretickú reflexiu literatúry z aspektu genológie, verzológie či teórie obraznosti a napokon komplexne poňaté interpretačné sondy do textov slovenskej literatúry najrozličnejších období. Ak sledujeme literárnovedne orientované príspevky publikované v posledných desiatich zväzkoch zborníkov SAS – pripomeňme, že ich bolo publikovaných dovedna až 82 a ich komplexnú bibliografiu uvádzame v záverečnom súpise literatúry, vidíme (v porovnaní s predchádzajúcim obdobím) isté tematické a metodologické posuny a koncepčné modifikácie. Najvýraznejším trendom, ktorý môžeme badať v uplynulom desaťročí (v porovnaní s prvou tridsiatkou zborníkov SAS), je odklon od „panoramaticky" a sumarizačne koncipovaných literárnohistorických tém zobrazujúcich širšie či užšie etapy literárnohistorického vývinu, ako sú reflexie rozsiahlejších literárnohistorických celkov, literárnych epoch, problematika jednotlivých literárnych smerov a skupín, retrospektívy jednotlivých decénií vývinu slovenskej literatúry a pod.[3], a preferencia tém orientovaných primárne na interpretáciu literárneho textu v najrozličnejších súvislostiach a metodologických varietách, prierezových genologických tém koncipovaných v intenciách historickej poetiky a tém zameraných na jednotlivé autorské osobnosti reflektované v širších literárnohistorických súvislostiach. Osobitne je potrebné spomenúť trend, ktorý je viditeľný najmä v posledných zväzkoch zborníkov:

[3] Tento typ príspevkov v poslednej desiatke zborníkov SAS reprezentujú iba dva štúdie: KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Podoby slovenskej literatúry v 16. storočí*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 209 – 228; BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Prínos Trnavskej skupiny (konkretistov): novátorstvo v básnickom zobrazení príbehov*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 49 – 66.

zapájanie reflexie slovenskej literatúry do širších interdisciplinárnych vzťahov a jej teoreticko-metodologické uchopenie v tesnejšej interakcii s problémami jazyka a kultúry a v analógii s inými druhmi umenia.

Najväčšie zastúpenie v posledných desiatich zväzkoch zborníkov SAS majú interpretačne orientované štúdie, ktoré sú hĺbkovými interpretačnými sondami do textov rôznych literárnych období a žánrovej a druhovej proveniencie. Tieto interpretačne orientované sondy do slovenskej literatúry „nereflektujú literárny text iba ako imanentnú entitu, ale nezabúdajú ho situovať aj do relevantných kontextuálnych súradníc, predovšetkým literárnohistorických či medziliterárnych"[4] a vo viacerých prípadoch aj s presahom do textologickej problematiky. Vedľa seba sa v jednotlivých zväzkoch zborníkov ocitajú komplexné interpretácie básnických zbierok, jednotlivých básní či románových, novelistických a poviedkových textov alebo celých súborov kratších próz. Spomedzi interpretačne zameraných štúdií je veľký priestor venovaný interpretácii slovenskej poézie 20. storočia. Tento tematický okruh reprezentuje najmä rozsiahly súbor interpretácií Jána Zambora. Vo svojich štúdiách sa venoval najmä interpretácii poézie Ladislava Novomeského, Jána Stacha, Miroslava Válka a Štefana Strážaya[5]. Z básnických textov starších literárnych období boli reflektované najmä texty slovenskej duchovnej poézie (štúdie Timotey Vráblovej, Evy Tká-

[4] Tamže, s. 61.

[5] ZAMBOR, Ján: *O poetike Novomeského Nedele a Romboidu*. In: *Studia Academica Slovaca 33*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 276 – 298; ZAMBOR, Ján: *Interpretácia básne Jána Stacha Svadobná cesta*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 317 – 333; ZAMBOR, Ján: *Interpretácia básne Miroslava Válka Len tak*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 299 – 312; ZAMBOR, Ján: *Interpretácia troch básní Miroslava Válka z druhej polovice 60. rokov*. In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 319 – 334; ZAMBOR, Ján: *Interpretácia básne Jána Stacha Číhanie*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 259 – 268; ZAMBOR, Ján: *Lyrika ako fascinácia bytím*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 247 – 264; ZAMBOR, Ján: *Interpretácia básne Miroslava Válka Dejiny trávy*. In: *Studia Academica Slovaca 42*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 269 – 284.

čikovej a Ľubice Blažencovej[6]) a z poézie 19. storočia básnické texty Jána Hollého[7], Jána Bottu[8] a Pavla Országha Hviezdoslava (s akcentom na verzologické aspekty jeho baladických textov)[9]. Z prozaických diel sa interpretačná pozornosť venovala jednak emblematickým textom slovenskej literatúry 19. storočia: románu Jána Chalupku *Bendeguz*[10] či polemicko-parodickej próze Jonáša Záborského *Faustiáda*[11], no najmä textom slovenskej literatúry 20. storočia: súboru noviel Františka Švantnera *Dáma*[12], prózam Gejzu Vámoša s akcentom na jeho románový text *Atómy Boha*[13], novele Petra Karvaša *Milý pán Hálka*[14], viacerým

---

[6] BLAŽENCOVÁ, Ľubica: *Interpretácia vybraných textov spevníka Cantus Catholici. Venované 350. výročiu vydania prvého tlačeného katolíckeho spevníka.* In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 177 – 196; VRÁBLOVÁ, Timotea: *Špecifiká evanjelickej duchovnej piesňovej tvorby na Slovensku v 17. storočí (Cithara Sanctorum).* In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 313 – 328. Nadväznosťou na tradíciu duchovnej piesňovej tvorby v 19. storočí sa zaoberá TKÁČIKOVÁ, Eva: *Karol Kuzmány, Ľudovít Štúr a evanjelický Zpěvník.* In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 307 – 316.

[7] VOJTECH, Miloslav: *Cyrilo-metodská tradícia v perspektíve obrodeneckého historizmu. Epos Jána Hollého Cirillo-Metodiada.* In: *Studia Academica Slovaca 42.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 59 – 76.

[8] KOVÁČIK, Ľubomír: *Dramatický, spektakulárny a rituálny rozmer poézie Jána Bottu*. In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 185 – 196.

[9] SABOL, Ján: *Hviezdoslavov verš v priesečníku vzťahov romantickej a realistickej balady*. In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 279 – 288.

[10] DUŠÍKOVÁ, Anikó: *Chalupkov nemecký román na ceste k čitateľovi – v kontexte interpretačných stratégií.* In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 67 – 86.

[11] KRULÁKOVÁ, Anna: *Záborského východiská z útrap z rozumu*. Tamže, s. 165 – 178.

[12] KROČANOVÁ-ROBERTS, Dagmar: *Božia hra a ľudské hry. Interpretácia súboru noviel Františka Švantnera Dáma*. Tamže, s. 147 – 164.

[13] ROBERTSOVÁ, Dagmar: *Záhrada a Pierot. O invenčnosti a konvenčnosti v diele Gejzu Vámoša*. In: *Studia Academica Slovaca 37.* Bratislava : Stimul, 2008, s. 141 – 152.

[14] KROČANOVÁ-ROBERTSOVÁ, Dagmar: *Peter Karvaš: Milý pán Hálka. Interpretácia novely a porovnanie jej dvoch textových variantov.* In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 107 – 120.

prózam Jána Johanidesa (*Dedičný červotoč*[15], *Trestajúci zločin* a *Hmla na našej trpezlivosti*[16]), prózam Stanislava Rakúsa *Jasanica* a *Mačacia krajina* a Petra Macsovského (*Fabrikóma*, *Hromozvonár* a *Mykať kostlivcami*)[17]. Interpretácie týchto prozaických textov nie sú len rekapituláciou známych faktov či strohým interpretačným priblížením známych či menej známych diel slovenskej literatúry. Skôr naopak, literárne texty jednotlivé štúdie reflektujú plasticky a v nových interpretačných súvislostiach, ktoré sú podložené aktuálnym literárnovedným výskumom. Interpretované texty sú často vnímané na pozadí širších otázok hľadania identity či obrazu individuálnej a kolektívnej pamäti, ale aj na pozadí širších intertextových a textologických súvislostí.

Viaceré štúdie publikované v zborníkoch SAS v uplynulom decéniu reflektujú literárne texty z najrozličnejších parciálnych uhlov pohľadu: najmä z tematologického, motivického a topologického aspektu. Ide o štúdie odkrývajúce najrozličnejšie podoby literárneho priestoru, ktorého zobrazenie osciluje medzi autenticitou a štylizovanosťou (podoby mesta a malomesta ako literárneho priestoru v slovenskej próze, autorské stratégie v zobrazení literárneho priestoru či obraz sveta a prírody v poézii)[18] alebo o analýzu viacerých motivických a tematických prvkov v textoch slovenskej literatúry od renesancie po súčasnosť (motív zakliatia a jeho literárne konkretizácie v slovenskej literatúre

[15] ROBERTSOVÁ, Dagmar: *Bad Blood, Beauty and Violence*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 249 – 263.

[16] CSIBA, Karol: *Obraz literárnej pamäte v prózach Jána Johanidesa (Trestajúci zločin, Hmla na našej trpezlivosti).* In: *Studia Academica Slovaca 37*. Bratislava : Stimul, 2008, s. 99 – 108.

[17] CSIBA, Karol: *Pojem identita v prózach Petra Macsovského*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 67 – 76.

[18] HUČKOVÁ, Dana: *Malomestský žáner v slovenskej literatúre na prelome 19. a 20. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 95 – 104; ČÚZY, Ladislav: *Topos Piešťan v prózach Dušana Dušeka*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 229 – 238; CSIBA, Karol: *Podoba priestoru v próze Jána Johanidesa*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 171 – 180; BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Obraz sveta a prírody v poézii Milana Rúfusa.* In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 39 – 58.

19. storočia, analýza motívov a motivických celkov v slovenskej poézii 60. rokov 20. storočia, obraz Turka a obraz ženy v staršej slovenskej literatúre, problematika ľúbostných motívov determinovaných napätím medzi étosom a erosom či reflexia zdanlivo okrajového motívu, akým je napríklad námet kúpania v slovenskej literatúre a širšom kontexte slovenského umenia 60. rokov 20. storočia)[19] a problematiku básnickej obraznosti[20].

Osobitnú skupinu predstavujú štúdie dotýkajúce sa problematiky literárnej genológie, či už ide o problematiku vývinu básnických a prozaických žánrov z aspektu historickej poetiky a žánrovej typológie (problematika stredovekých kroník a ich vývinové premeny, vývin epigramu v slovenskej literatúre od humanizmu po Jána Kollára, problematika humanistickej emblematickej poézie[21]), reflexiu prozaických literárnych žánrov na pozadí dobového literárno-estetického a teoretického uvažovania (reflexia románového žánru v období romantiz-

[19] BOKNÍKOVÁ-TÓTHOVÁ, Andrea: *K motívom slovenskej poézie 60. rokov*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 165 – 190; KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Obraz Turka v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia.* In: *Studia Academica Slovaca 37.* Bratislava : Stimul, 2008, s. 109 – 126; ČÚZY, Ladislav: *Žena medzi étosom a erosom. Úvahy o jednej tematickej zložke prozaického diela Margity Figuli.* In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 69 – 78; KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Obraz ženy v staršej slovenskej literatúre.* Tamže, s. 145 – 166; KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *K podobám ľúbostnej poézie v staršej slovenskej literatúre*. In: *Studia Academica Slovaca 33*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 77 – 90; PÁCALOVÁ, Jana: *Od rozprávok k alegórii národného života*. In: *Studia Academica Slovaca 41.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 179 – 192; BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Námet kúpania v slovenskom umení 60. rokov 20. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 197 – 228.

[20] ZAMBOR, Ján: *O Rúfusovej obraznosti.* In: *Studia Academica Slovaca 37.* Bratislava : Stimul, 2008, s.165 – 185.

[21] KONEČNÝ, Miloslav: *Stredoveké kroniky a Slovensko*. In: *Studia Academica Slovaca 41.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 137 – 146; KONEČNÝ, Miloslav: *Premeny epigramu od humanizmu po Jána Kollára*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 181 – 198; KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Emblém v žánrovom systéme poézie 16. a 17. storočia.* In: *Studia Academica Slovaca 41.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 113 – 136.

mu[22], problematika rozprávky ako literárneho žánru[23]), reflexiu problematiky memoárovej a (auto)biografickej prózy[24], historickej prózy[25] či problematiky dramatických komediálnych a veseloherných žánrov[26], teoretickú analýzu vzťahu poézie a prózy a ich dominánt a subdominánt z hľadiska semiotiky[27] alebo vzťah lyriky a epiky aplikovaný na textový materiál Hviezdoslavových básnických skladieb s biblickými námetmi[28].

Pomerne početnou skupinou príspevkov sú štúdie, ktoré svojím charakterom smerujú k typu tzv. autorského portrétu, v rámci ktorého sa reflektuje v duchu tradičného literárnohistorického prístupu „vita et scripta" literárna tvorba jednej autorskej osobnosti (či už v komplexnosti, alebo čiastkovo). Tento typ príspevkov si každoročne vyžadujú jednak jubileá autorov slovenskej literatúry, ktoré sa v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* programovo pripomínajú, ale aj snaha „nanovo prečítať", literárnohistoricky zhodnotiť a aktualizovať tvorbu vybraných spisovateľských osobností a oslobodiť ju spod nánosu tradičných a často prekonaných interpretácií.

---

22 KRULÁKOVÁ, Anna: *Názory na román v období romantizmu*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 221 – 236.

23 PÁCALOVÁ, Jana: *Pavol Dobšinský v dejinách slovenskej rozprávky*. In. *Studia Academica Slovaca 37*. Bratislava : Stimul, 2008, s. 127 – 140.

24 CSIBA, Karol: *Memoárová próza – oslabená garancia identity*. In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 59 – 68; CSIBA, Karol: *Spomienkové rozprávanie Hany Gregorovej*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 41 – 50.

25 CSIBA, Karol: *Tri historické prózy Jána Johanidesa (Marek koniar a uhorský pápež, Slony v Mauthausene, Najsmutnejšia oravská balada)*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 35 – 44.

26 VOJTECHOVÁ, Eva: *Revízia slovenskej komédie jedného desaťročia. Slovenská komédia v rokoch 1935 – 1945*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 285 – 198; ŠPANOVÁ, Eva: *Smiech či výsmech? Typologická charakteristika veselohry a satiry*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 291 – 304.

27 SABOL, Ján: *O problematike vzťahu poézie a prózy*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 225 – 232.

28 SABOLOVÁ, Oľga: *Hviezdoslavove básnické skladby s biblickými námetmi*. In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 289 – 296.

Tento typ príspevkov reprezentujú štúdie Ladislava Čúzyho venované výrazným osobnostiam slovenskej prózy 20. storočia Milovi Urbanovi, Jaroslave Blažkovej a Petrovi Jarošovi[29], štúdia Valéra Mikulu venovaná Dominikovi Tatarkovi[30], štúdie Zuzany Kákošovej venované trom popredným osobnostiam slovenskej drámy Vladimírovi Hurbanovi Vladimírovovi, Ivanovi Stodolovi a Ivanovi Bukovčanovi[31], štúdia Miloslava Vojtecha komplexne mapujúca literárnu tvorbu Jozefa Ignáca Bajzu[32], štúdia Jána Gbúra reflektujúca prozaickú tvorbu Martina Kukučína[33] a napokon štúdia Petra Darovca venovaná Pavlovi Vilikovskému[34].

K obľúbeným témam poslednej desiatky zborníkov SAS patrila reflexia slovenskej drámy z najrozličnejších uhlov pohľadu. Okrem syntetizujúcich a portrétovo koncipovaných profilov slovenských dramatikov a štúdií reflektujúcich dramatické texty z genologického hľadiska sa môžeme stretnúť s príspevkami reflektujúcimi niektoré literárnosmerové a ideovo-filozofické tendencie v slovenskej dráme 20. storočia, s príspevkami s tematikou typológie dramatických postáv či

[29] ČÚZY, Ladislav: *Peripetie hľadania. K storočnici Mila Urbana*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 24 – 37; ČÚZY, Ladislav: *Fenomén Jaroslava Blažková*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 181 – 194; ČÚZY, Ladislav: *Jarošova angažovanosť z konca storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 51 – 60.

[30] MIKULA, Valér: *Vitalistická tvár Dominika Tatarku*. In: *Studia Academica Slovaca 42*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 257 – 268.

[31] KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Dráma medzi realizmom a modernou. Venované 120. výročiu narodenia Vladimíra Hurbana Vladimírova*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 91 – 105; KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Realizmus a modernizmus v dramatickej tvorbe Ivana Stodolu*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 205 – 220; KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Ivan Bukovčan (1921 – 1975) v kontexte slovenskej drámy 50. – 70. rokov 20. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 239 – 254.

[32] VOJTECH, Miloslav: *Jozef Ignác Bajza (1755 – 1836), básnik, prozaik, polemik. Venované 250. výročiu narodenia*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 295 – 312.

[33] GBÚR, Ján: *Martin Kukučín – epik ahasverovského osudu*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 75 – 88.

[34] DAROVEC, Peter: *Pavel Vilikovský – stredoeurópsky slovenský spisovateľ*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 77 – 86.

príspevkami reflektujúcimi dramatické texty z interpretačného alebo tematologického hľadiska. Tieto témy vo svojich štúdiách prezentovali najmä Dagmar Kročanová[35], Zuzana Kákošová[36], Anna Kruláková[37] a Eva Vojtechová[38].

Posledným väčším celkom pomerne výrazne zastúpeným v poslednej desiatke zborníkov SAS je problematika literárnej historiografie. Tento tematický okruh reprezentujú najmä profilovo koncipované štúdie venované teoreticko-metodologickému prínosu výrazných osobností slovenskej literárnej historiografie k reflexii slovenských literárnych dejín, či už ide o analýzu prvého literárnohistorického konceptu slovenskej literatúry (Bohuslav Tablic)[39], o štúdie venované zakladateľským osobnostiam modernej slovenskej literárnej histórie (Jaroslav Vlček, Albert Pražák)[40], o profily výrazných osobností slovenskej literárnej historiografie 20. storočia (Milan Pišút, Stanislav Šmatlák)[41],

---

[35] KROČANOVÁ-ROBERTS, Dagmar: *Prieniky existencializmu do slovenskej dramatiky v medziobdobí 1945 – 1949. Prípad Leopold Lahola.* In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2004, s.115 – 131; KROČANOVÁ-ROBERTS, Dagmar: *Boh a človek v ideovej dráme štyridsiatych rokov 20. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 269 – 286; ROBERTSOVÁ, Dagmar: *Tragický hrdina v Barčovej a Králikovej dráme 40. rokov 20. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 269 – 279.

[36] KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Príležitostný dramatik Martin Kukučín*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 97 – 106.

[37] KRULÁKOVÁ, Anna: *O jednej téme v dráme 50. a 60. rokov 19. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 229 – 248.

[38] VOJTECHOVÁ, Eva: *Od komického k tragickému*. Tamže, s. 293 – 306.

[39] GÁFRIKOVÁ, Gizela: *Prvý historiografický koncept slovenskej literatúry*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 50 – 65.

[40] VOJTECH, Miloslav: *Literárny historik Jaroslav Vlček a utváranie modernej slovenskej literárnej historiografie.* In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 247 – 258; VOJTECH, Miloslav: *Básnik v spomienkach literárneho historika. Pavol Országh Hviezdoslav a Albert Pražák*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 271 – 284.

[41] VOJTECH, Miloslav: *Milan Pišút a literatúra slovenského národného obrodenia. K storočnici profesora Milana Pišúta.* In: *Studia Academica Slovaca 37.* Bratislava : Stimul, 2008, s. 153 – 165; TKÁČIKOVÁ, Eva: *Literárny vedec Stanislav Šmatlák*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 287 – 294.

alebo o štúdiu venovanú počiatkom literárnovednej slovakistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v medzivojnovom období[42].

Z ďalších tém, ktoré sa v poslednom desaťročí zväčša jednotlivo venovali vybraným problémom literárnej histórie, literárnej teórie a širším kontextovým súvislostiam slovenskej literatúry, spomeňme príspevky mapujúce aktuálne literárne dianie a trendy v súčasnej slovenskej literatúre[43], problematiku medziliterárnosti a dejín umeleckého prekladu[44], otázky tzv. ženského písania[45], literárneho disentu[46] či otázky filozofických a axiologických otázok literatúry[47].

Na záver je potrebné pristaviť sa pri najvýraznejšej inovácii, ktorú vo vzťahu k prezentácii slovenskej literatúry priniesla práve posledná desiatka zborníkov SAS. Už na začiatku tejto analýzy sme naznačili, že je potrebné spomenúť práve tendenciu zapájať reflexiu slovenskej literatúry do širších interdisciplinárnych vzťahov a jej teoreticko-metodo-

---

[42] VOJTECH, Miloslav: *K počiatkom literárnovednej slovakistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 337 – 348.

[43] ČÚZY, Ladislav: *Cestičkami súčasnej slovenskej prózy. Marginálna úvaha nad štyrmi knihami, ktoré vyšli len nedávno – M. Kompaníková: Piata loď, M. Zelinka: Rudenko, V. Šikulová: Miesta v sieti, M. Hvorecký: Dunaj v Amerike.* In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 45 – 54; KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Pohľady na súčasnú slovenskú drámu*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 149 – 164.

[44] VOJTECH, Miloslav: *Umelecký preklad a medziliterárne vzťahy v období národného obrodenia*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 254 – 275.

[45] FARKAŠOVÁ, Etela: *Hľadanie a utváranie identity vo vzťahoch. Pohľad na vybrané diela súčasných slovenských autoriek*. In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 103 – 114; BOKNÍKOVÁ, Andrea: *K autoštylizáciám slovenských poetiek 20. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s.17 – 40.

[46] DOBIÁŠ, Rudolf: *Básnici za mrežami*. In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 79 – 92.

[47] FARKAŠOVÁ, Etela: *Filozofické aspekty literatúry alebo O niektorých aspektoch vzťahu filozofie a literatúry.* In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 195 – 204; SABOLOVÁ, Oľga: *Etické a estetické v (slovenskej) literatúre*. Tamže, s. 249 – 256.

logické uchopenie v tesnejšej interakcii s problémami jazyka a kultúry a v analógii s inými druhmi umenia. Prvým z takto koncipovaných interdisciplinárnych blokov bol súbor štúdií publikovaný v zborníku SAS z roku 2006 s názvom *Slovensko a slovanský svet*. Tvoria ho príspevky, v ktorých je slovenský jazyk a slovenská kultúra v najširšom zmysle slova vnímaná v súradniciach medzislovanských interkultúrnych vzťahov, a to jednak zo zorného uhla minulosti, ako aj najaktuálnejšej súčasnosti. Slovanská tematika je tu reflektovaná paralelne z pozície viacerých vedných disciplín, ako je literárna veda, teatrológia, hudobná veda, etnológia či lingvistika, s presahom k lingvodidaktickej problematike a k otázkam využívania nových médií a informačných technológií v medzislovanskej jazykovej a kultúrnej komunikácii. Slovenskú literatúru a jej vnímanie slovanskej témy najmä v literatúre a kultúre 19. storočia reprezentujú štúdie Ladislava Čúzyho a Miloslava Vojtecha[48].

S ďalšími dvoma jedinečnými, interdisciplinárne ladenými blokmi príspevkov sa môžeme stretnúť v 42. zväzku zborníka SAS z roku 2013. Prvý z nich s názvom *Kultúrne dedičstvo ako inšpirácia pre súčasnosť* s podtitulom *1150. výročie misie sv. Cyrila a Metoda* na Veľkú Moravu je interdisciplinárnym pripomenutím si tejto významnej historickej udalosti, ktorá sa nezmazateľne zapísala do slovenských dejín a stala sa pevnou súčasťou našej národnej kultúry a tradície. Autormi príspevkov s literárnou tematikou sú v tomto bloku Ján Zambor, Miloslav Vojtech, Dagmar Kročanová a Zuzana Kákošová. Séria príspevkov v tejto časti zborníka sa venuje jubileu cyrilo-metodskej misie z rôznych aspektov: zameriava sa na prekladovú recepciu veľkomoravského písomníctva a veľkomoravských literárnych pamiatok[49], na reflexiu cyrilometodskej témy v období slovenského národného obrodenia z aspektu výtvarného umenia a umeleckej literatúry, najmä spracovaním témy popred-

[48] ČÚZY, Ladislav: *Slovanstvo ako súčasť myšlienkových koncepcií Ľudovíta Štúra*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 351 – 364; VOJTECH, Miloslav: *Podoby a modifikácie ideálu slovanskej vzájomnosti v slovenskej obrodeneckej literatúre*. Tamže, s. 337 – 350.

[49] ZAMBOR, Ján: *O Proglase a jeho slovenských prekladoch*. In: *Studia Academica Slovaca 42.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 13 – 38.

ným básnikom slovenského klasicizmu Jánom Hollým[50], a reflexiou veľkomoravskej a širšej slovanskej tematiky v slovenskej literatúre 20. storočia v historickej próze medzivojnového obdobia[51] a v dramatickej tvorbe[52]. Sériu príspevkov v tejto časti uzatvárajú štúdie reflektujúce cyrilo-metodskú tematiku v slovenskej hudobnej kultúre 19. a 20. storočia a v dejinách slovenskej žurnalistiky.

Druhý interdisciplinárne ladený blok tohto zväzku s názvom *Slovensko-české jazykové a kultúrne kontakty, paralely a odlišnosti* je zasa pripomenutím si 20. výročia vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Toto okrúhle jubileum vytvorilo príležitosťou reflektovať kvalitatívnu premenu a transformáciu česko-slovenských vzťahov za posledných 20. rokov, ktoré nás delili od vzniku dvoch samostatných republík v roku 1993 po rozpade spoločného česko-slovenského štátu. Jednotlivé príspevky približujú problematiku česko-slovenských vzťahov a premeny česko-slovenského spolužitia z viacerých hľadísk. Ide o oblasť medzijazykových kontaktov zameraných jednak na jazykovú blízkosť a spoločné tendencie, jednak na problematiku lexikálnych diferencií s osobitným zreteľom na porozumenie blízkeho jazyka zo strany zahraničných slovakistov, ako aj na interpretáciu metafor tematizujúcich zánik Česko-slovenska na pozadí kognitívnej štylistiky. Súčasťou reflexie paralel slovenskej a českej kultúry, ich odlišností a špecifík, sú aj dva komparatívne ladené príspevky reflektujúce vzťahy, paralely a odlišnosti oboch národných literatúr na pozadí širších historických súvislostí[53].

Literárnovedná slovakistika si v uplynulých desiatich zväzkoch zborníkov SAS kvalitatívne udržala, ba dokonca (čo sa týka kvanti-

---

[50] VOJTECH, Miloslav: *Cyrilo-metodská tradícia v perspektíve obrodeneckého historizmu. Epos Jána Hollého Cirillo-Metodiada.* Tamže, s. 59 – 76.

[51] KROČANOVÁ, Dagmar: *Pohľady na slovanskú minulosť v slovenskej próze prvej polovice štyridsiatych rokov 20. storočia.* Tamže, s. 77 – 88.

[52] KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Slovenská dráma 20. storočia a téma Veľkej Moravy*. Tamže, s. 101 – 112.

[53] DAROVEC, Peter: *Dve literatúry po dvadsiatich rokoch. Súčasná slovenská a česká literatúra – vzťahy, paralely, rozdiely.* Tamže, s. 209 – 218; CSIBA, Karol: *Ozvena 50. rokov v slovenskej a českej literatúre. Poznámky k paralelám próz Jána Johanidesa a Antonína Bajaju.* Tamže, s. 219 – 228.

tatívneho zastúpenia tohto odboru) výrazne upevnila svoju pozíciu. Literárna veda si tak popri lingvistike udržiava pozíciu druhej najdominantnejšej zložky slovakistických akademických štúdií, ktoré už polstoročie zastrešuje naša letná škola. Zameranie literárnovedne orientovaných príspevkov v analyzovaných zväzkoch zborníkov SAS korešponduje nielen s celkovými úlohami a zámermi letnej školy, ale zároveň vypovedá o aktuálnych a špecifických výskumných úlohách a metodologických trendoch v literárnovednej slovakistike ako kľúčovej súčasti tzv. vlastivedných disciplín.

Literatúra

BLAŽENCOVÁ, Ľubica: *Interpretácia vybraných textov spevníka Cantus Catholici. Venované 350. výročiu vydania prvého tlačeného katolíckeho spevníka.* In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 177 – 196.

BOKNÍKOVÁ, Andrea: *K autoštylizáciám slovenských poetiek 20. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 17 – 40.

BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Námet kúpania v slovenskom umení 60. rokov 20. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 197 – 228.

BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Obraz sveta a prírody v poézii Milana Rúfusa.* In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 39 – 58.

BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Prínos Trnavskej skupiny (konkretistov): novátorstvo v básnickom zobrazení príbehov*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 49 – 66.

BOKNÍKOVÁ-TÓTHOVÁ, Andrea: *K motívom slovenskej poézie 60. rokov*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 165 – 190.

CSIBA, Karol: *Memoárová próza – oslabená garancia identity*. In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 59 – 68.

CSIBA, Karol: *Obraz literárnej pamäte v prózach Jána Johanidesa (Trestajúci zločin, Hmla na našej trpezlivosti).* In: *Studia Academica Slovaca 37*. Bratislava : Stimul, 2008, s. 99 – 108.

CSIBA, Karol: *Ozvena 50. rokov v slovenskej a českej literatúre. Poznámky k paralelám próz Jána Johanidesa a Antonína Bajaju.* In: *Studia Academica Slovaca 42.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 219 – 228.

CSIBA, Karol: *Podoba priestoru v próze Jána Johanidesa*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 171 – 180.

CSIBA, Karol: *Pojem identita v prózach Petra Macsovského*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 67 – 76.

CSIBA, Karol: *Spomienkové rozprávanie Hany Gregorovej.* In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 41 – 50.

ČÚZY, Ladislav: *Cestičkami súčasnej slovenskej prózy. Marginálna úvaha nad štyrmi knihami, ktoré vyšli len nedávno – M. Kompaníková: Piata loď, M. Zelinka: Rudenko, V. Šikulová: Miesta v sieti, M. Hvorecký: Dunaj v Amerike.* In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 45 – 54.

ČÚZY, Ladislav: *Fenomén Jaroslava Blažková*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007.

ČÚZY, Ladislav: *Jarošova angažovanosť z konca storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 51 – 60.

ČÚZY, Ladislav: *Peripetie hľadania. K storočnici Mila Urbana*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 24 – 37.

ČÚZY, Ladislav: *Slovanstvo ako súčasť myšlienkových koncepcií Ľudovíta Štúra*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 351 – 364.

ČÚZY, Ladislav: *Topos Piešťan v prózach Dušana Dušeka*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 229 – 238.

ČÚZY, Ladislav: *Žena medzi étosom a erosom. Úvahy o jednej tematickej zložke prozaického diela Margity Figuli.* In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 69 – 78.

DAROVEC, Peter: *Dve literatúry po dvadsiatich rokoch. Súčasná slovenská a česká literatúra – vzťahy, paralely, rozdiely.* In: *Studia Academica Slovaca 42.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 209 – 218.

DAROVEC, Peter: *Pavel Vilikovský – stredoeurópsky slovenský spisovateľ.* In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 77 – 86.

DOBIÁŠ, Rudolf: *Básnici za mrežami*. In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 79 – 92.

DUŠÍKOVÁ, Anikó: *Chalupkov nemecký román na ceste k čitateľovi – v kon-*

texte interpretačných stratégií. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 67 – 86.

FARKAŠOVÁ, Etela: *Filozofické aspekty literatúry alebo O niektorých aspektoch vzťahu filozofie a literatúry.* In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 195 – 204.

FARKAŠOVÁ, Etela: *Hľadanie a utváranie identity vo vzťahoch. Pohľad na vybrané diela súčasných slovenských autoriek.* In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 103 – 114.

FISCHEROVÁ, Anna: *Slovenská kultúra v zborníkoch SAS (Úvaha nad štúdiami v dvadsiatich piatich ročníkoch).* In: *Studia Academica Slovaca 26*. Bratislava : Stimul, 1997, s. 270 – 289.

GÁFRIKOVÁ, Gizela: *Prvý historiografický koncept slovenskej literatúry*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 50 – 65.

GBÚR, Ján: *Martin Kukučín – epik ahasverovského osudu.* In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 75 – 88.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Dráma medzi realizmom a modernou. Venované 120. výročiu narodenia Vladimíra Hurbana Vladimírova.* In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 91 – 105.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Emblém v žánrovom systéme poézie 16. a 17. storočia.* In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 113 – 136.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Ivan Bukovčan (1921 – 1975) v kontexte slovenskej drámy 50. – 70. rokov 20. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 239 – 254.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *K podobám ľúbostnej poézie v staršej slovenskej literatúre*. In: *Studia Academica Slovaca 33*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 77 – 90.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Obraz Turka v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia.* In: *Studia Academica Slovaca 37.* Bratislava : Stimul, 2008, s. 109 – 126.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Obraz ženy v staršej slovenskej literatúre.* In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 145 – 166.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Podoby slovenskej literatúry v 16. storočí*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 209 – 228.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Pohľady na súčasnú slovenskú drámu*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 149 – 164.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Príležitostný dramatik Martin Kukučín*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 97 – 106.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Realizmus a modernizmus v dramatickej tvorbe Ivana Stodolu*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 205 – 220.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Slovenská dráma 20. storočia a téma Veľkej Moravy*. In: *Studia Academica Slovaca 42.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 101 – 112.

KONEČNÝ, Miloslav: *Premeny epigramu od humanizmu po Jána Kollára*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 181 – 198.

KONEČNÝ, Miloslav: *Stredoveké kroniky a Slovensko*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 137 – 146.

KOVÁČIK, Ľubomír: *Dramatický, spektakulárny a rituálny rozmer poézie Jána Bottu*. In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 185 – 196.

KROČANOVÁ-ROBERTS, Dagmar: *Božia hra a ľudské hry. Interpretácia súboru noviel Františka Švantnera Dáma.* In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 147 – 164.

KROČANOVÁ, Dagmar: *Pohľady na slovanskú minulosť v slovenskej próze prvej polovice štyridsiatych rokov 20. storočia.* In: *Studia Academica Slovaca 42.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 77 – 88.

KROČANOVÁ-ROBERTS, Dagmar: *Boh a človek v ideovej dráme štyridsiatych rokov 20. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 269 – 286.

KROČANOVÁ-ROBERTS, Dagmar: *Prieniky existencializmu do slovenskej dramatiky v medziobdobí 1945 – 1949. Prípad Leopold Lahola.* In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 115 – 131.

KROČANOVÁ-ROBERTSOVÁ, Dagmar: *Peter Karvaš: Milý pán Hálka. Interpretácia novely a porovnanie jej dvoch textových variantov.* In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 107 – 120.

KRULÁKOVÁ, Anna: *Názory na román v období romantizmu*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 221 – 236.

KRULÁKOVÁ, Anna: *O jednej téme v dráme 50. a 60. rokov 19. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 229 – 248.

KRULÁKOVÁ, Anna: *Záborského východiská z útrap z rozumu*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 165 – 178.

MIKULA, Valér: *Vitalistická tvár Dominika Tatarku*. In: *Studia Academica Slovaca 42*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 257 – 268.

PÁCALOVÁ, Jana: *Od rozprávok k alegórii národného života*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 179 – 192.

PÁCALOVÁ, Jana: *Pavol Dobšinský v dejinách slovenskej rozprávky*. In. *Studia Academica Slovaca 37*. Bratislava : Stimul, 2008, s. 127 – 140.

ROBERTSOVÁ, Dagmar: *Bad Blood, Beauty and Violence*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 249 – 263.

ROBERTSOVÁ, Dagmar: *Tragický hrdina v Barčovej a Králikovej dráme 40. rokov 20. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 269 – 279.

ROBERTSOVÁ, Dagmar: *Záhrada a Pierot. O invenčnosti a konvenčnosti v diele Gejzu Vámoša*. In: *Studia Academica Slovaca 37*. Bratislava : Stimul, 2008, s. 141 – 152.

SABOL, Ján: *Hviezdoslavov verš v priesečníku vzťahov romantickej a realistickej balady*. In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 279 – 288.

SABOL, Ján: *O problematike vzťahu poézie a prózy*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 225 – 232.

SABOLOVÁ, Oľga: *Analýza literárnovedných prednášok v 25. zväzkoch zborníka Studia Academica Slovaca*. In: *Studia Academica Slovaca 27*. Bratislava : Stimul, 1998, s. 226 – 232.

SABOLOVÁ, Oľga: *Etické a estetické v (slovenskej) literatúre*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 249 – 256.

SABOLOVÁ, Oľga: *Hviezdoslavove básnické skladby s biblickými námetmi*. In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 289 – 296.

ŠPANOVÁ, Eva: *Smiech či výsmech? Typologická charakteristika veselohry a satiry*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 291 – 304.

TKÁČIKOVÁ, Eva: *Karol Kuzmány, Ľudovít Štúr a evanjelický Zpěvník*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 307 – 316.

TKÁČIKOVÁ, Eva: *Literárny vedec Stanislav Šmatlák*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 287 – 294.

VOJTECH, Miloslav: *Básnik v spomienkach literárneho historika. Pavol Országh Hviezdoslav a Albert Pražák*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 271 – 284.

VOJTECH, Miloslav: *Cyrilo-metodská tradícia v perspektíve obrodeneckého historizmu. Epos Jána Hollého Cirillo-Metodiada.* In: *Studia Academica Slovaca 42*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 59 – 76.

VOJTECH, Miloslav: *Jozef Ignác Bajza (1755 – 1836), básnik, prozaik, polemik. Venované 250. výročiu narodenia.* In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 295 – 312.

VOJTECH, Miloslav: *K počiatkom literárnovednej slovakistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 337 – 348.

VOJTECH, Miloslav: *Literárny historik Jaroslav Vlček a utváranie modernej slovenskej literárnej historiografie.* In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 247 – 258.

VOJTECH, Miloslav: *Milan Pišút a literatúra slovenského národného obrodenia. K storočnici profesora Milana Pišúta.* In. *Studia Academica Slovaca 37*. Bratislava : Stimul, 2008, s. 153 – 165.

VOJTECH, Miloslav: *Podoby a modifikácie ideálu slovanskej vzájomnosti v slovenskej obrodeneckej literatúre*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 337 – 350.

VOJTECH, Miloslav: *Slovenská literatúra a literárnovedná slovakistika na letnej škole slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca*. In: *40 rokov Studia Academica Slovaca*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 54 – 62.

VOJTECH, Miloslav: *Umelecký preklad a medziliterárne vzťahy v období národného obrodenia*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 254 – 275.

VOJTECHOVÁ, Eva: *Od komického k tragickému*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 293 – 306.

VOJTECHOVÁ, Eva: *Revízia slovenskej komédie jedného desaťročia. Slovenská komédia v rokoch 1935 – 1945*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 285 – 198.

VRÁBLOVÁ, Timotea: *Špecifiká evanjelickej duchovnej piesňovej tvorby na Slovensku v 17. storočí (Cithara Sanctorum).* In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 313 – 328.

ZAMBOR, Ján: *Interpretácia básne Jána Stacha Číhanie*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 259 – 268.

ZAMBOR, Ján: *Interpretácia básne Jána Stacha Svadobná cesta*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 317 – 333.

ZAMBOR, Ján: *Interpretácia básne Miroslava Válka Dejiny trávy*. In: *Studia Academica Slovaca 42*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 269 – 284.

ZAMBOR, Ján: *Interpretácia básne Miroslava Válka Len tak*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 299 – 312.

ZAMBOR, Ján: *Interpretácia troch básní Miroslava Válka z druhej polovice 60. rokov*. In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 319 – 334.

ZAMBOR, Ján: *Lyrika ako fascinácia bytím*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 247 – 264.

ZAMBOR, Ján: *O poetike Novomeského Nedele a Romboidu*. In: *Studia Academica Slovaca 33*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 276 – 298

ZAMBOR, Ján: *O Proglase a jeho slovenských prekladoch*. In: *Studia Academica Slovaca 42*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 13 – 38.

ZAMBOR, Ján: *O Rúfusovej obraznosti*. In: *Studia Academica Slovaca 37*. Bratislava : Stimul, 2008, s. 165 – 185.

Summary

Slovak Literature and its Literary-Scientific Reflection in Almanacs *Studia Academica Slovaca* in the Last Decade (2004 – 2013)

The paper analyzes the last ten volumes of almanacs Studia Academica Slovaca. It indicates concept and methodological trends and slight changes that can be identified in the concept of literary-scientific Slovakistic section at the Summer School of Slovak Language and Culture Studia Academica Slovaca in the past decade. The analysis has proven that the literary-scientific Slovakistics has kept its qualitative standards in the last ten volumes of almanacs SAS and has even (quantity-wise) markedly solidified its position. Literary science has next to linguistics kept its position of the second most dominant section of Slovakistic academic studies that are for half a century

represented at our summer school. The focus of literary-scientifically oriented papers in the analyzed volumes of almanacs SAS corresponds with the general tasks and intentions of the summer school, but it also displays the current and specific research challenges and methodological trends in literary-scientific Slovakistics.

Reflexia modernej slovenskej historiografie v zborníkoch *Studia Academica Slovaca*

Eva Benková

Počas päťdesiatročného trvania letnej školy slovakistických akademických štúdií sa stabilnou súčasťou prednáškového cyklu stali aj vystúpenia odborných pracovníkov a pedagógov z oblasti historických vied. Auditórium pravidelne zoznamovali s aktuálnymi výsledkami historiografického bádania na Slovensku. Hoci tematické zameranie niektorých príspevkov predstavených frekventantom v 70. a 80. rokoch 20. storočia poznamenala ideologická závislosť od doby svojho vzniku, toto korešpondovalo s vedeckovýskumným profilom jednotlivých prednášateľov. Na mieste je teda skôr otázka motivácie a okolností zostavovania programu prednášok letnej školy a zároveň reálneho dosahu prezentovaných téz na mienku medzinárodného fóra.

V sedemdesiatych rokoch 20. storočia v zborníkoch *Studia Academica Slovaca*[1] jednoznačne dominovali témy preferované marxistickou historiografiou (napríklad výročia a medzníky socializmu). Od osemdesiatych rokov sa okrem problematiky 20. storočia pozornosť začala v oveľa väčšej miere koncentrovať na témy dotýkajúce sa staršieho obdobia slovenských dejín (do konca 19. storočia). V deväťdesiatych rokoch sa táto tendencia zvyšujúceho sa záujmu o prezentovanie dosiaľ menej pertraktovaných tém plne presadila. Svedčí o tom skutočnosť, že ani jeden z referujúcich vo svojom výklade neprekročil rok 1918. Po prelome milénií sa s výnimkou niekoľkých prípadov situácia nezmenila. Posun môžeme badať pri výbere tém prednášok viažucich sa k menej reflektovaným, či dokonca tabuizovaným historickým javom a udalostiam (konfesionálne otázky, hospodárske dejiny, aspekt národa, záležitosť slovenskej štátnosti, biografie osobností a i.). Na druhej strane sa

[1] V texte budeme ďalej používať skratku *SAS*.

domnievame, že pozitívnu odozvu (minimálne v podobe produktívnej diskusie) by mohlo u medzinárodného publika vyvolať zaradenie referátu o súčasnom prístupe mladšej, osobne priamo nezainteresovanej generácie historikov k (re)interpretácii viacerých diskutabilných tém o totalitných režimoch na Slovensku, respektíve rozpravy o smerovaní slovenskej historiografie. Nakoľko sa najnovšie dejiny z historického bloku programu prednášok za ostatné roky takpovediac vytratili alebo ich – obrazne povedané – vytlačili iné historické témy, zaiste by bolo objektívne nahliadnutie na témy, ktoré sú bežnou súčasťou rôznych verejných (veľakrát laických) debát, aj na pôde letnej školy vítanou alternatívou. Napriek tomu, že účastníci letnej školy si za celé obdobie jej existencie vypočuli tematicky rôznorodé prednášky, niektoré námety sa opakovali viackrát. Konkrétnym príkladom je Slovenské národné povstanie v roku 1944 či Októbrová revolúcia. Tiež sa v niekoľkých za sebou idúcich ročníkoch objavovali témy viažuce sa ku konkrétnej etape alebo vybraným tézam našich národných dejín. Pri retrospektívnom pohľade to vyznieva jednotvárne (ide o príspevky Milana Podrimavského, Jána Hučka a Dušana Škvarnu v 90. rokoch). Obsahová úroveň prác a ich bádateľský prínos na poli slovenského dejepisectva sú rozdielne. Hoci všeobecne nemožno povedať, že autori vo svojich textoch prinášali vždy novátorské a inak nedostupné poznatky (predovšetkým v tom zmysle, že nastolenej problematike sa venovali už vo svojich predchádzajúcich publikáciách buď oni samotní, alebo iní členovia historickej obce), spracovanie príspevkov treba považovať za originálne. Niektoré texty môžeme charakterizovať skôr ako populárno-náučné alebo ich vnímať ako historické eseje, iné nesú typické znaky vedeckej štúdie.

V našom príspevku si kladieme za cieľ pokúsiť sa podať prehľad prednášok publikovaných doposiaľ vo všetkých vydaných zväzkoch zborníka *SAS*. Z metodologického hľadiska sa sústreďujeme na tie náučné texty, ktoré sa svojím obsahom dotýkajú slovenských dejín, všeobecných dejín a sledujú okruh výskumných tém pomocných vied historických a archívnictva[2]. Počas rokov 1972 – 2013 len štyrikrát absen-

[2] Do nášho výberu nezaraďujeme príspevky s historickou tematikou od archeológov, muzeológov a etnológov, ktorí danú problematiku skúmajú na základe vlastných pracovných postupov.

tovali v programe letnej školy prednášky s historickou tematikou. Bolo tomu tak v rokoch 1972, 1990, 1991 a 1993. Naopak, najvýraznejšie zastúpenie historických prác bolo spomedzi všetkých zväzkov v roku 2002 s počtom sedem z celkových 31, v roku 2011 v pomere šesť štúdií ku 28, v rokoch 2007 a 2012 päť z celkového množstva 33 a 24. Pred poslucháčmi dodnes vystúpilo tridsaťštyri historikov a odborníkov z príbuzných vedných disciplín, pričom spolu predniesli 91 referátov. Najproduktívnejším v počte prednesených príspevkov a uverejnených textov (sedemnásť statí) je univerzitný profesor Jozef Baďurík (*1946), dlhoročný člen Katedry slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (ďalej UK) a v posledných rokoch člen Vedeckého grémia a Redakčnej rady SAS.

K témam prednášok v ére slovenskej marxistickej historiografie

Najmenej historikov sa pred poslucháčstvom letnej školy vystriedalo v priebehu 70. rokov 20. storočia. Vtedajší vedúci Katedry československých dejín a archívnictva Filozofickej fakulty UK a akademik Miloš Gosiorovský (1920 – 1978), ktorý patril k popredným osobnostiam marxistickej historickej vedy, vystúpil s piatimi prednáškami. V tomto období bolo preňho príznačné, že po krátkom príklone k liberalizačnému hnutiu sa po vojenskej okupácii Československa v roku 1968 priklonil k normalizácii[3]. V prednáške *Dva kľúčové medzníky v slovenských dejinách* demonštroval rozhodujúci vplyv ideí Októbrovej revolúcie na vznik Československej republiky v roku 1918 a argumentoval, prečo sa k federatívnemu usporiadaniu štátu Čechov a Slovákov ako dvoch moderných národov dospelo až o päťdesiat rokov neskôr. Pohľad na „slovenskú otázku“ prezentoval aj v roku 1975 pod titulom *Slovensko v oslobodenom Československu*. Jednoznačne odmietal kon-

[3] LONDÁKOVÁ, Elena: *Gosiorovský Miloš*. In: PEŠEK, Jan a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948:1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 117 – 119; HUDEK, Adam: *Najpolitickejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava : Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2010, s. 217 – 218.

cepciu čechoslovakizmu a kritizoval národnostnú nerovnoprávnosť Slovákov v Československej republike (do roku 1938)[4]. Cez priezor premien sociálno-ekonomickej štruktúry a tzv. socialistickej kultúrnej revolúcie komentoval zmeny, ktoré nastali na Slovensku od prijatia Košického vládneho programu v roku 1945. Opätovne sa zasadzoval za nespochybniteľnú pomoc Sovietskeho zväzu. V príspevku *Historické príčiny udalostí r. 1968 v Československu* pokračoval v normalizačných intenciách. Príspevky M. Gosiorovského sú ukážkou, akým spôsobom predstavitelia marxistickej historickej vedy vykladali a objektivizovali historické fakty. Okrem iného poukazoval na škodlivý vplyv vysokoškolských pedagógov naklonených buržoázno-demokratickému masarykizmu a slovenskému nacionalizmu na študentskú komunitu a široké vrstvy obyvateľstva, keď prostredníctvom nich šírili „rozličné rafinované teórie" o nedostatkoch a chybách socializmu[5]. Rétoriku oslavovania socialistických ideálov, prirodzene, M. Gosiorovský neopustil ani vo svojich nasledujúcich dvoch prednáškach *Veľká októbrová revolúcia a Slovensko* a *Šesťdesiat rokov spoločného štátu Čechov a Slovákov*. O Slovenskom národnom povstaní v roku 1944 referovali Ján Čierny (1922 – 2001)[6] z Ústavu marxizmu-leninizmu Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska v Bratislave a Jozef Hrozienčik (1915 – 1990)[7], riaditeľ Ústavu dejín európskych socialistických krajín Slovenskej akadémie vied (ďalej SAV) v Bratislave.

---

[4] „Pravda, vinou vtedajších vlád sa táto existencia moderného slovenského národa oficiálne popierala. Z osudovej vzájomnej odkázanosti Slovákov na Čechov a Čechov na Slovákov, z osudovej česko-slovenskej vzájomnosti sa vyvodila ‚teória', že vraj Česi a Slováci sú vlastne jeden národ, a tak predmníchovské Československo bolo budované ako centralistický štát tohto fiktívneho ‚národa československého'." GOSIOROVSKÝ, Miloš: *Slovensko v oslobodenom Československu*. In: *Studia Academica Slovaca 4.* Bratislava : ALFA, 1975, s. 10.

[5] M. Gosiorovský deklaroval oprávnenosť invázie vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste roku 1968 ako nevyhnutnú reakciu socialistického spoločenstva na predchádzajúci krízový vývoj v krajine.

[6] KAMENEC, Ivan: *Docent PhDr. Ján Čierny, CSc., 60-ročný*. Historický časopis, 30, 1982, č. 2, s. 366.

[7] Redakcia: *K sedemdesiatinám prof. PhDr. Jozefa Hrozienčika, DrSc*. Historický časopis, 33, 1985, č. 3, s. 487 – 488.

Popri spomínaných témach sa v slovenskom dejepisectve venovala pozornosť, prirodzene, aj ďalším okruhom bádania. V roku 1976 vystúpil dlhoročný pracovník Ústavu pre zahraničných Slovákov pri Matici slovenskej v Bratislave Ján Sirácky (1925 – 1998) s referátom *Slovenské vysťahovalectvo a zahraniční Slováci*. Jeho celoživotné dielo o dolnozemských Slovákoch ostalo dodnes neprekonané[8]. Migráciu Slovákov predstavil ako dlhotrvajúci historický proces, prebiehajúci už od konca 17. storočia. Neobmedzil sa len na pohyb Slovákov v rámci európskeho svetadielu, ale všímal si i vysťahovalectvo do Ameriky. Zamýšľal sa nad celým komplexom problémov súvisiacich s prispôsobením sa cudziemu prostrediu až po možnosť návratu do vlasti. Svoje vystúpenie poňal vskutku pragmaticky, pretože okrem odborného výkladu upozornil na reálne výsledky a seriózny prístup slovenskej vedy k poznaniu slovenskej emigrácie v minulosti. Koncom 70. rokov sa poslucháčom SAS predstavil Matúš Kučera (*1932), jeden z najvýraznejších slovenských medievalistov a osobností historickej vedy 20. storočia. Počas svojej doterajšej profesionálnej kariéry sa upriamoval najmä na hospodárske a sociálne dejiny.[9] V prednáške *Slovensko a európska vzdelanosť v stredoveku* vo viacerých bodoch (laicizácia vzdelávania, vznik univerzít, študijné možnosti slovenských študentov, ich národnostný a sociálny pôvod) ozrejmil miesto vzdelanosti v európskej spoločnosti v priebehu 12. až 16. storočia.

V roku 1979 sa v rámci historických prednášok po prvý raz otvoril veľký okruh tém z obdobia formovania slovenského národa. Vladimír Matula (1928 – 2011), ktorého domovským pracoviskom bol Historický ústav SAV, priblížil kollárovskú a štúrovskú koncepciu slovenského národa a slovanskej vzájomnosti.

Najaktívnejším referujúcim z radov historikov bol v osemdesiatych rokoch Samuel Cambel (1928 – 2004)[10]. Dlhé roky pôsobil ako uči-

---

[8] BARTALSKÁ, Ľubica. *Historik Ján Sirácky (1925 – 1998). (K 80. výročiu narodenia)*. Historický zborník, 15, 2005, č. 1, s. 199.

[9] *Výberová bibliografia Matúša Kučeru*. In: KUČERA, Matúš: *State a články k slovenskému stredoveku*. Bratislava : Post Scriptum, 2012, s. 407 – 415.

[10] KAMENEC, Ivan: *Profesor Samuel Cambel (1928 – 2004)*. Historický časopis, 53, 2005, č. 3, s. 615 – 616.

teľ na historických katedrách Filozofickej fakulty UK[11]. Napriek tomu, že na vedeckom poli sa prioritne zaoberal agrárnou otázkou, analýza tejto problematiky v jeho podaní v rámci podujatia SAS neodznela. Pri voľbe tém zaiste zavážila dobová politická a ideologická atmosféra. Vo svojich siedmich prednáškach sa na rozdiel od M. Gosiorovského vyjadroval vecnejšie a na čitateľa tieto texty nepôsobia jednoliato. Neustálu potrebu vracania sa marxistickej historiografie k istým témam potvrdili i prednášky Viliama Plevzu (*1934) *SNP – začiatok národnej a demokratickej revolúcie v Československu* v roku 1984 a *Slovensko a vznik československej štátnosti* v roku 1988.

Dovolíme si povedať, že tematicky osamoteným za celé obdobie existencie SAS je príspevok od Jozefa Šimončiča (*1928) *Ohlasy francúzskej revolúcie na Slovensku* (1980)[12]. Spracoval ho na základe zachovaného pramenného materiálu uloženého v domácich a zahraničných archívoch. O stave a úrovni nášho archívnictva informoval v roku 1981 vtedajší riaditeľ Archívnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej socialistickej republiky (ďalej SSR) v Bratislave Peter Kartous (*1943). Z jeho prednášky *Archívnictvo v Slovenskej socialistickej republike* sa poslucháči dozvedeli o inštitucionalizácii archívnictva na Slovensku. Zdôrazňoval predovšetkým pozitívny vývoj po roku 1945[13], keď postupne vznikol Pôdohospodársky archív, Štátny ústredný archív v Ban-

[11] SOKOLOVSKÝ, Leon (zost.): *90 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 1921 – 2011*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2011, s. 185 – 187.

[12] Príspevok J. Šimončiča *Ohlasy Francúzskej revolúcie* je príkladom prenesenia aktuálnych výsledkov slovenskej historickej vedy pre poslucháčov SAS. Bola to téma jeho dizertačnej práce, ktorú vypracoval na Historickom ústave SAV a úspešne ju obhájil v roku 1978. V roku 1982, dva roky po vystúpení na letnej škole SAS, vydal knižne publikáciu pod rovnomenným názvom *Ohlasy francúzskej revolúcie na Slovensku*. DUBOVSKÝ, Ján Milan: *Archivár, historik, univerzitný profesor Jozef Šimončič 75-ročný*. Historický zborník, 13, 2003, č. 1 – 2, s. 312.

[13] Pre získanie objektívneho pohľadu (bez podčiarkovania významu obdobia po roku 1945) na vznik a vývoj archívnych inštitúcií na Slovensku v 20. storočí pozri RAGAČOVÁ, Júlia (zost.): *Dejiny archívov na Slovensku*. Bratislava : Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, odbor archívov a registratúr, 2008, 181 s.

skej Štiavnici, Štátny ústredný archív SSR a Slovenská archívna správa. Publiku stručne, ale vyčerpávajúco predstavil pramenné bohatstvo slovenských archívnych fondov.

V 80. rokoch prinášal poznatky o stredovekých dejinách Richard Marsina (*1923), jeden zo zakladateľov modernej slovenskej historiografie[14]. Jeho najvýznamnejším vedeckým počinom bolo vydanie prvých kritických pramenných edícií *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* vo dvoch zväzkoch, ktoré sa dodnes nedočkali pokračovania. Témy jeho príspevkov *O vývoji miest na Slovensku v stredoveku* (1981), *O osídlení Slovenska od 11. do polovice 13. storočia* (1982), *Význam Metoda v dejinách Veľkej Moravy* (1986) patria u slovenských historikov k stále preskúmavaným a prehlbovaným. Priekopník slovenských pomocných vied historických a emeritný profesor UK Jozef Novák (*1930) v roku 1981 študentom SAS predostrel triezvy pohľad na napredovanie a perspektívy genealogického a heraldického bádania[15]. V prednáške hovoril aj o dôvodoch používania slovakizovaných tvarov priezvisk slovenských rodov, odvodených od slovenských alebo maďarských názvov slovenských lokalít. Dodáme, že vedecká obec doteraz nedospela k všeobecne akceptovateľnému konsenzu o písaní historických osobných priezvisk a mien. Na nutnosť uplatnenia interdisciplinárneho prístupu pri výskume našich dejín apeloval už vyššie spomínaný M. Kučera v prednáške *Historický vývin slovenskej dediny* (1982). Okrem spolupráce disciplín histórie, archeológie, jazykovedy a etnografie postuloval potrebu a opodstatnenosť účasti prírodných vied na historickom výskume. Toto stanovisko priamo demonštroval na príklade skúmania otázky kontinuity či diskontinuity vo vývoji slovenskej dediny.

Z chronologického hľadiska (od konca 3. tisícročia pred Kristom až po súčasnosť) veľmi obšírne poňala svoj náučný výklad o minulosti Bratislavy Darina Lehotská (1922 – 1990) – významná slovenská

[14] MARSINA, Richard: *Ku koncepcii a rozvoju slovenskej historiografie*. Bratislava : Post Scriptum, 2013, 528 s.

[15] NOVÁK, Jozef – ROHÁČ, Juraj: *Heraldik bez erbu*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť 2009, 151 s.

archivárka a vysokoškolská pedagogička na UK. Štúdium dejín nášho hlavného mesta sa stalo osobitou súčasťou jej vedeckého života[16]. Na letnej škole SAS prednášal i Juraj Žudel (1929 – 2009), popredný znalec archívnej teórie a praxe. Hoci sa ako vedec – historický geograf – uplatnil v Geografickom ústave SAV v Bratislave, kde pôsobil takmer celé jedno štvrťstoročie, dvadsaťjeden rokov bol činný aj pedagogicky[17]. Poslucháčom objasnil vývoj administratívneho členenia Slovenska (1983). Svetonázorovému a vedeckému profilu Mateja Bela sa v roku 1984 venoval Ján Tibenský (1923 – 2012), ktorý nevídaným spôsobom obohatil slovenskú historiografiu o diela o slovenskom národnom obrodení a dejinách vedy a techniky. V roku 1986 sa v programe prednášok ujal slova ďalší významný historik – Ján Hučko (1929 – 2001). Takmer štyridsať rokov strávil na svojej alma mater – Univerzite Komenského v Bratislave ako stabilný člen kolektívu Katedry československých dejín a archívnictva (neskôr Katedry slovenských dejín a archívnictva) Filozofickej fakulty UK. Vyše pätnásť rokov bol aj jej vedúcim[18]. Vo svojom referáte J. Hučko predstavil osobnosť Ľudovíta Štúra a vnímanie jeho odkazu v prítomnosti.

Historici a Studia Academica Slovaca od deväťdesiatych rokov 20. storočia až po súčasnosť

V 90. rokoch 20. storočia sa na vzdelávaní frekventantov letnej školy podieľali viaceré nové tváre. Ferdinand Uličný (*1933) – tvorivý a vysoko cenený historik, ktorý je bytostne spätý s Prešovskou univerzitou v Prešove, bilancoval výsledky historickej vedy v oblasti výskumu osídlenia Slovenska. Jozef Vozár (1926 – 2010), známy svojím inten-

[16] MARSINA, Richard: *K nedožitým osemdesiatinám Dariny Lehotskej*. Historický zborník, 12, 2002, č. 1 – 2, s. 253 – 255.

[17] SEDLÁK, Vincent: *Doc. PhDr. Juraj Žudel, DrSc., sedemdesiatročný*. Historický zborník, 9, 1999, s. 209 – 211.

[18] BAĎURÍK, Jozef: *Životné jubileum vedca a vysokoškolského pedagóga univ. profesora Ján Hučka*. Historický zborník, 9, 1999, s. 172 – 173.

zívnym záujmom o historickú montanistiku, referoval o význame baníctva v dejinách Slovenska. Po dlhšie trvajúcej odmlke v roku 1994 na pôde SAS opätovne vystúpili R. Marsina a J. Novák. Prvý menovaný sa vo svojom príspevku zaoberal veľkomoravským panovníkom Svätoplukom. J. Novák sa pristavil pri problematike mestských a obecných erbov, pričom sa zameral najmä na medzníky domácej heraldickej tvorby. R. Marsina sa poslucháčom následne prihovoril v rokoch 1995 a 1996 s takpovediac „citlivými" a neustále diskutovateľnými témami o etnogenéze Slovákov a príchode starých Maďarov do Karpatsko-dunajskej kotliny.

Pred dvadsiatimi rokmi sa do prednáškového programu SAS zapojil Milan Podrimavský (1943 – 2011), ktorý sa počas svojho vedeckého pôsobenia v Historickom ústave SAV v Bratislave orientoval na výskum dejín 19. storočia, respektíve prelomu 19. a 20. storočia. Vo svojich prednáškach publikum oboznamoval s chápaním jazykovej otázky v slovenských štátoprávnych a politických programoch so zreteľom na aktivity v slovenskom národnom hnutí, genéze myšlienky o slovenskej štátnosti v období medzi rokmi 1848 až 1914, vzťahu Svetozára Hurbana Vajanského k štúrovskej koncepcii národnej svojbytnosti a slovenskej politickej reprezentácii v rokoch 1848 – 1918. Problematike revolučných rokov sa venovali aj J. Hučko a Dušan Škvarna (*1954), bývalý člen Katedry slovenských dejín Filozofickej fakulty UK, ktorý momentálne pôsobí na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Najvýraznejšie sa do dejín historických prednášok SAS zapísal J. Baďurík. V priebehu rokov 1996 – 2012 nevynechal ani jeden ročník letnej školy. Pre svoje prednášky si vyberal rôznorodé témy z obdobia ranonovovekých dejín Slovenska. V prvom príspevku *Slovensko v pomoháčskom období* (1996) sa zamýšľal nad niektorými kľúčovými otázkami dobovej uhorskej spoločnosti a funkciami, ktoré Slovensko plnilo pri záchrane Uhorského kráľovstva a obrane kresťanskej Európy pred Osmanmi. O rok neskôr sa pozrel na pozíciu Bratislavy ako miesto rokovaní a diplomatických úspechov Habsburgovcov, miesto voľby prvého kandidáta Ferdinanda I. za uhorského kráľa a centrum podpory habsburských záujmov a miesto korunovácií habsburských panovníkov. V roku 1998 poslucháčom predstavil panovníka Ferdinanda I. – zakladateľa stredoeurópskej monarchie, ktorého osobnosť mu bola

námetom v mnohých publikačných výstupoch[19]. V posledných dvoch prednáškach v 20. storočí sa sústredil na otázku podielu Slovenska pri zadržaní osmanskej expanzie do strednej Európy a stručný náčrt dejín pestovania viniča hroznorodého a vinárskej výroby v prostredí Bratislavy.

Za posledných trinásť rokov počet náučných textov s historickou tematikou publikovaných v zborníku *SAS* mimoriadne narástol. Kým v rokoch 1973 – 2000 to bolo spolu tridsať textov, v nasledujúcom období sa ich počet zdvojnásobil[20]. Odkazu SAS ostali verní J. Baďurík, M. Kučera, J. Novák, M. Podrimavský a D. Škvarna. J. Baďurík sa pri výbere viacerých tém svojich príspevkov nechal inšpirovať výročiami významných historických udalostí – 500. výročie narodenia Ferdinanda I. Habsburského, 370 rokov Trnavskej univerzity, 245. výročie založenia prvej vysokej školy baníckej na svete v Banskej Štiavnici, 400. výročie Žilinskej synody či 300. výročie ukončenia protihabsburských povstaní. Okrem nových tém z ranonovovekých dejín Slovenska študentom v jednom zo svojich príspevkov predstavil osobnosť univerzitného profesora Branislava Varsika, v inom zase pri príležitosti 90. výročia vzniku Univerzity Komenského referoval o zakladateľských a profilujúcich osobnostiach na historických katedrách UK do roku 1950. M. Kučera sa v prednáške o Slovensku v zápase o svoju historickú a národnú identitu zamýšľal nad tromi výskumnými problémami – geografická poloha Slovenska a jeho susedia, korene štátnosti a etnogenéza Slovákov a jej problémy. Osemdesiate výročie Filozofickej fakulty UK si v roku 2001 pripomenul J. Novák. Problematika dejín 19. storočia stála v centre pozornosti M. Podrimavského a D. Škvarnu.

Z Katedry slovenských dejín na usporiadateľskej Filozofickej fakulte UK sa k nim postupne pridali Martin Homza (*1967), Ján Lukačka (*1952) a zástupcovia najmladšej generácie historikov – Milota Flo-

[19] *Bibliografia*. In: GRÓFOVÁ, Mária – LUKAČKA, Ján (zost.): *Vinicola Carpathensis (k 65. narodeninám univ. prof. PhDr. Jozefa Baďuríka, CSc.)*. Bratislava : Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 2011, s. 316 – 329.

[20] V roku 2002 boli príspevky s historickou tematikou zaradené v rámci zborníka *SAS* do jedného tematického bloku pod názvom *Kapitolky zo slovenských dejín*.

reková (rod. Malovecká, *1979), Peter Podolan (*1980) a Martin Vašš (*1983). M. Homza si hneď na úvod svojej prvej prednášky na letnej škole SAS v roku 2002 položil otázku Odkedy sú tu Slováci? a prezentoval niekoľko téz k počiatkom slovenského etnika. V ďalšom texte ozrejmil vznik pohostinskej teórie a jej typológie. Súčasný vedúci Katedry slovenských dejín FiF UK J. Lukačka interpretoval počiatky pokresťančovania u naddunajských Slovanov v súvislosti s archeologickými nálezmi z Bojnej. Pri príležitosti 900. výročia vydania Zoborskej listiny z roku 1111 poukázal na tento unikátny písomný dokument. Témy príspevkov najmladších členov katedry odzrkadľovali zameranie ich aktuálneho vedeckého výskumu, prípadne vychádzali z ich dizertačných prác.

V sledovanom období ako jediný z Katedry všeobecných dejín FiF UK vystúpil v roku 2003 jej vedúci Miroslav Daniš (*1960) s referátom o Slovákoch v uhorskom husárskom pluku na východe Európy. Ostatnú z trojice historických sesterských katedier – Katedru archívnictva a pomocných vied historických zastúpil jej súčasný vedúci Juraj Roháč (*1956). Za tému svojej prednášky si vybral priblíženie dejín slobodného kráľovského mesta Trnavy v kontexte domáceho a zahraničného obchodu v stredoveku.

Do nášho výberu sme zaradili i Ľuboša Kačírka (*1971), ktorý síce pôsobí na Katedre etnológie a muzeológie, ale jeho príspevky majú výpovednú hodnotu historických štúdií. Vo svojich prednáškach sa postupne venoval osobnosti a dielu Juraja Fándlyho, prínosu Novej školy pre formovanie národného hnutia a národno-historickým názorom Jozefa Hložanského v národotvornom myslení 60. a 70. rokov 19. storočia.

Vladimír Segeš (*1950) z Vojenského historického ústavu (ďalej VHÚ) v Bratislave v dvoch prednáškach sledoval problematiku stredovekých miest (2002, 2007). V roku 2010 predniesol príspevok o zastúpení Slovákov v habsburskej armáde.

Na letnú školu boli aj naďalej prizývaní vedecko-výskumní a odborní pracovníci z Historického ústavu SAV. Daniela Kodajová (*1958) vo svojich prednáškach obracala pozornosť na realizovanie politických aktivít slovenských národovcov prostredníctvom literárnych prác a národných podujatí (osobné stretnutia, oslavy jubileí osobností, spolko-

vé slávnosti), národné oslavy v 19. storočí ako manifestáciu slovacity a modelovanie obrazu národného hrdinu prostredníctvom osláv. Peter Macho (*1964) sa na letnej škole SAS ako prednášateľ uviedol v roku 2005 príspevkom, v ktorom prostredníctvom analýzy vybraných básnických a komemoratívnych textov poukázal na podobnosti a rozdiely pri formovaní obrazu Andreja Hlinku a Milana Rastislava Štefánika. O sedem rokov neskôr sa zameral na dobový kontext osláv 150. výročia prvej kodifikácie spisovnej slovenčiny v Trnave v roku 1937. Najmladší z prednášajúcich akademikov Karol Hollý (*1980) predstavil Memorandum národa slovenského z roku 1861 ako historiografický prameň. Svoje poznatky zhrnul v niekoľkých záverečných bodoch – dejinná koncepcia Memoranda, argumentácia v prospech Okolia slovenského v Memorande a Ohlásenie Slovenskej Matice.

Popredný odborník na slovenské moderné dejiny Marián Hronský (1940 – 2012) si všímal pozíciu Slovenska pri rozpade Rakúsko-Uhorska a konštituovaní samostatného československého štátu. Orientoval sa prevažne na vojenské dejiny Slovenska a aktívne participoval na tvorbe koncepcie rozvoja slovenskej vojenskej historickej vedy. V roku 1967 sa podieľal na založení prvého vojensko-historického pracoviska na Slovensku (detašované pracovisko VHÚ v Prahe). Po odchode z VHÚ pôsobil v bratislavskom Ústave politických vied SAV[21].

Za „prednáškovým pultom“ Studia Academica Slovaca sa za celých päťdesiat rokov existencie tohto medzinárodného podujatia zaiste vystriedalo viac odborníkov z oblasti historických vied, respektíve niektorí z spomínaných prednášateľov sa publiku predstavili už v skorších ročníkoch letnej školy. Celková suma príspevkov s historickou tematikou publikovaných v zborníku *Studia Academica Slovaca,* vydávaného tlačou už vyše štyridsať rokov nám okrem jednoduchého zrekapitulovania prezentovaných tém dovolila čiastočne ilustrovať smerovanie moderného slovenského dejepisectva.

[21] ČAPLOVIČ, Miloslav: *Marián Hronský a jeho dejinné reflexie. In Slovensko v dejinách 20. storočia. Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam. K 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského, DrSc.* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010, s. 21 – 23.

Literatúra

BAĎURÍK, Jozef: *Životné jubileum vedca a vysokoškolského pedagóga univ. profesora Ján Hučka*. Historický zborník, 9, 1999, s. 172 – 173.

BARTALSKÁ, Ľubica: *Historik Ján Sirácky (1925 – 1998). (K 80. výročiu narodenia)*. Historický zborník, 15, 2005, č. 1, s. 199 – 201.

DUBOVSKÝ, Ján Milan: *Archivár, historik, univerzitný profesor Jozef Šimončič 75-ročný*. Historický zborník, 13, 2003, č. 1 – 2, s. 312 – 314.

GOSIOROVSKÝ, Miloš: *Slovensko v oslobodenom Československu*. In: *Studia Academica Slovaca 4*. Bratislava : ALFA, 1975, s. 8 – 17.

GRÓFOVÁ, Mária – LUKAČKA, Ján (zost.): *Vinicola Carpathensis (k 65. narodeninám univ. prof. PhDr. Jozefa Baďuríka, CSc.)*. Bratislava : Katedra slovenských dejín, Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 2011.

HUDEK, Adam: *Najpolitickejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava : Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2010.

KAMENEC, Ivan: *Docent PhDr. Ján Čierny, CSc., 60-ročný*. Historický časopis, 30, 1982, č. 2, s. 366 – 367.

KAMENEC, Ivan: *Profesor Samuel Cambel (1928 – 2004)*. Historický časopis, 53, 2005, č. 3, s. 615 – 616.

KUČERA, Matúš: *State a články k slovenskému stredoveku*. Bratislava : Post Scriptum, 2012, 422 s. + obrazová príloha.

LONDÁKOVÁ, Elena: *Gosiorovský Miloš*. In: PEŠEK, Jan a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948:1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 117 – 119.

MARSINA, Richard: *K nedožitým osemdesiatinám Dariny Lehotskej*. Historický zborník, 12, 2002, č. 1 – 2, s. 253 – 255.

MARSINA, Richard: *Ku koncepcii a rozvoju slovenskej historiografie*. Bratislava : Post Scriptum, 2013, 528 s.

NOVÁK, Jozef – ROHÁČ, Juraj: *Heraldik bez erbu*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2009, 151 s.

RAGAČOVÁ, Júlia (zost.): *Dejiny archívov na Slovensku*. Bratislava : Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, odbor archívov a registratúr, 2008, 181 s.

Redakcia: *K sedemdesiatinám prof. PhDr. Jozefa Hrozienčika, DrSc*. Historický časopis, 33, 1985, č. 3, s. 487 – 488.

SEDLÁK, Vincent: *Doc. PhDr. Juraj Žudel, DrSc., sedemdesiatročný*. Historický zborník, 9, 1999, s. 209 – 211.

SOKOLOVSKÝ, Leon (zost.): *90 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 1921 – 2011*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2011.

Studia Academica Slovaca 1 – 42. Bratislava : ALFA – Stimul – Univerzita Komenského, 1972 – 2013. Dostupné na internete <http://e-slovak.sk/zborniky/subory.html#sas-30>.

Summary

Reflection of Modern Slovak Historiography in Almanacs of *Studia Academica Slovaca*

Lectures on historical subjects became a stavle part of lecture cycles during the fifty years of existence of the Summer School of Slovak Language and Culture Studia Academica Slovaca. Foreign participants heard lectures from many university teachers (who teach at universities in Bratislava, Trnava, Banská Bystrica or Prešov), archivists and researchers from the Slovak Academy of Sciences, the Institute of Military History or other departments dealing with history. The paper summarizes educational texts published in almanacs *Studia Academica Slovaca* in years 1973 – 2013. It is an attempt to reflect research questions of modern Slovak historiography presented at SAS. The paper indexes 91 papers by 34 lecturers. While until 1989 were lectures on history dominated by themes dealing with 20th century that were favored by the Marxist historiography, since the ‘90s lecturers focus mainly on the issues of older Slovak history (up to the end of the 19th century).

Príloha

Zoznam príspevkov s historickou tematikou v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* za roky 1973 – 2013

1973
Miloš Gosiorovský – *Dva kľúčové medzníky v slovenských dejinách.*

1974
Ján Čierny – *SNP v kontexte doby.*

1975
Miloš Gosiorovský – *Slovensko v oslobodenom Československu.*

1976
Miloš Gosiorovský – *Historické príčiny udalostí r. 1968 v Československu.*
Ján Sirácky – *Slovenské vysťahovalectvo a zahraniční Slováci.*

1977
Miloš Gosiorovský – *Veľká októbrová socialistická revolúcia a Slovensko.*

1978
Miloš Gosiorovský – *Šesťdesiat rokov spoločného štátu Čechov a Slovákov.*
Matúš Kučera – *Slovensko a európska vzdelanosť v stredoveku.*

1979
Jozef Hrozienčik – *Medzinárodná účasť v SNP.*
Vladimír Matula – *Kollárovská a štúrovská koncepcia slovenského národa a slovanskej vzájomnosti.*

1980
Samuel Cambel – *Košický vládny program.*
Jozef Šimončič – *Ohlasy francúzskej revolúcie na Slovensku.*

1981

Samuel Cambel – *KSČ a revolučné premeny na Slovensku.*
Peter Kartous – *Archívnictvo v Slovenskej socialistickej republike.*
Richard Marsina – *O vývoji miest na Slovensku v stredoveku.*
Jozef Novák – *Heraldické a genealogické bádanie na Slovensku.*

1982

Samuel Cambel – *Historické východiská riešenia slovenskej otázky v ČSSR.*
Matúš Kučera – *Historický vývin slovenskej dediny.*
Darina Lehotská – *Pohľad na dejiny Bratislavy.*
Richard Marsina – *O osídlení Slovenska od 11. do polovice 13. storočia.*

1983

Samuel Cambel – *Februárové tradície v našich dejinách.*
Juraj Žudel – *Vývoj administratívneho členenia Slovenska.*

1984

Viliam Plevza – *SNP – začiatok národnej a demokratickej revolúcie v Československu.*
Ján Tibenský – *Svetonázorový a vedecký profil Mateja Bela.*

1985

Samuel Cambel – *Oslobodenie Československa ako historická tradícia a medzník vo vývoji našich národov.*

1986

Ján Hučko – *Ľudovít Štúr a dnešok.*
Richard Marsina – *Význam Metoda v dejinách Veľkej Moravy.*

1987

Samuel Cambel – *Idey Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie v najnovších dejinách Slovenska.*

1988

Viliam Plevza – *Slovensko a vznik československej štátnosti roku 1918.*

1989

Samuel Cambel – *SNP – začiatok národnej a demokratickej revolúcie v Československu.*

1992

Ferdinand Uličný – *Osídlenie Slovenska v stredoveku.*
Jozef Vozár – *Význam baníctva v dejinách Slovenska.*

1994

Richard Marsina – *Svätopluk a jeho výročie.*
Jozef Novák – *Renesancia mestských a obecných erbov na Slovensku.*
Milan Podrimavský – *Jazyková otázka v slovenskej politike 1848 – 1918.*

1995

Richard Marsina – *K etnogenéze Slovákov.*
Milan Podrimavský – *Myšlienka slovenskej štátnosti 1848 – 1914.*

1996

Jozef Baďurík – *Slovensko v pomoháčskom období.*
Richard Marsina – *Príchod starých Maďarov do Karpatsko-dunajskej kotliny.*
Milan Podrimavský – *S. H. Vajanský a štúrovská koncepcia národnej svojbytnosti.*

1997

Jozef Baďurík – *Habsburgovci a Bratislava.*

1998

Jozef Baďurík – *Ferdinand I. – zakladateľ stredoeurópskej monarchie.*
Ján Hučko – *Revolučné roky 1848 – 1849 a Slováci.*
Milan Podrimavský – *Slovenská politická reprezentácia 1848 – 1918.*

1999

Jozef Baďurík – *Slovensko a jeho miesto pri obrane Európy pred Osmanmi.*
Dušan Škvarna – *Slovenská politika a slovenská otázka v rokoch 1848/49.*

2000

Jozef Baďurík – *Vinohradníctvo a vinárstvo starej Bratislavy (stručný náčrt do začiatku 20. storočia).*

Dušan Škvarna – *Bratislava ako centrum slovenského národného obrodenia.*

2001

Jozef Baďurík – *Bratislava – hlavné a korunovačné mesto Uhorska v novoveku.*

Milan Podrimavský – *Memorandum národa slovenského 1861 a koncepcia národnej svojbytnosti.*

Dušan Škvarna – *Východoslovenské roľnícke povstanie roku 1831.*

Jozef Novák – *80 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.*

2002

Martin Homza – *Niekoľko téz k počiatkom slovenského etnika.*

Matúš Kučera – *Slovensko v zápase o svoju historickú a národnú identitu.*

Jozef Baďurík – *Slovensko a jeho miesto v ranom novoveku.*

Vladimír Segeš – *Stredoveké mestá na Slovensku.*

Dušan Škvarna – *Genéza moderných slovenských národných symbolov.*

Milan Podrimavský – *Konfesionálna otázka v slovenskej politike (1848 – 1918).*

Marián Hronský – *Slovensko pri rozpade Rakúsko-Uhorska a konštituovaní samostatného Česko-Slovenska (1918 – 1920).*

2003

Miroslav Daniš – *Slováci v uhorskom husárskom pluku na východe Európy.*

Jozef Baďurík – *Osobnosť zakladateľa habsburskej monarchie (Poznámky k historiografickému a osobnostnému profilu Ferdinanda I. Habsburského (1503 – 1564) – na 500. výročie narodenia).*

2004

Jozef Baďurík – *Osobnosť univerzitného profesora Branislava Varsika (k nedožitej storočnici jedného zo zakladateľov modernej slovenskej historiografie).*

Martin Homza – *K otázke vzniku pohostinskej teórie a jej typológie.*

2005

Jozef Baďurík – *Miesto trnavskej univerzity (1635 – 1777) v rozvíjaní vzdelania a kultúry na Slovensku.*

Peter Macho – *M. R. Štefánik a A. Hlinka v básnických a komemoratívnych textoch. Historická osobnosť ako národný symbol a jeho štylizácia.*

2006

Jozef Baďurík – *Stredoeurópsky humanista Ján Jesenius-Jesenský (1566 – 1621).*

2007

Jozef Baďurík – *Alma mater Selmiciensis. K výročiu prvej vysokej školy baníckej na svete v Banskej Štiavnici z roku 1762.*

Ján Lukačka – *Počiatky kristianizácie naddunajských Slovanov vo svetle archeologických nálezov z Bojnej.*

Milota Malovecká – *Cesty k poznaniu vlastnej minulosti. Kritické dejepisectvo na Slovensku v 18. storočí.*

Milan Podrimavský – *Politik Jozef Miloslav Hurban (1817 – 1888).*

Vladimír Segeš – *Genéza miest na Slovensku.*

2008

Jozef Baďurík – *Kráľovské mestá na Malokarpatskej vínnej ceste.*

Dušan Škvarna – *Stredoeurópsky kontext slovenských politických úsilí v roku 1848.*

2009

Jozef Baďurík – *Zakladateľské a profilujúce osobnosti na historických katedrách UK v Bratislave do roku 1950. K 90. výročiu jej vzniku.*

Daniela Kodajová – *Slová ako stavebný materiál pri budovaní národa. Literárne práce a národné podujatia – oslavy a pohreby národovcov.*

Peter Podolan – *Generácia Všeslávie a jej koncepcia slovanského národa.*

2010

Jozef Baďurík – *K počiatkom reformácie na Slovensku. 400. výročie Žilinskej synody – zavŕšenie cirkevnej organizácie evanjelickej cirkvi a. v.*

Juraj Roháč – *Trnava – významné stredisko domáceho i zahraničného obchodu v stredoveku.*

Vladimír Segeš – *Slováci v habsburskej armáde – aspekt etnicity a identity.*

2011

Jozef Baďurík – *300. výročie zavŕšenia stavovských bojov proti Habsburgovcom.*

Karol Hollý – *Memorandum národa slovenského ako historiografický prameň.*

Ľuboš Kačírek – *Spomienky na Juraja Fándlyho.*

Daniela Kodajová – *Národné oslavy – manifestácia slovacity.*

Ján Lukačka – *Historické súvislosti a význam Zoborskej listiny z roku 1111.*

Martin Vašš – *Slovenská otázka v období prvej ČSR (1918 – 1938).*

2012

Jozef Baďurík a Eva Benková – *Tajomný panovník na stredoeurópskych trónoch Rudolf II. Habsburský (1552 – 1612).*

Ľuboš Kačírek – *Prínos Novej školy (1868 – 1875) pre formovanie národného hnutia v 60. a 70. rokoch 19. storočia.*

Daniela Kodajová – *Oslavovanie Karola Kuzmányho a Štefana Moysesa. Modelovanie obrazu národného hrdinu prostredníctvom osláv.*

Peter Macho – *Oslavy 150. výročia prvej kodifikácie spisovnej slovenčiny v Trnave v roku 1937.*

Martin Vašš – *Slovenská umelecká bohéma v európskom kultúrnom kontexte.*

2013

Ľuboš Kačírek – *Matúš Čák-Trenčiansky – posledný slovenský bán? Národno-historické názory Jozefa Hložanského v národotvornom myslení 60. a 70. rokov 19. storočia.*

.

Uplynulé desaťročie etnologických príspevkov v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* (2004 – 2013)

Marta Botiková

Prednášky z problematiky štúdia ľudovej kultúry, teda z národopisu, etnografie či etnológie ako významnej vlastivednej disciplíny boli takmer každoročne integrálnou súčasťou letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. Nebolo to zaiste náhodou, veď jazyk a kultúra predstavujú základné, permanentné a prepojené charakteristiky etnickej príslušnosti, ktoré sa vzájomne reflektujú a rozvíjajú.

Etnologické prednášky tak pomáhajú dotvárať kontext, širšie porozumenie vedeckých analýz jazyka, dejín literatúry a cez javy každodennej kultúry približujú viaceré obdobia dejín Slovenska. Ich význam si všimli viacerí hodnotitelia zborníkov Studia Academica Slovaca (Anna Fischerová, Ladislav Mlynka, Ján Michálek).

Anna Fischerová[1] podáva analýzu príspevkov z pohľadu ich tematického, druhového a žánrového členenia, ako aj prínosu významných autorských osobností. Na túto podnetnú kulturologickú štúdiu nadväzuje Ladislav Mlynka[2], ktorý konštatuje, že štúdie zaoberajúce sa ľudovou kultúrou sú po jazykovedných a literárnovedných najpočetnejšou tematickou skupinou. V čase, keď tento autor písal svoj hodnotiaci príspevok do 29. zväzku zborníka, bolo uverejnených 112 príspevkov.

[1] FISCHEROVÁ, Anna: *Slovenská kultúra v zborníkoch SAS*. In: *Studia Academica Slovaca 26*. Bratislava : Stimul, 1997, s.270 – 289

[2] MLYNKA, Ladislav: *Ľudová kultúra v zborníkoch Studia Academica Slovaca*. In: *Studia Academica Slovaca 29*. Bratislava : Stimul, 2000, s. 337 – 345.

Zaoberali sa problematikou ľudovej kultúry – materiálnej, duchovnej, sociálnej i umeleckej – v procese zmien, jej bádateľmi a zberateľmi, ako aj dejinami a metódami výskumov, etnickými procesmi i etnickými spoločenstvami. V tomto hodnotení nájdeme tematicky i podľa autorov rozčlenené typy príspevkov, zhodnotenie významných „kľúčových" prednášateľov, ktorí vtlačili svoju pečať zborníku SAS. Zároveň touto cestou propagovali často najnovšie výsledky etnologických výskumov, ktoré mali potenciál zaujať zahraničných slovakistov, a to vo forme prehľadových štúdií, resp. úvodov do problematiky.

K profilovým autorom zborníkov SAS sa radí Ján Michálek, ktorý v samostatnom jubilejnom zborníku pri príležitosti 40. ročníka Studia Academica Slovaca konštatuje, že etnologické príspevky patrili kontinuálne k najvýznamnejším súčastiam trvalej programovej skladby: uskutočňovaním prednášok, textov vydávaných v zborníkoch, pričom ich pozícia narastala[3].

Od publikovania spomenutého hodnotenia uplynulo ďalšie desaťročie. V jeho priebehu sledujeme zmeny autorského kolektívu a s tým súvisiacu výraznejšiu tematickú profiláciu zamerania etnologických príspevkov. Ak postupujeme tematicky či chronologicky, zisťujeme, ako sa výrazne zapojila v jednotlivých ročníkoch zborníka, a to vo viacerých folkloristických témach Hana Hlôšková. Jej na prvý pohľad dominantne folkloristické obsahy majú interdisciplinárne zameranie. Týkajú sa všeobecne dejín vedy, popri etnológii, resp. folkloristike, zvlášť slavistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Z tohto hľadiska je spracovaná *Wollmanovská zberateľská akcia a jej význam pre folkloristiku na Slovensku*[4]. Táto zberateľská akcia zhromaždila metodologicky koncízne pripravený synchrónny rez rozprávačského repertoáru v 30. rokoch 20. storočia na Slovensku. Publikačných výstupov sa dočkal postupne až na prelome tisícročí v diele *Slovenské rozprávky I. – III.*, ktoré boli pripravené do tlače na pôde Ústavu etnológie SAV. Popri najnovších osudoch zberateľského diela sú významné informá-

[3] MICHÁLEK, Ján: *Etnológia v letnej škole slovenského jazyka a kultúry*. In: *40 rokov Studia Academica Slovaca*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 63.

[4] HLÔŠKOVÁ, Hana: *Wollmanovská zberateľská akcia a jej význam pre folkloristiku na Slovensku*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 357 – 366.

cie o pedagogickej stránke projektu, o jeho iniciovaní a organizačnom zabezpečovaní študentských aktivít. Príspevok Hany Hlôškovej tak sprostredkúva poznatky z dielne profesora Wollmana a jeho bratislavských študentov na poli dialektológie, folkloristiky a slavistiky v medzivojnovom období. Do hlbšej historickej vrstvy z dejín folkloristického výskumu na Slovensku siahla Hana Hlôšková v prednáške a v zborníku v roku 2007, keď sa venovala osobnosti Andreja Kmeťa[5]. Do tretice vstúpila autorka do zborníkov príspevkom s aktuálnou folkloristickou a vyznením, zameraním v konečnom dôsledku až politickou témou národného mýtu *Obraz zbojníka – od ľudového k národnému hrdinovi,* v ktorom sa venuje panteónu dejinných i folklórnych hrdinov, predovšetkým Jurajovi Jánošíkovi. Konštatuje, že marginalizácia a tabuizácia niektorých historických osobností v rôznych obdobiach v našej histórii pomohla ľudovému hrdinovi „držať pozíciu" tak, že sa zdôrazňoval vždy v konkrétnom období prijateľný variant jeho osudov[6].

Inému folklórnemu žánru, svojím spôsobom provokujúcemu, sa venuje vo svojom príspevku Juraj Hamar. Nie náhodou je jeho text *K štruktúre komického obrazu v slovenskej ľudovej piesni* zaradený v literárnovednom bloku. Predovšetkým prináša rozbor estetickej kategórie komična v smiechovom svete folklóru, cez ktorý zdôrazňuje najmä antropologické základy ľudového smiechu a komiky, improvizované a často situačne inšpirované[7].

Doslova nosnou, mimoriadne obsadenou a reflektovanou témou je v zborníkoch SAS v uplynulom desaťročí problematika kultúrnych prejavov etnickej príslušnosti, osobitne v súvislosti s jazykom, ako aj s formami obyčají, viery, folklórnych prejavov či v rámci širšie koncipovaných migračných štúdií. Mapuje ich séria príspevkov v po sebe nasledujúcich rokoch, počínajúc textom, ktorý sprítomňuje etnickú situáciu Slovenska v historickej premenlivosti a jej dôsledkoch od

---

[5] HLÔŠKOVÁ, Hana: *Andrej Kmeť o folklóre, folklór o Andrejovi Kmeťovi*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 325 – 343.

[6] HLÔŠKOVÁ, Hana: *Obraz zbojníka – od ľudového k národnému hrdinovi*. In: *Studia Academica Slovaca 42*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 247 – 256.

[7] HAMAR, Juraj: *K štruktúre komického obrazu v slovenskej ľudovej piesni*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 191 – 208.

Jána Botíka *Multietnické Slovensko a jeho kultúrna mnohotvárnosť*[8]. Na uvedenú prednášku v istom zmysle nadväzuje v ďalšom roku príspevok Kornélie Jakubíkovej *Význam kultúry, jazyka a náboženstva pre etnickú identifikáciu*, venovaný náboženským a obyčajovým tradíciám a ich etnickej príznačnosti[9]. Podobne ako príspevok Evy Krekovičovej *K problematike etnokultúrnych hraníc a regiónov. Slovenské koledy v stredoeurópskych kontextoch.* Autorka využíva folklórny materiál – koledy – ako jav, ktorý môže vyznačovať hranice, resp. ich preklenutie v našom historicko-geografickom a kultúrnom priestore[10]. Zhmotnenie kultúrnych rozdielov, resp. kultúrnej jednoty hľadá v materiáli špecifických cirkevných stavieb na území Slovenska Ladislav Mlynka v štúdii *Drevené kostoly na Slovensku: konfesionálne, etnické a kultúrne kontexty*[11].

K otázkam etnicity bezpochyby patrí aj problematika migrácií. Túto etnologickú tému prináša do zborníka vo svojich textoch Magdaléna Paríková. Najprv v podobe konkrétneho problému spolužitia, ktorý analyzuje v texte *Jedna etapa v spoločných dejinách dvoch etník: reflexia etnokultúrnych a sociálnych kontextov reemigrácie Slovákov z Maďarska uskutočnenej pred šiestimi desaťročiami* [12], neskôr vo všeobecne koncipovanej prehľadovej štúdii *Migrácia Slovákov na Dolnú zem*[13].

---

[8] BOTÍK, Ján: *Multietnické Slovensko a jeho kultúrna mnohotvárnosť.* In: *Studia Academica Slovaca 37*. Bratislava : Stimul, 2008, s. 203 – 216.

[9] JAKUBÍKOVÁ, Kornélia: *Význam kultúry, jazyka a náboženstva pre etnickú identifikáciu.* In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 139 – 144.

[10] KREKOVIČOVÁ, Eva: *K problematike etnokultúrnych hraníc a regiónov. Slovenské koledy v stredoeurópskych kontextoch.* In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 197 – 206.

[11] MLYNKA, Ladislav: *Drevené kostoly na Slovensku: konfesionálne, etnické a kultúrne kontexty.* In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 207 – 220.

[12] PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Jedna etapa v spoločných dejinách dvoch etník: reflexia etnokultúrnych a sociálnych kontextov reemigrácie Slovákov z Maďarska uskutočnenej pred šiestimi desaťročiami.* In: *Studia Academica Slovaca 39.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 165 – 173.

[13] PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Migrácia Slovákov na Dolnú zem.* In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 247 – 258.

Štúdium ľudovej kultúry sa týka aj štúdia inštitúcií, ktoré vývoj kultúry ovplyvňujú, resp. regulujú vnútornými mechanizmami. Takto tematicky sú zamerané príspevky Zity Škovierovej, ktoré sa týkajú školstva a vzdelávania v jeho základnej elementaristickej podobe[14], resp. vnútorného regulačného systému vzájomnej výpomoci v rámci dedinského spoločenstva. Tieto mechanizmy mali a majú svoj význam a širší rámec nielen na Slovensku, ale aj u iných slovanských etník. Nezaplatená práca, ktorá zaväzuje prijímateľa na odplatenie/odrobenie, je mechanizmom charakteristickým pre roľnícke spoločenstvá v predkapitalistickom vývoji, ale ako princíp prežíva až do súčasnosti. Dokumentuje to aj príspevok autorky *Dnes ja tebe – zajtra ty mne: bezplatná pomoc v roľníckych spoločenstvách u Slovanov*[15].

V závere hodnotenia uplynulých desiatich ročníkov etnologických príspevkov v zborníku SAS sa chceme vyjadriť ku každoročným vkladom nášho kolegu Ladislava Mlynku, ktorého dielo sa v tomto období uzavrelo[16]. Nielenže sme sa aj v tomto príspevku inšpirovali jeho hodnotiteľským prístupom predchádzajúcich ročníkov[17], ale prostredníctvom jeho práce sme si uvedomili mnohorozmernosť etnologického vkladu do samotného seminára, ako aj do zborníkov SAS. Ladislav Mlynka obohatil interdisciplinárny prístup k štúdiu jazyka a kultúry o prvky a javy materiálnej kultúry v podobe stavieb a remesiel, ale aj cez prizmu zachovania kultúrneho dedičstva. Takto sa radia aj jeho príspevky v zborníku. Ako milovník literatúry, poézie i prózy, ako vnímavý a poučený používateľ jazyka prinášal Ladislav Mlynka vo svojich prednáškach a následne v publikovaných textoch veľmi invenčné inter-

---

[14] ŠKOVIEROVÁ, Zita: *Škola, učiteľ a žiacke zvyky na slovenskej dedine do prvej polovice 20. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 419 – 432.

[15] ŠKOVIEROVÁ, Zita: *Dnes ja tebe – zajtra ty mne: bezplatná pomoc v roľníckych spoločenstvách u Slovanov.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 393 – 408.

[16] PEKAROVIČOVÁ, Jana – BOTIKOVÁ, Marta: *Ako docent Ladislav Mlynka zanietene propagoval sasistom národnú kultúru*. In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 21 – 25.

[17] MLYNKA, Ladislav: *Ľudová kultúra v zborníkoch Studia Academica Slovaca*. In: *Studia Academica Slovaca 29.* Bratislava : Stimul, 2000, s. 337 – 345.

disciplinárne súvahy. Otázka remeselníckej tematiky v slovenskej frazeológii je uňho predstavená ako široký historický a etnický problém. V tejto tematickej oblasti sa slovenský jazyk obohatil výpožičkami, ktorých životaschopnosť sa zároveň ukázala ich začlenením do kultivovaného, hoci aj každodenného jazykového prejavu, ako o tom autor hovorí v príspevku *Remeslá a remeselníci v slovenskej ľudovej frazeológii*[18]. Tému ďalej rozvinul v štúdii *K metóde „slova a veci" v etnológii*[19] a na konkrétnom materiáli ukázal v príspevku *Vodný mlyn a jeho terminológia v slovenčine a v slovanských jazykoch*[20].

Inou témou osobného aj odborného záujmu tohto všestranne rozhľadeného etnológa bola problematika kultúrneho dedičstva a jeho významu pre budúce generácie. Téma, ktorú spracoval v niekoľkých príspevkoch, viedla čitateľa od všeobecného prehľadu a zaradenia[21] cez konkrétne, už spomenuté etnické a religiózne špecifiká[22] k podrobnému predstaveniu pamiatok európskeho kultúrneho dedičstva na Slovensku a ich kultúrno-historických súvislostí[23]. V zmysle ideí ochrany kultúrneho dedičstva autor hovorí o potrebe zachovania kultúrnej diverzity sveta, potvrdzuje identifikáciu a dokumentáciu etnickej a kultúrnej identity, jedinečnosti a originality existujúcich kultúr.

Pojem kultúrnej jedinečnosti a originality nám poslúži tiež v sumarizácii etnologického vkladu do prednášok, resp. zborníkov *Studia Academica Slovaca* za ostatných desať rokov. Pre etnológiu zborník

---

[18] MLYNKA, Ladislav: *Remeslá a remeselníci v slovenskej ľudovej frazeológii*. In: *Studia Academica Slovaca 33.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 85 – 91.

[19] MLYNKA, Ladislav: *K metóde „slova a veci" v etnológii.* In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 409 – 418.

[20] MLYNKA, Ladislav: *Vodný mlyn a jeho terminológia v slovenčine a v slovanských jazykoch.* In: *Studia Academica Slovaca 36.* Bratislava : Stimul, 2006, s. 337 – 345.

[21] MLYNKA, Ladislav: *Slovensko a svetové kultúrne dedičstvo.* In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 379 – 393.

[22] MLYNKA, Ladislav: *Drevené kostoly na Slovensku: konfesionálne, etnické a kultúrne kontexty.* In: *Studia Academica Slovaca 38.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 207 – 220.

[23] MLYNKA, Ladislav: *Pamiatky európskeho kultúrneho dedičstva na Slovensku a ich kultúrno-historické súvislosti.* In: *Studia Academica Slovaca 39.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 121 – 133.

stále znamená významné fórum na predstavenie kvalít kultúrnych fenoménov nášho kultúrno-geografického priestoru, a to v cieľavedomom usporiadaní, v ktorom sa tematický záber sústreďuje na konkrétne zadania jednotlivých ročníkov. V tomto trende budeme so svojou etnologickou *„troškou do mlyna"* radi pokračovať v inšpirujúcej a obohacujúcej interdisciplinárnej atmosfére.

Literatúra

BOTÍK, Ján: *Multietnické Slovensko a jeho kultúrna mnohotvárnosť.* In: *Studia Academica Slovaca 37*. Bratislava : Stimul, 2008, s. 203 – 216.

FISCHEROVÁ, Anna: *Slovenská kultúra v zborníkoch SAS*. In: *Studia Academica Slovaca 26*. Bratislava : Stimul, 1997, s. 270 – 289.

HAMAR, Juraj: *K štruktúre komického obrazu v slovenskej ľudovej piesni.* In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 191 – 208.

HLÔŠKOVÁ, Hana: *Andrej Kmeť o folklóre, folklór o Andrejovi Kmeťovi*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 325 – 343.

HLÔŠKOVÁ, Hana: *Obraz zbojníka – od ľudového k národnému hrdinovi.* In: *Studia Academica Slovaca 42*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 247 – 256.

HLÔŠKOVÁ, Hana: *Wollmanovská zberateľská akcia a jej význam pre folkloristiku na Slovensku*. In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 357 – 366.

JAKUBÍKOVÁ, Kornélia: *Význam kultúry, jazyka a náboženstva pre etnickú identifikáciu.* In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 139 – 144.

KREKOVIČOVÁ, Eva: *K problematike etnokultúrnych hraníc a regiónov. Slovenské koledy v stredoeurópskych kontextoch.* In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 197 – 206.

MICHÁLEK, Ján: *Etnológia v letnej škole slovenského jazyka a kultúry*. In: *40 rokov Studia Academica Slovaca*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 63 – 66.

MLYNKA, Ladislav: *Drevené kostoly na Slovensku: konfesionálne, etnické a kultúrne kontexty.* In: *Studia Academica Slovaca 38*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 207 – 220.

MLYNKA, Ladislav: *K metóde „slova a veci" v etnológii.* In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 409 – 418.

MLYNKA, Ladislav: *Ľudová kultúra v zborníkoch Studia Academica Slovaca*. In: *Studia Academica Slovaca 29.* Bratislava : Stimul, 2000, s. 337 – 345.

MLYNKA, Ladislav: *Pamiatky európskeho kultúrneho dedičstva na Slovensku a ich kultúrno-historické súvislosti.* In: *Studia Academica Slovaca 39.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 121 – 133.

MLYNKA, Ladislav: *Remeslá a remeselníci v slovenskej ľudovej frazeológii*. In: *Studia Academica Slovaca 33.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 85 – 91.

MLYNKA, Ladislav: *Slovensko a svetové kultúrne dedičstvo.* In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 379 – 393.

MLYNKA, Ladislav: *Vodný mlyn a jeho terminológia v slovenčine a v slovanských jazykoch.* In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 337 – 345.

PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Jedna etapa v spoločných dejinách dvoch etník: reflexia etnokultúrnych a sociálnych kontextov reemigrácie Slovákov z Maďarska uskutočnenej pred šiestimi desaťročiami.* In: *Studia Academica Slovaca 39.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 165 – 173.

PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Migrácia Slovákov na Dolnú zem.* In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 247 – 258.

PEKAROVIČOVÁ, Jana – BOTIKOVÁ, Marta: *Ako docent Ladislav Mlynka zanietene propagoval sasistom národnú kultúru*. In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 21 – 25.

ŠKOVIEROVÁ, Zita: *Dnes ja tebe – zajtra ty mne: bezplatná pomoc v roľníckych spoločenstvách u Slovanov.* In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 393 – 408.

ŠKOVIEROVÁ, Zita: *Škola, učiteľ a žiacke zvyky na slovenskej dedine do prvej polovice 20. storočia.* In: *Studia Academica Slovaca 34.* Bratislava : Stimul, 2005, s. 419 – 432.

Summary

Ethnological Papers in the Past Decade in Almanacs of *Studia Academica Slovaca* (2004 – 2013)

Lectures dedicated to issues of folk culture, i.e. ethnology, an important discipline in regional studies, were almost every year an integral part of the Summer School of Slovak Language and culture Studia Academica Slovaca. It was not a coincidence, because language and culture represent fundamental, permanent and interconnected characteristics of ethnicity, which reflect and develop each other. The paper is dedicated to the thematic structure of ethnological papers that were published in the past decade of Almanacs of *Studia Academica Slovaca*. They not only reflect the interests of individual authors, but also map the development of ethnology as a scientific discipline. Among the profile authors in Almanacs SAS are Ján Michálek and two other significant folklorists, Hana Hlôšková and Eva Krekovičová. To the folkloristic view contributes also Juraj Hamar from the department of Aesthetics. The issues of cultural manifestations of ethnicity are represented by the texts by Ján Botík, Kornélia Jakubíková, Magdaléna Paríková and Zita Škovierová. Very important texts contributing to the development of the research of material culture and protection of cultural monuments were written by the recently deceased Ladislav Mlynka. Ethnological contributions in the form of lectures and papers contribute to the enrichment of interdisciplinary atmosphere at Studia Academica Slovaca.

Autori príspevkov

Mgr. Eva Benková
Katedra slovenských dejín
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Vladimír Bilčík, MPhil., PhD.
Katedra politológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Alena Bohunická, PhD.
Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Andrea Bokníková, PhD.
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Marta Botiková, CSc.
Katedra etnológie a muzeológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Karol Csiba, PhD.
Ústav slovenskej literatúry Slovenská akadémia vied v Bratislave

Prof. PhDr. Ladislav Čúzy, CSc.
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.
Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Alena Faragulová
Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc.
Katedra etnológie a muzeológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Miloš Horváth, PhD.
Katedra žurnalistiky
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Ľubomír Chalupka, CSc.
Katedra hudobnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD.
Katedra etnológie a muzeológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Zuzana Kákošová, CSc.
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Renáta Kamenárová, PhD.
Dipartimento di Interpretazione e Traduzione
Scuola di Lingue e Letterature, Traduzione e Interpretazione
Università di Bologna, Campus di Forlì

Mgr. Richard Kotsch
Robotnícka 9
831 03 Bratislava

Doc. Mgr. Dagmar Kročanová, PhD.
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

PhDr. Anna Kruláková, CSc.
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Darina Malová, PhD.
Katedra politológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Erich Mistrík, CSc.
Katedra etickej a občianskej výchovy
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Miloš Mistrík, CSc.
Ústav divadelnej a filmovej vedy
Slovenská akadémia vied v Bratislave

Prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc.
Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.
Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

PhDr. Anna Rácová, CSc.
Ústav orientalistiky
Slovenská akadémia vied v Bratislave

Mgr. Lenka Szentesiová
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Martin Vašš, PhD.
Katedra slovenských dejín
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD.
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.
Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Zoznam autorov príspevkov uverejnených v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* (1972 – 2014)

Priezvisko a meno autora	Počet príspevkov
ABRAHÁMOVÁ Eva	1
ANDRÁŠ Matej	1
AUGUSTINSKA Daniela	3
BAĎURÍK Jozef	17
BAGIN Albín	6
BACHRATÝ Bohumír	1
BAJZÍKOVÁ Eugénia	22
BAKOŠOVÁ Jana	1
BAKOŠOVÁ Zlatica	1
BALÁŽ Peter	8
BALLEK Ladislav	1
BANDÍK Emil	1
BARICA Ján	1
BARTKO Ladislav	2
BARTKOVÁ Viera	2
BÁTOROVÁ Mária	1
BENDÍK Martin	1
BENEDEK Gregor	1
BENKOVÁ Eva	2
BENŽA Mojmír	1
BEŇOVÁ Juliana	1
BEŇOVÁ Katarína	1
BERAN Zdeněk	5
BIBZOVÁ Anna	2
BILČÍK Vladimír	1
BLANÁR Vincent	7
BLAŽENCOVÁ Ľubica	1
BOHUNICKÁ Alena	5
BOKNÍKOVÁ Andrea	9
BOSÁK Ján	9
BOTIKOVÁ Marta	5
BOTÍK Ján	2
BRÁZDOVIČOVÁ Jana	1
BRTÁŇ Rudo	1
BUDOVIČOVÁ Viera	6
BUFFA Ferdinand	4
BUNČÁK Ján	1
BURLAS Ladislav	2
BUZÁSSYOVÁ Klára	7
BŽOCH Jozef	1
CAMBEL Samuel	7
CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ Milena	1
CSIBA Karol	8
CZAKO Matej	1
ČAVOJSKÝ Ladislav	2
ČIERNY Ján	1
ČLOVIEČEK Ondrej	1
ČUNDERLÍK Alexander	1
ČÚZY Ladislav	17
DANIŠ Miroslav	1
DAROVEC Miloslav	8
DAROVEC Peter	3
DILLNBERGEROVÁ Sylvia	2
DOBIÁŠ Rudolf	1
DOLNÍK Juraj	27
DORUĽA Ján	2
DROPPOVÁ Ľubica	15

DUBAYOVÁ Mária 1
DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ Júlia 2
DUDOK Daniel 1
DUDOK Miroslav 3
DUTKO Pavel 1
DUŠÍKOVÁ Anikó 1
DÚŽEK Stanislav 1
DVONČ Ladislav 11
DVONČOVÁ Jana 1
ĎURČO Peter 4
ĎURIŠIN Dionýz 1
ELIÁŠ Michal 3
ELSCHEK Oskár 1
FARAGULOVÁ Alena 1
FÁBRY Viliam 1
FARKAŠ Ján 1
FARKAŠOVÁ Etela 3
FECANINOVÁ Uľjana 2
FEGLOVÁ Viera 1
FEKETE Vladislava 1
FELDEK Ľubomír 1
FERENČÍK Ján 1
FERENČÍKOVÁ Adriana 2
FERJENČÍK Pavel 1
FIALA Anton 1
FINDRA Ján 3
FISCHEROVÁ Anna 1
FURDÍK Juraj 2
GÁFRIK Michal 1
GÁFRIKOVÁ Gizela 2
GAŠPARÍK Mikuláš 3
GAŠPARÍKOVÁ Viera 1
GBÚR Ján 3
GOJDIČ Ivan 2
GOMBALA Eduard 2
GOSIOROVSKÝ Miloš 5
GREGOR František 1
HABOVŠTIAK Anton 15
HABOVŠTIAKOVÁ Katarína 12
HAMADA Milan 1
HAMAR Juraj 2
HANAKOVIČ Štefan 1
HAZUCHOVÁ Oľga 1
HLAVICOVÁ Jana 1
HLEBA Edmund 1
HLÔŠKOVÁ Hana 5
HODÁK Tomáš 1
HOCHEL Braňo 5
HOLÉCZYOVÁ Elena 1
HOLLÝ Karol 1
HOMZA Martin 2
HORÁK Emil 7
HORÁK Gejza 2
HORECKÝ Ján 29
HORVÁTH Miloš 4
HORVÁTHOVÁ Emília 8
HOŠŠO Jozef 3
HRONSKÝ Marián 1
HROZIENČÍK Jozef 1
HUČKO Ján 2
HUČKOVÁ Dana 1
HVIŠČ Jozef 4
CHALUPKA Ľubomír 10
CHMEL Rudolf 1
CHOVAN Juraj 1
CHROPOVSKÝ Bohuslav 1
JACKO Jozef 1
JAKÁL Jozef 1
JAKUBÍKOVÁ Kornélia 4
JESENSKÁ-HORVÁTHOVÁ Gabriela 2
JIRGES Miroslav 1
JÓNA Eugen 3
JURČO Milan 1
KAČALA Ján 21
KAČÍREK Ľuboš 4
KAHOUN Karol 1
KALESNÝ František 1
KAMENICKÝ Ján 1
KAPUSTOVÁ Monika 2

KARTOUS Peter 1
KASÁČ Zdenko 1
KÁKOŠOVÁ Zuzana 15
KERĎO Ján 1
KERUĽOVÁ Marta 1
KLINCKOVÁ Jana 1
KOČIŠ František 4
KODAJOVÁ Daniela 3
KOCHOL Viktor 1
KOLLÁR Dezider 2
KOMOROVSKÝ Ján 1
KONEČNÝ Miloslav 2
KONFEDERÁKOVÁ Galina 1
KOPÁL Ján 1
KOŠKA Ján 1
KOTSCH Richard 1
KOTOČ Ján 1
KOVAČEVIČOVÁ Soňa 4
KOVAČKA Miloš 2
KOVÁČ Michal 1
KOVÁČ Milan 1
KOVÁČIK Ľubomír 1
KOZOVÁ Mária 1
KRAJČOVIČ Rudolf 16
KRÁĽ Ábel 5
KRAUS Cyril 2
KRČMÉRYOVÁ Eleonóra 1
KREKOVIČOVÁ Eva 1
KRESÁNEK Jaroslav 1
KRESÁNEK Jozef 1
KRIŠTOF Štefan 1
KROČANOVÁ (ROBERTSOVÁ) Dagmar 11
KROŠLÁKOVÁ Ema 6
KRULÁKOVÁ Anna 6
KRUPA Viktor 2
KUČERA Matúš 3
KUČEROVÁ Eleonóra 1
KUSÝ Martin 1
KYSEĽOVÁ Lýdia 1
LEHOTSKÁ Darina 1
LENGOVÁ Jana 1
LENHARDT Ján 1
LEŠČÁK Milan 2
LEŠINSKÝ Ján 2
LIBA Peter 2
LIPTÁK Štefan 1
LIPTÁKOVÁ Ľudmila 1
LUKAČKA Ján 2
MAČÁK Ivan 2
MACHO Peter 2
MAJTÁN Milan 8
MAJZLÍK Daniel 1
MALOVÁ Darina 2
MALOVECKÁ Milota 1
MARČOK Viliam 5
MARKUŠ Michal 1
MARSINA Richard 6
MATEJČÍK Ján 1
MATULA Vladimír 1
MAŤOVČÍK Augustín 1
MÁJEKOVÁ Helena 2
MÁTEJ Jozef 2
MATEJKO Ľubor 1
MIHÁLIK Peter 2
MIHÁLIKOVÁ Silvia 1
MICHÁLEK Ján 31
MICHALIDES Pavol 1
MICHALOVIČ Peter 2
MICHNEVIČ Arnoľd 1
MIKO František 9
MIKOLA Marián 2
MIKULA Valér 5
MILECOVÁ Nina 1
MINÁRIK Jozef 1
MISTRÍK Erich 2
MISTRÍK Jozef 26
MISTRÍK Miloš 6
MIŠIANIK Ján 1
MLACEK Jozef 32

MLYNKA Ladislav 12
MOKRÝ Ladislav 1
MOLNÁR Michal 1
MOŠAŤOVÁ Michaela 1
MRAČNÍKOVÁ Renáta, vyd. Kamenárová 3
MULÍK Peter 1
MUZIKOVÁ Katarína 1
MÚCSKOVÁ Gabriela 1
NÁBĚLKOVÁ Mira 3
NÁDASKÁ Katarína 1
NOGE Július 1
NOVÁK Jozef 3
NOVÁK Ľudovít 7
NOVÁKOVÁ Taida 1
ODALOŠ Pavol 1
OCHODNICKÝ Dušan 1
ONDREJOVIČ Slavomír 13
ONDRUS Pavel 14
ONDRUŠ Šimon 13
ORAVEC Ján 1
ORGOŇOVÁ Oľga 10
PALKOVIČ Pavol 2
PANČÍKOVÁ Marta 1
PANOVOVÁ Ema 1
PARÍKOVÁ Magdaléna 4
PASIAR Štefan 1
PAŠTÉKOVÁ Jelena 1
PATRÁŠ Vladimír 3
PAULINY Eugen 7
PAVLÍK Ondrej 1
PÁCALOVÁ Jana 2
PECIAR Štefan 9
PEKAROVIČOVÁ Jana 21
PERLÁC Július 1
PETERAJOVÁ Ľudmila 6
PEŤKO Valér 1
PETRÍK Vladimír 2
PETRUS Pavol 1
PIFKO Henrich 1
PISÁRČIKOVÁ Mária 1
PIŠÚT Milan 2
PIŠÚTOVÁ Irena 1
PLACHÁ Veronika 1
PLEVZA Viliam 2
PLICKOVÁ Ester 5
PLUTKO Pavol 1
PODMAKA Ladislav 1
PODOLÁK Ján 5
PODOLÁKOVÁ Katarína 2
PODOLAN Peter 1
PODRIMAVSKÝ Milan 7
PORUBSKÝ Anton 1
POVAŽAJ Matej 1
PREDMERSKÝ Vladimír 1
PŠENÁK Jozef 1
RAKŠÁNYIOVÁ Jana 1
RAMPÁK Zoltán 5
RÁCOVÁ Anna 1
RIPKA Ivor 8
ROHÁČ Juraj 1
ROSENBAUM Karol 6
RUŠČÁK František 2
RUTTKAY Fraňo 17
RUŽIČKA Jozef 9
RUŽIČKOVÁ Eva 2
RYBÁK Július 1
SABOL Ján 39
SABOLOVÁ Oľga 14
SEDLÁČKOVÁ Zuzana 1
SEDLÁKOVÁ Marianna 7
SEGEŠ Vladimír 3
SEKANINOVÁ Ella 6
SERAFÍNOVÁ Danuša 9
SERVÁTKA Marián 3
SCHULZOVÁ Oľga 3
SCHWANZER Viliam 1
SIRÁCKY Ján 1
SKLADANÁ Jana 3
SLANČOVÁ Dana 1

SLANČOVÁ Daniela 2
SLIVKA Martin 3
SLOBODNÍK Dušan 3
SLOVÁK Leopold 1
SMOLEJ Viktor 1
SOKOLOVÁ Miloslava 2
SOPIRA Andrej 1
SPIŠIAKOVÁ Mária 1
STANISLAV Ján 6
STANISLAVOVÁ Zuzana 2
SVETLÍK Ján 4
SZÁBÓMIHÁLYOVÁ Gizela 1
SZENTESIOVÁ Lenka 1
ŠABÍK Vincent 1
ŠIMKOVÁ Mária 1
ŠIMONČIČ Jozef 1
ŠKOVIERA Daniel 1
ŠKOVIEROVÁ Zita 7
ŠKULTÉTY Jozef 1
ŠKVARENINOVÁ Oľga 2
ŠKVARNA Dušan 5
ŠMATLÁK Stanislav 4
ŠOMŠÁK Ladislav 1
ŠPANOVÁ Eva, rod. Vojtechová 3
ŠTEC Mikuláš 1
ŠTEFÁNIK Jozef 6
ŠTEFANOVIČOVÁ Tatiana 8
ŠTEFKO Vladimír 1
ŠTEIS Rudolf 1
ŠTĚPÁN Josef 1
ŠTEVČEK Ján 6
ŠTOLC Jozef 2
ŠVAGROVSKÝ Štefan 10
TARABA Ján 1
TESARČÍKOVÁ Ema 1
TIBENSKÁ Eva 10
TIBENSKÝ Ján 1
TKÁČ Štefan 1
TKÁČIKOVÁ Eva 3
TOMČÍK Miloš 9
TÓTH Rastislav 1
TRUBAČOVÁ Lucia Anna 1
TRUHLÁŘ Břetislav 6
ULIČNÝ Ferdinand 1
URBANCOVÁ Hana 1
UŠÁK Jozef 2
VAJIČKOVÁ Mária 4
VALCEROVÁ Anna 1
VAŇKO Juraj 1
VARCHOLA Michal 1
VAŠKO Imrich 1
VAŠŠ Martin 3
VATRÁL Jozef 14
VAVERKOVÁ Irena 1
VILIKOVSKÝ Ján 1
VOJTECH Miloslav 12
VOZÁR Jozef 1
VRAŠTIAK Štefan 1
VRÁBLOVÁ Timotea 1
WLACHOVSKÝ Karol 1
ZAJÍCOVÁ Katarína 1
ZAMBOR Ján 18
ZIBRÍN Pavel 1
ZIGO Milan 1
ZUSKINOVÁ Iveta 1
ZVARA Vladimír 1
ŽIGO Pavol 24
ŽILKA Tibor 2
ŽUDEL Juraj 1